R

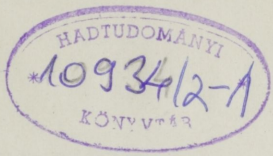

MAGYAR HADI KRÓNIKA

A MAGYAR NEMZET EZERÉVES KÜZDELMEINEK KATONAI TÖRTÉNETE.

MÁSODIK RÉSZ:

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGÚJABB KORIG.

MÁSODIK RÉSZ.

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGÚJABB KORIG

IX. FEJEZET.

A TÖRÖK HÓDÍTÁSOK IDŐSZAKA SZULEJMÁN HALÁLÁIG.

Források. *Kézikönyvek:* Horváth Mihály és Szalay László magyar történelmei; Szilágyi Sándor «A magyar nemzet története» (milleniumi kiadás); Szilágyi Sándor: «Erdély története». *Kútfők és monografiák:* Salamon F: Magyarország a török hódítás korában; Jászai: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után; Salamon F.: A magyar kir. szék betöltése; Mikó: Erdély különválása Magyarországtól; Fraknói: Magyar országgyűlési emlékek; Szilágyi: Erdélyi országgyűlési emlékek; Magyar törökkori államokmánytár; Brüsszeli okmánytár; Thury József: Török írók; Veráncsics Antal művei; Forgách Ferencz: Rerum ungaricarum sui temporis commentarii; Istvánffy Miklós: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.; Gyulaffi Lestár följegyzései; Heltay Gáspár: Magyar Krónika; Tinódy Sebestyén históriás énekei. *Kőszeg ostroma:* Chernel, Kőszeg város története; Pauler: Jurisics Miklós; Cserghető: Die freiherrlichen Linien des Hauses Jurisics; Értekezések az öst. Archiv, öst. Mil. Zeitshrift, öst. Geschichtskunde stb. folyóiratokban. *Martinuzzi:* Horváth Mihály, Frater György élete; Utjesenović, ugyanaz; Barabás, ugyanaz s még több más mű. *Értekezések:* Ezek száma igen nagy, minélfogva itt föl nem sorolhatók; a tanulmányozónak ezen, és a következő időszakokra nézve a Századok, Hadtörténelmi Közlemények, Történelmi Tár, Erdélyi Muzeum stb. című folyóiratokat és a Történeti Életrajzokat is át kell nézni. A Hadtörténelmi Közlemények 1895-96-ik évfolyamai különben ezen és a következő fejezetre részletes repertoriumot tartalmaznak.

Az ellenkirályok harczai.

A kettős királyválasztás. Az ellenkirályok foglalásai. A mohácsi csata fordulópontot képez Magyarország tör- 1526.

1526. ténetében, mely ez időtől fogva megszünt önálló, független állam lenni. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy e fordulatot maga a csata, vagy annak közvetetlen következményei idézték volna elő. A Mohácsnál szenvedett vereség kétségtelenül súlyos volt, de sem katonai, sem politikai következményei nem valának; az ország elvesztette *egyik* seregét, de nem vesztett területi épségéből, állami függetlenségéből, az ellenség nem rótt az országra súlyos terheket, nem tartotta egy talpalatnyi földét sem megszállva. Egy nagy, az országot megreszkettető vihar volt a mohácsi csata, mely elsodort erős tölgyeket és ifjú csemetéket — de egyéb semmi; fontossága kisebb Nándorfehérvár elvesztésénél s a vereséget, valamint a lesújtó erkölcsi hatást Magyarország még könnyen kiheverhette volna.

Magánál a csatánál súlyosabb veszteség volt a *király halála*. Nem mintha a gyönge II. Lajos lett volna az ország legfőbb támasza, de elvégre is királya volt Magyarországnak, s ha életben marad, talán sikerül neki, a borzasztó leczke után, az ország pártos elemeit a haza védelmében egyesíteni, a nemzet erejét szervezni, ellenállásra képessé tenni. De ő a csatatéren maradt s Magyarországnak nem volt — mint a várnai csata után — Hunyadi Jánosa, a ki az ország kormányát erős kézzel megragadja s a szenvedett iszonyú vereségből új erőt merítve, az országot egy újabb katasztrófától megóvja.

Ennek az ellenkezője történt. A király halála fölszabadította a pártszenvedélyeket s az ország nagyjai, talán épen azért, mert a mohácsi csatavesztés katonai következményeket maga után nem vont, az országot ért súlyos csapásról mintegy megfeledkezve, egész erővel fogtak a pártküzdelmekhez, melyek első következménye a nemzet szétszakadása, az ország fölbomlása volt.

Bármennyire el kell is ítélnünk azt, hogy az ország e nagy veszedelmében, a midőn az egyetértésre a legnagyobb szükség lett volna, az ország főurai és nemesei pártokra szakadva egymásra törnek, még sem szabad ez idők embereit föltétlenül és egyoldalúlag a hazafiatlanság vádjával illetnünk. A haza javát, függetlenségének és területi épségének megoltalmazását akarta mindegyik párt, de nagy nemzeti szerencsétlenség volt, hogy az oltalmazás módjára és eszközeire nézve a pártok egymással megegyezni nem tudtak.

Az egyik, az úgynevezett *német* párt, a hatalma delelőjén álló német-római császárság szövetségében és pártfogásában kereste az ország megmentésének, megtartásának eszközét, s a megüresedett trónra V. Károly császár és Mária özvegy királyné testvérét, **Ferdinánd** osztrák főherczeget jelölte, azon biztos várakozásban, hogy a hatalmas császár, kinek birodalmában a nap soha sem megy le, öcscse magyar királyságát — már csak a Habsburgok örökös tartományai érdekében is — a török ellen egész erejével megvédelmezendi. 1526.

Ezzel szemben a *nemzeti* párt, utalva arra, hogy az országot a külsegély soha meg nem oltalmazta, sőt sokszor annak romlását idézte elő s félve attól, hogy az idegen hatalom előbb-utóbb az ország függetlenségére maga is veszedelmes leend, a *nemzeti királyság* eszméjének hódolt s az országot — mint a Hunyadiak korában — saját egyesített erejével vélte legbiztosabban megoltalmazhatónak. E párt a tokaji gyűlésben a trónra **Szapolyai János** erdélyi vajdát, a leghatalmasabb és leggazdagabb főurat jelölte.

A jelöltek közül Szapolyai János volt a mozgékonyabb s egyrészt Mária özvegy királyné kezének elnyerésére, másrészt a magyar szent korona és az ország főbb várai és városai birtokba vételére törekedett. A királyné kezét ugyan el nem nyerte, de birtokába került a korona, melynek különben Perényi Péterrel őre volt, vezérei közül pedig Kun Kocsárd elfoglalta az ország fővárosát, **Budát** és **Esztergomot**, Bakics Pál az ős koronázó várost, **Székesfehérvárt**. Szapolyai János Tokajból Budára, onnét pedig Székesfehérvárra ment, hol november 9-én a szerencsétlen II. Lajos királynak a Csele-patakban föltalált holttestét ünnepélyesen a királyi sírboltba tétetvén, a következő napon a királyválasztó országgyűlés által, az 1505-ik évi országos határozat alapján, mely szerint Ulászló fiörökösének halála esetére jövőben királylyá soha idegen fejedelem, hanem csakis született magyar választható, még inkább pedig Verbőczy István hathatós ajánlására, királylyá választatott és november 11-én Szent István koronájával ünnepélyesen megkoronáztatott. Buda. Esztergom Székesfehérvár.

Az időt azonban Ferdinánd sem töltötte tétlenül, s minden eszközt fölhasznált, hogy pártját, melynek élén Báthory István nádor állott, növelje, híveinek nagyobb összeg pénzen kívül hivata-

1526. lokat és birtokadományokat biztosítván. E párt a királyválasztó országgyűlést november 25-ére Komáromba hirdette, miután azonban János király **Komáromot** és **Tatát** Frangepán Kristóf tanácsára Ráskay Gáspár által elfoglaltatta, azt november 30-ára Pozsonyba hívta össze. A párthívek lassú gyülekezése következtében Ferdinánd királylyá választása csak deczember 16-án mehetett végbe; a koronázásról ellenben, bár a kapzsi Perényi, ki a szent koronát mindjárt a székesfehérvári koronázás után birtokába keritette, időközben Jánostól Ferdinándhoz pártolt, egyelőre szó sem lehetett. Kevéssel ezután Ferdinánd Horvátországban is megválasztatott, Tótországban ellenben királylyá Szapolyai János kiáltatott ki.

Komárom. Tata.

Győr. Ferdinánd hadai már korábban megszállották **Győrt**, nagy számban voltak továbbá Pozsony környékén, de a pozsonyi várat Bornemissza át nem adta.

János királyt Frangepán Kristóf folyton unszolta, vezetne hadat Ausztriára, ez levén a legbiztosabb védekezés Ferdinánd ellen; de Szapolyai János ezt tenni egyelőre még vonakodott, s előbb diplomácziai úton a külföld támogatását igyekezett megnyerni, mi követeinek úgy Velenczében, mint Francziaországban, Angliában és Bajorországban sikerült is. Zsigmond lengyel király pedig a békés megegyezésre közbenjárását ajánlotta föl, Olmützbe mindkét fél követeit conferencziára híván össze.

A fegyveres mérkőzés mindazonáltal el nem maradhatott és erre mindkét fél készült is.

1526—1527. **Csernovics Iván czár fölkelése 1526—1527.** Alig vonultak ki Szulejmán hadai az országból, a Temesmegyében lakó szerbek vagy ráczok közt egy «próféta» tünt föl, kit a nép, a bal szemétől lába fejéig egész testén át húzódó fekete sáv után «*fekete ember*»-nek nevezett s kinek egyrészt «isteni küldetést» tulajdonítván, másrészt őt a régi rácz deszpoták ivadékának tartván, a szlávok fölszabadítójának tekintett, s ennek folytán mellé tömegesen sereglett. E próféta, ki magát **Csernovics Nenád (Iván) czár**-nak nevezte, azon időpontban, midőn Szapolyai János királylyá választatott, Lippa tájékán már mintegy 12—15,000 főnyi «keresztes had» fölött rendelkezett, s bárha e tömeg csak gyülevész, rosszul fegyverzett, fegyelmezetlen nép vala, Szapolyai János

mégis czélszerűnek vélte Ivánt pártjára vonni, s miután a «czár» neki hűséget esküdött, hadát a nemesség és a föld népe által elhagyott Bácsmegyébe küldte, hogy a Duna-Tisza közét és a Szerémséget a török ellen megvédelmezze. 1526—1527

Csernovics Iván 1526 október végével vonúlt hadával Lippáról Bácsba, s a falvakat, nemesi kastélyokat megszállván, **Szabadkát** is elfoglalta, most már azon eszmével, hogy a Duna, Tisza és Maros közében önálló és független rácz fejedelemséget alapít. Szabadka.

Hadát rablás útján kielégítendő Iván engedélyt kért, hogy Ferdinánd tartományaiba törhessen, de — bár ezt Radics Bosits naszádos kapitány is tanácsolta — János király az engedélyt megtagadta, minek következtében Iván a magyar nemességet fosztogatta; miután Szapolyai János e kihágásokat megakadályozni nem tudta, vagy nem akarta, Szabadka ura, *Enyingi Török Bálint* szándékozott, Bánffy Jakabbal szövetkezve, Ivánt megfékezni. Ámde Szapolyai János a czárt a veszedelemről értesítvén, ez Török támadását **Szabadkánál** készen várta s számosabb csapataival Török Bálint fölött diadalt aratott. Csernovics Iván ezután **Temesvárt** és Csáky László várát, **Csomát** dúlván föl, a temesmegyei nemesség támadt a ráczokra; az **Apáti** mellett vívott ütközetben azonban ismét Iván lőn győztes. De míg a czár e győzelem után Temesben és Torontálban dúlt, Török Bálint **Szabadkát** éjjeli rajtaütéssel visszafoglalta. Szabadka. Temesvár. Csoma. Apáti. Szabadka.

Iván nem kisérlette meg Szabadka visszavételét, hanem 1527 február havában **Szegedet** támadta meg s foglalta el, ezt tevén az új fejedelemség székhelyéül. Szeged.

E közben Ferdinánd is megnyerni kívánta Iván czárt s neki a szerb deszpotai czímet és Brankovics György hajdani birtokait igérvén, valóban pártjára térítette. Ez végre fölnyitotta Szapolyai János szemeit s végre elhatározta a «czár» megsemmisítését. Parancsot adott tehát *Perényi Péter* erdélyi vajdának, hogy a «lázadó paraszt» ellen hadat vezessen. Ámde Iván czár a vajda seregét május első napjaiban Aradtól délre **Szőllősnél** váratlanul megrohanta s szétverte; maga Perényi is csak nehezen menekült. Szőllős.

A szőllősi csata után Iván hada betört Erdélybe és egész Szászvárosig dúlt, majd körülzárta **Temesvárt**, melyet azonban megvennie nem sikerült. Temesvár.

1526—1527. A czár serege e közben 30,000 főre szaporodván, az ellenkirályok harczában fontos tényezővé vált, miért is Szapolyai János, ha nem akarja, hogy Ferdinánddal vívott harcza alatt a czár hátába támadjon, komoly lépéseket volt kénytelen tenni. Ferdinánd ugyanis előbb Iván czárt is Buda ellen rendelte, de azután olyképen rendelkezett, hogy Iván hada egyrészt a végvidéki török hadakat tartsa vissza, másrészt az erdélyi csapatoknak Szapolyaihoz való csatlakozását akadályozza meg. Iván czár valóban ekképen cselekedett, de ezenfelül székhelye, Szeged megoltalmazására is hadakat hagyván vissza, erejét háromszorosan megosztotta; s ez vált veszedelmére.

Szeged. Már az első összeütközésnél, **Szeged** tájékán, Perényi vajda serege ellenében, ha vereséget nem is, de súlyos veszteségeket szenvedett, melyek következtében serege bomladozni kezdett. Ferdinánd ugyan egyre biztatta Ivánt, de saját előnyomulása is késedelmet szenvedvén, Szapolyai János időt nyert a cselekvésre.

Sződ. Az új támadással János király *Czibak Imrét* bízta meg, ki seregét július második felében Aradnál összegyűjtvén, a **sződi** mezőn szállott táborba, hova még a karánsebesi bán hadát várta. *Július 25-ikén* Iván, a két had egyesülését megakadályozandó, megtámadta a magyar sereget; de a karánsebesi dandár még jókor érkezett s Iván czár csatát vesztve, hada romjaival sebesülten Szeged. ged felé futott. Ámde **Szeged** hazafias polgársága *Zákány István* főbíró vezérlete alatt készen várta, s a czár a küzdelemben halálos sebet vevén, Szeged alól elvonulni volt kénytelen. A rácz vajdák Bácsmegyébe vonúltak, Ivánt Tornyos faluban hagyván, hol Török Bálint rajtaütvén, fejét vette.

Ezzel a ráczok szereplése, mely Szapolyai János erejét majd egy féléven át lekötötte s őt a Ferdinánd elleni támadásban megakadályozta, véget ért.

1527—1528. **Ferdinánd támadása János király ellen 1527—1528-ban.** Zsigmond közbenjárása nem vezetett eredményre s Ferdinánd az olmützi konferenczia után a háborúra készült. Vezérei közül *Katziáner Jánost* előre küldvén, ez elfoglalta **Dévényt**, Dévény. Pozsony. átvette Szalai Jánostól az erős **Pozsonyt**, és megszállotta **Nagy-szombatot**. Nagy-szombat.

Igy lábát az ország határán megvetvén, július 31-én maga

Ferdinánd is *Köpcsénynél* bejött az országba, egy sereg élén, melyet *Brandenburgi Kázmér* őrgróf, *Salm Miklós* gróf és *Roggendorf Vilmos* vezettek. Ferdinánd serege ugyan alig volt több 10,000 főnél, de mivel János király, ki Frangepán Kristóf, a jeles és tapasztalt katona tanácsát meg nem fogadván, nemcsak hogy a támadásra a kedvező alkalmat annak idején elmulasztotta, de sőt még seregét el is bocsátotta, most alig 2—3000 főnyi had fölött rendelkezett, a hadjárat nagyobb akadályokra alig talált. Míg Katziáner Nagyszombatból a bányavárosok felé tartott, Ferdinánd a főseregel, mely előtt elővédként és a várparancsnokokkal netalán szükséges alkudozások vezetésére 300 magyar lovassal *Nádasdy Tamás* ment, útját Budának vette. Már az első várak, **Magyar-Óvár, Győr** és **Szt-Márton** puszta fölhívásra meghódoltak; csak néhány órai ágyúzás kellett, hogy **Tata** és **Komárom** átadassék, két napi ostrom után meghódolt az érseki főváros, **Esztergom,** míg **Visegrád** önként tárt kaputt. Végre augusztus 20-án, tehát alig három heti hadjárat után megnyílt a János által meg nem védelmezett és elhagyott **Buda** is. János király hadával a Dunán átkelvén előbb Pesten alul Gubacs falunál szállott táborba, innét Hatvanba, majd Egerbe, midőn pedig Ferdinánd fővezére, **Salm Miklós** mintegy 6000 főnyi sereggel őt üldözőbe vette, Sajó-Ládra vonult. Salm bevette és földúlta **Egert,** majd a Tokaj mellé húzódott Jánosnak a Sajó mentén hagyott utócsapatait visszavervén, szeptember 26-án Tarczal mellett ütött tábort.

1527—1528.

Magyar-Óvár.
Győr.
Szt. Márton.
Tata.
Komárom.
Esztergom.
Visegrád.
Buda.
Eger.

János vezérei elhatározák, hogy a német hadat meglepik s *szeptember 27-én* kora hajnalban megtámadták Salm **Tarczal** melletti táborát. A fővezér **Bodó Ferencz** volt, a jobb szárnyat *Bakics Pál,* a bal szárnyat *Kismarjai Lukács* vezette. Az ágyúk elsütése után, mi azonban semmiféle hatással nem volt, a Jánospártiak nagy hévvel támadtak a németekre, s Bakics a vele szemben álló stájereket vissza is verte, de Kismarjait meg Katziáner és Fels nyomták vissza; miután pedig Salm magyar segélyhada, mely Török Bálint és Pekry Lajos parancsnoksága alatt állott, Bodó középhadát áttörte, János király csatát vesztett. A vert sereg **Tokajhoz,** a Tisza hídjának futott, melynek hajói azonban áruló módon megfuratván, részben már vízzel teltek valának; ez lehetetlenné tette Bodó azon szándékát, hogy a harczot a Tiszánál meg-

Tarczal.
Tokaj.

1527—1528. újítsa s a sereg Ferdinánd hadai által űzve és vágva nagy zűrzavarban nyomakodott át, miközben igen sokan a Tiszába vesztek. Kismarjai már Tarczalnál elesett, Bakics pedig, ki rácz hadával egy ideig vitézül küzdött, a Tisza hídja szétszakadván, a folyó mentén Szegedre menekült, s később Ferdinánd pártjára állott. János király veszteségét az ellenséges vezérek 2000 főre tették. A kivívott győzelem Ferdinánd hadai kezébe juttatta **Tokajt, Tállyát, Regéczet, Boldogkőt** és még több, eddig János hívei kezén volt várat.

Tokaj. Tállya. Regécz. Boldogkő.

Ferdinánd ezek után *1527 november 3*-án Székesfehérvárott megkoronáztatott.

János király, bárha épen a tokaji csata végzetes napján legjelesebb vezérét: Frangepán Kristófot is elvesztette, ki **Varasd** vívása közben elesett, s ennek következtében Tótország is Ferdinánd pártjára állott, a küzdelemmel mégsem hagyott föl. Erdélyből, hol tartózkodott, és Lengyelországból némi hadakat gyűjtvén, Debreczenbe ment s onnét Kassa ellen szándékozott működni, míg Bodó Ferencz, Tokajnál a Tiszán átkelvén, a Hernád völgyében volt hozzá csatlakozandó. De Bodó, a ki előbb Egert akarta János király számára visszavenni, **Mező-Keresztesnél** Török Bálint, Pekry Lajos és a Ferdinándhoz pártolt Bakics Pál hadai által 1528 márczius első napjaiban megveretett és elfogatott. Ritka hűségének bizonyítéka, hogy a legfényesebb igéretekkel sem volt Ferdinánd pártjára csábítható, szavának pedig annyira ura volt, hogy midőn egy ízben részeg fővel megszökött, önként ment fogságába vissza; nagy tehetségei folytán fényes pályára jogosító életét a németújhelyi börtönben végezte.

Varasd.

Mező-Keresztes.

Bodó veresége folytán János föllhagyott Kassa elleni hadműveletével s midőn hírét vette, hogy Katziáner német, Török Bálint és társai magyar serege feléje közeledik, a Hernád völgyében ellenök vonúlt. A mérkőzés **Szina** és **Hidas-Németi** közt ment végbe, s bár János király hada, mely 13,000 emberből állott 18 ágyúval, számosabb vala, miután a *márczius 20-án* kifejlődött csatában őt számos párthíve csapatával együtt elhagyta, a győzelem Katziáner és Török Bálinté lőn. Katziáner még az nap bevonult Kassára, János király pedig előbb Homonnára ment, majd életét sem érezvén biztosságban, Lengyelországba menekült, hol Tarnovban, Tarnovszky János krakói palatinus várában talált menedéket.

Szina. Hidas-Németi.

Katziáner és magyar társai ezután megvették rövid ostrom után **Szepesvárt, Likavát** és **Hradeket**, ellenben az erős **Trencsén** sokáig daczolt s csak két havi ostrom után, midőn a tűz a várban mindent fölemésztett, hódolt meg Török Bálintnak. 1527—1528. Szepesvár. Likava. Hradek. Trencsén.

János király hadjárata Ferdinánd ellen 1528—1529-ben János király Tarnovban sem szünt meg czélja elérésén tovább működni s a török szövetségen kívül, melyről még bővebben lesz szó, megszerezte Ferencz franczia király szövetségét is, míg Magyarországon, hol Ferdinánd zsoldos hadainak zsarolása és fosztogatása máris elégedetlenséget keltett, érdekében lángeszű párthíve, a később oly nagy hírre és hatalomra emelkedett **Utyeszenovics** vagy másképen **Martinuzzi Fráter György** pálosrendi szerzetes működött jó eredménynyel, olyannyira, hogy az ország főnemesei számosan, kik Ferdinándban máris csalódtak s abban, hogy Ferdinánd az országot a török ellen megvédeni képes leend, alaposan kételkedtek, ismét János király pártjára hajlának. 1528—1529.

A sereggyűjtés ennek folytán már Lengyelországban megkezdetett, s az összegyűlt hadat, mely fele részben zsoldosokból, felerészben János-párti magyarokból állott, Athinay Deák Simon 1528 szeptember havában Magyarországba vezette. Itt Kun Kocsárd és mások alatt mintegy kétezernyi nép csatlakozván, Athinay a Kassáról ellene sietö Révay István, Serédy Gáspár és Lascano Tamás által vezetett Ferdinánd-párti sereget **Sárospatak** közelében *szeptember 25-én* megverte és szétszórta. Sárospatak.

Ezek után János király is elhagyta Tarnovot s 1528 *november 3-án* egy lengyel dandár kiséretében visszatért az országba. Már Homonnán 8000 főnyi lovas sereg várta s útjában egész Lippáig serege épenúgy, mint pártja folytonosan szaporodott. János király Lippán akarta Szulejmán szultán seregét megvárni, s addig fontosabb hadműveletekbe kezdeni nem akart, de pártfeleit a foglalásokban nem akadályozá.

Ennek folytán Erdődy Simon zágrábi püspök, Tahy János és Bánffy János ostrom alá fogták **Zágrábot**, majd midőn ezt egy erős német had fölmentette, bevették **Erzsébetvárt** (a Dráva mellett). Erdélyben a Ferdinánd pártján álló Török Bálint, Gerendi Miklós erdélyi püspök és Majláth István mintegy 8000 főnyi sereget szedtek össze; ezek ellen János király Péter moldvai vajdát Zágráb. Erzsébetvár.

Földvár. hívta segítségül, ki Török Bálintot **Földvárnál** a Barczaságban 1529 junius 22-én megvervén, Erdély János király számára biztosítva lőn. Helytartóul János *Somlyai Báthory Istvánt* küldte Erdélybe, ki Kun Kocsárd hadaival egyesülvén, megvette julius 17-én **Beszterczét,** majd **Gyulafehérvárt,** utóbb pedig a moldvai és havasalföldi vajdák segítségével ostrom alá fogta **Segesvárt,** bevette **Medgyest,** és erősen szorongatta **Brassót** és **Törcsvárt.** A szászok néhány városa, élén Szebennel, tehát megmaradt Ferdinánd pártján, de különben az egész ország János király kezében volt.

Beszterce. Gyulafehérvár. Segesvár. Medgyes. Brassó. Törcsvár.

A török háborúk Buda elestéig.

1529. János király már az 1527-ik év végén, a mikor a katonai szerencse Tarczalnál és Tokajnál cserben hagyta, végzetes és következményeiben beláthatatlan lépésre határozá el magát: *érintkezést, szövetséget keresett a törökkel.*

Szapolyai János e fontos lépését úgy kortársai, mint az utókor történészei elitélik. De míg a gáncsolók nagy része, a Habsburgház régi párthívei és újkori történészei mind, e lépést egyedül a hatalomhoz való görcsös ragaszkodásból, tehát tiszta személyi érdekből, önzésből eredőnek tartják, addig a másik pártbeliek és az újabbkori magyar történészek lehetőnek, sőt valószínűnek tartják, hogy János királyt személyi érdekein kívül, mert hogy a törekvésben ennek is része volt, az csak természetes, a közérdek megóvása, a hazaszeretet is vezette. Meg levén arról győződve, a minthogy ebben nem is tévedett, miszerint Ferdinánd az országot a török ellen megvédeni képtelen, mert bátyja a császár és a német birodalom őt segíteni se nem akarják, se nem tudják, attól félt, hogy Magyarország idővel a török által végképen leigáztatván, szolgaságba süllyed; ezt csak egy módon vélte megakadályozhatni, ha t. i. a törökkel barátságos viszonyba, szövetségbe lép. **Szulejmán** szultán, ki a magyar királynak a mohácsi csata előtt szövetségét ajánlotta, a csata után pedig sem az országot, sem annak — már kezében lévő — fővárosát, meg nem szállván, nyilvánvalóvá tette, hogy a magyarokkal barátságban, szövetségben szívesebben élne, bizonyára örömmel fogadja ez erős nemzet barátságát, melyet ősei története révén becsülni tanúlt, s mely neki a Habsburgok

elleni küzdelemben kitünő segítője lehet vala; a barátság, a szö- 1529.
vetség pedig mégis csak ezerszer kedvezőbb viszony, mint a szolgaság, melyet Szapolyai különben kikerülhetetlennek tartott. Hogy e lépés egyszersmind saját érdekét is szolgálja s már-már erősen ingadozó trónját biztosítja, szándékában csak megerősíthette.

E politika azonban mégis csak rövidlátó volt. János király tudhatta, hogy a török, kivált Szulejmán alatt, hódító hatalom volt s a török oltalmát, szövetségét kérve, csak alkalmat, jogot nyújtott neki arra, hogy Magyarország ügyeibe beavatkozzék s a küzdő felek közül egyiket a másik ellen segítve, végül mindkettőt leverje s az országot, melyért a versengés folyik, magának tartsa meg.

A gáncs azonban jogosan még sem annyira János királyt, mint inkább az egész nemzetet, illetőleg az ezt képviselő nemességet illeti. Ha a nemzet egy szívvel és lélekkel az egyik jelölt mellé áll — az teljesen mindegy: akár Ferdinánd, akár János mellé — úgy legbiztosabban megóvhatja magát a török szolgaság ellen; mert Magyarország *egyesített* erejét a török soha se bírta volna leküzdeni. Így azonban alig valószínű, hogy János király helyében bárki is másképen cselekedett volna.

János király a török szövetség keresésére a kitünő diplomatát, *Laszky Jeromost* küldte Konstantinápolyba, ki a portánál nagy befolyással bíró *Gritti Lajos* velenczei ügynök által támogatva, teljes sikert ért el. *Szulejmán szultán, a nélkül hogy János királytól a szultán fenhatóságának elismerését s ennek fejében évi adó fizetését kívánta volna, Szapolyai Jánost védelmébe fogadta, s neki megigérte, miszerint nemcsak trónjára visszahelyezi, de őt a jövőben is bárki ellen egész erejével segíteni fogja.*

Nyilvánvaló, hogy Szulejmán szultán e mérséklete, ez önzetlensége nem volt egyéb ügyes diplomácziai fogásnál; egyelőre megelégedett azzal, hogy a magyar király protektora lőn s így jogot nyert arra, hogy az ellenkirályok viszályába erőhatalommal beavatkozzék; a többi később majd magától jön.

A török szövetség 1528 január 27-én köttetett meg, s mivel kevés idő mulva megjelentek Ferdinánd követei, kik a végbeli pasák foglalásai ellen óvást tettek s az elfoglalt várak visszaadását követelték, Szulejmán nyomban elhatározá, hogy a következő évben hadjáratot indít Magyarországba.

1529. **Szulejmán harmadik hadjárata 1529-ben.** A mohácsi csata óta a török nagyobb sereggel ugyan nem jelent meg Magyarországon, de a végbeli pasák fölhasználták az ellenkirályok viszályát, s az 1527—1528-ik év folyamán több fontos várat, így
Jaicza. a Garbonócz István által hanyagul védett **Jaiczát,** a Radatovitz
Banyaluka. András által föladott **Banyalukát,** a Karlovitz-család várai közül
Lippa. **Lippát** és
Corbávia, **Corbáviát** s még számos kisebb várat hatalmokba ejtettek. Az elhalt Karlovitz János birtokai a hős Zrínyi-családra, Jánosra és Miklósra szállottak.

Az 1529-ik év május havában azonban **Szulejmán,** igéretéhez képest, egy 200,000 főnyi sereg élén személyesen indult el Magyarországba.

Ferdinánd nagy aggodalommal hallá ennek hírét, mert egy török háboru eshetőségére semmiféle előkészület nem történt; a várak sem fölszerelve, sem őrséggel ellátva nem voltak, s az annyit emlegetett német birodalmi segély, melynek reményében Ferdinánd megválasztatott, még csak megigérve sem volt. S íme a veszély nemcsak János királyt vakította el, hanem Ferdinándot is; a mire János még csak nem is gondolt, s a mit követe Laszky — midőn a dolgot Ibrahim nagyvezír megpendítette — kereken visszautasított, azt Ferdinánd király megtette és a szultánnak követe, Jurisics Miklós útján, *évi adót ajánlott föl,* mi egyértelmű a meghódolással. De Jurisich már nem jutott a szultánhoz; a dolog elkésett.

Ferdinánd *magyar* király tehát, a küzdelem kikerülhetetlen levén, minden gondját arra fordítá, hogy — *Bécset megerősítse* s erős, 18,000 főnyi válogatott védősereggel lássa el. A magyarok megdöbbenve szemlélték ezt, mert hisz első ízben látták, hogy a király, a kitől oltalmat reménylettek, a német földet és Bécs városát félti, oltalmazza, a magyarokat s a magyar földet ellenben az ellenség szabad prédájára bocsátja. Hiába mentek panaszos követségek Ferdinándhoz, nemhogy sereget, a várakba őrségeket küldött volna, de még a hol ágyúk, őrségek voltak, ezek is — önként vagy parancsra — Bécsbe siettek. A magyarok tehát nem tehettek egyebet, mint vagy hódoltak János királynak, vagy félreálltak s bús szívvel nézték, mint dúlja a török az országot. Sajnos, de később ezt még két évszázadon át bőségesen volt alkalmuk szemlélni.

Szulejmán augusztus 20-án Mohács gyászmezején találko-

zott János királylyal, kit mindenféleképen kitüntetett s vele együtt Buda felé indúlt. 1529.

Buda épen oly készületlen volt, mint a többi várak, s Ferdinánd, bár a szultán megfoghatatlan lassúsággal, mintha csak időt akart volna engedni, haladt előre, csak **Nádasdy Tamás** ismételt sürgős kérelmeire, s csak augusztus végén küldött le mintegy 1100 főnyi német hadat. Bár azt se küldte volna. Buda.

A szultán ugyanis *szeptember 3-án* érkezett Buda alá, melyet Nádasdy 900 magyarral s a már említett 1100 némettel védelmezett. Ámde midőn a szultán a várat szeptember 7-én fölkérte, a németek Nádasdyt elfogták, megkötözték és a vár kapuit szabad elvonulás föltétele alatt megnyitották. Ez volt az első segély, melyet Ferdinánd a magyaroknak adott. Nádasdy a magyar katonák által megszabadíttatván, János királyhoz menekült, a német őrséget pedig a prédától eltiltott janicsárok a Püspökréten fölkonczolták.

Szulejmán János királyt a trón és a székváros birtokába beiktatván, miután oltalmára *Gritti Alajos* és *Khoszrev* bég alatt 50 janicsárt és 3000 embert visszahagyott, seregével Bécs felé indúlt.

A török sereg elővédét maga *Ibrahim* pasa nagyvezír vezette s ezután a főssereg olyképen következett, hogy mindig azon helyen éjjelezzen, hol az elővéd delelt; a két rész tehát $^1/_2$ menetnyi távközt tartott.

Rövid ellenállás után elfoglalta Szulejmán elővédje **Visegrádot**, hol kezeibe került a magyar szent korona; az ennek elvitelére Ferdinánd által a Dunán leküldött német csapat már későn érkezett. Meghódolt Várday Pál érsek is és vele **Esztergom**, míg **Tatából** és **Komáromból** a német őrség már a török közeledtének hirére gyáván megfutott. Nem több bátorságot tanusított Lamberg Kristóf, **Győr** kapitánya, ki az ágyúkat már előbb Bécsbe szállítván, most maga is odamenekült s helyének e gyalázatos elhagyásáért még dicséretet is nyert, mert védekezése szerint ő Bécsbe csak azért (?) ment, hogy a székvárost védelmezni segítsen. Ugyancsak elhagyta őrsége **Magyar-Óvárt** is. Visegrád. Esztergom. Tata. Komárom. Győr. Magyar-Óvár.

Szulejmán szept. 27-én ért Bécs alá. De Bécset Salm Miklós oly sikeresen védelmezte, hogy a szultán, ki rendszeres ostromra

ORSZÁGOS
TISZTI TUDOMÁNYOS ÉS MŰVELŐDÉSI EGYESÜLET
KÖNYVTÁRA
Budapest, IV., Váci-utca 38. I. em.

1529. ezúttal nem készült, élelmezését pedig a Dunán Szalay János, Pozsony parancsnoka megnehezítette, október 15-én az ostrommal fölhagyott s Budára visszatért. De itt sem időzött soká a szultán s a főrendeket János király iránt hűségre intvén, miután Várday Pál érseket és az elfogott koronaőrt, Perényit, János kegyelmébe ajánlá, a szent koronát és a többi koronázási jelvényeket János királynak átadá, visszatért Konstantinápolyba.

Budán kívül török őrség sehol vissza nem hagyatván, Magyarország területi épsége Szulejmán e harmadik hadjáratában sem szenvedett csorbát s az valóban nem volt egyéb, mint erőteljes oltalom a kegyeibe és védelmébe vett Szapolyai Jánosnak.

Az ellenkirályok további küzdelmei 1529/30-ban.

Alig hagyta el Szulejmán serege az országot, a háboru az ellenkirályok közt újból kitört. Katziáner megvett több felsővidéki várat, Serédy Gáspár elfoglalta **Egert**, Salm Miklós **Esztergom** várost; de Salmnak a vár elleni támadása nem sikerült, a minthogy sikertelenül vívta Bebek Ferencz is **Boldogkő** várát.

Eger. Esztergom

Boldogkő.

A békealkudozások, melyeket Várday Pál esztergomi érsek a tél beálltával megindított, nem vezettek sikerre, s a pártok nemcsak egymást pusztították, de pusztították egyszersmind az országot is. Különösen galádul bántak el a föld népével és a közvagyonnal Ferdinánd német és spanyol zsoldosai, kik már ez időtől fogva a vidéknek, melyen tartózkodtak, valóságos rémei valának.

1530. Az 1530-ik év tavaszán Ferdinánd újabb készületeket tőn a háborúra, mihez bátyjától, Károly császártól újabb spanyol hadakat kapott. János ennek ellensúlyozására Mohamed szendrői pasát hívta az országba.

A Boldogkőt még mindig ostromló s most Herberstein német hadával megerősödött sereg ellen János király **Nádasdy Tamást** küldé, ki a németeket **Tokaj** táján megverte s azután Budára visszatért; de csak rövid időre, mert nemsokára a János-pártiak jószágait dúló **Török Bálint** ellen küldetett.

Tokaj.

A Nádasdy alá rendelt sereg, melyhez Szerecsen János, Kápolnai Ferencz dandárai és a Kászim bég alatt Budán levő török dandár is beosztatván, közel 10,000 főre ment, Török Bálintot **Szigetvárba** szorítá s Nádasdy Pécsről ágyúkat is hozatván, a várat ostrom alá fogta.

Szigetvár.

Míg Nádasdy Szigetvárt ostromolta, Ferdinánd saját csapataiból és pártfelei dandáraiból mintegy 15,000 főnyi sereget gyűjtött s azt **Roggendorf Vilmos** parancsnoksága alatt **Buda** ostromára küldé. E sereg *1530 október 31-en* érkezett Buda alá, mert útközben Esztergom, Visegrád és Vácz ostromával és elfoglalásával sok időt töltött, s így János királynak ideje volt Buda őrségét mintegy 8000 főre emelni; Nádasdy seregét Szigetvár alól Budára szintén visszahíván, miután egy Budai Balázs nevű kalauz úgy Nádasdy, mint Szerecsen és Kászim bég dandárát a várba szerencsésen bevezette, János király nyugodtan nézhetett az ostrom elé. 1530. Buda.

Roggendorf Budát ágyúival három oldalról, a Logodi út felől, továbbá az Országok palotája és Ráskay Balázs háza tájékán lövette, s miután a Logodi út felén néhány nap múlva a fal mintegy 200 lépés hosszúságban ledőlt, rohamra készült s azt végre is hajtotta. De a Logodi-rést a törökök, a többi kisebb részeket Czibak és Szerecsen sikerrel védelmezték, míg végre Nádasdy a Szent György-téren álló tartalékkal ellentámadást intézvén, az ostromlókat nagy veszteséggel visszaverte.

A várbeliek helyzete ennek daczára válságos volt, mert az eleség már fogytán vala s a várban éhség kezdődött. Ekkor érkezett meg annak híre, hogy dél felől Mohammed szendrői pasa nagy sereggel, Bánffy János, János király nádora pedig egy erős dandárral a vár fölmentésére közelednek.

Roggendorf ezeket nem várta be, hanem az ostromot félbeszakítván, ágyúi, sebesültjei és málhája nagy részének visszahagyásával Buda alól sietve eltakarodott.

Másnap megérkezett *Mohammed pasa*, Bali nándorfehérvári pasával, több más béggel s 10,000 főt meghaladó sereggel. János király szívesen visszatérítette volna a török sereget, de ez tétlenül visszafordulni nem akarván, János király Mohammedet arra utasította, hogy Ferdinándnak a Morva mellékén fekvő birtokait dúlja föl. Ámde Mohammed nem oda, hanem Esztergomnál a Dunán átkelvén a Nyitra és Vág vidékére ment, ott 15 napig dúlva tömérdek zsákmánynyal és 10,000 fogolylyal tért Pestre vissza. A török segítséget tehát nem a németek, hanem a magyarok, a magyar föld keserülék meg.

Erdélyben a vajdává kinevezett Báthory a havasalföldi vajda

HADTUDOMÁNYI 10.934/2-1

Segesvár. Brassó. Fogaras. Hunyad.

segitségével a szászokat lassankint leküzdötte s miután **Segesvár** elesett, és **Brassó** meghódolt, Majláth János király mellé állván, **Fogarast** átadta, Czibak **Hunyadot** megvette, jóformán csak az egy Szeben maradt Ferdinánd pártján.

1532. **Szulejmán negyedik hadjárata 1532-ben. Kőszeg ostroma.** Szulejmán nagyon fölindúlt ama hírre, hogy Ferdinánd Budát ostromoltatta s rögtön új hadjáratra gondolt, de miután Gritti és Laszky a szultánnak az ellenkirályok egymáshoz való kölcsönös közeledését jelentették, mely talán Ferdinánd lemondására vezethet, a Ferdinánd által kért egy évi fegyverszünetbe beleegyezett.

Ámde a fegyverszünet eltelt és az ellenkirályok egymással békét nem kötöttek; a magyar rendek babocsai, bélavári, veszprémi, zákányi, kenesei, berenhidai gyűlései sem találtak oly megoldást, mely az ország e rettenetes állapotát orvosolni, a pártokat egyesíteni, a török beavatkozás veszélyét elhárítani képes lett volna. Szulejmán pedig nem várt tovább, hanem az 1532-ik év április 25-én táborba szállván, megindúlt Magyarországba.

Ferdinánd e hírre egyrészt a német birodalomtól és a császártól hathatós segélyt igyekezett nyerni, másrészt követei, Nogarola Lénárt és Lamberg János által a szultánnak újból évi adót, Esztergomnak, Visegrádnak, több várnak s nagyobb területnek János részére való átengedését ajánlotta föl, hogy tőle ez áron békét nyerjen. A követek azonban a szultánt már menetben Szófiánál találták, vele mentek Nándorfehérvárig s onnét kívánalmuk megtagadásával bocsáttattak el.

A szultán ezúttal egyenesen Bécset szándékozván megtámadni, útját nem Budának vette, hanem Eszékről, miután ez eddig előljárt nagyvezír helyett elővédül Jahjapasazadé *Mohammed* szendrői pasát és szandsák-béget rendelte, Babocsának, Zákánynak, Kanizsának, Körmendnek, Szombathelynek és Kőszegnek tartott, hova *augusztus 10-én* érkezett meg.

Kőszeg.

Míg az eddig útba esett várak és erődök, számszerint 17, a töröknek ellenállás nélkül meghódoltak, **Kőszeget** a gondviselés és védőjének, **Jurisics Miklósnak** hősiessége, világtörténelmi jelentőségű helylyé avatták.

A szultán seregének számereje Szulejmán hadjáratainál kö-

zönségesen 200—300,000 főre tétetik, melynek harczoló állománya azonban alig teszi ennek felét; a jelen esetben kivételesen pontosabb adatokat szolgáltat Ferdi török iró (A törvényhozó Szulejmán története), ki a szultán seregét Belgrádnál, azaz Nándorfehérvárott következőképen sorolja föl: 300 ágyú, 12,000 puskás janicsár, 20,000 kapukalkhi (a helytartók lovassága) arab lovakon és hindu sabtákkal (paizsokkal), 60,000 fő a rumiliai, 30,000 az anatoliai hadtest, 50—60,000 fő az akindsik (irreguláris lovasság) száma, végre 10,000 tatár; összesen tehát 180—190,000 ember 300 löveggel. 1532.

A város külső megerősítése Istvánffy szerint négy csillagsánczból állott, a kapunál egy kerek toronynyal; nyugotra volt a négyszögű vár, tornyokkal, bástyákkal megerősítve. Az erődök mind elhanyagolt állapotban. A vár őrsége állott 10 nehéz lovasból, 28 huszárból s mintegy 100 zsoldosból és környékbeli nemesből; a várban azonban a környék lakossága menedéket keresvén, Jurisics a polgárok és parasztokból mintegy 700-at fölfegyverzett. Az egész védő őrség tehát csak kevéssel haladta meg a 800 főt.

Midőn a török előréd Mohammed pasa alatt augusztus 5-én Kőszegnél megjelent, Jurisics alig hitte, hogy a szultán a jelentéktelen erődöt ostrom alá fogja venni, s úgy vélte, hogy a nagy török sereg tovább halad Bécs felé; midőn azonban augusztus 10-én a török főserég is megjelent, a helyzet komolyságát látva, a több ezernyi nép, nagyobbára asszonyok és gyermekek védelmére, továbbá azért is, hogy az ellentállás által Ferdinándnak serege gyűjtésére és a török ellen való vezetésére időt szerezzen, elhatározá hogy a várat szívósan védelmezi.

Ibrahim nagyvezír azonnal hozzálátott a vár lövetéséhez, a mi azonban faltörő ágyúk hiányában nem sok eredménynyel járt. Szulejmán ugyanis ezúttal nem várakat hódítani indúlt ki, hanem nyilt csatában óhajtott Ferdinánddal, vagyis inkább Károly császárral mérkőzni s nehéz ágyúkat ez okból nem hozott magával. Három napi ágyúzás után *augusztus 14-én* intéztetett az első roham; ez kezébe juttatta ugyan az ellenségnek a külső védőműveket és a várost, de a várra nyomban intézett támadás sikertelen maradt.

A törökök most a vár tornyai és bástyái alá aknákat fúrtak s egyidejűleg az árkokat több helyen rőzsével betöltötték; de Juri-

1532. sics ellenaknákat ásatott, a rőzséket pedig fölgyújtatta; két akna azonban *augusztus 21-én* mégis fölrobbant s réseket nyitott, de a védők készen állottak s így a roham — mely alatt különben Jurisics legjobb harczosai hullottak el s a törökök már több zászlót is kitűztek — ezúttal sem sikerült. *Augusztus 22-én* Ibrahim pasa megparancsolta, hogy a rumiliai hadtest katonái fát hordjanak, melyből a vár falaival egyenlő magasságú halmokat szándékozott alkotni. *Augusztus 23-án* ismét fölrobbant egy akna, mely nagy és tágas rést nyitott; a törökök nagy elszántsággal rohantak a résre s a védőkkel kemény tusa fejlődött ki; de a rés nem volt eléggé járható és a siker ismét elmaradt. *Augusztus 27-én* a fából készült halmokról hathatós tűz árasztotta el a várbelieket; a három halomból kettőt sikerült fölgyújtani, ámde a harmadikból fölhatoltak a törökök a falakra s több zászlót kitűzvén, a védőket a falaktól visszanyomták. Jurisics bátor híveivel egy belső gát mögé vonúlt s a harczot innét szándékozott megújítani. Ekkor történt állítólag amaz — Istvánffy által fölemlített — eset, hogy a sok ezernyi fegyvertelen öreg, asszony, leány és gyermek, a védők visszavonulását látva, éktelen kiabálást vitt véghez, a mit az előnyomuló törökök újabb védő csapatok zajának tartva és cselt sejtve, a támadással fölhagytak; e kis szünet pedig elég volt arra, hogy a már megsebesült Jurisics embereit újból összeszedje, s elszántan rohanván a habozókra, azokat megfutamítsa; a vár falai ismét meg voltak tisztítva az ellenségtől és a már kitűzött török zászlók is zsákmányul estek.

Augusztus 28-ika reggelét mindennek daczára szorongó szívvel várták a hős védők, mert a lőporkészlet teljesen elfogyott, a védő őrség iszonyúan megfogyott s egy újabb rohamot Jurisics már nem lett volna képes kiállani.

De ekkor jelentek meg Ibrahim pasa követei, kik Jurisicsot, túszok adása mellett, a nagyvezír sátorába hívták. Jurisics engedett a fölhivásnak s nagy örömmel hallotta a nagyvezírtől, hogy az tőle most már nem a vár átadását, csak a parancsnok személyes meghódolását, s egy török zászlónak a főbástyára való kitűzését kívánja, a melyek teljesítése után a sereg elvonúl.

A következő nap a török sereg valóban elvonúlt Kőszeg alól, de nem Bécsnek ment, hol Károly császár és Ferdinánd egy

60,000, mások szerint 90,000 főnyi sereggel várta, hanem behatolván Styriába, azt dúlta egész a Dráváig. A szerte dúló hadak közül Kászim pasa 15,000 főnyi hadtestét elérték Frigyes pfalzgróf és Katziáner csapatai és szétverték, a könnyű magyar csapatok pedig *Török Bálint*, *Bánffy Boldizsár* és *Bakics Pál* alatt tovább utánuk menvén, **Dreikirchen** mellett újból megverték, úgy, hogy e hadtestből, melynek parancsnoka Kászim pasa és utóda, Oszmán aga is elesett, hírhordó alig maradt. 1532. Dreikirchen.

Ferdinánd szívesen fordította volna a Bécsnél összegyűlt s most Szulejmán elvonulása után tétlenül álló és fölösleges sereget János király hatalmának végleges megtörésére, de abba sem Károly császár, ki a had egy részét Olaszországban akarta fölhasználni, sem a birodalmi hadak, melyek csak a törökök s nem egyszersmind a magyarok ellen szálltak táborba, bele nem egyezvén, a jó alkalom Ferdinánd uralkodásának megszilárdítására elmúlt.

A török fősereg működésével egyidejűleg a hadszínhely más részein is figyelemre méltó események mentek végbe.

Gritti a hadjáratot megelőzőleg Konstantinápolyban volt, s midőn a szultán a fősereggel megindúlt, Grittit egy török mellékoszloppal Oláhországba küldé, hogy ott a vajda segélycsapatait magához vevén, Erdélyen át a fősereghez csatlakozzék. Gritti szivesen fölhasználta volna ez alkalmat **Szeben** elfoglalására, hogy Erdélynek ez egyetlen Ferdinánd-párti városát János király alá hajtsa, s e czélból Szebent körül is zárta. A szászok azonban a fölhívásra meg nem hódoltak s védelemre készültek; Gritti egy hosszabb ostromot nem koczkáztathatván, Szeben alól elvonúlt, s előbb Budára, majd személyére nézve a szultánhoz Eszékre sietett. N.-Szeben.

Eszékről a nagyvezírrel tartott tanácskozás után Gritti, ki János király által már az ország kormányzójává s főkapitányává neveztetett ki, ismét Budára ment, azon tervvel, hogy ha Szulejmán Bécset elfoglalja, maga lép a gyönge Szapolyai János helyébe, mely törekvésében őt nem egy főúr, mint pl. Dóczy János, Batthányi Orbán, Csáky Mihály, Laszky Jeromos stb. támogatta. Valószínüleg már e terv előkészítéséhez tartozott, hogy János király által magát **Esztergom** megvételére kiküldette, mely vállalatra az Esztergom.

1532. Erdélyből hozott oláh-török 10,000 főnyi sereggel indúlt meg, magával vivén Kászim bég budai csapatát és a Numilla bég parancsnoksága alatt álló hajóhadat is.

Esztergomot az érseki, *Horváth Bertalan* parancsnoksága alatt álló, magyar őrségen kívül, mely körülbelül 500 főből állott, még 1000 spanyol védelmezte, kiknek parancsnoka *Lascano Tamás*, ennek eleste után pedig testvére, *Márton* volt. Gritti a várost úgy a szárazon, mint a vizen körülzárta s faltörő ágyúkkal lövetni kezdé. A védő őrség közül a spanyolok a falakat védelmezték, míg a magyarok Horváth Bertalan alatt gyakori sikerült kirohanásokat tettek. Élelemben azonban hiányt szenvedvén, Katziáner Bécsből
Ny. Ujfalu. egy eleségszállítmányt a Dunán küldött le; de Gritti ezt megtudván, török hajóhadával **Ny.-Ujfalu** tájékán megtámadtatta, s a szállítmány egy részét elfogta, míg más része Komáromba menekűlt vissza. Esztergom azonban ennek daczára szívósan védelmeztetett, míg végre Gritti, hallván a szultán kőszegi kudarczát és visszafordulását, előbb maga távozott Esztergom alól, október 16-án pedig az ostrom János király parancsára fölhagyatván, a hadak Budára tértek vissza.

1534. **Hadi események a nagyváradi békéig.** Az 1532-ik évi háborút az ellenkirályok közt kötött egy évi fegyverszünet kö-
Várpalota. vette, mit a János-pártiak kisebb vállalatai, mint **Palota** elfoglalása
Vajda-Hunyad. Móré Lászlótól, **Vajda-Hunyad** ostromlása Czibak által stb. szakítának meg. Ez idő alatt s az után is több éven át folytak a béketárgyalások János és Ferdinánd királyok és a szultán közt, mely alkudozásokban a főszerepet Gritti vitte; midőn azonban e gőgös és kincsszomjas olasz több főurat, így az Ártándy-testvéreket s János király egyik legkiválóbb s kedvelt vezérét, Czibak Imrét kivégeztette, a Majláth István, Kún Kocsárd és Kendy Ferencz által vezetett fölingerült nemesség hadai a fejedelemségre, sőt király-
Medgyes. ságra nemtelen eszközökkel törekvő kalandort **Medgyesen** ostrom alá fogták s a város megvétele után *1534 szeptember 29-én* főczinkosával, Dóczyval együtt lefejezték.

Gritti halálát Ferdinánd kitelhetőleg kiaknázni igyekezett és párthíveit, kikhez Majláth István, Nádasdy Tamás, Laszky Jeromos, Zrínyi János stb. most azért csatlakoztak, mert azt hitték, hogy a szultán, kedvenczének kivégzése miatt, védelmét János ki-

rálytól megvonja, folyton szaporította; hadi vállalataiban azonban nem mindig volt szerencsés. 1534.

Így az *1535-ik évben* a János király által erdélyi vajdává kinevezett s így megengesztelt *Majláth István* ostrom alá fogta **Nagy-Szebent,** mit Ferdinánd megakadályozni képes nem volt. Ugyanaz év deczember 4-én, a míg a kassai parancsnok, Serédy Gáspár N.-Idán mulatott, a derék *Csécsey Lénárt* éjjeli rajtaütéssel elfoglalta a Felvidék fővárosát, **Kassát.** Ferdinánd Szeben megsegélésére Bánffy Boldizsár alatt 2000 főnyi hadat indított Erdélybe; de az útközben megrohanta és kiraboltatta **Szatmárt.** János király ezt megtudva, a jeles *Kún Kocsárd* alatt Nagyváradról hadat küldött Bánffy ellen. Kún Bánffy csapatát szétverte s Szatmárt rohammal bevette, de e közben súlyosan megsebesülvén, néhány nap múlva Nagyváradon meghalt. Kevéssel ezután, *1536 márczius 1-én* Szeben János királynak meghódolt s így Erdély egész teljességében kormánya alá jutott. 1535. Nagy-Szeben. Kassa. Szatmár. 1536.

Ferdinánd a Felvidéken nem szüntette be a harczot, de ott működő kapitányai: *Serédy Gáspár* és *Eberdorsfer,* a János király pártjára tért Perényi Péter és Bebek Ferencz ellen — Majláth ez időben az áruló Péter havasalföldi vajda birtokát képező **Bálványos** várt ostromolta s foglalta el — semmi eredményt sem vívhattak ki. Ferdinánd tehát **Fels Lénárt** alatt 3000 főnyi zsoldos hadat küldött támogatásukra; e sereghez csatlakozott Pekry Lajos, Nyáry Ferencz, Bánffy Boldizsár, Bakics Péter, Ostrosith Miklós és Thurzó Elek is, minek folytán Ferdinánd hadai most a 10,000 főt meghaladván, elfoglalták **Regéczet, Tállyát** és **Boldogkőt,** majd pedig ostrom alá fogták **Sáros** várát. A vár csak egy hónapi ostrom után, midőn falai aknákkal lerontattak, vétetett meg, mire a sereg Eperjes mellé szállt. Bálványos. Regécz. Tállya. Boldogkő. Sáros.

János király aggodalommal hallá a történteket és **Martinuzzi Fráter György** váradi püspök segélyével, ki János királynak Gritti megöletése és Laszky Jeromos hűtlen elpártolása óta legbizalmasabb tanácsadója lőn, erős sereget gyűjtvén, azt a püspök és *Majláth István* vezérlete alatt felsőmagyarországi seregéhez csatlakoztatá, s az egész erő most Fels Lénártot Eperjes melletti megerősített táborában megtámadta. Fels Lénárt azonban nem fogadta el a harczot s a vezéreket csak kisebb csatározásokkal Eperjes.

1536. foglalkoztatta, míg az egyetértés köztük fölbomlott és a püspök serege Tokaj mellé vonúlt. Ekkor Perényi és Bebek, kik a tábort egyedül maradt hadaikkal is megrohanták, megverettek és a Tiszán átüzettek. Most Fels a támadást folytatván, a püspök seregét hasonlókép átnyomta a Tiszán.

1537. Tokaj. Az *1537-ik év* tavaszán **Tokaj** is Fels Lénárt kezeibe került, s a német vezér seregét már Kassa visszavételére vezette, midőn Ferdinánd Felset, a békealkudozások kedvezőbben alakúlván, visszahívta.

De míg északon Ferdinánd hadai győztek és foglaltak, délen a szerencse fegyvereinek nem kedvezett. Az 1537-ik év tavaszán ugyanis Jahjapasazadé *Mohammed* szendrői pasa, az 1532-ik évi hadjárat végén Szulejmán szultán által elfoglalt **Eszéknél** a Dráván átkelvén, behatolt Pozsega megyébe, megvette az erős **Pozsega** várát s dúlásait innét Verőcze megyére, sőt Horvátország keleti részére is kiterjeszté. Másrészről *Khoszrev* boszniai és *Murad* verbászi pasák ostrom alá fogták az erős **Kliszszát.**

Eszék. Pozsega. Kliszsza.

Ferdinánd a horvát és dalmát vidékek megvédelmezésére két sereget szervezett.

Az elsőt, mely Dalmáczián, Kliszsza fölmentésére volt szánva, Ferdinánd **Krusics Péterre,** Kliszsza volt parancsnokára bízta. Krusics az 5000 főre menő sereggel még idejében érkezett a vár alá, de alig fejlődött Khoszrev ellen, midőn Murad csapatai éktelen ordítozással oldalába és hátába támadván, az ehhez nem szokott németeket és olaszokat megfutamodásra bírta. Hiába iparkodott a derék Krusics a futamodókat megállítani, végül maga is elsodortatott általuk s a tengerpartra jutván, hajóra szállt. De a hajóra oly tömérdek menekült tolakodott, hogy ezt a partról eltaszítani nem lehetett; a törökök tehát ott érték s a menekülőket Krusicscsal együtt fölkonczolták. Kliszsza védő őrsége, mely már vízszükségben szenvedett, midőn Murad neki Krusics fejét fölmutatta, megsegítést többé nem remélhetvén, a várat föladta.

Az eszéki hadjárat 1537-ben. A másik sereg, mely a szendrői pasát volt megfékezendő, csak a nyár folyamán gyülekezett össze Kapronczánál; fővezérévé Ferdinánd a Bécs ostrománál kitünt **Katziáner Jánost** nevezte ki, alvezérek pedig a cseh Schlick Albert, a tiroli Lodroni Lajos, az osztrák Hardeck, a stájer Ungnád

János, a karinthiai Mager Erasmus valának, kik összesen 16,000 1537.
főnyi sereget vezettek, melyhez *Pekry Lajos, Bakics Pál* és *Móré László* alatt 8000 magyar lovas csatlakozott. Katziánert tehát 24,000 főnyi, akkori időben ritka nagy számú sereg fölött rendelkezett, s Ferdinánd e sereg működéséhez méltán nagy reményeket fűzhetett, annál is inkább, mert **Mohammed** szendrői pasa serege biztos tudomás szerint 15,000 főnél nem volt nagyobb.

Katziáner augusztus utolsó napjaiban indult el Kapronczáról, s igen lassú menetekben, miközben a sereg már élelmezési nehézségekkel is küzdött, Verőczén és Valpón át szeptember végével **Eszék** közelébe ért. Itt hosszabb csatározás folyt, mígnem Ka- Eszék.
tziáner a táborhelyeket folyton cserélgetve azon szerencsétlen ötletre nem jött, hogy a sereggel a török könnyebb megtámadhatása végett Eszék keleti oldalán foglal állást. Ez nagy nehézséggel végrehajtatott, de nemcsak a várt előnyt nem hozta meg, de a sereg Valpóval való összeköttetését elvesztvén, élelmezés tekintetében válságos helyzetbe jutott. E közben Mohammed csapatai a sereget támadásokkal folyton háborgatván, az oszladozni kezdett s többszöri ide-oda menetelés után, folytonos harczok közepette, miközben Bakics Pál elesett, Katziáner végül a visszavonulásra határozta el magát s a törököt kikerülendő, irányát nagy köriven az eszéki mocsarakon át Valpónak vette. De Mohammed ez utat is elállta, mit a vezérek megtudván, a bekövetkező éjjel a fővezér: Katziáner, továbbá Pekry, Móré és Ungnád, a gyalogságot és tűzérséget cserben hagyván, a lovasság legnagyobb részével *a seregtől megszöktek*. Midőn a derék tiroli *Lodroni* grófnak e hallatlan dolgot jelenték, nem akarta elhinni s reggel csapatával bátran kiállott a harczra, átvette a gyalogság vezérletét s hősiesen küzdött a tábort körülvevő törökök ellen, mígnem súlyosan megsebesülvén, fogságba esett s ott megöletett. Elesett Mager is, s még számos tiszt, a sereg nagy részével, míg a többi fogságba jutott. Csak kevesen bírtak az útvesztő mocsarak közül, melyek közt mindenütt törökök czirkáltak, elmenekülni. Mohammed Bakics, Lodroni és Mager fejét a szultánhoz Konstantinápolyba küldte.

Ez volt a szép sereg gyászos vége, mely Ferdinándot reményeitől megfosztá. A király Katziánert Bécsben, Pekry Lajost Gráczban és később Innsbruckban börtönre vettette. De Katziáner

1537. börtönéből megszökvén, Kosztájniczára menekült, honnét Mohammed szendrői pasával, ki őt egész Horvátország birtokával biztatta, alkudozásba lépett. De áruló terveit ki nem vihette, mert a várban, mely a Zrínyiek tulajdona volt, Zrínyi Miklós parancsára megöletett s feje Ferdinándhoz Bécsbe küldetett.

Az eszéki vereség kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy Ferdinánd a János királylyal kötendő békére hajlandóbb lett s az *Nagy-*
1538. *váradon* az *1538-ik év február 24-én* a következő föltételek mellett köttetett meg: Ferdinánd és János egymást királynak elismerik; Magyarországból mindegyik azt bírja, a mi kezében van; Erdély Jánosé, Horvát- és Tótország Ferdinándé; ha a török által valamelyik megtámadtatnék, a másik egész hatalmával segíteni köteles; ha János fiörökös nélkül hal meg, az egész ország Ferdinándra, illetőleg az ő, vagy V. Károly császár fiutódaira száll; ha fia születik, ez atyja ősi és szerzett javait Szepesi herczegség czímen kapja; ha úgy Ferdinánd, mint V. Károly császár fiutódai kihalnak, az ország János utódait illeti; ha örökösei egyiknek sem maradnak, az ország királyválasztó joga lép érvénybe.

Az 1538-ik évi hadjárat. Bármennyire titokban tartatott is az ellenkirályok közt kötött egyesség, az állitólag mégis Szulejmán tudomására jutott, s nemsokára híre járt, hogy Szulejmán nagy hadjáratra készül; még pedig először Péter moldvai vajda ellen, ennek megfenyítése után pedig Erdélyen át Szapolyai János ellen fog menetelni. A hírek azt is mondották, hogy Szulejmán Moldvát és Erdélyt véglegesen el akarja foglalni és azokat török szandsákokká szándékozik változtatni.

Lehet, hogy e híreket csak a félelem szülte, mert a szultán a nagyváradi szerződésről csak később, Laszky útján értesült, de János király érezte, hogy Szulejmánnak joga van ellene fordúlni s míg egyrészt a török háborúra amúgy is készülő Károly császárt s ennek szövétségeseit Szulejmán mielőbbi megtámadására hívta föl, másrészt a török háborúra maga is terjedelmes előkészületeket tett. Az erdélyi szorosokat Majláth István erdélyi vajda s újonnan kinevezett társa, Balassa Imre által megerősittette, a várakat kiigazíttatta s eleséggel, lőszerrel, őrséggel ellátta, a szász városokba magyar őrségeket helyezett, végre a nemességet a véres kard körülhordozása által fegyverre szólította. A készületek kitünő ered-

ménynyel folytak s nemsokára közel 80,000 főnyi, igaz hogy 1538.
nagyrészt hiányosan fölfegyverzett harczos állott János király táborában.

Természetes, hogy János Ferdinándot is fölhívta, miszerint a szerződés értelmében tetemes erővel segélyére siessen; Ferdinánd, a ki igéretekben soha sem volt fukar, 48,000 főnyi gyalogságot és 8000 lovast ígért hozni, mely sereg az aratás kezdetén Budán leend.

Ez idő alatt Szulejmán 160,000 főnyi sereggel valóban betört Moldvába; a törökök elől Erdélybe, Csicsó várába, futott Péter vajda székhelyét Szucsavát a szultán elfoglalta s a vajdai székbe Péter helyett testvérét Istvánt emelvén, visszatért a Dunához. János király Lufti nagyvezír útján értesült ugyan arról, hogy Szulejmán ezúttal Erdélybe nem megy, de Lufti egyszersmind sürgősen ajánlotta, hogy a szultánt megalázkodással és ajándékokkal megengesztelni igyekezzék, mert különben a sor reá kerül.

Ám ha együtt lett volna a nyugati fejedelmek serege, ha Budán lett volna a Ferdinánd által igért 56,000 főnyi had, János királynak nem lett volna arra szüksége, hogy a szultán kegyelmét kérje. De a nyugati fejedelmeknek a török ellen való európai vállalata, mint kétszáz év óta már oly sokszor, csak jámbor óhajtás maradt, Ferdinánd pedig összesen 3000 spanyolt és 2000 lovast küldött, s ezek is még messze jártak. A maga gyülevész seregével pedig nem gondolhatott a Szulejmánnal való mérkőzésre s így nem maradt más választása, mint a szultánt kiengesztelni. E czélból mindenek előtt Péter vajdát ostrom alá fogta **Csicsón**, gazdag Csicsó.
ajándékokat s mentegető követséget küldött a szultánhoz, s ezzel a veszélyt egyelőre elhárította.

János király seregét elbocsátotta tehát, de szive Ferdinánd ellen keserűséggel telt meg, mert látta, hogy Ferdinánd a kiegyezés és szövetség daczára is őt a török ellen megvédeni nem akarja s míg Bécs védelmére néhány év előtt majd 100,000 főnyi, saját tartományainak oltalmára csak tavaly is 30,000 főt tudott kiállítani, Erdélynek és szövetséges társának megsegítésére csak 5000 főt küld s azt is elkésve.

Ily viszonyok közt János király alig érezhette magát a szerződés betartására kötelezettnek, a török szövetségtől el nem állha-

1539. tott, s a szerződés, mely a közel jövőben az egész országnak a Ferdinánd kormánya alatt való egyesítését, a pártküzdelmek megszünését, az ország függetlenségének kivívását eredményezhette volna, *kiinduló pontja lőn Erdély különválásának, Magyarország nagy része török iga alá jutásának.*

1540. **Majláth István lázadása 1540-ben.** János király a török háboru veszélyének elmúltával nőül vette Zsigmond lengyel király leányát *Izabellát*, mi Ferdinándot a nagyváradi béke végrehajtását illetőleg méltán aggodalomba ejtheté, annál is inkább, mert János a szerződés kihirdetését, tartva Szulejmán támadásától, mi ellen Ferdinánd neki oltalmat nem nyújthatott, állhatatosan megtagadta; egyidejüleg pedig Fráter György útján azon munkálkodott, hogy Szulejmánnal a régi jó viszonyt helyreállítsa.

Míg e téren sikeresen működött, új veszély keletkezett itthon, még pedig János király törzs országában, Erdélyben. A János által erdélyi vajdaságra emelt **Majláth István,** ki a király iránt igaz hűséggel soha sem viseltetett, bár egyébként neki mint tehetséges államférfiu és jeles hadvezér igen jó szolgálatokat tett, azon működött, hogy Erdélyt Magyarországtól elszakitván, magát török fensőség alatt, a moldvai és havasalföldi vajdák példájára, e tartomány fejedelmévé tegye. E czélból 1539 deczember 21-én szövetkezett vajdatársával, *Bálassa Imrével* és *Kendy Ferencz* tárnokmesterrel, majd még számos más főurral s míg egyrészt Ferdinándtól Erdély föllázitására segélyt kért, másrészt követei által Erdélyt 12,000 arany adó fizetése mellett Szulejmánnak ajánlotta föl s az oláh vajdát is támogatásra kérte.

Mindazonáltal a terv végrehajtása tetemes nehézségekbe ütközött. Ferdinánd szivesen látta volna ugyan a lázadást, de ezt nyiltan segélyezni még sem merte, itt tehát Majláth csak üres biztatást nyert; a szultánhoz küldött követeit Lufti nagyvezír kereken elutasította, az oláh vajda pedig követét fogságra vetette. De magában az országban sem volt a dolog népszerü, s így az általa Marosvásárhelyre összehivott országgyülésen szándékával nyiltan előállani nem mert.

Ez idő alatt János király *Török Bálint* által a Felvidéken, *Petrovics Péter* által az Alvidéken hadakat gyüjtetvén, midőn azok felkészültek, Budáról, 1540 május első napjaiban megindult Er-

délybe. Török Bálint seregével ekkor már lent volt s **Almást,** Almás. **Diódot** és **Létát,** Balassa várait, nagyobb nehézségek nélkül meg- Diód. Léta. vette, azután pedig a király parancsára a tordai országgyűlésen felségsértőkké nyilvánított vajdákat **Fogaras** várában 5000 főnyi Fogaras. sereggel ostrom alá fogta. Erre Balassa és Kendy kegyelmet kértek és Erdélyből száműzettek, csak Majláth nem hódolt meg és az erős Fogarasban tovább daczolt.

A dolognak azonban egy nem várt esemény más fordulatot adott. János királyt május végén egyik oldalán szélhűdés érte s mivel betegsége súlyosbodott, magát Gyulafehérvárról Szászsebesre vitette. Itt nyerte még az örömhírt, hogy Izabella királyné julius 7-én fiugyermeket szült, ki *János Zsigmond* névre kereszteltetett, de azután rövid időre, nejét és fiát Fráter György és Petrovics Péter gyámságára bízván, 1540 julius 21-én meghalt.

Fogaras ostroma ennek folytán augusztus közepén föloldatott s Majláth ismét szabad kezet nyert.

Fels hadjárata Buda ellen 1540. János király halálával a nagyváradi béke alapján Magyarország Ferdinánd kormánya alatt egyesíthetővé lett volna; de Fráter György átlátva azt, hogy Szulejmán az országot Ferdinándnak semmi körülmények közt át nem engedi, másrészt pedig Ferdinánd azt a török ellen megvédelmezni képtelen, elhatározá, hogy a nagyváradi békét mellőzve, a haldokló János király kívánságát teljesíti és a trónt, a török pártfogása mellett, János Zsigmondnak biztosítja. Az e végből összehívott országgyűlés valóban János Zsigmondot a Rákos mezején királylyá kiáltotta ki s nagykorúságáig a kormányt Izabella királynéra és tanácsosaira bízta. Volt ugyan egy párt, mely az országot föltétlenül Ferdinándnak akarta adni, egy másik, mely a császárnál kereste a segítséget, de ezek kisebbségben maradtak.

A törökhöz természetesen úgy Fráter György, ki a királyné és János Zsigmond számára Szulejmán oltalmát kérte, mint Ferdinánd is, ki az ország bírásáért bármily adókra is kész volt, küldtek követeket. De Szulejmán következetes maradt és Izabellát s gyermekét oltalmáról biztosítván, utóbbinak megküldte a fejedelemség jelvényeit, egyúttal értesítvén a királynét, hogy a végbeli pasákat azonnali segélyadásra utasítá, mihelyt ez kéretik, a jövő évben pedig személyesen is Budára jön.

1540. Ferdinánd azonban nem elégedett meg a diplomácziai lépésekkel, hanem a fővárost az özvegy királynétól kézrekerítendő, **Fels Lénárt** vezérlete alatt sereget indított Buda ellen, melyet hajóhad is kísért. Fels október elején ért Esztergomba, hol hozzá több Ferdinánd-párti főúr, mint Perényi, Révay, Bánffy stb. csatlakoztak. Fels hogy seregének hátát, hajóhadának pedig a Duna használatát biztosítsa, mindenekelőtt **Visegrádot** fogta ostrom alá, melyet Litteráty Bálint védelmezett, de miután a vizi torony 10 napi lövetés után tovább tartható nem volt, e tornyot földadta. Buda felé tovább haladván, Fels megszállta a túlsó parton **Váczot** és **Pestet** s azután **Buda** fölött a Felhévvíznél szállott táborba. Az idő apró csatározásokkal, még inkább pedig a környék fosztogatásával telt el, mi közben a fegyelem folyton lazult, sőt a magyarok és németek közt véres összetűzések is napirenden voltak; ily módon a sereg már a fölbomláshoz volt közel, s ez okból, de a kedvezőtlen időjárás miatt is, Fels előbb még **Visegrád** várát és **Székes-Fehérvárt** is behódoltatván, Buda ostromával fölhagyott és seregét Tata és Pápa vidékén, a Budán parancsnokló Török Bálint jószágain, téli szállásokba helyezte, maga pedig Bécsbe ment.

Visegrád. Vácz. Pest. Buda. Visegrád. Székes-Fehérvár.

Buda ez eredménytelen ostroma Ferdinándot nem hozta közelebb czéljához, ellenben azon sajnos következménye volt, hogy Mohammed szendrői, Khoszrev és Murad boszniai pasák hadaikkal az országba jöttek. A török vezérek Buda alá iparkodtak, de midőn hírét vették annak, hogy a németek Buda alól elmentek, Kalocsa tájékán téli szállásokba vonúltak.

1541. **Roggendorf hadjárata Buda ellen 1541.** A tél folyamán Fráter György Balassát megnyervén, Erdélyben is kedvezőbb fordulatot idézett elő, bár Majláth, ki most a töröktől semmit sem reménlhetvén — Ferdinánd eszközévé vált, segítve a Ferdinánd-párti urak némelyike által még mindig nyugtalankodott. Így, míg Nádasdy **Vizakna** ellen működött, ő ostrom alá fogta **Görgényt**, de ezek csak czéltalan erőfeszítések voltak. Erdély sorsa nem itt s nem Majláth révén, hanem Budánál dőlt el.

Vizakna. Görgény.

Ferdinánd ugyanis mind szorosabb érintkezésbe lépvén a békére és kiegyezésre mindenképen — még Fráter György ellenére is — kész Izabellával, Budát annak segítségével akarta hatalmába ejteni. De a barát résen állott s a Kalocsán táborozó török hadat

fölhíván, *1541 márczius havában* megvétette általuk **Váczot** s ostrom alá fogatta **Pestet,** melynek védő őrsége Budára legveszedelmesebb volt; de Pestet Nyáry Ferencz és Horváth Bertalan Esztergomból megsegitették s a török erőlködéseit a németekkel és olaszokkal együtt meghiusitották. 1541. Vácz. Pest.

A helyzet mindazonáltal Budára kedvezőtlenné vált. A törökök alig vonultak el Buda alól, április végén megjelent Ferdinándnak az ősz **Roggendorf Vilmos** által vezetett 40,000 főnyi serege, mely a bécsi fegyvertárból 40 faltörő ágyúval is elláttatott, hogy Fels vállalatát folytassa és **Budát** kézre kerítse. Roggendorf azonban kellemetlenül csalódott, midőn tapasztalá, hogy Buda várának erődítései János király alatt kiegészíttettek, s most nem oly hitványak, mint a milyeneknek 10 év előtt találta. Nevezetesen ott, hol Roggendorf Budát 1530-ban oly nagy eredménynyel lövette, az Országhok palotájánál, hatalmas kőbástya épült, egy másik a Szombatkapunál, a zsidópiacz mellett, hol az út Ó-Budára vezet; keleten pedig a Dunával való összeköttetés biztosítására nagy téglatorony emeltetett. Az ágyúkat tehát a Szent-Gellérthegyre vonták s a várat onnét kezdék lövetni. Buda.

Izabella királyné az ostromtól oly annyira félt, hogy a lengyel követ útján Ferdinándnak a várat újból fölajánlotta. De a barát, bár Török Bálint kint szorúlván, a vár védelmére alig 2500 fegyveressel rendelkezett, nem csüggedett s a lengyel követséget a várból kiüzetvén, Izabellát őrizet alá helyezte.

Roggendorf ezekről értesülvén, a Madárhegyre is ágyúkat vonatott. E helyről az ostromot a magyar hadakat vezérlő **Perényi Péter** intézé s az most oly jó eredménynyel folyt, hogy a falaknak a Szombati- és Fehérvári-kapu közti része leomlott. Ámde midőn a fővezér másnap a résen át rohamot intézni akart, a rés legnagyobb részét betömve találta, a védőket pedig a falakon. A Fehérvári kapunál maga Fráter György, ki a csuhát levetve zöld dolmányban, fegyveresen harczolt, vetette vissza a rohamokat, ezt tette az Országh-palotánál Petrovics Péter és Batthiányi Orbán s így a roham, bár már néhány zászló is a falakon volt, a németek nagy vereségével meghiusíttatott.

Ekkor junius elején Roggendorf aknákhoz folyamodott, melyek azonban a Nagybányáról a várba hozott bányászok ellen-

1541. aknái által ártalmatlanokká tétettek, majd pedig Révay Ferencz útján a polgárok egy részét, mely a várban már kitört éhség miatt lázongott, árulásra bírta. Ezek, Bornemissza Tamás és Gergely, Bácsi Benedek és Ferencz, Pálczán Péter, Korcsolyás Péter, Dreillinger Tamás a várnak a német templom udvaráról a Duna felé nyiló kis ajtaját a németeknek meg is nyitották; de az árulást a védő őrség idejekorán észrevette s a benyomuló németeket részben visszaűzte, részben fölkonczolta.

A vár e veszélyes helyzete azonban már nem soká tartott, mert Szulejmán seregének elővéde junius végén a Kelenföldre érkezett.

Szulejmán ötödik hadjárata 1541-ben. Buda elfoglalása a török által. Midőn Szulejmán szultán a Buda körül lefolyt eseményekről s nevezetesen Roggendorf Buda elleni hadjáratáról értesült, elhatározá, hogy védenczének segélyt nyújtandó, személyesen indít hadjáratot Magyarország ellen. Ez különben már elő volt készítve az által, hogy a szultán **Mohammed** pasa harmadik vezírt 3000 janicsárral és a zsoldos lovassággal (bölükkalchi) *április* havában Drinápolyból elindítván, arra utasította, hogy útközben Rumilia összes csapatait magához vevén, *Mohammed* szendrői és a negyedik vezírré tett és Konstantinápolyba küldött Khoszrev helyébe kinevezett *Uláma* boszniai pasa hadosztályait is a sereghez csatolván, mint a szultán elővéde Budára meneteljen. Maga a szultán mindkét fiával, Szelimmel és Bajezittel, az anatoliai hadtesttel és egyéb hadakkal Konstantinápolyból csak *junius 20-án* indúlt el.

Buda. Mohammed vezírpasa seregével és a Szerémségben szervezett hajóhadával junius hó végén érkezett **Buda** alá, a mikor a János-pártiak a várban már igen veszélyes helyzetben valának. Buda közelében csatlakozott hozzá **Török Bálint** dandára is. Midőn Roggendorf a törökök közeledtéről értesült, táborát a Várhegy és a Szent Gellérthegy közt helyezte el, s mivel a törökök a Kelenföldön szálltak táborba, a Csepel sziget északi csúcsán pedig erődöt emeltek, az ellenséges csapatok és hajóhadak közt naponkint csatározások folytak, melyekben legtöbbször a folyton csak védekező németek voltak hátrányban. Perényi unszolta ugyan Roggendorfot a támadásra, a mi juliusban talán még sikerrel járt

volna, de Roggendorf erre erejét elégtelennek tartá; midőn pedig 1541.
biztos hire jött annak, hogy maga a szultán közeledik, Perényi az egész hadi tanácscsal egyetemben az ostrom félbeszakítását és a visszavonulást ajánlotta. Roggendorf azonban erre sem hajlott s az ostromot csak Ferdinánd parancsára akarta abbanhagyni s e végből Salm Miklóst föl is küldte Bécsbe. Augusztus közepén maga Török Bálint izente Perényinek, sietne legalább a magyar hadat a biztos veszedelemből megmenteni. Perényi ennek folytán kijelenté Roggendorfnak, hogy ha a táborból még most sem mozdul el, ő a magyar haddal a sereget elhagyja.

Ez végre rábírta Roggendorfot, hogy az ostromot még Ferdinánd parancsának vétele előtt félbeszakítsa és elvonúl. Miután a török sereg főereje a budai oldalon volt s a sereg ennek folytán a visszavonulásnál a töröktől a Duna jobb partján sokat szenvedett volna, a bal parton ellenben Pest németekkel volt megszállva, Roggendorf azt határozta, hogy az *augusztus 21-ére következő éjjel* a sereggel a Dunán átkel Pestre.

Ámde a törökök megtudták a német fővezér szándékát s alig hogy a magyar lovasság és az ágyúk egy része Pesten partra szállott, a németek táborát minden oldalról megrohanták, míg más részök a hajóhaddal a németeket Pestre átszállító hajókat támadták meg s elfoglalták **Pestet**. Iszonyú zűrzavar és mészárlás kö- Pest.
vetkezett be, mely Roggendorf seregét majd teljesen megsemmisíté. Veráncsics több mint 16,000 főre teszi az elesettek és Dunába veszettek számát; ott veszett továbbá Roggendorf egész málhája, élelemkészlete, hajóhadának nagy része, összes faltörő és tábori ágyúi. Maga Roggendorf is súlyosan megsebesült s előbb Komáromba, majd Somorjára futott, hol sebeiben néhány nap mulva meghalt.

Szulejmán szultánnak már a Dunán úszó német holttestek százai jelenték Mohammed pasa győzelmét, a német sereg veszedelmét. A szultán *augusztus 26-án* ért Budára és seregével a vártól északra Ó-Budánál szállott táborba.

Közismert dolog, mint vitette Szulejmán Izabella fiát, a kisded János Zsigmondot sátorába s a míg a magyar főurak nála időzének, mint foglalta el csellel Buda várát, minek következtében *Magyarország fővárosa, az 1541-ik év augusztus 29-én, a gyá-*

1541. *szos emlékezetű mohácsi csata 15-ik évfordulóján, a török birtokába került.*

Buda fővárosa lőn az ekkor alkotott s a Duna mentén a Tiszáig terjedő szandsáknak, melynek bégjévé vezíri ranggal a magyar származású **Szulejmán,** anatoliai béglerbég neveztetett ki, alája rendeltetvén, mint a budai vilajet vezírének, a widdini, szendrői, nándorfehérvári, mohácsi, pozsegai, zvorniki és boszniai szandsákok is. Bírókul a keresztények számára Verbőczyt, a törökök számára Khajr-Eddint nevezte ki a szultán s Buda várába 2000 fő gyalogságból és 1000 lovasból álló védő őrséget rendelt.

A szultán, miután Ferdinánd egyezkedni kívánó követségét röviden elutasítá, szeptember 15-én elhagyá Budát, magával vivén *Török Bálintot,* ki azután életét török fogságban a Héttoronyban végezé.

Hasonló sors érte *Majláth Istvánt.* A szultán ugyanis elrendelte, hogy seregével egyidejüleg **Achmed** nikápolyi szandsák bég a szandsákbeli csapatokkal, továbbá a moldvai és havasalföldi vaj-
Fogaras. dák hadával Erdélybe benyomuljon. Ezek **Fogaras** alá szállván, az események fordulatát egyelőre nyugodtan váró Majláth Istvánt várából kicsalták s fogságra vetvén, Konstantinápolyba küldék, hol életét szintén a Héttoronyban végezte. A török és oláh hadak ezután Erdély nagy részét feldúlták.

Izabellára és fiára nézve Szulejmán olyképen rendelkezett, hogy az Erdélyt a tiszamelléki részekkel és az úgynevezett temesi bánsággal bírja és vagy Lippán, vagy Erdélyben lakjék. Buda és a hozzácsatolt részek elfoglalását a szultán azzal indokolta, hogy az özvegy királyné, a ki a főváros és az ország átadása iránt Ferdinánddal már ismételten alkudozott, ezeket ingatagságánál fogva Ferdinánd ellenében megtartani nem bírná s a szultán János Zsigmond örökének biztosítására kénytelen volna ismételten költséges hadjáratokat viselni. Egyébiránt pedig szóval megigérte, hogy mihelyt a gyermek országlásra alkalmas leend, Budát és az országot neki visszaadja.

A török hódítás első időszaka.

Budának, az ország fővárosának, a török kezébe való jutása 1541.
világra szóló esemény volt. Bent az országban a fájdalom és kétségbeesés dúlt a hazafiak szivében, kint a szomszédos országok, melyek eddig Magyarországnak a török ellen való küzdelmeit többnyire közönyösen nézték, most hogy a veszély hozzájuk is közeledett, fölhívás nélkül is foglalkozni kezdének a védekezéssel, a török ellen indítandó nagyobb szabású hadjárattal.

A közvélemény Magyarországon első sorban Fráter Györgyöt okozta, mert ő volt az, a ki János király halála után az országnak Ferdinánd kormánya alatt való egyesítését, a mit pedig maga Izabella is hőn óhajtott, megakadályozta. Bizonyos, hogy ha Ferdinánd, akár saját és a magyarok erejével, akár a császár segítségével, a török fölött *csak egyszer* is számbavehető eredményt vív ki, a nagyváradi béke végrehajtásától Fráter György sem idegenkedik. Hisz személyes dicsvágya ez úton is kielégítést nyerhet vala, mert jeles szolgálatait Ferdinánd sem nélkülözheti. De Ferdinánd erőlködései eddig mindig nyomorúságos véget értek s még saját örökös tartományai biztosságát is csak megalázkodással, adózással, ajándékokkal, megvesztegetésekkel tudta megvédeni; — hogy bízhatott volna Fráter György abban, hogy Magyarországot megoltalmazza?

Szulejmán eddig János király és özvegye irányában tényleg csak a védő, az oltalmazó önzetlen szerepét játszotta; a végvárakon kívül, melyek még a mohácsi csata előtt jutottak birtokába, az országból egy újabb várat, egy talpalatnyi földet el nem foglalt, s megelégedve a fensőség elismerésével, még csak rendes évi adót, vagy a János és fia érdekében viselt hadjáratok költségeinek részben való megtérítését sem követelte. Buda elfoglalása és a Duna-Tisza közének török felsősége alá hajtása azonban levonta a leplet Szulejmán szándékairól s miután a nagy hatás alatt, melyet Buda eleste egész Európára gyakorolt, valószínűvé vált az, hogy Ferdinánd úgy a császár, mint a német birodalom s általában a külföld által a török elleni küzdelemben hatályosabban fog támogattatni, az egyesítésben most Fráter György is megegyezett; az ország

1542. tényleges átadását mindazonáltal azon időpontra halasztván, a mikor Ferdinánd Buda visszafoglalásával védőképességének nyilvános bizonyságát adja. Addig a török barátságot fölmondani sem az ország, sem János Zsigmond érdekében levőnek nem találhatta.

A német birodalom török hadjárata 1542-ben. Az 1542-ik év tavaszán Buda visszavételére az alkalom kedvező volt. Szulejmán pasa meghalt s utódja Bali még nem érkezett meg; az őrség nagy része mirigyhalálban elhullott; alig volt ki Budát védelmezze. A beszterczei gyűlés lelkesedetten ajánlott hadat és pénzt a hadjáratra. Ha Ferdinánd rögtön cselekszik, Buda könnyű szerrel visszavehető. De az osztrák tanácsosok lebeszélték őt a vállalkozástól s Ferdinánd elhatározá, hogy a német birodalom által már megszavazott s szervezés alatt álló haderőket bevárja.

A német birodalmi sereg **Brandenburgi Joachim** herczeg vezérlete alatt mintegy 37,000 főre ment, 30,000 gyalogos, 7000 vértes lovas; körülbelül hasonló erővel bírt Ferdinánd serege, melyet az örökös tartományokból és saját zsoldos hadaiból állított össze; legértékesebb volt azonban a közel 20,000 főre menő magyar lovasság **Perényi Péter** parancsnoksága alatt, melyhez Serédy Gáspár, Nyáry Ferencz, Losonczy István, Horváth Bertalan, Báthory András, Országh László, Bebek Ferencz, Ráskay István, Bánffy Miklós, Ostrosith Imre, Zrínyi Miklós adák a török elleni harczokban gyakorolt edzett, csapataikat.

Az egész sereg tehát a 80,000 főt meghaladta, felében gyalogos, felében lovas, tüzérséggel is kellően ellátva, rendesen fizetve és élelmezve. Jogos volt tehát a várakozás, melyet hadműveleteihez Ferdinánd, a magyarok s a német birodalom fűztek.

De már a kezdet sem volt biztató. A német birodalmi sereg julius hóban érkezett Bécsbe, innét Mosonba ment, majd augusztusban Komáromba, hol az egész haderő egyesült. Hiába szorgalmazták most a magyarok, kivált Perényi, a gyors előnyomulást, hiába tették ugyanezt a német Ungnad és az olasz Medici és Vitellius; a sereg Komáromnál tétlenül veszteglett s elmúlt szeptember közepe, midőn végre a Brandenburgi herczeg az előnyomulást elhatározta. De a sereg ekkor sem Buda alá szállott, hanem a német tanácsosok ajánlatára, kik a könnyebben megvehető Pestet

akarták előbb ostrom alá venni, Vácznál a Dunán átkelt és Pest alatt ütött tábort. 1542. Pest.

Budán azonban már ott volt az új parancsnok, az epirota Jahja-oglu **Kücsük Bali** pasa, ki 2000 lovassal érkezett; *Ulláma* pasa 3000 főt, *Murad* 1000 főt, *Juszuf* 1000 janicsárt hoztak, úgy hogy a helyőrség majd 10,000 főre emelkedett, köztük 3000 janicsár.

Már az első napokban kitünt, hogy a németek csak a dicsőséget szeretnék, de a harczot inkább kerülik; mert míg *Vitellius* és *Sforza-Pallavicini* az olaszokkal, *Perényi* és *Zrínyi Miklós* a magyarokkal Pest alatt a törökkel erős harczokat vívtak, a németek a dolgot inkább távolból szemlélék. Kivételt tett a fiatal *Móricz* szász herczeg, ki derekasan kiállott s lovát vesztvén, életveszélyben is forgott.

A bevezető harczok után 40 faltörő ágyú állíttatván föl, a város falain rövid idő alatt 100 rőfnyi rés lövetett, s a következő napra roham határoztatott. A megszállás ekkor még alig egy hete tartott s az idő október eleje volt. A várost védő Juszuf bég azonban a résnél volt, s mögötte széles és mély árkot emeltetvén ki, embereivel a legnagyobb csendben készültségbe helyezkedett. A rohamot az olaszok indíták meg, de bár vitézül harczoltak, 400 főnyi veszteséggel visszaűzettek.

Brandenburgi Joachim a roham után hadi tanácsot hívott össze, mely azon egyszerű hírre, hogy Achmed ruméliai béglerbég 30,000 főnyi sereggel közeledik, a magyarok és a derék olaszok minden tiltakozása daczára az ostrom abbanhagyását és a *visszavonulást* határozá el. Így történt, hogy a nagy sereg, mely ügyes vezér kezében nemcsak Budát, de az országot egész Nándorfehérvárig fölszabadíthatta volna, a német birodalom örök szégyenére, valóban visszavonúlt Bécsbe, honnét minden irányban szétoszlott. A magyar hadak fedezték még a visszavonulást, mi közben kemény tusákat vívtak s azután szintén szétoszoltak.

A ruméliai béglerbég a futó német sereget már el nem érhetvén, Nándorfehérvárra ment vissza s a telet ott töltötte.

Szulejmán hatodik hadjárata 1543-ban. A német birodalmi sereg szégyenletes kudarcza ismét lehetlenné tette az ország egyesítését, mert Fráter György s most már a főurak közül 1543.

1543. is sokan, nem tartották tanácsosnak Erdélyt és a keleti részeket Ferdinánd kezébe adni. Fráter György tehát a portával a jó viszonyt annál is inkább fönn kellett hogy tartsa, mert Szulejmán már az újabbi egyezkedés hírére a moldvai vajdát és Ahmed ruméliai béglerbéget Erdélybe rendelte, a jövő évre pedig Pest ostromát megboszulandó, személyesen kívánt újból hadjáratot vezetni Magyarországra. Fráter Györgynek azonban sikerült úgy a vajdát, mint Ahmed pasát az országtól távol tartani s a szultánt is kiengesztelvén, annak hadjáratát nyugodtan várhatta.

Szulejmán ez újabb hadjáratának czélja Pest ostromának megboszulásán kívül az volt, hogy Buda és a Duna-Tisza köze biztosítására több drávamelléki és dunántúli vár és város behódíttassék.

Attina. Belostina. Rahócz. A szultán hadjáratát megelőzte **Uláma** boszniai pasa támadása, ki előbb **Athinát,** Batthyányi Orbán várát és **Belostinát** Bánffy István várát vette meg, majd Móré László várát **Rahóczot,** honnét azonban Móré Nánára szökött.

Valpó. *Murad* pozsegai szandsákbég a szultán parancsára fölkérte Perényi Péternek *Árky Mihály* által védett várát **Valpót,** mi föl nem adatván, május közepén ostrom alá fogta.

Szekszárd. Végre *Kászim* mohácsi szandsákbég, a ki, úgy látszik, a földerítéssel volt megbízva összeütközött a magyarokkal **Szekszárdnál,** mely török által elfoglalt várat a magyarok rajtaütéssel vissza akartak venni, továbbá **Szekcsőnél,** végre pedig véletlenül bukkanva egymásra a **Kapos** vizénél.

Szekcső. Kapos

Murad bég már 8 nap óta fáradozott Valpó alatt, s e közben a siklósi és pécsi magyar helyőrségnek a Dráván átkelt egy osztályát visszaverte, midőn a szultán által ostromlövegekkel előreküldött Ahmed pasa ruméliai béglerbég serege is megérkezett, mely most a várat teljesen körülzárta, heves ágyúzással falait több helyen letörette s több kisebb roham után ellene *junius 22-én* főtámadást intézett. Árky Mihály a rohamot ugyan szerencsésen visszaverte, de evvel ereje ki volt merítve; mindamellett el levén határozva a védelem folytatására, a megfélemlett védőőrség és polgárság, hogy őt ebben megakadályozzák, midőn a török a várat a következő napon újból fölkérte, Árkyt elfogták s a várat föladván, a parancsnokot Ahmed pasának kiszolgáltatták. A szultán

Árkynak megkegyelmezett, ellenben a várőrséget Ahmed feldühödt harczosai fölkonczolták. 1543.

Szulejmán szultán junius 12-én kelt át a Száván s Eszéken át Valpóra menetelvén, itt fogadta a pasák hódolatát, majd a hadsereg fölött szemlét tartott.

Valpó alól a török sereg **Siklós** alá szállott, mely szintén Perényi vára volt. Ennek várnagya *Vas Mihály* a török közeledtére a várost fölgyújtotta és a várba vonúlt vissza. De ezt se soká tartotta, mert midőn a vár körülzáratott s Ahmed pasa azt lövetni kezdé, a várat szabad elvonulás föltétele mellett a megszállás 11-ik napján julius 7-én feladta. Evvel szemben a török írók közül Szinán csaus szerint a várost Mohammed és Khoszrev pasák rohammal vették be. Siklós.

Még Siklós elfoglalása előtt vette Szulejmán Kászim mohácsi szandsákbég jelentését, hogy elfoglalta **Pécs** várost. Pécs parancsnoka ugyanis a városból távol levén, alparancsnokai Magyar Bálint, Bánffy István és Alia Mátyás, megijedve a szultán közeledésétől, Szaniszló pécsi püspökkel és káptalanával egyetemben a városból megfutottak s azt védtelenül hagyák. Kászim bég erről értesülvén, a régi nevezetes várost kardcsapás nélkül ejtette hatalmába. Pécs.

Szulejmán szultán Siklós alól *Budára* ment, hova *julius 22-én* nagy pompával vonúlt be. Ez alatt egy *Uláma* bég parancsnoksága alá helyezett, ennek csapataiból és a tatárokból álló, a Balaton felé indított oszlopa nagyobb nehézségek nélkül behódoltatta **Pécsváradot, Szászvárt, Ozorát, Simontornyát** és **Palotát**; fölkérte Székesfehérvárt is, de azt megtámadni ereje elégtelen volt. Pécsvárad. Szászvár. Ozora. Simontornya.

A julius 23-án tartott haditanács Esztergom megvételét határozván el, a következő napon Ahmed ruméliai és Mohammed budai, béglerbégek 40 nagyobb és Szinán csaus szerint 300 kisebb ágyúval, melyek hajókon szállíttattak, **Esztergom** alá indúltak. *Julius 26-án* megérkezett maga a szultán is, a sereg zömével. Palota. Esztergom.

Esztergomból Várday Pál érsek már Pozsonyba költözött s a várban nem magyar, hanem spanyol, olasz és német zsoldosokból álló őrség volt mintegy 1600 főnyi számban. A parancsnokok *Lascano Márton* és *Salamanca Ferencz* spanyolok és Monach Ferencz olasz nagy elbizakodottsággal néztek az ostrom elé; de midőn a

1543. törökök tengernyi serege a vár egész környékét elborította, *julius 29-én* pedig a Duna felől a török hajóhad a várat elzárta, bátorságuk egyszerre alászállott s bár Horváthy Bertalan még a teljes körülzárás előtt 200 ökröt és 200 hordó bort juttatott az őrségnek s ennek száma 600 Bécsből jövő spanyollal szaporodott, a várost alig védelmezvén, a várba vonúltak vissza.

A törökök a szt. Márton hegyen nagy üteget állítottak föl, majd egy átszökött áruló olasz tüzér tanácsára a Duna szigetén is, mire előbb a vizi torony, majd a külvárosok elfoglaltatván, a vár erős tűz alá vétetett. *Augusztus 6-án* a törökök általános rohamot intéztek Esztergom ellen, de a védőőrség azt sikeresen visszaverte. Ennek daczára a védőőrség már auguszstu 8-án alkudozni kezdett a vár föladása iránt; a következő nap maga Salamanca ment át a török táborba s a várat szabad elvonulás föltétele alatt föladván, Esztergom 1543 augusztus 10-én a török által elfoglaltatott. A védőőrséget, miután velük előbb a hullákat eltemetették és a várárkokat kitisztíttatták, a törökök kocsikon Pozsonyba küldötték, hol a vár parancsnokai, Lascano és Salamanca, Ferdinánd parancsára vizsgálati fogságba helyeztettek, de később szabadon bocsáttattak.

Esztergom *Hasszán* pasa parancsnoksága alatt erős helyőrséggel láttatván el, t. i. 3500 török és 1200 keresztény zsoldos *martalócz*, Ibrahim pasa anatoliai béglerbég az anatoliai hadtesttel, a hajóhaddal és az ágyúkkal Budára visszaküldetett, hogy onnét Székes-Fehérvár alá menjen, míg Uláma pasa és Mohammed
Tata. khán **Tata** alá küldettek. A törökök augusztus 17-én értek Tata alá, melynek parancsnoka, *Tasso Hannibál*, ki a vár védelmére nagy elbizakodottsággal önként jelentkezvén 300 spanyol és 300 német zsoldossal csak néhány nappal előbb érkezett oda, a vár védelmezését meg sem kísértvén, azt már a szultán előhadának gyáván föladta. A szultán a várat a következő napon leromboltatta. Tasso német társával együtt Komáromban lefejeztetett.

A szultán Tata alól Csákváron át Székesfehérvár alá ment. Előhadát ezúttal is Uláma pasa és a tatárok képezték, kik a *Kápolnay Ferencz*, Erdődy Péter és Istvánffy István által vezetett 500 főnyi magyar lovassággal megütközvén, a magyarok visszavettettek s a vártól elszoríttatván oda, többé be nem juthattak.

A török előhad *augusztus 20-án* ért **Székesfehérvár** alá s másnap megérkezett maga a szultán is, és a várostól délkeletre, az úgynevezett Ráczvárossal szemben, a budai kapu felől, a Sóstó mellett szállott táborba. 1543. Székesfehérvár.

A régi koronázó várost a Sósvíz mocsarai vették körül s az időben három széles sánczczal, mind földművek, volt körülvéve; ezen belül következtek a kertek és külvárosok, még beljebb pedig az erős kőfallal, széles mellvéddel és mély árokkal biztosított belváros.

Ferdinánd aggódott ugyan Fehérvárért, bár nem a várost féltette, hanem azt, hogy a török Fehérvárt elfoglalva, nyilt útat nyer Bécs felé, védő intézkedéseivel azonban megkésett. A város Diskau Otto alatt két német gyalog zászlóaljból, 200 német és 500 magyar lovasból álló védőőrséggel bírt, melyet Ferdinánd az utolsó napokban négy spanyol zászlóaljjal szaporított. Kapitányává Ferdinánd **Varkocs Györgyöt** nevezte ki, de ezt is oly későn küldte oda, hogy 50 nehéz lovasával már csak alig tudta magát a portyázó tatárokon átvágni.

Varkocs a város nagy terjedelménél fogva csak a várat akarta védelmezni, a külvárosokat pedig fölgyújtani; ámde a polgárok ennek ellenszegülvén, igyekezett a külső védő vonalat védhető állapotba helyezni s azt, valamint a kapúkat őrségekkel megszállotta.

A török seregből a Ráczváros keleti oldalán az augusztus 23-án megérkezett anatoliai hadtest *Mohammed* és *Ibrahim* pasák alatt, és a janicsárok fele, a Ráczváros nyugoti oldalán a ruméliai hadtest és a janicsárok másik fele állott föl, *Ahmed* és *Khoszrev* pasák parancsnoksága alatt. Uláma hadosztálya, Mohammed khán, Emin szultán és Devlet-Giráj tatárai és az akindsik a sereg külső oldalainak és hátának födözésére rendeltettek.

A törökök serényen láttak az ostrommunkálatokhoz s míg az ágyúk a várat lőtték, a gyalogság a külső védővonalat a lápon át készített útakkal megközelítvén, Khoszrev pasa csapatai *augusztus 29-én* a szt. Ferencz és Boldogasszony templomok közti védőművet rohammal elfoglalták, sőt még a templomokat is leromolták. De az ügyes olaszok az elfoglalt mögött már új védőművet emelvén, a roham — melyet a másik szárny nem támogatott — fennakadt.

1543. Szeptember 1-én a török új rohamra készült. Igaz, hogy az első roham, melynek visszautasításánál, Istvánffy szerint, még a nők is közreműködtek, visszaveretett; de az őrség száma csekély vala, ágyúikból csak 4 nagyobbat és 4 mozsarat lehetett sikeresen és tartósan működtetni, a polgárság erélye pedig csökkent, A keleti oldalon Mohammed pasa előkészületeit még be nem fejezvén, a roham *szeptember 2-án* (a török írók mind e napot mondják, a keresztények szeptember 1-ét) hajtatott végre. A roham sikerének valószínűségét e napon különben még sűrű köd is növelte, mely a mocsarakból emelkedett. A törökök ezt föl is használták s mielőtt a német és olasz zsoldosok csak sorakozhattak volna, a külső védővonalat a legnagyobb csendben megmászták és a külvárosokba behatoltak. A meglepett és nagy túlerővel megrohant védőőrség hanyatt-homlok rohant vissza a vár felé, a törökök nyomban utánnuk. Ámde a megrémült polgárság és a zsoldosok gyávább része a vár kapúját idő előtt bezárván, azt a még szintén kint szorult Varkocs parancsára sem nyiták ki, minek következtében a kintszorúltak, élökön a derék Varkocscsal, hősies küzdelem után mind egy szálig elestek. A künnmaradt magyar polgárok és parasztok a mocsarakon át igyekeztek menekülni, de nagyobb részök ott veszett. A védők vesztesége csak ez egyetlen rohamnál majd 1500 fő volt s a védőőrség, mely a belső városban még volt, nem számlált többet 500 harczosnál.

Szeptember 3-án, bár az őrség a harczot még tovább is hajlandó volt folytatni, a polgárság Orbán Tamás bíró által a várost a szultánnak fölajánlotta, mire Ahmed pasa csapatai a városba bebocsáttattak és azt megszállták. A védőőrség a szultán által szabadon bocsáttatott, de a polgárok közül számosan, köztük a bíró is, azon ürügy alatt, hogy Izabella királynétól ok nélkül Ferdinándhoz pártoltak, leölettek.

Szulejmán ezzel föladatát bevégzettnek tekintvén, miután *Ahmed* béget, Mohammed budai pasa testvérét Fehérvár parancsnokává kinevezte, s a városba 4000 főnyi őrséget rendelt, Budára s innét Konstantinápolyba visszatért. A tatárság azonban széles vidéken dúlta és pusztította az országot s Budán is visszahagyott Szulejmán, veje Rustem vezírpasa alatt 50,000 főnyi sereget,

hogy a megvett városoknak, ha Ferdinánd azokat tán visszavenni 1543.
megkísérlené, segélyt adjon.

Fehérvár ostroma alatt Győrnél mintegy 40,000 főnyi magyar-német sereg gyülekezett össze. Ennek vezérei közül *Zrínyi Miklós* horvát bán, Báthory András, Verbőczy Imre, két Horváth Bertalan, Bakics Péter, Katics Miklós a tatárok dúlásait megakadályozandó a táborból kiszálltak s Rátkay Pál pápai parancsnoktól megtudván, hogy a tatárok zöme **Somlyó-Vásárhelynél** táboroz, azokat körülfogták s heves harcz után, melyben több mint 3000 tatár hullott el, Székesfehérvár felé visszanyomták. A Fehérvárból kiszorult magyar lovasok vezére *Kápolnay Ferencz* szintén megtámadott egy Malkocs bég alatt ellene küldött török hadat **Simontornya** tájékán, de szerencsétlenül harczolt s elesett. Somlyó-Vásárhely. Simontornya.

Ferdinánd a győri sereggel akkor készült valamit tenni, a mikor Szulejmán Fehérvár alól már elvonúlt. Ámde ekkor a csehek, morvák és osztrákok, látván hogy őket veszély többé nem fenyegeti, nem voltak a táborban visszatarthatók, s az szeptember végével szétoszlott.

Török hódoltatások 1544-ben. A mint az 1543-ik 1544.
évben Szulejmán hadjárata alatt, úgy hullottak ezután a budai pasa és a szandsákbégek támadásai alatt, Magyarország várai a török ölébe. A hol derék parancsnok, magyar őrség volt, kemény tusa után, dicsőségesen, a hol zsoldos kapitányok és idegen martalóczok voltak a várban, gyáván, gyalázatosan. És Magyarország teste három részre fölbomolva, foszladozik napról-napra, évről-évre s a haragos Isten nem támaszt magyar hazafit, ki ezt megakadályozni, s ha már az idegenek hitvány önzésből bennünket nem segítenek, legalább a magyarság erejét összegyűjteni képes lenne. Nincs király, nincs hadvezér s az ország bomlik, a magyar nép fogy, enyészik.

Ferdinánd a török elvonulása után, mint már eddig is oly sokszor, ismét a *jövő évben* indítandó nagyobb hadjárat igérgetésével igyekezett a rendek mérhetetlen bosszúságát csillapítani s ezt oly ügyesen tevé, hogy még maga Fráter György is 20,000 főnyi zsoldos had állítására vállalkozott; de midőn az idő elérkezett, a hadjárat ismét a jövő 1545-ik évre halasztatott.

Bezzeg nem halasztotta a foglalást a török. Mihelyt kitava-

1541. szodott, Jahja-oglu **Mohammed** budai vezírpasa, *április 23-ára* magához rendelvén Hasszán esztergomi, Ahmed székesfehérvári, Dervis szegedi, Kászim mohácsi és Murad pozsegai pasákat, ostrom
Visegrád. alá fogta a két vár közt fekvő s a Duna fölött uralkodó **Visegrádot**. A várat a derék **Amadé Péter** védelmezte s midőn a törökök az alsó várat a keleti fal lerombolása után bevették, a felső várba húzódott. Ennek ostroma hozzáférhetetlenségénél fogva nagy nehézséggel járt, de a törököknek mégis sikerült a Sóstorony felőli hegycsúcsra ágyúkat vontatni, honnét most a felső várat is lőhették. Amadé éjjel csónakon személyesen ment Komáromba, hogy segélyt sürgessen, de ezek Bécsbe utasították; futára onnét is tagadó választ hozván, a víztől megfosztott, szomjúságtól kínzott védőőrség harczképtelen levén, Amadé kénytelen volt a várat, szabad elvonulás föltétele mellett feladni. A törökök azonban az őrséget a kivonulás alkalmával hitszegően fölkonczolták s Amadét is alig volt képes a személyesen védelmére sietö Mohammed pasa megmenteni. A török evvel Komáromig, Győrig ura lőn a Duna vidékének.

Nógrád. Mohammed pasa Visegrád után **Nógrádot** akarta ostromolni; de alig szállt meg Oroszfalvánál, a hitvány zsoldos őrség a várat
Hatvan. elhagyva gyáván megszökött. **Hatvan** őrsége még a török közeledését sem várta meg, hanem Nógrád elestének hírére a várat fölgyújtva, Egerbe szökött.

Ezután még a Dunántúl néhány kisebb vára esett el, s Mohammed a foglalásokat tán tovább folytatja, ha *Uláma* bosz-
Velika. niai pasa, ki Semptei Farkastól **Velika** várát Horvátországban
Monoszló. elfoglalván **Monoszló** alá szállott, e hely ostromához Kászim és Murad hadainak visszabocsátását nem kéri. Midőn ezek megérkeztek, Monoszló csakhamar elesett s a pasák, Malkocs herczegovinai béggel egyetemben tovább dúltak Zagoriában a stájer határokig. Zrínyi Miklós bán a saját és Bildenstein stiriai hadával
Körös. elibök menvén, **Körös** tájékán a török által tőrbe csalattak s tetemes vereséget szenvedtek.

Ez idő alatt az esztergomi törökök 2000 főnyi csapattal
Léva. rajtaütöttek **Léván**, de *Balassa Menyhért* által véres fővel visszaverettek. Balassa most Túri György ipolysághi kapitánynyal utánuk iramodott, de a túlerő ellen nyílt mezőben nem boldogulhat-

ván visszatért. De elérte a törököket **Szalka** mellett *Nyáry Ferencz* surányi kapitány s a török hadat szétvervén, annak alig 500 főnyi maradéka jutott Esztergomba vissza. 1544. Szalka.

Ily kisebb harczok, még ha eredményesek voltak is, nem voltak képesek a török hódoltság folytonos terjedését megakadályozni s a várakkal együtt azok nagy környéke is behódolni levén kénytelen, az ország nagy része tényleges török birtok lőn, melyen a török most már teljesen berendezkedett. E berendezkedésnél a budai vilájet *15 szandsákságra* osztatott be, melynek székhelyei: Buda, Esztergom, Fehérvár, Nógrád, Hatvan, Szeged, Veszprém, Mohács, Siklós, Pécs, Simontornya, Szegszárd, Pozsega, Szerém és Szendrő valának.

A Ferdinánd király és a császár által folyton ígért nagy hadjárat pedig csak a szegény magyarok jámbor óhajtása maradt, s még örülniök kellett, midőn Ferdinánd végre a törökkel 1547-ben 30,000 arany évi fizetés mellett 5 évi békét nyert s így a török az országot legalább nagy hadsereggel nem dúlta. Mert a béke valóban csak arra szorítkozott, hogy a szultán nem indított nagy hadjáratot Magyarország ellen; a kisebb küzdelmek, a szandsákbégek és török várnagyok foglalásai, rablásai, erőszakoskodásai a béke daczára soha sem szüneteltek s az ország ez időtől fogva másfél évszázadig teljes békéhez nyugalomhoz soha nem jutott.

A magyarok a schmalkaldeni háborúban 1546—47-ben. Szinte csodálatos dolog, hogy eme vészes időkben, mikor a magyar alig volt képes saját tűzhelyét megoltalmazni, még külföldi kalandokra is vállalkozott, s Ferdinánd, a ki a törökkel szemben oly gyámoltalan volt s a magyar földnek egy rögét sem volt képes megvédeni, a császárnak magyar csapatokból álló segélyhadat küldött.

Ez egy 1150 főből álló magyar lovas dandár volt, mely *Nyáry Ferencz*, a szalkai hős vezérlete alatt 1546 október 1-én indúlt a schmalkaldeni háborúban résztveendő, a császári sereghez Csehországba, s onnét Szászországba. Itt a megbetegedett Nyáry helyett a parancsnokságot **Bakics Péter** vette át. A hadjárat alatt a magyarok **Mühlbergnél**, a visszavonuló szászokat üldözendő, az Elbán átúsztattak; az üldözés oly heves volt, hogy abból maga a szász választó fejedelem, János Frigyes, sem menekülhetett s egy Mühlberg.

1544. Lochau. pécsi származású magyar huszár *Lucza József* által a **lochaui** utóvéd-harczban elfogatott. A császár bevette még Wittenberget s evvel a hadjárat fontosabb része véget érvén, a magyar segélyhad nagy dicsőséggel, kitüntetésekkel és zsákmánynyal hazatért.

A török hódítás második időszaka.

1544—1551. A fentebb említett viszonyban 1544-től 1551-ig lényeges változás nem állott be; ez időt s még az 1551-ik évet is Frater György nagyszabású politikája tölti be s teszi nevezetessé. Midőn azonban a lángeszű államférfiú saját politikájának áldozatul esik, s nincs többé senki, a ki a török hatalomnak gátat vessen, az újból megindítja a foglalásokat s az 1552-ik évben a török hódoltságot számos fontos vár elfoglalásával az országnak ismét nagy és jelentékeny területére terjeszti ki.

Munkánk czélja az időszak politikai eseményeinek részletes tárgyalását kizárván, csak annyit említünk belőlük, a mennyi az 1551-ik évbeli hadi események megértésére mellőzhetetlen.

Politikai és hadi események Fráter György kormányzata időszakában 1551-ig. Az 1540-ik év eseményeinek előadása alkalmával említettük, hogy Fráter György teljesen átértette annak fontosságát, hogy Magyarországnak a mohácsi vész óta elszakadt részei egyesíttessenek s hogy János király halála után hajlandó is lett volna Erdélyt és a keleti részeket Ferdinánd kormánya alá bocsátani, ha csak némi biztosítéka is lett volna az iránt, hogy Ferdinánd az országot megvédelmezni képes. E biztosíték hiányában azonban czélszerűbbnek vélte a szakadást föntartani, hogy a török szolgaság alól legalább János Zsigmond részét, nem ugyan fegyverrel, hanem ügyes diplomácziával, megmentse. Budavár eleste után visszatért ugyan az eszmére, hogy az országot Ferdinánd bírja, midőn azonban a német birodalom vállalata oly szégyenteljes kudarczot vallott s Ferdinánd az ország megoltalmazására újból képtelennek bizonyúlt, még inkább kelle azon gondolatot ápolnia, hogy János Zsigmond öröke biztosíttassék. Az 1543 és 1544-ik években a török hódítás terjeszkedése, melynek megakadályozására Ferdinánd éppenséggel semmit sem

tett, meggyőzte arról, hogy az ország keleti részeit és várait Ferdinándnak adni, egyértelmű volna azoknak török kézre juttatásával. 1541—1551.

Fráter György most még tovább ment s eszméje az volt, hogy ha Ferdinánd alatt nem lehet, úgy az országot a török pártfogása mellett *János Zsigmond alatt* egyesiti. Erre céloztak azon intézkedései, melyekkel Erdélyt előbb az 1542-ik évi tordai unióval önmagában, azután pedig az 1544-ik évi tordai gyűlésen a kapcsolt részekkel a legszorosabban összefűzni s János Zsigmond örökéből egységes, önálló, cselekvőképes államot alkotni igyekezett. Ez lett volna Magyarország tervezett újjáalkotásánál a szilárd központ, melyhez a többi szétforgácsolt részek idővel, részint diplomácziával, részint fegyveres erővel, hozzácsatolhatók lettek volna.

A következő időkben azonban a német párt kilátásai az által javultak, hogy V. Károly császár úgy a hosszadalmas franczia, mint a schmalkaldeni háborút diadalmasan fejezvén be, azon helyzetbe jutott, hogy Ferdinándnak Magyarország megoltalmazására hathatósabb segélyt nyújthatott, míg ellenben a török barátság, annak folytonos foglalásai és a meghódított területnek török szolgaságba hajtása folytán, mindinkább népszerűtlenné vált s Fráter György maga is joggal tarthatott attól, hogy Szulejmán, a mint Budát és a János Zsimond örökéhez tartozó dunamelléki és alföldi részeket a kellő időpontban magához ragadta, így tehet az egész országgal is, ha ezt János Zsigmond a török támogatásával nyeri meg.

Ez aggodalom térítette vissza Fráter György politikáját ismét nyugat felé s a végeredmény az volt, hogy, tervének az özvegy királynét és Petrovicsot is megnyervén, kivitte, miszerint Izabella a trónról Ferdinánd javára lemondott, mire Fráter György Erdély és a keleti részek kormányát Ferdinándnak átadta. János Zsigmond kárpótlásul Oppeln és Ratibor herczegségeket, s Ferdinánd leányainak egyikét, Izabella 100,000 aranyat, Fráter György az esztergomi érsekséget és a bibornoki kalapot nyerte volna.

A dolog azonban nem ment símán. Izabella és Petrovics a tervet kezdetben ellenezvén, a barátot a portán bevádolták, sőt Petrovics a porta biztatására Fráter György és pártja ellen *1550*

1544—1551. Déva. Alvincz. Csanád.

tavaszán fegyvert is ragadt és elfoglalta **Dévát** és **Alvinczet** s mivel a barát hadaival szembe szállani késlekedett, rácz híveivel **Csanádot** is ostrom alá fogatta; de sőt Izabella és Petrovics azt is kieszközölték a portán, hogy a moldvai és havasalföldi vajdák, valamint a budai vezírpasa is, parancsot kaptak Erdélybe benyomúlni.

Fráter György erejét azonban a veszély csak növelte. Csanádot *Varkócs Tamás* váradi kapitány által az ostrom alól fölmentetvén, maga az Izabella pártjára álló **Szászsebest** és **Medgyest** elfoglalta, majd seregével Izabellát és Petrovicsot **Gyulafehérvár**on ostrom alá fogta s őket addig szorongatta, mígnem a királyné szerződést kötött vele, hogy az oláh vajdákat és a budai pasát, kiknek seregei már útban voltak Erdély felé, visszatérésre bírják.

Gyulafehérvár.

De már késő volt; mert e hadak részint már betörtek Erdélybe, részint annak határain állottak. Fráter György ekkor hallatlan erőfeszítéssel 50,000 főnyi sereget gyűjtött, s míg *Kendy János* a havasalföldi vajdát **Brassó** közelében, maga a moldvai vajdát az **Ojtoz** szorosnál megverte, mire mindkettő visszavonúlt. Frater György ekkor hadait egyesítvén, azokat a Maros völgyébe Piskire vezette s itt csatlakozott hozzá Varkócs is. Ez egyesült sereg ellenében a budai pasát helyettesítő *Kászim* bég tovább előnyomulni nem mervén, visszafordúlt.

Brassó. Ojtoz.

Ferdinánd ezúttal sem segítette a magyarokat az oláhok és törökök ellen, mert Salm által vezetett hadai, melyeket még a múlt *1549-ik* évben Erdélybe megindított, előbb Balassa Menyhért és Bacsó Mátyás garázdálkodásait megfenyítendő **Léva, Csábrág** és **Murány** várakat ostromlák, azután pedig Szolnok várát építék föl s így Erdélybe el nem jutottak. Erdélyt tehát csupán Fráter György gyors és határozott működése mentette meg.

Léva. Csábrág. Murány.

Miután itt 1549-ik évbeli, Magyarország nyugoti részében végbement eseményeket érintettünk, fölemlítjük röviden ama jeles hadi tettet is, melyet 1549-ben *Rátkay Pál* pápai és *Thelekessy Imre* vesprémi kapitányok a győri vitézekkel együtt véghez vittek, szétvervén *Veli aga* 4000 főnyi portyázó hadát **Porva** mellett (Veszprém közelében), melyből 600-at elfogtak s győzelmük jeléül 13 zászlót küldtek Ferdinándnak.

Porva.

Izabella a történtek után János Zsigmond megkoronázását

sürgette a portánál, a minek fejében Becse és Becskerek várak át- 1541—1551.
engedését ígérte. De Fráter György a szultánt kiengesztelte, Ferdinánd pedig *Castaldó János* őrgróf, Brandeis, Serotin és Aldana német, Báthory Endre, Nádasdy Tamás és Losonczy István magyar vezérek alatt mintegy 8000 főnyi segélyhadat küldött, s így Izabella, ki **Gyulafehérvárott** *1551 nyarán* másodszor is ostrom alá Gyulafehérvár.
került, végre is kénytelen lőn az egyességet végrehajtani.

Az *1551-ik év augusztus havában* tehát Izabella a szt. koronát s vele Erdély és a keleti részek kormányát Ferdinánd biztosainak átadta, s miután János-Zsigmond Johanna főherczegnővel a kolosmonostori templomban eljegyeztetett, a trónjától és országától megfosztott királyné fiával s néhány hívével Kassára, majd Lengyelországba ment.

Az 1551-ik évi török hadjárat. Fráter György azon 1551.
fáradozását, hogy a szultán az Erdélyben történtekről tévútra vezettessék, Ferdinánd konstantinápolyi követének Malvezzinek ügyetlensége meghiusította. A szultán a valót megtudván, Fráter Györgynek és a rendeknek meghagyta, hogy a németeket Erdélyből űzzék ki, s védenczét János Zsigmondot az országból kivinni ne engedjék, egyúttal **Szokolovics Mohammed** rumeliai béglerbéget utasította, hogy a rumeliai hadtesttel a Szerémségbe indúljon s a további parancsot ott várja be. A barát azonban a béglerbéget is elámította, azt mondván neki, hogy Temesvár, Lippa és Solymos várakat nem ő, hanem Petrovics, ki e részek parancsnoka volt, adta Ferdinánd kezébe, s ő Erdélyt még mindig a királyfi nevében kormányozza; egyidejűleg a védekezésre minden szükséges intézkedést megtett. Ferdinánd e politikát, melyet követni a szükség parancsolt, helyeselvén, a maga részéről **Castaldo Baptista János** őrgróf seregét *Sforza Pallavicini* alatt még további 6000 főnyi német haddal szaporította.

Szokolovics Mohammed béglerbég a barát előadásának hitelt adott ugyan, de azért kötelességének tartotta azon várakat, melyeket állítólag Petrovics adott Ferdinánd hatalmába, tőle visszafoglalni. Ennélfogva *1551 szept. 7-én* seregével a Dunán Péterváradnál átkelvén, a Tiszán fölfelé előnyomúlt.

A szultán egyidejűleg **Ahmed** vezírpasa parancsnoksága alatt egy a widdini, nikápolyi és dobrudsai csapatokból és tatá-

1551. rokból alakúlt második hadsereget a Havasalföld felől Erdélybe való betörésre készenlétbe helyezett, a budai vezírpasát *Khadim Alit* pedig arra utasította, hogy csapatait összevonván, a közreműködésre készen legyen.

Ez intézkedésekkel szemben Ferdináud részéről, kit az átvett várak védelme most már kizárólagosan illetett, majd semmi előkészület sem tétetett; a véghelyek erődítései a leggyarlóbb állapotban valának és sem megfelelő őrséggel, sem élelemmel és lőszerrel ellátva nem voltak. Némi kivételt tett Temesvár, melyet Ferdinánd legjobban féltvén, belé Losonczy István személyében kitünő parancsnokot nevezett ki s őrségét is megszaporította.

Becse. E közben a török előhad szeptember 11-én **Becse** alá érkezett; a Temesvárról ide sietö Losonczy ezeket ugyan elverte, de szeptember 16-án a béglerbég egész, mintegy 60,000 főnyi seregével Becse alá érkezvén, azt két napig lövette, *szeptember 19-én* pedig, míg maga *Szentannai Tamás* és *Fügedy Gábor* várnagyokkal az átadás iránt alkudozott, a várat rohammal bevétette s a megmaradt védőőrséget, valamint a várnagyokat is hűtlenül legyilkoltatta.

Becskerek. A török ezután **Becskerek** alá ment, melynek rácz őrsége már előbb szétfutott s a várban csak *Zoltay Mihály* maradt, 80 emberrel; de midőn a béglerbég serege szeptember 24-én csakugyan ide jött, a várat ezek is gyáván elhagyták.

Csanád. Szokolovics Mohammed Becskerek alól szeptember 26-án **Csanád** felé ment; a vár alá nem is kellett mennie, mert a várat a rácz őrség áruló módon elhagyta s így a várnagy, *Nagy Péter*, kénytelen volt az üres várat átadni.

A béglerbég Csanádnál egyelőre megállapodott, míg csapatai az egész környéket, így Horogszeg, Csák, Kis-Somlyó, Jeládia, Aradácz, Galád, Nagylak, Fellak, Egres, Csállya, Zádorlak, Eperjes, Pálülés, Bodorlak stb. erődöket behódoltatták, azután pedig Lippa ellen szándékozott menni. A Lippára előreküldött *Uláma*

Zádorlak. pasa a **zádorlaki** erdőben meglepte Egyedy Tamás 100 huszárból álló különítményét s azt majd megsemmisitette, de megtudta azt is, hogy Lippánál Báthory Endre erős sereggel áll, t. i. a megyék fölkelő hadaival és Serotin 1000 német lovasával. A béglerbég ennek folytán a hadműveletek beszüntetését határozván el, ép Sze-

gednél a Tisza mögé, téli szállásokra akart vonúlni, midőn a lippai rácz és dalmát kereskedők a pasának, a város megkímélésének föltétele alatt, a várost föladni s a csekély őrséget is erre kényszeríteni ajánlkoztak. Erre Mohammed pasa szándékát megváltoztatva, **Lippa** felé indult s Uláma pasa által vezetett elővéde *október 8-án* már a város alá is érkezett. Miután pedig Báthory serege azon álhírre, hogy a török Nagyvárad ellen megy, október 4-én szétoszlott, a polgárok fenyegetésétől megijedt *Gersei Petheő János* pedig a vár kapuit és tornyait fölrobbantván, a városból gyáván elmenekült, Uláma a várat ellenállás nélkül elfoglalta. Mohammed pasa Lippát 5000 főnyi helyőrséggel Uláma pasa parancsnokságára bizta s miután a magas hegycsúcson fekvő **Solymos** várát csapatai elfoglalni nem bírták, ismét téli szállásaira készült. 1551. Lippa. Solymos.

Ámde mint a lippai, úgy a temesvári ráczok is, a kik egyébként most a lippai árulás után a magyarok bosszújától is féltek, küldöttség útján kérték a béglerbéget, hogy Temesvárt szállja meg, igérvén, hogy a várost maguk át fogják adni, a várba pedig az útat megmutatják. Bárha az idő már későre járt, Mohammed pasa a kedvező alkalmat nem akarta elmulasztani s *október 14-én* Lippáról Temesvár alá indúlt.

Szokolovics Mohammed pasa béglerbég a ráczok kérelmére és tanácsára **Temesvárnak** rajtaütés által való elfoglalását kisérté meg, mi végből egy 6000 főnyi gyalog és lovas különítményt, melyhez sok rácz is csatlakozott, október 15-én azon föladattal küldte Temesvár közelébe, hogy *október 16-án* a várost kora hajnalban rohanják meg. De Temesvár parancsnoka, **Losonczy István**, a vállalatról értesülvén, a törököket készen várta, a támadást erős puskatűzzel fogadta, majd maga a török ellen lovas támadást intézvén, a vállalatot teljesen meghiusítá. Temesvár.

Az ütközetben részt vett bégek lebeszélték a pasát a vállalat folytatásától, de ez *október 17-én* mégis Temesvár alá szállott, s bár Losonczy a megadást kérő fölhivásra kijelenté, hogy hazája és az egész kereszténység dicsőségeért vére ontásával is harczolni fog, s hazáját, a míg él, hűségesen fogja szolgálni, s végül hozzátevé, hogy «*Temesvárt nem levelekkel, hanem ágyukkal foglalják el, s itt ember ember ellen fog viaskodni*», a várat ostrom alá

1551. vette. Losonczy a nehezen védhető s ráczokkal telt «Sziget» külvárost fölgyújtatta, s míg egyrészt a védő-műveket nagy szivósággal védelmezte, másrészt az őrséggel többszörös kirohanásokat tett, melyekben kivált *Dombay Mihály* tünt ki. Ez a pasát, kinek katonái az előrehaladt idő és hiányos élelmezés folytán zúgolódtak, arra birta, hogy az ostromot 10 nap leteltével föllhagyván, *október 27-én* Becse irányában elvonúlt.

Ez alatt Castaldo, miután a szultán a Havasalföldön levő sereget ismét fölloszlatta, s így Erdély megtámadásától félni nem kellett, az összes királyi hadakat, melyek száma a 25,000 főt meghaladta, Fráter György Déva melletti táborába vezetvén, itt oly tekintélyes sereg gyűlt össze, mely alkalmas lett volna arra, hogy Mohammed pasa Temesvár ostromával foglalkozó seregének súlyos vereséget szerezzen. De Fráter György, ki folyton azon reményben volt, hogy a tél folyamán a békét a szultánnal meghosszabbíthatja, ezen Castaldo által ajánlott hadműveletre nem volt rávehető, minélfogva Mohammed pasa bántatlanul vonulhatott el, a magyar-német sereg pedig Lippa visszavételére indúlt.

Lippa. A **Lippa** ellen **Fráter György** fővezérlete alatt induló sereg a 60,000 főt jóval meghaladta. A seregben Castaldo és Pallavicini grófok 12,000 főnyi német csapatot vezettek, a többi magyarországi és erdélyi nemesi dandárokból, a székelyek és szászok csapataiból és mintegy 5000 főnyi szabad hajdúból állott. A sereg *november 2-án* ért Lippa alá s a várat, melyben, mint tudjuk **Uláma** pasa 5000 főnyi török védő őrséggel rendelkezett, körülzárta. Kelet felől az uralkodó magaslatokat Castaldo szállotta meg a német-spanyol hadakkal, dél felől Fráter György állott az erdélyi hadakkal, észak és nyugot felől a magyar dandárok.

A vár lövetése *november 4-én* vette kezdetét s 6-án annak a szt. Lajos templom felőli fala leomlott, mire Castaldo d. u. 2 órára rohamot rendelt. Ámde a spanyolok az időt be nem várva, a falakra rohanván nagy veszteséggel visszaverettek, s még szerencse, hogy *Nádasdy Tamás* a zajra odasietve, a küzdelemben az egyensúlyt helyreállította, sőt a magyar lobogót a résre föl is tűzte; most a többi csapatok is benyomultak a városba, s a török csapatokat

a várba visszaszorították, a künnrekedteket pedig lekaszabolták; 1551.
hasonló sors érte ama 700 szpahit, a kik a Maros felé néző kapun kirohanván, magukat átvágni akarták, de Török János és Báthory Endre lovasai által fölkonczoltattak.

November 8-án megkezdődött a vár lövetése s szünet nélkül folyt november 17-ig; a következő napon Uláma pasa előbb fegyverszünetet kért, majd pedig szabad elvonulás föltétele mellett a vár föladását fölajánlotta. Miután pedig időközben Ali budai pasa november 20-án seregét Becsére vezetvén, a béglerbéggel egyesült, Frater György a hadi tanácsban keresztülvitte, hogy Uláma 1200 főnyi kiséretével szabadon elvonulhasson.

Uláma *deczember 4-én* este vonult ki Lippáról; de útközben Balassa Menyhért, Tóth Mihály, Nagy Horváth Ferencz és Dombay Mihály az elvonuló törököket megtámadván, ezek oly veszteségeket szenvedtek, hogy Uláma pasa csak alig 400 fővel érkezett Becsére, honnét Nándorfehérvárra ment, a béglerbégnek jelentést teendő.

Lippára Castaldo spanyol védő őrséget rendelt *Aldana* tábornok parancsnoksága alatt, a többi német és spanyol hadakat pedig téli szállásokba Erdélybe küldte. A magyar hadak szétoszoltak.

A béglerbég elhitte ugyan Frater Györgynek, hogy ő mint a törökök védője jelent meg Lippánál, de a jövő tavaszra a hadműveletek folytatására készült.

Fráter György még a Dévaról Lippára végrehajtott menet alatt kapta meg esztergomi érsekké és bibornokká történt kinevezését, de e magas méltóságnak csak rövid ideig örvendhetett. Politikai eszélyességből nem tartotta szükségesnek Castaldoval közölni az okokat, hogy miért igyekszik Erdélynek Ferdinánd részére történt átadása daczára a törökkel a jó viszonyt föntartani s hogy miért marad az ellenségeskedések daczára a béglerbéggel összeköttetésben. Castaldo ennélfogva a barátot folyton gyanus szemekkel kisérte, s miután a bibornok titkára, Pesty Gáspár, ki urát valamely okból gyűlölte, neki folyton azt sugdosta, hogy Fráter György a német és spanyol csapatokat megsemmisíteni s azután magát török fönhatóság alatt Erdély fejedelmévé tenni igyekszik, a tábornok engedélyt eszközölt ki Ferdinándtól, hogy a biborno-

1551. kot, ha gyanuja való lenne, láb alól eltehesse, A Lippánál történtek csak megerősítették Castaldo gyanuját, s a tábornok Pallavicinivel egyetemben már Lippa alatt elhatározá, hogy a bíbornokot, ki őket bizonyára nem hagyná Erdélyben kényök-kedvök szerint dúlni és garázdálkodni, elteszik láb alól. A sötét tervet a tábornokok *deczember 17-én* Alvinczen, hol a bibornok vendégei valának, végre is hajtották s Fráter Györgyöt Pallavicini Sforza tábornok, zsoldos tisztjei által segítve, meggyilkolta. Castaldónak ezután legelső gondja volt a bibornok 300,000 aranyat érő kincseit elrabolni s ezután a gyilkosság színhelyéről Gyulafehérvárra, majd ismét Szászsebesre sietett.

Ferdinánd ez ocsmány tettért az erkölcsi felelősséget magára vállalta s maga igyekezett azon, hogy a gyilkosok a pápa által is fölmentessenek.

Fráter Györgyben egy kiváló államférfiú, nagy lángész, s korának legügyesebb diplomatája veszett el. Ferdinánd zsoldos vezérei sokkal korlátoltabbak voltak, semhogy őt megértsék, s a ki az országot egy negyedszázadon át a töröktől a legválságosabb időben megoltalmazta, a ki Erdélyben az önálló fejedelemséget megalapította, elveszett, mert hazafias szempontból jobbnak vélte saját művét, az önálló erdélyi államot föláldozni, hogy Magyarország egyesíttessék. Fráter György diplomátiával pótolta Ferdinánd és vezérei gyámoltalanságát, seregei tehetetlenségét, s midőn Ferdinándot és az országot egy újabb török háború ellen eszével megoltalmazni akarta, hálából királyi ura tudtával és beleegyezésével meggyilkoltatott.

1552. **Az 1552-ik évi török hadjárat; a szegedi veszedelem; Temesvár és Lippa eleste.** «Az 1552. év — mondja egyik érdemes történetírónk — szomorú, de a nagy veszteségek s néhányak gyalázatos gyávasága mellett is, a magát föláldozni kész, hősies hazafiság dicső, örök emlékezetre méltó hadi tetteiben is gazdag év volt Magyarországon.» Valóban a mily súlyos csapás volt az országra, hogy a török ez évben számos fontos végvár megvételével a hódoltság területét ismét nagy mértékben kiterjesztette, oly lélekemelő a visszaemlékezés Losonczy István, Szondy György, Dobó István és hős társaik dicsőségére, kiknek fényes nevei mint örökké égő szövétnekek világítják be e sötét időszakot.

Az 1547-ik évben Ferdinánd által kötött béke ez évben le- 1552.
telt s nem volt többé Fráter György, kinek diplomátiai ügyessége a békét meghosszabbíthatta volna. De Fráter Györgyben nem csak a jeles diplomata veszett el, de elveszett a gondos kormányzó is, a ki az elkerülhetetlen török háborúra a szükséges intézkedéseket megtette volna. Ferdinánd gyámoltalan volt, mint mindig ha veszély közeledett, ama hitvány zsoldos vezérek pedig, kiknek helyette cselekedni kellett volna, és a nyomorult csőcselék, melyet magukkal hoztak, sokkal inkább el voltak foglalva a rablással, dúlással, semhogy az ellenség elé menni s azt leküzdeni ráértek volna. Míg a török Temesvár alá szállott, Castaldo fizetetlen zsoldosai, vagy inkább helyesebben gaz rabló csordái ostrom alá fogták **Kolozsvárt** s azt mindaddig bombázták, míg őket a fölkelt Kolozsvár.
magyar nemesség a város alól el nem űzte; majd fölgyujtották s Gyula-
földúlták **Gyulafehérvárt**, s midőn a moldvai vajda **Brassónál** fehérvár.
Erdélybe betört, Castaldo alig bírt annyi erőt összegyűjteni, hogy Brassó.
az oláhokat a Tordánál táborozó nemesség segítségével visszanyomja.

A magyarok tehát minden segitség nélkül maradtak, s odavetve martalékul az ellenségnek, önfeláldozó hazafiassággal egyedül szállnak az ellenséggel szembe, s győzelemre való kilátás nélkül kétségbeesett harczot folytatnak, megmenteni próbálván a haza drága földjéből azt, a mit megmenteni lehet.

A hadi eseményeket a **Szeged** visszavételére irányozott ki- Szeged.
sérlet nyitja meg. Szeged visszavételét még Fráter György tervezte, de halálával nem volt, a ki végrehajtsa. Ekkor előállott **Tóth Mihály** hajdú-kapitány, volt szegedi bíró, kit a török onnét régebben kiüldözött s társával **Nagy Ambrussal**, kivel már Lippa visszavételénél, 5000 szabad hajdú élén részt vett, vállalkozott Szegedet rajtaütés útján elfoglalni. Hosszas utánjárás után Tóth Mihály Castaldotól *Aldana* parancsnoksága alatt 200 muskétás spanyol gyalogost, 300 német vértest, továbbá a lippai és temesvári őrségből egy-egy könnyű magyar lovas csapatot nyert támogatásul, míg *Bakics Péter* a schmalkaldeni hős, Nagy Horváth Ferencz, Dersffy István és Dóczy Miklós huszáraikkal önként csatlakozván, a támadó hadosztály mintegy 6300 főre emelkedett. A hadosztály Aradról 1552 febr. 24-én indult el s Tóth Mihály a haj-

1552. dúkkal a *február 26-ikára következő éjjel* Szeged alatt termett, hol a velük egyetértő lakosságból 700 halász a Boszorkányszigeten készen várta. A hajdúk a halászok csónakjain átkeltek a Tiszán, átmásztak a sánczárkokon s Tóth Mihály a pétervárади kaput hatalmába ejtvén, a hajdúkat a Palánk külvárosba bebocsátotta. De most, a helyett, hogy minden időveszteség nélkül a várat igyekeztek volna elfoglalni, a hajdúk a rabláshoz láttak, s így *Héder* bég, a város parancsnoka, a várat idejekorán elzárta és megszállotta. Igaz, hogy ez által 2000 török a városban fölkonczoltatott, de a vár meg volt mentve, mert a hajdúk oda be nem jutottak. Csak most érkeztek meg Aldana és Bakics, de ők sem a vár ellen mentek, hanem segítettek a hajdúknak rabolni. A város meg volt tehát szállva s az erről értesített Castaldo most a vár megvételére csapatokat és ágyúkat is rendelt Szegedre. De mielőtt még e csapatok megérkeztek volna, a veszélyről hírt vett **Ali** budai pasa 5000 fővel, *Rusztem* szendrői bég pedig 1500 fővel a vár fölmentésére siet-

Dorozsma. vén, Ali márczius 5-én a **dorozsmai mezőn** velük szembeállott hajdúkat, továbbá Aldana és Bakics hadait megverte s a városba szorított hajdúkat majd teljesen megsemmisítette. Még rettenetesebb boszút állott a török Szeged lakosságán, melyből vagy 12,000 lemészároltatott. Ali pasa Konstantinápolyba 5000 elesett magyar lemetszett orrát, néhány előkelő foglyot és 40 zászlót küldött.

A szultán e közben nagy háborúra készült. Mindenekelőtt a tatár khánt, a karamániai béglerbéget, a havasalföldi és moldvai vajdát utasította, hogy a havasalföldi török sereghez csatlakozva Brassónál Erdélybe törjenek be, maga pedig a főssereggel előbb Temesvárt és Lippát szándékozott megvenni, majd Szolnokot, Egert és a többi végvárakat, végül pedig Ahmed pasa vezír seregével egyesülve Bécs ellen szándékozott menni.

Ezzel szemben Ferdinánd előkészületei siralmasak. Erdélybe Castaldo néhány száz embert küld a szorosok védelmére, a király pedig vajdává a magával tehetetlen, köszvényes Báthory Endrét nevezi ki. Az Aldanára bízott Temesvár erődítésére küldött pénzt Aldana zsebre vágván, a vár maradt, a mint volt; erődítményei még az utolsó ostrom óta kijavítatlanok, a benne levő, létszámkimutatás szerint 950 főnyi, valóságban azonban csak 4—600 főnyi zsoldos őrség fizetetlen.

Ily állapotban volt Temesvár, midőn annak parancsnokságát 1552.
s a temesi főispánságot **Losonczy István**, a vár tavalyi hős és győzedelmes védelmezője, a király egyenes kívánságára ismét átvette. Losonczy a nehéz feladatot, mely reá várt, igen jól ismerte; «a ki oda zárkózik — mondá — az meghalni megy bele», midőn pedig családjától és rokonaitól megvált, azoktól «végbúcsút» vett.

Május elején biztos értesülést szerzett Losonczy, hogy a szultán a persa háború miatt nem személyesen jön, de a szerdárrá kinevezett **Ahmed** pasa második vezír, **Szokolovics Mohammed** béglerbéggel egyetemben Temesvár ellen készül. A szultán ezenkívül föntartotta a havasalföldi seregnek Erdélybe való betörésére adott parancsot, Khadim Ali budai vezírpasa pedig azon parancsot vette, hogy míg Ahmed Temesvárral végez, ő a Hont és Nógrádmegyei végvárakat foglalja el és rombolja le, azután pedig Ahmed pasával Szolnoknál egyesülvén, vele együtt Eger ostromára induljon.

Ahmed pasa a Dunán *junius 11-én* Haramvárnál, Mohammed körülbelül ugyanez időben Péterváradnál kelt át, s **Temesvár** felé menetelvén, maga attól öt mértföldre, *Puszta Somlyónál* szállott táborba, míg a vár viszonyainak földerítésére Mohammed pasa és *Kászim* becskereki pasa mentek, mintegy 1500 lovassal előre, s oda *junius 24-én* érkeztek meg. Temesvár.

Losonczy e közben a legnagyobb erőfeszítéssel igyekezett egyrészt Temesvár erődítéseit kijavítani, másrészt annak védő őrségét szaporítani; de az erre fölhívott nemességből alig néhány vállalkozott csapatával Temesvárra menni, minek folytán annak védő őrsége az ostrom alatt csak mintegy **2300 fő volt**; és pedig *1000 lovas* (Losonczy 500, Perez 200, Perényi, Serédy, Forgách 300), *1300 gyalogos* (*Castelluvio* és *Mendoza* 350 spanyol, 200 hajdú, 400 cseh és német zsoldos, 250 temesvári és 100 karánsebesi polgár); az urak közül *Forgách Simon*, *Batthyány Farkas*, *Bornemissza János*, *Farkasich Péter*, *Horváth János* stb. vonúltak be a várba; Perényi és Serédy csapatát csak azok hadnagyai hozták be; a *lövegek* összes száma nem volt több 17-nél. Losonczy a védő őrséget a vár védelmére junius 25-én személyesen eskette föl.

Junius 28-án Ahmed pasa egész serege, mely mintegy *80*—

1552. *100,000 főből* állott, 50,000 főnyi harczoló állománynyal, *100 tábori és 16 ostrom-löveggel,* Temesvár alá érkezett, s *Mohammed* pasa a ruméliai hadtesttel a várat kelet felől, *Haszán* pasa az ázsiai csapatokkal nyugat felől zárta körül. A janicsárok rögtön megkezdték a közelítő árkok és löveggátonyok készitését és az ostromlövegeket a sánczokba még az éj folyamán beállítván, a vár *junius 29-én* már három lövegállásból lövetett; és pedig a Szigetváros felől a keleti kapu ellen, továbbá az északi kapu és az északi kőfal előtt levő földmű ellen.

Rövid idő mulva a piaczi házak romokban hevertek, a Szigetvárost pedig Losonczy, az erők jobb fölhasználása érdekében kiüritette és fölgyújtatta. A törökök természetesen rögtön megszállották s ágyúik egy részét is ide vonták; egyidejűleg az árkot rőzsekötegekkel behányván, azt több helyen járhatóvá tették, s a váron már két rést is lőttek.

Julius 3-án a törökök általános rohamot intéztek. Musztafa nikápolyi bég oszlopa betört a keleti kapunál a földműben levő résen s hadai Castelluvio spanyoljait onnét kivetették; de midőn a falakat megmászni és a kaput betörni akarták, Losonczy a hajdúkkal ellentámadást intézett és a törököket visszaűzte. A négy óráig tartó harcz a törököknek 1500—2000, Losonczynak 150 emberébe került; elesett Musztafa bég és Castelluvio is. Nyolcz napi lövetés után a rések száma szaporodván, a törökök *julius 6-án* ismét, még pedig két ízben, megrohanták a várat, de ezúttal is siker nélkül.

Ahmed pasa egyezkedő ajánlata folytán Losonczy küldött ugyan megbizottakat a török vezérhez, de csak azért, hogy a védő művek kijavítására időt nyerjen, Castaldotól és Báthory Endre erdélyi vajdától pedig segélyt szorgalmazzon. De mindez hiába való volt s Losonczy az ostrom harmadik hetében belátta, hogy sem a császári zsoldos vezérektől, a kik közül a Lippán levő s elég erővel rendelkező Aldana őt halálosan gyűlölte, sem a vajdától segélyt nem fog nyerni. Az erdélyi hadakat a havasalföldi török-oláh seregnek Erdélybe történt beütése gátolta a segélynyújtásban. Pedig a lőszer már erősen fogyott, a védők ágyúi hallgattak, a törökök pedig *julius 12—13-án* elfoglalták az északi kapu előtt levő földművet, és vár is több helyen lerombolva levén, vakmerő jani-

csárcsapatok már időnkint magába a várba is behatoltak. Az 1552.
egyetlen kisérlet, melyet *Tóth Mihály* hajdúvezér tett, hogy a várba a Losonczy neje, a hőslelkű *Pekry Anna* által, családi ékszerei és ősi javai föláldozásával szerzett pénzen fölfogadott hajdúkat, továbbá az ugyanazon pénzen beszerzett lőszert és élelmi szert bevigye, balul ütött ki.

Julius 19-én Losonczy, a végsőre készen, Miksa főherczeg pártfogásába ajánlja nejét és gyermekeit. Az ostrom ezután, miután Ahmed pasa jelentékeny lőszerpótlást kapott, oly nagy erővel folytattatott, hogy *julius 24-én* a falak, a bástyák és a vizitorony egész az alapig le voltak rombolva, s a várban már alig volt hely, hol a védők a törökök lövedékei ellen oltalmat találtak volna. Az e napon végrehajtott roham valóságos halálos küzdelem volt, végre a huszárok utolsó ellentámadása, melyben a hős Pattantyús Balázs, az óriási Kubát agát levágta, mégis a védők javára döntötte el a harczot. A *julius 25-iki* megujított rohamban azonban elveszett a vizitorony is, a vár kulcsa. A vár romban hevert, nyitva állott a török előtt.

Losonczy Ahmed pasa szabad elvonulást igérő fölhivásait azonban ennek daczára visszautasította; ámde ekkor a spanyol zsoldosok, kik eddig oly vitézül küzdöttek, fölmondták az engedelmességet, a városi polgárság pedig rimánkodva kérte Losonczyt, hogy a pasa ajánlatát fogadja el, mert a vár egyetlen rohammal úgyis az ellenség hatalmába jut. Losonczy végre is kénytelen volt engedni, de jól sejtette azt, hogy a török szavát megtartani nem fogja.

Valóban úgyis történt, midőn a hős védők *julius 26-án* Ahmed pasa oltalomlevelével, kibontott zászlókkal, fegyveresen, minden málhájukkal a várból kivonultak, egy jeltadó lövésre a törökök megtámadták az oszlop végét, majd mindenünnét a várbeliekre rohantak s azokat fölkonczolták. Losonczy el volt erre készülve s inkább választván a halált a szégyenteljes fogságnál, már a kivonulásnál *pánczél és sisak nélkül* lovagolt, most pedig végső elszántsággal rohant a harczba s miután a janicsár agát, a mellette levő szandsák béget s számos más törököt leszúrt, maga is fején halálos sebet kapva, elfogatott. Ahmed pasa azután fejét vétette s azt Konstantinápolyba küldé.

1552. E hős védelemmel s gyászos, de dicső véggel szemben áll *Aldana*, a császári tábornok, a ki az erős, lőszerrel és élelemmel
Lippa. jól fölszerelt **Lippában** közel 3000 főnyi, ezek közt több mint 2000 magyar, elszánt védő őrség fölött rendelkezett, s mégis Temesvár elestének és az őrség fölkonczolásának hírére a vár erődítéseit fölrobbantotta, a várost fölgyújtatta s azután zsoldos katonáival a várból julius 21-én, a nélkül, hogy törököt csak látott volna, gyáván megfutamodván, Erdélybe menekült. Ahmed pasa *julius 30-án* értesült Aldana gyáva futásáról s az üres várat, valaSolymos. mint a szintén üresen hagyott **Solymos** várat is megszállotta, védő műveit pedig helyreigazíttatta.

Lugos. A pasának **Lugosra** már csapatot sem kellett küldeni, megKaránsebes. hódolt az egyszerű fölhívásra is, hasonlóképen cselekedett augusCsanád. Versecz. tus 11-én **Karánsebes.** Meghódolt rövid idő alatt **Csanád, Versecz,**
Mehádia. Pancsova. **Mehádia, Pancsova, Arad, Jenő** s még egész hosszú sorozata az
Arad. Jenő. alvidéki váraknak; a török hódoltság területe hét vármegyével nagyobbodott s a temesvári pasák 164 évig uralkodtak ezentúl az Alvidék fölött.

Az 1552-ik évi török hadjárat; Veszprém, Drégely, Szolnok, eleste. Míg a török főssereg Temesvárt vívta, **Khadim Ali** budai vezírpasa is serényen működött. A szegedi hadjáratból visszatérve Budára, nemsokára hírét vette, hogy a Székesfehérvár parancsnokává kinevezett Hamza bég, midőn oda ment, a veszprémi őrség által elfogatott. Az e fölött
Veszprém. haragra gyúlt Ali pasa, hadait összeszedve *április 1-én* **Veszprém** alá ment, s a vár körüli magaslatokat megszállván, Veszprémet észak és nyugat felől lövetni kezdé. A vár ép e pillanatban parancsnok nélkül volt, őrsége pedig kevés, fegyelmetlen és hanyag; a várnagy, *Vas Mihály*, a zsoldosok előtt tekintélylyel nem bírt. Tiz napi lövetés után az őrség egy része az engedelmességet megtagadta s a törökhöz szökött. Erre Vas Mihály a várat föladta. Ali pasa a hozzászökött árulókat leölette s Veszprémbe Dsáfer bég alatt erős őrséget tett.

Budára visszatérvén, hozzákészült ama föladat végrehajtásához, mely a szultán hadműveleti tervében neki kijutott, t. i. a hont-nógrádi várak megvételéhez, melynek befejezte után Szolnokon Ahmed seregéhez volt csatlakozandó.

A megveendő várak közül elsőnek **Drégelyt** szemelte ki, s julius elején 8—10,000 főre menő hadtestével s számos Budáról hozott ágyúval Drégely alá szállott. Ennek parancsnoka **Szondy György** emelkedett lelkű, bátor, vitéz katona volt, minden pillanatban kész hazájáért életét, vagyonát föláldozni; az alvárnagy Berfalussy Gergely ez időben szabadságon távol volt, s őt *Zoltay János* hadnagy helyettesítette. Ali pasa a megérkezést követő éjjel sánczokat ásatván, abba 4 nehéz faltörő és 6 tábori ágyút helyezett el, melylyel a várat lövetni kezdé. Rövid idő múlva a kaput védő nagy torony lerogyott, maga alá temetvén Zoltay Jánost; majd rések tátongtak a gyönge falakon s a roham ideje elérkezett. De Ali ezt megelőzőleg Márton oroszfalvi papot fölküldte a várba Szondyhoz, izenvén neki, hogy vitézségét elismeri, de maga láthatja, hogy a várat meg nem védheti s szabad elvonulást ajánlott föl neki, hogy életét jobb időkre megtarthassa. 1552. Drégely.

De Szondy el volt határozva a várat vagy megvédeni, vagy meghalni, s két énekes apródját, *Libárdyt* és *Sebestyént*, két török rabbal együtt drága ruhákba öltöztetvén s pénzzel gazdagon megajándékozván, leküldte őket Alihoz, kérve, hogy a fiúkat derék harczosokká nevelje, magát pedig takarittassa el tisztességesen, mert ő a várat élve el nem hagyja. Ezután minden értékes vagyonát, ruháit, szerszámait, fegyvereit a várudvarra hordatván, sajátkezűleg elégeté, majd lovait az istállóban leszúrá, hogy azok törököt a haza romlására ne hordjanak s azután vitézeivel készen várta a rohamot.

A roham heves volt, de rövid; a benyomuló ellenséget nem lehetett föltartóztatni, s Szondy maga is nemsokára térdébe lövést kapván, elbukott. De még féltérden is tovább küzdött, mígnem fejébe és mellébe is golyó furódván, hős lelke elszállt. Levágott fejét Ali pasához vitték, a ki a törzszsel együtt a várral szemben álló dombon (talán az Arany Gombon) katonai díszszel temettette el; sírjára, a hőst megtisztelvén, lándzsát és zászlót tűzetett.

Ám a többi várak, melyek ellen Ali pasa most fordúlt, nem követték a drégelyi hős példáját. Így **Szécsény**ből az őrség a török jöttének hírére gyáván megfutott, egyedül hagyva *Árokháti Lőrinczet,* ki azután emberei példáját követte. **Hollókő** hasonló módon esett el, várnagyai *Zsáky András* és *Imre* viszálykodása folytán. Szécsény. Hollókő.

1552. Buják. Buják várát *Kérky Márton* várnagy öt napig védelmezte, bár erős falai hosszabb ostromot kitartottak volna s azután az őrséggel megfutott. A kies **Ságh** az Ipoly partján, mint nemkülönben **Balassa-Gyarmat** őrségeik által szintén hűtlenül elhagyattak. Egyedül **Bussa** téglatornyát védte meg *Terchy Mihály* társaival Arszlán fehérvári bég ellen, ki utóbb ágyúkat lőn kénytelen hozatni, s a vitéz őrség csak a torony leomlása után adta át a romokat. **Salgó** várát a bég csellel vette meg, nagy fenyőfatörzset vontatván föl a vár fölött uralkodó meredek hegyre, mit a várnagy, Ságiványi Simon nagy ágyúnak tartván, a várat föladta.

Ságh. B.-Gyarmat. Bussa. Salgó.

Ferdinánd nagy aggodalommal hallá a török foglalásait, melyek folytán a hódoltság területe itt is több megyével nagyobbodott, de nem volt sem pénze, sem hadserege, hogy azokat meggátolja. Mégis, félve attól, hogy Ali pasa még a bányavárosokat is elfoglalja s ennek folytán azok jövedelmétől elesik, sikerült neki végre a nyár folyamán mintegy 10—12,000 főnyi sereget összegyűjteni, melyet **Teuffel Erasmus** (a magyaroknál Ördög Mátyás) győri kapitány alatt Fülek felé küldött, hogy az ott már összegyült 7000 főnyi magyar nemességgel egyesülvén, a török további hódításait megakadályozza. A két sereg, egyesülve, Ali pasára vészes lehetett volna; de Teuffel a helyett, hogy mindenek előtt az egyesülésre törekedett volna, előbb Drégelyt akarta visszavenni. Ámde Ali pasa augusztus 11-én **Palást** mellett útját állotta s harczra kényszerítette. A kifejlődött ütközetben a német és olasz gyalogság képezte a közép hadat, előtte 6 ágyúval, a jobb szárnyat a győri magyar lovasság, a bal szárnyat a német vértesek. Midőn a harcz alatt az ágyúk egy lőszerkocsija fölrobbant s néhány tűzért szétszakitott, a német gyalogság megrendült s a törökök támadása elől gyáván meghátrált; ez által a hadrend fölbomlott s miután a németek semmiképen sem voltak előrevihetők, rövid idő mulva az egész sereg megfutott. Teuffel, a fővezér, fogságba esett, ép úgy Sforza Pallavicini, Fráter György egyik gyilkosa; Sbardellati Ágoston, váczi püspök, az utolsó a harczoló főpapok közt, Dezsőffy Ferencz, Borsa Miklós és sok más jeles magyar a harcztéren maradtak. Ali pasa 4000 fogolylyal tért Budára s Teuffelt 40 zászlóval Konstantinápolyba küldé, hol a német vezér, mivel nevét és rangját eltagadta, a Bosporusba fojtatott. A német foglyok a törökök előtt oly

Palást.

csekély becsben voltak, hogy Budán őket egy fél meszely mézért 1552.
vagy vajért is árulták.

A vereség hírére Rátkay Pál, ki Teuffel seregéhez ágyúkat szállított Zólyomból, oda visszatért, a Füleknél összegyűlt nemesség pedig szétoszlott.

Pedig a hadjáratnak még nem volt vége. Ali pasa hadtestét rövid pihenés után Szolnok alá vezette, reá bírván Ahmed vezírpasát is, hogy Erdély helyett, hova az a temesi bánság meghódítása után menni szándékozott, seregével Szolnok alá szálljon.

Szolnok várát alig két évvel előbb Salm Miklós nagy költ- Szolnok.
séggel építtette föl; a vár 24 nagyobb ágyúval, több tábori löveggel s 3000 muskétával volt fölszerelve, lőszerrel és élelemmel bőségesen volt ellátva; őrsége 1100 német, spanyol, cseh és magyar gyalogosból s 300 huszárból állott. A vár parancsnoka azelőtt a jeles Horváthy Bertalan volt, de midőn ez egy utazás alkalmával a törökök által elfogatott, helyét a gyámoltalan **Nyáry Lőrincz** foglalta el. A várat Ali pasa, ki *augusztus 24-ike* táján ért Szolnok alá, már nyolcz nap óta a legkisebb siker nélkül ostromolta, midőn Ahmed serege is megérkezett. Bárha aggodalomra semmi ok nem volt s Szolnokot még hosszú időn át sikerrel lehetett volna védelmezni, sőt talán meg is tartani, a zagyvalék őrség a törökök nagy számától mégis megijedt, s a szeptember 2-ikára következő éjjelen a várból gyáván megszökött, ott hagyván a várnagyot a hozzá hű maradt 50 hajdúval. Nyáry vagy nem tudott, vagy nem akart futni s midőn a török *szeptember 4-én* a csendes vár kapuját megrohanta, 50 hajdújával állott a kapu elé s ott rövid küzdelem után elfogatott. Fogságából megszökvén, hadi törvényszék elé állíttatott, de pöre utóbb — nem bizonyos tényálladék hiányában-e vagy kegyelem útján — elejtetett.

Eger védelme 1552-ben. Ahmed és Ali pasák az Egernél sokkal erősebb Szolnokot ily könnyű szerrel kézrekerítvén, seregeikkel, melyek száma közel 100,000 fő volt, **Eger** alá indultak, Eger.
melyet **Dobó István** és **Mecskey István** védelmeztek. A török vezérek, kik közül Ali pasa Egert Ahmed előtt csak *gyönge akolnak* nevezte, itt is könnyű győzelmet s ezzel a hadjáratnak gyors és dicsőséges befejezését reménylették. De reményeikben alaposan csalódtak, mert itt a várat nem hitvány zsoldos csőcselékhad, ha-

1552. nem magyarok védelmezték, a várparancsnokok pedig hazájukat és becsületüket szerető hősök, vitéz tapasztalt férfiak valának, kik készebbek voltak meghalni, mintsem a várat hűtlenül elhagyni vagy föladni.

A mikor a törökök Eger alá készültek, ennek őrsége alig volt több mint 200 gyalogos és 200 lovas. De Dobó István és Mecskey már idejekorán sürgették úgy a kormányt, mint az egri érseket és a szomszédos megyék nemességét, hogy az egész felső vidék kulcsát képező Eger védelmére siessenek. Midőn a török Szolnok alá szállott, a veszedelem nyilvánvaló lőn s a segély bár lassan, de mégis jött. A kormány által küldve Pethő Gáspár, Zoltay István és Fügedy János 100 lovassal, literáti Bornemissza Gergely deák 250 muskétással; a megyék, városok és főurak részéről Bolyky Tamás (Borsod) 50, Kozon Farkas (Abauj) 50, Nagy Barnabás (Perényiek) 25, Kende Bálint (kassai kapitány) 50, Blasko és Zadornik (Kassa város) 250, Fekete Valentin (Regécz) 128, Lőkös Mihály (szabad városok) 100, Nagy Pál (Báthory Gy.) 30, Jászói Márton (jászói prépost) 40, Bór Mihály (Sáros) 76, Szenczy Márton (Szepes) 40, Szalokay György (Ung) 18, Somogyi Ferencz (Homonnay) 25, Kiss Péter (Gömör) 50 gyalogos, ezenkivül 40 lövész, vadász stb. az uradalmakból, mi az állandó helyőrséggel együtt mintegy *1500 gyalogost* tett ki és *300 lovast*; nem számítva a 13 orvost, 2 papot, 7 kovácsot, 5 ácsot, 4 molnárt, 8 mészárost, 14 péket és 180 munkást, a kiket Dobó a várbeli szolgálatra beszólított.

Eger a belső és külső várból és a városból állott, melyek mindegyike külön meg volt erősítve, s a vár Dobó gondoskodásából úgy lőszerrel, mint eleséggel jól volt fölszerelve; a lövegek száma nem ismeretes, de sok nem lehetett, mert a várban összesen csak 9 tanult tüzér volt s így Dobó az ágyúk kezelésére munkásokat volt kénytelen beoktatni. Dobó ezenkívül az ellenség mozdulatai felől is folyton híreket szerzett s lovassága egy Arszlán bég által Szolnok felé vezetett török csapatot már Gödöllőnél megtámadott.

Ahmed vezírpasa Dobót még Szolnokból fölszólította, hogy a várat föladja; de Dobó ezt a levelet a vár piaczán egybegyűlt védő őrségnek fölolvasván, azok egyhangúlag megesküdtek, hogy a várat mind halálig védelmezik s a török leveleit ezentúl olvasatlan elégetik; a ki pedig a föladást csak szóba is hozná, halál fia legyen.

Eger a XVI. században.

1552. Ezután a csapatok fölállíttattak a különböző védőművekbe, a sánczokhoz, bástyákra, kapukhoz stb. A megmaradt 900 főnyi gyalogság 3 zászlóaljban és a 300 lovas, tartalékot képezett, a vár fontosabb térein fölállítva.

Szeptember 10-én ért az Ali pasa által vezetett 25,000 főnyi elővéd a város elé, másnap pedig az egész török hadsereg, s Ahmed pasa az ostromot a legnagyobb lövegekből adott 9 ágyúlövéssel megkezdte. Dobó a várbeli építmények tüzetfogó tetőit lehordatta, intézkedett a rések betömésére stb. s a tüzet az első napokban ő is élénken viszonozta, de később a lőporral való takarékoskodásából a tüzelést meglassította.

Szeptember 16-án Eger minden oldalról körül volt véve, mire a vár lövetése a temető felől is megindúlt. Három nap mulva *Zoltay* és *Pethő* a lovassággal kirohantak a várból s Arszlán bég lövegeit, melyek a Mária-templom mellől födözve lőttek és sok kárt tettek, beszögezték, a tüzéreket szétverték, a lövegtalpakat elpusztították s mielőtt még a janicsárok oda érkeztek, a várba visszatértek.

Szeptember 29-én a törökök általános rohamot intéztek; ennek főiránya az Ó-kapu bástyája volt, mely ellen 27 zászlóalj nyomúlt elő. *Pethő Gáspár* többször visszaverte a támadást, de végül megsebesülvén, a kapu tornya a török kezébe került; alig rendezkedett azonban itt be s tűzte ki a zászlót, Dobó a tornyot oly hatásos ágyútűz alá vette, hogy a törökök a toronyból végre is kitakarodtak. Az északi oldalon és a sarokbástyánál e rohamot *Bornemissza Gergely* és *Zoltay István* verték vissza. Sok ezer török hullott el e napon, de a várbeliek is érzékeny veszteséget szenvedtek. Bolyky Tamás, a borsodiak hadnagya elesett, Pethő, Pozsgai, az egri biró stb. megsebesültek.

Október 4-én fölrobbant a főtemplom sekrestyéjében levő lőszerkészlet, mely Báthory drabantjaiból kilenczet légbe röpített, s a két lőszermalmot elrombolta. De Dobó azonnal új malmot készíttetett s mivel salétrom s kén elég volt, lőszerhiánytól egyelőre tartani nem kellett.

A törökök a következő napokban még nagyobb hévvel láttak az ostromhoz; tüzes golyók, aknák, a várfalak magasságát meghaladó halmok fából, az árkok betöltése stb., szóval a várvívás ak-

kor ismert eszközei közül egy sem maradt fölhasználatlanul; de 1552.
ép oly kifogyhatatlanok voltak Dobó, Mecskey és Bornemissza az ellenség törekvéseinek meghiusításában, melyben különösen a lelemenyes Bornemissza gyakran remekelt.

Ámde a védő művek nagy része már csak rom volt, a védők száma naponta fogyott s a vár sorsa napról napra kétségbeesettebbé vált; de a vezérek saját kétségbeesésöket mélyen szívökbe rejtvén, czélszerű intézkedésekkel, buzdító hazafias szavakkal, főképen pedig példájokkal annyira hatottak katonáikra, hogy azok önfeláldozó hősiessége egy pillanatra sem lankadt s a pasák harmadik megadásra fölhívó levelét ismét olvasatlanul égetvén el, a várfalon válaszul egy fekete koporsót állítottak föl két lándzsa közt, jelentve, hogy a várat utolsó csepp vérökig fogják védelmezni.

Október 12-én a törökök ismét általános rohamot intéztek; a támadás négy helyen hajtatott végre, legnagyobb erővel ismét az Ó-kapunál, hol a falakon már nagy rés tátongott, sőt a kapu is be volt szakítva; de Dobó a kapu és rés mögött agyagból és téglából erős falat vont s a törökök támadását a parancsnokok, továbbá Zoltay, Bornemissza, a sebeiből alig fölépült Petheő, Zákány és Pribék úgy itt, mint a Bolyki, Tömlöcz és Sarokbástyánál 12 órai véres küzdelem után mégis visszaverték. A lövöldözés hevességét mutatja, hogy a védők e napon 20 mázsa lőport fogyasztottak el.

Ahmed pasa dühöngött, hogy e «rosz akol», e «hitvány gyermekszoba» előtt kudarczot vallhat s *október 14-ére* az összes pasák személyes vezetése alatt végrehajtandó főrohamot rendelt, melyet ő maga is személyesen intézett. Délig tartott, míg a rohamra az *egész sereg* beosztva és rendeltetési helyére állítva volt. Ekkor a támadás irtózatos zaj, zene, kürtszó és a földet megrázkódtató ágyúzás közt indult meg. Az *első* rohamoszlopot *Mohammed* szendrői pasa vezette az Ó-kapu ellen; de *Mecskey* a rohanókat kőzáporral fogadja, majd a behatolókat, köztük a janicsár agát is, hosszantartó véres küzdelem után visszaveti.

A *második* oszlopot *Arszlán* fehérvári bég vezette a Bolyki bástya ellen, s a védőket visszanyomván, a falakra több zászlót tüzetett ki; de *Bornemissza, Zoltay* és *Fügedy*, érezvén, hogy ez a törökök utolsó erőfeszítése, katonáikat annyira föllelkesíték, hogy a törököt — támogatva a már megszabadult Tömlöczbástya

1552. ágyúi által — végre is visszaverték. De leghevesebb volt a küzdelem a *harmadik* oszlopnál, hol a rohamot a szégyentől és dühtől ösztönzött *Ali*, a ki Ahmedet ide hívta s Egernek ama kicsinylő neveket adta, a Tömlöczbástya ellen vezette. Itt *Dobó* állott a résnél s bár kezén és lábán is megsebesült, s körülötte nemcsak vitézei, de már saját apródja is elesett, az ellenséget mégis visszatartotta; az ingadozó védőknek azonban új segítsége jött az *egri nőkben*, a kik kövekkel, égő szurokkal, forró vízzel, üszkökkel stb. segítették a pogányt a falakról visszaverni s azt oly sikerrel tették, hogy a török a Petheő által elővezetett tartalék megérkezéséig visszatartatott s ekkor a falakról leszoríttatott.

Nem volt szerencsésebb a *negyedik* oszlop sem, melyet *Uláma* boszniai pasa és Veli hatvani bég a Föld- vagy Sarokkástya ellen vezettek s melynek visszaverésében az egri nők szintén közreműködtek.

A roham tehát minden ponton diadalmasan visszaveretett, de sőt Ali vezírpasa nagy aranyos bíborzászlóját, Arszlán és Veli szandsákbégek aranyozott zászlóját is hatalmukba ejték.

Ez volt a törökök utolsó erőfeszítése; Ahmed pasa több rohamot már nem intéztetett s *október 18-án* a vár alól elvonúlt.

Az ostrom alatt a törökök sok ezer halottat és sebesültet veszítettek; túlzó írók 50,000 főről is beszélnek, míg a védők közül 300 esett el, bár 37 napon át küzdött s e közben 13 rohamot vert vissza.

Dobó István a király által erdélyi vajdává neveztetett ki. Mecskey és Bornemissza szintén kitüntetéseket nyertek, de rövid idő alatt szerencsétlenül jártak; előbbi véletlenül agyonüttetett, utóbbi Veli bég fogságába került s Konstantinápolyban a még mindig dühös Ahmed parancsára megöletett.

Eger hősies védelme némileg kiengesztel bennünket ama nagy, súlyos veszteségekért, melyeket hazánk ez emlékezetes évben szenvedett, s örök dicsősége marad a magyar nemzetnek s derék fiainak, de sőt leányainak is.

Ferdinánd királyból nem hiányzott a kívánság és hajlandóság, hogy a nagy szükségbe jutott Egert megsegítse; de szokott késlekedésénél fogva a *kellő időre* el nem készült s mint már számtalanszor, mondhatnók mindig, most is megkésett. Miután

Castaldo még egyre Erdélyt féltette, ez t. i. jó ürügy volt az ellenséggel való találkozás elkerülésére, egy másik seregét pedig Teuffel tönkre tette, *Szász Móricz* herczeget fogadta szolgálatába s a magyar nemességet, vele közreműködendő, fegyverre szólította. De a szász herczeg csak október közepén ért Győrre s ekkor is csak csekély erővel; miután pedig Eger pár nap mulva megszabadúlt, a török fősereg pedig az országból kitakarodott, a hadjárat elmaradt s mint közönségesen a *jövő évre* halasztatott. 1552.

A magyarországi és erdélyi háborúk Ferdinánd uralkodása végéig.

Az ország az utóbbi évek alatt oly sokat vesztett, hogy a török birtokába került várak és országrészek visszafoglalására Ferdinánd, kit császári bátyja is következetesen cserbenhagyott, annál kevésbbé gondolhatott, mert a felére leolvadt ország őt még kevésbbé segíthette, mint eddig, Erdély birtoka pedig még koránt sem volt biztosítva, sőt e részen is újabb küzdelem volt kilátásban. Ferdinánd tehát követsége útján békét keresett Konstantinápolyban, egész Magyarországért 140, a bírt részekért és Erdélyért 40 ezer forint évi adót igérvén. 1553—1554.

Egyelőre azonban csak kisebb-nagyobb fegyverszünet volt az eredmény s ennek folytán a török háború, ha kisebb viszonyok közt is, tovább folyt; az ország pedig majd minden évben néhány várát, kisebb-nagyobb területét vesztette el.

A török háború 1553—1554-ben. Az első a török szandsákbégek közül, a ki az *1553-ik év* tavaszán ismét fegyvert ragadott, *Uláma* boszniai pasa volt, a ki Murad klisszai és Malkocs herczegovinai béggel Horvátországnak Varasdtól délre elterülő részét dúlni kezdé. De *Zrínyi Miklós* horvát bán és *Székely Lukács* stájer kormányzó a pasát **Varasd-Teplicz** közelében meglepvén, seregét szétverték; a harczban elesett a pasa legidősebb fia Dsáfer bég is. De Uláma e szerencsétlenség daczára a dulást folytatta, elfoglalta a Gyulai Farkas által hanyagul védett **Császma** várat, majd a Brodiáni György parancsnoksága alatt álló s 500 lovas őrséggel bíró **Verőcze** várát is. Varasd-Teplicz. Császma. Verőcze.

Erdődi Péter viszonzásul elpusztította a török által bírt **Gra-** Gradiska.

1553—1554. diskát, sok törököt leölvén és sok zsákmányt ejtvén úgy itt, mint
Velika. a szintén elpusztított **Velikán.**

Még jelentékenyebb dolgot végzett a következő *1554-ik évben* **Hamza** szécsényi bég, kinek a veszprémiek által történt elfogatása e vár elestét idézte elő, s a kit Ferdinánd, midőn a békekövetek a szultánhoz mentek, oktalanul szabadon bocsátott.

Fülek. **Fülek** erős felvidéki vár Bebek Ferencz birtoka volt, s benne Jánosi Pál várnagyoskodott; ennek szerecsen rabszolgája ajánlatot tett Hamza bégnek, hogy 100 aranyért Füleket hatalmába adja. A szerecsen a bég 5 tisztjét és ezek századait egy rejtett ösvényen s kis nyiláson bebocsátotta a felső várba, míg a bég csapatával a vár közelében tartózkodott. A benyomult törökök elfoglalták a felsővár ágyúit és ezzel úgy az alsó várbeliek, mint a kívülről jött, Perényi és Balassa által küldött 200 lovasból és 100 lövészből álló, fölmentő csapatnak a felsővár visszavételére tett kisérleteit meghiusitá.

A harcz Füleken már 15 nap óta tartott; az Ali helyére lépett új budai pasa, *Toigun* azonban erős hadat küldött, nehéz lövegekkel, melyekkel most az alsóvár rendszeres ostrom alá vétetvén, a fölmentő csapat szétoszlott, a várőrség pedig a várat föladta.

Fülek birtoka közel 30 faluval s nagy területtel nagyobbította a hódoltságot, mely most már a bányavárosokig terjedt ki.

Ugyancsak *1554-ben* a budai pasa a Dunántúl nagyon el-
Kaposvár. szaporodott szabad hajdúk birtokában levő **Kaposvárt,** valamint
Korotna. **Korotnát** harcz nélkül, a Báthory 250 embere által, Selyp István
Babocsa. és Budasics János parancsnoksága alatt védett **Babocsát** pedig rövid ostrom után megvette, mire a hódoltság itt egész Kanizsáig és Szigetvárig terjesztetett ki.

1556. **Az 1556-ik évi hadjáratok; Szigetvár első ostroma.** Az 1556-ik év szintén erős háborús esztendő, mely Ferdinánd fegyvereit Erdélyben, a Dunántúl és a Felvidéken egyiránt foglalkoztatta.

Az erdélyi hadjárat. Míg Ferdinánd követei békét eszközlendő Konstantinápolyban jártak, Erdélyben Castaldo, ki a kormány átvétele óta valóságos haramia módjára garázdálkodott, Ferdinánd kormányát teljesen megutáltatta, olyannyira, hogy a rendek panaszai folytán Ferdinánd már *1553 tavaszán* kénytelen

lőn e zsoldosvezérét német és spanyol rablóbandáival együtt Erdély- 1556.
ből visszahívni. Az olasz zsoldosvezér, ki szegényesen jött Magyarországba, 50 társzekéren szállította ki Erdélyből rablás és gyilkosság útján összeharácsolt kincseit; Erdély népe pedig legsúlyosabb átkait küldé utána.

Castaldo távozása új reményeket keltett a cserével és sorsával elégedetlen Izabella királynőben, s egyrészt a portán, másrészt párthívei által Erdélyben és a Tiszavidéken bejövetelét előkészítette. Midőn az új vajdák: *Dobó István* és *Kendy Ferencz 1553 nyarán* a kormányt átvették, már egész Erdély forrongott, a Tisza vidékén pedig *Petrovics Péter* már haddal állott, Várad és Gyula elfoglalására készülvén. Ámde a török segély, melyre Petrovics számított, a békealkudozások folytán elmaradt s így Petrovics kénytelen volt *Tahy János* királyi hada elől Lengyelországba visszahúzódni. Tahy a pártosok ellen fordulván, megvette **Talpas** Talpas.
várát, ennek urát, Toldy Miklóst és várnagyát Porkoláb Dénest kivégeztette, mire a pártosok vezére: Csáky Pál Tahyval Adorján mellett seregeik szeme láttára békét kötött. Erdélyben maga *Kendy Ferencz*, Dobó vajdatársa állott az elégületlenek élére, majd megbetegedése után *Patócsy Boldizsár*; de megtudván, hogy Petrovics kiűzetett s hogy a török sem segít, az elégületlenek legnagyobb része a fegyvert letette, Patócsyt és Bornemisszát pedig Dobó **Bethlen** várában körülzárván, végre ezeket is megadásra Bethlen.
bírta.

A következő *1554-ik évben* a szultán határozottabban ráírt az erdélyi rendekre, hogy Izabellát és fiát Erdélybe visszavigyék, Petrovicsot pedig a lugosi és karánsebesi szandsák parancsnokává tevén, neki ez által a török hadakkal és az oláh vajdákkal közvetlen összeköttetést biztosított. Ennek daczára az ügy lassan haladt; Ferdinánd Erdélyről lemondani nem akart, de a török és az oláhok által fenyegetett erdélyieknek segítséget sem tudott nyújtani.

Az *1556-ik év* április havában végre Izabella és János Zsigmond párthívei, Kendy Ferencz és Balassa Menyhért nyiltan léptek föl. Behíván Petrovicsot és az oláh vajdákat, Balassa ostrom alá fogta **Gyulafehérvárt** és Bornemissza Pál püspököt föladásra Gyulafehérvár.
kényszerítette, majd ostrom alá fogta a hadakkal nem rendelkező Dobó Istvánt **Szamosujvárott**. Ezzel egyidejűleg Izabella egyéb Szamosujvár.

1556. Nagyvarad. Huszt. hívei közül Varkocs Tamás és Patócsy Ferencz **Nagyváradot**, ecsedi Báthory György pedig **Husztot** fogták ostrom alá.

A most egyesült rendek követeik által behívták Izabellát, ki János Zsigmonddal együtt *1556 október 22-én* Kolozsvárra bevonúlt.

Dobó, az egyetlen, a ki Ferdinánd érdekeit Erdélyben képviselte, csapatok és pénz nélkül, teljesen magára hagyva, mindezek bekövetkezését megakadályozni képes nem volt. Szamosújvárt föladta, de azután elfogatott s csak egy év mulva, szökés útján menekült Erdélyből.

A dunántúli hadjárat. Hogy Ferdinánd Dobó Istvánt Erdély megtartásában semmiképen sem támogatta, annak oka az volt, hogy a Dunántúl a török, a Felvidéken pedig Bebek Ferencz és társai fölkelése, erejét megbénították.

A dunántúli hadjárat abból keletkezett, hogy a szultán Toigun budai pasával nem levén megelégedve, a budai béglerbégségre újból a Konstantinápolyban a divánnál mint negyedik vezir alkalmazott **Khadim Ali** pasát nevezte ki, s neki különösen Szigetvárt ajánlotta figyelmébe, melynek őrsége a török Duna és Dráva közti birtokait szüntelenül háborgatta.

Ali pasa annyira sietett a szultán kívánságának eleget tenni, hogy nem is ment előbb Budára, hanem a szandsákok csapatait Pécsre összpontosítván egyenesen Szigetvárnak tartott.

Szigetvár. **Szigetvár** erődítéseit a vár 1566-ik évi ostromának előadásakor bővebben fogjuk ismertetni, de egyelőre is megjegyezzük, hogy legerősebb része a belső vár volt, melyhez a gyöngébb Ó- és Új-város csatlakozott, míg az egészet terjedelmes mocsár és ingovány környékezte, Szigetvár Török Bálint tulajdona volt, de fiai nem bízván annak megtartásában, a várat Ferdinándnak adták át, kinek nevében ez idő szerint **Stansics**, más néven **Horváth Márk** parancsnokolt benne. Az erődítések elég elég jó karban voltak; a vár őrsége a német források szerint állítólag 2000 fő volt, főbb hadnagyai *Szecsődy Máté*, *Bilaky* (Villachi?) *Sebestyén*, *Topándy Benedek* és *Radován Jakab* valának.

Ali pasa Dervis pécsi és Ahmed babocsai bégeket már *május 20-án* Szigetvár alá küldé, de a tulajdonképeni megszállás csak Ali pasa seregének megérkezése után *junius 13-án* történt. Ali már junius 10-én Pécsről megadásra hívta föl Horváth Márkot, de ez

levelét széttépte és egy kirohanással felelt, mely Dervis bégnek ér- 1556.
zékeny veszteséget okozott. Ali megérkezésével az ostromló sereg 25,000 főre emelkedett; maga a pasa a várostól délre szállott táborba s a várost rögtön lövetni kezdé. Rövid idő alatt a város égett, palánkjai pedig az úgynevezett Keszási bástyától a Henynyei bástyáig, 200 lépés hosszúságban leégetve, elrombolva valának. A törökök már négy rohamot intéztek sikertelenül; az ötödik, *junius 20-án* intézett rohamnál azonban az Új-város a törökök kezébe került s a védők kénytelenek valának az Ó-városba és a belső várba húzódni. A törökök nyomban ágyúzni kezdék a belső várat, de ekkor a várbeliek a török ágyúk elfoglalása végett a hadnagyok vezetése alatt kirohantak s négy órai heves küzdelmet vívtak; az ágyúkat ugyan elfoglalni nem sikerült, de a törökök több mint 800 főnyi veszteséget szenvedtek. Több bég elesett, a janicsár aga elfogatott, Ahmed babocsai és Mohammed szolnoki bégek megsebesültek.

Ali pasa most ujból több lövegsánczból kezdte az Ó-várost és a belső várat lövetni, a mocsáron pedig roppant erőfeszítéssel több ezer (állitólag 35,000) kocsi fából utakat készittetett, s hogy a rohamot jobban előkészitse, a vár árkait is fával tölteté be. *Junius 30-án* a fából készült gátak már a falak magasságát meghaladták s a török ágyúk onnét roppant károkat okozának. Ekkor Horváth Márk összes ágyúit a gátakon levő ütegsánczok ellen fordítván, a törökök onnét kivonulni voltak kénytelenek, Szecsődy és Radován pedig julius 5-én kirohanván, a gátakat fölgyújtották. Öt napig égett a roppant famennyiség, melyet eloltani nem lehetett s ez idő alatt az ostrom is szünetelt.

Ali ezután nagy földmunkákhoz fogott, hogy az elégett gátakat pótolja és az árkokat betöltse, miközben az ágyúzást a régi telepekről folytatta.

Az új földmunkák azonban már nem jutottak befejezéshez, mert *julius 15-ikén* Ali pasának jelentették, miszerint **Babocsát** keresztény hadak ostromolják. E sereget, melynek Babocsa.
ereje mintegy 10,000 fő volt, **Nádasdy Tamás** nádor és **Zrínyi Miklós** horvát bán azért vezették Babocsa alá, hogy Ali pasát Szigetvár alól, mely már nagy szükségben volt, elvonják. Ali Babocsa parancsnokát: Ahmed béget azonnal vára oltalmára küldé, *julius 21-én* pedig maga is a sereg nagyobb részével Babocsa felé

1556. indúlt, Szigetvár lövetését azonban tovább is folytattatván. Midőn
Rinya folyó. Ali előhada *julius 22-én* a **Rinya** folyón átkelni akart, azt Zrínyi Miklós megakadályozta. Másnap azonban Ali az átkelést ágyúinak oltalma alatt végrehajtotta, s a két sereg megütközött; a harcz, melyben Zrínyi Miklós, Thelekessy Imre és Rueber tüntek ki, végre is a magyarok győzelmével végződött; a törökök a folyón át visszahúzódtak, Babocsát pedig elhagyták.

Nádasdy Babocsát leromboltatta, de azután élelmezési nehézségek miatt Kanizsa felé visszavonúlt.

Ali pasa visszatért Szigetvár alá; de miután itt a falakat és réseket kijavítva, saját ütegsánczait és közlekedő gátait pedig elrombolva találta, továbbá mivel a várbeliek naponkinti erőteljes kirohanásokkal ellenálló képességüknek szakadatlanul jeleit adták, *julius 31-én* az ostromot föladva seregével Pécsre vonúlt vissza.

Kanizsa tájékán *Ferdinánd* főherczeg hada várta a nádort s az egyesült sereg most Pécs ostromára szándékozott menni; de híre járván, hogy Alihoz útban van a ruméliai béglerbég is 30,000 főt
Korotna. meghaladó sereggel, a főherczeg megelégedett **Korotna** visszafoglalásával, azután a Murán átkelve, a sereg október végével szétoszlott.

Ha a magyar sereg nagy eredményt nem is ért el, e szomorú időszakban már maga az erkölcsi eredmény is, hogy íme másod izben sikerült egy várat a török ellen megtartani, s a hódítás kiterjesztését megakadályozni, megbecsülhetetlen volt.

A felvidéki hadjárat. A megelőző évi országgyülésben Bebek Ferencz és György hatalmaskodásaik miatt hűtlenekké bélyegeztetvén, ezek Perényi Gáborral és másokkal Izabellához pártoltak át. A Felvidék és Kassa elpártolásától tartva, Ferdinánd Puchaim Farkas és Detrich Marczell alatt 6000 főnyi sereget küldött ellenük, hozzáadván még Forgách Simon szepesi várnagy alatt 1000 magyar huszárt. E sereg ellenállás nélkül foglalta el **Tarkő** és **Nagy-Ida** várakat; de midőn Forgách a seregtől a király parancsára a Varkocs és Patócsy által már erősen szorongatott Nagyvárad megsegítésére eltávozott, a német vezérek nem boldogultak. Ostrom alá fogván ugyanis **Krasznahorkát**, itt hónapokig hiába vesztegléltek, szeptember 1-én pedig Bebek Ferencz alig 3000 főnyi hada által megtámadtatván, szégyenteljesen megfutottak; a sereg teljesen szétfoszlott s 8 ágyúja és egész málhája Bebek zsákmánya lőn.

Tarkő. Nagy-Ida.

Krasznahorka.

A futó németek aztán maguk vasraverték gyáva vezéreiket s Bécsbe vitték. 1556.

E közben **Nagyvárad** és **Huszt** elesett, Tokajt pedig Németi Ferencz adta át Izabellának, mi Ferdinándot aggodalomba ejtvén, a Felvidék védelmét a már többszörösen, legutoljára a Rinya melletti ütközetben is kitünt *Thelekessy Imrére* bizta. Ez a belé helyezett bizalmat csakhamar kiérdemelte. A Puchaim futása után neki bátorodott fölkelőktől elfoglalta előbb **Pálócz** várát, azután pedig Perényi Gábor hadát **Varannónál** szétvervén, a Felvidék biztosságát helyreállitá. Nagyvárad. Huszt. Pálócz. Varannó.

Hadi események az 1562-ik évi békekötésig. 1557—1562.

A folyamatban levő békealkudozások a nagy háborút ugyan kizárták, de azért a küzdelmek úgy a törökkel, mint Izabella párthíveivel tovább folytak.

Első alkalmat erre *Ali* boszniai pasa szolgáltatott, a ki a Zrínyi Miklós *1557-ben történt* leköszönése folytán kormányzó nélkül levő Horvátországban óhajtott dúlni és foglalni. Ezt **Kosztajnicza**, korábban a Zrínyiek tulajdonát képező, de most Ferdinánd birtokában levő s Lusthaler Simon parancsnoksága alatt álló erős vár megvételével vezette be, melyet a német parancsnok, Ali pasával áruló módon egyetértve, egy napon menyegzőre menés ürügye alatt a csapatokkal együtt elhagyott, mire az erről értesített pasa az üresen hagyott várat elfoglalta, a környéket pedig, Kosztajniczára támaszkodva, földúlta. Kosztajnicza.

Ali utódja, *Ferhád* pasa, a dúlást még tovább folytatandó, 5000 főnyi sereggel a Kulpán is átkelt és egész Zágrábig portyázott. De ekkor az új bán, Erdődy Péter, kiküldé ellene *Lenkovicsot*, a végbeli német nehéz lovasság kapitányát és *Alapy János* híres huszárkapitányt, a kik az útközben talált Kerecsenyi testvérekkel egyesülve, összesen mintegy 1000 lovassal s néhány száz gyalogossal Ferhád pasát **Szt. Ilonánál** (Zágrábtól nyugatra) megrohanták, seregének nagyobb részét levágták, a többit pedig a Száván át visszaűzték; maga Ferhád is megsebesülvén, csak nehezen menekült. Szt. Ilona.

Ugyancsak az 1557-ik év május 1-én *Hamza* esztergomi bég, ki három év előtt árulás segítségével Füleket megvette, éjjeli rajtaütéssel elfoglalta **Tatát**, melynek várnagya Eszéky János a Tata.

1557—1562. várból távol volt, az őrség pedig Hamza kémei által lerészegíttetett. Eszéky később Miksa parancsára hanyagsága miatt kivégeztetett.

Északon a felsőmagyarországi főkapitánynyá kinevezett *Thelekessy Imre* ellenben jól elősegítette Ferdinánd ügyeit. Izabella hívei közül Bornemissza Benedek és Hagymássy Kristóf

Munkács. **Munkács** alatt táborba szállottak, hogy a leszüretelt bort elszállítsák, tovább Ungvár és Szerednye ellen szándékozván. Thelekessy összeszedte csekély hadi népét és segítve Székely Antal ungvári kapitány által, a pártosokat meglepte. De azok gyorsan szétfutottak, menekülve Husztra, Munkács várába és Kovászóra. Munkácsot csekély erejével meg nem támadhatván, Thelekessy hadát

Kovászó. **Kovászóra** vezette, azt néhány ágyúlövés után elfoglalván

N.-Szőllős. **N.-Szőllős** alá szállott, melynek kastélyában tartózkodott Perényi Ferencz, nejével és gyermekeivel. Thelekessy a várat október 15-ike táján rohammal bevette, Perényit és családját foglyul Sáros várába küldte, 40,000 aranyat érő kincsein pedig a had megosztozott. Néhány napi ostrom után elfoglalta ezután Thelekessy

Lelesz. **Lelesz** várát, mire ismét Szőllős alá sietett, hol az őrséggel visszahagyott Székely Antalt Bebek Ferencz és Balassa Menyhért ostromolták. Megtudván azonban, hogy Bebekék magukat ott jól körülsánczolták s vele nyilt mezőn verekedni nem akarnak, az ellenség

Szatmár. földjére csapott át, ostrom alá fogván **Szatmárt**, mire Bebek és Balassa Szőllőst az ostrom alól egyezménynyel föloldották.

Míg Thelekessy a Felső-Tisza vidékén harczolt, Derzsffy Ist-

Tokaj. ván kassai kapitány éjjeli rajtaütéssel megrohanta **Tokajt**; a városba behatolt, de Némethy a belső vár előtt a harczot fölvette s a támadókat a várból végre is kiszorította; Derzsffy mindazonáltal bő zsákmánynyal tért Kassára vissza.

1558 február havában Izabella vezérei Somlay Báthory Ist-

Kis-Várda. ván és Némethy Ferencz tokaji kapitány ostrom alá fogták **Kis-Várdát**. De Thelekessy azt megtudván, gyorsan a vár alatt termett, a Tiszán titkon átkelt s az ostromlókon rajtaütvén, azok ha-

Olcsva. dát szétszórta, majd megrohanván az erdélyiek által épített **Olcsva** erődöt, ezt bevette, ott levő ágyúikat elfoglalta és Kassára küldte.

Néhány havi szünet után Thelekessy Némethy Ferencznek

Zétény. **Zétény** várát szállta meg, melynek őrsége már a fölállított, de

meg sem töltött ágyúktól olyannyira megrémült, hogy a várat föladta; ezután bevette Kendy Ferencz várát **Barkót** és **Kövesdet,** mire Szerencs ellen indult. Ámde Némethy török segélyt kért s midőn Thelekessy Szerencs felé ment, a törökök már Szikszót dúlták és égették. Bár a török had *Velicsány* füleki bég vezérlete alatt 5000 főből állott, míg Thelekessy alig 2000 ember fölött rendelkezett, a törököt *1558 október 13-án* a **kazai** síkon a Sajó mellett elszántan megtámadja és véres küzdelem után megveri. Velicsány bég alig 400 emberrel menekült, agái mind elestek és Thelekessy 13 zászlót küldött Ferdinánd királyhoz Bécsbe. 1557—1562. Barkó. Kövesd. Kaza.

Az év végén Thelekessy még egyszer táborba szállott, a Balassa Menyhért által ostromolt **Kis-Várda** fölmentésére. Thelekessy Balassa hadát bekerítvén, ez utóbb hosszas habozás után a vár alól elvonúlt, mire Thelekessy Kis-Várda őrségét megerősítve, a Tiszán át visszatért. Kis-Várda.

Thelekessy halála után *1560-ban* Pethő János és Bebek György Tokajt akarták visszafoglalni, de midőn előbb **Szerencset** fognák ostrom alá, Némethy Ferencz tokaji kapitány által éjjeli rajtaütéssel megtámadtattak és szétverettek. A Dunántúl Nádasdy Tamás nádor visszafoglalta a csel által török kézbe jutott **Hegyesd** balatonmelléki várat. Szerencs. Hegyesd.

Izabella királyné még *1559 szeptember 20-án* elhalván, az általa megindított alkudozások fonalát fia, **János Zsigmond** fejedelem vette föl, de siker nélkül. Ferdinánd János Zsigmondnak sem a királyi czímet megadni, sem birtokának határait kiterjeszteni nem akarta, a midőn pedig Balassa Menyhértnek Ferdinándhoz való átpártolása folytán a Balassa kezén levő Szatmár, Nagy Bánya, Tasnád és Munkács is Ferdinánd hatalmába kerülének, ez a felek közt előbb feszültséget, majd új háborút támasztott.

Nem tárgyaljuk **Basilicus Heraclides Jakab** görög kalandor Moldva vajdasága elnyerése érdekében magyar segítséggel vívott küzdelmeit s csak röviden említjük, hogy Heraclides Jakab Ferdinánd király engedélyével és Zay Ferencz kassai főkapitány segítségével Laszki Albert pénzén 1700 főre menő magyar dandárt toborozott, mely had **Székely Antal,** a szőllősi hős, vezérlete alatt indúlt Moldvába, s ott oly szerencsével harczolt, hogy az *1561-ik évi november 10-én* a **Szucsava** melletti ütközetben megvert Szán- Szucsava.

1557—1562. dor moldvai vajda országából kiüzetett és helyét valóban Heraclides Jakab foglalta el, a ki azután a vajdai székben a török által is megerősíttetett.

A háború Ferdinánd és János Zsigmond közt az *1562-ik év* első napjaiban azzal kezdődött, hogy *Zay Ferencz* kassai főkapitány és *Balassa Menyhért* az erdélyiek készülődéseiről hallván, Olcsva várát, később pedig **Kovászót** és **Báthort** megvették, mire János Zsigmond vezérei, somlyai *Báthory István* és *Némethy Ferencz* 8000 főnyi hadat gyűjtve elfoglalták Balassa erdélyi várai közül **Diódot** és **Létát** és Sulyok György várát **Hadadot.** Ámde Zay és Balassa serege ez alatt 5000 főre fölszaporodván, az alig megvett Hadadhoz szállott. Mihelyt a Ferdinándpártiak megérkeztek, a heves és türelmetlen Némethy *1562 márczius 4-én* saját hadával Báthory óhajtása ellenére előre rontott, hogy a Ferdinándpártiakat a **hadadi síkon** megtámadja, mely mozdulatot Báthory is kénytelen volt követni. De Balassa megelőzte Némethyt a támadásban és annak számosabb, de kevésbbé gyakorlott hadát szétverte; az általános visszavonulást Báthory sem volt képes föltartóztatni, de azért az üldözésnek Keresztury Kristóffal gátat vetett. A győzők visszafoglalták most Hadadot, a 4000 szász, székely és oláh foglyot pedig elbocsáták. A zsákmány 24 ágyú, számos zászló és tömérdek málha volt.

Olcsva. Kovászó. Báthor. Diód. Léta. Hadad. Hadad.

János Zsigmondot a hadadi vereség annyira elrémíté, hogy már Lengyelországba készült; de Zay és Balassa nem jöttek Erdélybe, hanem zsákmányukkal Szatmárba vonultak.

Kevéssel ezután *1562 május 1-én* kitört a *székely lázadás*, melynek oka a székelyek jogtalan megadóztatása és kiváltságaik megszorítása, intézői Majláth Gábor fogarasi kapitány, a török fogságba jutott István vajda fia, Székely Antal a moldvai vezér, Lázár István, Kornis Mihály stb. valának. Majd 40,000 székely gyűlt össze a Nyárád mellett a *vajai réten*, kiknek egy része azután Nagy György vezérlete alatt Ebesfalva felé indulván, Holdvilágnál ütött tábort. János Zsigmond a székely lázadást fegyveres erővel elfojtandó, *Radák Lászlót* és *Pekry Gábort* 2000 lovassal és nagyszámú gyalogossal a **vajai réten** (Kis-Görgénynél) táborozó székelyek ellen küldvén, azok egyesülve a köpönyeget fordított Majláthtal, a székely tábort meglepték és szétverték.

Vajai rét. (Kis-Görgény.)

Ennek hírére a Holdvilágnál táborozó székely sereg kegyelmet kért, mit meg is nyert, de vezérei, Nagy György és Gyepes Ambrus karóba húzattak. A székelyek megfékezésére ezután két erőd építtetett, melyek egyike «*Székely támad*», másika «*Székely bánja*» várának neveztetett. 1557—1562.

János Zsigmondnak e közben más oldalról is segítsége jött; a hadadi vereség után a budai és temesvári pasáktól támogatást kérvén, *Ibrahim* budai pasa ezzel nem is késett és a szandsákok csapatait a Rákoson összevonván, Szatmár ellen indult; útközben csatlakozott hozzá *Malkócs* temesvári pasa hadteste, minek következtében a török sereg 20,000 főre emelkedvén, ostrom alá fogta **Szatmárt**. Zay és Balassa, bár ostromra készülve nem levén, sokban szűkölködtek, el voltak határozva Szatmárt védeni. A törökök csakhamar fölgyújták Németit és a tűz a vihar által terjedvén, Szatmár is egészen leégett. Egy török csapat ezalatt megtámadta, **Rozsály** várát, de az egri őrség idejött vitézei által visszaveretett. Zay már aggódott Szatmár sorsán és az Ecsednél sereget gyűjtő Székely által igért erősbítés és lőszer átvételére kitört; ámde ez alatt a törökök rohamot intéztek Szatmárra, mit azonban a betegsége daczára lóra kapott Dobó Domonkos és a gyorsan visszatérő Forgách Simon szerencsésen visszavertek. Szatmár. Rozsály.

Míg a török Szatmárt vívta, *Balassa János*, Menyhért testvére, Zólyom és a bányavárosok kapitánya, hogy a törököt Szatmár alól elvonja, **Szécsény** várát határozá el megtámadni, melynek parancsnoka, Jahjaoglu Mohammed bég, az őrség legnagyobb részével szintén Szatmárnál volt s a várat csekély őrséggel Sasvár aga védelmezte. Balassa mintegy 4000 gyalogossal, 1000 lovassal és két nagy ágyúval rendelkezett, de útban volt Bebek 1000 lovassal és 2 nagy ágyúval. A füleki *Hasszán* bég Szécsény veszedelmét hallva, 800 lovassal oda sietett, és Balassa harczban gyakorlatlan gyalogságát meglepően és oly sikeresen támadta meg, hogy az csakhamar szétfutott. Ekkor Balassa lovasságát sem volt képes visszatartani s a füleki bég Balassa hadán győzelmet aratott; számos jeles vitéz esett fogságba, a csatatéren pedig 560 hulla maradt. Szécsény.

Hasszán bég kevéssel ezután Bebek Györgyöt és Mágócsy Gáspárt **Balog** mellett tőrbe csalván, elfogta. Balog.

1557—1562. Ibrahim különben seregét élelmezni nem bírván s tartva Székely ecsedi hadának támadásától is, Szatmár ostromával csakhamar fölhagyott s Budára visszatért, mire a Szatmárban levő hadak is szétoszoltak.

A szécsényi vereségért némi kárpótlást nyújtott *Zrínyi Miklós*, Szigetvár parancsnoka, a ki sógorával, Tahy Ferenczczel Monoszló. Jahjaoglu Arszlán pozsegai szandsákbéget **Monoszló** mellett megverte.

Mindezen küzdelmeknek véget vetett a Ferdinánd által végre, tíz évi utánjárás és követségek után valahára kieszközölt *béke*, mely nyolcz évre azon föltétel alatt köttetett, hogy Ferdinánd Szulejmánnak a Magyarországból általa bírt részért 30,000 forint adót fizet, János Zsigmond jogát Erdélyre elismeri, a tiszántúli részek bírására nézve pedig vele külön egyezkedjék.

A következő évben az öregedő és beteg Ferdinánd fia, **Miksa**, királylyá választatott és szeptember 8-án nejével, Máriával együtt megkoronáztatott; az 1564-ik év julius 25-én Ferdinánd küzdelemteljes élete is véget ért.

Az erdélyi és török háborúk Szulejmán haláláig.

1564. **János Zsigmond hadjárata Miksa ellen 1564-ben.** János Zsigmond még 1563-ban kísérletet tett, hogy Ferdinánddal méltányos békét kössön, de miután az követeléseit visszautasította, a béke meghiusult. Ennek daczára az ellenségeskedések szüneteltek s talán a fegyverek hosszabb időre nyugosznak, ha a nyughatatlan és garázda Balassa Menyhért a háboru lángját újból föl nem szítja. Az ősz beálltával ugyanis Balassa Szatmár egész őrségével fölkerekedett, hogy Tokajon a szüretet lefoglalja.

Mihelyt erről Báthory István, János Zsigmond nagyváradi Szatmár. kapitánya, értesült, visszatorlásképen **Szatmárra** ütött, a várost a várral együtt elfoglalta s Balassa nejét és gyermekeit elfogván, kincseit is lefoglalta s azokat a fejedelemhez küldé. Ezután Bá-Nagy-Bánya. thory **Nagy-Bányára** ment és csekély ellenállás után ezt is elfoglalta.

Ez idő alatt János Zsigmond fölkészíté hadait, melyek száma

12,000 főre ment és Báthoryval egyesülvén, a rossz utak daczára előnyomúlt és **Hadadot,** melynek falai alatt az erdélyi sereg két év előtt kudarczot vallott, rohammal bevette; az őrséget azonban szabadon bocsátá, sőt a derék parancsnokot, Szecsődi Mátét, ki a roham alatt megsebesült, saját orvosával gyógyíttatta s fölépülvén, ajándékokkal bocsátá el. A fejedelem megvette ezután Bódi Mihály **Atya** nevű várát és ostrom alá fogta **Nyir-Báthort** és Szent-Mártont, mely szintén rövid idő alatt meghódolt. A szintén ostrom alá vett **Kis-Várda,** melyet Várday István védelmezett, és a Báthoryak ecsedi ágának családi vára **Ecsed** egyezményt kötöttek, hogy ha két hó alatt föl nem mentetnek, meghódolnak; **Kovászó** föltétlenül megadta magát. János Zsigmond még Kassa felé szándékozott a hadműveleteket folytatni, de az esőzések folytán járhatatlan utak miatt erről lemondott és Kolozsvárra visszatért. 1564. Hadad. Atya. Nyir-Báthor. Kis-Várda. Ecsed. Kovászó.

Hadjárat János Zsigmond és a török ellen 1565-ben. Miksa császár és király nem volt hajlandó az erdélyi fejedelem támadását viszonzás nélkül hagyni, hanem a Spanyolországból behívott **Svendi Lázár** vezérlete alatt még a tél folyamán 7000 főnyi német sereget gyűjtvén, ezzel, továbbá Báthory Endre, Balassa Menyhért és Zay Ferencz magyar hadaival a hadjáratot a kemény tél daczára megkezdette. Február 1-én Svendi serege már **Tokaj** közelébe érkezett és erősbülvén Perényi Gábor 1200 főnyi dandárával, Báthory Miklós és más urak csapatával, a várost már másnap rohammal bevette. Február 5-én megrohantatta Svendi a várat is, de a rohamot Némethy Ferencz edzett őrsége visszaverte. Február 9-én azonban Némethy Ferencz elesett, mire az őrség a várat föladta. Tokajból Balassa **Szerencs** ellen küldetett, mely négy napi ellenállás után szintén meghódolt. 1565. Tokaj. Szerencs.

Báthory István Szatmárnál várta az ellenséget, de azok gyors sikerét megtudván, miután síkmezőn a császáriakkal nem mérkőzhetett, a város gyönge védőműveit pedig sikerre való kilátással nem védelmezhette, a várat fölgyújtván, Nagyváradra vonúlt vissza. A császáriak ennélfogva **Szatmárt** majd ellenállás nélkül foglalták vissza. Ugyancsak nagyobb nehézség nélkül került birtokukba **Erdőd,** Báthory György vára, továbbá az erdélyi őrség által elhagyott **Nagy-Bánya.** Szatmár. Erdőd. Nagy-Bánya.

János Zsigmondot e gyors eredmény annyira elbátortala-

1564. nítá, hogy már Nagy-Váradot is féltve, egyrészt sürgősen kérte a porta támogatását, másrészt Báthory Istvánt békekötés végett a császáriak táborába küldé. A béke néhány nap alatt a következő föltételek mellett köttetett meg: János Zsigmond Erdélyt örök joggal bírja, de ha örökösök nélkül hal el, Erdély Miksára és utódaira száll; a királyi czimről lemond és elismeri Miksa fenhatóságát; Bihart és Váradot haláláig bírja, Munkácsot, Husztot és Máramarost azonnal átadja. Nőt Miksa rokonai közül nyer; ha országát elveszítené, Oppeln és Ratibor herczegségeket kapja.

Ámde alig ért Báthory e békepontokkal Bécsbe, hol azokat Miksa természetesen kész volt elfogadni, midőn híre jött, hogy a budai és temesvári pasák már megindultak János Zsigmond támo-
Pankota. gatására, *Hasszán* temesvári pasa elfoglalta **Pankotát**, *Szokolovics Musztafa* boszniai pasa pedig a 7000 főnyi német sereggel az Unna folyónál álló *Auersperg* szeme láttára rohammal bevette a
Krupa. *Bakics Máté* által véglehelletéig hősiesen védelmezett **Krupa** várát és az egész őrséget a nőkkel és gyermekekkel lemészároltatta; végre pedig Szulejmán tiltakozott a szatmári egyezség ellen. Ekkor János Zsigmond is módosítását kívánta a reá nagyon kedvezőtlen békepontoknak, midőn pedig Miksa e kívánságát visszautasítá, a temesvári pasa seregével együtt ostrom alá fogta **Erdődöt**,
Erdőd. Nagy-Bánya. ennek elfoglalása után pedig megvette **Nagy-Bányát** és később
Szatmár. **Szatmárt**.

Svendi Lázár, a híres, de óvatos hadvezér, bár serege időközben 18,000 főre szaporodott, mindezt, bár a dolgok tőle alig néhány mértföldnyire történtek, a magyarok boszúságára épen oly türelmesen és épen oly tétlenül szemlélte, mint érdemes társa Auersperg Krupa megvételét, s Szatmár alól a temesvári pasa által szorítva előbb csak visszahúzódott, de azután Bécsből nyert utasításra a pasával fegyverszünetet kötve, seregével Kassára vonúlt vissza.

Szokolovics Musztafa, miután Auersperg Krupa eleste után a vidékről seregével együtt szintén óvatosan visszavonúlt, meg-
Novi vette még **Novi** várát, s annak őrségét szintén fölkonczolá. De midőn később egy 17,000 főre menő sereggel Kőrösmegye dúlására indúlt, Kőrös közelében **Obress**-nél *Erdődy Péter* bán által
Obress. megtámadtatott és serege szétveretett.

A törökök tavaszi hadjárata 1566-ban; Gyula eleste. 1566. Miután Miksa Szulejmán szultánnak János Zsigmond érdekében nyilvánított kívánságait nem teljesítette, Tokajt és Szerencset, melyeket Svendi elfoglalt, vissza nem adta, sőt az adó beküldésével is késlekedett, a szultán új támadó hadjáratra határozá el magát.

A hadjáratot Pertev pasa második vezír volt Gyula elfoglalásával megkezdendő, míg Szulejmán, később indulván, Eger vagy Szigetvár ellen szándékozott menetelni.

A szultán szándékáról értesülvén, Miksa is egy nagy sereg szervezéséhez látott, melyhez a német birodalom 40,000 gyalogost és 8000 lovast, a pápa 50,000 aranyat, az olasz fejedelmek 5000, az osztrák tartományok 10,000 főt ajánlottak; Magyarországban a főurak különféle helyeken 20,000 fő, Károly főherczeg Styriában és Erdődy Péter bán Horvátországban 12,000 fő, Svendi Kassánál szintén 12,000 fő összegyűjtésén fáradoztak, mi egy 100,000 főt meghaladó óriási sereget eredményezett, melylyel valóban lehetett volna a szultán seregével szembeszállani.

A míg azonban e hadak gyülekeztek, a török már a harczot is megkezdte.

Első Jahjaoglu *Arszlán* budai pasa volt, ki 8—9000 főnyi seregével junius 6-án **Palota** alá szállott s azt ostromolni kezdé. Palota. De Thury György vitézül védelmezte s a török, bár a várat már 10 nap óta lövette, semmiképen sem boldogúlt. Thury Salm győri kapitánynál segedelmet kérve, ez a császár parancsára 14,000 főnyi haddal csakugyanmegindúlt Palota fölmentésére. Ámde Arszlán pasa nem várta be a császári hadat, hanem már közeledése hírére Palota alól eltakarodott. Salm most Thuryval egyetemben **Veszprém** alá ment s rövid ostrom után megvette. Ugyancsak csekély fáradsággal visszavették julius 5-én a császári és magyar hadak, kiknek számát Batthányi Ferencz nádor csapata és a dunántúli nemesség is növelte, **Tatát.** Erre a közeli **Gesztes** és **Vitányvár** őrsége megszökött s így azok is megszállattak. Veszprém. Tata. Gesztes. Vitányvár.

Míg ezek a Dunántúl történtek, **Pertev** pasa is közeledett 30,000 főnyi seregével **Gyula** felé, hova julius 12-én érkezett. Gyula. A várban *Kerecsényi László* alatt 2000 magyar és 600 főnyi német őrség volt. Kerecsényi, alvezérei által unszolva a török elő-

1566. haddal ugyan megütközött, de azután a várba vonúlt, mit Pertev pasa rögtön körülsánczolni kezdett. Ámde az esőzések miatt a vár környéke víz alatt volt, mi az ostrom-munkálatokat nagyon megnehezítette.

A törökök azonban roppant fáradsággal minden nehézséget legyőztek, s a vár falait ágyúikkal szakadatlanul törték. *Julius 17-én* már rohamot is intézett a pasa, a mi azonban 2000 főnyi veszteséggel visszaveretett. De a várbeliek vesztesége is nagy volt, mert Kerecsényi jeles hadnagyai közül Martinicsot, Hennyeit, Otrahovicsot és Balázsdyt elveszté, kik nem ugyan a roham alatt estek el, de itt kapott sebeik következtében haltak meg. A második rohamnál a janicsárok már majd bevették a nyitott nagy rést s hogy ez nem történt, csak Géczy János, Földváry és Keledy hősiességének volt köszönhető. De a gyáva Kerecsényi ezen annyira megijedt, hogy Pertev pasától a föladási föltételek megbeszélésére nyolcz napi fegyverszünetet kért. Hiába intette őt Géczy János, hiába somlyai Báthory Kristóf, Kerecsényi a várat *szeptember 1-én* alapos ok nélkül, gyáván föladta. Pertev az egyezményt nem tartotta meg s az őrség hasonló körülmények közt, mint Temesvárnál, részint leöletett, részint elfogatott. Kerecsényi Nándorfehérvárra kerűlt s ott később megfojtatott.

Jenő. Világosvár. Pertev pasa elfoglalta ezután még **Jenőt** és **Világos várat**, melyeket őrsége rövid ellenállás után elhagyott.

Szulejmán utolsó hadjárata; Szigetvár védelmezése Zrínyi Miklós által 1566-ban. Szulejmán szultán május 1-én (a török írók szerint április 29-én) indúlt ki Konstantinápolyból és junius 26-án érkezett Zimonyba; itt ment végbe két nappal később a találkozás a szultán és János Zsigmond közt, ki Szulejmán üdvözlésére sietett. A szultán biztosította őt védelméről s utasította, hogy a rendelkezésére adott török és tatár sereggel egyetemben Tokajt foglalja vissza.

Zimonyból Szulejmán Eger alá akart menni, de midőn meghallá, hogy a boszniai szandsákbéggé kinevezett Mohammed kiSiklós. lergi pasa Zrínyi Miklós alvezérei által **Siklósnál** meglepetett s fiával és csapatával együtt megöletett, szándékát megváltoztatva, előbb Zrínyin akart boszút állani s útját Szigetvárnak vevé.

Szigetvár. **Szigetvár** vára Zrínyi Miklós által történt védelmezése ide-

jében az Óvárossal, ennek vizesárkán és az ahhoz csatlakozó 1566.
terepmélyedésen át egy hosszú, körülbelül 100 lépést meghaladó fahíddal volt összekötve. A híd a város északi kapujától a vár főkapujához vezetett, s közepén védőtoronynyal volt elzárva, mely talán az ott elhelyezett egyik zsilipet is befoglalta. A *külső vár* ekkor egy magas, tömören épített, gömbölyű tornyokkal ellátott, téglaépületből állott, mely a várparancsnok lakása volt, továbbá még néhány lakóházból és raktárból, melyek egy meglehetősen tágas szabad tért foglaltak be. E tér volt a várőrség gyülekező- és szemle-helye. A *belső vár* ellenben, melynek legnagyobb részét egy nagy gömbölyű torony foglalta el, fölötte szűk volt; maga a torony a szűk följárat és a sötét helyiségek miatt lakható nem volt s lőpor-főraktárúl szolgált. Ott, hol a vár két részét a keskeny, de igen mély árok elválasztotta, a belső vár erős gáttal bírt, a külső vár azonban csak alacsony fallal. Az árkon egy kicsi, keskeny fahíd vezetett át.

Az *Óvárosnak* három bástyája vala (az északnyugati sarkon, mely leginkább biztosítottnak látszott, bástya nem volt), melyekről úgy az előterep, mint az árkok pásztázhatók voltak; a külső gátak (keleti és nyugati) falában voltak a kirohanó kapuk és tornyaik beépítve, melyek egyszersmind a gátak védőképességét is emelték. Az *Újvárosnak* csak délkeleti és délnyugati sarkán volt egy-egy bástyája; a keleti és nyugati gátak szintén toronynyal védett kirohanó kapukkal bírtak. Az Óvárossal — úgy mint ez a várral — a széles és mély árkon át fahíddal volt összekapcsolva. Az összekötő kapuk sem itt, sem az erősség többi részeiben, tornyokkal ellátva nem valának, hanem a gáton szög alatt vezettek át és alagútszerűen, téglafalakkal és boltozattal, valának építve. E kapuk egyike, az mely az Óvárosból a várba vezet, ma is épségben fönnáll. Külső védőművekkel az erősség nem bírt.

Bárha csak véletlen eset hozta Szulejmánt és hadseregét Szigetvár alá, ez Zrínyi Miklós előrelátó gondoskodásából egy bekövetkezhető ostromra mégis kellően berendezve és fölszerelve volt; midőn pedig Zrínyi biztosságot nyert, hogy a szultán Szigetvár alá indúl, kétszeres erővel látott a védőművek kijavításához. E mellett szorgosan gyűjtötte a védelem eszközeit. A fákat a vár közelében és a város kertjeiben kivágatta, hogy a törzseket torlaszokra, az ágakat rőzsekötegekre és sánczkosarakra fölhasználja; elrendelte

Szigetvár az 1566-ik évi ostrom idejében.

az ingovány viz alá helyezését, a hídak fölgyújtásra való előkészí- 1566.
tését, a várlövegek beirányzását, lőszerrel való ellátását stb. A vár őrsége ugyan csak 2500 főből állott, de ezek kipróbált, harczban edzett bajnokok valának, készek vele együtt élni és halni.

A szultán 100,000 főnyi, 300 ágyúval fölszerelt serege 1566 *augusztus 6-án* ért Szigetvár alá és az erősség körül nagy félkörben, a jobb szárnyon a vártól délnyugatra *Ferhád* pasa és az anatoliai hadtest, a bal szárnyon, a vártól északra *Musztafa* pasa és a rumóliai hadtest, a janicsárok a két hadtest közt, erődített táborba szállott. A szultán pompás zöld sátorát a várostól keletre, a mai Sibot majornál ütötték föl, s midőn Szulejmán a táborba érkezett, a földet megreszkettető díszlövésekkel fogadták.

A portugalli származású *Ali* pasa, tűzérségi parancsnok bizatott meg a szultán által az ostrom-munkálatok vezetésével. Ali mindenekelőtt a rajtaütést kísérelte meg, olykép, hogy az erősség hozzá férhető részeit még a megszállás napján hirtelen és váratlanúl megrohantatta, azt remélvén, hogy ezzel a védőket meglepi s az erősség valamely részébe bejuthat. Az erőfeszítés azonban teljesen kárba veszett; a védők Zrínyi első szavára a gátakon termettek, s a törökök rohamát könnyen visszaverték. A törökök tehát a rendszeres ostromhoz valának kénytelenek folyamodni, melynek első tárgya az aránylag leggyöngébb s legkönnyebben hozzáférhető Újváros volt.

De még az Újváros ellen is nehéz volt az ostrom, mert a fölázott föld lövegsánczok és közeledő árkok készítését meg nem engedte, a szabadon előnyomuló csapatok pedig a magyarok tüzétől nagy veszteségeket szenvedtek. Végre azonban mégis sikerült az Újvárost az ütegekkel megközelíteni; az újvárosi alacsony, gyönge gátak a török nehéz lövegeknek alig számbavehető ellenállást képeztek s azok nagy része csakhamar leromboltatott, miközben a védők is érzékeny veszteségeket szenvedtek. Zrínyi megkisérlette ugyan a török lövegsánczok elrombolását s e czélból több kirohanást intézett, de e kirohanások csak a veszteségeket növelték és czélhoz nem vezettek.

Három nap mulva, *augusztus 9-én*, Szigetvár védő őrsége egyharmadára leolvadt, s Zrínyi, látván, hogy az Újváros tarthatatlan, elhatározá, hogy azt a törökök rohama előtt föladja, minélfogva

1566. az Újvárost fölgyújtatta s bajnokaival, kiknek száma most már alig volt több mint 7—800, az Ó-városba vonúlt. Mihelyt a törökök ezt észrevették, az árkot azonnal áthidalták, az Újvárost megszállották s miután a tüzet eloltották, az ágyúk egy részét a romok közt elhelyezvén, nyomban az Óváros lövetéséhez fogtak. A magyarok azonban nemcsak hogy az Óvárost védték vitézűl, de sőt *Szecsődi Máté,* a gyalogok vajdája — állítólag egy földalatti folyosón át — hirtelen és nagy merészen az Újvárosban termett, a janicsárok közt roppant vérontást hajtván végre, miután az ágyúk nagyobb részének gyújtólyukát beszögezte, az Óvárba ismét, alig üldözve, visszavonúlt. Zrínyi Miklós jól tudta, hogy most, midőn a törökök az Óvároshoz oly közel férkőzhettek s annak gátait, mellvédeit a legkisebb távolságról lövették, e városrész sem lesz képes soká ellenállani s fölvetette a kérdést, nem volna-e czélszerűbb az Óvárost is föladni és az erősebb, sikeresebben védhető vár védelmére szorítkozni? De Szecsődi és vitéz társai kérték, engedje az Óvárost tovább is védelmezni. Zrínyi nem szívesen egyezett ebbe, mert bizonyos volt, hogy az időnyerés a szenvedendő veszteségekkel arányban nem áll, de nem akarván a védő őrség önbizalmát és harczkedvét csökkenteni, kénytelen volt az Óváros további védelmezését megengedni.

A törökök különben nem szorítkoztak csupán az Óváros ostromára, hanem roppant erőfeszítéssel, az anyagot nagy távolságokról összehordva, azon működtek, hogy magát a várat is megközelítsék. Nem kevesebb mint *négy* töltés készült, jelentékeny hosszúságban, a mocsáron át, melyek fatörzsekből, rőzsékből, homokzsákokból stb. hordattak össze. E közben a nehéz ostromlövegek is szakadatlanúl működtek s a vár összes épületeit megrongálták. Különösen sokat szenvedett a belső vár nagy, gömbölyű tornya, mely kitünő czélpontot szolgáltatván, annak felső része csakhamar leomlott.

Az Almás folyót s így a víz alá borítást szabályozó töltés elérése után az ostrom viszonyai még kedvezőbbek lettek, egyrészt az által, hogy a víz a mocsaras területről elvezettetett, s így az Óváros, de különösen a vár, könnyebben volt megközelíthető, másrészt pedig, hogy a töltésen új lövegsáncz emeltetvén, a vár gátjai és falai most még nagyobb eredménynyel voltak lőhetők.

A magyarok csakhamar érezték e töltés elvesztésének hátrányait 1566.
s a gyalogok vajdái közül *Radován* és *Dando* engedélyt kértek Zrínyitől, hogy a töltés visszafoglalását megkisérthessék. Zrínyi jól tudván, hogy minden ily kirohanás az ellenség töméntelen számánál fogva eredménytelen s csak a védők amúgy is csekély számát apasztja, másrészt pedig a töltést, még ha az vissza is foglaltatnék, megtartani, megvédelmezni nem lehet, a kérelmet megtagadta; hosszas unszolásra azonban végre is engedni volt kénytelen. Radován és Dando 200 főnyi csapattal kora hajnalban törtek ki, a janicsárokon rajtütöttek, azokból sokat levágtak, több ágyút beszögeztek; de a fölriasztott táborból a segítség gyorsan érkezett, a magyarok körülfogattak és csak nagy ügygyel-bajjal, tetemes veszteséggel menekülhettek vissza a városba. Radován és Dando elestek s fejeiket a török póznára tűzette. Ezután Zrínyi több kirohanást meg nem engedett.

Miután a közeledő töltések egyikének faanyagát a védők fölgyújtották, a törökök most tömérdek követ, homok- és gyapjúzsákot stb. hordtak a töltésekre s ezekkel hosszabbították azokat meg; midőn pedig azok egyike a vár falai alá ért, kísérletet tettek a várnak rajtaütés általi elfoglalására, mi ha sikerül, az Óváros sem lesz tovább védhető. A kísérlet azonban meghiusúlt és a törökök nagy veszteséggel verettek vissza.

Tíz napi szakadatlan ágyúzás és munka után az Óváros oly állapotba jutott, hogy az többé védhető nem volt. A töltések az árkokig jutottak, azok egyrésze betöltve volt, a gátakon pedig óriási, többé el nem torlaszolható rések tátongtak. Zrínyi tehát elhatározá a visszavonulást a várba. De bár ez a legnagyobb elővigyázattal történt, a törökök oly gyorsan nyomultak be az Óvárosba, hogy még a vár bejáratának egy részét is elállván, az őrség egy része kint rekedt. Heves küzdelem után még néhány, köztük a súlyosan megsebesült Szecsődi is, bejutott, a többi ott hullott el a bejáratnál. Szigetvár védelmére Zrínyi Miklós most már csak 600 bajnokkal rendelkezett.

Szulejmán szultánt a vár hosszú ellenállása, még inkább pedig a nagy veszteség, melybe az ostrom került, nagyon elkedvetlenítette, s betegségében talán már végét is érezvén közeledni, Ali pasát újabb és hathatósabb kísérletekre ösztönözte. Zrínyinek pe-

1566. dig a vár föladása esetére fényes ajánlatokat tétetett, majd pedig fejére 1000 arany jutalmat tűzött ki. De Zrínyi az ajánlatokat elutasítá, áruló nem találkozott, Ali pasa pedig már a következő napon az ostromnál elesett.

Az ostrom vezetését most *Szeifeddin* pasa vette át s a vár falait aknákkal támadta meg; de ezek idejekorán észrevétetvén, e kísérletek is meghiusúltak. Nem arattak nagyobb sikert a rohamok sem, bár augusztus 26-ától szeptember 1-éig nem kevesebb mint hét roham intéztetett a vár ellen. A rohamokat Zrínyi, ki szünet nélkül a gátakon állott s vitézeit szóval és példával lelkesítette, s nem egy vakmerő törököt sajátkezüleg szúrt le s vetett le a falakon, mind szerencsésen visszaverte.

A 74 éves szultán bősz haraggal fogadta a balsiker híreit s midőn a *szeptember 4-én* végrehajtott főroham is visszaveretett, e fölötti haragjában gutaütést kapott, mely a nagy hódító életét kioltá. Ismeretes, hogy Szokolovics Mohammed nagyvezír a szultán halálát, mi kétségtelenül nagy lehangoltságot támasztott volna a seregben s talán az ostromot is megszünteti, eltitkolta, sőt a holt szultánt körmenetben trónon ülve körül is hordoztatá, hogy a szultán haláláról szóló híreket megczáfolja.

A vár sorsa azonban már csak hajszálon függött. A lövedékek és aknák számos épületet gyújtottak meg a várban s a tüzet oltani majd lehetetlen volt; e zűrzavarban a törökök megmászták a délnyugati bástyát s a vár hős védői a belső várba szorúltak. A külső vár, az erősség legfontosabb része, minden készletével és fölszerelésével a törökök kezébe jutott. Ugyancsak zsákmányúl estek a sebesültek, az asszonyok és gyermekek, kiket a belső várba vinni lehetetlen volt. A törökök a sebesülteket, köztük a vitéz Szecsődi Mátét is, kivétel nélkül fölkonczolták. A törökök most már a külső vár ágyúit is a belső vár ellen fordíták s a két erőd az alig pár lépés széles árok által levén csak elválasztva, a rombolás munkája gyorsan haladt.

Az ostrom 34-dik napján, *1566 szeptember 8-dikán*, a belső vár épületei is lángokban állottak, s a csekély számú védők a terjedő tűz által mindig szűkebb téren összezsufolva, szüntelen lőve, végső szükségbe jutottak. A törökök pedig rohamra készültek.

De Zrínyi Miklós ezt nem várta be. 1566.

Minden gyermek tudja Magyarországon, de az egész művelt világ ismeri a fenséges jelenetet, midőn Zrínyi Miklós fényes ünnepi öltözetben, halálra szánt maroknyi csapatával és a király zászlójával, melyet Juranics Miklós vitt mellette, a fölnyitott kapun át a törökre kirohant, hogy a hősies védelmet dicső halállal koronázza.

A hősök elhullottak, s ezzel Szigetvár védelme véget ért; de még — mintegy a hősök tiszteletére — utolsó pillanatban fölrobbant a kerek torony lőportára, 3000 török halálát okozván, minden magyar után még 10 pogányt küldve a másvilágra.

Szigetvár ostroma Szulejmán szultánnak 20,000 emberébe került s ezek közt voltak a janicsárok s általában a török sereg legkitünőbbjei. A török megvivta ugyan Szigetet, de ezzel a hadjárat is véget ért, mert a nagyvezír, a szultán halálát gondosan eltitkolván, az erősen megtizedelt és betegségek által is megfogyott sereggel további hadműveletekbe nem bocsátkozhatván, Nándorfehérvárra vonúlt.

A nagyvezír által Sziget ostroma alatt Székesfehérvárig előretolt 10,000 főnyi csapat a Dunántúlt dúlta, Musztafa pasa elfoglalta az őrsége által gyáván elhagyott **Babocsát, Csurgót** s más kisebb erődöket; október végével pedig ezek is a sereg után Nándorfehérvárra vonultak. Babocsa. Csurgó.

Hát a 100,000 főt meghaladó császári sereg, melyet maga a császár személyesen vezetett, ez idő alatt mit tett?

Ott állott tétlenül Győrnél és Komáromnál. Kezdetben még egy ideig tanakodott a fővezérlet, nem volna-e tanácsos Esztergom megtámadása által a törököt Sziget alól elvonni, de később tudós és jeles német vezérek tanácsára, elhatároztatott, hogy *a sereg erődített táborában várja be a jó alkalmat, mely a működésre kínálkoznék.* Más szóval és helyesebben: ott állott és őrizte Bécset és Németország bejáratát, ha Szulejmánnak netán kedve támadna Bécs felé menni. Hogy Gyula és Szigetvár, Magyarország két erős végvára, elesett, hogy Magyarország testéből ismét egy nagy darab kiszakíttatott és a hódoltság területéhez csatoltatott, hogy Szokolovics Mohammed nagyvezír 80,000, a tatárok pedig

1566. 40,000 magyar foglyot hurczoltak el az országból, mit érdekli ez a császárt, Bécset, Németországot és a német vezéreket?

De végre mégis elérkezett a működésre a jó alkalom, melyre várt! Midőn t. i. biztos hírek érkeztek, hogy Szulejmán szultán meghalt s hogy a török seregek mind kitakarodtak az országból, ekkor több mint négy hónapi hősies várakozás után — *nagy diadallal szétoszlott.*

E nyomorúságos állapotok közt nagy szerencse volt Magyarországra, hogy **Szulejmán** szultán az utolsó volt a hódító nagy szultánok közt s hogy utódai, már Szelimtől kezdve, e nagy uralkodót sem erély, sem hatalom, sem harczkedv tekintetében meg sem közelítették. Szulejmán alatt érte el a hódító török birodalom hatalma tetőpontját s hogy Magyarország mégis még további másfél századig török iga alatt görnyedt, ennek oka nem a török hatalmassága volt, hanem az, hogy a nemzet és idegen kormánya állandó meghasonlásban éltek s így nemcsak hogy a törököt az országból egyesült erővel ki nem űzhették, de sőt a nemzet egy része maga volt kénytelen a törököt a jogfosztó, a nemzet létalapjait megsemmisítéssel fenyegető idegen kormány ellen segítségül hívni, mi a török uralmát saját erejénél és hatalmánál sokkal jobban biztosította.

X. FEJEZET.

A TÖRÖK HATALOM HANYATLÁSA; ERDÉLYI HÁBORÚK.

Források: *Kézi könyvek:* Horváth Mihály, Szalay László, Szilágyi Sándor (milleniumi) magyar történelmei; Szilágyi Sándor, Erdélyország Története. *Kútfők, monografiák, értekezések:* Salamon, Magyarország a török hódítás korában; Thúry József, Török történetirók; Forgách Ferencz, Rerum ungaricarum sui temporis Commentarii; Istvánffy Miklós, Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV; Szamosközy István művei; az ő és Gyulaffy Lestár följegyzései; Heltay Gáspár krónikája; Országgyűlési Emlékek; Erdélyi országgyűlési emlékek; Oklevéltárak, Brüsszeli okmánytár stb. *Báthory István:* Szádeczky Lajos több rendbeli munkája. Külön irodalma van a *Sziszek* és *Mezőkeresztes* melletti csatáknak, *Győr* várnak, *Székesfehérvárnak* stb. nagyobbára a Hadtörténelmi Közleményekben. *Mihály vajdáról* Szádeczky Lajosnak van több munkája. A *15 éves török háborúra* Illésházy István nádor följegyzései. A folyóiratokból a Hadtörténelmi Közleményeken kívül a Századok, Történelmi Tár és Erdélyi Muzeum tartalmaznak idevonatkozó közleményeket, a Történelmi Életrajzokban Kovacsóczy Farkas, Weiss Mihály életrajza.

Miksa és Báthori István háborúi.

Az 1567-ik évi hadjárat. Szulejmánt a trónon a szeli- 1567.
debb és békésebb természetű **Szelim** követvén, a török hadügyek vezetésében békésebb irány lőn észrevehető. *Szokolovics Mohammed* nagyvezír föntartá ugyan még a török birodalom külső hatalmát, de a hódítások egy ideig szüneteltek. Szelim szultán tehát nem idegenkedett a békétől, melyet Miksa kért, ámde míg a kö-

1567. vetek Konstantinápolyban jártak, míg a fönforgó akadályok elháríttattak, egy egész év múlt el s a háború ez idő alatt Miksa, János Zsigmond és a török közt tovább folyt, bár nagyobb mérveket nem öltött.

Még a tél folyamán megszállotta a török a Szalay által Sziget ostromakor üresen hagyott **Berzenczét** és onnét Kanizsa felé kalandozván, egy alkalommal **Récse** mellett tőrbe ejté Keglevics Péter hadát, ki az ütközetben maga is elesett. A kevéssel utóbb Both Gáspár vára **Szent-György** ellen intézett török támadást azonban Both szerencsésen visszaverte; ugyancsak győzelmesen visszaverte a törököket Tahy Ferencz **Kanizsa** alól, midőn azok, Tahyt távol vélvén, a Kanizsánál épített új erődöt szétrombolni igyekeztek.

Berzencze. Récse. Szt.-György. Kanizsa.

Ugyancsak még az év első napjaiban Svendi Lázár, ki a mult évi egész hadjárat alatt Kassán 12,000 főnyi hadával tétlenül vesztegelt, s tudományos gyávasággal ölbe tett kezekkel nézte, mint hurczolják a tatárok a magyarok ezreit fogságba, most miután nem törököt kellett verni, hanem újra az országot lehetett dúlni, a magyart lehetett pusztítani, hadaival Kassáról kimozdúlt s daczára annak, hogy a béketárgyalások Miksa és János Zsigmond közt is folyamatban valának, a János Zsigmond segélyével török fogságából kiszabadult Bebek György várai közül legelőbb is **Szendrőt** támadá meg, és az őrséget kiűzvén, a várat német gyalogsággal szállotta meg. Ezután **Szádvár** ellen indúlt s előbb két erődöt emelvén a vár ellenében, azt minden segélyforrástól elzárta; de midőn Bebek neje, *Patócsy Zsófia* várát ennek daczára föl nem adta, kénytelen volt Szádvárt rendes ostrom alá vonni. De a hőslelkű nő oly sikeresen védelmezte Szádvárt, hogy Svendi tudománya hosszú időn át kudarczot vallott. A nagyobb erő azonban végre mégis győzött s Patócsy Zsófia a várat, melynek falai leromboltattak s így tovább tartható nem volt, kénytelen lőn átadni.

Szendrő. Szádvár.

Megvevén még Bebek kisebb várait, Svendi **Munkács** alá szállott, s azt február 17-én ostrom alá fogta. Munkács erős, igen jól védelmezhető vár volt, de János Zsigmond gyarló várnagya *Lugosy János* alig számbavehető ellenállást gyakorolván, a várat e megszállás ötödik napján gyáván föladta. Svendi most Husztot

Munkács.

és a máramarosi sóaknákat szándékozott elfoglalni, de a midőn csak hírét vette annak, hogy Haszán temesvári pasa 5000 főnyi haddal közeledik, tervétől rögtön elállott s a tudós német vezér a legnagyobb gyorsasággal Kassára takarodott vissza. 1567.

E közben *János Zsigmond* erdélyi serege is fölkészült s a német vezér által intézett galád támadást megtorlandó, maga **Kővárt** és **Nagybányát**, mindkettőt heves ellenállás után, rohammal vette be, míg a temesvári pasa Perényi Gábor várát **Dédest** ejté hosszasabb ostrom után hatalmába. János Zsigmond azonban megbetegedvén, a hadműveleteket csupán *Haszán* pasa folytatta. A Sajó völgyén a Temesy Mihály által védett **Putnok** három nap mulva meghódolt, ezt követték Monoki Mihály vára **Monok**, Rákóczy György várkastélya **Vadász**, majd **Gesztely** és több más kisebb erőd. A török rabló csapatai földúlták Eger, Szendrő, Torna, Regécz és Kassa vidékét; majd Kassa külvárosáig terjedt a török dulás, a török hadak tömérdek zsákmányt és 12,000 foglyot vittek el e vidékről, és Svendi Lázár, a jeles és tudós hadvezér, bár a török majd a lábánál fogva húzta, ki nem mozdúlt Kassáról. Hogy ne, hisz fődolog a tudomány, az ő tudománya pedig — sajnos, fél század óta uralkodott már e tudomány s uralkodott még további másfél századig — azt tartotta, hogy a haderő legfőbb czélja *önmagát* megtartani. Hogy mily fényes eredményeket lehetett ezzel elérni, mutatta korábban Katziáner, Roggendorf, Brandenburgi Joachim Castaldo stb., legutóbb Miksa 100,000 főnyi seregének tavalyi dicsőséges hadjárata, Auersperg, Svendi stb. örök időkre kárhozatos tétlensége. Kővár. Nagy-Bánya. Dédes. Putnok. Monok. Vadász. Gesztely.

A béke a törökkel végre 1568 február 17-én nyolcz évre megköttetett.

A pórlázadás 1570-ben. A háboru sanyarúságait legjobban érezte az országban a jobbágyság, a falvak parasztsága, kit a királyi hadak csakúgy, vagy talán még jobban fosztogattak, mint a törökök, s bizony nem volt csoda, hogy a csábító szónak engedve urai, elnyomói ellen föllázadt. Ez a csábító az alacsony származású, de nagy erejű *Karácson György* volt, mint azelőtt Iván czár, ez is «*fekete*» melléknévvel bírt, ki magát isteni küldetéssel megáldott prófétának, a haza megváltójának mondván, már az 1569. évben sok hívőre talált. Az 1570-ik év tavaszán Kará- 1570.

1570. csonyhoz, ki táborát Debreczen tájékán ütötte föl, már sok ezer
Bala Szt.-Márton. paraszt gyülekezett. Első kísérlete **Bala Szent-Márton** megtámadása volt, mely vállalatra 600 parasztot rendelt ki; ámde a várat nem emésztette meg az ég tüze, mint Karácson a hiszékeny parasztokkal elhitette s a támadó csapatot a várbeliek és a szolnoki török őrség szétverte.

Debreczen. Az első kisérlet meghiusúlván, **Debreczen** városa az eddig szállított élelmet megtagadta, midőn pedig Karácson a városba behatolt, a benyomulókat a debreczeniek, a kívülmaradtakat pedig Báthory Miklós az ecsedi őrséggel és a váradi segítséggel szétverte. Evvel a pórlázadás véget ért.

1571. **Báthory István fejedelemmé választása és a török foglalások 1571-ben.** Miksa a szultánnal 1568-ban békét kötvén, ez utóbbi János Zsigmond fejedelmet is arra utasította, hogy a császárral mielőbb békét kötni igyekezzék. A fejedelem által Zimonynál, a Szulejmánnal való találkozás alkalmával, megsértett Szokolovics Mohammed nagyvezír, a török hadügyeknek Szelim szultán mellett ez idő szerinti intézője ugyanis nem volt hajlandó János Zsigmond érdekében hadat viselni, annál kevésbbé, mert a török birodalom ereje más irányban is le volt kötve. János Zsigmond tehát kénytelen volt a békét keresni, mi *Békés Gáspár* közvetitésével 1570 augusztus 16-án azon föltétel alatt köttetett meg, hogy János Zsigmond a királyi czímről lemond, Erdélyt Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Mármaros megyékkel, mint független fejedelem bírja, a törököt mindketten közös ellenségnek tekintik, Miksa János Zsigmondnak Albert bajor herczeg Mária leányát nőül szerzi. Ha a fejedelem magtalanul hal el, Erdély s a részek a magyar királyra szállanak, de vajdát az erdélyi rendek maguk választhatnak. A vajdaságot természetesen a ravasz és nagyravágyó Békés magának óhajtotta megszerezni, sőt esetleg János Zsigmond halála után a fejedelemséget is.

A szerződés azonban nemcsak Mária vonakodása miatt, de azért sem került végrehajtásra, mert János Zsigmond, ki súlyos nyavalyában szenvedett, már *1571 márczius 14-én* meghalt. Vele a rövid idő alatt magasra emelkedett Szapolyai-nemzetség kihalt.

Az erdélyi rendek azonban, kik a császárral kötött szerződésről semmit sem tudtak s azt utólag sem fogadták el, az *1571*

május 25-én tartott tordai gyülésen somlyai **Báthory Istvánt** fejedelemmé választották. Báthory megválasztása után a titkos szerződést maga is elfogadta és Miksának, mint magyar királynak, hűséget esküdött, a portának pedig az adót nyomban beküldvén, a szultán által is elismertetett, ki neki a nyár közepén a zászlót, buzogányt és föveget, a fejedelemség jelvényeit fényes követséggel megküldötte. Békés Gáspár mindenütt elkésvén, telve boszúsággal a Majláth Gábortól nem rég megszerzett Fogaras várába vonúlt vissza, hol czéljai elérésére új terveket kovácsolt. 1571.

Bárha Miksa és Báthory a kötött szerződést nagy titokban tartották, a porta erről mégis tudomást szerzett — valószinűleg Békés Gáspártól — s azonnal fenyegetőleg kezdett föllépni s az egy ideig szünetelt harczok és hódoltatások megújultak.

A felső vidéken a füleki szandsák-bég rajtaütéssel elfoglalta **Várgedét**; a nógrádi és esztergomi pasák pedig számos falvat csatoltak területükhöz, a hódoltsághoz. Ez újabb foglalások és terjeszkedések indították Verancsics érseket arra, hogy az Oláh Miklós által épített Érsekújvárt tetemesen megerősítse, miáltal e vár a Felvidék egyik legfontosabb erősségévé lőn. Várgede.

A Dunántúl a szigeti törökök mozgolódtak leginkább s Szigetvár parancsnoka, a Kopasz Ali pasa Nagy-Kanizsa vitéz kapitányát, Thúry Györgyöt **Orosztónál**, Kis-Komárom tájékán lesbe csalatva, Malkocs aga által megölette. Zrínyi György, Miklós, a szigetvári hős fia, nagy díszszel vitette Thúry testét Kanizsára, fejét pedig Ali pasa Konstantinápolyba küldte. Orosztó.

A horvát pórlázadás és a török foglalások 1573—1574-ben. A Karácsoni által támasztott magyar parasztlázadásnál sokkal veszedelmesebb jellegű mozgalom tört ki Horvátországban, hol Frangepán Ferencz bán halála után a viszonyok kedvezőtlenebbekké váltak. A mozgalom kezdete az volt, hogy a zsarnok hajlamú Tahy Ferencz *szomszédvári* jobbágyai, urok ellen igazságot nyerni képesek nem levén, az engedelmességet fölmondották. E vidéken a többi parasztság is hasonló helyzetben levén, a lázadás folyton növekedett s a lázadó parasztok, kiknek száma rövid idő alatt majd 15,000 főre emelkedett, *1573 január havában* **Gubecz Márton** által vezetve megtámadták, mint hajdan Dózsa György hadai, a nemesség kastélyait és falvait s rémítő kegyet- 1573—1574.

1573—1574. lenséggel ölvén, dúlván és égetvén, a Száva és Kulpa vidékét, de különösen Szomszédvár és Szomotor környékét, teljesen elpusztították. A nemesség végre fegyvert ragadt, s támogatva a bán dandára, a várak őrsége, a krajnai és karinthiai urak csapatai által, a Sztabicza. lázadókat *Keglevics Máté* és *Alapy Gáspár* vezérlete **Sztabicza** tájékán szétverte. A nemesség most hasonlókép dühöngött a parasztok ellen és az utak, valamint a helységek fáin a parasztok ezreinek hullái függtek. A vezér, *Gubecz Máté* teljesen azonos módon végeztetett ki, mint 1514-ben Dózsa György.

A pórlázadást a török nem késett hasznára fordítani s míg Alapy Gáspár, Kanizsa kapitánya, a várőrség egy részével a paraszthadjáraton távol volt, Kopasz Ali szigetvári pasa, ugyanaz, ki két évvel előbb Thúryt csel útján elfogatta, a *február hó 3-ára* következő éjjelen a siklósi, pécsi és kaposi őrségekkel egyesülve **Nagy-Kanizsát** rajtaütéssel megtámadta, egy Gáspár nevű szökevény által kalauzolva a jégen átkelt és a városba behatolt. A törökök csoportosan bejárták a várost és fölkonczoltak vagy elfogtak mindenkit, a ki elébök került; a házakat kifosztották, a lovakat kivezették, asszonyokat, gyermekeket rabszíjjra fűzték s reggelre kelve több mint 1000 fogolylyal, 750 lóval és tömérdek zsákmánynyal, mi közt két ágyú is volt, Szigetvárra visszatértek.

A következő *1574-ik évben*, midőn Szelim szultán halálával a trónra III. Murad került, a becsapások és foglalások még gyakoriabbak voltak, sőt a törökök a fönnálló béke daczára még várakat is foglaltak el. Így *Musztafa* budai pasa, kit *Balassa János* azzal tréfált meg, hogy egy csapatát török rabjai által tőrbe csalta, Kékkő. ezt megboszulandó Balassa várát, **Kékkőt** ostrom alá fogta s falait ágyúkkal lerontá. Balassa azonnal fölmentő had gyűjtésére indult s miután ehhez *Forgách Simon* főkapitány a felvidék nemességével és *Kielman András* komáromi kapitány a komáromi, győri és pápai császári gyalogsággal is csatlakozott, rövid idő alatt Véghlesnél 10,000 főnyi sereg állott készen. De míg ezek Kielman tanácsára, ki az óvatosságot ajánlotta, a támadással késlekedtek, Kékkő őrsége, mely az első rohamot *Temesy Imre* vezénylete alatt vitézül visszaverte, a második rohamnál a várat többé megtart- Divény. hatónak nem vélvén, a várat odahagyta és Balassa **Divény** nevű várába vonult. Temesy, midőn a török őt ide is követte, e várat is

vitézül védelmezte; de midőn ő a védelemben elesett, az őrség a vár at odahagyta; ámde a törökök ezt észrevették és a menekülőket fölkonczolták. Musztafa pasa ezután még **Somcskő** várát támadta meg, és azt is megvette. 1573—1574. Somoskő.

Mindez a 10,000 főnyi császári és magyar sereg szeme láttára, tőle 2—3 mértföldre történt és a fölmentő sereg, a német vezér miatt, ki óvatosságában semmit sem mert koczkáztatni, tétlenül vesztegelt, a török elvonulása után pedig szétoszlott. Íme ily gyümölcsöket termett az Auerspergek, Svendiek tudós iskolája, mely immár a magyar vezéreket is gyávasággal inficiálta. Hiába dühöngött Balassa János, hiába a többi magyarok; a várak török kézbe kerültek.

Hasonló módon járt el *Ferhád* boszniai pasa Horvátországban, melyet, miután Auersperg krajnai parancsnokot, ugyanazt, ki Krupát elesni engedé, **Petrínja** mellett hirtelen meglepvén seregével együtt fölkonczolta, a Keglevichek várát **Buzint**, továbbá a Zrínyiek ősi fészkét, a Kameni Péter által gyámoltalanul védelmezett **Zrínt** és több kisebb várat elfoglalt. Petrinje. Buzin. Zrín.

Hiába fordúlt Miksa, a békére hivatkozva, Konstantinápolyba; miután arra, hogy követeléseinek hadsereg élén érvényt szerezzen, ereje nem volt, a porta egyetlen várat vissza nem adott.

A következő években a török várakat ugyan nem foglalt, de a portyázó és rabló-járatok, melyek békeszegésnek nem tekintettek, tovább folytak, s nem levén a védekezésnek más eszköze, a magyarok által hasonlókkal viszonoztattak.

Békés Gáspár lázadása és bukása Erdélyben. 1573—1575. A Fogaras várába visszavonult Békés Gáspárnak nem soká kellett várnia, hogy a cselekvés terére újból kiléphessen. 1572 julius 7-én meghalt II. Zsigmond lengyel király és a megüresedett trónra Henrik anjoui herczegen kívül Ernő főherczeg, Miksa császár fia és Báthory István erdélyi fejedelem is jelöltettek. Miksa Báthorynak nehézségeket okozandó Békés Gáspárt biztatta, hogy Fogaras várát, melyet a fejedelem a Majláth-családnak akart visszaszerezni, kezeiből ki ne bocsássa, igérvén őt esetleg haddal is támogatni. De Báthory e fondorlatokat azzal akadályozta meg, hogy Bánffy György alatt *1573 október 4-én* erős hadat küldött **Fogaras** alá, Fogaras.

1573—1575. mire a meglepett Békés a várból kincseivel együtt kiszökött, várnagya, Gyulay Pál pedig Fogarast néhány heti vívás után föladta.

Bárha Báthory Békés és párthivei irányában bölcs mérsékletet tanusított, Békés Gábor a következő *1574-ik évben*, midőn Henrik távozásával a lengyel trón ismét megüresedett, Miksa biztatására újból Báthory ellen kezde működni, s a portán is kieszközölte, miszerint neki 30,000 arany évi adó fejében megengedtetett, hogy Báthoryt — ha ezt saját erejéből meg tudja tenni — a fejedelemségből kivesse és Erdélyből elűzze. A porta ez engedélye azonban nem volt őszinte, sőt a nagyvezír a fejedelmet Békés minden újabb lépéséről értesítette.

Az *1575-ik év május 3-án* Békés Gáspár már fölhívja legmeghittebb emberét, *Radák Lászlót*, hogy Csáky Pált, Andrássy Pétert, Telegdy Mihályt, Kendy Gábort és többi hiveit közel levő betörésére előkészítse és annak sikerét mozdítsa elő, a székelyek tömeges fölkelését azon időpontra határozván, a mikor Székely Antal e régi kipróbált vitéz, csapatával az erdélyi határra érkezik. Ezután Kassára menvén, ott a császár és Rueber kassai kapitány engedélyével több ezer főre menő hadat toborzott, melyben magyarországi nemesek is számosan valának: így Prépostváry Bálint, Perényi György, Pongrácz Frigyes, Lónyay Ferencz stb. E haddal Békés Szatmárra, majd *junius 20-án* Erdély határát átlépvén, Tordára ment, hogy párthiveinek és a székelyeknek gyülekezését bevárja.

Báthory István e mozgalmakról értesíttetvén, kibocsátá fölhivását, hogy a rendek, «a haza ellensége a császár seregeivel közeledvén», táborba szálljanak; hadainak gyülekezését minden módon siettetvén, mire Békés Gáspár a székelyekkel egyesülendő, Marosvásárhelyre ért, már szép sereg állott készen Gyulafehérvár környékén, mely a további előnyomulás alatt folyton szaporodott.

Radnóth. Julius 7-én a két sereg **Radnóthnál** találkozott, elválasztva a Maros által, melynek birtokáért néhány napi csatározás folyt; de julius 9-én Báthory átkelt s a csata a következő napon, *julius 10-én* ment végbe.

Sem a hadak számereje, sem egyéb harczászati részletek nem levén ismeretesek, a küzdelem lefolyása csak általánosságban adható. Békés Gáspár középhadát a császári német vértesek képez-

ték, e mellé sorakozott mindkét oldalt a gyalogság, a külső szár- 1573—1575.
nyakon a magyar lovasság. Báthory a nemes hadakon kívül csak saját palotás csapatával és a temesvári pasától nyert némi török segélycsapattal rendelkezett; tűzérségét, melyet *Cinna Rafael* firenzei olasz tűzmester vezényelt, hadai közt állította föl, mellé válogatott gyalogságot és lovasságot rendelvén. A fejedelem seregének egyik szárnyát *Hagymásy Kristóf*, másik szárnyát *Székely Mózes*, a középhadat *Gyulaffy László*, a tartalékot maga Báthory vezényelte.

Midőn a seregek föl voltak állítva, Békés Gáspár saját harcz-
fölállítását hátrább vonta **Kerellő Szent Pál** felé, azon hiedelem- Szent-Pál.
ben, hogy Báthory utána nyomulván, kedvező állását elhagyja s ütegei is visszamaradnak. De Báthory e mozdulatot csak Székely Mózes lovasságával és a palotás csapattal követte s csak midőn ágyúi is előrevonattak, kezdett támadni. Az ágyúk kilövetvén, Gyulaffy László neki rohant Békés középhadának és a vérteseket visszanyomta; a két szárny még állott, sőt a Békés által személyesen vezetett szárny Hagymássy ellenében előnyben volt. Ekkor lépett harczba maga Báthory s e szárnyat visszavetvén, ezzel a csatát eldöntötte. Békés csapatai hanyatt-homlok rohantak hátra, miközben a mögöttük levő tavakba és mocsarakba jutottak, a többit Báthory a Maros felé igyekezett nyomni. Rövid néhány óra alatt Békés Gáspár serege szét volt verve s nagyrésze meg volt semmisítve. Békés főbb vezéreivel Szatmárba menekült.

A szentpáli győzelem megszilárdítá Báthory trónját, s függetlenné tette Erdélyt a császártól is, ki hübéruraságával többé nem állt elő; a töröknek azonban az adót 10,000 aranyról 15,000-re kellett fölemelni. Békés később maga is megtért s Báthorynak, mint lengyel királynak, igen jó szolgálatokat tett.

De nem kevésbbé járúlt a győzelem ahhoz is, hogy a lengyel rendek az 1575 deczember 14-én végbe mentkirályválasztásnál szavazatukat egy szívvel Báthoryra adták. Báthory István 1576 május 1-én Krakkóban nagy fénynyel *lengyel királylyá koronáztatott* s Lengyelország fölött 10 éven át nagy bölcseséggel s dicsőséggel uralkodott. Helyét Erdélyben, mint teljhatalmú vajda bátyja, Báthory Kristóf foglalta el; a fejedelmi czímet István haláláig megtartotta.

Miksa a választás miatt haddal szándékozott Báthoryt meg-

1573—1575. támadni, de még 1576 október 12-én bekövetkezett halála a háboru kitörését megakadályozta.

Hadi események a 15 éves török háború kezdetéig.

Miksát a német császári és a magyar királyi trónon a Spanyolországban, II. Fülöp udvarában nevelt **Rudolf** követte, ki komor gyanakodó természeténél fogva, mit visszavonultsága és épen nem királyi kedvtelései csak fokoztak, a kormányra mindinkább alkalmatlanná vált. Hogy az uralkodás, kiváltképen pedig a hadviselés gondjait magáról lerázza, a törökkel újabb nyolcz évre békét kötött, a hadügyek igazgatását pedig Magyarországon Ernő, Horvátországon Károly főherczegre ruházta, egyéb ügyeket pedig tanácsosai által intéztetett.

Uralkodásának azon időszakát, mely trónraléptétől a 15 éves török háború kezdetéig, azaz 1593-ig terjed, nagy háború nem zavarta, de a török végbeli pasák, csapatok és várőrségek kalandozásai és rablásai annál gyakoriabbak voltak. Az időszakot tehát e kisebb hadi események töltik ki.

1579. **Az 1579-ik évi hadjárat.** A végbeli pasák közül *Ferhád* boszniai pasa volt a legnyughatatlanabb s miután a dulásai és rablásai ellen a portán emelt panaszok nem orvosoltattak, Károly főherczeg visszatorlással akart élni. E czélból mintegy 10,000 főnyi sereget egyesítvén, ezt *Khevenhüller György* karinthiai parancsnok alatt a Ferhád által elvett várak visszavételére utasítá. Először **Buzint** vette meg Khevenhüller, majd **Osztrovácot,** majd midőn a török megrémült őrségek a kisebb várakat elhagyák **Zrin** és több más kisebb erőd elfoglaltatott. Ferhád pasa azonban időközben a császári hadat jóval fölülmúló sereget gyűjtött; midőn ezzel a hadszinhelyen megjelent, Khevenhüller megütközni nem mervén, gyorsan visszavonult. Ezután, a törökök által folyton szorongattatva, Khevenhüller seregének nagyobb része oda veszett, az elfoglalt várak pedig, miután a német őrségek azokból megfutottak, mindannyian ismét a török kezébe kerültek vissza.

Buzin. Osztrovácz. Zrin.

Szerencsésebbek voltak *Erdődy Tamás* és *Zrínyi György*, kik a Kanizsa folyónak a Murába folyásánál a lápok közt a **Bajcsa**

Bajcsa.

nevű várat építvén, e közben *Ali* szigetvári pasa által megtámadtattak. A törökök oly elszántan törtek elő, hogy 3000 főnyi lovasságuk a lápokon is áthatolt, s bár a roham ereje megtört, a hamarjában összeszedett magyar-horvát lovasság meghátrált. Ekkor *Batthyány Boldizsár*, ki *Nádasdy Ferenczczel* együtt szintén a seregben volt, elfogott törököket küldvén utánuk, azt izené nekik, forduljanak vissza, mert a török legyőzetett. Ezek valóban vissza is fordultak s midőn lobogó zászlókkal a harctérre érkeztek, Ali pasának még mindig harczban álló hadai erősbítés érkezését vélvén, megfutottak s legnagyobb részük a mocsarakba veszett. 1579.

Az 1581-ik évi hadjárat. Szokolovics Mohammed nagyvezír 1579-ben egy bosnyák által meggyilkoltatván, a nagyvezíri méltóságot 1580-ban **Szinán** pasa, Arábia és Tunisz meghódoltatója nyerte el, kinek nagyvezírsége új, sokkal harcziasabb korszakot nyitott meg, bár kezdetben nem nagy szerencsével. Majdnem az összes végbeli pasák, nyilván Szinán utasítására sűrű rablóhadjáratokat indítottak és minél több helység megódoltatására igyekeztek. 1581.

A budai pasa csapatai a Vértes helységeiben rabolván, *Czobor Márton* és Révay Lőrincz győri és Speziacasa veszprémi kapitányok által **Zsámbék** mellett megtámadtattak és szétverettek. Zsámbék. Ugyanez időben az esztergomi törökök egy rablócsapatát Rácz Pál érsekujvári hadnagy **Párkánynál** verte meg, s a rabolt gulyát Párkány. tőlük elvette.

De nagyobb kárt vallott *Sasvár* szolnoki pasa, ki 2000 főnyi lovas csapattal **Nádudvar** tájékán portyázván, *Rácz István* és *Borbély Endre* egri hadnagyok által csak 800 lovassal megtámadtatott, s hada Geszty Ferencz diósgyőri várnagy csapata segítségével szétveretett; a török hadnak több mint fele levágatott, másrésze elfogatott s maga a megsebesült pasa is csak futással menekülhetett Szolnokra vissza. Nádudvar.

Ugyanily szerencsétlenül járt *Iszkender* pozsegai bég, a híres Uláma fia, ki Kaproncza felé indulván, **Gorbonok** vár romjai közelében *Batthyány Boldizsár*, *Zrínyi György* és *Nádasdy Ferencz* 2000 főnyi csapatával találkozott. A bég a magyarokkal megütközött, de csakhamar elesett, mire hada megfutamodott. Húsz Gorbonok.

1581. zászló került a győzők hatalmába, 430 volt a foglyok száma, ezek közt Hasszán athinai várnagy, az út pedig egy mértföldnyire török hullák által volt födve.

1583—1584. **Az 1583—1584-ik évi hadjáratok.** Bárha Rudolf a békét a törökkel 1583 elején újabb nyolcz évre meghosszabbítá, a rablóhadjáratok tovább folytak; örvendetes azonban, hogy a véres visszatorlás a magyarok részéről egyre sűrűbb és határozottabb; bárha a szenvedő fél mindig az ország, a lakosság volt, melyet a török állandóan fosztogatott.

Körmend. Szigetvár új parancsnoka, a «Kis» *Hasszán* bég *1583 tavaszán* megrohanta **Körmendet**, s miután a nemesség készületlen volt, az egész vidéket ellenállás nélkül dúlta, több mint 300 foglyot hurczolván el.

Ali koppáni bég 650 törökkel hasonló szándékkal Veszprémnek tartott; *Istvánffy István* veszprémi várnagy azonban ezt megtudva, Ormándy Péter palotai várnagygyal útját állotta s vele

Balaton-Hidvég. **Balaton-Hidvég** tájékán megütközvén, a béget magát számos előkelő törökkel elfogta, hadát pedig szétverte; az elesettek és foglyok száma jóval több volt száznál.

Sasvár szolnoki pasa, ki az egriektől két év előtt Nádudvarnál vereséget szenvedett, ez évben magát megboszulni óhajtván, több ezer főnyi haddal kelt át a Tiszán és a Sajó völgyét kezdte dúlni, remélve, hogy az egriekkel is össze fog kerülni. E várakozásában nem is csalódott, mert azok *Borbély András* parancsnoksága alatt csakugyan útját állották, de nem számított arra, hogy Rueber János kassai főkapitány is hadakat küld ellene, ezek

Ónod. pedig *Serényi Mihály* alatt **Ónodnál** a pasa hátába kerültek. Ily módon több mint 2000 lovas által elől és hátul megtámadtatván, a pasa serege megfutott és egész a Tiszáig üldöztetett, miközben a törökök nagy része fölkonczoltatott. A pasa vesztesége több volt 1500 főnél s maga csak úgy menekült, hogy díszes ruháit elvetvén, egy elesett katona kaftánját rántotta magára; 18 zászló és az egész málha a győzők kezébe esett.

Dobsina. Az 1584-ik évben a füleki bég a Rima, Mura és felső Sajó völgyét dúlta és **Dobsinát** is meglepvén, kirabolta.

Ferhád boszniai pasának Krajnába 8000 emberrel intézett betörése azonban rossz véget ért. *Erdődy Tamás* horvát bán

ugyanis hadait összegyűjtvén, a visszatérő törököket **Szluin** mellett megtámadta és megverte, az elrablott foglyokat pedig megszabadította. 1583—1584. Szluin.

Az 1586-ik évi hadjáratok. A török rablóhadjáratok ez évben még nagyobb szabásúak valának. 1586.

«Kis» *Hasszán* szigeti pasa, Vlasics Mátyás horvát renegát által vezetve, hadával a **Muraközt** dúlta; mihelyt erről Zrínyi György kanizsai kapitány Csáktornyán értesült, nyomban a török után eredt, de ez már a Murán zsákmányával átkelt. Muraköz.

Némi visszatorlást képezett a horvát bánnak a boszniai had fölött **Juvanecz** mellett kivívott győzelme, mely alkalommal Ali bég, Ferhád pasa testvére is elesett. Juvanecz.

Ugyancsak vereséget szenvedett *Izsák* fehérvári pasa **Szőny** közelében, midőn ott a Duna jobb partján készített palánkokat elromboltatni akarta. *Pálffy Miklós,* Komárom új kapitánya ugyanis épen e napon szándékozott saját hadával, továbbá a győri és pápai kapitányok csapataival Fehérvár felé portyázni s csapatai éjjel még átkelőfélben voltak, midőn földerítő lovasai jelenték, hogy a szőnyi új palánkokat a török bontogatja. Az átkeltek egy része ugyan a törökre rontott, de a két fél főcsapata közt a harcz csak hajnal hasadtával ment végbe, a mikor is Pálffy, az időközben odaért Nádasdy Ferencz és Speciacasa Ferdinánd segítségével a fehérvári pasa fölött fényes diadalt aratott. A pasa vesztesége két agán kívül több volt 300-nál; ezenkívül kilencz zászló és két ágyú is a győzők kezébe került. Szőny.

Még nagyobb szerencsével járt *Nádasdy Ferencz*nek a koppányi *Redseb* bég ellen intézett támadása, mely alkalommal magát **Koppányt** meglepvén, az erődöt földúlta és a béget 600 emberével egyetemben foglyul ejtette. Midőn azonban emberei később egy merész csínynyel a budai török őrségnek **Hamzsabégnél** (Érd) legelő lovait elragadták, a gyorsan értesített *Ferhád*, a vállalkozó s Boszniából most budai béglerbéggé kinevezett budai pasa utánuk eredt, zsákmányukat elvette s nekik majd 600 főnyi veszteséget okozott. Koppány. Hamzsabég.

De ismét, visszatorlásképen a hamzsabégi vereségért, *Zrínyi György* kanizsai kapitány nyert a törökök fölött fényes győzelmet. A Szolnokról Szigetvárra áthelyezett *Sasvár* pasa a pozsegai,

1586. koppáni, szigeti, pécsi és diákovári szandzsákokból 8000 főnyi sereget gyűjtvén össze, azokkal a Muravidék dulására indúlt. Midőn azonban onnét visszatért, Zrínyi György Batthyányival, Nádasdy-
Kaczorlak. val és Trautmannsdorff németjeivel Szent-Balázs és **Kaczorlak** közt 3000 főre menő gyalog és lovas haddal lesbe állott s a pasa seregét megtámadván annak nagy részét levágta, vagy az őket elnyelő mocsarakba szorítá. Több mint 2000 török veszett el ez ütközetben és a mocsarakban, köztük Szinán mohácsi pasa, a foglyok száma pedig, kik közt Mohammed pécsi, Hasszán az új koppányi bég, Memis, Berhám, Hasszán, Ozmán Cselebi s még számos aga volt, 1500-ra ment. A zászlók száma 19, az elfogott lovaké 1100 volt, pedig számos fogoly és ló elő sem állittatott. Maga a vezér, Sasvár pasa gyalog menekült el, de midőn vereségét kimentendő Konstantinápolyba ment, ott kegyelmet nem nyerhetvén, magát megmérgezte.

1583. **Magyar segélyhadak Lengyelországban.** Báthory István lengyel királylyá történt megválasztása után kiváló figyelmet fordított a lengyel hadsereg újjászervezésére, hogy a háborukban, melyek küszöbön állottak, az országot megvédeni, annak hatalmát, dicsőségét növelni képes legyen. De míg a lengyel hadsereg szilárd szervezetet nyert s harczokban begyakoroltatott, addig működő seregének magvát az Erdélyben és Magyarországon szedett **magyar segélyhad** képezte. De még azután is, midőn a lengyel sereg diadalokban edzve volt s így támogatásra többé nem szorúlt, Báthory seregében magyar segélyhad soha sem hiányzott.

Ha e segélyhadak működését követni akarnók, meg kellene ismertetnünk Báthory István király hadjáratainak egész sorozatát, mert hiszen nem volt hadjárata, csatája, ütközete, vagy várostroma, melyben magyar fegyver, magyar vitézség mellette nem állott volna. E hadjáratok ismertetése azonban nem esik munkánk keretébe s így megelégszünk azzal, hogy a tényt egyszerűen megemlítettük.

De nemcsak Báthory hadjárataiban, de halála után a trónjáért kifejlődött küzdelemben is ott a magyar, de — s ez jellemző akkori viszonyainkra — mindkét jelölt oldalán. Miksa főherczeg, az egyik jelölt részére ugyanis *Prépostváry Bálint*, *Melith Pál* és *Andrássy Péter* szedtek Abauj, Zemplén és Gömör vármegyében

600 lovast és néhány száz gyalog hajdút, míg a Svéd Zsigmondot *Báthory Boldizsár* és *Bornemissza János* vezénylete alatt 400 erdélyi lovas támogatta. A küzdelemben Miksa elfoglalta ugyan **Lublót,** de ezután ellenfelétől két izben is megveretvén, 1588 elején Biczinnél elfogatott és másfél évet lengyel fogságban töltött. A lengyel koronától ő is, épen úgy mint annak idején hasonnevű atyja, elesett. 1588. Lubló.

Az 1588-ik évi török hadjárat. A budai béglerbégség területén a hódoltsághoz tartozó városok és falvak helyzete ez időben majd tűrhetetlenné vált az által, hogy **Ferhád** budai pasa telhetetlen kincsszomjában elviselhetetlen adókat vetett ki, mit ha meg nem fizettek, a lakosságot elhurczoltatá s rabszolgákul eladatá. A hódoltsági helységek ennek folytán részint elnéptelenedtek, részint nagy nyomorba sűlyedtek.

Az 1588-ik év nyarán a pasa Szikszó városra vetett ki 1000 aranyforint adót, a mit azonban a város, bízva a kassai és tokaji őrségek megigért védelmében, megfizetni vonakodott. Ferhád pasa a várost megfenyítendő, **Kara Ali** fehérvári szandsákbég vezérlete alatt 12,000 főnyi, négy ágyúval ellátott sereget küldött Szikszó ellen. Midőn Ali *október 8-án* **Szikszó** alá ért, az egri kapitány **Rákóczy Zsigmond** az egri, kassai, tokaji, ónodi, szendrői stb. őrségekből Serényi Mihály, Szécsy Tamás, Homonnay István és a német Rothal János és Raibicz Albert kapitányok alatt 2600 főnyi hadat gyűjtvén össze, Szikszó fölmentésére sietett. Már estéledett, midőn a magyarok két oszlopban Szikszóhoz közeledtek, melynek fegyverképes lakosai a templomban védekeztek a törökök ellen, s a jövetelük hírére harczra fejlődött törököket nyomban megtámadták. A harcz az égő város lángjai által megvilágított mezőn rémesen folyt s az ágyúktól is megijedt csekély számú magyarság egyik szárnya hátrálni kezdett. Már a másik szárny is hanyatlott, midőn a hátráló Rákóczy trombitása egyedül egy a szőllők közt levő közeli dombra lovagolván, teljes erejéből fújni kezdett. A törökök új csapatok érkezését vélve, a már-már kivívott győzelem daczára e szárnyon megfutottak. Mihelyt Rákóczy észrevette, hogy a török futni kezd, csapataival visszafordúlt és a törökök még álló részét megrohanván, ezt is megfutamítá. A törökök vesztesége több volt 2000-nél, nem számítva a foglyokat, kiknek száma Szikszó.

1588. 400, a zsákmányolt lovaké 500 volt; elfoglaltattak a törökök összes zászlói, ágyúi, szekerei és málhája. Rákóczy vesztesége mintegy 600 fő volt.

Kevéssel ezután *Gregoróczy Vincze* győri és *Huszár Péter* pápai parancsnokok az őrségekből 2000 főnyi hadat állítván össze, a Vértesekben portyáztak, miután pedig a budai törökök sehol sem mutatkoztak, a gyönge **Gesztes** várat éjjeli rajtaütéssel megvették.

Gesztes.

1591. **Az 1591-ik évi hadjárat.** A szikszói kudarcz után a törökök portyázó kedve erősen meglohadt; midőn azonban Szinán pasa 1591-ben másodizben nagyvezír lőn, ennek utasítására **Dervis Hasszán** boszniai pasa a hosszú békességet ismét megtörte. Hasszán ugyanis egy 5000 főnyi, öt ágyúval fölszerelt haddal betört a Kőrös és Ivanics közti földre, fölégeté **Kosztajniczát**, de várát be nem veheté; lerombolá Tahy várkastélyát **Boziákot** s az egész környéket földúlta. A visszavonulásnál a kőrösi és ivánovicsi őrségek a török hátvédet **Gradacsnál** megtámadták s azt 150 főnyi veszteséggel szétvervén, 400 keresztény foglyot megszabadítottak.

Kosztajnicza.
Boziák.
Gradacs.

Hasszán pasa a zágrábi káptalan birtokát képező **Sziszek** várát támadta meg, melyet Mikáczi Miklós császmai prépost és Fábriczi István védelmeztek; a pasa ostromra készülve nem lévén csak három napig maradt Sziszek alatt s midőn az meg nem adatott, Boszniába visszatért. Az utána sietó *Erdődy* horvát bán az üldözéstől már lekésett, de elfoglalta **Monoszlót** s azt leromboltatta.

Sziszek. (Első ostrom.)
Monoszló.

Nagyobb kárt okozott a szigeti «Kis» Hasszán bég, a ki a hanyagul őrzött **Kis-Komáromot** éjjel meglepte, elfoglalta s lakosságát fölkonczolta.

Kis-Komárom.

1592. **Az 1592-ik évi hadjárat.** A hadjáratot a harmadizben is hatalomra jutott Szinán pasa nagyvezír utasítására ismét *Dervis Hasszán* boszniai pasa kezdte el, s míg a követek Buda és Konstantinápoly közt jártak, elfoglalta **Hrasztovicza, Gora** és **Bihács** várakat; ez utóbbi erős vár volt, mely hosszas ostromot kitartott volna, de a német Lamberg Kristóf már nyolcz napi ágyúzás után gyáván alkudozni kezdett s a várat föladta; Hasszán ezután fölépíté *Petrinját*, mely az alkalmazott erődítésekkel erős várrá alakúlt át.

Hrasztovicza. Gora. Bihács.

Erdődy Tamás horvát bán már a törökök betörésekor hadak

gyűjtéséhez látott, de a német végek parancsnoka, Graswein István a hadgyűjtést oly lassan eszközölte, hogy Erdődy a törökkel való megütközés alkalmával, mi *julius 19-én* **Petrinja** mellett ment végbe, tőle számbavehető segélyt nem kapván, megveretett. Több mint 600 magyar és horvát harczos esett el a harcztéren s nem kevés a Szávában és a mocsarakban. 1592. Petrinja.

Hasszán pasa a petrinjai ütközet után másodizben **Sziszek** alá szállott, melyet ezuttal *Jurák Balázs* és *Fintics Mátyás* zágrábi kanonokok épen oly sikeresen védelmeztek, mint a mult évben Mikáczy s Hasszán pasa, a várral nem boldogulván, visszatért Petrinjába. Hadai azonban egész nyáron át dúlták a Kulpa és a Száva vidékét. A segítségül hívott császár most *Burgau Károly* őrgrófot hadgyűjtésre utasította; a magyar hadak Nádasdy Ferencz és Tamás, Pálffy Miklós, Dersffy Ferencz, Török István vezérlete alatt azonban hónapokig hiába vártak az őrgróf német hadaira, a mikor pedig végre november 22-én megérkeztek, a hadműveletekre kedvező idő elmúlt s az egész sereg a nélkül, hogy a törökkel megütközött volna, ismét szétoszlott. Sziszek. (2-ik ostrom.)

A tizenöt éves török háború.

A törökök e folytonos foglalásai, rablásai és dúlásai egy-két évtized alatt nyomorba döntötték az egész országot; de a császár és a rendek egymással folytonosan vitatkozván, a bajok gyökeres orvoslásában egymást kölcsönösen megakadályozák s bizony csoda, hogy a török a Rudolf császár, mint magyar király birtokában levő országrészt rég meg nem hódította. Német vezérei és seregei ebben a törököt nem is akadályozták meg volna soha és ha a török mégis ovatosabb volt, ez kizárólag ama visszatorlások következménye vala, melylyel a magyar kapitányok oly gyakran s mint láttuk igen szép eredménynyel éltek. 1593.

Sokkal nyugodalmasabb volt Erdély helyzete, mely Báthory István, azután pedig Báthory Kristóf bölcs kormánya alatt békességben, jólétben élt. Midőn azonban Báthory Kristóf halála után ennek fia Báthory Zsigmond került a fejedelmi székbe, a jó egyet-

1593. értés a fejedelem és a rendek közt megbomlott s a bekövetkezett küzdelmekben nemsokára Erdélynek is része lőn.

Az 1593-ik évvel meginduló mozgalmas idő, melyet közönségesen a *15 éves török háború*nak szoktunk nevezni, Sziszek ostromával veszi kezdetét, a mikor is Hasszán pasa sulyos vereséget szenvedvén, a harczvágyó Szinán pasa nagyvezír ennek megboszulására nagy hadsereget vezet Magyarországra. Ezzel a Szulejmán halála után kötött, de a törökök által soha be nem tartott béke forma szerint is fölbomlik; a török birodalom még egy nagy kisérletet tesz hatalma kimutatására, de a hosszú küzdelem, melyet folytat, hatalmát nem igazolja; néha győz, de még többször vereséget szenved; egy-két új helyet elfoglal, de a régiekből többeket elveszít; általánosságban pedig a török hódítás e háborúban véget ér.

Az 1593-ik évi hadjárat, a sziszeki és pákozdi csata. A hadjáratot ez évben is, immár harmadszor, **Dervis Hasszán** boszniai pasa nyitja meg; de míg a két megelőző évben a pasa Sziszeket mindig utoljára hagyta, ezúttal, bizva a nagy erőben, melyet összegyűjtött, legelsőben is **Sziszek** alá szállott.

Sziszek. (3-ik ostrom.)

Boszniából és a budai béglerbégség esztergomi, füleki, pécsi, szigeti, pozsegai stb. szandsákjaiból 25—30,000 főnyi sereg gyülekezett nagy titokban Hasszán pasa banjalukai táborában, a Száván pedig tutajok és hajók állottak készen az ágyúk, ostromszerek, élelem stb. szállítására; midőn tehát a pasa *junius 15-én* Sziszek alá érkezett, ezuttal az ostromra is teljesen föl volt készülve. A császári kormány, melynek a magyar hadügyre vonatkozó intézkedéseit Ernő főherczeg tette meg, már a mult évben, midőn az erős Bihács elesett, Petrinja fölépült és Sziszek oly veszedelemben forgott, tisztában volt az iránt, hogy a békének vége, de intézkedéseivel akkor megkésett. Ezt helyrehozandó, 1593-ban már a tavasz elején leküldte Ernő főherczeg a tapasztalt **Eggenberg Rupert** kipróbált császári vezért, hogy *Erdődy Tamás* horvát bánnal, *Auersperg András* zágrábi és Graswein István kaproncai kapitányokkal egyetértőleg a török ellen sereget gyűjtsön s azok fölött, a Tirolba küldött Burgau Károly őrgróf helyett a parancsnokságot átvegye. A gyűjtés és szervezés azonban lassan

haladt s midőn Hasszán pasa Sziszek alá ért, még alig 4—5000 fő volt együtt. 1593.

A sziszeki helyőrség 100 német zsoldoson kívül néhány száz ujonczból és polgárból állott csak, de a védelem *Jurák Balázs* és *Fintics Mátyás* zágrábi kanonoknál, kik a várat Hasszán ellen már tavaly is megvédelmezték, jó kezekben volt.

A törökök mindjárt a megérkezést követő napon hozzáfogtak a vár lövetéséhez, még pedig a Száva és Kulpa közt, hol a várat a szárazföldtől (a Száva-Kulpa köztől) csak egy keskeny csatorna választotta el; itt, egy elhagyott templomnál volt az első lövegsáncz; a második a Kulpa jobb partján emeltetett, mely a nagy köröndöt lőtte. Az ostromlottak helyzete, kivált miután a derék Fintics is elesett, rövid idő mulva fölötte aggályossá vált s nem szüntek meg Erdődyt és Eggenberget segélynyújtásra sürgetni.

Junius 22-én végre, midőn a vár léte már csak órák kérdése volt, megjelent a Száva jobb partján az e folyó és az Odra közt előnyomuló fölmentő sereg, mely a már megemlített vezérek csapatain kívül Draskovics János, Túróczy Benedek, Tahy István és Erdődy Péter magyar huszárjaival és Rödern Menyhért szilézia lovasaival mintegy 8000 főből állott. Zrinyi György kanizsai kapitányt Eggenberg szintén várta, de a derék törökverő ismeretlen okokból elmaradt.

Hasszán pasát a fölmentő sereg közeledése annyira meglepte, hogy még asztalnál ült, midőn az előcsapatok **Sziszek** alatt már egymással harczban állottak. Miután a közeledőkben csak Erdődy horvát bán kis csapatát vélte, mintegy 2000 legjobb lovasával a Kulpa hídján az Odra és Száva közti síkra átkelve, Hasszán azonnal harczra fejlődött. A már túl volt csapatok közül a gyalogság az Odrára támaszkodva a bal szárnyat képezte, Meszni bég a középet, míg a Hasszán által hozott lovasság a jobb szárnyra vonúlt föl. Sziszek. (Csata.)

A magyar huszárok első támadása visszaveretett és az Odra felé nyomatott; de Auersperg nehéz lovasai a harczot helyreállíták, majd Rödern lövészei a törököt az egyik oldalról, Erdődy ismét előtörő huszárjai a másikról oldalba fogván, Hasszán pasa hada megfutott és hanyatt-homlok a Kulpa hídjának rohant. A zsufolt híd azonban csak keveset bocsátott át, a legtöbb a folyóba ro-

1593. hant és ott veszett; ezek közt volt maga Hasszán pasa is, továbbá Mohammed herczegovinai és Musztafa klisszai bég, a szultán hugának fiai. Mihelyt a Kulpa jobb partján maradt főcsapat a pasa veszedelmét s nemsokára annak halálát megtudta, a legnagyobb zűrzavarban szintén megfutott, üldözve a magyar huszároktól, kik a törökök ezreit konczolták föl.

A veszteség, melyet a török sereg szenvedett, óriási volt; 8000 maradt halva a Kulpa két partján, 4000 volt a vízbe fultak száma, 2000 ló, 7 ágyú — köztük az 1537-ben Katziánertól elvett nagy ágyú, számos zászló, 30 hajó és a török sereg egész málhája és eleségkészlete zsákmányul esett.

Erdődy Tamás a győzelem után nyomban Petrinja elfoglalására akart indulni, de Eggenberg azon bárgyu indokolással, hogy a béke még tart, tehát várakat ostromolni nem lehet, a török által a béke daczára elfoglalt várat visszavenni állhatatosan vonakodott. Eggenberg tehát hadait elbocsátá, Erdődy pedig helyreállittatá Sziszeket.

A sziszeki vereség hatása Konstantinápolyban roppant nagy volt. Szinán pasa nagyvezír és a fiaikat vesztett szultánnők nem szüntek meg Muradot ostromolni, hogy a vereséget megboszúlja, mit a szultán végre is helyben hagyván, **Szinán** pasa nagyvezír 150,000 főnyi hadsereggel megindúlt Magyarország ellen.

Még Nándorfehérvárott meghallván, hogy a császár hadai — a császár egyenes parancsára, most, midőn a kedvező alkalom el-
Petrinja. mult — **Petrinját** ostromolják, fiát, Mohammed (Istvánffy s mások tévesen Hasszánnak nevezik) görög béglerbéget és a Szigetről Boszniába helyezett «Kis» Hasszánt utasítá, hogy Petrinját fölmentsék. A császári had azonban nem várta be a törököt, hanem mint ha első fényes győzelmét szégyenlené, a bölcs és ovatos német hadvezérek Petrinját a török kezében, Sziszeket annak torkában hagyva, «nehogy a sereg koczkára tétessék», visszavonúltak és szétoszoltak. Erre Erdődy és Zrínyi is kénytelenek voltak hadaikat visszavezetni, a görög béglerbég pedig a háromszor hősileg
Sziszek. megvédelmezett **Sziszeket** öt napi ágyuzás után, egy ember elvesztése nélkül elfoglalta, az alkudozó kanonokok közül Granyát hitszegően megölvén, Fábriczit pedig fogságra vetvén.

Szinán pasa, fiával, a görög béglerbéggel egyesülvén, Székes-

fehérvárra, onnét pedig **Veszprém** alá menetelt s azt *október 3-án* körülfogván, 30 ágyúból lövetni kezdé. *Speciacasa Ferdinánd* a várat három napig 1200 főnyi őrségével jól védelmezte, s néhány idő előtti rohamot vissza is vert, de ekkor úgy rajta, mint a német őrségen oly csüggedés vett erőt, hogy a várból *október 6-án* egy a falban vájt nyiláson át a közeli erdőbe gyáván megszöktek. De a törökök a szökést észrevették, sokat fölkonczoltak és fogságba ejtettek; ez utóbbiak közt voltak a várparancsnok és Hoffkirchen György is, úgy hogy az őrségből csak mintegy 300 ember menekült meg. 1593. Veszprém.

Szinán pasa csak két napig időzött Veszprémben és azután **Várpalota** alá szállott, melyet parancsnoka *Ormándy Péter* már másodnap föladott; de az őrség a gyors megadás és az egyezmény daczára fölkonczoltatott. Ormándy Győrbe menekült, hol a vár föladásáért börtönbe vettetett. Várpalota.

A török fővezér egyébiránt ez évre megelégedett e csekély eredménynyel is és előbb Budára, majd téli szállásokra Nándorfehérvárra vonúlt.

A császári hadak csak most kezdtek komolyan gyülekezni s *Pálffy Miklós* és *Zrínyi György* buzgósága folytán közel 40,000 főnyi sereg jött Komáromnál össze, a mely sereg fölötti parancsnokságot a császár, nehogy az magyar kézbe kerüljön, **Hardeck Ferdinánd** gróf győri kapitányra bízta. Midőn Hardeck a török sereg visszavonulását megtudta, megindúlt a sereggel **Székesfehérvár** felé s a régi koronázó várost *október 30-án* ostrom alá fogta. A várost *Izsák* fehérvári bég vitézül védelmezte, ennek daczára *Huszár Péter* 4000 emberrel a Sziget-külvárost elfoglalta s ha Hardeck által támogattatik, talán a várba is behatol; így azonban az erőlködés kárba veszett s a várkapu ellen intézett rohamot a törökök visszaverték. Székesfehérvár.

E közben **Hasszán** budai pasa Fehérvár ostromáról hirt vevén, 20,000 főnyi sereggel annak fölmentésére sietett. Hardeck Fehérvár további ostromát föladva, épen visszavonulóban volt, midőn *november 3-án* a török sereg a láthatáron megjelent; a visszavonulás harcz nélkül most már lehetetlen levén, a császári sereg Pálffy Miklós tanácsára **Pákozd** közelében harczra fejlődött. Már ekkor a budai pasa is harczra készen állott, a csatavonal előtt 44 ágyúval; a jobbszárnyon állott a Szinán pasa által Budán vissza- Pákozd.

1593. hagyott 2000 janicsár és a budai pasa 1000 janicsárja, a középen maga Hasszán pasa a 12,000 főnyi lovasság élén, a bal szárnyon az utászok és a várőrségi csapatok.

A harczot Pálffy Miklós kezdé meg, a janicsárokra rohanván, kiket két órai küzdelem után megsemmisített, míg a másik szárnyon Hardeck németjei, továbbá a győri és pápai vitézek Huszár Péter alatt diadalmaskodtak; ekkor rohantak Zrínyi György és Nádasdy Ferencz a magyar lovasság zömével a török középhadra, mely ekkor Pálffy által már oldalban is megtámadtatván, rövid kézi tusa után megfordúlt.

Több mint 6000 török hullája fedte a pákozdi síkot és a budai utat; az összes ágyúk, 22 zászló stb. estek zsákmányul a küzdelemben, mely a császári és magyar seregnek 1500 főnyi veszteségébe került.

Pálffy Fehérvár újbóli megtámadását a legmelegebben ajánlotta Hardecknek, de a német vezér nyert hírét újból koczkáztatni nem akarván, november 4-én Győrbe visszavonúlt. Erre Pálffy sem tehetett mást, mint hogy Komáromba visszatérjen.

De nem soká maradt Pálffy Komáromban, mert hallván, hogy a Szinán jöttének hírére fegyver alá hívott fölvidéki nemesség *Rákóczy Zsigmond*, ecsedi *Báthory István*, *Forgách Simon*, *Homonnay István* főurak *és Teuffenbach Kristóf* kassai kapitány vezetése alatt Füleket ostrom alá fogták, hadaival e sereghez csatlakozott. Már előbb megvette a felvidéki sereg a füleki törökök által

Szabadka. (Zabar.) Fülek.

a Rima partján épített **Szabadkát** (Zabar), most pedig néhány nap óta **Füleket** vívta. Pálffy november 24-én 7000 főnyi gyakorlott hadával megérkezvén, ez az ostromlókban oly lelkesedést keltett, hogy az alsó várat mindjárt másnap megvették, két nappal később pedig a török 800 főnyi védőőrség a felső várat is megadta.

Szécsény.

A vezérek épen a további hadműveletek fölött tanácskoztak, midőn hire jött, hogy **Szécsény** közelében erős török had áll. Ennek visszaverésére *Báthory István* és *Homonnay Drugeth István* küldettek ki; Báthory és Homonnay a török hadat, melynek rendeltetése Fülek fölmentése volt, az Ipoly partján a táborban meglepvén, teljesen szétszórták, sokat fölkonczoltak belőlük s egész málhájukat elfoglalták.

Fülek elvesztése és a szécsényi vereség a felsővidéki törökö-

ket rémülettel töltötte el; Balassa várai közül **Kékkő** és **Divény**, majd az erős **Hajnácskő**, **Buják**, **Somoskő** és **Hollókő** őrségeik által egymás után elhagyattak, mire azokat Teuffenbach német őrséggel látta el. 1593. Kékkő. Divény. Hajnácskő. Buják. Somoskő. Hollókő.

A magyarok ezután Hatvan visszavételét óhajtották, de Teuffenbach németjei a nagy hideg miatt zúgolodván, Kassára visszatértek, a magyarok pedig — miután Teuffenbach az ágyúkat megtagadta — Hatvan ellen nem mehetvén, hazatértek. Pálffy is haza vezette derék hadát, de útközben ostrom alá vevén **Szécsényt**, ezt Szécsény. néhány napi ágyuzás után megadásra kényszeríté, miután pedig még a Szondy hős halála által megszentelt **Drégelyt** és ennek Drégely. palánkját, melyek török őrsége szintén megfutott, magyar őrséggel megszállotta, Komáromba 1594 január 15-én érkezett vissza.

Az 1593-ik évi hadjárat végeredményében tehát a törökre ugyancsak kedvezőtlen volt; elfoglalta Sziszeket, Veszprémet és Palotát, de súlyos veréséget szenvedett Sziszeknél, Pákozdnál és Szécsénynél s elvesztette Füleket, Szécsényt, Drégelyt s még egy csomó kisebb várat, azaz a hódoltság jó nagy területét.

Az 1594-ik évi hadjárat; Esztergom sikertelen ostroma; Győr eleste. A következő évben Magyarország még több eredményt várt, miután a magyar hadi ügyek igazgatását a császár öcscsére, **Mátyás** főherczegre bízta, ki feladatához nagy buzgalommal látott; a főherczeg ugyanis Pálffy Miklóst Nógrád, Teuffenbachot Hatvan visszavételére utasította, másrészt pedig megegyezett Miksa főherczeggel, ki Erdődy Tamással és Zrínyi Györgygyel Petrinje és Sziszek visszavételére készült. 1594.

Pálffy Miklós, mint Mátyás főherczeg helyettese, támogatva a táborban személyesen jelen levő főherczeg buzgalma által, *március 21-én* Drégely és Oroszfalu melletti táborában nem kevesebb, mint 21,000 főnyi sereg fölött rendelkezett, melynek egy harmada lovasságból állott s tűzérséggel is jól föl volt szerelve. Másnap e sereg a jól megerősített és *Kara Mohammed* bég alatt 800 főnyi őrség által védett **Nógrád** alatt állott, s annak külső Nógrád. palánk-erődjét szétrombolni, a várat magát pedig három oldalról lövetni kezdé. Mohammed bég már három nap mulva belátta a védelem lehetetlenségét s a várat *március 25-én* szabad elvonulás föltétele alatt megadta.

1594. A sereg ezután Esztergomot szándékozott ostrom alá fogni, de ehhez a főherczeg még a felvidéki nemességet és az útban levő külföldi segélyt szándékozott bevárni, minélfogva a sereg egyelőre Komáromhoz és Érsekujvárhoz vezettetett vissza.

Hatvan. A felső magyarországi nemesség és a várőrségek ez alatt *Teuffenbach Kristóf* parancsnoksága alatt **Hatvant** fogták ostrom alá. De a vár erősen tartotta magát, másrészről pedig Hasszán budai pasa és a Szinán pasa nagyvezír által a budai őrség megerősítésére 4000 főnyi haddal Budán tartózkodó Mohammed görög béglerbég elhatározák, hogy Hatvant fölmentik. Közel 10,000 főnyi seregük

Tura. *május 1-én* ért **Turához,** hol a Teuffenbach által elébük küldött s **Forgách Simon** parancsnoksága alatt Báthory István, Rákóczy Zsigmond, Homonnay István és Dobó Ferencz által vezetett magyar sereg fogadta őket s hadaikat két órai heves küzdelem után teljesen szétverte. Több mint 3000 török maradt a csatatéren s a győzők 25 zászlón kívül 17 ágyut is zsákmányoltak. Néhány

Jászberény. nap mulva *Balassa Ferencz* elfogott **Jászberény** mellett egy Esztergomba szánt eleség-szállitmányt s megszállta magát a jászberényi elhagyott erődöt is; de Hatvant Teuffenbach be nem vehette s midőn híre jött, hogy a nagyvezír serege közeledik, hadaival visszatért Kassára.

Horvátországban Erdődy Tamás horvát bán még csak készülődött a hadjáratra, midőn *Zrínyi György* hadait Kanizsán

Berzencze. összegyűjtvén márczius 22-én **Berzenczét,** két nappal később

Csurgó. **Csurgót** elfoglalta, néhány napra rá pedig (Istvánffy szerint azon-

Babocsa. ban csak a következő évben) **Babocsát.** De ekkor Mátyás főherczeg által hivatván, annak győri táborába sietett. *Erdődy* azután Eggenberg Rupert és Graswein hadaival egyesülvén, 16,000 főnyi

Petrinja. sereggel átkelt a Száván s julius 22-én Petrinját ostrom alá fogta. *Rusztán* bég, a vár parancsnoka, vitézül védelmezte a várat s több kirohanást is tett, de midőn az ostromlók annak egyik tornyát megmászták, Rusztán pedig az egyik kirohanásnál kapott sebében meghalt, az őrség a védelemről lemondva, a várból megszökött s

Sziszek. Kosztajniczába menekült. Erre a közeli **Sziszek** török őrsége is követte a példát s az annyi vérbe került várat gyáván elhagyta.

Hrasztovicza. Hasonlókép kerültek a császári sereg kezébe **Hrasztovicza** és

Góra. **Góra** kisebb várak is.

Mátyás főherczeg táborába ez alatt folyton gyülekezett a ma- 1594.
gyar és idegen had, hogy a fontos Esztergom visszavételének dicső-
ségében osztozzék, s midőn a sereg végre *május 7-én* **Esztergom** Esztergom.
alá szállott, annak létszáma az 50,000 főt meghaladta, kik közt
20,000 magyar volt; a hadat 38 hajóból álló hajóhad kísérte,
s az ágyúkkal, lőszerrel és élelemmel is bőségesen el volt látva.

Az ostrom addig, míg az *Pálffy Miklós* utasításai szerint intéztetett, jó sikerrel haladt. Pálffy a városbeli ráczokkal egyezkedve, a várost azok segítségével elfoglalta, majd bevétetett a Szent-Tamás hegyen épült erőd is. De ezután a főherczeg inkább a hadi tanács elnökére, a részeges *Ungnád Dávidra* és a pákozdi győzelem révén — mely bár Pálffy és Zrínyi érdeme volt, de az Hardecknek tudatott be — nagy tekintélyre emelkedett *Hardeck Ferdinánd* győri kapitányra hallgatott, mi a sikereket csakhamar megszüntette; ezek tanácsolták a második rohamot is, melynek végrehajtását azonban nagy ovatossággal Pálffyra és Nádasdyra bízták; e rohamnál a költő: *Balassa Bálint* halálosan, a vár parancsnoka, a jeles *Kara Ali* bég, súlyosan megsebesült, *Izsák* bég pedig, ki Fehérvárról jött ide, hogy a harczban részt vegyen, elesett. De sem ez, sem a még következő három roham sikerre nem vezetett, midőn egyszerre híre érkezett, hogy Szinán pasa nagyvezir nagy sereggel útban van s legközelebb Budára érkezik.

Erre a német tanácsosok vállalkozó kedve rögtön lelohadt és sürgősen tanácsolák a főherczegnek, hogy az ostrom félbeszakíttatván, a sereg a Duna bal partjára keljen át, «*nehogy a nagyobb számú török haddal ütközetet koczkáztatván, a sereg vakmerően veszélyeztessék.*» És hiába utalt Pálffy arra, hogy a sereg időközben 20,000 főnyi magyar csapattal szaporodván, Szinán pasa seregével a harczot bátran fölveheti, de sőt Teuffenbach hadainak és a felvidéki nemességnek csatlakozásával a hadsereg harczoló állománya a törökét jóval fölülmulja, hiába volt Nádasdy, Zrínyi és a többi magyarok ellenkezése, Ungnád, Hardeck és a többi német hősök nem nyugodtak addig, míg köztük és a török közt a Dunát nem látták. Az ostrom tehát félbeszakíttatott és a hadsereg *julius 9-én* a Duna biztosabb bal partjára kelvén át, Komárom felé visszavonult, majd midőn biztos híre vétetett annak, hogy Szinán

1591. pasa Tatát és Győrt szándékozik megtámadni, Győr mellé vonúlt és ott, a Rába és Duna közt, szállott táborba.

Szinán pasa seregét a hír igaz hogy 200,000-re tette, de hisz e túlzás minden török nagy hadjáratnál ismétlődött; Pálffy jól volt értesülve, midőn a török sereg egész erejét 100,000 főre, harczoló állományát legfölebb 60—70,000-re tette. E sereggel a

Tata. nagyvezír egyenesen Győrnek tartván, először is **Tata** alatt állapodott meg, melyet *Paksy Gergely* 300 főnyi, felében magyar, felében német őrséggel védelmezett; de csak néhány napig, mert mihelyt a török ágyúk a falakba egy pár lyukat fúrtak, az erélytelen várnagy az erősséget *julius 13-án* átadta és Komáromba vonúlt.

Szinán pasa innét tovább ment Győr felé, kikülönítvén fiát: Mohammed görög béglerbéget, vagy a győri okmány szerint Mo-

Sz.-Márton. hammed ruméliai béglerbéget **Szent-Márton** ellen, melyet Bároni apát és *Zádory János*, az őrség parancsnoka, egy lövést sem várva be, átadtak.

Győr. A nagyvezír serege *julius 15-én* érkezett **Győr** alá s a várostól egy fél mértföldnyire, a Kis-Kúti és a Panzsa patakok közt olykép szállt táborba, hogy jobb szárnya a Dunára, bal szárnya a Rábára támaszkodott.

Mátyás főherczeg seregével Győr alá érkezvén, miután a nagyvezírt megtámadni szándékában nem volt, nem a Rába mögött, hanem a Szigetközben szállott táborba, a törökkel minden összeütközést gondosan kerülvén. Győr parancsnokává a főherczeg az eddigi győri kapitányt, **Hardeck Ferdinánd** grófot nevezte ki, mintegy 6000 főnyi őrséget rendelvén melléje; a vár ágyúkkal, élelemmel és élelemmel bőségesen volt ellátva. Hardeck még útközben erősen fogadkozott, hogy örül, miszerint a nagyvezír Győrt és nem más helyet száll meg, s ő azt utolsó lehelletéig meg fogja védelmezni, s biztos benne, hogy a török Győr alól gyalázatos vereséggel fog távozni.

A törökök ütegsánczaikat elkészítvén, a várat lövetni kezdék s hogy munkálataikban a császáriak által ne háborgattassanak, majd napról-napra támadásokat intéztek a császáriak ellen; e harczokban ugyan Pálffy, Nádasdy és Braun komáromi kapitány vitézsége és ügyessége folytán a legtöbbször a törökök és tatárok

verettek meg, de a nagyvezír elérte a támadásokkal azt, hogy a főherczeg szüntelen védekezni levén kénytelen, támadásra még csak nem is gondolt. 1594.

Augusztus 12-én a török ostrommunkálatok már a vár árkáig értek, s ezentúl a várat még jobb eredménynyel lőtték, ebben Hardeck néhány sikertelen kirohanása által csak kis mértékben akadályoztatván. Mindig legtöbbet tettek a magyar vezérek; így Pálffy, ki már julius 28-án a török tábor ellen intézett merész támadása által a török főréme lőn, elfoglalta a hajóhidat, melyet Szinán pasa Győr alá hozatni akart, Nádasdy szétvert egy 8000 főnyi török hadat, mely M.-Óvár felé dúlt stb.

Szinán pasa végre is, hogy a császáriakat **Győr** alól elűzze s az ostromra szabad kezet nyerjen, döntő támadásra határozá el magát. *Augusztus 29-én*, e sokszorosan ominozus napon, a Dunát Bácsa és Vének közt 25 ágyu födözete alatt áthidalván, a reá következő éjen a sereg legnagyobb részével a Dunán átkelt, a császári sereg arczvonalát védő sánczot elfoglalta s csak Zrínyi György önfeláldozó s fáradhatatlan küzdelme, melyet saját és Pálffy hadaival (Pálffy maga sebesülten feküdt) folytatott, akadályozta meg a katasztrófát, mely a császári sereget fenyegette. Ez most nagy zavarban volt s a német vezérek, kik már becses életöket is veszélyben tudták, könnyen rávették a főherczeget, hogy a seregnek M.-Óvár felé való visszavonulását elrendelje. A visszavonulás végrehajtatott, de inkább futáshoz hasonlított, mert a sereg összes szekerei, szám szerint 5000, egész málhája, hajóhada a török kezébe került s a visszanulás maga több mint 2000 főnyi veszteséget okozott. Valóban, azért, hogy onnét gyalázatos futással meneküljön, a császári seregnek kár volt Győr alá menni, és ott hat hétig czéltalanul ácsorogni. Győr. (Csata.)

Szinán pasa most a kivívott győzelem által a császári seregtől megszabadulván, Győrt minden oldalról körülzárta és az ostrommunkálatokat a legnagyobb erélylyel folytatta.

Szeptember 13-án és a következő napokban a vár nagy erővel lövettetett és a rohamok majd naponta ismétlődtek; a falak itt-ott omladoztak, az aláaknázott bástya romladozott, a mi pedig mindennél rosszabb, *Hardek gróf és őrségének bátorsága és elszántsága egyre fogyott.* Pedig a vár őrsége, Izdenczy János 140

1594. huszárját kivéve, majd csupa németekből állott, mert Hardeck, *hogy Győr megvédésének dicsősége egyedül a németeké legyen, a várból az összes magyar csapatokat eltávolította*, kicserélvén őket a táborban németekért s némi olaszokért.

September 27-én a dicsőséges halálra s Győrnek utolsó lehelletéig való megvédelmezésére kész Hardeck gróf megkezdte Szinán pasával az alkudozást s *szeptember 29-én*, miután a várat 59 ágyúval, 300 mázsa lőporral, 2000 akó borral s tömérdek eleséggel a töröknek átadta, még 5000 főre menő német vitézeivel elvonúlt M.-Óvárra. A várból diszruhában kivonuló Hardeck most fekete gyászba öltözve kért kihallgatást a főherczegnél, de az nem fogadta, s börtönre vettetvén, egy év múlva, 1595 junius 16-án, Bécsben lefejeztetett. Neki nemcsak Győr átadásáért, hanem a Győrt fölmenteni képtelen császári sereg gyámoltalanságáért is bűnhödni kellett; igaz, hogy ebben is volt része.

Szinán pasa Győr várába Ali (sorrentoi renegát) pasa parancsnoksága alatt 7000 főnyi őrséget helyezvén, **Komárom** elfoglalására indúlt, Mohammed béglerbéget pedig Pápa ellen küldé. De Komáromot *Braun Erasmus* és *Sztársics Farkas* oly erélylyel és körültekintéssel védelmezték, hogy az ostrom semmit sem haladt. Miután még annak is híre jött, hogy Mátyás főherczeg seregéhez újabb cseh és morva hadak és az egész felvidéki nemesség csatlakozván, a főherczeg Komáromhoz közeledik, a nagyvezír az évszak előrehaladottsága mellett hosszadalmas hadműveletekbe bocsátkozni czélszerűnek nem vélvén, az ostrommal föllhagyott és Győrbe visszatért. Itt vette fia jelentését, hogy **Pápa**, melynek parancsnoka: Huszár Péter Győrnél megsebesült, hadnagyai pedig ott elestek, az őrség által elhagyatván, a törökök által elfoglaltatott. A nagyvezír ezután Budán át Nándorfehérvárra téli szállásokra vonult.

Komárom.

Pápa.

A főherczeg Pálffynak Komáromba előretolt dandárától értesült Szinán pasa elvonulásáról s bár a magyarok ösztönzék, hogy a nagyvezír megfogyott és elcsigázott hadát támadja meg, a főherczeg a német vezérek tanácsára mit sem akarván koczkáztatni, hadait elbocsátá. A német és cseh zsoldosok téli szállásokra a Csallóközben helyeztetvén el, ennek lakosságát e fegyelmetlen rablócsordák annyira sanyargatták és fosztogatták, hogy még Szi-

nán pasa tatárjain is túl tettek. Persze ez könnyebb volt és kelle- 1594.
mesebb, mint a törököt megverni.

Az 1595-ik évi hadjárat Magyarországon; Esztergom visszavétele. Győr eleste és Komárom ostroma még 1595.
az államügyekkel mit sem törődő császárt is elrémíté, mert hiszen a török az által veszedelmesen közelebb jött Bécshez. Meggyőződvén arról, hogy a hadjárat balsikerének oka a vezérlet gyarlóságában rejlik, vezért keresett. Itt lett volna ugyan a derék *Pálffy Miklós*, ki tudása, erélye, a török elleni harczban való gyakorlottsága folytán, mely neki már megszámlálhatatlan győzelmeket s nagy dicsőséget szerzett, a fővezérletre bárkinél inkább hivatott volt; de az udvari hadi tanács irtózott a gondolattól, hogy *a császári sereg fővezérletét magyar emberre bízza* s mivel belföldön más nem találkozott, külföldön keresett vezért.

A választás ezuttal szerencsés volt, mert az új fővezér, **Mansfeld Károly** valóban minden tekintetben kitünő katona volt, képes a föladatra, melyre meghivatott.

A töröknek különben, mint alább látni fogjuk, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemben, a moldvai és havasalföldi vajdákban és a Dnjester melletti kozákokban is új ellenségei támadván, a császár a békeajánlatot, melyet a Murad halála után 1595 elején trónra lépett *III. Mohammed* szultán tett, visszautasitá, s a hadjáratot Esztergom ostromával megkezdeni határozta.

A Mansfeld Károly herczeg parancsnoksága alá helyezett császári sereg, melynél mint névleges fővezér *Mátyás* főherczeg is jelen volt, Komáromnál gyülekezett. A sereg létszáma kezdetben csak 40,000 fő volt, közte *Pálffy Miklós* és *Nádasdy Ferencz* vezérlete alatt 18,000 magyar; de az ostrom folyamán megérkezett segélyhadakkal, ezek közt 14,000 pápai és firenzei olasz zsoldos, a sereg létszáma 60,000 főre emelkedett.

A sereg Mátyás főherczeg eltávoztával Mansfeld vezérlete alatt Komáromból junius 29-én indúlt meg, *julius 1-én* érkezett **Esztergom** alá s a várostól délre terülő síkságon ütött tábort, el- Esztergom.
foglalván már másnap a törökök által elhagyott déli külvárost, az úgynevezett Ráczvárost. A következő napokban a császári sereg Esztergomot kelet és észak felől is körülzárta s a Szent-György és Szent-Tamás hegyen, valamint a Ráczvárostól keletre fekvő

1595. szőlőkben is ütegsánczokat telepített, a Duna bal partján pedig Kövesdtől keletre egy a Duna fölött uralkodó sánczot emelt, mely szintén négy löveggel szereltetett föl; egyidejüleg Helembával szemben a jobb parton szintén egy sáncz készült nyolcz löveggel. Ez utóbbi sáncz volt az első harcz szinhelye, miután a Budáról jövő török hajóhad, útját kierőszakolandó, a sánczot *julius 9-én* 800 janicsárral megtámadta, de miután azokból majd 600 elesett, a hajóhad kénytelen volt Budára visszatérni.

A **Kara Ali** bég parancsnoksága alatt álló török védőőrség, melynek létszáma különben alig volt több 2500 főnél, a várból a vizivároson át több kirohanást tett, de siker nélkül; ellenben a császáriaknak a viziváros elleni rohamait, így *julius 11-én*, 15-én és 16-án, mindig visszaverte; visszaverte továbbá *julius 18-án* a Viziváros ellen a Duna felől intézett támadást is.

Julius 24-én Pálffy elfoglalta magyar csapataival **Párkányt** a Duna bal partján s azt fölgyújtatta; a benne volt törökök egy
Párkány. része átmenekült Esztergomba, de legnagyobb része vagy elesett, fogságba került, vagy a Dunába veszett.

A lövegeknek a vár ellen való működése elég eredményes volt, mert a falakon és a körbástyán több helyen nagy rés tátongott, de a roham időpontja még el nem érkezett.

A budai Szófi Szinán pasa, és Lala Mohammed anatoliai béglerbég, a ki mint szerdár-helyettes Budán tartózkodott, ez idő alatt azon fáradoztak, hogy Esztergom fölmentésére sereget gyüjtsenek, mert a főssereg Ferhád pasa nagyvezír alatt a havasalföldi hadjáratra indulván, a pasák csak saját erejükre voltak utalva. Ferhád helyét azonban időközben ismét Szinán pasa foglalván el, ez fiát, **Mohammed** pasát küldte mint szerdárt Budára s a körülbelül 16—20,000 főnyi fölmentő sereget, mely Lala Mohammed anatoliai, Szófi Szinán budai, Mikhelidshi Ahmed temesvári, Terjáki Hasszán szigeti, Mahmud aleppoi és Oszmán győri béglerbégek dandáraiból állott, ez vezette Esztergom alá.

Augusztus elsején érkezett a török sereg, mely Budáról három oszlopban nyomult elő, Esztergomhoz; miután elől a még jól védett Esztergom, balra és hátul a Duna, jobbra az ellenséges sereg állott, a császári sereg helyzete hadászatilag kedvezőtlen volt, s ha Mansfeld a német tanácsosokat megkérdezi, ezek bizonyára

a legsürgősebb visszavonulást tanácsolják. De Mansfeldnek ezek 1595.
bölcseségére szüksége nem volt, s több kisebb összecsapás után épen a töröknek ereje kétharmadrészével való megtámadására készült, midőn *augusztus 4-én* délután a török által megtámadtatott.

A török sereg **Esztergomtól** délre, a Szent-Lélek patak völ- Esztergom. (Csata.)
gyében és a doroghi úton fejlődött, a jobb szárnyon Mohammed pasa szerdár a budai és temesvári csapatokkal, a bal szárnyon Lala Mohammed az anatoliai és győri csapatokkal összesen mintegy 10,000 fő; második harczvonalban a bal szárny mögött a szigeti csapatok állottak, egy oszlop pedig a Vaskapu hegyet megkerülve, észak felől a várnak tartott.

A harcz az ágyúk tüzelésével kezdődött, mely után Mansfeld a törökök jobb szárnyát nagy erővel megtámadván, ezt nyomban visszavetette; ezzel a rend a törökök soraiban fölbomlott s rövid idő mulva a török fősereg, s mivel ez idő alatt az északnak fordult oszlopot Pálffy és Nádasdy visszaverték, csakhamar rá az egész török sereg futásnak eredt Buda felé. A törökök e csatában több mint 4000 főt vesztettek; 36 ágyú, 27 zászló, számos teve és ló, az összes sátrak és a málha legnagyobb része a császáriak zsákmánya lőn, kiknek vesztesége mintegy 1400 főre rúgott.

Mohammed pasa szerdár veresége után a vár újból fölkéretett, de az őrség, mely a csata után oda került Lala Mohammed pasával és ennek 1400 lovasával szaporodott, a várat tovább védelmezte. A fölhívást a fővezér megbízásáról *augusztus 9-én* Pálffy ismételte, de bár az őrség élelmi szerekben és vízben már szükséget szenvedett, Kara Ali bég a föladásról hallani sem akart. A következő napon a vérhasban megbetegedett Mansfeld Komáromba utazott s többé a táborba nem is tért vissza, mert a jeles katonát a csúf betegség 14 nap mulva megölte.

Augusztus 13-án Pálffy Miklós és Burgau őrgróf véres rohammal bevették a Vizivárost, melyet azonban a törökök lángba borítottak. Négy nap mulva a vár parancsnokának, Kara Ali bégnek egy ágyugolyó karját elszakította, mi a 82 éves aggastyánnak, ki különben nemes gondolkozású derék katona volt, halálát okozta. A következő napon, augusztus 18-án, érkezett a táborba **Mátyás** főherczeg, ki a fővezérletet most személyesen vette át. Az

1595. általános roham azonban csak *augusztus 25-én* hajtatott végre; a császáriak a rohamnál két tornyot is elfoglaltak, de azokat ismét elvesztették.

A következő napon, miután híre járt, hogy Szófi Szinán budai pasa új fölmentő haddal közeledik, Pálffy Miklós 4000 lovas-
Vörösvár. sal Cséven és Pilis-Szántón át Buda felé menetelt, a **Vörösvár** mellett táborozó pasát meglepően megtámadta és szétverte.

Ezzel a különben is szorongatott vár végszükségre jutván, augusztus 31-én a vár átadása iránt a tárgyalások megkezdettek és *szeptember 3-án* Esztergom a császáriaknak átadatott. A várba a főherczeg Terzka ezredes alatt 10 zászlóalj Burgau ezredbeli zsoldost rendelt őrségül.

Mátyás főherczeg Esztergom megvétele után a császári se-
Visegrád. reggel **Visegrád** alá ment, melyet Pírí aga 300 törökkel védelmezett, de midőn Pálffy az uralkodó magas hegyre ágyúkat vonatott föl és a falakat töretni kezdé, az őrség meghódolt s a várat átadta.
Vácz. Ennek hirére a törökök **Váczot** is elhagyták s fölgyújtották, mire Pálffy csónakokon gyorsan oda evezvén, a tüzet eloltotta s a városba Orosy András parancsnoksága alatt őrséget helyezett. Ez azonban magát ott nem soká tarthatta s így Vácz a török kezébe visszakerült.

A magyar vezérek mit sem óhajtottak most inkább, minthogy a sereg *Buda ellen* meneteljen, melynek visszavételére még soha ily jó alkalom nem volt, s ha Mansfeld életben marad, Buda talán még ez évben vissza is vétetik. De Mátyás főherczeg vezérletével visszatért a német tanácsosok befolyása, kiknek az erő sohasem volt elég, és a kik minden vállalatban a hadsereg koczkáztatását látták. Pedig Mohammed szerdár gyámoltalanul remegett, Vörösvárt, Zsámbékot és több más kisebb erődöt kiüríttetett és fölgyújtatott, a török lakosság vagyonosabb része nejeit, gyermekeit és kincseit Nándorfehérvárra és Szendrőre küldé. Mátyás főherczeg ezután Bécsbe távozván, a parancsnokságot **Miksa** főherczeg és **Básta György** vették, kik még tanácstalanabbak valának, s miután kétszer is megindultak Vácz felé, végre is a sereget fölosztották.

Esztergom környéke pedig áldozata lett a vallon, német, cseh zsoldosok féktelen garázdálkodásának, kik oly módon bántak

a szegény amúgy is kifosztott magyar lakossággal, hogy az elát- 1595.
kozta a sikert, melyet a császári sereg kivívott.

Báthory Zsigmond 1595-ik évi hadjárata. Már más helyen említettük, hogy az eddig oly nyugodtan, békésen élő és fejlődő Erdély, mely Báthory István és Kristóf kormánya alatt boldog időket ért, a 15 éves török háború idején szintén a küzdelembe sodortatott. **Báthory Zsigmond,** Kristóf fia, a kormányt 1588 deczember 23-án vette át, s jezsuita gyóntatója, Carigli Alfonz ösztönzésére már a következő évben érintkezésbe lépett a bécsi udvarral, egy a török ellen kötendő szövetség tárgyában. A tervet azonban hosszú időn át meggátolták Boldizsár bátyjával folytatott viszályai, de még inkább az ország rendei, melynek többsége, élén *Kendy Sándorral,* a tervet határozottan ellenezte; az e tárgyban tartott országgyűlésen Kendy emlékeztette a rendeket, hogy mily nyomorba jutott az ország, midőn Izabella idejében a németekhez csatlakozott; hogy mily gyámoltalan a bécsi kormány, mely Magyarországnak kezei között levő töredékeit sem képes a török ellen megvédelmezni, nem hogy Erdélyt megoltalmazná; segélyt igér ugyan, de azt vagy egyátalán nem nyújt, vagy elégtelent és azt is későn. A rendek tehát szorosan ragaszkodtak a fönnálló viszonyok, vagyis a török szövetség megtartásához s így a fejedelem tervétől egy időre elállott.

Midőn azonban Szinán pasa nagyvezír 1593-ban a fejedelemtől követelte, hogy seregével a Rudolf magyar király elleni hadjáratban részt vegyen, Zsigmond, ki a törököt különben is gyülölte, a császárhoz való csatlakozás eszméjét újból fölvetette. A fejedelem nagybátyja és legfőbb tanácsadója, *Bocskay István* váradi kapitány a tervet helyeselte, unokabátyjait, Báthory Istvánt és Boldizsárt pedig Carigli atya az aranygyapjas renddel való kecsegtetés által nyerte meg a tervnek, s miután sikerült Zsigmondnak úgy a moldvai és havasalföldi vajdákat, mint a temesi ráczokat és oláhokat is szövetségébe vonni, 1594 május havában a rendeket a császárhoz való csatlakozásra újból fölhívta. De a Kendy Sándor által vezetett ellenzék most sem volt hajlandó Erdély biztosságát a bizonytalan kilátásokat nyújtó német szövetségnek föláldozni.

E közben a temesi ráczok, a kötött szövetségre támaszkodva,

1595. Becskerek. fegyvert fogtak a török ellen, a temesvári pasát két ütközetben megverték és **Becskereket** elfoglalták. A lázadás tehát a török ellen a fejedelem zászlaja alatt kitört s a ráczok támogatására Zsigmond Székely Mózes alatt egy zsoldos csapatot volt kénytelen küldeni. Ez, kapcsolatban azon körülménynyel, hogy Szinán pasa nemcsak az adót emelte föl, de a jövendő hadjáratra nagy terheket rótt Erdélyre, a fejedelemnek pedig azt parancsolá, hogy tisztelgésre Nándorfehérvárra elébe jöjjön s parancsai teljesítésében való késedelem vagy vonakodás esetére Erdély elfoglalásával fenyegetőzött, arra ösztönözte Zsigmondot, hogy a rendek ellenkezését megtörvén, a császárral való szövetséget mielőbb megkösse. A rendek többségben levő ellenzéki tagjai azonban az 1594 junius 11-iki gyulafehérvári gyűlesen sem hajoltak meg, sőt Báthory Boldizsár is, kitől a császár az aranygyapjas rendet megtagadta, ismét hozzájuk állott; ezek most a tordai gyülésen a fehérvári végzést megsemmisíték s miután arról értesültek, hogy a fejedelem Kővárra távozott, azon indokolással «jobb hogy egy ember veszszen, mintsem egy ország», a fejedelmet letették, s Kolozsvárra fejedelemválasztó gyűlést hirdettek. De Zsigmond hívei és a székelyek 8000 főnyi sereget állítván, a fejedelem ezek élén ment Kolozsvárra és az ellenzék vezetőit: Báthory Boldizsárt, Kovácsóczy Farkas kanczellárt, Kendy Sándor tanácselnököt, Kendy Ferenczet és Gábort, Iffjú Jánost, Forró Jánost, Lónyay Albertet, Gerendy Jánost, Szilvásy Boldizsárt, Deák Gergelyt és Szalánczy Györgyöt elfogatta, váraikat és egyéb javaikat lefoglalta, s azok egy részét másnap *1594 augusztus 29-én*, a többit pedig, Gerendy, Lónyay és Szalánczy kivételével, néhány nappal később kivégeztette.

Az ellenzék ily módon véresen elnémíttatván, a fejedelem Bocskay Istvánt néhány főurral Rudolf császárhoz Prágába küldte, hogy a szövetséget megkössék.

A császárral a szövetség még 1595 január 28-án megköttetett, azon alapon, hogy Zsigmond és utódai Erdélyt és a részeket a magyar korona felsősége alatt, de hűbéri kötelezettség nélkül, csupán hűség eskü mellett bírják; az ország Zsigmond magtalan kihalása esetén a magyar koronára száll vissza; a török ellen együtt folytatják a háborút és békét is együtt kötnek; Zsigmond

czime fenséges fejedelem, megkapja a német birodalmi herczegi 1595.
czimet és Károly főherczeg egyik leányát, ha pedig országát veszti, tené, Oppeln és Ratibor herczegségeket. Bocskay még ez év márczius 5-én a házassági szerződést is megkötötte, melylyel *Mária Krisztina* főherczegnő Báthory Zsigmond neje lőn; a menyegző Kolozsvárott augusztus 6-án ment végbe.

Bocskay még a császárnál járt, midőn Zsigmond és szövetségesei a török elleni háborút már megkezdették. Az 1594-ik évi szerencsés hadjárat után Győr alól hazatérő tatárokat előbb maga a fejedelem verte meg, majd az oláh határon Mihály vajda, kinek Zsigmond Békés István és Horváth Mihály alatt erdélyi segélyhadakat küldött. Mihály vajda ezután, valamint Áron moldvai vajda is, a területükön tartózkodó törököket lemészárolták s ezzel a porta elleni nyilt lázadás útjára tértek. A nagyvezír nem is késett a lázadó vajdák megfenyítésével, de az ellenök küldött *Ahmed* pasát **Király Albert** több ezerre menő erdélyi serege és Mihály vajda hada **Szilisztriánál**, a később jött *Musztafa* pasa Szilisztria.
seregét pedig a vajdák egyesült hada és Király Albert erdélyi serege **Gyurgyevonál** megverték és a Duna jegén való átkelés közben majd teljesen megsemmisíték. Nem volt szerencsésebb a Moldvába betört tatár had sem, melyet Király Albert, a vajdák és a kozákok nagy veszteséggel vertek vissza. Gyurgyevo.

A küzdelem a temesi bánságban is, hol az 1594-ik év őszén a törökök a ráczokon és Geszti Ferencz erdélyi hadán erőt vettek, kedvezőbb fordulatot vett, midőn az 1595-ik év tavaszán Zsigmond **Borbély György** alatt új hadat küldött, ki a *Szulejmán* temesvári pasa alatt egyesült törököket és tatárokat **Fácsetnél** Fácset.
megverte és annak várát is hatalmába ejtette. Borbély György elfoglalta most **Eperjest** és **Solymost**, melyet a törökök elhagytak s Eperjes. Solymos.
rövid ágyuzás után visszavette az Aldana által 1552-ben gyáván föladott **Lippát**. E fölött a törökök megrémülvén, rövid idő alatt Lippa.
meghódolt **Csanád**, **Arad**, **Világos** és még több erős hely s meg- Csanád. Arad.
nyilt az út a vilájet főhelye Temesvár felé is. Világos.

Hogy a porta e mozgalmak ellenében nagyobb erővel föl nem lépett, annak oka egyrészt a trónváltozás volt, miután Murad szultán halála következtében a trónra 1595 január 16-án *III. Mohammed* lépett, másrészt Szinán és Ferhád pasáknak a főhatalom

1595. fölötti versengése, mely a nagyobb erőkifejtést megakadályozta. Midőn végre *Ferhád* pasa győzött, a lázadó vajdák és Báthory Zsigmond ellen a háború, melyhez Ferhád pasa nagyvezír még a próféta szent zászlaját is elhozatta Damaskusból, azonnal elhatároztatott s julius elején Ferhád már egy nagy 100,000 főt meghaladó sereggel a Dunánál állott. Ámde még Ferhád Gyurgyevonál a hid elkészültére várt, Konstantinápolyban ismét Szinán pasa pártja került felül s Ferhád letétetvén, a sereg fővezérlete **Szinán** pasára, az új nagyvezírre ruháztatott.

Ez a hadműveleteket több héttel késleltetvén, Szinán pasa a Dunán csak augusztus vége felé kelt át. **Király Albert** és **Mihály** vajda serege alig volt több 16,000 főnél, melylyel kisebb török osztályokat ugyan visszanyomtak, de a nagyvezírrel nyilt csatába nem bocsátkozhatván, a nowgorodi havasok közé vonultak, mely hozzáférhetlenségénél fogva biztos menedéket nyújtott. Szinán pasa elfoglalta Bukarestet és Mihály vajda székhelyét Tergovistet s azután serege egy részét Ali trapezunti pasa alatt Tergovist megerősítésére hagyván, a főerővel a **nowgorodi szorosokban** (mások e szorosokat negrovodai szorosoknak nevezik, fekvésük adatok hiányában meg nem állapitható) levő erdélyi-oláh hadat támadta meg. Király Albert és Mihály vajda nagy szivóssággal védekeztek s több napi heves küzdelem után a törökök egy 12,000 főnyi oldaloszlopa már végveszélybe juttatta őket, midőn egy kiküldetésből visszatérő magyar csapat a harczot a szövetségesek javára döntötte el. A törökök oly rendetlenségben hátráltak, hogy magát Szinán pasát is magukkal ragadták, ki ez alkalommal egy hidról a mocsárba esett, s onnét csak nehezen szabadúlt ki.

Nowgorodi szorosok.

A harczokban erősen megfogyatkozott erdélyi-oláh had azonban a kivívott győzelem daczára sem jöhetett ki a havasok közül, sőt még mélyebben húzódott be, itt várakozván a segélyre, melyet a menyegzői ünnepeket ülő Zsigmondtól most még inkább sürgettek.

Báthory Zsigmond már előbb is megindúlt volna, de ő meg azon segélyhadakra várt, melyeket Rudolf császárnak a szövetség értelmében küldeni kellett volna, de a melyek régi szokás szerint meg nem érkeztek. Végre is tovább nem várhatván, miután a székelyeket — nekik a János Zsigmond által elvett szabadságaik

visszaadását igérvén — *Feketehalomra* táborba gyűjtötte, augusz- 1595.
tus 27-én Bocskay István, Kornis Gábor, Csáky István és a többi urak dandáraival és saját hadaival Szászsebesre, majd Feketehalomra ment. A szabadságaikat visszanyert székelyek 20,000 főnyi számerővel jelentek meg a feketehalmi táborban, mely más csapatokkal is, nevezetesen a váradi őrségből 2500 emberrel, a császári segélyhaddal, mely egészben 1200 nehéz lovasból állott, a kozákok egy erős hadával, a letett Áron helyébe kinevezett Rázván István moldvai vajda 3000, a szászok 4000 főnyi hadával stb. szaporodván, a fejedelem serege 52,000 emberre szaporodott.

A fejedelem most a *törcsvári* szoroson át *szeptember végén* benyomúlt Oláhországba s mivel itt Király Albert és Mihály vajda még 8000 főnyi haddal csatlakoztak, Zsigmond *60,000 főnyi sereggel* rendelkezett, mely felében gyalog, felében lovas népből állott, 75 ágyúval.

Szinán pasa a közeledő erdélyi sereget a Dimbovicza mellett egy hegyről szemlélvén, nem tartotta tanácsosnak vele Tergovistnál megütközni, s e várost és az ott emelt sánczokat *Ali* trapezunti pasa alatt 4000 főnyi védőőrséggel látván el, seregével Bukarestre vonúlt vissza. Zsigmond hadai **Bocskay István** fővezérlete alatt nagy hévvel rohanták meg **Tergovistet** s azt három nap mulva ro- Tergovist.
hammal, melynél különösen a székelyek tüntek ki, bevették. A török őrség nagy része Ali pasával együtt leöletett, más része foglyul esett. Bő zsákmány s ezek közt 46 kisebb és két 56 fontos ágyú, volt a győzők jutalma.

Tergovist elestének hírére Szinán pasa Bukarestnél sem mert Zsigmonddal mérkőzni és Bukarestet fölgyújtván, seregével Gyurgyevora hátrált, hogy ott a Dunán átkeljen. Zsigmond ezt megtudván, Bukarestet balra hagyva, rövidebb úton a törökök után sietett, elfoglalta Szinán pasa egész vonatát és málháját, a törököknek még a Duna bal partján **Gyurgyevonál** levő hadát heves Gyurgyevo.
harczban megvervén, részben levágta, részben a Dunába szorította. Három nap mulva Gyurgyevo vára is rohammal bevétetett.

A fölfuvalkodott Szinán szégyennel tért vissza Konstantinápolyba, hol a jövő év tavaszán hirtelen halállal múlt ki.

Zsigmond a győzelmes hadjárat után az oláh hadakat elbocsá ván, november elején diadallal tért Erdélybe vissza.

1596. **Az 1596-ik évi török hadjárat.** A mult évben szenvedett kudarczok III. Mohammed szultánt arra ösztönzék, hogy egy nagy hadjáratot indítson Magyarország ellen. De még mielőtt e hadjárat bekövetkezett volna, Báthory Zsigmond, ki a szultán boszújától félve személyesen járt Prágában a császárnál, annak hathatosabb támogatását szorgalmazandó, már harczban állott a törökkel.

Az új temesvári pasa ugyanis, a «szemöldökös» *Szulejmán*, a tavasz beálltával ostrom alá fogta a mult évben *Borbély György* által elfoglalt s most általa védett **Lippát.** A Borbély által segélyadásra kért Zsigmond azonnal táborba szállott s megindúlt Lippa felé, de Szulejmán őt nem várta be, hanem török-tatár hadával Temesvárra visszavonúlt. Zsigmond Lippát fölmentvén, követte a pasát és *junius 10-én* ostrom alá vette **Temesvárt.** Ámde várostromra készülve nem levén, Temesvár ellen a fejedelem nem boldogúlt, minélfogva a vár fölmentésére jött tatár sereget támadta meg, s miután azt szétverte, seregével Erdélybe visszament.

Lippa.

Temesvár.

Ugyancsak a tavasz folyamán a császári hadak elfoglalták Dalmátiában **Klisszát,** melyet azonban Apard boszniai pasa két hó mulva visszavett; ellenben Horvátországban a **Kosztajnicza** elfoglalására tett kisérlet már eleve meghiusúlt; de meghiusúlt török részről az Ahmed pasa által **Petrinja** elfoglalására tett kisérlet is.

Klissza.

Kosztajnicza.

Petrinja.

De még a magyarországi hadjáratot sem a szultán kezdte meg előbb, hanem a császári és magyar seregek, melyek az 1596-ik év junius és julius havában Komáromnál és Esztergomnál összegyülekezvén, a támadást — a mult évi hadjárat folytatásaképp — megindították.

Elsőnek **Vácz** támadtatott meg s a törökök által lanyhán védett várost *Pálffy Miklós* és *Schwarzenberg Adolf* rohammal bevették. Pálffy ezután Pest felé czirkált.

Vácz.

Vácz megvétele különben inkább csak előjátéka volt a hadjáratnak, mert a sereg tulajdonképen csak most szervezkedett. A fővezér, **Miksa** főherczeg, csak julius 23-án érkezett a sereghez, melynek első hadműveleti tárgyául Hatvan ostroma tűzetett ki, mely után Pest következett volna.

A császári és magyar sereg augusztus 13-án indúlt el Vácz

alól és elővédjével *augusztus 15-én* érkezett **Hatvan** alá. A sereg, mely a hatvani táborban lassankint 60,000 főre szaporodott, több mint két hétig ostromolta az *Arszlán* bég parancsnoksága alatt mintegy 1500 török által védett várat és azt *szeptember 3-án* rohammal bevevén, a török védőőrséget irtózatos kegyetlenséggel fölkonczolá. Hatvanba védőőrség nem helyeztetett, hanem erődítményei szétromboltattak. 1596. Hatvan.

Miksa főherczeg még Hatvan alatt értesült, hogy a szultán Nándorfehérvárra érkezett és onnét Szegednek tart. Midőn Hatvan elesett, a szultán 150,000 főnyi serege már tényleg Szegednél, Dsáfer pasa által vezetett 30,000 főnyi elővéde pedig Szolnoknál állott. Pálffy sürgette ugyan, hogy Dsáfer pasa elkülönített hadteste támadtassék meg, de a főherczeg — a régi hagyományokhoz híven — már ekkor Bécs és Ausztria födözésére gondolt és minden támadó hadművelettől idegenkedett; a sereget tehát Vácz alá vezette vissza.

Útközben biztos híreket vevén a felől, hogy a szultán *Egernek* tart, ennek a táborban levő várnagyát, **Nyári Pált**, mellé német, cseh és vallon csapatokat adván, azonnal Egerbe küldé, a főherczeg pedig Vácz alatt szándékozott az események további folyamát bevárni.

Mohammed szultán serege valóban **Eger** alá szállott; de Eger várát most nem Dobó és nem magyar védte. A török sereg *szeptember 21-én* jelent meg Eger alatt s *október 13-án* már a félhold ragyogott ormain. A várat, melyet Dobó és Mecskey egy hasonló erejű török sereg ellen hat hétig dicsőségesen védelmeztek és az ellenséget végül szégyennel való elvonulásra kényszerítették, a majd háromszor oly erős, de szedett-vedett idegen, a magyar dicsőségért nem lelkesedő őrség három hétig sem tudta megvédelmezni. A gyáva őrség Nyáry Pált és a többi főtiszteket elfogta és a várat a töröknek átadta. De gyávaságáért keserűen bűnhődött, mert a török a németeket és vallonokat, a Hatvanban a törökökön elkövetett kegyetlenségek megtorlásakép, fölkonczolta, a magyarokat és az elfogott tiszteket pedig rabságba hurczolta. Nyáry Pál a janicsár aga őrizetére bizatván, a mezőkeresztesi csata alatt fogságából megszökött. Eger.

Miksa főherczeg e közben a császári sereggel előbb Vácz,

1596. majd Esztergom tájékán vesztegelt, majd az Ipoly mentén fölfelé húzódott. Hír szerint azon szándékkal, hogy serege növekedtével, vagy Báthory Zsigmond csatlakozása esetén Egert fölmentse, valóságban pedig azért, mert még akkor is, midőn a szultán Eger alatt állott, Bécset féltette, mint nemkülönben azért, mert ingatag, gyámoltalan jelleménél s a seregvezetésben való járatlanságánál fogva csak kapkodott, a sereget czéltalan menetekkel fárasztotta, de semmiféle erélyes, katonás elhatározáshoz jutni nem tudott.

Midőn azonban Báthory Zsigmond követe, Kornis Gáspár a főherczeg táborában megjelenve tudatta, hogy a fejedelem serege útban van, később pedig maga Zsigmond is hozzá jött, a habozásnak meg kelle szünni és a főherczeg megindúlt Eger felé. De már késő volt; Eger akkor már elesett.

A mezőkeresztesi csata, 1596 október 26-án. *Október 18-án* egyesült a császári sereg Báthory Zsigmond erdélyi és Teuffenbach felsőmagyarországi hadaival a *Szikszó* és *Sajó-Vámos* közti táborban és az egyesült sereg, melynek számereje mintegy 50—60,000 főre mehetett, körülbelül 100 ágyúval, a Sajó-Vámoson tartott haditanács határozatából Miskolczon át Mező-Keresztesre menetelt, hogy itt a Keresztes előtt folyó és a Csincse mocsaraiba vezető patak, mint védőszakasz mögött (közönségesen Csincse pataknak neveztetik, de tévesen, mert a Csincse patak a császári sereg háta mögött, Vatta és Gelejnél folyt) állást foglalva, a harczot a szultánnal fölveszi.

Mező-Keresztes.

A törökök azonban a császári sereget megelőzték, mert a szultán az ellenség közeledésének hírére Dsáfer pasát mintegy 15,000 főnyi, nagyobbára janicsárokból álló hadtesttel a császáriak elé küldvén, a pasa a Mező-Keresztes előtt folyó patak hidját elromboltatta, gázlóit erősen megszállotta s a part mentén ágyúkat állítván föl, e terepszakaszt a törökök számára biztosította.

Midőn tehát a császári sereg előcsapatai, *Király Albert* erdélyi, *Homonnay István* magyar és *Ruszwurm Hermann* német hadai *október 23-án* Mező-Kereszteshez értek, ott a pataknál Dsáfer pasa részéről szívós ellenállásra találtak és a keresztesi terepszakaszt csak erős küzdelem után sikerült elfoglalniok. Dsáfer pasa ugyan bámulatos elszántsággal küzdött, de hadteste vé-

gül mégis visszaveretett s ágyúit, zászlóit zsákmányul hagyva, 1596.
Eger felé menekült vissza, nyomon üldözve a magyar lovasság által.

Október 24-én Báthory Zsigmond, a Dsáfer pasa veresége által okvetlenül előidézett rémületet fölhasználni akarván, huszárjaival és merész hajdúival átkelt a keresztesi patakon, hogy a szultán táborát mint a császári sereg előcsapata megtámadja, fölhiván a főherczeget, hogy őt a sereg zömével kövesse. Természetes dolog, hogy a németek lassú eszejárása Báthory ezen, a körülmények által teljesen indokolt és kétségtelenül jeles elhatározását «vakmerőségnek» tartotta s a főherczeg a támadásról hallani sem akarván, Báthoryt visszarendelte. Hosszú tanácskozások következtek most, melyek után a sereg végre a patakon csakugyan átkelt, de midőn híre jött, hogy a szultán is megindult Eger alól, a főherczeg és német hadi tanácsosai saját bátorságukon annyira megrémültek, hogy a sereggel ismét nagy sietve a patak mögé takarodtak vissza; de sőt még ott sem érezvén magukat egészen biztosan, kissé följebb húzódtak Ábrány felé, hol a patak mocsaras ágya még nehezebben volt áthatolható.

A szultán seregéből azonban csupán a tatárok jöttek e napon Kereszteshez, *Csigalezádé Szinán* és *Murad* pasák alatt, kik az erdélyiekkel többszörös harczot vívtak; az est beálltával pedig mindkét fél táborába tért.

Október 25-én a török és tatár előcsapatok — valószínűleg ugyanazok, melyek tegnap este az erdélyiekkel harczoltak — már kora hajnalban megjelentek és Keresztesen alúl a mocsaras patakon egy gázlón átkelvén, a bal szárnyon álló erdélyiek előőrseit visszanyomták és a császári sereg táborát oldalról és hátulról támadták meg. De Király Albert az ágyúkat elővonatván, a támadást visszaverte, mire az egész sereg csatarendbe fejlődött és pedig Teuffenbach hadai az első, Miksa és Báthory seregei a második harczvonalban, előbbi a jobb- utóbbi a bal szárnyon.

Reggel 6—7 óra tájban az egész török sereg a patakhoz érkezett; és pedig elől Csigalezádé Szinán és Murad pasák, utánuk Szokolovics Hasszán budai pasa, majd Ibrahim nagyvezír, azután a szultán a janicsárokkal s végre a ruméliai és anatoliai hadtestek.

1596, A törökök ismételten támadást intéztek a Teuffenbach által védett terepszakasz ellen, de hiába; ekkor egy gázlón följebb átkelve, a császári sereg jobb szárnyát rohanták meg, még pedig oly váratlanul, hogy Báthory István gyalogjait majd teljesen szétverték; de közbelépett Schwarzenberg, majd segítségül jött Báthory Zsigmond és Király Albert is az erdélyi hadakkal, végül pedig Teuffenbach is támadásba ment át, mire a török hadak meghátráltak. De még egy utolsó visszacsapással megrohanta Csigalezádé Szinán a sáron átkelt hajdúkat s belőlük vagy 400-at részint levágott, részint elfogott.

Az eredmény tehát a császári seregé volt, de a nap nemcsak a töröknek, de Miksának is tetemes veszteségbe került. A küzdelemnek az eső és a bekövetkező sötétség vetett véget. Az éjet a két sereg egymástól alig néhány kilométer távolságra, a patak által elválasztva töltötte.

A császári fővezérlet az éjjel tartott hadi tanácsban azt határozta, hogy támadni nem fog, hanem az ellenséget a gázlókon átbocsátván, átkelés közben rohanja meg.

Október 26-án a két sereg a mellékoldalon levő csatarend szerint fejlődött a harczhoz.

A törökök előcsapatai, nevezetesen Csigalezádé Szinán és Murad pasák hadosztályai a szabadon hagyott átkelőkön, a tatárok Mező-Keresztes alatt, átkeltek a sáron s előbbiek az elfoglalt terepszakaszt rögtön megerősítették és ágyúkkal is bőven ellátták; a tatárok hátul és oldalt foglaltak állást, hogy alkalmas pillanatban a császáriakat megrohanhassák.

De a császáriak egész délig nem mozdúltak és a támadást csak az első délutáni órákban indították meg.

Délután 3 óra volt, midőn a két sereg összecsapott. Az erdélyiek a szemben álló török hadakat szorították vissza a sár felé, Király Albert pedig a székelyekkel a tatárokat támadta meg. A törökök e közben folyton sűrűbben keltek át a patakon s az átkelők egy hadosztálya Ábrány felől a császáriak jobb oldalát rohanta meg.

Ekkor Báthory Zsigmond erdélyi hada a középen oly hatalmas támadást intézett, hogy a törökök első harczvonalát áttörte és azt a vizen át visszanyomta; erre azután Pálffy és Teuffenbach

tartalék-csapatai is előnyomúltak és a törököket az egész vonalon visszavetették. 1596.

A csata tehát meg volt nyerve; az ellenség futott, a császári

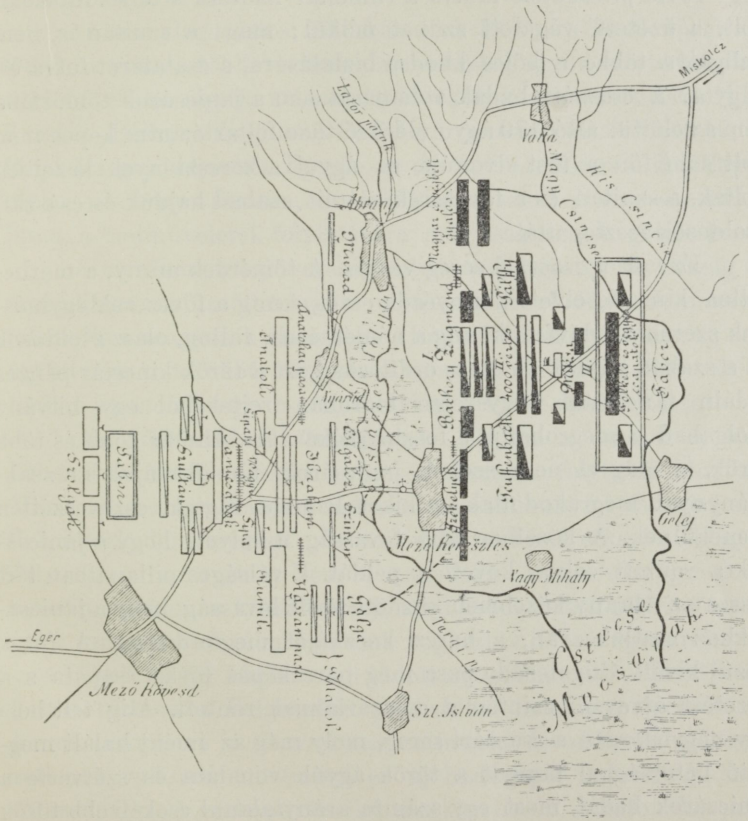

A mezőkeresztesi csata.
1596 október 26-án.

csapatok pedig — miután a vizen való átkelés meg volt tiltva — beosztásukba tértek vissza.

Ekkor Miksa a magyar vezérek, nevezetesen Báthory Zsigmond, Király Albert és Pálffy Miklós tanácsára kiadta a parancsot

1596. az általános előnyomulásra, a vizen való átkelésre, hogy az ellenség fölött teljes diadal vívassék ki.

Hasszán pasa a ruméliai hadtesttel megkísérlette ugyan a császári sereg föltartóztatását, de az oly erővel rohant a töröknek, hogy rövid pillanatok mulva a ruméliai hadtest is teljes futásban volt, s üzetett, vágatott szünet nélkül; maga a szultán is, nem hallgatva többé a bölcs khodsa biztatására, a csatateret futva elhagyta. A császári hadak rohanását sem a janicsárok tömörfala, sem az előttük álló 170 ágyu öldöklő tüze föltartóztatni képes nem volt s midőn a füst elvonúlt, az ágyúk a keresztények kezeiben voltak, a szultán és a fővezérek sátrait szabad hajdúk és császári zsoldosok fosztogatták.

Ez volt a császári sereg veszte. A tömérdek arany, a mérhetetlen kincsek elvették a győzők eszét, s míg a fővezérek egymásnak szerencsét kívántak, míg a német, cseh, vallon, olasz zsoldosok és a szabad hajdúk éktelen ordítozás közt a török kincstár pénzes ládáin tánczoltak, egyszerre előrohan rejtekéből egy hitvány szolgahad s megrohanja a fosztogatókat. Csakhamar több és több török, a még el nem széledt janicsárok, támad reájuk s a zsákmánynyal megrakodottak, a kiket le nem vágtak, eszeveszetten menekülnek. A közelben álló lovasság, a helyett hogy a janicsárokra rontott volna, követi a példát. E válságos pillanatban tért vissza az Ábrány közelébeh küzdött török lovasság, mely a janicsárokhoz csatlakozván, a harcz koczkáját megfordította. A futók közül kivált Csigalezáde pasa még harczképes lovas csapata s a vezetést átvevén, szintén a császáriaknak rontott. Alig telt bele egy negyedóra s a császári sereg, mely még az imént halált megvető bátorsággal támadt a török ágyúk vonalára és szétverte a janicsárok hadát, most egy számra aránytalanul csekélyebb török had elől futva menekült a patak felé.

A fényes győzelem rövid pillanatok alatt gyászos vereséggé változott s megtörtént ama ritka dolog, hogy mindkét harczoló fél zöme, magát csatavesztesnek tartván, egymástól megfutamodik, míg ugyanakkor alárendelt erők a nap eredményét eldöntik. Egyébiránt miután a főerők futásának e furcsa versenyében a császári sereg volt az, mely jobban futott, a győzelem kétségtelen a törököké lőn. A csatából menekült szultán csak *Szolnokon*

tudta meg, hogy a császári sereg fölött nagy döntő győzelmet 1596.
vívott ki.

A császári sereg vesztesége mintegy 12—15,000 fő volt, a törököké — daczára az utolsó perczben kivívott győzelemnek — legalább 20,000 fő.

Az aránylag biztos táborban csak Pálffy és Teuffenbach töltötték az éjet; a többi vezérek a csapatokkal együtt szerte futottak; a tábor és az ágyúk másnap a törökök kezébe kerültek. Miksa Kassára, Báthory Zsigmond Diós-Győrre menekült. A török 10,000 főnyi őrséget helyezvén Egerbe, az országból kitakarodott; állapota olyan volt, hogy a szultán, kinek különben sem volt erre semmi hajlama, a hadműveletek folytatására még csak nem is gondolhatott.

A mezőkeresztesi vereség sulyos volt ugyan, s az ország felszabadítása iránt szőtt terveket messze időkre elodázta, de másrészt fölemelte a magyarok önérzetét, kimutatván, hogy az ország ereje együttvéve a töröktöt meggyőzni képes. A mezőkeresztesi volt különben az *utolsó nagy csata*, melyben a török diadalt aratott.

Az 1597-ik évi hadjárat. Miután a császár a török 1597.
háborút a mezőkeresztesi vereség daczára folytatni óhajtotta, Miksa főherczeg a hadjáratnak a tavaszszal való folytatására minden intézkedést megtett; de midőn biztos hírek érkeztek, hogy ez évben sem a szultán, sem a nagyvezír Magyarországra hadat vezetni nem fog, a készülődések lanyhábbak lettek s Miksa a sereget a magyaróvári táborban csak augusztus hóban egyesítette.

Csak *Pálffy Miklós* nem tudott nyugodni s mivel Prestyensky János tüzmester Belgiumból *petárdákat* hozott, melyek ott várkapuk betörésére jó sikerrel használtattak, de eddig nálunk ismeretlenek valának, elhatározá ez új hadi gépet **Tata** elfoglalására Tata.
fölhasználni. A várkaput csellel megközelítvén, a vallonok a petárdát a kapura illeszték; a felrobbanó petárda a kaput betörte, mire Pálffy 500 huszárral, 1200 magyar- és 1000 német gyalogossal a várba rohanván, annak török őrségét felkonczoltatta és a várat elfoglalta.

Az óvári haditanácsban, mint már előbb Prágában, Pálffy és Nádasdy Buda visszavételét óhajtották a hadműveletek első és főtárgyául kitüzni, de a haditanács inkább a könnyebb feladatokat óhajtotta, s így Pápa és Győr megtámadása határoztatott el.

1597. A sereg augusztus közepén indult ki az óvári táborból és
Pápa. **Pápa** alá szállott, hol a sereghez még Zrinyi György, Batthyány Ferencz, Török István és Dersffy Ferencz 7000 fővel csatlakoztak. Pálffy ezelőtt Esztergom vidékén tartózkodott, hogy a Rákoson táborozó török sereget megfigyelje. Pápát Szemender bég alatt 800 török tartotta, de nem soká. Midőn ugyanis a császáriak *augusztus 20-án* a várost bevették és az őrséget, melyből már 200 elesett, a várba szorították, Szemender bég Dersffy felszólítására azt is feladta. De bár az őrségnek a szabad elvonulás biztosíttatott, a vallonok és olaszok a törökök közül 300-at levágtak s a vérengzésnek csak Zrinyi György közbelépése vetett véget, ki Szemender béget és még életben maradt 250 társát az elvadult zsoldosok kezeiből kiragadta.

A várba 1000 főnyi német és magyar őrség tétetvén, a sereg Óvárba visszatért s csak hosszas habozás után *szeptember 9-én*
Győr. szállott **Győr** alá. De Győrt az olasz renegát *Ali* pasa ügyesen és oly nagy önbizalommal védte, hogy még a kapukat is csak éjjelre záratta be. A sikertelen ágyúzás addig tartott, míg híre jött, hogy Satergi Mohammed második vezír Győr fölmentésére jön; ekkor Miksa a hadakkal a Duna bal partjára kelt át s innét tétlenül nézte,
Tata. mint veszi vissza Mohammed pasa **Tatát**, melynek védelmében 600 magyar elhullott.

Mohammed pasa 8 napig maradt Tatánál, várva a császáriak támadását, azután pedig Budára és innét Vácz alá indúlt. Miksa főherczeg Esztergomot féltve, a Duna bal partján Verőczéig nyo-
Vácz. mult elő. Mohammed pasa **Váczot** ágyúztatá, midőn pedig annak őrsége Pálffy parancsára onnét kivonúlt, a várost elfoglalta. A pasa
N.-Verőcze. most a császáriak **nógrád-verőczei** megerősített táborát támadta meg, de az ostrom második napján, *október 6-án*, Pálffy 6000 lovassal oly erővel támadt a török sereg oldalába, hogy a pasa futni kényszerült.

Ez volt a császári seregnek ez évben utolsó hadi tette, mert a sereg Váczot ujból megszállván, a törökök elvonulása után nem sok időre téli szállásokra bocsáttatott.

A többi hadszínhelyek harczaiból fölemlítendő Draskovits
Verőcze. horvát bán és Herberstein sikertelen kisérlete a szlavoniai **Verőcze** elfoglalására és a Jósika István által vezetett erdélyi hadak épén oly

sikertelen ostroma **Temesvár** ellen, mely hadjáratban még **Csanád** is veszélyben forgott, mert a temesvári pasa azt birtokába ejteni igyekezett — de siker nélkül. 1597. Temesvár. Csanád.

Az 1598-ik évi hadjárat; Győr visszavétele. Az 1597-ik évi balsikerek után valahára egy érdekes és fényes hadi tett nyitja meg a hadi események sorozatát. 1598.

Győr ostromának az elmult évben való indokolatlan abbanhagyása fölött leginkább Pálffy Miklós boszankodott s a tél folyamán Schwarzenberg Adolffal együtt kieszközölte a császárnál az engedelmet, hogy **Győr** visszavétele rajtaütés vagy ostrom útján újból megkisértessék. Győr.

Az ostromszerek még a tél folyamán nagy gonddal előkészittetvén, azok Komáromba szállittattak, hol márczius 25-éig a vállalatra kiszemelt csapatok is, nevezetesen 1000 magyar és 1000 német lovas, 1000 magyar és 2150 vallon és német gyalogos, összesen tehát 5150 fő, összegyüjtettek.

A Duna hidja elkészülvén, a hadtest *márczius 27-én* a hidon átkelt s a legnagyobb csendben menetelve (a netaláni híradás meggátolására erős járőrök küldettek előre) az éj beálltáig körülbelül Banáig hatolt előre, hol a csapatok egy időre nyugodtak. Márczius 28-án a hadtest még nagyobb elővigyázattal egész a Vénekkel szemben levő cserjékig menetelt s ott húzódott meg. A csapatok parancsnokaival és tisztjeivel csak itt közöltetett a menet czélja és a végrehajtás terve, mely minden egyes csapat helyét, feladatát pontosan meghatározta.

A menet csak az éj beálltával folytattatott, az utak kikerülésével, a terepen keresztül, a legnagyobb elővigyázattal s igy ért a hadtest elővéde éjjel 2—3 óra közt a vár alá. Törökül beszélő magyar huszárok a kapuőrséggel beszédbe elegyedve, elérték a külső rácskaput, áthatoltak a leeresztett felvonó-hidon, mire a vallonok a petárdát gyorsan felillesztvén, a kaput betörték. Vobécourt százados csapata rögtön megszállotta a kaput, melyen át Obernburg alezredes zászlóalja azonnal behatolt. Csapat csapat után nyomúlt be a várba és elfoglalta kijelölt helyeit a tereken és bástyákon s mire a török védőőrség felriasztva fegyvert fogott, a vár már a császáriak és a magyarok kezében volt. Most tört elő a belső várból *Ali* pasa, a vár parancsnoka és kétségbeesett erőfeszítéssel,

1598. mindkét kezében villogó aczélt forgatva küzdött, mígnem halálos sebekkel borítva összerogyott. A küzdelem azonban még ezután is órákon át folyt s csak midőn az utolsó, Pálffy által vezetett tartalék is benyomúlt, dült az véglegesen el. A törökök utolsó maradéka a Szentdombi bástya lőporkamráját felrobbantván, önmagát s még 300 keresztény harczost is a levegőbe röpitett. Omár aga, ki a belső várkastélyt védelmezte, lövegekkel kényszeríttetett a megadásra.

Márczius 29-én reggel Győr vára, mely csak három évig és hét hónapig volt török kézen, ismét a magyarok és császáriak birtokában volt; 188 ágyú 700 ló és tömérdek lőszer, élelmiszer és egyéb jószág volt a zsákmány.

A harcz hevességét mutatja, hogy az utczákon több mint 1500 török hullája feküdt s hogy a győzők is a diadalt 600 főnyi veszteséggel vásárolták meg.

A császár Győr parancsnokává Schwarzenberget nevezte ki, a ki a megrongált kaput és a többi erődítményeket is helyre állíttatta.

A császári és magyar sereg ez után valóban Buda ostromára készült. De a császár még a német birodalmi hadakat kivánta bevárni, Miksa főherczeg pedig, Báthory Zsigmondnak az erdélyi fejedelemségről való lemondása folytán, a császár által Erdély kormányzójává szemeltetett ki és Kassára távozott.

Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf azonban a hadakat addig is foglalkoztatni ohajtván, ostrom alá fogták **Tatát** s miután az elfoglaltatott, alig nyolcz nap alatt a megrémült töröktől **Gesztes, Veszprém, Palota, Nagy-Vázsony** és a Bakonyvidék még több kisebb várát ejtették hatalmukba, diadallal térvén Győrbe vissza.

Tata. Gesztes. Veszprém. Palota. N.-Vázsony.

A hadsereg parancsnokságát ezután **Mátyás** főherczeg vette át, s miután a segélyhadak megérkeztek, a sereget ostromszerekkel és számos ágyúval ellátván, **Buda** alá szállott. Ámde az idő már őszre járt, mert a sereg csak *október 3-án* érkezett ó-budai táborába, s így a sikerre a kilátás csekély volt. A csapatok a vizivárost ugyan csekély fáradsággal megnyerék, s a törökök által elhagyott Gellérthegyet is elfoglalák, de a vár ellen a beállott kedvezőtlen időjárás, a folytonos esőzés miatt, mely a vivó-árkokat víz-

Buda.

zel töltötte meg, nem boldogulhatván, a főherczeg a vár vivását *november 3-án* félbe szakítván, Esztergomba visszavúonlt. 1598.

Ez idő alatt az ország *keleti részén* is folyt a harcz. Szulejmán, a nyughatatlan temesvári pasa ostrom alá fogta **Csanádot**, de midőn az erdélyi hadak a vár fölmentésére siettek, annak ostromával felhagyva, Temesvárra visszatért. Csanád.

Viszonzásul Bárczy András karánsebesi bán tőrbe csalta Szulejmán pasát **Lugosnál**, hol annak hadai sulyos veszteséget szenvedtek. Lugos.

Ámde útban volt már Satergi *Mohammed* pasa, ki tavaly Miksa főherczeg ellen nem boldogulván, ezuttal Nagyvárad megvételére készült. Még útközben elfoglalta a Lugosy Ferencz által elhagyott **Csanádot**, majd visszavette **Aradot** és **Nagylakot** és Várad alá szállott. Csanád. Arad. Nagylak.

Nagyváradot 3000 német és olasz és 1000 magyar harczossal *Nyáry Pál* és *Reder Menyhért* védelmezték az *október hó 3-án* Várad alá érkezett török-tatár sereg ellen, mely hasonló nehézségekkel küzdött, mint Mátyás főherczeg Buda alatt, és rohamai, bár azokat nagy erővel hajtotta végre, sikertelenek maradtak. Midőn pedig az esőzések beállottak, az ostromot november első napjaiban Mohammed is kénytelen volt beszüntetni. A visszavonuló tatárság azonban az egész vidéket borzasztó módon elpusztította. Nagyvárad.

Az 1599-ik évi hadjárat. A tatárok serege, mely a nagyváradi ostrom után a telet Buda és Szeged táján töltötte, s melynek számereje majd 60,000 fő volt, már január hóban megmozdúlt és elözönlötte előbb a Budától északra fekvő vidéket, egész falvak lakosságát kiölve és rabságra hurczolva. Básta, midőn a tatárok Miskolcz és Rozsnyó tájékát dúlták, küldött ugyan csapatokat ellenök, de azokat a tatárok **Sajó-Vámosnál** megverték, midőn pedig maga ment ellenök, a tatárok **Szepsinél** rajtütvén, Kassára visszaszorították. A magyarok által megszállt várak őrsége gyakran kiütött ugyan a tatárokra, de ha ily módon néhány ezer el is veszett, ez az ország nagyrészének feldulásáért és a 10,000-et meghaladó rabságba hurczolt magyarért kárpótlást nem nyújtott. 1599. S.-Vámos. Szepsi.

A császári és magyar fősereg nagyobb szabású hadműveletre ez évben nem készült; csak Schwarzenberg és Pálffy igyekeztek

1599. arra, hogy Buda és Fehérvár ellen a győrihez hasonló rajtaütést hajtsanak végre.

Buda. A **Buda** elleni vállalatra a vezérek 8000 főnyi hadtesttel április 16-án kora hajnalban indultak el Esztergomból. A vállalat azonban — úgylátszik — elárultatott, mert midőn a hadtest a következő nap hajnalán Budához közeledett, a törökök az egész őrséget felriasztották és a császáriakat készen várták. A rajtaütés

Zsámbék. nem sikerülvén, a hadtest visszafordúlt s miután útközben **Zsámbék** rablóváracsot feldúlta és légbe röpítette, Esztergomba visszatért.

Székes-fehérvár. Nem sokkal kedvezőbben folyt le a **Székesfehérvár** elleni vállalat, melyet május 9-én kisérlettek meg, 5000 fővel vonulván Győrből a város alá. A város Ingovány- vagy Sziget-külvárosának kapuját ugyan petárdával bezúzták és a várost elfoglalták, de a vár ellen a vállalat nem sikerült, sőt az egyik petárda is ott maradt, melynek később kisérletképen való elsütésénél úgy az elfogott vallonok, mint sok kíváncsi török is elveszett. A császáriak a várost kirabolták és felgyújtották s ezután nagy zsákmánynyal vonúltak Győrbe vissza.

Még nagyobb kárt okozott Pálffy a törököknek az által, hogy a szabad hajdúkat és ráczokat, kiknek száma e zavaros időben rendkívül fölszaporodott, a törökök eleség-szállítmányainak elfogására a Közép-Dunára rendelé. A tatárok sáska-hada ugyanis úgy Buda, mint a többi várak eleség-készletét elfogyasztván, ezt a törökök az Al-Dunáról hajókon szállított készletekke ligyekeztek pótolni. A hajSzegszárd. dúk egy csoportja, mintegy 1600 fő, junius elején **Szegszárd** táján el is fogta a bácsi bég 20 hajóból és 4 sajkából álló szállítmányát, a kiséretből 300 törököt s magát a béget is felkonczolván. Még

Tolna. jelentékenyebb volt a **Tolna** mellett junius 20-án rajtaütéssel elfogott szállítmány, mely egy gályából, 60 nagyobb, 76 kisebb hajóból és 20 ágyúból állott. A kisérő törökökből itt több mint 1200 veszett el, részint a harczban, részint a Dunában.

Valpó. A hajdúk megvették ezután **Valpót**, sőt az eszéki nagy híd egyrészét is felgyújtották. A visszatérésnél a boszniai pasa a pécsi, szigeti és koppányi bégekkel útját állta a hajdúknak, kik a kifejlődött harczban több mint 200 főnyi veszteséget szenvedtek, de végül magukat mégis szerencsésen keresztül vágták.

Augusztus elején Pálffy és Zrínyi Buda felé czirkálván, el- 1599.
fogták a szemöldökös Szulejmán budai, azelőtt temesvári pasát és
Bécsbe küldték, Schwarzenberg pedig Pest ellen tett petárda- Pest.
kisérletet, de siker nélkül.

A portán Győrnek a mult évben történt elvesztése nagy hatást idézett elő, olyannyira, hogy maga a szultán készült egy új magyarországi hadjáratra; később azonban a vállalatott *Ibrahim* nagyvezírre bízta, a kit különben békekötésre is felhatalmazott, mire nézve már előbb a tatár khán által tétetett kisérleteket.

A nagyvezír serege szeptember 18-án ért Budához, hol a tatárok is összpontosíttattak; a békealkudozások azonban, miután a törökök Győr, Esztergom, Fülek és Nógrád, a császári biztosok pedig Hatvan és Eger visszaadását követelték, sikerre nem vezettek. A nagyvezír ekkor, hogy a császári biztosokat a békefeltételek elfogadására bírja, a tatárokat újból rablásra indítá, kik az Ipoly, Garam és Vág völgyét rettenetesen feldúlták; 17,000-re tétetik azok száma, a kik ez alkalommal a tatárok rabságába estek és százakra ment a feldúlt falvak és városok száma, melyek a tatárok pusztító dühének áldozatul estek. A nagyvezír maga a Nyitra völgyében Ürményig nyomúlt fel, hasonlókép dúlva és pusztítva.

A császári sereg ez alatt mintegy 20,000 főnyi számerőben Esztergom mellett erődített táborban állott s fővezére, a különben jeles *Schwarzenberg*, nyilván a prágai haditanács parancsai által cselekvésében korlátozva, semmiképen sem volt rábírható, hogy akár a tatárokat, akár a nagyvezír kedvezőtlen helyzetben levő seregét megtámadja. Pálffy és Nádasdy a dühösségig ingerülve, miután Schwarzenberg «*a sereg megtartását minden egyebek fölé helyezé*», végre is elhagyták a császári tábort, és az Ipoly völgyén 5000 főnyi hadukkal fölfelé nyomulván, egy török-tatár hadat **Szécsénynél** megsemmisítettek, azután pedig a nagyvezír serege Szécsény.
közelébe igyekeztek. De ez, mihelyt a magyarok mozdulatairól értesült, seregét Budára indította vissza. Ide mentek a tatárok is, végre pedig az egész török-tatár had, október vége felé, kivonúlt az országból. A hajdúk ez alkalommal a tatárok táborát **Szendrő-** Szendrő.
nél megrohanván, számos foglyot szabadítottak meg és 13,000 lovat zsákmányoltak.

1599. Koppány. Ozora. Kaposvár.

Csak most indúlt meg Schwarzenberg Esztergom alól és a dunántuli rövid hadjáratban **Koppányt, Ozorát** és több kisebb várat megvevén, **Kaposvárat** fogta ostrom alá. De a beállott kedvezőtlen időjárás miatt ez ostrommal csakhamar fel kellett hagyni.

Erdélyben Báthory Zsigmond a fejedelemségről 1598 április 8-án lemondván, miután a kormányt Rudolf biztosainak átadta, Oppelnbe ment. De elhatározását hamar megbánván, Bocskay ösztönzésére már augusztus 20-án ismét visszatért. Ámde midőn Mohammed pasa Nagyvárad alá szállt és Zsigmond követeit, ki a töröktől való félelmében a portához újból közeledni akart, elutasította, 1599 elején a fejedelemséget újból Rudolfnak ajánlotta föl. Követei a császártól azonban még vissza sem tértek, midőn Zsigmond új elhatározással a fejedelemséget unokabátyjára, **Báthory Endre** bibornokra ruházta, kit márczius 29-én a rendek is elismertek. Zsigmond ezúttal nejétől is, ki anyjához tért vissza, véglegesen elvált és maga Lengyelországba távozott.

Báthory Endre azonban nem volt szerencsés. *Mihály* oláh vajda ugyanis, ki maga ohajtott volna Erdély fölött uralkodni, a császártól fölhatalmazást nyert Báthory Endre elűzésére és a fejedelmet haddal támadta meg. A fejedelem és a vajda közt, ki a székelyeket is pártjára vonta, a döntő küzdelem 1599 október 28-án Szeben közelében a **Szent-Erzsébeti** síkon ment végbe és a fejedelem 5 órai véres harcz után legyőzetett; 2700 erdélyi maradt a harczmezőn, s elveszett a fejedelem is, ki menekülés közben, október 31-én egy Ördög Balázs nevű székely által baltával lesújtatott s azután lefejeztetett.

Szent-Erzsébet.

A császár szivesen vette ugyan a neki tett szolgálatot, de tartván tőle, hogy Mihály vajda magát Erdélyben megfészkeli, ki roppant sarczokat vetett ki (egyedül Gyula-Fehérvár 50,000 forintot fizetett) s azt a Báthoryak kincseivel együtt részint Oláhországba vitte ki, részint a porta kiengesztelésére Konstantinápolyba küldte, Básta György tábornokot Huszt és Somlyó megszállására rendelte. Tovább menni a császár még nem tartotta időszerűnek, s így Mihály vajdával egyelőre még alkudozások folytattattak.

1600 Pápa.

Az 1600-ik évi hadjárat. Az 1600-ik évben *Magyarországon* a hadi események a törököknek **Pápa** ellen január vé-

gén megkísérlett rajtaütésével kezdődtek. Ez nem sikerült, de sok- 1600.
kal veszedelmesebbé vált Pápára annak saját vallon őrsége, mely fizetését már több mint féléve meg nem kapván, föllázadt.

A XVI. század végén és a XVII. században a szorosabb értelemben vett császári hadsereg kizárólag zsoldosokból állott, kik Európa minden nemzetéből összegyülekezvén, a császárnak pénzért szolgáltak; természetes, hogy ezek hűsége csak addig tartott, míg a zsold kijárt. Ha a zsold egy ideig — néha hetekig, hónapokig — elmaradt, a zsoldosok az ország népét fosztogatták, ha pedig helyhez voltak kötve, mint pl. várakban, hol a környék hamar ki volt fosztva, föllázadtak s nem ritkán magát a várat is veszélybe sodorták, azt az ellenségnek adván föl.

Pápán 3000 zsoldos volt, köztük 1500 vallon, kiknek a császári kincstáron 60,000 arany követelésük volt; a németek, spanyolok stb. csak vártak, de a vallonok, élökön *Finn* és *Molta* nevű kapitányaikkal, erélyesen követelték hátralékos zsoldjuk kifizetését s midőn ezt meg nem kaphatták, Pápát a töröknek, nevezetesen Dervis fehérvári pasának 100,000 aranyért fölajánlották. A vár kapitánya, *Maróthy Mihály,* csekély számú magyarjaival mit sem tehetvén, a fővezérletnek és a hadi tanácsnak sürgős jelentést tett, mire a hadi tanács a vallonokat fölváltandó, Hofkirchen ezredes alatt öt zászlóalj németet küldött Pápára. A vallonok azonban Hofkirchent a várba be nem bocsátották, Maróthyt pedig, továbbá a többi magyar és velük nem tartó német tiszteket börtönre vetették, a lakosságot kirabolták.

Ekkor végre maga Schwarzenberg ment 2000 gyalogosból és 1000 Kollonits-lovasból álló haddal megfékezésökre; de a vallonok az oszlopot megrohanván, visszaverték. Schwarzenberg most még 3000, s midőn ez is elégtelennek bizonyúlt, még további 2000 főt vont Pápa előtt össze s a várat most 9000 főnyi, tűzérséggel és ostromszerekkel ellátott sereggel ostrom alá fogta. A császári sereg előcsapata junius 24-én, az ostromló had julius 12-én ért Pápa alá, de nem sokra ment; sőt julius 29-én maga Schwarzenberg, egy vallon golyó által találva, elesett. Az ostromot most Nádasdy Ferencz, majd Réder Menyhért, ennek megbetegedésével pedig újból Nádasdy vette át. Augusztus 9-én végre a vallonok, az éhség által kényszerítve, szökést kísérlettek meg, de a magyar lovasok

1600. által nagy része elfogatott és miután közülök 1000 elesett, 4—500 elfogatott, a vár a császáriak kezébe került. Körülbelül 500—600 vallon Fehérvárra menekült s ott török szolgálatba állt, a fogságba jutottak pedig saját hűségben maradt bajtársaiknak adatván át, iszonyú kegyetlenséggel kivégeztettek.

A császári zsoldosok azonban nemcsak itt, hanem az egész országban, valamint Erdélyben is rettenetesen garázdálkodtak, s a szegény magyar nép általuk épen annyit, sőt többet szenvedett, mint a törököktől és tatároktól.

E közben **Ibrahim** pasa nagyvezír, ki a mult évben békeajánlataival nem boldogúlt, újból betört az országba, oly szándékkal, hogy Esztergomot fogja ostrom alá. Miután azonban a szigeti pasa a hajdúk garázdálkodásai ellen a nagyvezír oltalmát kérte, s különösen a kanizsai hajdúk ellen panaszkodott, a nagyvezír Kanizsa alá szállott. Útközben megvéve az őrsége által elhagyott **Lak**-ot, továbbá **Kis-Komáromot** és a Pető Gergely által föladott **Babocsát**, a török sereg szeptember 8-án érkezett **Kanizsa** alá, melyet *Paradeiser György* német kapitány 1600 gyalogossal és 800 lovassal, melynek mintegy fele volt magyar, védelmezett. Az ostrommunkálatok lassan haladtak; Paradeiser, kinek nagy lőpor-készlete véletlenül fölrobbant, Zrínyi Györgytől kért lőport és támogatást, ki viszont Mátyás főherczeget sürgette Kanizsa fölmentésére. A főherczeg a *Mercoeur Fülöp* Emánuel lothringeni herczeg parancsnoksága alatt álló s mintegy 20,000 főnyi magyar-német sereget szeptember 17-én indította meg Győrből Kanizsára; útközben a sereghez Zrínyi, Nádasdy, Draskovics és még többen csatlakozván, annak létszáma 25,000 főre szaporodott és az október 9-én Kanizsa közelébe **Sormáshoz** érkezett.

Lak. Kis-Komárom. Babocsa. Kanizsa.

Sormás.

A törökök már ekkor útját akarták állani a császári seregnek, de visszanyomattak; a harcz Sormásnál október 12-éig mindennap megújult, még pedig kedvező eredménynyel, de a császári fővezér arra, hogy a folyón átkelve a törökök táborát megtámadja, nem volt rábírható. A következő napon pedig a császári sereg *eleséghiány miatt* kénytelen volt a hadműveleteivel fölhagyni, visszavonúlt és Kanizsát sorsára bízván, rövid napok mulva föloszlott.

Paradeiser még kilencz napig tartotta magát és Kanizsát

október 22-én a töröknek föladta, miért később 1601 október 19-én Bécsben lefejeztetett. 1600.

Kanizsával a Dunántúlnak és az országnak egy nagy erős végvára veszett el, melynek eleste az egész vidéket a török kezébe adta és az ország védelmét lényegesen megnehezítette.

Erdélyben Mihály vajdával, ki a császártól Erdély átruházását kivánta, a biztosok nem boldogúltak, annál kevésbbé, mert Báthory Zsigmondot, ki lengyel segélyhadakkal és Jeremiás moldvai vajda seregével Erdélyt újból visszafoglalni akarta, **Szuczavánál** megvervén, Moldvából kiszorította, a moldvai vajdát Chozimban ostrom alá fogta, egész Moldvát meghódítván, ennek rendeit hűségére eskette, a portánál pedig Erdély fejedelmévé elismertetvén ennek jelvényeit, a buzogányt és zászlót, megkapta. Szucsava.

Mihály vajda tehát ura maradt Erdélynek, melyet a legzsarnokibb önkénynyel kormányzott, katonáival az országot dúlta, roppant adókat szedett, a nemesek jószágait bojárjainak adományozta, a várakat oláhokkal rakta meg. Ez önkénykedés végre is határát lelte. Az erdélyi nemesség a vajda ellen föllázadván, Bástához csatlakozott, hadait vele egyesítette. Básta Erdélybe bevonulván, szeptember 14-én ért Kolozsvárra, s négy nappal később, szeptember 18-án **Miriszlónál** ment végbe a mérkőzés, melyben Mihály vajda Básta és az erdélyiek 18,000 főnyi hadától teljes vereséget szenvedett; 10,000 oláh feküdt a miriszlói csatamezőn és a vajda Moldvába menekült. De itt sem maradhatott, mert Báthory Zsigmond vezére, *Székely Mózes* és a *Zamojszky* által vezetett lengyel sereg részéről a **Szereth** mellett október 20-án újból vereséget szenvedvén, Oláhországba volt kénytelen futni. Miriszló. Szereth.

Az 1601-ik évi hadjárat; Sz.-Fehérvár visszavétele; a sárréti győzelem. Ibrahim pasa nagyvezír Kanizsa elfoglalása után téli szállásokra Nándorfehérvárra ment és miután onnét a béke iránti alkudozásokat újból megkezdte, az év elején úgy látszott, hogy a török háború egy időre véget ér. De e reményeket a nagyvezír halála meghiusította, s a háború, bár késön, tovább folyt. 1601.

A császári sereg csak augusztus közében gyülekezett s a hadi tanács, mintha ereje túlságosan sok lenne, egyszerre két hadműveleti tárgyat jelölt ki: Székesfehérvár és Kanizsa vissza-

1601. vételét, eltekintve a harmadiktól, t. i. Erdély megszállásától, melyre Bástának szintén csapatok kellettek.

Székesfehérvár. A **Székesfehérvár** elleni vállalat fővezéréül **Mercoeur Fülöp** lothringeni herczeg neveztetett ki s a haderők, melyek rendelkezésére adandók voltak, 35,000 főben állapíttattak meg. Mercoeur igen helyesen az egész császári haderőt, mely mintegy 80,000 főt tett, egy czélra kívánta fölhasználni, t. i. *Buda visszavételére;* csak ennek sikeres végrehajtása után következtek volna előbb Fehérvár s azután Kanizsa. A hadi tanács azonban, talán azért, mert a Kanizsa ellen működő sereg vezérévé Ferdinánd főherczeg már ki volt nevezve, elhatározásánál megmaradt.

A császári csapatok a komáromi és esztergomi táborban csak augusztus végével voltak együtt, s számuk — a magyarokon kívül, kik mintegy 3000-en voltak — 28,400 főt tett, közte 8000 lovas; a lövegek száma nem ismeretes. A sereg mindkét táborból szeptember 5-én indúlt el és *szeptember 9-én* Székesfehérvár alatt egyesülvén, a külvárosok elleni sánczok ásását még az nap megkezdte. Már szeptember 13-án *Ruszwurm* tábornok, a derékig érő iszapban, éjjeli időben, kilencz óra hosszat a mocsarakon átgázolva, elfoglalta a «Sziget» külvárost, a következő napon Hofkirchen ezredes a «Mocsár» külvárost s miután a Ráczvárost a törökök önként kiürítették, már csak a vár volt hátra. *Szeptember 20-án* általános roham intéztetett és délután két órakor *Székesfehérvár a császári csapatok kezében volt.* Fehérvár török parancsnoka, *Huszein* pasa mintegy 1500 fővel fogságba került és Bécsbe küldetett; a foglyok közt 600 volt még harczképes. A talált zsákmányt egykoruak több millió értékűre teszik.

Mercoeur herczeg a várba Stahremberg parancsnoksága alatt 1000 német és 600 magyart helyezvén őrségül, a vár erődítményeit helyreállította.

A császári sereg táborát szeptember 25-én Csókakő mellé tette át s itt vette nemsokára hírül, hogy **Hasszán** pasa nagyvezír Fehérvár visszavételére nagy sereggel közeledik. Az október első napjaiban beérkezett hírek tudatták, hogy a nagyvezír és a budai pasa 80,000 fővel közelednek; erre az időközben a táborba érkezett Mátyás főherczeg a tábor megerősítését rendelte el.

Október 9-én a törökök elővéde már Fehérvár alá szállván,

a főherczeg által kiküldött Ruszwurm velük megütközött, de beér- 1601.
kezvén a török sereg zöme is, Ruszwurm azt, hogy a törökök a város alatt állást foglaljanak, meg nem akadályozhatta. *Október 13-án* a törökök, míg a sereg egy része Fehérvárt ostromolta, a főerővel megtámadták a császáriak erődített táborát s azt nagy veszélybe hozták, de a támadást, mely véres küzdelmekkel járt, mégis sikerült visszaverni.

A következő napon Mátyás főherczeg a sereget, mely táborában tovább meg nem maradhatott, Palota felé a **Sárrét** mellé Sárrét.
vezette, hogy ott a mocsárra támaszkodhassék. Itt ütközött meg *október 15-én* a két sereg másodszor, s a harcz, daczára a törökök nagy túlerejének, a Nádasdy és Kollonics által véghezvitt jeles lovas támadás folytán, mely a Murad budai pasa által vezetett török jobb szárnyat visszavetette, a császáriak győzelmével végződött. A törökök közel 5000 embert vesztettek, a császáriak 1000-et; az elesett törökök közt volt Murad budai pasa, Mohammed kiaja pasa és nyolcz szandsákbég.

Mátyás főherczeg a pasák fejét Kanizsára küldte Ferdinánd főherczeghez, hogy a kanizsaiakat annál könnyebben megadásra bírják.

Ferdinánd főherczeg ugyanis 30,000 főnyi (közte 8000 lovas), ágyúkkal és ostromszerekkel bőven ellátott seregével már *szeptember 9-ike* óta hiába ostromolta a mocsarak által védett, erős **Kanizsát**, melyet a «Kis» Hasszán pasa csak 900 főnyi őrséggel, Kanizsa.
de vitézül védelmezett; a védő őrség száma különben később Szigetről és Pécsről majd ugyanannyival szaporodott. A vár falainak nagy része romba lövetett ugyan, de ennek daczára átjáratok hiányában roham csak október 28-án volt intézhető s ekkor sem sikerült. A segélyadásra fölhívott Mátyás főherczeg Ruszwurm tábornokot 8000 főnyi haddal küldé ugyan Kanizsa alá, de itt az időjárás oly mostohára változott, hogy a későn kezdett ostrommunkálatokat befejezni nem lehetett, s midőn ehhez még annak híre is jött, hogy a nagyvezír Kanizsa fölmentésére készül, az ostrom félbeszakíttatott és a sereg, miután a lőszert és az ágyúkat igavonó barmok hiányában el nem vihette, azokat megsemmisítvén, Kanizsa alól elvonúlt.

Erdélyben a rendek, megelégelve az idegenek zsarnokságát

1601. ismét Báthory Zsigmondot hívták be, a szintén zsarnoki önkénynyel kormányzó Bástát pedig Husztra szorították ki. Rudolf az erdélyiek szándékát azzal akarta meghiusítani, hogy helytartójává a mult évben kiűzött, de azóta Prágában Rudolfnál járt *Mihály* vajdát nevezte ki. Básta kelletlenül fogadta e rendelkezést, de végre is engedelmeskednie kellett s Mihály vajdával együtt 20,000 főnyi sereg élén indult Erdélybe.

Goroszló. Báthory Zsigmond és fővezére Székely Mózes 30,000-nyi sereggel *augusztus 3-án* Somlyó tájékán **Goroszlónál** állták el a császáriak útját, de csatát vesztettek, mire Báthory Moldvába, Székely a temesvári pasához menekült, a sereg pedig szétfoszlott.

Básta és Mihály vajda barátsága azonban rövid tartamú volt s a császári vezér, épen úgy mint 50 évvel ezelőtt Castaldo, kellemetlen társától akként szabadította meg magát, hogy a vajdát augusztus 19-én Torda mellett, azon ürügy alatt, hogy a törökkel czimborál, saját sátorában egyszerűen meggyilkoltatta.

A szerencsétlen Erdély most a vér és pénzszomjas császári tábornok karmai közé került, s míg ő a városokat és nemeseket hallatlan módon zsarolta, addig fizetetlen zsoldosai mint ellenséges hadak dúlták, rabolták és fosztották az országot, Erdély egész lakosságát véginségre juttatván.

Hogy a nyomor teljes legyen, az állhatatlan Zsigmond, ki a fejedelemségről már kétszer is lemondott, most török és tatár hadakkal tört be Erdélybe a trón elfoglalására. Székely Mózes a
Kolozsvár. Medgyes. Segesvár. Beszterce. török-tatár sereggel **Kolozsvárt** ostromolta, de siker nélkül; ellenben **Medgyes, Segesvár** és **Besztercze** elfoglaltattak. Kolozsvár és Gyulafehérvár még Básta kezén levén, a télre Báthory saját hadával Dévára vonúlt vissza, a törököket pedig visszabocsátá Temesvárra.

Az 1602-ik évi hadjárat. A Székesfehérvár előtt megvert nagyvezír távozásakor megígérte, hogy a jövő évben visszajön s Fehérvárt visszaveszi. E fenyegetését 1602 augusztus havában be is
Székesfehérvár. váltotta, e hó 12-én 70,000 főnyi sereggel jelenvén meg **Székesfehérvár** előtt, melyben Stahremberg távozása után conte **Isolano János** parancsnokolt. A vár erődítései ugyan helyreállíttattak, de helyőrsége 500 német és 300 magyar gyalogosra olvadt le, mely utóbbiak parancsnoka *Vattay Ferencz* volt. Mátyás főherczeg a már

korábban érkezett hírek folytán a helyőrséget Ruszwurm által mintegy 1000 fővel megerősítette, lőszerrel, eleséggel bőven ellátta, s nekik a zsoldot is kifizettette. 1602.

Hasszán pasa nagyvezír a várat még megérkezése napján lövetni kezdé, de a Sziget-külvárost csak augusztus 17-én ejté hatalmába, mely alkalommal azonban a várbeliek 500 főnyi csapata a várból kiszoríttatott; két nappal később a Ráczváros is a török kezébe került. A vár ostroma nagyobb eredményekre nem vezetett s az még soká elhuzódhatott volna, de De la March alezredes az ellenséggel alkudozásokat kezdvén, a törököt a várba *augusztus 29-én* bebocsátá.

A nagyvezír Isolano ezredest elfogatta és a várba 4000 főnyi helyőrséget vetvén Budára, tért vissza.

Ruszwurm, a ki a Győrnél álló császári sereg fővezére volt, s a kinek a várat fölmenteni kellett volna, a kedvező időt állítólag kártyázással elmulasztotta. Most, midőn Székesfehérvár már elesett, fölkerekedvén, **Pest** felé vonúlt, azt a magyar hajóraj segít- Pest.
ségével megvette és **Budát** is ostromolni kezdé, de a beállott kedvezőtlen időjárás és a hadsereg csekély ereje folytán onnét eredmény nélkül volt kénytelen visszavonulni. Buda.

Nádasdy Ferencz, *Thurzó* és *Pogrányi* ezután elfoglalták Adony. Földvár. Paks.
Adonyt, Földvárt, Paksot és **Tolnát** és ezzel a hadjárat véget ért, Tolna.
és a császári zsoldosok hozzá fogtak rendes téli foglalkozásukhoz, t. i. az ország népének kifosztásához, a falvak kirablásához, és földúlásához.

Erdélyben Básta még az év elején visszavette **Beszterczét,** Beszterczе.
s kiostromolta **Gyalut, Almást** és **Bethlenvárt**, hadai pedig egész Gyalu. Almás.
hosszában dúlták az országot. Báthory Zsigmond ez alatt a fejedelemségről, most már harmadszor és ezuttal véglegesen lemondott, s Csehországba utazván, életét 12 év mulva ott fejezte be. Bethlenvár.
A közte és Básta közt kötött szerződést azonban Székely Mózes, Bethlen Gábor s más erdélyi nemesek elismerni nem akarván, Báthoryt elfogni, Bástát pedig kiűzni akarták. De midőn Székely Mózes törökökből és székelyekből álló serege Gyulafehérvárra menetelt, e város közelében, **Tövisnél**, Básta által szétveretett. Székely Tövis.
és Bethlen ismét a temesvári pasához menekültek.

Básta kényuralma most már korlátlan lőn és az ország a

1602. császári zsoldosok által, épen úgy mint Magyarország, kimondhatatlan nyomorba döntetett. Ez időszak volt az, melyben a császári kormány és a német név Magyarországon és Erdélyben oly utálat és gyűlölet tárgyává vált, hogy az még hosszú idők után sem szünt meg.

1603. **Az 1603-ik évi hadjárat.** A háborút ez évben a Szigetvár és Pécs tájékán telelő tatár sereg kezdte meg, elárasztván s tűzzel-vassal pusztítván a Dunántúlt és Horvátországot. Draskovics János horvát bán és Keglevics György kemény harczokat vívtak velük, minek mégis lőn annyi eredménye, hogy a portyázások megszüntek.

A császári sereg ezúttal semmi nagyobb dologra nem vállalkozván, csak őszszel mozdúlt meg. Ruszwurm a sereget Esztergomnál egyesítette s innét küldte ki Kolonitsot 2000 fő lovasság és 3000 magyar-német gyalogságból álló hadosztálylyal, ki **Dunaszerdahelynél** egy erős török hadat megvert.

D. Szerdahely.

Ruszwurm ezután seregével Vácznál, majd a Dunán is átkelvén, **Buda** fölött táborozott. A budai pasa és a ciliciai *Hasszán*, más néven Karajaziges és Gelalis, a császáriseregeket itt *szeptember 29-én* nagy erővel támadták meg; de a támadást Nádasdy idejekorán észrevevén, a támadást Kollonitssal együtt diadalmasan visszaverte, a töröknek majd 7000 főnyi veszteséget okozván.

Buda.

A császári sereg ezután elfoglalta még **Hatvant**, mit a törökök helyreállítottak és Ruszwurm a várba 400 főnyi őrséget helyezvén, a csapatokat téli szállásra bocsátá.

Hatvan.

Erdélyben a zavargások nem szüntek meg. Midőn ugyanis Básta április hóban hadai egy részét Szatmárra, Debreczenbe és Tokajba vezette, **Székely Mózes** az alkalmat felhasználva egy török-tatár haddal elfoglalta **Karánsebest** és **Lugost**, majd betört Erdélybe s elfoglalván **Gyulafehérvárt** és **Kolozsvárt**, s a fővárosokkal Erdély legnagyobb részét, a melléje állott rendek által magát fejedelemmé választotta. Fejedelemsége azonban nem soká tartott. A császárnak kedveskedni akaró **Radul** havasalföldi vajda ugyanis a fejedelemnek **Brassó** mellett táborozó hadát *julius 22-én* éjjel 10,000 főnyi sereggel megtámadván, azt szétverte. Az elesettek közt volt maga a hősiesen védekező fejedelem is; a véres

Karánsebes. Lugos. Gyulafehérvár. Kolozsvár.

Brassó.

harcz 4000 magyar és székely nemes életébe került. A temesvári 1603.
pasa, ki a harczban szintén jelen volt, csak nehezen menekült el.

Básta Erdélybe visszatérvén, zsarnoki önkényét a szegény országgal még kegyetlenebbül érezteté.

A török hadjárat 1604-ben. III. Mohammed szultán 1604.
1604 január 16-án elhalálozván, az utódja, a kiskorú *Achmed* helyett kormányzó **Lala Mohammed** nagyvezír a békealkudozásokat újból megkezdte, de azok, miután a törökök Győr és Esztergom, a császári biztosok pedig Eger és Kanizsa visszaadását kívánták, sikerre nem vezettek. A nagyvezír tehát hadat indított Esztergom ellen, hogy a várat fegyveres erővel foglalja vissza.

A nagyvezír serege, melynek száma 70,000 főre tétetik, szeptember 10-én érkezett a Rákosra, hol táborba szállott. Már jöttének híre elég volt arra, hogy úgy **Pestnek** Jagenreitter alatt álló, Pest.
mint **Hatvannak** német őrsége a várat hűtlenül elhagyja, minek Hatvan.
folytán azok a törökök által megszállattak.

A török főseregazután szeptember 19-én **Esztergom** alá Esztergom.
szállott, s a várat és várost lövetni kezdé. A császár, Ruszwurm mult évi hadviselésével elégedetlen levén, a császári hadak élére Erdélyből **Básta Györgyöt** hívta vissza, ki is azokat Győrből és Komáromból levezetvén, Párkány mellett a Duna bal partján szállott táborba, Esztergommal a közlekedést egy híddal helyreállítván.

A felek közt az ostrom folyamán kisebb harczok folytak; így szeptember 27-én megtámadták a császáriak Murad diabekri béglerbég hadosztályát és azt szétverték, Mohammed pedig a vár ellen intézett több rohamot. Ezek utolsója október 10-én volt, mert ezután a nagyvezír, ki sem a vár ellen nem boldogúlt, sem a békét meg nem köthette, a következő éjjel seregével Budára vonúlt vissza.

Bástának *Erdélyből* való távozását Bethlen Gábor föl akarta használni arra, hogy a temesvári pasa segítségével **Lippát** meg- Lippa.
vegye, minek megtörténte után a hadak Capreoli Tamás, Básta erdélyi helytartója ellen vezettettek volna. A terv azonban Rákóczy Lajos és gróf Dampierre Henrik lippai kapitányoknak tudomására jutván, ezek saját csapataikkal és Lippai Balázs hajdúival Beth-

1604. lent és a pasát megelőzték és azoknak Lippától délre a Temes partján táborozó seregét szeptember 19-én éjjeli rajtaütéssel megtámadták, szétverték.

Ez alkalommal Bethlen málhája is a győzők kezeibe jutván, ekkor fedeztetett föl a levelezés, melyet Bocskay Bethlen Gáborral az erdélyi fejedelemség elnyerése tárgyában folytatott, s e fölfedezés volt közvetlen oka ama nagyszabású mozgalom váratlan kitörésének, melyről a következő fejezet szól.

XI. FEJEZET,

BOCSKAY ISTVÁN ÉS BETHLEN GÁBOR IDŐSZAKA.

Források. *Kézikönyvek:* Mint a X. fejezetben. *Kútfők és monografiák:* Salamon, Magyarország a török hódítás korában; Istvánffy Miklós, Historiarum de rebus Ungaricis etc; Szamosközy István, történelmi maradványai; Gyulaffy Lestár, följegyzései; Illésházy István, naplójegyzetei; Pethő Gergely, krónikája; Laczkó Máté, Mikó Ferencz, Szalárdy János, Bethlen Farkas Erdélyre vonatkozó művei. *Bocskay-irodalom:* Szalay, Bocskay István; Thallóczy, Bocskay koronája; Demkó, A gálszécsi határozat; Bunyitay, Miczbán és a Bocskay Soós-családok; Dudás Gy. A szabad hajdúk története; Komáromy A., Rhédei Ferencz, váradi kapitány; Rónai Horváth Jenő, Bocskay István háborúja Rudolf ellen; Jakab Elek, Uj adalékok Bocskay életéhez. *Bethlen-irodalom:* Bethlen G. levelei, több gyűjteményben; Szilágyi S., okiratok Bethlen G. történetéhez, Bethlen G. és a porta, Levelek és akták és még számos más; Akadémia, Oklevéltár Bethlen G. diplom. összeköttetései történetéhez; Gindely, ugyanaz; oklevelek a Gusztáv Adolffal, IV. Keresztélylyel, Frigyes cseh királylyal, stb. való összeköttetésekhez; ezeken kívül még számos levél és okiratgyűjtemény. *Bethlen G.-ra vonatkozó életrajzok, értekezések és más munkák:* Roth, Gindely-Acsády, Krünner stb., Bethlen-életrajzok; Deák F., Béldy Pál; Komáromy A., Rhédei Eerencz; Olchváry Ödön, Bethlen G. hadseregének szervezete és Bethlen G. támadása II. Ferdinánd ellen; Hajnik, A nicolsburgi béke; Ballagi Aladár, Wallenstein horvát karabélyosai; Weihe, Graf von Bouquoy; Gindely, Geschichte des dreissigjährigen Krieges.

Bocskay István háborúja Rudolf ellen.

A fölkelés kezdete, 1604-ben; az álmosdi ütközet. 1604. Ama küzdelmek közt, melyeket a magyarok jogaik és szabadságaik megvédelmezésére I. Ferdinánd utódai ellen közel három évszázadon át folytattak, nevezetes helyet foglal el **Bocskay Istvánnak**

1604. Rudolf császár és kormánya ellen folytatott küzdelme is, mint az oly háboru ritka példája, melyben a diplomatia egyenlő szerepet visz a fegyverrel, s a hadműveletek folyton a diplomátiai tárgyalásokhoz alkalmazkodnak; szünetelnek, ha a tárgyalások menete kedvező s újból előtérbe lépnek, ha a követeléseknek nagyobb nyomatékot kell adni.

Ferdinánd utódai alatt ugyanis a magyarok azon törekvése, hogy a három részre szakadt nemzet újból egyesíttessék, egy időre meg kellett hogy akadjon, mert a császári kormányok, s kiváltképen Rudolf kormánya, nem Magyarországnak a Habsburgok alatti *helyreállítását*, hanem az országnak a német birodalomba való beolvasztását tervezték. Miután pedig ez csak az ország önállóságának és függetlenségének megsemmisítésével, jogainak és szabadságainak elkobzásával lett volna végrehajtható, a hazafiaknak a császárt és annak kormányát csak úgy a nemzet ellenségeként kellett tekinteni, mint a törököt.

Ily viszonyok közt az erdélyi fejedelemség fentartása a magyar nemzetre nézve létkérdés volt, s Erdély, mely már Báthory Zsigmond alatt teljesen a császár pártján volt, majd Básta alatt császári kormány alá került, most a császár ellen kellett hogy forduljon, annál is inkább, mert Básta zsarnoksága és fegyelmezetlen zsoldosainak féktelen garázdálkodása Erdélyben tűrhetetlen állapotokat teremtettek, melyekből minden áron ki kellett bontakozni.

Míg azonban az erdélyi fejedelemség és az ország nemessége hasonló esetekben eddig mindig a törökkel szövetkeztek, az új mozgalom élére jutott Bocskay István a támogatást, a már fönt érintett okokból, ezuttal első sorban nem a töröknél, hanem az anyaországnál, a magyar rendeknél kereste; siker esetén azonban elérendő czélul előrelátó, bölcs és mérsékelt politikával Erdély önállóságának föntartása mellett csupán Magyarország és Erdély jogainak biztosítását s úgy a császárral, mint a törökkel való állandó békét tűzvén ki.

A viszonyok e szövetkezésre úgy Erdélyben, mint Magyarországon kedvezők, a megindítandó küzdelem kilátásai kecsegtetők valának, a törököt azonban egyelőre még számításon kívül nem hagyhatván, Bocskay a mozgalom előkészítésénél úgy a

magyarországi elégedetlen rendekkel, mint a bujdosókkal és a temesvári pasa utján a törökkel is érintkezésbe kellett hogy lépjen. Midőn azonban a császári kormány Bocskaynak Bethlen Gáborral folytatott levelezéseiből megtudta, hogy Bocskay úgy a bujdosókkal, mint a törökkel alkudozik, ellene azonnal erőszakkal lépett föl és **Belgiojoso János** gróf kassai főkapitányt Bocskay elfogatására és jószágainak elkobzására utasította, mit az a Bocskay tulajdonát képező **Szt.-Jobb** kastély földulatásával meg is kezdett. Bocskay István ez előzmények után nem volt hajlandó Belgiojoso meghivásának engedni s nem a császáriak rakamazi táborába ment, hova őt Belgiojoso önigazolás végett megidézte, hanem a hajdúkhoz, kiket a maga részére megnyervén, az erőszakra erőszakkal felelt és a császáriakra támadt. 1604. Szt.-Jobb.

Bocskay a fölkelés zászlójának kibontására idő előtt s akarata ellenére, a császáriak erőszakos rendszabályai által mintegy kényszeríttetett, s így bizonyos mértékben készületlen vala. De elhatározásának és cselekvésének gyorsasága ezt kiegyenlíti. Ügyes diplomátiája megszerzi neki a hajdúsereget, mely eddig a császár szolgálatában volt s míg Belgiojoso a kassai, lippai és erdélyi császári hadakkal Bocskay birtokainak megszállására készül, a hajdúk kapitányai: *Lippay Balázs, Szilassy János* és *Némethy Balázs* hadaikkal Bocskay mellé állanak.

Belgiojoso a tokaji-rakamazi táborból *1604 október* első napjaiban indúlt Nagyváradra; oda rendelvén *Dampierre* 6000 főnyi lippai, nagyobbára hajdúkból álló s a fentebb említett hajdú-kapitányok által vezérelt hadát, *Caprioli* erdélyi csapatait és *Pecz* ezredes kassai császári zsoldos ezredét. Bocskay saját hajdúival folyton kisérte a császáriakat és emberei Dampierre táborában szabadon jártak. Ez alkalommal állapíttatott meg Bocskay és a hajdú-kapitányok közt a terv, mely szerint Bocskay hajdúi Belgiojoso seregét még az erdélyi haddal és a kassai ezreddel való egyesülés előtt, akkor támadják meg, midőn az Bocskay Kereki nevű vára ellen indúl; ez lesz az alkalom Dampierre hajdúinak az elszakadásra, a két rendbeli hajdúk közös erővel a németeknek esnek és azokat lekaszabolják. Belgiojoso akadály nélkül érte el Nagyváradot s ott Dampierre hadával egyesült.

Október 14-én Belgiojoso seregével *Adorjánig* ment előre,

1604. zott a Berettyón átkelt és táborba szállott, Dampierre hajdúit, a Ér-átjárást Pecz számára biztosítandó, Diószegre tolván előre. Pecz ezrede, melyhez szilézíai zsoldos-lovasság és tüzérség is volt beosztva, Álmosdra érkezett, Caprioli erdélyi hada pedig Adorjántól négy mértföldre szállott táborba.

Kereki. Belgiojoso **Kereki** ostromára másnap következőleg szándékozott előnyomulni: Pecz ezredes különítményével Diószegen át, — a főcsapattal Kájon át Székelyhidnak és onnét tovább Kerekinek; Caprioli vagy egyenesen Kerekinek, vagy az egyesülés szempontjából szintén Székelyhidnak volt irányítva; bizonyára Székelyhidnál szándékozott Belgiojoso megállapodni és a vezérekkel a további teendőket, nevezetesen Kereki ostromát megbeszélni.

Diószegnél léptek Bocskay és Dampierre hajdúi egymással ismét érintkezésbe, s megállapították, hogy *holnap hajnalban Pecz ezredes 3500 főből álló elkülönített hadát fogják megtámadni.*

Álmosd. Pecz ezredes hada *október 15-én* hajnalban indúlt el **Álmosdról** Diószeg felé, hogy ott a főserehez csatlakozzék; elől az ezredes és kevés lovasság, utána a gyalogság, tüzérség és a szekerek, s végül egy jó mértföldnyi távolságra a szilézíai lovasság.

Még az álmosdi határban találkozott Pecz Dampierre hajdúinak első csapatával, mely szó nélkül ment tovább, majd a másodikkal, mely azonban már a császáriakat megrohanta. Pecz csekély lovasságával a gyalogságra hátrált; ámde már ott is javában folyt a harcz, mert a Dampierre-hajdúk első csapata az út melletti erdőből kitörve az erdő mellett haladó gyalogságot és tüzérséget elől és oldalt, Bocskaynak szintén az erdőben lesben állott hajdúi pedig a vett jeladásra hátulról támadták meg. A császáriak — a gyalogság a hevenyészett szekérvárban — nagy kitartással harczoltak, de siker nélkül; maga Pecz, miután előbb futárok által a szilézíai lovasságot és a Diószegnél álló Belgiojosot sürgős támogatásra fölhívta, megsebesült és a hajdúk fogságába esett.

A szilézíai lovasokból vagy 450 később megjelent ugyan, és a harczba vitézül közbelépett, de már későn érkezett; Pecz ezredes el volt fogva, ágyúinak kerekei összetörve, lovasai és gyalogsága lekaszabolva, szétverve volt. Nemsokára ezután fölrobbantak a szekérvárban levő lőszerkocsik, mi a harczot végleg befejezte.

Pecz hada meg volt semmisítve. A hat zászlóalj német mus- 1604.
kétásból alig 30, a sziléziai 450 lovasból 40, a kassai lövészekből két ember maradt meg; Pecz ezredének és a sziléziai lovasoknak összes tisztjei elestek. A megmaradt legénység Diószegre, Belgiojosóhoz menekült, ki az Ér hidjánál Capriolira várakozott s a támogatás e miatt maradt el.

Az ütközet után a hajdúk az eléjök jött Bocskay Istvánnal Debreczenbe vonultak be, magukkal vivén Pecz ezredest, a császáriak ágyúit, az elfoglalt zászlókat, foglyokat, zsákmányt. Belgiojoso pedig Kereki ostromának tervét föladván, Nagyváradra vonúlt vissza.

Az álmosdi ütközet nagy jelentőségű volt, mert Bocskay működését egy a császáriakon nyert fényes győzelemmel vezette be s nemcsak az egész hajdúságot, de lassankint a felső-magyarországi nemességet is táborába hozta.

Belgiojoso visszavonulása; Básta hadjárata Bocskay ellen. Belgiojoso serege Nagyváradon még mindig közel 10,000 fő volt, de közte számos magyar, székely és rácz s talán épen ezért nem volt bátorsága sem Bocskay ellen támadólag föllépni, sem Nagyváradon maradni. Október 20-án tehát megindúlt Tokaj felé, honnét tovább Kassára szándékozott. A császáriak visszavonuló hadát a hajdúk nyomban követték, körülrajzották, csipkedték, fogdosták; midőn pedig október 24-én a Tiszán átkelve Tokajnál táborba szállott, a bekövetkező éjjel a **Rakamaznál** Rakamaz. maradt ráczokat megrohanták és felkonczolták. Belgiojoso ennek folytán Tokaj várát Rueberre bízván, visszavonulását már másnap folytatta, és utját, miután a felvidéki nemesség Szikszónál táborozott, Mádnak és Abauj-Szántónak vette.

Október 27-én ért Belgiojoso **Kassa** elé, de az álmosdi győ- Kassa.
zelem után rögtön Bocskay mellé állott város hadát be nem bocsátotta, sőt vele még alkudozásba sem bocsátkozott. A vert császári had, illetőleg ennek maradványa tehát Eperjesre, majd a katholikus Thurzó Kristófhoz Szepesvárra menekült. A 20,000 főnyi seregből itt Belgiojosónak a főurakon kívül már alig volt 50 főnyi kisérete; a többi a visszavonulás alatt vagy Bocskayhoz pártolt, vagy szétfutott.

Rövid idő alatt meghódolt az egész felvidék, **Eperjes, Kis-** Eperjes. Kis-Szeben.

1604. Késmárk. Lőcse. Szepesvár. Szádvár. N. Kálló. Szendrő.

Szeben, Késmárk, Lőcse városok és Szepesvárát a hajdúk ostromolták. Erdélyben a magyar és székely-német Bocskay mellé állott s a török késznek nyilatkozott őt Erdély fejedelméül elismerni. Bocskay István, miután hadai még Szádvárt, N.-Kállót és Szendrőt is hatalmukba ejtették, a Tiszán átkelvén, *november 12-én* fejedelmi pompával bevonúlt Kassára és kibocsátotta nevezetes fölhívását, melyben a magyar nemzetet az alkotmány és a vallás-szabadság védelmére fegyverre szólítja. Ugyancsak Kassán fogadta Bocskay Lala Mohammed nagyvezír követségét, mely neki a szultán nevében az *erdélyi fejedelemség* jelvényeit, a zászlót, kardot, buzogányt és kaftánt, az athnaméval együtt átadta.

A dolgok e nem várt és valóban meglepő fordulata a császári kormányt arra indította, hogy az Esztergom előtt, a törökökkel szemben álló s Básta György tábornagy által vezérelt 15,000 főnyi császári hadat, miután a törökök az ostrommal fölhagyva Budára visszatértek, Bocskay ellen Kassa felé rendelje, utasításul adván Bástának, hogy a Bocskay által támasztott mozgalmat elfojtsa, Kassa várost, a tiszai részeket és Erdélyt visszafoglalja; a mi bizony ily kis seregre túlnagy feladat volt.

Midőn tehát Bocskay Kassára bevonúlt, Básta már Losonczánál állott, a következő napon pedig Fülek alá szállott. Itt nyert hírt arról, hogy Bocskay mintegy 4000 hajdúja Osgyánnál áll. Itt ugyan *Némethy Balázs* alatt csak 1000 hajdú volt, de a had, mely Básta ellenében a Rimaszombaton át Kassára vezető utat fedezte, a fölkelt földnéppel együtt valóban vagy 4000 főre szaporodott.

Básta elhatározta, hogy a hajdúkat megtámadja s Némethy, bár tudta, hogy Básta nagy túlerővel közeledik, nem volt rábírható, hogy Lippay Balázs Sajó-Szt.-Péternél álló seregére visszavonuljon, hanem nagy vakmerőséggel Osgyán előtt állást foglalt. A harcz, mely *november 14-én* kora reggel Darócz mellett csatározással kezdődött, szomorú véget ért. A harczban járatlan fölkelők Némethy egy mozdulatát hátrálásnak magyarázván, megfutottak s a hajdúk az osgyáni kastélyba szoríttattak. Némethy is beszorúlt, de midőn Básta a gyönge épületet ágyúkkal lövette, kirohant s elfogatott. A fölkelők 3000 főt vesztettek, de császáriak is 700 halottat hagytak Osgyán előtt.

Osgyán. Darócz.

Az osgyáni ütközet után Básta Rimaszombaton és Tornallján

át Kassának tartott; Tornallján tudta meg, hogy Osgyánnál csak a hajdúk egy kis részével verekedett s hogy azok főereje Sajó-Szt. Péternél áll. E sereget oldalában nem hagyhatván, Básta ellene fordúlt. 1604.

Midőn a hajdúsereg annak hírét vette, hogy a császáriak Putnok felől közelednek, a kassai út jobb elzárása czéljából Edelénynél összpontosúlt.

Az edelényi csata 1604 november 28-án. A küzdelem a császáriak és hajdúk közt tulajdonkép már *november 25-én* **Putnok** alatt megkezdődött, de nevezetesebb eredmény nélkül. Putnok. Másnap a császári sereg a Putnok és Sajó-Kaza közötti szorosnál **Velezdnél** szállott táborba, a hol *november 27-én a hajdúk által teljesen körülfogatván,* Básta zsoldosai szökni kezdének, a fővezér pedig összes szekereit (300 szekér) és málháját felgyújtotta. Miután azonban a hajdúk komolyan nem támadtak, Básta az éjet ismét táborában tölthette, a döntő küzdelmet a következő napra halasztván. Velezd

November 28-án hajnalban sűrű köd borította a vidéket és a császári sereg ennek oltalma alatt hagyta el veszélyes helyzetét s előnyomulásában észrevétlenül érte el az **Edelény** előtti magaslatokat, melyeken Bocskay seregének nagyobb része és tüzérsége állott. A támadás a hajdúkat meglepte ugyan, de azért több órán át vitézül harczoltak, támogatva egy 600 főnyi török csapat által is, mely kivált az ágyúk védelmében fejtett ki rendkívüli szívósságot. A harcz azonban végre is a császáriak javára dűlt el. Bocskay csapatai egyenkint hagyták el a csatateret, maga Bocskay is akkor, a mikor a Rákóczy által vezetett palotás hajdúk visszafordultak. A törökök az ágyúk mellett majd mind elhullottak, s a nyolcz kerekes ágyú a császáriak kezébe került. Bocskay vesztesége a törökökön kívül mintegy 1500 fő volt, míg a császáriak állítólag csak 200 főt vesztettek. A hajdúsereg részben Miskolcz, Szerencs, részben Torna-Kassa, részben Göncz felé futott. Edelény.

Básta nagy győzelmi ünnepet ült, melynek fénypontja az Osgyánnál elfogott Némethy Balázs hajdúkapitány kivégzése volt.

Az edelényi csata után Básta megszállotta a magát önként megadó **Szendrőt,** majd deczember 4-én **Kassa** alá érkezett; de Kassát Sennyey szivósan védelmezte, s Básta, miután az őt körül- Szendrő. Kassa.

1604. rajzó hajdúk serege élelmezését megakadályozták, kénytelen volt Eperjesre menni; seregét itt, Sáros várában és a környékbeli falvakon téli szállásokra helyezvén.

Sóvár. Leszámítva a hajdúk éjjeli rajtaütését Kollonitsnak **Sóváron**
Szt. Péter. és **Szt.-Péteren** elhelyezett lovasai ellen, melyből Kollonits maga is, 400 lovasát elvesztvén, csak nehezen menekült, a hadműveletekben hat heti szünet állott be.

Básta visszavonulása; a felső-magyarországi had-
1605 **járat 1605-ben; Érsekújvár megvétele.** Bocskay, hogy a békére való hajlandóságát kimutassa, még a szünet alatt elküldte Rákóczy Zsigmondot néhány főurral Bástához s azon föltétel alatt, hogy Bocskay erdélyi fejedelemnek elismertessék, Erdély és a tiszai részek birtokában meghagyassék, a teljes vallás-szabadság elismertessék és a magyar nemzet sérelmei orvosoltassanak, békét ajánlott. De Básta már az első föltételt visszautasította, s a követek eredmény nélkül tértek vissza.

A diplomatiai lépésnek tehát nagyobb nyomatékot kellett adni s valóban nem sok időbe került, hogy Básta büszkesége megtöressék.

Fülek. A hajdúk először is elfogták **Fülek** közelében a Básta számára Mátyás főherczeg által küldött pénz- és ruhaszállítmányt s a 120,000 forint készpénzt és tömérdek ruhát maguk közt felosz-
Tokaj. tották, Bástát pedig, ki a fölkelő hadak által körülfogott **Tokaj** várát megsegítendő, oda 1605 február havában őrséget és eleséget vitt, Bocskaynak Sárospatakon összegyült serege úgy megszorította, hogy csak nehezen bírt magának Eperjesre utat törni. De itt serege, mely már az egész vidéket irgalmatlanul kirabolta és kifosztotta, zsoldot az ujabb határidőre sem kapván, föllázadt és az engedelmességet megtagadta. Básta, miután alkudozó követeit most már Bocskay utasította el, kénytelen volt *1605 április 12-én a hátrálást Pozsony felé* megkezdeni. Bizonyára nehezére esett Bástának az elhatározás, de más mód nem volt.

Eperjes. Mihelyt Básta **Eperjesről** elvonúlt, rögtön ott termett Sennyei a kassai hajdúkkal, de a rohamokat Puchaim császári ezredes visszaverte s így a várost ostrom alá kellett fogni. Annál nagyobb sikerrel működtek **Rhédey Ferenczne**k és **Némethy Gergelynek** Básta üldözésére előnyomuló hadai. Míg egyrészt a csá-

száriakat lépten-nyomon fogyasztották, behódoltatták majd egész Felső-Magyarországot. 1604.

Elsők voltak **Szendrő** és **Szádvár**, mely várak a német helyőrséget csak kényszerből fogadták be; Kovácsy Boldizsár átadta **Drégelyt**, majd meghódolt **Csábrág, Buják, Szécsény, Gyarmath és Nógrád**, Verebélyi János rövid ellenállás után átadta **Váczot**. Czobor Mihály, Bosnyák Tamás és Denyeleghy Mihály ostrom alá fogták az erős **Füleket**, melyet parancsnoka: Thanhauser Honorius hosszasan védelmezett, de midőn a várat végre átadta, maga is Bocskayhoz pártolt át. Szendrő. Szádvár. Drégely. Csábrág. Buják. Szécsény. Gyarmath. Nógrád. Vácz. Fülek.

Rhédey maga bevette **Véghlest** és **Zólyomot**, majd a Kollonits Siegfried csapatai által védelmezett, de később cserbenhagyott **Beszterczebányát**, melyet a török segélyhad felgyújtott. Véghles. Zólyom. Besztercze-bánya.

Időközben Bocskayt az erdélyi rendek február 21-én Szeredán Erdély, a szerencsi országgyűlésen pedig a magyar rendek Magyarország fejedelmévé választották.

Hadai a harczot tovább folytatván, a keleti hadosztály ostrom által megadásra kényszerítette **Husztot, Tokajt** és **Szatmárt**; Rhédey hosszasan ostromolta Forgách Ferencz püspököt **Nyitrán** s végre junius 11-én a várost elfoglalta; könnyebben került kézre a Hochkirch ezredbeli németek által lanyhán védelmezett **Trencsén**; Thurzó átadta **Nagyszombatot**, Dengelegi pedig elfoglalta és a morvákkal vívott véres harcz után meg is tartotta **Szakolczát**, mire a hajdúk bekalandozák Morvaországot és Ausztriát, mindenütt rettegést és pusztulást terjesztve, sőt a hajdúk csapatai Bécs külvárosaiba is becsaptak. Huszt. Tokaj. Szatmár. Nyitra. Trencsén. Nagy-szombat. Szakolcza.

Básta fizetetlen hadai eddig nyugodtan hagyattak Pozsonynál, de most ezekre is rákerült a sor. A hajdúk behódoltatván az egész **Csallóközt**, most Básta közelébe férkőztek s miután Búcsy Benedek **Szempczet, Bazint, Szt.-Györgyöt** és **Cseklészt** elfoglalta, a két hajdúsereg együttesen **Pozsonyt** támadta meg. Csallóköz. Szempcz. Bazin. Szt. György. Cseklész. Pozsony.

Május 17-én ment végbe az első ütközet Pozsonynál, mely alkalommal a Virágvölgy külváros felgyújtatott; május 20-án a hajdúk, most már török és tatár hadakkal erősbödve, egész a Mihálykapuig hatoltak előre; junius 1-én Pozsony harmadszor is megtámadtatott, junius 5-én és 6-án ujból. Miután azonban Rhédey főcsapata más irányban volt elfoglalva, e támadások sikerre nem vezettek.

1605. A Mátyás főherczeg által küldött császári biztosoknak ekkor sikerült a *Somogyi Mátyás* alatt álló csallóközi hajdú-sereget elpártolásra bírni; mihelyt ezt a többi hajdúk megtudták, a Csallóközben
Somorja. levő árulókra támadtak és azokat a szeptember 6-án **Somorja** mellett vívott *hajdú-csatában* a császáriak segítsége daczára
Pozsony. leverték, a császáriakat Pozsonyba szorították, sőt **Pozsonyt** is újból megtámadták, de siker nélkül.

A Pozsony elleni támadások czélja Bástának és a császáriaknak Pozsonyból és így Magyarországból való kiszorítása volt és kiválóan a Bocskay pártjára tért jeles diplomata, *Illésházy István* tanácsára történt, ki — igen helyesen — úgy vélte, hogy ez esetben az alkudozások a császárral sokkal sikeresebbek lennének. De épen Pozsony e nagy fontossága magyarázza meg a császáriak és Básta kitartását Pozsonynál, s Básta, bár időközben a török megvette Visegrádot, ostrom alá fogta Esztergomot, Rhédey pedig török segítséggel Érsekújvárt, Pozsony mellől nem tágított.

Egyébként a császáriak hadműveleteit mód nélkül megzsibbasztotta Rudolf császár kórságos állapota, mely őt a közügyektől elvonta; bármennyire növekedett a veszély, a császár sem orvoslásról, de még a Pozsonynál küzdő zsoldosok fizetéséről sem akart intézkedni, s Mátyás főherczeg többi testvéreivel egyetemben sem tudott mást kieszközölni, mint hogy a császár a főherczeget a Bocskayval való alkudozásra fölhatalmazta.

Érsekújvár. Rhédey e közben május 28-án **Érsekújvár** alá szállott, melyet *Strein János* német és *Thury Ferencz* magyar kapitányok mintegy 2000 főnyi őrséggel védelmeztek. A vár tulajdonképeni megszállása azonban junius 18-án történt, a mikor is Érsekújvár részben körülzáratott. *Julius 11-én* intézte Rhédey az első rohamot, de siker nélkül, bár a roham alatt a hajdúk a Császár-bástyára és a Forgách-bástyára fölhágtak s ez utóbbira a zászlókat is kitűzték; julius 25-én Rhédey még egy rohamot intézett, de belátván, hogy ereje nem elegendő, a támadásokat beszüntette.

Végre megérkezett a hadszínhelyre **Homonnay Bálint** serege is, mely ugyan párhuzamos működésre volt szánva, de Rhédey sürgetésére, még inkább pedig azért, mert **Szinán** egri pasa alatt török sereg is érkezett Újvár alá, nehogy tehát Érsekújvár török kézre kerüljön, Homonnay is a vár alá szállott.

Ez időtől fogva az ostromot Homonnay és Szinán pasa vezették s bár a *szeptember 21-iki* nagy roham sikertelen volt, a vár őrségének ereje fogyott s midőn október elején Hasszán boszniai pasa 2000 janicsárral és számos löveggel ért Újvár alá, napjai meg voltak számlálva. Ekkor lépett közbe a Mátyás főherczeg és Bocskay közt a közbenjárást elvállalt Illésházy István, s a várat a német őrség, állítólag Mátyás főherczeg parancsára, a törököt az alkudozásból kizárván, *október 17-én* Homonnaynak átadta. Homonnay bámulatos erélylyel tudta megakadályozni, hogy török a pasák minden igyekezete daczára a várba be ne jusson, s annak parancsnokságát Bosnyák Tamásra ruházta. A törökök nagy haraggal Esztergomba vonultak, melyet időközben megvettek. 1605.

A dunántúli hadi események 1605-ben. A Dunántúl az ország keleti és északi részén végbement eseményeket tétlenül nézte; midőn azonban 1605 május közepén a hajdúk a Csallóközt elfoglalták, a **Némethy Gergely** által vezetett, mintegy 2000 főnyi hajdúcsapat Rajkánál átkelt a Dunán és a Fertő vidékét feldúlván, megvette **Pápát** és **Csepreget**, majd török segítséget is nyervén, lábát a Dunántúlon megvetette. A Csepregre értekezletre meghivott dunántúli nemesség, köztük Nádasdy Tamás, Rátkay Menyhért, Hagymásy Kristóf stb. szintén Bocskay mellé állottak; most a nemesség és hajdúság együttesen megvette **Sümeget**, majd **Kőszeget**, mire a megrémült Tury Ferencz átadta **Szombathelyt**; a Batthyányiak vára: **Körmend** hosszasabban ellent állott, de végre várnagya, Kisfaludy Imre azt éhség miatt átadni kényszerült. Pápa. Csepreg. Sümeg. Kőszeg. Szombathely. Körmend.

Ekkor mintegy 3000 török csatlakozván a hajdúsághoz, Némethy az osztrák és stájer határokat dúlta föl, Hagymásy Kristóf pedig **Sopront** támadta meg, de az ott Trautmansdorf és Puchaim alatt levő német hadak által visszaveretett. Ekkor maga Némethy ment Sopron ellen s a várost a Körmendről hozott ágyúkkal löveté; a külvárosokat bevette és felgyújtotta ugyan, de a belvárost a német őrség és a polgárság megvédelmezte. Miután pedig ugyanekkor Básta is 6000 főnyi sereggel Sopron fölmentésére jött, Némethy az ostrommal fölhagyott. Sopron.

Míg a hajdúk egy része a tatárokkal egész Bécs alá nyomúlt, Némethy egész a Dráváig dúlt. De ekkor Draskovics János és Batthyányi Ferencz bánok, Zrinyi Miklós és Trautmansdorf,

1605. hadaikat egyesítvén, 11,000 főnyi sereget állítottak Némethy ellen, és a portyázó vezért visszaszorítván, Szombathelyt, Kőszeget, Sümeget és Körmendet ismét visszavették.

Némethy hadjáratánál nagyobb jelentőségű dolog volt az, hogy **Lala Mohammed** nagyvezír, ki Esztergomot már a mult évben sikertelenül ostromolta, most a Bocskayval kötött egyez-
Visegrád. mény ellenére előbb a vallonok által hűtlenül átadott **Visegrádot**
Esztergom. foglalta el, azután pedig **Esztergomot** ujból ostrom alá fogta. Tiz év előtt ép Lala Mohammed, akkor anatoliai béglerbég volt az, ki Esztergomot Mátyás főherczegnek átadni kényszerült s becsületbeli dolognak vélte, hogy e fontos várat a szultánnak ismét visszaszerezze.

Midőn a nagyvezír Esztergom ostromára készült, Mátyás főherczeg gróf *Öttingen Vilmos* győri kapitányt, német ezredével együtt a Dunán Esztergomba küldte. Öttingen a vár védelmére szükséges előkészületeket azzal kezdte meg, hogy annak magyar őrségét, mely Esztergomot a mult évben a török ellen vitézül megvédelmezte, *a magyarok iránti bizalmatlanságból a várból kiküldte*, mire azok e méltatlanság által elkeseritve Rhédey Érsekújvár előtt álló seregéhez csatlakoztak. Úgy járt el, mint 1594-hen Hardek Győrnél, s az eredmény is azonos volt.

A törökök Esztergomot *augusztus végén* zárták körül s az ostrommunkálatokat nagy erővel megkezdvén, már *szeptember 7-én* rohamot kisérlettek meg. Nyolcz nappal később elesett a szent-tamáshegyi erőd, mire a török a Vizivárost szorongatta, mely ellen 30 ágyú működött. *Október 1-én* bevették a törökök a Vizivárost is, és a védőket a felső várba szoríták; az ez alkalommal kifejlett heves küzdelemben elesett maga Öttingen is és vele több mint 1000 német.

Midőn a törökök másnap a várfalakat aknákkal támadták meg, a német őrség, a vár megtarthatása felől kétségbe esve, *Dampierre*-t, ki Öttingen után a parancsnokságot átvette, előbb a föladásra szorítani akarták, midőn pedig Dampierre ezt megtagadta, elfogták és a törökkel az alkudozásokat maguk kezdették meg.

Október 3-án Esztergom a hűtlen és gyáva őrség által a töröknek átadatott. A németek egy része a várban maradva, török szolgálatba állott, a többit, mintegy 1000 embert, Dampierre Ko-

máromba vezette. Az őrség később hadtörvényszék elé állíttatván, 1605.
a főbünösök kivégeztettek.

Mohammed nagyvezír most Szinán egri pasát a sereg egy részével Érsekujvár alá küldte, kétségtelenül azon szándékkal, hogy e fontos várat is megszerzi; de Érsekujvár, mint föntebb láttuk, Homonnay erélye folytán nem török, hanem magyar kézbe került.

A török sereg Budára ment. Itt a Rákos mezején nagy pompával ment végbe 1605 november 11-én Lala Mohammed nagyvezír találkozása Bocskayval, a mikor is a szultán által küldött *koronát,* kardot, királyi pálczát és zászlót Bocskaynak átadván, ezzel őt Szapolyai János király örökébe beiktatta. Közismert dolog, hogy Bocskay bölcs mérsékleténél és tapintatánál fogva a koronát a szultántól csak mint *ajándékot* és nem mint a királyság jelvényét fogadta el, mert a míg Magyarországnak törvényesen megkoronázott királya él, addig koronát más nem viselhet.

Bocskay ezután Korponára ment, hogy az oda egybehívott országgyűlésen a királynak a békeföltételekre adott válaszát tárgyaltassa.

Némethy Gergely a korponai gyűlés alatt még egyszer átcsapott a Dunántúlra s török-tatár segítséggel Szombathelyt és Körmendet visszafoglalta, ellenben a Tulok Tamás által védett **Sümeg** ellen nem boldogúlt, bár azt ágyúkkal is lövette. Ez Sümeg.
ostrom alatt történt, hogy a stajer urak 1000 lovassal, egyesülve Blaskovics István magyar hadával, Némethy táborát megrohanták; de a vállalat nem sikerült és a németek a hajdúk és törökök által megveretvén, Regedébe visszavonultak. Némethy utánuk ment, de **Regede** előtt állott Trautmansdorf hada is, mely a Regede.
Hagymásy által vezetett tatár hadat súlyos veszteséggel visszaűzte.

Bocskay erdélyi hadjárata 1605-ben. Bárha Bocskayt már 1604-ben a bujdosók, 1605 elején a székelyek fejedelemmé választák, Magyarországon pedig hadai diadalmasan nyomultak elő, Bocskay az annyit sanyargatott ország békéjét megovandó, az ország átadását úgy a császári biztosoktól, mint a szászoktól, kiknek kezén a fővárak voltak, alkudozás útján kísérlette kieszközölni.

A küzdelmet azonban még sem lehetett kikerülni. A magyar

1605. nemesség és a székelyek tehát Balásfalván táborba szálltak s egy
Medgyes. kis haduk márczius 25-én bevette a szász **Medgyest.** Ámde a szászok másnap áruló módon bebocsátották a császári biztosok szolgálatában álló és **Rácz György** által vezetett, hajdúkból és rácokból álló hadát, mely azután a magyarokat fölkonczolta.

A Bocskay által kormányzóul Erdélybe küldött *Gyulaffy László* csak csekély hadat hozván magával, a szászok által május
Ebesfalva. 19-én **Ebesfalván** táborában megtámadtatott és megveretett.
Segesvár. Gyulaffy megadásra bírta ugyan azután Fogarast és Brassót, de **Segesvárt,** hol Rácz magát erősen tartotta, az elhalt Gyulaffy helyét elfoglaló Petky ostrom alá kellett hogy fogja, s Rácz csak Bocskaynak Erdélybe jövetele után, szeptember 9-én hódolt meg.
Déva. Október hóban végre az utolsó szász kézen volt erdélyi vár, **Déva** is meghódolt.

Az erdélyi rendek Bocskayt még szeptember 14-én egyértelmüleg Erdély fejedelmévé választák.

1606. **A bécsi és zsitvatoroki béke.** Bocskay Erdély meghódolása után, mint már említők ismét, Magyarországra ment, hogy Lala Mohammed nagyvezírrel találkozzék és az alkudozásokat a császárral folytassa; maga helyett kormányzóul Erdélyben Rákóczy Zsigmondot hagyta vissza.

Az alkudozás azonban nehezen ment, mert a korponai országgyülés a császár válaszát el nem fogadta, a császár pedig, ki azt remélte, hogy a törökkel Bocskay kizárásával külön békét köthet, engedményekre hajlandó nem volt. Ez azonban nem sikerülvén, Illésházy Bécsben új tárgyalásokat kezdett, melyek szerződésre is vezettek; ezt a császár ugyan megerősítette, de Bocskay és a rendek el nem fogadhatták s hogy a tárgyalásoknak kedvezőbb fordulatot adjon, Bocskay hadait újból megmozdította.

Czobor Mihály megadásra kényszerítette a már két év óta
Tokaj. küzdő s végszükségre jutott **Tokajt,** *Rhédey* 10,000 főnyi sereggel Ausztria és Morvaország ellen készült, *Némethy* hajdúival és tatár hadakkal a Dunántúlra és Styriába való betörésre rendeltetett, végre maga *Bocskay* magyar hadaival, továbbá a budai és egri pasákkal Pozsony megtámadására volt indulandó, s e hadműveletet a szerdár is támogatandó volt.

E hírek azután úgy Mátyás főherczeget, ki Magyarország

kormányzójává neveztetett ki, mint a császár biztosait is engedé- 1606.
kenységre bírták s végre létrejött az 1606-ik évi *bécsi békekötés*, mely úgy a vallás-szabadságot, mint a magyar rendek többi kívánalmait, bár még mindig nem teljesen, biztosította. Rudolf ennek daczára csak nehezen volt a szerződés megerősítésére rábirható, másrészt pedig a ma gyarrendek voltak vele elégedetlenek s a béke csak Mátyás főherczeg, mint a trón jövendő örököse, személyes biztosításai után léphetett érvénybe. Ezek után Bocskay közbevetésére november 11-én megköttetett a törökkel a *zsitvatoroki béke* is, mely az ország nyugalmát egyelőre 20 évre volt biztosítandó.

Bocskay ily módon kardja sulyával és államférfiúi bölcseségével léterhozta a kiegyezést úgy a császár és a magyarok, mint másrészt a törökök közt s biztosítván az erdélyi fejedelemség jövőre való fönmaradását, Magyarország függetlenségének, alkotmányos jogainak és szabadságának a jövőre is biztositékot szerzett. «Valameddig a magyar korona ott fönn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél, lészen, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben föntartatni» — ez volt Bocskay politikai végrendelete és Bethlen Gábor időszaka bebizonyította, hogy Bocskaynak teljesen igaza volt.

Bocskay, a nemzet békéjének és szabadságának megteremtője nagy művét nem soká élte túl s még az 1606-ik év deczember 29-én meghalt. A hajdúk, kiket Bocskay féktelen rabló, kószáló hadból előbb jeles katonákká alakított át, azután pedig letelepítés és kiváltságok által az állam hasznos polgáraivá tett, halálát Kátay kanczellár mérgének tulajdonitván, Kátayt előbb börtönre vetették, azután pedig, midőn Prágával való összeköttetései bebizonyúltak, Kassa piaczán összevagdalták.

Mátyás főherczeg támadása Rudolf császár ellen.

Miután Rudolf császár Bocskay halála után a zsitvatoroki 1608.
békét megerősíteni s annak föltételeit teljesíteni vonakodott, a szultán háborúval fenyegetett, a magyar rendek békétlenkedni, sőt a hajdúk tényleg lázongani kezdének s Szikszónál táborba szállván, *Homonnay Bálintot* a magyar királyi székbe emelni szán-

1608. dékozának. Rudolf makacssága annál kevésbbé volt érthető, mert háborúra sem pénzzel, sem hadsereggel nem rendelkezett s így a nehezen létrejött békét megbolygatni legkevésbbé volt oka és alapja.

Ily vészteljes körülmények közt *Mátyás főherczeg*, mint az uralkodóháznak a császár után legidősebb tagja és feje, más orvoslást nem látott, mint hogy a minden fölterjesztést elvető *császárt a szerződés betartására s egyúttal a trónról való lemondásra fegyveres erővel kényszerítse.*

A magyar rendek Mátyás főherczeg e lépését, melyet különben az uralkodóház tagjai megegyezésével tett, az 1608 január 10-ére egybehívott pozsonyi gyűlésen, az osztrák rendek a linczi gyűlésen hozott határozattal támogatni igérkezének, mire Mátyás 1608 április végén hadsereg élén vonúlt be Csehországba, mely hadseregnek túlnyomó nagy része magyarokból állott Illésházy, Thurzó, Batthyányi, Mágócsy, Kollonits s mások parancsnoksága alatt.

Az alkudozások, melyek folyamán a főherczeg hadai Prágához mindinkább közeledtek s végül magyar serege Prága alatt táborozott, hosszúra nyúltak s a hadjárat junius 26-án Rudolf császár lemondásával és a magyar koronának és a koronázási jelvényeknek Mátyás részére történt átadásával végződött. Rudolf csak Csehországot tarthatta meg.

A következő országgyűlésen Mátyás 1608 november 16-án királylyá választatott és három nappal később megkoronáztatott.

Báthory Gábor küzdelmei.

1610—1613. Erdély fejedelmi székébe nem Bocskay István fogadott fia és örököse: Homonnay Bálint ült, hanem ipa: *Rákóczy Zsigmond*, Bocskay alatt Erdély kormányzója. De ha Homonnay könnyen félre is állott, a török által Bethlen Gábor ajánlatára pártfogolt Báthory Gábor nem tágított. Rákóczy, hogy a küzdelmet kikerülje, végre is 1608 márczius 3-án a fejedelemségről lemondván, helyébe — ismét Bethlen Gábor támogatása mellett — **Báthory Gábor** választatott meg és a szultán által meg is erősíttetett.

E választás azonban nem volt szerencsés, mert Báthory Gábor féktelen zsarnoksággal uralkodott Erdély fölött, mi őt csakhamar fegyveres küzdelmekbe keverte. 1610—1613.

A Kendy István és a Kornis-testvérek által támadt összeesküvés révén Mátyás az erdélyi ügyekbe avatkozván, a szászok rögtön a császári pártra állottak, mit Báthory 1610 deczember havában **Nagyszeben** elfoglalásával és földúlásával torolt meg, majd a szászokkal szövetséges Serbán Radul havasalföldi vajdát támadta meg és országából Moldvába űzte ki. Nagyszeben.

Oláhországból visszatérve Báthory, a *Weiss Mihály* királybíró által erélyesen védett **Brassót** fogta ostrom alá. De itt egyrészt a hajdúk Báthorytól elpártoltak, másrészt pedig Radul vajda 10,000 főnyi sereggel jött a brassóiak védelmére s a fejedelem hadát a város alatt 1611 *julius 8-án* egy véres ütközetben megvervén, Báthoryt Szebenbe szalasztá. Brassó.

Hogy a veszély teljes legyen, Mátyás magyar király vezére, *Forgách Zsigmond* 20,000 főnyi magyar sereggel, melyhez *Nagy András* alatt 10,000 hajdú is csatlakozott, indúlt Báthory ellen. De Báthory a hajdúkat ügyes fogással maga részére hajtván, ezek a királyi seregtől elváltak, és annak egy részét **Diószegnél** megverték; a főssereg pedig, miután **Nagyszebent** hiába ostromolta, egyfelől Báthory és a hajdúk, másfelől Omár pasa török segélyhada által szorítva, Erdélyből menekülni volt kénytelen. Diószeg. Nagyszeben.

A mozgalom ezután átterjedt Magyarországra is. Thurzó nádor a felsőmagyarországi nemességgel a vakmerő hajdúkat **P.-Ladánynál** megverte, de azután **Böszörménynél** maga szenvedett vereséget, mire a hajdúk **Nagy-Kállót** fogták ostrom alá. A háborút végre a deczember 29-én kötött fegyverszünet végezte be. P. Ladány. Böszörmény. Nagy-Kálló.

A háború szerencsés kimenetele Báthoryt még elbizakodottabbá és féktelenebbé tette, úgy hogy hatalmának eddigi főtámasza, Bethlen Gábor is a törökhöz menekülni volt kénytelen. A fejedelem Bethlen befolyását ellensúlyozandó *Géczy Endrét* küldé a portára, de ez önmagát neveztette fejedelemmé s török haddal tért vissza. De nem volt szerencséje, mert midőn Krassóból *Weiss Mihály* királybíróval Szebenbe ment, a fejedelem fővezére: Török István Feketehalom, illetőleg **Földvárnál**, 1612 október 16-án út- Földvár.

1610—1613. ját állta, s hadát szétverte; Géczy elmenekült, de Weiss Mihály elesett.

De bár ezután Báthory Mátyással is békét kötött, ez fejedelemségét többé meg nem menthette, mert *Bethlen Gábor* a szultán által Erdély fejedelemévé neveztetvén, *Iszkender* pasa 1613 október közepén 80,000 főnyi sereggel hatolt be Erdélybe, hogy Báthoryt elűzze és Bethlen Gábornak az országot átadja.

Báthory Gábor a török sereg elől visszavonúlt, majd seregétől elhagyva, Kolozsvárból kizárva Nagyváradra menekült, a hol azonban Abafy tokaji kapitány, Géczy András, Szilasy és Ladányi hajdúi által — mivel Váradot fejedelemsége megmentésére állítólag török kézre akarta juttatni — 1613 október 27-én meggyilkoltatott.

A rendek által október 22-én fejedelemmé választott Bethlen Gábor az esküt Kolozsvárott a következő nap tette le.

Bethlen Gábor hadjáratai.

1613. A Bocskay által megteremtett önálló és független Erdély tulajdonkép csak **Bethlen Gábor** uralkodása alatt vált azzá, a mivé Bocskay politikai bölcsesége tenni akarta, t. i. erős bástyává, melyen úgy a német, mint a török hatalma megtörik, szilárd paizszsá, mely egyrészt a magyar nemzet alkotmányos jogait, másrészt a vallás-szabadságot megoltalmazza.

Bethlen Gábor politikai lángesze, diplomatiai ügyessége és hadvezéri képességei a kis Erdélyből, melyhez Magyarországnak csak egy töredéke tartozott, elsőrendű politikai államot alkotott, mely a német császári hatalommal diadalmasan szállott szembe s neki föltételeket szabott, a török császárságot tisztes távolban tartotta, Európa többi hatalmasságai által pedig egyenrangú tényezőnek ismertetett el, mely a világtörténelmi események folyamába erős kézzel nyúl bele s a népek sorsának intézésében magának részt követel.

Bárha szép és hálás föladat volna Bethlen Gábor politikájának útját követni s közelebbről megvilágítani a módot, melylyel a nagy és rendkívüli eredményeket elérte, e helyen mégis csak had-

vezéri működésére kell szorítkoznunk, de még azt is csak néhány szóval jellemezhetjük, s inkább az eseményekre kell utalnunk, melyek különben elég ékesszólóan tüntetik föl e nagy fejedelem hadvezéri jelentőségét. 1613.

Bethlen Gábort, mint hadvezért úgyszólván nem lehet a diplomatától elválasztani s ebben Bocskayhoz hasonlít; de míg Bocskay hadjáratait jeles alvezérei viszik, Bethlen seregeit maga személyesen vezeti, mi által nemcsak hogy közelebbről látja az eseményeket s azokat helyesebben itélhetvén meg, diplomatiailag jobban kiaknázhatja, de fegyverrel is mindíg a *megfelelő* időpontban s kellő erővel lépvén föl, ezzel hadműveleteinek tartós eredményeket biztosít. Hadművészete alkalmazkodik korához s bár meggyőződése, hogy valóságos eredményeket csak a nyilt mezőben való mérkőzés adhat, s ezért a várharcznak, a hosszas időrabló ostromoknak ellensége, mégis elfogadja kortársai azon elvét, hogy az ütközet, a csata csak *végső eszköz*, melylyel akkor kell élni, midőn a politikai czélt **máskép** elérni nem lehet.

Ez okból szivesen és ügyesen alkalmazza a hadművészet egyéb eszközeit; már a hadjárat megindításában mindíg megelőzi ellenfelét, támadásával meglepi s ezzel magának erkölcsi túlsúlyt biztosít; hadműveletei, mint elhatározásai, melyekből a hadműveletek folynak, gyorsak, gyakran merészek, csapatai, melyek számosak, jól szervezvék, kitünő szellemmel bírnak s úgy a vezérért, mint az ügyért lelkesednek, mozdulataikban gyorsak, vállalkozók s merészek.

Ez eszközökkel, melyekhez a helyzet gyors fölismerése és kiaknázása járúl, Bethlen Gábor a kitüzött czélt mindíg eléri s ez az oka, hogy hadjárataiban nagy döntő csatákat vagy ütközeteket nem találunk. Harczait, hogy úgy mondjuk, nem karddal, hanem észszel vívja s a véletlenre minél kevesebbet bízván, eredményeiben annál biztosabb. Szellemileg ellenfeleinek mindenkor fölötte áll, s bárha nevéhez világtörténelmi jelentőségü csaták emléke nem fűződik, kétségtelenül kora legkiválóbb hadvezérei közé tartozik.

Homonnay György támadása Bethlen ellen. 1616.

Mátyás sejtette Bethlenben a nagy embert, kinek kormánya alatt a császári hatalom Erdélyre oly befolyást nem fog gyakorolni, mint Báthory Zsigmond vagy Gábor idejében; s miután vele

1613. háborúban mérkőzni nem óhajtott s nem volt képes, mert tartott tőle, hogy a küzdelemben egész Magyarország Bethlen pártjára áll, mint Báthory Gábort, Bethlent is megbuktatni törekedett. E czélra a nagyravágyó **Homonnay Györgyöt** használta föl, ki Serbán Radul vajdával szövetkezve Erdélyt *1615 tavaszán* megtámadni és Bethlent elűzni készült. Bethlen a titkos tervet idejekorán fölfedezvén, meghiusította, mire Mátyás békét kötni volt kénytelen.

Mátyás, illetőleg legfőbb tanácsadója *Khlesl* bécsujhelyi püspök, és Homonnay György azonban a tervet csak elhalasztották s midőn a török Bethlenre Lippa és Jenő átadásának halasztása miatt neheztelve a bécsi udvarhoz közeledett, a fondorlatokat újból megindították.

A fegyveres támadás *1616 junius elején* kezdődött, a mikor
Lippa. Homonnay egy magyar-lengyel haddal **Lippa** ellen indúlt. Első vállalkozása azonban nem sikerült, mert *Petneházy István* a Fekete Péter által vezetett előhadat szétvervén, Homonnay a főssereggel is hátrálni kényszerült, annál is inkább, mert már néhány nap mulva ott termett hadaival Bethlen s Lippát junius 14-én a portával kötött egyezmény szerint a temesvári pasának átadta. Homonnay most egy 2000 főnyi csapattal Várad felé akart Erdélybe betörni, de itt meg Rhédey Ferencz váradi kapitány
Kónya. állta útját s hadát **Kónyánál** teljesen szétverte. Bethlen maga Magyarországra indúlt, hol Homonnay hadai szervezkedtek; de a megyék is fölkelvén Homonnay ellen, ez hadait szétbocsátá. Miután még a török is harczra készülődött, sőt a budai pasa seregét Szolnoknál már össze is vonta, Mátyás és Khlesl kénytelenek voltak a fondorlatokkal fölhagyni.

Homonnay ennek daczára némely párthíveivel, kik közé Eszterházy Miklós, Kendi István, Prépostvári, Sármasági stb. tartoztak, 1616 julius havában újból fölkelt és Gombos által vezetett
Tarcsa. hada a váradi őrség egy részét **Tarcsánál** meglepvén, megverte, de sőt Ecsed felé Erdélybe is betört. Ez, kapcsolatban azon bizonyítékokkal, hogy a fondorlatokat tényleg a bécsi udvar intézi, Bethlent végkép elkeseríté s míg egyrészt a nádorhoz éles tiltakozó jegyzéket intézett, melyben a történendőkért a királyt felelőssé teszi, másrészt hadaival fölkerekedvén Homonnaynak *Gombos* és

Sármasági által vezetett hajdúseregét **Deésnél** szétverte, meg- 1616. Deés. Csehi.
vette **Csehit** és Debreczen alá szállott, s csak a megyék azon igéretére, hogy újabb támadás esetén ők maguk is melléje állanak, tért vissza.

Az egész méltatlan fondorlat csak használt Bethlennek, mert a török bizalmát megerősítette, Mátyás tanácsosainak és Homonnaynak kudarcza pedig tekintélyét úgy Erdélyben, mint Magyarországon növelte. A béke ezután Mátyás haláláig nem zavartatott.

Bethlen Gábor első támadása Ferdinánd ellen.

Mátyást a trónon a vakbuzgó, vallási dolgokban türelmetlen 1619.
II. Ferdinánd követte, ki magát a katholikus egység helyreállítójának, az eretnekség hivatott kiirtójának tekintette, ki kész volt e rögeszméjéért országai békéjét, népei boldogságát föláldozni s a ki fanatismusával rövid idő alatt egész Európát vérbe, lángba borította.

E vallási okokból kiinduló nagy küzdelem, melyet az egyetemes történelem a *harminczéves háború* név alatt ismer, Csehországban vette kezdetét s csakhamar oly kedvezőtlen lefolyást vett, hogy a cseh-morva-osztrák protestans hadak Ferdinándot *1619 június 5-én*, miután Bécset hatalmukba ejtették, saját lakásán a Burgban ostrom alá fogták. E válságos helyzetből Ferdinánd a St.-Hilaire vezetése alatt a várba benyomuló Dampierre lovas ezred váratlan megjelenése által ugyan megszabadúlt, de a helyzet veszélyes maradt s félő volt, hogy a háború nemsokára Magyarországra is kiterjed.

A cseh fölkelők nem is késtek úgy a magyar rendeket, mint Bethlen Gábort a csatlakozásra ösztönözni; de azok nemcsak hogy Ferdinánd ellen tényleg föl nem léptek, de sőt — úgy a rendek, mint Bethlen — még szolgálataikat ajánlották föl a királynak a cseh zavarok lecsillapítására, bár Bethlen hat év óta a bécsi udvar részéről csak üldözést tapasztalt. A pozsonyi országgyűlés azonban, melynek a király, az ország és a felekezetek közti békés viszonyt kellett volna megszilárdítani, e helyett a viszályt teremtette meg;

1619. a katholikus és protestáns rendek közt az ellenségeskedés kiélesedett s miután a király az izgalom lecsillapítására, a vallásbéke helyreállítására semmit sem tett, mindinkább előtérbe lépett a félelem, hogy a cseh protestánsok leverése után a sor a magyarokra kerül.

E nehéz helyzetben a protestáns rendek Bethlen Gábortól várták a védelmet, kitől Ferdinánd még a fejedelmi czímet is megtagadta, s ki nemcsak a vallás-szabadság, de a magyar alkotmány, sőt trónja érdekében is szükségkép Ferdinánd ellen kellett hogy állást foglaljon.

Az 1619-ik évi hadjárat. Bethlen Gábor a nyilt föllépéssel addig várt, míg magának a porta támogatását biztosította, de az időt a hadi készületekre gondosan fölhasználta.

A mozgalom *1619 szeptember 3-án* tört ki, midőn **Rákóczy**
Terebes. **György** a **Terebesen** hadat gyűjtő Homonnay Györgyöt megtámadta és Lengyelországba kiűzette, míg maga 5000 lovassal
Kassa. **Kassa** alá ment, a várost meglepte s Dóczy Endre főkapitányt elfogta. *Szeptember 10-én* Bethlen Gábor mintegy 18,000 főnyi sereggel *Debreczen* alatt táborozott; innét bocsátotta ki fölhívását a magyar rendekhez s kiáltványát Európa államaihoz, melyekben fölkelésének okait adja. Szeptember 20-án a fejedelem ünnepélyesen bevonúlt Kassára.

Rövid idő alatt meghódolt *Kálló, Ecsed* és *Tokaj*, majd midőn a fejedelem *Szécsy György* által vezetett előhada nyugot felé előnyomúlt és *Rhédey Ferencz* 12,000 főnyi seregével egyesült, *Szendrő, Murány, Fülek, Nógrád, Szécsén és Vácz*, egymás után kaput tártak a fejedelem vezérének. Bethlen kopjás vitézei és a mellé állott magyar hadak elözönlötték a Csallóközt s szeptember
Érsekújvár. 30-án az erős **Érsekújvár** is, utána pedig a bányavárosok, meghódoltak Bethlen hadainak.

A fejedelem, kinek serege időközben 40,000 főre szaporodott, Rákóczy Györgyöt, mint főkapitányt a had egy részével Kassán hagyván, Szepes, Liptó és Turócz megyéken át Pozsony felé indúlt, s október 9-én *Nagyszombat* alatt állott. Itt fogadta a csehek és morvák küldöttségét és kérelmükre **Rhédey Ferencz** váradi kapitányt 12,000 főnyi sereggel Thurn gróf táborába küldvén, maga Pozsonynak tartott.

Pozsonyban Forgách Zsigmond nádor, Pálffy István és Révay Péter koronaőrök csapatok fölött nem rendelkeztek, az 1500 gyalogból és 500 lovasból álló német had pedig, melyet *Tieffenbach Rudolf* parancsnoksága alatt Lipót főherczeg Bécsből hirtelenében leküldött, a lakosság által a városba, a nádor által a várba be nem bocsáttatván, a külvárosokat Bethlen 20,000 főnyi, 18 ágyúval megjelenő serege ellen meg nem védelmezhette. Október 14-én hajnalban megtámadtatván, a német had szétveretett s 1200 főnyi veszteség után ágyúit a Dunába sülyesztvén, a Duna jobb partjára menekült. 1619. Pozsony.

Október 16-án Pozsony vára és a magyar szent korona Bethlen birtokában volt.

Bethlen Gábor fölkelése és támadó előnyomulása az időközben császárrá választott II. Ferdinándot annyira meglepte, hogy ellene mit sem volt képes tenni; csak midőn a fejedelem hadai már Pozsonyhoz közeledtek, küldte **Buquoy** és **Dampierre** tábornokok hadosztályait Bécs védelmére, a német birodalomban egy katholikus liga létesítésén fáradozott, Lengyelországban pedig Althan tábornok *és Homonnay György* által hadat gyűjtetett.

Rhédey a cseh-morva hadhoz október 23-án megérkezvén, Thurn grófot a Bethlenéhez hasonló gyors hadműveletekre igyekezett rábírni, a mikor pedig az ingatag vezérnél ezt elérni képes nem volt, Pozsonyhoz visszatért. Ez útjában találván a Bécs védelmére sietö Dampierre hadosztályát, azt **Nikolsburgnál** megverte, s azután Pozsonynál a Duna jobb partjára kelvén át, maga nyomúlt elő Bécs ellen. E közben azonban hadai elszéledvén, november 9-én **Brucknál** Buquoy által megtámadtatott, a császári hadat mindazonáltal nehéz harcz után mégis visszaverte. Nikolsburg. Bruck.

November 21-én végre úgy a Thurn és Hohenlohe által vezetett cseh-morva had, mint Bethlen Gábor magyar serege átkelt Pozsonynál a Dunán s miután Buquoy hadát **Brucknál** november 26-án újból megverték, **Bécset** mintegy 70,000 fővel körül-zárták. Bruck. Bécs.

Ferdinánd, ki Gráczból személyesen is Bécsbe sietett, a főváros védelmére csak mintegy 20,000 fővel rendelkezett s miután a város élelmezésére előkészületek nem tétettek, a védelem alig lehetett volna tartós, midőn egyszerre Bethlen Gábor seregé-

1619. vel deczember 5-én, Bécs megszállásával fölhagyva, váratlanul Pozsonyba visszavonúlt.

Ez elhatározás oka az volt, hogy időközben **Homonnay György** 8—10,000 főnyi kozák haddal Lengyelországból Felső-Magyarországba betört, az útját álló Rákóczy György hadának Sztropkó. **Sztropkónál** lest vetvén, azt megverte s az egész Felvidéket egész Ujhelyig földúlta. Bethlen hátában ily veszélyes műveletet nem tűrhetvén, kénytelen volt hadai egy részét Szécsy György vezérlete alatt Homonnay ellen a Felvidékre küldeni. Szécsy a kozákokat vissza is űzte és Homonnayt ismét Lengyelországba szorította.

A nádor ekkor Ferdinánd és Bethlen Gábor között közvetítő alkudozást kezdvén, ez fegyverszünetre vezetett, mely 1620 szeptember 29-éig volt tartandó.

1620. **Az 1620-ik évi hadjárat.** Sem a pozsonyi, sem a beszterczebányai országgyűlés nem hozta meg az érdekek kiegyenlítését s miután Ferdinánd az egyezményből a cseheket, s ezzel a vallás kérdését kizárta, a rendek pedig ehhez ragaszkodtak, a királyi biztosok az alkudozást félbeszakították és az országgyűlést elhagyták.

Az országgyűlés tagjai ekkor Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet 1620 augusztus 27-én *Magyarország királyává választották.*

Bethlen, bárha a szent korona birtokában volt, magát hívei unszolására sem koronáztatta meg, kétségtelenül azért, mert politikai bölcsesége és belátása előtte nyilvánvalóvá tette, hogy a királyi méltóságot meg nem tarthatja s annak tekintélyét koczkáztatni nem akarta.

A harcz kikerülhetetlen levén, Bethlen Gábor azon hírre, hogy a császár seregeit gyűjti, a támadást már szeptember első napjaiban megindította. A cseh-morva seregnél levő, *Kornis* és *Bornemissza* által vezényelt hadtestet 6000 főre emelte, *Haller György* és *Fekete Péter* a Csallóközön át a Dunán átkelvén, elfog-
Pápa. Veszprém. lalták **Pápát** és **Veszprémet** s a Dunántúl legnagyobb részét egész a Dráváig.

Bethlen maga szeptember 9-én meghódolásra kényszerítette
Nyitra. **Nyitrát,** védőőrséggel látta el Nagyszombatot és Pozsonyt, majd szeptember 28-án a Dunán Pozsonynál átkelvén, ostrom alá fogta
Hainburg. **Hainburgot.**

Huszár és Petneházy Eszterházy Miklóst szorították be **Lakompakba**; de Dampierre Huszárt október 3-án a vár alatt megvervén, Eszterházyt megszabadította, azután pedig hadosztályával Sopronnak tartott, mi a fejedelmet arra indította, hogy Hainburg ostromát, melynél három rohamban már 1000 embert vesztett, fölhagyván, Sopron biztosítására menjen. Útközben elfoglalta Lakompakot és **Kőszeg** alá szállott; a várat itt Hagymássy Kristóf védelmezte. 1620. Lakompak. Kőszeg.

Míg azonban Bethlen Kőszeg alatt időzött, Dampierre nem kisebb dolgot vett czélba, mint **Pozsony** visszafoglalását. Előbb a hajóhidat akarta elrombolni, de a kövekkel terhelt leusztatott hajókat a magyarok Dévénynél elfogták és elsülyesztették; azután *október 9-én* éjjeli rajtaütést intézett Pozsony város és vár ellen. A csapatok egy része a Dunán hajózott le és föladata volt Dévény alatt kiszállva a várost nyugot felől megtámadni, míg a másik rész Collalto által vezetve Hainburgból a hídon át volt előnyomulandó. Ámde az első oszlop négy nagy hajója elsülyedt, Collaltot pedig idejekorán észrevették. Dampierre a támadással tehát a várat nem lephette meg, s midőn a dévényi csoport egy oszlopával a vár ellen rohant, egy hajdú golyója által leteríttetett. Erre a császáriak Dévény és Hainburg irányában visszavonultak. E visszavonulásnál Rákóczy György üldöző csapatai *október 11-én* Collalto oszlopát **Petronell** mellett meglepvén, szétverték. Pozsony. Petronell.

Időközben végbement a döntés a császári és a ligabeli hadsereg közt egyrészt, és a csehek közt másrészt. A csata Prága mellett a **Fehérhegyen** 1620 november 8-án vivatott s az Anhalti herczeg által vezetett cseh sereg, melyben a magyarok részéről csak 6000 lovas volt jelen — az október végén Péchy Simon alatt útnak indított további 5000 lovas akkor még meg nem érkezett — vereséget szenvedvén, a csehek választott királya Frigyes (a téli király) megfutott, a fölkelő rendek pedig a császárnak meghódoltak. Fehérhegy.

Ez esemény Bethlen hadműveleteire is hatással volt s miután Kőszeget megvette, hadait a Morva mentén összpontosította. A csehek vereségén kívül azonban még az a kellemetlenség is érte Bethlent, hogy a Ferdinánd által megnyert új budai pasa a he-

1610. Vácz. lyett, hogy táborába segélyhadat vezetett volna, **Váczot** három napi ostrom után Bethlen őrségétől elfoglalta.

Mindez Bethlent az alkudozásokra hajlandóvá tette, melyek Hainburgban meg is kezdettek, de eredmény nélkül.

1621. Kőszeg. Szakolcza. Dévény. **Az 1621-ik évi hadjárat.** Még a tárgyalások folyama alatt visszavette Collalto **Kőszeget,** Buquoy pedig elfoglalta a határon, hol 20,000 főnyi serege gyülekezett, **Szakolczát** és **Dévényt.**

Ez apróságoknál azonban nagyobb gondot okozott Bethlennek, hogy a magyarországi urak közül számosan inkább a meghódolást tartották czélhoz vezetőnek, mint a bizonytalan harczot, s Bethlen ügyét elhagyták. Így elpártolt tőle a nádor, ki pedig eddig igyekezetét támogatta, el Szécsy György, Apponyi Pál, a Pálffyak, Bosnyák Tamás és mások. Pedig bizonyos, hogy Bethlennek volt igaza, a ki a nemzet és a vallás ügyét biztosítottnak nem látta, s joggal tartott attól, hogy Ferdinánd Magyarországon is oly erőszakossággal fog eljárni, mint Csehországban.

Körmend. Moson. Pozsony. Bárha tehát a császáriak vezérei: Collalto és Eszterházy Miklós **Körmendet** és **Mosont,** Buquoy Zay erélytelen védelme következtében az 1621-ik év május 3-án **Pozsonyt** is hatalmukba kerítették, minek folytán Pozsonymegye nagyobb része Nagyszombattal együtt a császárnak meghódolt, az elpártolt Bosnyák Tamás és Pálffy István **Beszterczebányát** és a bányavárosokat, Széchy György **Breznóbányát** és **Füleket** elfoglalták, sőt Buquoy serege Érsekujvárt is ostrom alá fogta, s így nemcsak a Dunántúl, hanem lassankint Felső-Magyarország nyugoti részei is veszendőben voltak, Bethlen a küzdelmet korántsem adta föl s mihelyt hadait újra szervezte, azonnal támadásba ment át.

Beszterczebánya. Ennek hatása julius első napjaiban mutatkozott. E hó 3-án ugyanis Bethlen előhada Egry István alatt megverte **Beszterczebányánál** Bosnyákot és Pálffyt és mindkettőt elfogta. Még jelentékenyebb volt a győzelem, melyet *Horváth István* julius 10-én az Érsekujvár. **Érsekujvárt** ostromló *Buquoy* serege fölött kivívott. Horváth lovas dandára a számra jelentékenyen erősebb császári sereget meg nem támadhatván, csak folyton nyugtalanította és élelmezését igyekezett megnehezíteni. Az e fölött boszus Buquoy egy több ezer főnyi hadtest élén *julius 10-én* maga támadta meg a magya-

rokat, de szerencsétlenül járt; előbb fogságba esett, a mikor pedig kiszabadítását megkisérlették, egy Csongrádi nevű hajdú leszúrta. Több mint 3000 német esett el e véres küzdelemben s a vesztett ütközet, melyben Thurzó Szaniszló kirohanó csapatai is résztvettek, nemkülönben a vezér eleste, oly nagy hatással volt a császári seregre, hogy az az ostromot — bár ereje még mindig 8—10,000 főből állott — nyomban föloldotta és összes ágyúinak hátrahagyásával a Csallóközbe menekült. 1621.

A dunántuli részekben Batthyányi Ferencz visszavette **Körmendet, Rohonczot** és földúlta Ausztriát egész Bécsig. Körmend. Rohoncz.

Bethlen Gábor julius vége felé indúlt el Kassáról és julius 25-én Pálffy Miklóst **Nagyszombatnál** megvervén, öt nap mulva e várost visszafoglalta. Itt 9000 főnyi erősbitést nyervén, Horváth Istvánt a Csallóközbe menekült császáriak üldözésére küldé, maga pedig augusztus 17-én ostrom alá fogta **Pozsonyt,** melynek külvárosait a következő napon el is foglalta. De különben az ostrom csekély eredménynyel járván, Bethlen az ostrommal szeptember 1-én fölhagyott s Morvaország felé fordulván, elfoglalta szeptember 28-án **Szakolczát,** két nappal később az erős **Sztrázsniczát** és annak környékét, beleértve Wesselyt és Magyar-Bródot. Nagyszombat. Pozsony. Szakolcza. Strázsnicza.

A csallóközi császári sereg egy **Olgya** mellett vívott ütközetben Horváth előnyomulását ugyan föltartóztatta, de azután onnét mégis kiszorittatott. Olgya.

Ez idő alatt a Thurzó Imre által vezetett béke-alku kedvezőbb menetet vett, s az 1621-ik év deczember 31-én megköttetett a *nikolsburgi béke,* melyben Bethlen ugyan a királyi czimről lemondott, és a szent koronát visszaadta, de e helyett az «erdélyi és magyarországi fejedelem» czímén kívül a német birodalmi herczegi czimet, Oppeln és Ratibor herczegségeket, Magyarországon Abauj, Beregh, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocsa és Szatmármegyéket, Munkács, Tokaj és Tarczal várakat nyeri és Ferdinánd nemcsak a bécsi békét, hanem az 1608-ik évi vallás-szabadságot biztosító törvényeket is elfogadja.

Bethlen Gábor második támadása Ferdinánd ellen.

1623. Hogy a nikolsburgi béke nem fog állandó viszonyokat teremteni, az előrelátható volt. Bethlen Gábor azt állította, hogy ő a béke föltételeit teljesítette, de Ferdinánd a német herczegségeket és amaz 50,000 forintot, melylyel a végvárak fentartásához járulnia kellett, még át nem adta. Ez azonban csak ürügy volt, mert hiszen a nikolsburgi béke több pontját még Bethlen sem teljesítette; a valódi okot az újabb támadásra főkép abban kell keresnünk, hogy midőn Tilly Mansfeldet és Braunschweigi Keresztélyt Németországban megverte, az ellenreformatiót Ferdinánd Csehországban még nagyobb kiméletlenséggel indította meg s így a vallás-szabadság újból veszedelembe jutott. Hozzájárult ehhez, hogy a protestáns fejedelmek új háborúra készülvén, Bethlent a csatlakozásra szünet nélkül ösztönözték, az angol, hollandi és velenczei államok háború esetén neki havonkint 4000 tallér járulékot biztosítottak, a porta pedig őt nagyobb erővel támogatni igérkezett.

Ferdinánd szivesen visszatartotta volna Bethlent az újabb támadástól, de erre irányzott igyekezete beszterczebányai értekezleten sikertelenek maradtak. Különben a Beszterczebányára történendő követküldés iránti tárgyalásokkal Bethlen csak időt akart nyerni, s ellenfelét biztosságba akarta ringatni, mert midőn a követek tényleg elindúltak, már Bethlen serege is útban volt a támadásra.

Az 1623-ik évi hadjárat. A közösen megállapított hadműveleti terv szerint Mansfeld és Braunschweigi Keresztély Szilézián át voltak Bethlenhez csatlakozandók. Bethlen tehát az északnyugoti határok felé igyekezett 80,000 főnyi részben magyar, részben török-tatár seregével.

Ámde Nagyváradon sulyosan megbetegedvén, itt majd három hétig vesztegelt, ez idő alatt pedig a Braunschweigi herczeg Tilly által megveretett, Mansfeld pedig seregét költség hiányában kénytelen volt elbocsátani.

Betegségéből felgyógyulván, Bethlen a támadást ennek daczára folytatta s néhány hét alatt egész Felső-Magyarország

ismét kezében volt, Horváth István **Nagyszombatnál**, egy kőfallal kerített templomban, a császáriak egy osztályát fegyverletételre kényszerítette, azután pedig Kornissal együtt Morvaországba tört be és azt dúlta. 1623. Nagyszombat.

Ferdinándnak egy kisebb serege, melyhez azonban 6000 kozák is csatlakozott, *Caraffa Jeromos* parancsnoksága alatt a **Szakolczánál** vivott ütközet után a Morva jobb partjára átnyomatván, **Gödingnél** erődített táborba szállott, s itt Bethlen egész erejével daczolt. A fejedelem csak kevés gyalogsággal rendelkezvén (a törökök a Morván átkelni vonakodtak), a kitünően választott tábor ellen rohamot nem koczkáztatott, hanem a császári sereget ott szorosan körülzárta. Caraffa itt 7 héten át volt körülfogva s midőn az éhség már rettenetes magas fokra hágott, a kinos állapotnak Ferdinánd császár az által vetett véget, hogy Bethlentől a nádor és Eszterházy által két havi fegyvernyugvást eszközölt ki. Szakolcza. Göding.

Ehhez Bethlen annál szivesebben járúlt, mert a törökök vezéröket, Ibrahim pasát a visszatérésre erőszakkal kényszerítették, mely példára a zsákmányát biztosítani óhajtó hajdúság is zúgolódni kezdett, végre pedig azért is, mert Bethlen a magyarországi urak részéről, kik e hadjáratában közczélt nem láttak, nem támogattatott.

A fejedelem seregével telelésre Nagyszombat vidékére szállott, a törökök pedig Budára meneteltek, de útközben az Eszterházy Miklós vezérlete alatt egyesült győri, érsekújvári és komáromi őrségek által november 26—29-én a **Nyitra** folyó mellett ismételten megtámadtatván, nagyrészt szétverettek, s foglyaikból 4000 megszabadittatott. Nyitra folyó.

A hadjárat közelebbi czélja, ha csakugyan nem volt egyéb, mint a vallás-szabadságnak Magyarországon való biztosítása, eléretett, mert Ferdinánd itt az ellenreformatiótól tartózkodott; de távolabbi czélját, tudniillik a protestantismust Német- és Csehországban támogatni, Frigyest a cseh trónra visszahelyezni, e körülmények közt még csak meg sem közelíthette.

Bethlen Gábor tehát mindjobban fogyó hadait Kassára visszavezetvén, komolyan folytatta az alkudozásokat, melyek végre az 1624-ik év május 8-án a nikolsburgi alapon megkötött *bécsi békére* vezettek. Az oppelni és ratibori «rossz ducatusok»-ról a

1623. fejedelem lemondott s ezek helyett örök birtokul Ecsed várát, Nagy- és Felső-Bányát nyerte.

Bethlen Gábor harmadik támadása Ferdinánd ellen.

1624—1626. Bethlen Gábor kora ifjuságától kezdve szoros összeköttetésben állott ugyan a törökkel, de azért nem kevésbbé gyűlölte, mint bármely más magyar s szövetsége vele soha semmi más czélt nem követett, mint hogy hazájának az ellenségből barátot, a császári kormány túlkapásai, a vallást és a nemzet szabadságát veszélyeztető törekvései ellen szövetséges társat szerezzen. További szándékai oda irányultak, hogy a török segítségével egész Magyarországot és Erdélyt kormánya alatt egyesítse, úgy vélvén, hogy később a megerősödött ország a török igát annál könnyebben le fogja rázhatni, mert a török hatalom szemlátomást sülyed és egy nagyobb, erőteljesebb támadást alig bír ki.

A míg Bethlen e czélokat követte, a magyarországi rendek is szorosan Bethlennel tartottak. Ámde az 1623-ik évi hadjárat kimutatta, hogy a porta a tőle várt segélyt megadni nem képes, Bethlen ennek folytán nagyobb eredményeket el nem érhetvén, lassankint a magyar rendek támogatását is elvesztette.

Bethlen lelkében tehát egy más eszme érlelődött meg: *Elhajolni a megbízhatlan és képtelen szövetségestől, Ferdinánd nagy buzgalmát a protestáns-üldözéstől a török háborúra fordítani s vele együtt az országot felszabadítani.* Ez eszme végrehajtása nem kevesebb dicsőséget szerezhet vala Bethlennek, mint az első, mert felszabadítaná Magyarországot a török járom, a protestantismust az üldözés alól, visszaadná Európa békéjét, végre pedig a visszafoglalt részekből gyarapodna az erdélyi fejedelemség is.

A fejedelem tehát nemcsak szövetséget ajánlott Ferdinándnak, de sőt hogy a királyt teljesen biztosítsa, egyik leányát is nőül kérte. E törekvése azonban nem sikerült; Ferdinánd sokkal rövidlátóbb s fanatismusában sokkal makacsabb volt, semhogy őt az eretnekség elleni harcz abbanhagyására lehetett volna bírni s bár a török uralom megtörésére soha kedvezőbb alkalom nem volt, Ferdinánd a szövetségi és házassági ajánlatot elvetette s Bethlent

a töröktől az által vélte elszigetelni, hogy vele külön békét kötött. 1624—1626

Erre Bethlen eredeti politikájához visszatérve, miután a protestans Brandenburgi fejedelem hugát Katalint nőül vette, Francziaországgal, Dániával, Angliával, Hollanddal, Velenczével és a szászokkal szövetségre lépett és harmadízben is háborúra készült Ferdinánd ellen, sőt erre még a török támogatását is megnyerte.

Az 1626-ik évi hadjárat. A politikai és katonai helyzet azonban időközben rosszra fordúlt. Francziaország a szövetségből kilépett és Anglia ellen támadt, minek folytán mindkettő segítsége elmaradt, Mansfeld pedig, kinek Weimari Ernővel Szilézián át Bethlennel egyesülni kellett volna, Wallenstein által Dettaunál megveretett. Bethlen ennélfogva a hadjáratot minden áron elhalasztani óhajtotta. A szövetségesek azonban erre nem hajoltak s a dán király, hogy Ferdinánd hadait Magyarországon lekösse, Mansfeldet és Weimárt Sziléziába útnak indítván, Bethlen csatlakozását erélyesen sürgette. 1626.

Bethlen Gábor ekkor hadaival szeptember 7-én táborba szállott és szeptember 25-én már *Füleknél* állott. Itt vette annak hírét, hogy a dán királyt Tilly Lutternél megverte; *szeptember 27-én Csalomiához* érve még rosszabb hírek érkeztek. *Murtéza* pasa, kinek mellé csatlakozni kellett volna, e helyett **Nógrádot** fogta ostrom alá, **Wallenstein Albert**, a császár fővezére pedig, Mansfeld és a Weimári herczeg üldözésével felhagyva, egyenesen Bethlen serege ellen nyomúl elő és hadaival, melyek száma *Zrinyi György* horvát és *Eszterházy Miklós* nádor magyar dandáraival a 40,000 főt meghaladja már Barshoz ért. Nógrád.

Weimári Ernő ugyan már szeptember 5-én, *Mansfeld* pedig szeptember 18-án Trencsénbe érkeztek, de nem összhangban működtek, hadaik száma csekélyebb volt, s az erdélyi sereggel való csatlakozással mindegyik késedelmeskedett; de sőt még Bethlen seregétől is távol volt Horváth István lovas hadteste, melyet Mansfeld elé küldött.

Ily válságos körülmények közt Bethlen Wallenstein seregével nem mérkőzhetett, s míg egyrészt Ferdinándnak a nádor útján békeajánlatot tett, másrészt Murtéza pasát rábírta, hogy az Nógrád

1626. ostromával fölhagyva szeptember 29-én Drégely-Palánknál Bethlennel végre mégis egyesült, ennek seregét 18,000 fővel szaporítván. A következő napon **Drégely-Palánk** mellett összeütköztek Wallenstein és Bethlen előcsapatai, de a késő délután kifejlődött harcznak az est beállta véget vetett. A döntő küzdelem másnapra volt várható.

Drégely-Palánk.

Ámde Bethlen Gábor a döntő mérkőzést Horváth István és Mansfeld hadai nélkül, melyek már közeledtek, megkoczkáztatni annál kevésbbé akarta, mert lovasságának kifejlődéséhez az Ipoly szük völgye nem volt kedvező, minélfogva előőrseit a drégelyi állások előtt meghagyva, az éj folyamán ügyesen végrehajtott mozdulattal Szécsényre — Horváth és Mansfeld elé — menetelt. Az elvonulás oly tökéletesen sikerült, hogy azt az ellenség csak másnap délben vette észre és semmiképen meg nem zavarhatta.

Október 2-án Szécsénynél egyesült Bethlen Horváth István lovasságával, továbbá Mansfeld és Weimári Ernő 3000 főnyi hadával, melyhez jelentékeny tüzérség csatlakozott. Most már kész volt a császári fővezérrel megütközni. De most meg annak nem volt többé kedve a mérkőzésre s bár Magyarországba való bevonulásakor a császárnak azt igérte, hogy Bethlennel és a törökkel majd elbánik, előbb Érsekújvárra, majd a Vág mögé Galgóczra menetelt s ott foglalt állást. Néhány napi várakozás után Bethlen előnyomúlt, de csak a Garamig jutott; a török csapatok lázadása, az élelmezés nehézségei és a rossz időjárás a hadműveletek beszüntetésére vezettek. Wallenstein Pozsonyra vonúlt vissza s annak környékén szállt téli szállásokra.

A császár különben Bethlen ajánlatát elfogadván, november 20-án fegyverszünetet kötött, melyet a deczember 28-án megkötött lőcsei béke követett. E béke lényegében a bécsi béke megújítása volt. A békébe Mansfeld és Weimári Ernő is befoglaltattak, de már ekkor ezek közül egyik sem élt. Mansfeld ugyanis hadát elbocsátván, tüzérségét a töröknek eladván, Velenczébe igyekezett, de a halál útközben, Urakovácz boszniai helységben, november 29-én, elérte. Weimári Ernő herczeg kivonulás közben deczember 14-én Turócz-Szt.-Mártonban halt meg.

A következő 1627-ik év szeptember 12-én a béke *Szőnyön* a törökkel is megköttetett.

Bethlen Gábor ezután igyekezetét a lengyel királyság elnye- 1626.
résére kezdé fordítani, miben neki sógora: Gusztáv Adolf svéd király és a lengyel főnemesség egy része segédkezett. Már hadai is készen állottak, melyekkel Lengyelországba benyomulandó volt, midőn 1629 november 15-én bekövetkezett halála a vállalatnak véget vetett.

Bethlen Gábor anyagi erejének korlátolt voltánál fogva a nagy világtörténelmi eseményekben nem lehetett döntő tényező, de befolyása ezekre kétségtelenül nagy volt s Magyarország neki alkotmányának és szabadságának biztosítását, Erdély nyugalmát, felvirágzását és dicsőségét, a reformatus egyház fönmaradását köszönhette.

XII. FEJEZET.

A RÁKÓCZYAK, ZRÍNYIEK ÉS THÖKÖLY IMRE HARCZAI.

Források. *Kézikönyvek:* Mint a megelőző fejezetekben. *Kútfők, monografiák, értekezések:* Salamon, Magyarország a török hódítás korában. Nagy Szabó Ferencz, Memoriale; Szalárdy János, Síralmas Magyar Krónika; Bethlen János, Rerum Transsylvanicarum libri IV; Toldy F., Eszterházy Miklós nádor munkái; Szalay, E. M. nádor élete; Eszterházy Miklós nádor levelei több gyűjteményben. *I. és II. Rákóczy György:* Szilágyi Sándor, mindkét fejedelemnek, Rákóczy Zsigmondnak és Lorántfy Zsuzsánnának életrajza; Erdély és az északkeleti háború; Kemény János, Önéletirása és levelei több gyűjteményben; Ötvös Á., Brandenburgi Katalin fejedelemsége, Rejtelmes levelek I. R. Gy. korából; Karácson, I. Rákóczy Gy. első hadjárata; Thaly Kálmán, Bercsényi Imre és a gróf Bercsényi-család I. kötet; Szilágyi Sándor, egész sora az oklevél publikatióknak, melyek a két fejedelem diplomatiai összeköttetéseire vonatkoznak; ugyanattól: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése stb. *Zrínyi Miklós a költő és hadvezér:* Szécsi, Zrínyi Miklós életrajza; Rónai Horváth Jenő, Zrínyi Miklós hadtudományi munkái; u. az. A Zrínyi és Montecuccoli közti vita iratai; u. az. Zrínyi M. hadtudományi elvei; u. az. Zrínyi M. a költő mint hadvezér; u. az. Az 1664-ik évi Rába- és Muramelléki hadjárat és a Szt.-gotthárdi csata; u. az. Az 1664-ik évi felsőmagyarországi hadjárat; Pauler Gyula és Kanyaró Ferencz, Zrínyi és Montecuccoli; Kanyaró F., Síralmas panasz, Zrínyi M. a hadi író; Thury József, Zrínyi M. hadtud. elveinek forrása; Csuday, A Zrínyiek a magyar történelemben; Illéssy, Kanizsa 1664. évi ostroma; *Thököly Imre:* Angyal Dávid, Thököly Imre életrajza; Thaly Kálmán és társai, Thököly I. és főbb híveinek naplói és levelei; Deák F. és Koncz J., A bujdosók levelezése; Gergely, Teleky-codex; Tört. Tár, oklevelek és Zrínyi Ilona levelei; Thaly, Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, az 1683-ik évi táborozás stb.

A felsoroltakon kívül még a Theatrum Europæum, Ortelius, Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs és számos más munka.

I. Rákóczy György háborúi.

Rákóczy küzdelmei a fejedelemség biztosítására 1631—1633. Bethlen Gábor halála után az erdélyi rendek a fejedelem iránti hálából nejét, *Brandenburgi Katalint* emelték a fejedelmi székbe, a kormányt azonban Bethlen unokaöcscse, Bethlen István, vitte. De Bethlen Gábor hamvai még el sem voltak takarítva, midőn a viszály kitört, miután Katalin, ki már férje életében titkon a katholikus vallásra tért át, Csáky Istvánnal szövetkezve a kormányzót megbuktatni igyekezett. A viszály vége az volt, hogy Katalin lemondott s fejedelemmé 1630 november 26-án **Rákóczy György** választatott meg. 1631—1633.

A bécsi udvar és Eszterházy Miklós nádor nem szívesen látták a buzgó protestáns, Bethlen iskolájában növekedett Rákóczy Györgyöt az erdélyi fejedelmi széken s a nádor őt azon ürügy alatt, hogy mint magyar alattvaló a királytól a választás elfogadására engedélyt nem kért, s azt be sem jelentette, továbbá, hogy a szabolcsmegyei hajdúkat a maga részére csábította, megbuktatni igyekezett; sőt a nádor a fejedelem hajdúit 1631 februárban **Szatmárnál**, márczius 3-án pedig **Színyérváraljánál** fegyverrel is megtámadta és szétverte. A felsőmagyarországi rendek azonban inkább tartván Rákóczyhoz, a nádort nem támogatták, a fejedelem vezérei, *ifj. Bethlen István* és *Zólyomy Dávid* pedig a nádor hadait — szinleg a fejedelem tudta nélkül és akarata ellenére — **Rakamaznál** márczius 15-én megverték és a Tiszán átnyomták; **N.-Kállót** szintén megtámadták, de mivel várát bevenni nem tudták, felgyújták. Szatmár. Szinyér-Váralja. Rakamaz. N.-Kálló.

Miután azonban Ferdinándnak ez időben Gusztáv Adolf svéd királylyal gyűlt meg a baja, ki Rákóczyt is szövetségre hívta föl, a császár Eszterházyt a béke mielőbbi megkötésére utasítván, az április 2-án Kassán meg is köttetett.

Rákóczynál nem hiányzott a hajlandóság a svéd szövetségre s erre a rendek egy része által is ösztönöztetett, de fejedelemsége, melyre id. Bethlen István és Prépostváry is törekedtek, még ko-

1631—1636. rántsem volt eléggé biztosítva arra, hogy ily lépést koczkáztasson; az 1632. év november 16-án pedig Gusztáv Adolf fényes diadalai után a lützeni csatában elesvén, ez a dolognak Ferdinándra kedvezőbb fordulatot adott. Rákóczy tehát a hadjárat eszméjével felhagyva, miután Ferdinándtól Katalin özvegy fejedelemné Munkács és Tokaj váraira örökös adományt nyert, 1633 szeptember 28-án megkötötte az *eperjesi* végleges békét, mely Rákóczynak Ferdinánddal való viszályát megszüntette.

1636. **Bethlen István támadása 1636-ban.** Bethlen István, a nagy fejedelem öcscse, s Erdély kormányzója, már 1630 szeptember 28-án, midőn Brandenburgi Katalin a fejedelemségről leköszönt, a Kolozsvárott egybegyült rendek által Erdély fejedelmévé választatott; de miután nem volt reménye arra, hogy a fejedelemséget megtarthassa, megegyezett Rákóczyval egy új választásban, mely azonban nem reá, hanem Rákóczyra esvén, István úr félre állott.

Rákóczy mindazonáltal, daczára annak, hogy István úr fia, ifj. Bethlen István és veje Zólyomy Dávid neki kitünő szolgálatokat tettek, a Bethlen-család iránt nem volt jó szívvel; javaik nagy részét elkobozta, Zólyomy Dávidot pedig, a ki igaz, hogy még a fejedelem megbuktatására is törekedett, élethossziglan való börtönbe vetette Kővárott. Még nehezebben esett Bethlen Istvánnak, hogy a fejedelem 1635-ben, csekély ok miatt, István úrnak a nagyreményű ifj. Bethlen István halála után megmaradt egyetlen fiát, Bethlen Pétert, is elfogatni akarta; miután kérése nem használt, István úr várait hadi lábra állítá, sereget gyűjtött s úgy a rendeknél, mint a portánál Rákóczy ellen panaszt emelt.

Bethlen István fiát Ecsed védelmére hagyván, maga a budai pasához ment, ki támogatását megigérte.

Rákóczy ugyan a császártól a várt segedelmet meg nem kapta, de legalább annyit kivitt, hogy egy királyi had, mintegy
Huszt. tüntetésképp a török ellen, táborba szállott; a fejedelem pedig ostrom alá fogta **Huszt** várát. Az ostromló hadat azonban Bethlen Péter szétverte, István pedig a budai pasa seregével, melynek vezérletét a pasa a temesvári béglerbégre ruházta, már a Tiszán is átkelt.

Az erdélyi rendek a fejedelem mellé állván, Rákóczy október 2-án Tordáról hadaival elindúlt, Kornis Zsigmondot, Ibrányit

és Huszárt pedig a magyarországi birtokain szedett dandárral a Gyula felől közeledő török elé küldé. 1636 október 6-án **Szalonta** mellett ütközött meg Kornis a temesvári pasával s bár a török sereg ereje sokszorta nagyobb volt, oly előnyöket vívott ki, hogy a béglerbég a Horgas ér mögé vonúlt; itt éjjel *Győry Jakab* hajdúcsapata által meglepően megtámadtatván, a török had szétszóródott és Lippára ment. 1636. Szalonta.

Rákóczy most a főssereggel Boros-Jenőre menetelt, s miután Bőjthy István és Kemény János az esztergomi bég dandárát **Pankotánál** megverték, Paulisnál foglalt állást. Lippa és Paulis közt azonban csak előőrs-csatározások folytak, mert Bethlen és a temesvári pasa már alkudozásokat kezdtek a fejedelemmel. A béke ezután Szászvároson megköttetett. Bethlen javait visszakapta, de hűséget kellett hogy fogadjon a fejedelemnek; a porta pedig az erdélyiek szabadságát új athnáméval biztosította. Pankota.

Rákóczy György hadjárata III. Ferdinánd ellen 1644-ben. Rákóczy Eszterházy Miklós nádor ellenségeskedése és pártfogójának: Pázmány Péternek halála daczára nemcsak megmaradt fejedelmi székében, de sőt azt még fiának isbiztosította, ki az 1642-ik évi márczius 4-én tartott gyulafehérvári országgyűlésen utódjául választatott. Ily módon megerősödve levén, most már hajlandóbb volt a franczia és svéd követek azon ismételt fölhivásának engedni, hogy a protestantismus védelmére a császár ellen fegyvert fogjon. Erre pedig ok volt elég, mert az eddigi békekötéseknek a vallás-szabadságra vonatkozó részeit az udvar mellőzte s a sérelmek ellenében még a hatalmas nádor sem tudott orvoslást szerezni; alkalmat pedig egyrészt a svédek diadalai, másrészt a felsőmagyarországi rendek elégületlensége nyújtott. Csak a török volt még az akadály, mert a porta 1642-ben a császárral új békét kötvén, Rákóczynak a hadjáratra engedélyt nem adott. A franczia és svéd követek fáradozása azonban nemcsak a fejedelemnél ért czélt, ki 1643 április 26-án a szövetséget megkötötte, de a portánál is, mely Rákóczynak az engedélyt 1643 deczember végén megadta. 1644.

A fejedelem az országos hadakat 1644 február 1-ére Kolozsvárra rendelvén, miután György fiát Erdélyben kormányzóul hátrahagyta, *február 2-án* hadaival megindúlt. A főoszloppal

1644. maga a *fejedelem* Nagyváradnak, egy másik oszloppal *Zsigmond* fia N.-Károlynak, a harmadikkal legtehetségesebb vezére **Kemény János** Szatmárnak tartott. Magyarországi hadai, melyekhez a hajdúk és némi török csapatok csatlakoztak, Piskoltnál *Bakos Gábor* alatt gyülekeztek.

N.-Kálló. Rákóczy február 16-án **N.-Kállót** megadásra kényszerítvén, innét bocsátotta ki felhivását a magyar nemzethez, hogy az alkotmány és vallás-szabadság kiküzdésére zászlói alá siessen; serege rövid idő alatt 70,000 főre emelkedett s oszlopai diadalmasan

Szatmár. Szendrő. nyomultak elő. Kemény János megvette **Szatmárt** és **Szendrőt**, azután benyomúlt Borsodba; Gyulay Ferencz megvette Forgách-

Kassa. tól rövid küzdelem után **Kassát**, hova Rákóczy két nap mulva ünnepélyesen bevonúlt. Bakos Gábor a bányavárosokat hódoltatta meg, Kapronczay a Vág völgyén Galgócz felé nyomúlt elő, míg a fejedelem Kornissal a Garam vidékének tartott. Április 17-én

Fülek. Szécsény. Léva. bevétetett **Fülek**, négy nappal később **Szécsény**, kevéssel ezután **Léva**. Néhány hét alatt majd egész Felső-Magyarország az osztrák és morva határokig Rákóczy kezében volt.

A császár e támadásra nem levén elkészülve, védőrendszabályokhoz oly későn nyúlt, hogy az erdélyiek diadalait meg nem akadályozhatta. Április havában végre, midőn Torstenson serege a dánok támadása folytán visszatérni kényszerült, *Pucheim* és *Göcz* tábornokok alatt öt gyalog- és tizenöt lovasezred, összesen 14,000 főnyi erővel vonúlt be Magyarországba, míg a nemesi fölkelés Eszterházy Miklós nádor alatt Nyitrán gyülekezett.

Galgócz. A császári vezérek mindenekelőtt Kapronczay **Galgócznál** megállapodott hadát verték vissza, mely harczban maga Kapronczay is elesett, részint, mert legközelebb volt, de meg azért is, hogy Rákóczynak Torstenson svéd seregével Morvaországban való

Léva. Fülek. Szendrő. egyesülését megakadályozzák. Ezután visszavették **Lévát, Füleket** és **Szendrőt** s május végén tovább előnyomulva ostrom alá fogták

Kassa. **Kassát**.

Rákóczy minden igyekezetével sem bírt a töröktől derekasabb segítséget kieszközölni s mivel erejét a svédekkel való csatlakozásig kímélni akarta, ütközetet kerülve, a császáriak elől egész Drégely-Palánkig hátrált; egyuttal pedig a nádorral alkudozásokat kezdett, melyek Szendrőben folytak, de eredménytelenül

végződtek. Ez idő alatt azonban Kemény János Kassa fölmentésére indúlt s miután **Szerencset**, hol a németek még Rákóczy családi sírboltját is feldúlták, visszavette, junius 14-én 15,000 főnyi seregével a császáriakat **Kassa** alól elűzvén, a várost az ostrom alól fölmentette. A császári tábornokok Eperjes felé vonúltak vissza, de utóvédük Kemény által junius 26-án előbb **Somosnál**, majd **Eperjesnél** megveretett, midőn pedig ostrom alá fogták **Sáros** várát, Kemény által innét is elűzettek és a Szepességen, Liptón és Turóczon át egész *Bajmóczig* szoríttattak vissza. 1644. Szerencs. Kassa. Somos. Eperjes. Sáros.

Itt a császáriak a Homonnay János és Csáky István által Lengyelországban szedett hadakkal erősbödtek, **Murány** várát pedig Szécsy Mária, Wesselényi Ferencz kezébe játszotta. Kemény ennélfogva magát e vidéken nem tarthatván, augusztus 10-én visszavonúlt, Pucheim által egész Szendrőig követve. A fejedelem ezalatt **Regéczet** ostromolta és Homonnay birtokait dúlta, a császáriak ellenben megverték **Ónodnál** Ibrányi Mihály hadát, Szerencset pedig elhamvasztották. Murány. Regécz. Ónod.

Időközben Torstenson újból Csehországhoz közeledvén, Göcz tábornok hadteste visszahivatott, minek folytán a Kemény által újból szorongatott Pucheim is visszavonúlt és a Vágvonal védelmére szoritkozott. Rákóczy ostrom alá fogta még **Rimaszécset**, azután hadait téli szállásokra bocsátá. Rimaszécs.

A béke-alku e közben *Nagy-Szombatban* megindúlt, de miután Rákóczy követei a svédek győzelmei következtében túlcsigázott követelésekkel állottak elő, az alkudozás eredményre nem vezetett.

A hadjárat folytatása 1645-ben. A svédek az 1645-ik év márczius 6-án Jankau mellett a császáriakon ujabb fényes győzelmet nyertek és Torstenson most már a magyar határok felé közeledett. Rákóczy ennek folytán, bár Ferdinánd őt a Bethlen által birt hét megyével ujabban is megkinálta, a francziákkal és svédekkel 1645 április 22-én ujonnan szövetséget kötött s hadaival, melyek Rakamaznál gyülekeztek, ujból megindúlt. Útközben parancsot vett ugyan a portától, hogy a hadjáratot azonnal beszüntesse és békét kössön, de Rákóczy ezt figyelmen kívül hagyva utját folytatta, megvette és felégette **Füleket**, innét Nyitrára 1645. Fülek.

1645. Nagy-szombat. ment, hol egy *Douglas Róbert* tábornok által vezetett svéd dandárral egyesült, azután pedig **Nagy-Szombatra,** melyet május 28-án ejtett hatalmába. A porta a fejedelemnek Nagy-Tapolcsányban egy ujabb tiltó rendeletet kézbesíttetett, de Rákóczy ezzel sem törődve, Nagyszombatról *Zsigmond* fiát és *Kemény Jánost* egy 14,000 főnyi hadtesttel a Brünnt ostromló Torstenson segitségére küldötte, mig maga szintén a morva határra, Gödingig nyomult elő.

Itt vette György fia jelentését, hogy a temesvári pasa Erdélybe készül betörni; Budára küldött követe, Szentpályi, csak a budai pasa ujabb fenyegetését hozta, mig Pucheim, kit a tavaszszal a császár Bécs védelmére rendelt, de a ki most, miután Torstenson a Bécs elleni támadással fölhagyott, nélkülözhető volt, a Szendrő. fejedelem háta mögött az erdélyiek által körülzárt **Szendrő** fölmentésére indúlt, onnét pedig Kassa felé szándékozott.

Ily körülmények közt Rákóczy most már maga is komolyan törekedett a békére. Az előleges béke 1645 augusztus 8-án köttetett meg, a végleges pedig 1645 deczember 16-án *Linczben.* Rákóczy a svédeknek küldött segélyhadat visszavonta, mire Torstenson is Brünn ostromával felhagyni és Morvaországból kitakarodni volt kénytelen. A linczi békében Rákóczy megnyerte megfelelő kárpótlások fizetése mellett Tokajt, Tarczalt és Regéczet, továbbá biztosíttatott nemzetségének az örökösödés Bethlen István, illetőleg Péter után, Ecsedre, Nagy- és Felső-Bányára; a Bethlen által birt hét megyét olykép nyerte meg, hogy Szatmár és Szabolcs megyét fiai is holtukig bírják, Szatmár város pedig mindaddig Erdélynél maradjon, mig a fejedelmi székben Rákóczy nemzetsége ül. Végre Ferdinánd a protestans vallás szabad gyakorlatát biztosította, a többi sérelmek orvoslását pedig a legközelebbi országgyűlésre bízta.

E kedvező béke a háborúnak Ferdinánd és Rákóczy közt véget vetett; de véget ért nemsokára — 1648-ban, az október 24-én megkötött westphali békével — maga a harminczéves háború Németországban is. Ugyancsak az 1648-ik év november 11-én Rákóczy György meghalt s a fejedelmi széken fia, II. Rákóczy György követte.

Rákóczy Györgyről sokan azt állítják, hogy egész törekvése csak nemzetségének emelésére volt irányitva. Igaz, hogy

nemzetségének nagy hatalmat, mérhetetlen vagyont szerzett; 1645.
de azt hazája hasznára fordította; vagyona jövedelmeiből viselte
háborúit, és Erdély nemcsak hatalomban és dicsőségben, de
vagyonban is vele együtt gyarapodott. Hadviselése nehéz viszo-
nyok közt is szerencsés volt, s a nagy művet, melyet Bocskay
megkezdett, a linczi békével I. Rákóczy György fejezte be.

II. Rákóczy György háborúi.

A moldvai hadjárat 1653-ban. II. Rákóczy György 1653.
nem követte atyja nyomdokait. Míg amaz a körülményekkel szi-
goruan számot vetve, mindig a legközelebbi, biztosan elérhető
czélok után törekedett, II. Rákóczy György nyugtalan, hír és
dicsőség után szomjazó lelke messzebb kalandozott. Kevés idővel
fejedelemségbe lépése után már a lengyel királyság után áhitozott;
midőn a lengyelek királylyá *János Kázmért* választották, terveitől
egy időre ugyan elüttetett, de azért a lengyel ügyekbe való beavat-
kozást folyton szem előtt tartotta. Erre alkalom 1652-ben nyilt,
midőn a kozákok, kiknek hetmanja **Chmielniczki Bogdán** már
öreg Rákóczy Györgynek felajánlotta támogatását a lengyel korona
megszerzésére, a lengyel királylyal nyilt háborúba keveredett.
Rákóczy e háborúban támogatást nyújtott János Kázmérnak. E tá-
mogatás ugyan elkésett, de hátrányos következménye lőn, hogy
háborúba keverte Rákóczyt **Lupul** moldvai vajdával, a kozák
hetman rokonával. Ez ugyanis Rákóczyra boszus levén, ellene a
portán fondorkodott, a mit a fejedelem azáltal torolt meg, hogy a
fellázadt moldvai bojárokkal és Máté oláh vajdával szövetkezvén,
hadait *Boros János*, majd később *Kemény János* vezérlete alatt
Moldvába küldé. Egy hónap mulva Moldva fővárosa: **Jassi** Kemény Jassy.
kezében volt, honnét Lupul a kozákokhoz menekült. Kemény a
vajdai székbe a bojárok által választott Görgicze Istvánt helyez-
vén, hadai egy részét hazabocsátotta s maga is haza készült. De
ekkor 10,000 főnyi kozák sereg vonúlt be Moldvába s Kemény
egyik, Boros által vezetett hadosztályát **Foksánynál**, magát Foksány.
Keményt május 22-én a Teleschin folyó mellett **Koprinkánál** Koprinka.
megverte s így Lupul fővárosába visszatért. De a segélyre jött

1653. *Máté* havasalföldi vajda és a magyar hadak Lupult és a kozákokat megvervén, a magyar, oláh és a szintén segélyül jött lengyel
Szucsava. hadak az ismét megfutott Lupult magát **Szucsavában** ostrom alá fogták, mely ostrom alatt Chmielniczki kozák hetman fia Timus, Lupul veje is elesett. A hetman most kozák és tatár hadakkal Szucsava fölmentésére sietett, de elkésett. Szucsavát a szövetségesek bevették, mire a zsákmánytól elesett tatár khán Lupult elfogatta és lánczokban Konstantinápolyba küldte.

Moldva e hadjárat által Rákóczytól függő viszonyba jutott.

1655. **A havasalföldi hadjárat 1655-ben.** Oláhországban Máté vajda halála után Rákóczy védencze: *Sorbán Konstantin*, Radul fia választatott vajdává; de a szemény és orosz hadak ellene föllázadtak s egy Hériza nevű bojárt vajdává választván, Konstantint elűzték.

Rákóczy nem volt hajlandó Oláhországra nyert befolyását föladni, s hadait fölkészítvén 1655 tavaszán személyesen indult a Havasalföldre a lázadást elfojtani. Az erdélyi és az oláh hadak
Ploesti. junius 27-én **Ploesti** közelében ütköztek meg, s a csata Rákóczy fényes győzelmével végződött. Hérizát a törökök, hova menekült, kiadták és a fejedelem Erdélybe vitette. Rákóczy vezére, Boros ezután egész Oláhországot meghódoltatta.

Most már a Havasalföld is Rákóczy Györgyöt uralta.

1657. **A lengyelországi hadjárat 1657-ben.** A X. Károly svéd király és János Kázmér lengyel király közt kitört háború új alkalmat szolgáltatott II. Rákóczy Györgynek a lengyel ügyekbe avatkozni. Szövetségét mindkét fél kereste s mindkettő kilátásba helyezte Rákóczynak a lengyel koronát. A fejedelem hosszas habozás után a svédekhez csatlakozott, daczára annak, hogy a fejedelmi tanács nagyobb része a lengyel szövetség mellett nyilatkozott, mely nemcsak a lengyel trónt biztosította volna fiának, de magának is a szepesi városokat. A fejedelem a svéd szövetséget főként azért választá, mert X. Károly a lengyel trónt nem fiának, hanem magának a fejedelemnek ajánlotta föl, mi nagyravágyásának czélja vala, továbbá vallási okokból is. Az egyezmény 1656 november 20-án köttetett meg, s daczára annak, hogy a hadjáratra sem az erdélyi rendektől fölhatalmazása nem volt, a mit pedig hitlevele szerint kikérnie kellett volna, sem a portától enge-

délye, a mit különben már a moldvai és oláh hadjáratoknál is mellőzött, végre pedig daczára annak, hogy a bécsi udvar a hadjárat ellen tiltakozott, II. Rákóczy György, Erdélyben Rhédey Ferenczet, Serédy Istvánt és Barcsay Ákost helytartókul visszahagyva, az *1657-ik év január 14-én Visken* táborba szállott, *január 18-án* pedig közel 40,000 főnyi sereggel, melynek fővezérletét **Kemény Jánosra** bízta, Lengyelországba menetelt. 1657.

Kétségtelenül nagy és nehéz vállalat volt, mely Rákóczy előtt állott, de az eddig elért sikerek a különben is vállalkozó szellemű, nagyravágyása által hajtott fejedelemnek oly önbizalmat adtak, hogy minden nehézségen győzedelmeskedni vélt.

Már az elindulás első napjaiban az erős tél, a nagy hó nehézségeket okozott, melyek a *Priszlop* hágón való átkelésnél még sokszorosan fokozódtak. De az erőfeszítések, a kitartás győzedelmeskedett és február 2-án Rákóczy már Stryjben volt. Lemberg semlegességet fogadott, az ezt szintén igérő, de azután igéretétől eltérő **Przemysl** ellenben ostrom alá vétetett és megsarczoltatott. Przemysl. A lengyelekkel az első összeütközés **Sambor** tájékán következett be, Sambor. de mivel ezek főereje Danczkánál küzdött, Rákóczy seregének, mely a csatlakozott kozákokkal, daczára az eddigi nagy fogyatéknak, 50,000 főre ment, a lengyelek útjába akadályt nem vethettek.

Przemysl alatt fogadta Rákóczy a császár követségét, Szelepcsényi György kanczellárt, Homonnay Györgyöt, Rákóczy Lászlót és Révay Dánielt, kik őt visszatérésre inteni, vagy a Lengyelország elleni támadásról lebeszélni és János Kázmérhoz való csatlakozásra rábírni igyekeztek; ugyancsak lengyel földön vette a fejedelem a szultán erélyes tiltakozó parancsát. De mindez hiábavaló volt; Rákóczyt balsorsa ragadta magával, ellenállhatatlanul, a szomorú vég felé, melyről persze ez időben Rákóczy környezetében senkinek sejtelme sem volt.

Márczius 20-án érkezett Rákóczy az ország fővárosa: **Krakó** Krakó. elé s miután Lubomirszky, a lengyel vezér, a ki a Krakóban levő svéd csapatokat ostromolta, közeledésére elhúzódott, *a fővárost e napon megszállotta* s Báthory István híres, fényes városába ünnepélyesen bevonúlt. Két napi tartózkodás után, Krakóban kapitányul *Bethlen Jánost* hagyva, tovább menetelt, hogy a svéd király seregével egyesüljön. Az egyesülés a svéd sereggel április 11-én ment

1657. végbe és a svéd király Rákóczyt nagy fénynyel fogadta. A hadműveletekre nézve elhatároztatott, hogy a szövetségesek — ha a lengyel sereggel, mely előlük mindenütt kitért — meg nem ütközhetnek, előbb Brzestet, azután Zamoiscot fogják ostrom alá.

Rákóczy már most idegenkedve látta, hogy a lengyel főurak, kik őt hívták, nemcsak hogy nem jönnek vele tárgyalni, de sőt még nem is válaszolnak neki; ennek oka az volt, hogy a lengyelek megtudván, miszerint a fejedelem X. Károlylyal a lengyel királyságra az ország egy részének átengedése mellett szövetkezett, tőle teljesen elpártoltak.

A Visztulán Zavichostnál április 19-én átkelvén, űzőbe vették ugyan a lengyeleket, de ezek sehol helyt nem állottak, minek folytán a szövetségesek **Brzest** alá szálloltak és azt ostrom alá fogták.

Brzest.

Itt érte el Rákóczyt a válság.

A bécsi udvar ugyanis a dán királyban Svédországnak új ellenséget támasztván, X. Károly kénytelen volt Rákóczytól elválni, kinek seregéből több ezer kozák és oláh hadat is zsoldjába fogadott. A császár maga 16,000 főnyi sereget küldött János Kázmér támogatására, mely már a lengyel határokhoz közeledett; Lubomirszky beütött Magyarországba s földúlta Munkácsot, Beregszászt, Szatmárt, majd beütött Máramarosba is; a szultán meghagyta a tatár khánnak, hogy Rákóczyt Lengyelországból űzze ki; végre János Kázmér most már hadait egyesítvén előbb a tatár khánnal egyesülni és Lublin felé előnyomulni szándékozott.

Bzrest május 23-án kapitulált, de ez is csak baj volt a fejedelemre, mert a svéd király, mint Krakóban, itt sem akart egy embert sem hagyni és a várat Rákóczy volt kénytelen megszállani, mi seregét újból apasztotta. Ugyanez történt junius közepén, midőn **Varsó** rövid ellenállás után föladatott.

Varsó.

Ez volt a szövetséges hadak utolsó együttes működése s a svédek *junius 22-én* Rákóczytól elváltak.

Lengyelország két fővárosa és nagy területe Rákóczy kezében volt ugyan, de a lengyel király, a szultán és a császár seregei ellen hogy lett volna képes azokat megvédeni, most, midőn egyetlen szövetségese cserben hagyta, hadai pedig naponta fogyatkoztak. Hogy a csapás teljes legyen, a kozákok, mihelyt a tatárok kö-

zeledését megtudták, zsákmányukat féltve Rákóczy seregét szintén elhagyták és haza takarodtak. 1657.

E vészteljes helyzetben, most már csak egy maroknyi haddal, csak nagy, erős jellem tudta volna helyét megállani, vagy magának a tisztességes visszavonulást biztosítani. De Rákóczyt lelki ereje épen e legválságosabb helyzetben hagyta el. Még mindig remélt s a helyett hogy védelemre, vagy mielőbbi gyors visszavonulásra gondolt volna, rohant az ellenség torkába. Pedig hadai egyre maradoztak tőle, alvezérei sürgették a visszavonulást. Egyszerre körül volt véve a lengyel és tatár seregektől. Gyalázatos békét kellett *julius 22-én* Czárni-Osztrovban aláírnia. Bocsánatot kér a lengyel királytól, neki mindent visszaad, a svédektől és kozákoktól eláll, a tatár khánt értékes ajándékkal megengeszteli és egy millió kétszázezer forint hadi kárpótlást fizet.

De a szerencsétlenség még nem telt be. Az áruló lengyel biztos: *Sapieha* nem haza felé, de a tatár sereg közepébe vezette a szerencsétlen erdélyi sereget s a tatár fogságból a fejedelem csak gyors menekülléssel szabadulhatott. A sereg Kemény Jánossal egyetemben nem menekülhetett; Sapieha újabb árulása folytán a tatárok által körülfogatott s fogolylyá tétetett. Azon a napon, *julius 31-én,* midőn a szerencsétlen fejedelem magyar földre ért, Kemény és hada rabságba estek és a Krimbe hurczoltattak.

Az első török támadás Rákóczy ellen 1658-ban. 1658.

Rákóczy betegen, testben és lélekben megtörve érkezett 1657 augusztus 4-én Ecsedre, 17-én ment be Erdélybe, Szamosujvárra, hova azután országgyűlést hirdetett. De az egész ország föl volt ingerülve a fejedelem ellen, legkivált pedig azok, kiknek fiai, rokonai a hadjáratban vagy odavesztek, vagy most tatár rabságban sínlődnek.

Saját országával mindazonáltal csak végzett volna Rákóczy, s a tatár rabságban levők kiváltása is csak végbement volna, de most jött a nagyobb csapás. A szultán, felbőszülve Rákóczy többszörös engedetlenségén, elhatározta letételét és nemsokára megérkezett a fermán, mely Erdély rendeinek megparancsolja, hogy Rákóczy helyett más fejedelmet válaszszanak. Ez meg is történt és fejedelemmé Rákóczy híve: **Rhédey Ferencz** választatott meg,

1658. úgy mindazonáltal, hogy ha Rákóczynak a szultánt megengesztelni sikerül, Rhédey visszalép.

Rákóczy rövid időre visszavonúlt ugyan, de csakhamar ismét a cselekvés terére lépett. Hajdúkat toborzott, megszállotta Jenőt, melynek átadását a török most követelte, majd a rendeket
Medgyes. 1658 január 22én **Medgyesen** ostrom alá fogván, Rhédeyt visszalépésre kényszeríté. Jól tudván azonban, hogy e lépését a török megtorlatlanul nem hagyja, rögtön fegyverkezett s ellenállásra készült.

Rákóczy ily módon végtelen könnyelműséggel kihívta maga ellen a végzetet, az országot pedig, melyet nyugodtan, boldogan vett át, a megsemmisülés veszélyébe sodorta; ez annál kevésbbé bocsátható meg neki, mert arra, hogy Erdélyt a török ellen maga, saját erejéből megvédelmezze, képes nem volt, szövetségesül pedig nem ajánlkozott senki, s így a gyászos vég — úgy magára, mint Erdélyre — előrelátható volt.

Köprili Mohammed nagyvezír a megtorlással nem soká késett. 1658 február havában az oláh, márcziusban a moldvai vajda, Rákóczy szövetségesei, országukból kiűzettek, a nagyvezír nagy sereggel útrakelt Erdély ellen, utasítván egyszersmind úgy a tatár khánt, mint a temesvári és budai pasákat, hogy támadólag előnyomuljanak.

Rákóczy 10,000 főre menő hadaival a részekben tartózkodván, a Jenő felé közeledő budai pasa serege fölött junius 26-án és julius
Lippa. 5-én **Lippa** mellett diadalt aratott. Ezzel azonban sorsán nem változtatott. Rövid napok múlva megérkezett a nagyvezír serege Temesvárra, míg kelet felől a tatárok, az új moldvai és havasalföldi vajdák benyomultak Erdélybe. Rákóczy hadaival Nagyváradtól délre táborozott, de nem volt bátorsága sem Erdély megvédelmezésére, sem a nagyvezír megtámadására. A török augusztus 29-én
Jenő. megszállotta **Jenőt**, melyet Ujlaky szeptember 2-án föladott, a
Bodza. tatárok pedig a **Bodza** szorost védelmező székelyeket szétszórván, elárasztották az országot, földúlva, porrá égetve mindent, a mi útjokba esett. Brassó, Szeben és más szász városok magukat megváltották, de Gyulafehérvár, Enyed, Marosvásárhely, Torda, Kolozsvár, szóval az összes nyilt városok és útba eső falvak irgalmatlanul elpusztíttattak. Ezután áttörtek a tatárok a Részekbe s

Nagyvárad kivételével, melyet kapitánya: Gaudi Endre megvédelmezett, Bihar- és Szilágymegye nagy részét szintén földúlták. 1658.

Szeptember 20-áig tartott e kegyetlen dúlás, a mikor is a tatár és oláh hadak, a nagyvezír parancsára, Erdélyből kivonultak, majd 100,000 embert ölvén le és hurczolván mint foglyot magukkal.

A nagyvezír ugyanis az erdélyi rendek Barcsay Ákos vezette követsége által, az évi adónak 15 ezerről 40 ezer aranyra való fölemelése, Lugos és Karánsebes átadása s 500,000 tallér hadi költség fizetése fejében megengeszteltetett s miután **Barcsay Ákost** Erdély fejedelmévé nevezte ki, a szultán hívására Konstantinápolyba visszatért.

Az 1659-ik évi hadjárat. A másodszor is letett fejedelem, bárha országát a legnagyobb veszély idején hűtlenül elhagyta s Erdély védelmét még csak meg sem kísérlette, nem tudott a hatalomról lemondani, s hogy ahhoz ragaszkodhassék, ahhoz némi joga is volt. Barcsay eljárása nem volt tiszta és Erdély rendei a *kinevezett* s török parancsra, a rendek egy *része* által megválasztott fejedelemnek csak kénytelenségből hódoltak, most is föntartván, mint Rhédeynél, a Rákóczy mint törvényesen választott fejedelem hűségére való visszatérés lehetőségét. De sőt az ország is mintegy két részre volt szakadva; a megyék és a szászok Barcsay, a székelység és a Részek Rákóczy pártján állottak. Midőn Barcsay a török unszolására Rákóczy ellen hadat gyűjtött, ez a polgárháborút kikerülendő Váradot visszabocsátá ugyan az országnak, de azért augusztus hóban mégis csak fegyverrel kellett az ügyet eldönteni. 1659.

Rákóczy hadai Székelyhidnál, Barcsay és a rendek serege Keresztesnél gyülekeztek. De Rákóczy gyorsabb volt; szeptember 3-n már Tordánál állott s az ország hada nem ütközött meg vele, hanem elszéledt, Barcsay pedig Dévára, onnét pedig, török segélyt sürgetendő, Temesvárra futott. Rákóczy ezután a szeptember 24-én Marosvásárhelyen tartott országgyűlésen a fejedelmi székbe visszaült.

Rákóczy most újra az oláh vajdák segítségével vélte magát föntarthatni s *Mihnye* havasalföldi vajdával szövetkezve, a hozzájuk állani nem akaró *Ghika*, moldvai vajdát megtámadta s elűzte,

1659. helyébe *Konstantint* helyezvén; e hadjáratban Rákóczy *Mikes Kelemen* alatt 10,000 főnyi haddal vett részt. De e győzelemnek nem vette hasznát Rákóczy, mert már november 2-án a tatár khán Mikes és Mihnye seregét szétverte.

Pedig most lett volna szüksége úgy a vajda támogatására, mint saját, Mikes alatt levő hadaira, mert **Szidi Ahmed,** az új budai vezírpasa már útban volt Rákóczy ellen. Mintegy 17,000
Vaskapu. főnyi sereg fölött rendelkezett még Rákóczy s a **Vaskapu** szorost fölkelő hadakkal megszállván, maga a főssereggel Hátszegnél foglalt állást. De Huszszein egri pasa a szorost megkerülte s így
Zajkány. Szidi Amednek utat nyitott, mire Rákóczy **Zajkányig** előnyomulván, a pasával 1659 november 22-én megütközött. A küzdelem nehéz, véres volt s Rákóczy, miután majd 4000 vitéze elvérzett, leveretett. Kevés nappal ezután a pasa Rákóczynak egy a Részek-
Torda. ből érkezett hadát is megvervén **Tordánál,** Medgyesre ment, hova Barcsay országgyűlést hirdetett. Az országgyűlésen azonban alig jelent meg néhány ember, mire a pasa, 1500 főnyi török csapatot hagyván Szebenben Barcsay mellett, boszusan hazament.

Szeben. Alig takarodott ki a török, Rákóczy nyomban **Szeben** alá
Déva. szállott s azt ostromolni kezdé; de sem ennek, sem **Dévának** ostroma a tavaszig eredményre nem vezetett.

1660. **Az 1660-ik évi hadjárat. Nagyvárad eleste.** A következő tavaszon a porta Ali pasa szerdár vezérlete alatt új hadat indított meg. A szerdárt megelőzte Szidi Ahmed, ki tavaly Erdélyben semmit sem végezhetvén, a szerdár megérkezése előtt még valamely nevezetesebb dolgot óhajtott végrehajtani és a vezírség hadaival, mintegy 25,000 fővel, Várad felé indúlt s miután a
Debreczen. Rákóczyhoz futó hajdúk néhány helységét földúlta, **Debreczent** megtámadta és megsarczolta, Kolozsvárnak tartott.

Rákóczy a budai pasa mozdulatairól s azon szándékáról, hogy Erdélybe benyomúl, május 13-án tudomást nyervén, Szeben ostromával azonnal föllhagyott és Szamosujvárra ment, hadait ki-
Gyalu. egészíté s azután Kolozsvár védelmére Szászfenes és **Gyalu** közt, a csatát a budai pasával elfogadandó, állást foglalt. Midőn a pasa serege közeledett, Rákóczy a harczot mégis inkább elhalasztani akarta, de alvezérei és a székelyek a harczot követelték, sőt Rákóczyt még gyávasággal is vádolák. Erre Rákóczy helyt állott és a

csata *1660 május 22-én* végbement. Daczára a fejedelem hada csekély számának, a küzdelem hosszas volt; Rákóczy maga igaz hősiességgel küzdött s már 17 török hullott el csapásai alatt, midőn az Oláh-Fenes felé hátráló székelyek segítségére sietvén, sisakja leesett, födetlen fejére súlyos vágást kapott és összeesett. A fejedelem eleste után serege nem soká állott helyt és megfutott. II. Rákóczy György súlyos sebesülten vitetett testőrei által Nagyváradra s ott junius 6-án küzdelemteljes életét befejezte. 1660.

Nagyratörő reményei közül egy sem ment teljesedésbe s nem hogy királyi koronát nyert volna, de elvesztette országát, mely azontúl a török játékszere lőn; elvesztette Erdély szabadságát, alkotmányát, el mindazt, a miért Bocskay, Bethlen és I. Rákóczy György küzdöttek s a linczi béke, mely elődjei félszázados küzdelmeinek ára volt, ezentúl hitvány foszlány lett a császár kezében. Hogy ballépéseit életével fizette meg, az nem engeszteli ki amaz ezrek halálát, kik érte, miatta elvesztek, nem az ország bukását, mely Magyarország reménye, támasza volt, ezentúl pedig a német és török zsákmánya lőn.

Szidi Ahmed ezután, Barcsay hadaival együtt, **Kővárt** szállotta meg, melyet őrsége hamar föladott, azután pedig **Ali** pasa szerdár seregével egyesült, mely a két év óta hátralékos adó és az 658-ik évi hadjárat költségei fejében **Nagyváradot** fogta ostrom alá. Kővár. Nagyvárad.

A bécsi udvar, a mint 1658-ban, úgy most is tétlenül nézte Rákóczy és Erdély bukását. Hogyne, hisz Erdély és fejedelmei annyiszor megalázták a császári hatalmat, hogy bukásuk ott csak örömöt okozhatott. Rákóczy halála után azonban nem késett De Souches tábornokot a fejedelem halála esetére a császárra szálló Szatmár és Szabolcs megyék átvételére küldeni, a ki azután még Tokajt is kicsikarta az özvegy kezéből. Hogy a török Nagyváradot elveszi-e vagy sem, az a császári vezért nem érdekelte s a bekövetkező eseményeknek a nádorral együtt a rakamazi táborban tétlen szemlélője maradt.

Ali pasa *julius 10-én* 50,000 főnyi sereggel érkezett Várad alá és annak ostromát már julius 14-én megkezdte. Rákóczy a várat élelemmel és lőszerrel jól ellátta, de hiányzott megfelelő számú védő őrség; a parancsnokok közül Gyulay Ferencz a feje-

1660. delem tetemeit kísérte Ecsedre, magával vivén, sajnos, az őrség nagyobb részét, Barcsay kapitánya Haller Gábor pedig fogságban volt a pasa táborában. A parancsnokságot ennélfogva **Balogh Máté** alkapitány vitte, ki mellett *Rácz János, Szalárdy János* és *Ibrányi Mihály* alatt csak 850 főnyi védő őrség állott, a mi Nagyvárad megvédésére, mire legalább 4—5000 fő kellett volna, teljességgel elégtelen vala.

Várad őrsége mindenekelőtt Wesselényi Ferencz nádornál és Souches táborszernagynál a rakamazi táborban keresett segítséget; de bár a föltételt, hogy a császár hűségére esküdjenek s a beküldendő kapitányt elfogadják, teljesíteni igérkeztek, a császári vezér mégis addig habozott, hogy végre késő volt. Váradot sem a nádor, sem a császári vezér egyetlen katonával sem segítette meg.

A pasa az ostromlövegeket leginkább a Veres és az Aranyos bástya ellen működteté, de három hétig csekély eredménynyel. Ekkor a pasa a vár árkából a vizet igyekezett levezetni, mi egy rabnő segítségével sikerült is. A védekezés különben is, tűzérek hiányában, megfelelő nem lehetett, mi még rosszabbá vált, midőn augusztus 14-én a keleti kapu közelében levő lőporraktár fölrobbant s a lőszer nagy részén kívül több mint 100 ember elveszvén, az őrség 600 főre olvadt le.

Augusztus 24-én Ali pasa rohamot intézett a már említett két bástya ellen, melyek egy része aknák fölrobbantása folytán leomlott, s a törökök föltűzték a félholdat; de ekkor, mint egy századdal előbb Egernél, a *váradi nők* álltak a visszatántorodott védők mellé s a törökök a falakról leszoríttattak. A törökök e rohamnál 3000 főt vesztettek, de a védők száma is leolvadt 300-ra. Az elesettek és harczképtelenek közt voltak Ibrányi Mihály, a ki a védelem lelke volt eddig s a rohamnál elesett, Rácz János alkapitány, Leszniczky, stb. és az összes magyar hadnagyok.

A védők még két napig küzdöttek a nagy túlerő ellen, ledőlt bástyákkal, de a harmadik napon, *augusztus 27-én*, miután a fölmentésnek minden reménye elenyészett, miután a várat elégtelen erővel és eszközökkel *45 napon át védelmezték*, a várat szabad elvonulás föltétele mellett föladták. Lélekemelő dolog, hogy e maroknyi nép a szerződésbe még Erdély jogainak föntartását, terü-

leti épségének megóvását és adójának leszállítását is bevette a föltételek közé, miket a szerdár szintén elfogadott. 1660.

A császári fővezér pedig ott állott rakamazi táborában, s bár 1—2000 főnek a várba vetésével Váradot megmenthette volna, tétlenül nézte, mint kerül Magyarország egyik legfontosabb vára, Erdély és a keleti részek kulcsa, a török kezébe.

Kemény János küzdelmei a fejedelemségért 1661—1662.

Sem II. Rákóczy György halála, sem Nagyvárad eleste nem adta vissza Erdélynek a nyugalmat. Barcsay Ákos fejedelem, hogy a töröknek az 500,000 tallér hadikárpótlást összegyűjthesse, elviselhetetlen módon kezdte az a nélkül is már szegényedő országot zsarolni s miután a «kinevezett fejedelem» különben sem volt Erdélyben népszerű, csakhamar támadt egy — nagyobbára Rákóczy volt híveiből álló — párt, mely a fejedelemségre a Rákóczyak hírneves vezérét, **Kemény Jánost** hívta meg, ki eddig tatár rabságából való kiszabadulása óta Aranyos-Medgyesen visszavonultan élt. 1661—1662.

Kemény Barcsay török védelme ellenében a bécsi udvarnál keresett támogatást s miután úgy a nádor, mint Lippay primás részéről ez iránt igéretet vett, 1660 november 20-án Erdély rendeihez körlevelet intézvén, Rákóczy seregének szerte levő maradványait összeszedte és Erdélybe ment. Barcsay testvérét, Gáspárt, **Örményesnél** megvervén s fölkonczoltatván, Marosvásárhelyre Örményes. menetelt. Barcsay Ákos már Kemény jöttének hírére Görgénybe, testvére András pedig Fogarasba zárkózott, később pedig a fejedelemségről lemondván, Kemény János az *1661-ik év január 1-én* Erdély fejedelmévé választatott.

A nádor és az érsek levelei a fejedelmet és az erdélyi rendeket nem nyugtatták meg teljesen és Kemény János, bármennyire bízott is a császár támogatásában, mégis kisérleteket tett a porta kiengesztelésére és annak jóváhagyását kérte. A tett lépések nem vezettek sikerre s a rendek annál is inkább kénytelenek voltak Keménynek a császárhoz való csatlakozást czélzó politikáját jóváhagyni, mert a törökök, tekintet nélkül a folyamatban levő alku-

1661—1662. dozásokra, Bihar, Kraszna és Belső-Szolnok megye területét folytonosan behódoltatták és a váradi pasalikba kebelezték s így nyilvánvaló volt azon szándékuk, hogy a Részeket, talán magát Erdélyt is, a hódoltsághoz csatolják, mire a fejedelem kérdése bár mellékes, de alkalmas ürügyet szolgáltatott.

A törököt folyton támadásra unszoló Barcsay Ákost és
Fogaras. Endrét, ez utóbbit **Fogarasnak** ostrom útján való megvétele után, Kemény ugyan megölette, de ez a török támadást már el nem háríthatá, sőt tán sietteté.

Az *1661-ik év junius 30-án* Ali pasa szerdár és a budai vezírpasa a Vaskapu szoroson át Erdélybe betörvén, a Maros völgyét török és tatár a három év előttihez hasonló módon iszonyatosan földúlták. Kemény alig 5000 főnyi csekély erejével a törökkel nem mérkőzhetvén, folyton hátrált és a császári sereghez való csatlakozás reményében végre Husztnál állapodott meg.

A császár tett ugyan intézkedéseket Kemény megsegítésére, de a fejedelem szerencsétlenségére e föladattal **Montecuccoli Rajmund** tábornagyot bízta meg, ki a maga tudós tervével Erdélyt Erdélyen kívül, Esztergom vagy Buda ostromával akarta megsegíteni. Csak midőn a végveszélyben levő ország jajkiáltásai egyre sűrűbben jutottak a császárhoz, indúlt meg ennek egyenes parancsára, lassan és kedvetlenül. Mintegy 15,000 főnyi sereggel, mely ugyan már augusztus 18-án Tokajnál volt, de innét a 4—5 menetre fekvő Szatmárra csak 12 nap mulva ért el, majd Majténynál az elébe jött Keménynyel egyesülvén, útját ugyanily lassúsággal folytatta Erdély felé.

A török-tatár pedig dúlt tovább a Részekben, föl egész Munkács vidékéig, s midőn a szerdár Vásárhelyre ért, 170,000 fogoly követte táborába. A szerdár itt, miután a fejedelemséget fűnekfának hiába kínálta, végre az ott levő csekély számú urakkal szeptember 14-én **Apaffy Mihály** ebesfalvi birtokost fejedelemmé kiáltatta ki.

Ez idő alatt Montecuccoli Kolozsvárra érkezett s bár a magyar nemesség tömegesen csatlakozott Kemény seregéhez, bár úgy Kemény János, mint a táborbeli magyar urak a támadásra szakadatlanul unszolák, erre semmikép sem volt rávehető; végül pedig kijelentvén, hogy «*a császár ő Felsége seregét, melytől a világ*

üdve függ (!!?) nem koczkáztathatja», szeptember 18-án Kemény- 1661—1662.
től elválva, hadait, a nélkül hogy ellenséget csak láttak is volna, Szatmár és Kálló vidékén téli szállásokra bocsátá.

Ez volt a segítség, melyet a nagy, hírneves, tudós tábornagy Erdélynek és fejedelmének nyújtott.

Ali pasa örömmel vette a császári sereg távozásának hírét s miután a meghódolást csak a székelyek tagadták meg, ezek városait és falvait október hóban oly kegyetlenséggel dúlta föl, hogy az egész Székelyföld pusztasággá vált, lakói pedig, ha megmenekültek, az erdőkbe, hegyekbe bújdostak.

A szerdár végre seregét Szebenbe vezette s miután Apaffy védelmére Ibrahim pasát mintegy 4000 emberrel hátrahagyta, Erdélyből kivonúlt.

Kemény megkísérlette ugyan a székelyek megsegítését, de midőn ez nem sikerült, Erdélyt elhagyván, Szinyérváraljára vonúlt vissza.

1661 deczember havában Apaffy Mihály Kemény párthíveit meghódolásra hívta föl. E levelek Kemény kezeibe esvén, a letett fejedelem, ki azelőtt önzetlen hazafiságának annyi jelét adta, de a kit most a nagyravágyás ördöge szintén megszállott, alkalmasnak vélte az időpontot, hogy most, mielőtt párthívei tőle elállanak s mielőtt a török segítséget nyújthat, a fejedelmi széket visszafoglalja. A szatmári német kapitánytól némi segélyhadat nyervén, 6000 főnyi seregével, tanácsurai ellenzése daczára, *1662 junius 3-án* megindúlt Erdély elfoglalására. Apaffy Mihály Segesvárra húzódott előle s míg egyrészt Keménynyel egyezkedést kísérlett meg, másrészt Ali pasától segélyt sürgetett. A szerdár *Kucsuk Mohammed* jenői pasát gyors menetekben küldte Apaffy segélyére s az január 22-én, midőn Kemény már a város alatt táborozott, Segesvárra meg is érkezett.

A pasa, a ki jobban értett a porta védenczének megsegítéséhez, mint Montecuccoli, már a következő napon, *január 23-án*, megtámadta Kemény János **Nagy-Szőllős** melletti táborát s mi- Nagy-Szőllős.
után ettől legjobb hívei: Haller Gábor és Pál, Bethlen János és Farkas, Bánffy Dénes, Rhédey Ferencz stb. elállottak, serege fölött diadalt aratott. Az elesettek közt volt maga Kemény János is, a ki a harcz alatt lováról lebukván, agyontapostatott.

1661—1662. Kolozsvár. Apaffy a következő április havában török segélylyel ostrom alá fogta **Kolozsvárt**, melyben német őrség volt, de midőn a császáriak egy osztálya Schneidau ezredes alatt Nagybányáról a fölmentésre közeledett, az ostrommal ismét fölhagyott.

A török háború 1663—1664-ben.

A bécsi kormány, melyben az ügyeket Porcia Lajos, I. Lipót mindenható minisztere, intézte, szívesen fogadta ugyan Kemény János fejedelemnek és általa Erdélynek újból a császárhoz való hajlását, de mint láttuk a védelmébe fogadott fejedelmet és országot megvédelmezni nem tudta és nem akarta. *Nem tudta,* mert a hadjáratra régi szokása szerint elégtelen erőt küldött, s a vállalat élére oly vezért állított, ki csak kényszerűségből vezette hadát Erdélybe s kardját kihúzni hajlandó nem volt; *nem akarta,* mert egyrészt politikai rövidlátással Erdély romlásában kereste Magyarország nyugodt birtoklásának eszközét, másrészt pedig mivel irtózott a török háborutól, melybe a császárt Erdély hathatósabb védelmezése sodorta volna.

Pedig a török háború már semmiképen sem volt kikerülhető s a császár, ha Nagyváradot megoltalmazza, Keményt a fejedelemségben föntartja, a bekövetkező török háborura Erdélynek és a Részeknek s jeles hadvezér-fejedelmének önföláldozó lelkes támogatását biztosítja, mi a török háboru folyamára bizonyára belátható következményekkel van. A félrendszabályokkal pedig azt érte el, hogy Erdély jóformán megsemmisíttetett s földig alázva, a török által adott gyámoltalan fejedelmével egyetemben, a porta rabszolgája lőn.

Senki sem volt erről jobban meggyőződve, mint **Zrínyi Miklós** horvát bán, a költő és hadvezér, a szigeti hős ivadéka, a ki már Rákóczy Györgyben kereste azon erdélyi fejedelmet, a ki a török szövetséggel szakítva, saját és Magyarország erejével, a császár mint magyar király által segítve és támogatva, a törököt az országból kiűzi és Magyarországot a török iga alól fölszabadítja, Prófétai lelke látta, érezte, hogy a fölszabadítás ideje közeleg s úgy szóval, mint lángoló hazaszeretettel megírt örökbecsű irataiban

hirdeti a török háború, a török kiűzésének eszméjét. Ezt azon- 1661—1662.
ban *a magyar nemzet saját erejével* óhajt végrehajtani, mert fél attól, ha azt a császár a német birodalom segítségével cselekszi, Magyarország alkotmánya, függetlensége, szabadsága elvész. *Magyar állandó nemzeti hadsereget* óhajtana tehát létesíteni; nagy hadtudományi készültséggel bírván kidolgozza annak szervezetét, oktató utasításokat ír, hogy e hadsereg tisztjei a bekövetkezendő nagy háborúban ne csak vitézséggel, de észszel, tudással működjenek s a siker annál biztosabb legyen. Búsul Rákóczy lengyel vállalatán, de azután reménykedik annak sikerén, a mi a nagy czélt bizonyára előmozdíthatja; kesereg Nagyvárad elvesztésén, de még jobban Erdély romlásán s élesen, remek iratban kel ki Montecuccoli ellen, a ki félszeg eljárásával Erdély romlásának, Kemény bukásának okozója.

De nemcsak szóval és irásban, tettel is működik eszméje, a nagy török háború megvalósításán. Kevés időre Nagyvárad elvesztése után **Kanizsán** tűz üt ki, mely a lövegeket, lőszert megsem- Kanizsa.
misíti. Villámgyorsan terem ott Zrínyi hadaival, ostromolja a várat, a védőőrség már alkudozik s napok, talán csak órák választják el, hogy capituláljon, midőn megjelenik egy császári biztos, a ki a vállalatot a császár nevében betiltja. A gyáva politika, mely veszni engedé Váradot, megakadályozta, hogy helyébe Kanizsa megszereztessék; fél a békeszegéstől, a török háborútól. Mintha bizony Várad megvételével a török a békét nem szegte volna meg s mintha kevés idővel reá a Keménynek megigért segély nem lett volna szintén békeszegés. A török nem tartott a békeszegéstől s míg keleten Váradból, itt nyugaton Kanizsából szabadon dúlta a magyar területet; s a beütéseknek Zrínyi egy új erőd, az *Uj-Zrínyivár* fölépítésével tudott csak gátat vetni.

Kanizsa megtámadása, Kemény állítólagos megsegítése, mely azonban a fejedelemnek trónjába és életébe került, Erdélynek pedig végső romlására szolgált, Erdély némely váraiban német őrség tartása, végre Zrínyivár fölépítése, képezték az okokat, melyek alapján Köprüli Mohammed erélyes, vállalkozó fia, **Köprülizáde Ahmed** nagyvezír a már rég elhatározott háborút megindította, s míg a császár miniszterei és követei a béke föntartásán fáradoztak, a nagyvezír minden előkészületet megtett egy

1661—1662. nagy hadsereg fölszerelésére, melylyel az 1663-ik év tavaszán a hadjárat megindítandó volt.

1663. **Az 1663-ik évi török hadjárat.** Köprülizáde Ahmed nagyvezír 1663 márczius 21-én indúlt el 100,000 főt meghaladó seregével Drinápolyból és *junius 8-án* 120.000 emberrel, 135 löveggel Nándorfehérvárra érkezett. A császári kormány még mindig reménykedett a béke föntartásán, s követei, kik Ali pasától a nagyvezírhez küldettek, most már nemcsak az erdélyi várak kiürítését, de Zrínyivár lerombolását is fölajánlották; de mindez hiába való volt; a nagyvezír megkezdett, dicsőséget igérő hadjáratát abbanhagyni hajlandó nem volt. A császári kormánynak a békéhez való görcsös ragaszkodásának azon fölötte hátrányos következménye volt, hogy az országban semmiféle védő előkészület nem tétetett; csak julius 7-én hivatott fel a magyar nemesség fölkelése, császári hadakból pedig az országban csupán Montecuccoli 6000 főnyi serege állott hadkészen.

A török sereg Eszéken át Budára menetelt, hova julius közepén érkezett meg; Eszéken értesült a nagyvezír, hogy egy 115,000 főnyi tatár sereg szintén útban van Magyarország felé. Ugyancsak *julius 16-án* tartotta (Rasid effendi szerint) a nagyvezír a hadi tanácsot Budán, mely a következő hadműveletek czéljául Érsekújvár megvételét tűzte ki, s e vállalatra julius 30-án indúlt el.

Esztergomnál a Dunán Kázizádé Ibrahim és Kaplan pasák Párkányba előre tólt 3000 főnyi csapatainak oltalma alatt híd veretett, melynek elkészültét a sereg Esztergomnál várta be; de már augusztus 5-én, a híd teljes elkészülése előtt, Ali pasa szerdár és Gurdsi Mohammed pasa mintegy 7—8000 főnyi hadtesttel szintén Párkányba keltek át, hol tehát 10—11,000 főnyi török had állott.

Érsekújvár parancsnoka, **Forgách Ádám** főkapitány, török szökevényektől és Puchaim komáromi parancsnoktól értesült az első, általuk 2500 főre becsült hadosztály átkeléséről, továbbá arról, hogy e hadosztály Rasid szerint a híd el nem készülte, Forgách jelentése szerint elszakadása miatt a főseregtől nem közlekedhetik s így nem is támogatható. Erre alapította For-
Párkány. gách azon tervét, hogy a **Párkányban** levő török hadat megtámadja és megsemmisíti. E vállalatra a pozsonyi, trencséni és nyitrai fölkelt nemességgel és a vár őrségének egy részével, és

pedig: Gróf Pálffy Miklós 1200 lovas, 600 gyalog, Nyitramegye 1663.
200 lovas, Illésházy György 200 lovas, érsekújvári lovas 400, muskétás 400, összesen 3000 fővel a *julius 6-ikára* következő éjjel Párkány ellen menetelt s a később átkelt 8000 főnyi török hadról tudomással nem bírván, a törököket hajnalban megtámadta. Az első roham Gurdsi Mohammed pasa osztályát érte, de a támadásról értesült török hadak Forgách csapatait készen várták és visszanyomták; Forgách még egy rohamot intézett, de ekkor hadai teljesen szétverettek. A gyalogság majd egészen, a lovasságnak is nagy része, köztük Eszterházy György, Illésházy Ferencz, Lippay János, Szőrényi stb. a harcztéren maradt s maga Forgách is csak nehezen menekült Újvárba vissza.

Ahmed pasa nagyvezír a hidon augusztus 9-én kelt át, 15-én ért **Érsekújvár** alá, melynek ostromát, miután Forgách az átadást Érsekújvár.
megtagadta, *augusztus 17-én* megkezdte.

A török hadak (Rasid szerint) öt hadtestben vették Érsekújvárt körül, melyek közül a ruméliai hadtestet a nagyvezír, az anatoliait Juszuf pasa, a janicsárokat a janicsár aga, a negyedik hadtestet Ali pasa szerdár, az ötödiket Kaplan pasa vezette. A várat a nagyvezír 25 nagyobb és 150 kisebb ágyúval lövette, de Forgách, ki a várban még 3000 gyalogossal és 500 lovassal rendelkezett, kezdetben vitézül védekezett, s nemcsak több rohamot visszavert, de még kirohanásokat is intézett. Midőn azonban a török a vizet a vár árkaiból a Nyitrába levezette s 10,000 főnyi tatár és ugyanannyi oláh naddal szaporodván szeptember 22., 23. és 24. napján a rohamokat fokozott erővel ismételte, a vár parancsnokának és őrségének bátorsága és kitartása is alább szállott. A szeptember 25-iki ostromot a védőőrség már nem várta be és Forgách, valamint a német alparancsnokok: Marco Pio, Grana és Locatelli az átadást sürgető legénység kívánságának engedve, Érsekújvárt *szeptember 25-én* szabad elvonulás föltétele alatt föladták.

A várból még 2472 harczképes ember vonult ki, a fölszerelésből 60—70 ágyú, 70 mázsa lőpor, 30,000 puskagolyó, 700 hordó liszt, 300 akó bor stb. állott rendelkezésre, minélfogva a vár föladása indokolva nem volt. Forgách hadtörvényszék elé is állíttatott, de egy évi fogság után kegyelmet nyert.

A nagyvezír a fontos várat Kurt és Husszein pasák alatt

1663 Nyitra. Nógrád. Léva. Galgócz. Drégely. Szécsény. Buják.

7000 főnyi csapat, közte 1500 janicsár őrizetére bízva, annak erődítéseit kijavíttatta s miután hadai **Nyitra, Nógrád, Léva, Galgócz, Drégely, Szécsény** és **Buják** várakat is behódoltatták, Budára, majd téli szállásokra Nándorfehérvárra vonúlt.

Magyarország ismét elvesztette egyik legfontosabb végvárát, és jelentékeny területét, melyet a török a hódoltsághoz csatolt.

A **Montecuccoli** által vezetett császári sereg, bár ereje Heister, Sporck és Schneidau tábornokok dandárainak csatlakozása után 15,000 főre emelkedett, az egész idő alatt tétlenül vesztegelt; erejét — mint mindig — most is elégtelennek találta s a törökkel minden összeütközést gondosan kikerülve ide-oda menetelt, s midőn végre látta, hogy a török fővezér az ő tudós manővereire rá sem hederít, az események végét Pozsonyban várta be.

Pedig nemcsak a törökök voltak az országban, hanem a tatár hadak is dúlták azt minden irányban; fel Onódig, nyugaton egész a Vágig, majd Galgócznál a Vágon átkelve s Szent-Györgyöt, Bazint, Modort porrá égetve Pozsonyig; ezután a Morva folyón is átkelve, betörtek Morvaországba és dúlásaikat egész Brünn és Olmücz falai alá folytatták.

A császári fővezér pedig ott állott Pozsonynál s míg a török várakat, vármegyéket foglalt el, míg a tatár az országot tűzzel-vassal pusztította és ezreket hurczolt rabszolgaságra, a német sereg Pozsonynál Bécset őrizte és a Duna hidját, hogy török vagy tatár közeledésekor azonnal a másik biztosabb partra átkelhessen.

E szomorú hadjárat egyetlen fénypontja **Zrínyi Miklós** működése. Már a tavaszszal ajánlotta, hogy ha csak néhány ezer főnyi erősbítést kap, a töröknek útját állja a Drávánál és a fegyverkezésre időt szerez; de a bécsi kormány minden áron békét keresett, s így ajánlatát elutasították. Midőn a török már az országban volt, fegyverre hívta a horvátokat, megverte a **Dráva** mellett Arnót pasa hadát, azután pedig **Zrínyivár** alatt a kanizsai pasa 10,000 főnyi seregét, melylyel Zrínyivárt meglepni és hatalmába ejteni igyekezett.

Dráva. Zrínyivár.

Szeptember közepén a császári sereghez való csatlakozás végett fölfelé indúlván, a **Nyulak szigetén** felkonczolt egy ott tanyázó török hadat, majd 6000 fővel Montecuccolihoz csatlakozván, fölhívta őt, hogy vele együtt a törököt, mely Érsekújvárt már

Nyulak szigete.

elfoglalta s hadai nagy részét a többi várak behódítására küldé, támadja meg. De Montecuccoli támadó föllépésre rávehető nem levén, a **Csallóköz** védelmét vette át s Puchaim komáromi kapitánynyal nemcsak a törökök több támadását verte vissza, de sőt a Vágon hidat verve, a törököket Ujvár alatt is többször megtámadta. 1663. Csallóköz.

Midőn a nagyvezír Érsekújvár alól Esztergom felé elvonúlt, Zrínyi ujból fölhivta Montecuccolit, hogy az elvonuló törököt együtt megtámadják, de ismét hiába. Ekkor Zrínyi maga vállalkozott a török fősereg visszavonulásának nyugtalanítására s ezt oly sikeresen hajtotta végre, hogy foglyainak és zsákmányának nagy részét tőle elvette, s nemcsak Esztergomig, de hadai egy részével egész Budáig üldöztette.

Zrínyi ezután a Muraközbe sietett vissza, mert jelenléte itt szintén szükségessé vált. Alig távozott ugyanis Zrínyi Miklós a Muraközből, a boszniai pasa tett ujabb kisérletet **Zrínyivár** elfoglalására. De Miklós testvére, *Zrínyi Péter*, a ki a várban vissza maradt, azt hűségesen megőrizte s a török támadást visszaverte. Ezután az elvonuló pasát október 11-én **Károlyváros** közelében meglepvén, 3000 főnyi seregéből 2000-et levágott és 15 zászlót vitt diadala jeléül Zrínyivárba. Zrínyi Miklós november vége felé érkezett vissza, ép jókor, hogy a nagyvezír által Zrínyivár megvételére kiküldött 16,000 főnyi török-tatár sereget visszaverje. A török-tatár had november 27-én a **Mura** partjain teljes vereséget szenvedvén, visszavonúlt. Zrínyivár. Károlyváros. Mura.

Zrínyi Miklós téli hadjárata 1664-ben. A fényes diadalok, melyeket Zrínyi Miklós a különben szerencsétlen 1663-ik évi hadjáratban kivívott, Zrínyi nevét egész Európában ismertté tették s a magyar hőst a császár sem mellőzhetvén, a regensburgi tanácskozásokba őt is meghivta. Ott elfogadtatott Zrínyi Miklós azon terve, hogy a hadműveletek még a tél folyamán megkezdessenek és azok czélja az eszéki híd elrombolásán kívül Kanizsa megvétele legyen. Ha a nagyvezír ezután a tavaszszal ujból betörne, már a Dráva mellett lett volna föltartóztatandó. Ámde a regensburgi hadi tanács elfogadta ezenkívül Montecuccoli tervét is, a ki a Duna völgyében Esztergom és Buda felé kivánt működni s azonfelül egy sereget Felső-Magyarországon kivánt előnyomul- 1664.

1664. tatni. Így tehát az erő, melyet egyesíteni kellett volna, háromfelé szétforgácsoltatott.

Még nagyobb baj volt azonban az, hogy a déli, vagy drávamelléki sereg nem rendeltetett föltétlenül Zrínyi alá, hanem az **Zrínyi Miklós** magyar, **Hohenlohe Gyula** német birodalmi és **Strozzi Péter** osztrák császári vezérek alatt *háromfejű vezérletet* nyert, mi magában elegendő volt arra, hogy a vállalat sikerét lehetetlenné tegye.

A hadjáratra 1664 január elején egyelőre csak Zrínyi Miklós és Hohenlohe serege állott készen s 15—16,000 magyar-horvát, ezek közt gróf *Batthiányi Kristóf* dunántuli főkapitány, gróf *Nádasdy Ferencz* és a veszprémi püspök dandárai, és 9000 németből, összesen tehát mintegy 24—25,000 főből állott s *január 20-án* Zrínyi-
Berzencze. várból indult ki. Már két nap mulva elesett a megszállott **Ber-**
Babocsa. **zencze**, január 25-én az 1000 török által védelmezett **Babocsa**,
Pécs. mire a sereg Szigetvár mellett elhaladva, január 28-án **Pécs** alá érkezett. A város már a következő napon bevétetett és felgyújtatott, de a török őrség a várba vonúlt s azt szívósan védelmezni szándékozott.

A vezérek most akként egyeztek meg, hogy Hohenlohe Pécset fogja ostromolni, Zrínyi pedig Eszék felé megy a hírneves Drávahíd elrombolására.

Zrínyi Miklós a magyar-horvát lovassággal január 30-án indúlt el Pécs alól; a törökök mindenütt kitértek előle, a pozsegai szandzsákbég átfutott a Dráván, Dárda kiüríttetett. Február 1-én
Eszék. **Eszékre** érve, Szulejmán 8565 lépés hosszú és 17 lépés széles remek hidját felgyújtván, két nap mulva már csak kormos czövekek jelölték a helyet, hol a nagy szultán másfél évszázadon át használt hídja állott. Február 9-én Zrínyi Miklós és Hohenlohe Pécs alatt, melynek ostromával a németek semmikép sem boldogultak, ismét egyesültek. De itt csakhamar kitört a vezérek közt a viszály és így Pécs ostroma félbenhagyatván, a sereg, miután
Segesd. útközben még **Segesdet** megvette, Zrínyivárhoz visszatért.

A hadjárat eredménye a hátrányos körülmények daczára fényes volt. Három vár, három palánk, 40 ágyu, 3000 ló, 20,000 szarvasmarha foglaltatott el e hadjáratban, elromboltatott a törökök kegyeletének, büszkeségének egyik főtárgya, a Nagy Szulejmán

hídja, elpusztíttatott a vidék, melyen át bevonulni szoktak. Ret- 1664.
tegés szállt a törökök szivébe s a rémület egész a szultán trónjáig hatolt, míg ellenkezőleg Magyarország és a külföld a diadalok hírein lelkesült.

A kanizsai hadjárat 1664-ben. A kivívott siker ismét nagy mértékben emelte Zrínyi vezéri hírnevét, olyannyira, hogy a császár Zrínyit birodalmi herczegi czímmel kinálta meg; de Zrínyi úgy ezt, mint a többi külföldi kitüntetéseket szerényen visszautasította.

Ezek után Zrínyi bizvást hitte, hogy a hadjárat folytatására a déli hadsereg parancsnoksága teljesen reá fog bízatni, és annak számereje jelentékenyen emeltetik. Ámde a Zrínyit az 1662-ik évi vita óta halálosan gyülölő, most pedig diadalaira irigy Montecuccoli és az udvarnál hatalmas pártja kivitte, hogy ennek ép ellenkezője történt. Zrínyi nemcsak Hohenloheval kellett hogy a vezérletben ismét osztozzék, de sőt még Strozzi Péter személyében a *harmadik* fővezér is előállott, a hadsereg pedig, a magyar hadak nagy része onnét elvonatván, *12,500 főre szállíttatott le*, míg ugyanakkor Montecuccolinak a Duna völgyében való működésre hivatott serege 28,000, De Souches felsőmagyarországi serege pedig 15,000 főben állapíttatott meg.

Alig lehet kétségünk abban, hogy Zrínyi, ha mint teljhatalmú fővezér áll a sereg élén, annak csekély létszáma mellett is nagy eredményeket ér el; de hogy várhatott valaki eredményt egy ily háromfejű vezérlettől, melynek két feje közt már a hadjárat első részében viszály támadt.

Zrínyi Miklóst ez intézkedés mélyen elszomorította, de ennek daczára kész volt mindent megtenni, a mit csak lehet. De bizony keveset lehetett. A felsőbb vezetés a sereg ostromfölszereléséről idejekorán nem intézkedvén, **Kanizsa** ostroma csak *április 27-én* Kanizsa.
volt megkezdhető s bár a sereg időközben 18,000 főre emelkedett, eredményre nem vezetett. Hohenlohe már a megszállás második napján, április 28-án különvált, hogy saját terve szerint működjék, a bajorok pedig az ostromban való részvételt egyszerüen megtagadták. A törökök sűrűn intéztek kirohanásokat, az ostrom pedig a mocsarak és az ostromanyag elégtelensége miatt még május végén sem haladt semmire.

1664. Ekkor érkezett a hír, hogy **Köprülizáde Ahmed** nagyvezír az eszéki hidat helyreállítván, Kanizsa fölmentésére közeledik.

Zrínyi ekkor azt ajánlotta, hogy az ostromló sereg kerekedjék azonnal föl és a nagyvezír seregét, melyet még a mindig nagyító hír sem mond 40,000-nél többre, valóságban tehát alig 30,000, támadja meg; de vezértársai, különösen Hohenlohe, a ki mint Montecuccoli a háborút számokkal viselte, semmiképp sem egyezett bele, hogy a 18,000 főnyi sereg a nagyvezír 30,000 főnyi seregét megtámadja. Hiába utalt Zrínyi arra, hogy a török sereg, ha számra nagyobb is, de értékre csekélyebb, s bár a táborban levő összes magyarok a megütközés mellett voltak s arra még Strozzi is hajlandó volt, Hohenlohe, ép úgy, mint két év előtt Montecuccoli, a támadásra nem volt rávehető és hadait «*a kereszténység magasabb érdekeinek megóvására*» Zrínyivárra visszavezette; most már Strozzi is követte, s a déli hadsereg, mely talán örök időkre nevezetes diadalt vívhatott volna ki, a Mura felé visszavonúlt. Zrínyi a vár előtt még egy kisérletet tett, hogy vezértársait, a várra támaszkodva, ütközetre bírja; de mindez hiábavaló volt: Hohenlohe nem nyugodott, míg serege és a török közt a Mura folyót nem tudta.

A háromfejű déli sereg junius 3-án a Mura mögé vonúlt. Ezzel Zrínyi Miklós kanizsai hadjárata véget ért, s véget ért egyszersmind, mint a következő eseményekből látni fogjuk, Zrínyi Miklós hadvezéri fényes pályája is. Még néhány hétig ott maradt a seregnél, de midőn látta, hogy Montecuccoli Zrínyivárt is föláldozza, a seregétől, várától, befolyásától megfosztott férfiu birtokára, Csáktornyára visszavonúlt. Még az évben, melyben élete legszebb reményei szertefoszlottak, érte el a halál is, egy vadkan agyara halálra sebezte s Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, a magyar nemzet reménye és büszkesége, 1664 november 18-án kimúlt.

Zrínyi Miklósban a magyar haza egyik legnemesebb, legönzetlenebb fiát vesztette el, ki fényes tehetségeivel talán megujította volna Hunyady Mátyás király korszakát; de a sors nem királyságra akarta őt emelni, s Zrínyi erre, bár ellenfelei ezzel gyanusíták, nem is vágyódott; az ő osztályrésze keserű csalódás volt minden téren, a melyen hazája javára működni akart.

A felső-magyarországi hadjárat 1664-ben. A regensburgi haditanács határozatából megalkotott három sereg közül csak a Montecuccoli által vezérelt fősereg volt az, mely tétlenül vesztegelt, míg a déli seregnél Zrínyi Miklós, az északinál Wesselényi Ferencz nádor siettette a hadműveletek megkezdését. 1664.

Előbb csak Nyitra visszavétele terveztetett, de később a nádor az északi sereg létszámának fölemelését és Érsekújvár visszavételét is kérte a császárnál. A készülődések azonban itt is soká tartottak, s midőn a **De Souches Lajos** gróf táborszernagy által vezetett északi sereg 1664 április 15-én **Nyitra** alá érkezett, Nyitra. még mindig nem volt sokkal több 10,000 főnél. Nyitra 40 löveggel volt fölszerelve és 1000 főnyi védőőrséggel bírt. Az ostrom április 17-én kezdődött, de az ostromlövegek csak 27-én érkezvén meg (e napon kapta meg Souches tábornagyi kinevezését is), a rés lövés csak ezután kezdetett meg s oly jó eredménynyel folyt, hogy a tábornagy *május 3-án* már a rohamot készítette elő. A törökök ezt nem várták be s a várat még aznap föladták.

Ezután a sereg **Léva** ellen menetelvén, május 8-án már a Léva. vár alatt állott. A rossz időjárás, az élelmezés nehézségei, főképen pedig a **Kucsuk Mohammed** nagyváradi pasa alatt közeledő fölmentő sereg, nem engedték, hogy a tábornagy Lévát komolyabban ostromolja, sőt a császáriakat visszavonulásra bírták, a mit különben Souches azért is szükségesnek tartott, kogy a váradi pasával való mérkőzés előtt Heister altábornagynak a Vág felé közeledő 5000 főnyi hadtestével egyesüljön. A Nyitra irányában való visszavonulás útját azonban a törökök már elállták s Souches kénytelen volt a Garam völgyében fölfelé huzódni. E visszavonulás közben *május 16-án* ért az északi sereg **Zsarnóczához,** hol Kucsuk pasa Zsarnócza. (Szt. Kereszt.) 14,000 főnyi serege által megtámadtatott; de a császári sereg a támadást a szűk völgyben, hol a pasa erejét ki nem fejthette, fényesen visszaverte. Az ütközetben, melyet történészeink tévesen *szentkereszti ütközetnek* neveznek, maga a pasa is elesett, mire hadai Esztergomba és Érsekújvárra visszamentek.

Az egyesülés Heisterrel mindazonáltal csak akkor ment végbe, midőn Montecuccoli biztos híreket nyert a déli hadsereg visszavonulásáról, s a mikor már kétségtelenné lett, hogy a

1664. magyaróvári sereg nem fog a Duna mentén előnyomulni, s így Heisterre a főseregnél szükség nincs.

Az egyesülés után a most már 15,000 főt meghaladó sereg
Léva. ismét **Léva** alá szállott, melynek vára négy napi ostrom után junius 14-én capitulált.

A tábornagy ezután Nógrád visszavételét tervezte, de miután a fősereg M.-Óvárról a Mura mellé menetelt, hogy Bécs és Ausztria födözetlenül ne maradjanak, az északi sereg ismét a Vág mögé rendeltetett vissza.

A garam-szt.-benedeki csata 1664. julius 19-én. Míg az északi sereg a Vág mögött pihent, Ali esztergomi pasa a budai, esztergomi, egri és érsekújvári csapatokból új sereget alkotott, mely a moldva-oláh hadakkal 25—30,000 főre szaporodván, ezzel Lévát akarta visszavenni, s azt meg is szállotta. Mihelyt Souches erről tudomást, s a hadi tanácsról ujabb cselekvésre engedélyt nyert, nyomban Léva fölmentésére indúlt.

Julius 16-án kelt át az északi sereg a Nyitrán, s a következő napon Garam-Szt.-Benedek közelében ütött tábort; julius 17-én Souches egész a Garamig nyomúlt elő és annak partján, Kovácsi és Tolmács helységek közt a fensíkon szállott táborba. A törökök a Garam túlsó partján, részint a magaslatokon, részint a lapályon Léva felé vonultak föl. Az összeütközés a következő napon, *julius*
Garam-Szt.-Benedek. *19-én*, a *lévai*, a történelem által **garam-szent-benedeki csatának** nevezett ütközetben ment végbe.

A császári sereg már kora hajnalban fölriasztatott és Souches tábornagy hadait gyors elhatározással a Garamon átvezetvén, (a lovasság és gyalogság átgázolt, a tüzérség egy rögtönzött hídon kelt át) a tulsó parton, *Koháry István* lovasságának födözete alatt, *a mellékoldali csatavázlat szerint* harczra fejlődött.

Koháry a csejkői patakhoz érve, az előnyomuló spahikat visszavetette, de ekkor a Csejkő helységtől délre fekvő erdő szélén kifejlődött janicsárok erős tüze miatt hátrálni volt kénytelen; a hátrálás egész ama kis ligetig történt, mely a mostani Koháry kápolnától délre van. Itt Glock alezredes a janicsárok előnyomulásának gátat vetett, mely pillanatnyi szünetet Koháry új rohamra használta föl; ez fényesen sikerült, spahik és janicsárok vissza-

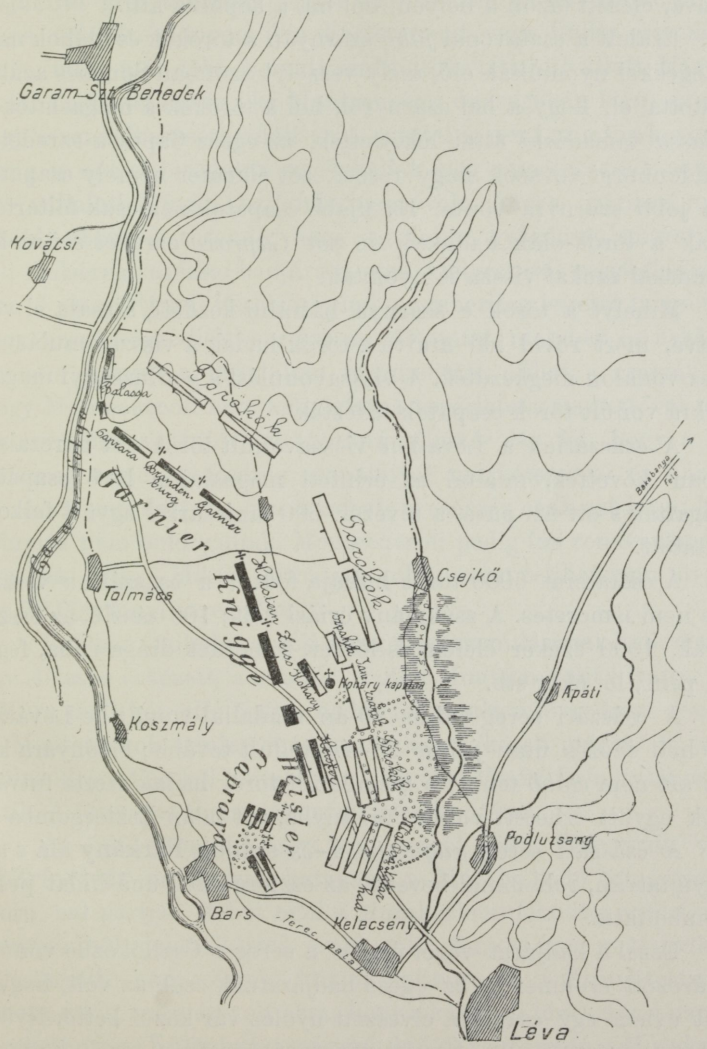

A garam-szt.-benedeki (lévai) csata.
1664 július 19-én.

1664. vettettek, de a rohamban a hős Koháry egy janicsár golyója által találva, elesett (azon a helyen, hol ma a kápolna áll).

Ezalatt a csatavonal *jobb* szárnyán a törökök és oláhok nagy tömegekkel nyomultak elő, mely veszélyt azonban Souches azáltal hárította el, hogy a bal szárnyról, hol a törökök a magaslatokon *Balassa* támadásai által leköttettek, az egész Caprara ezredet, a brandenburgi lovasok nagy részét, sőt Garnier némely csapatait is a jobb szárnyra vonta. Ez ujabb csapatok nemcsak föltartóztatták a török-oláh hadakat, de sőt *Caprara* ezredes szüntelen támadásai azokat vissza is nyomták.

Mihelyt a török e szárnya hátrálni kezdett, a csata el volt döntve, mert rövid idő mulva a török hadak a visszavonulást az egész vonalon megkezdték. A visszavonulást a podluzsányi magaslatokra vonúlt török csapatok fedezték.

A császáriak a Léva felé visszavonúlt törököket harczalakzatban követték, miáltal az érintett magaslaton levő csapatok elvágattak s ott Ali pasa, a fővezér, 500 janicsárral együtt felkonczoltatott.

A csatateret 6000 török hullája födte; a császáriak vesztesége nem ismeretes. A zsákmány óriási volt; 100 zászló, az összes sátrak, 1000 szekér élelem és lőszer, tömérdek drága ruha, fegyver, pénz, ló, ökör stb.

A császári sereg julius 20-án diadallal vonúlt be Lévára s egy heti időzés után *julius 28-án* indúlt tovább; bizonyára kár volt azt nem *előbb* tenni; a megrémült török hadak szerte futván, velök együtt érhetett volna Párkányba, sőt talán Esztergomba is.

Párkány. A császári sereg *augusztus 1-én* szállott **Párkány** alá s azt fölgyújtatván, rohammal bevette, az esztergomi Duna-hidat pedig elromboltatta.

Ezzel a hadjárat véget ért, és a sereg a Csallóközbe vonúlt. Határozott eredménye az egész hadjáratnak csak az volt, hogy a mult évben egy csapásra elveszett nyolcz vár közül kettő, Nyitra és Léva, visszakerűlt. Érsekújvár továbbra is a török kezében maradt és Souches győzelmei sem a háború menetére, sem a békekötésre befolyással nem voltak..

A mura-rábamelléki hadjárat 1664-ben. Míg az északi és déli hadsereg Zrínyi és Souches alatt több-kevesebb

szerencsével harczolt, a *főserey*, melynek föladata **Montecuccoli Rajmund** gróf tábornagy saját terve szerint az lett volna, hogy a Duna völgyén előnyomulva Esztergomot vagy Budát ostrom alá fogja, mint már több helyütt említettük, tétlenül állott Magyar-Óvárnál. E tétlenség oka Montecuccoli duzzogásán kívül az volt, hogy a rendelkezésére adott erőt, ezuttal is mint mindig, keveselte s míg a német birodalmi segélyhadak meg nem érkeznek, semmiféle vállalatba fogni hajlandó nem volt. Főoka azonban mégis inkább abban keresendő, hogy meglevén győződve, miszerint a déli hadsereg kanizsai hadjárata csak kudarczczal végződhetik, — hisz ő és pártfelei Bécsben minden emberileg lehetőt megtettek, hogy azzal végződjék — várta az időpontot, melyben ez bekövetkezik, s ő mint a birodalom megmentője állhat a császár elé. Hogy Montecuccoli nem kénytelen a vezérletet más kettővel megosztani, hanem mint *teljhatalmú fővezér* lép föl, hogy a déli hadsereg erejét a fősereg csapataival megkétszerezi és háromszorozza, mindezt senkise kérdezi; a császár csak azt látja, hogy Zrinyiék nem boldogultak, Montecuccoli pedig tud rendet csinálni. Hej, ha Zrínyi Miklós állhatott volna mint teljhatalmú fővezér egy 70,000 főnyi sereg élén! 1664.

Valóban, mihelyt a déli sereg visszavonulásának kellemetlen híre Bécsbe érkezett, a császár rögtön Montecuccolit hivatta, s őt a Mura mellékén álló összes hadak teljhatalmú fővezérévé nevezte ki. Montecuccoli szinleg még huzódozik s kéreti magát, de végre junius 8-án Bécsből elindulván, *junius 15-én* Zrínyivárhoz érkezik. A fősereget Sparr tábornok vezette utána.

Az 1661 óta oly nagy fontosságot nyert **Zrínyivár,** vagy **Új-Zrínyivár** a Kanizsa pataknak a Murába való folyásánál, a Mura bal partján (tehát nem a Muraközben) feküdt s erődítészeti szempontból jelentéktelen erőd volt; fontosságot neki csak az kölcsönzött, hogy Zrínyi Miklós építtette és a Zrínyi-testvérek védelmezték, mi elég volt arra, hogy a kanizsai török őrség napjait megkeserítse. Különben egyszerű hidfő volt, mely a Muraközbe való bejárást biztosította; de a Zrínyiek az erődöt már két izben 10,000 főnyi török sereg ellen is meg tudták védeni. Zrínyivár.

Alig helyezkedett el a déli hadsereg a Mura mögött, megjelentek a törökök és a Zrínyivár fölött uralkodó magaslatokat

1664. megszállották. Többször téve kisérleteket a Muraközbe behatolni, egy ily kisérletnél, *junius 6-án* történt, hogy a sereg egyik vezére: *Strozzi* altábornagy elesett. Strozzi derék katona volt, ki Zrínyivel rokonszenvezett és sokszor közvetítette a békét Zrínyi és a Montecuccoli iskolájához tartozó Hohenlohe közt.

Junius 8-án kezdték meg a törökök Zrínyivár lövetését, 10-én a közeledő árkokkal már 50 lépésre értek az erődhöz, 15-éig pedig már majd az erőd árkáig jutottak. Zrínyi Miklós, daczára hogy Montecuccolit igen jól ismerte s az neki legelkeseredettebb ellensége vala, mégis remélte, hogy az új fővezért a támadásra ráveszi. Hiú reménykedés. Bárha a császári sereg junius 30-án a törökével már majdnem egyenlő erős volt és a támadást a nagyvezir táborában levő császári követ is ajánlotta és sürgette, Montecuccoli nemhogy maga támadott volna, de még a 8000 főnyi magyar csapatoknak az ellenség hátába való működését sem engedte meg. A «hitvány juh akol» mint az erődöt nevezé, nem érdemli meg a harcz koczkázatát; mintha bizony a háború azért és nem az ország, a haza, a király érdekében folyt volna.

Junius 30-án a török Zrínyivárt Montecuccoli tábornagy és a 30,000 főnyi császári sereg szeme láttára, úgyszólván csak karddal a kezében, elfoglalta, s miután a török hadaknak a Muraközbe való behatolása ennek daczára meggátoltatott, az erődöt *junius 7-én, a Montecuccoli által ásatott aknákkal légberöpítette.* Zrínyi már előbb visszavonúlt Csáktornyába és a vár pusztulásának nem volt tanuja.

A császári sereg ezután, hogy a német birodalmi és a franczia segélyhadakkal egyesüljön, *julius 14-én* nyugot felé elindulván, miután több napig még Muraszerdahely tájékán időzött, s több hiábavaló menetet tett, julius 22-én Muraszombaton a francziákkal egyesült s julius 25-én lovasságával, *julius 26-án* a gyalogsággal is *Szt.-Gotthárdra* a Rába mellé érkezett. Köprülizáde Ahmed nagyvezir *julius 12-én* Zrínyivár alól Kanizsára ment, s míg táborába további hadakat gyűjtött, elfoglalta **Kis-Komáromot**, **Zalagerszeget**, továbbá **Egervár** palánkját, azután pedig a megerősödött sereggel a Rába vidékére menetelt, kétségtelenül azért, hogy a császári sereggel kedvezőbb terepen ütközzék meg. Hogy a nagyvezir kis számú seregével Bécs ellen indúlt volna meg, ez

Kis-Komárom. Zala-egerszeg. Egervár.

csak Montecuccoli képzelgése s csak a császár ijesztgetésére, később pedig a szt.-gotthárdi győzelem fontosságának emelésére eszeltetett ki. 1664.

A két sereg lovassága *julius 25-én* ütközött meg először **Körmendnél**, hol *Nádasdy* a török előhadat visszavetette és annak a Rábán való átkelését meghiusította. A kisérletet a török fősereg, mely 26-án ért Körmendhez, e napon és 27-én is megujította, de siker nélkül. Julius 28-án ujabb kisérlet tétetik **Csákánynál**, de miután ez sem sikerül, a nagyvezír 29-én még följebb vonúl a Rábán, a mikor is Szt.-Gotthárdnál a két sereg egymással szemben áll, csupán a Rába által elválasztva. Körmend. Csákány.

Montecuccoli ennek daczára sem gondol a támadásra és készül a törököt, mint azt már két hét óta tette, ismét *kisérni* s reménykedik abban, hogy a döntő harcz elől kitérhet: de a nagyvezir már julius 27-én elhatározta a császári sereg megtámadását, s az eddigi mozdulatok czélja csak az volt, hogy kedvező átkelő pontot nyerjen. *Julius 31-én* a nagyvezír a kiszemelt átkelő helynél, a Magersdorf és Weixelbaum közti Rába-kanyarulatnál (lásd a következő csatavázlatot), három, mintegy 12—15 lövegből álló üteget állitván föl, azokkal az ágyuzást megkezdette, az est beálltával pedig *Gurdsi Mohammed* pasa vezérlete alatt a janicsárok egy részét és más csapatokat a *bal partra* átszállítván, ott sánczokat emeltetett, melyek oltalma alatt az átkelés foganatosítandó volt.

A döntő harcz tehát a következő napra bizonyossá vált.

A szent-gotthárdi csata 1664 augusztus 1-én. Szt.-Gotthárd. A császári seregnek *Montecuccoli* közvetlen vezérlete alatt álló részei 74 gyalog- és 83 lovas századból, *Badeni Lipót* őrgróf (ennek betegsége miatt helyettese gróf *Waldeck Frigyes*) birodalmi hadteste 35 gyalog- és 18 lovas-századból, *Hohenlohe Gyula* birodalmi hadteste 45 gyalog- és 12 lovas-századból, *Coligny* gróf franczia hadteste 80 gyalog- és 40 lovas-századból, együtt tehát 234 gyalog- és 133 lovas-századból állott, összesen mintegy **60,000 főnyi** számerőben, melybe azonban a Batthányi, Nádasdy és Eszterházy által vezetett s mintegy 5—6000 főnyi *magyar lovasság*, mely a csata végén a bal szárnyon vágott közbe, *beszámítva nincs*.

Montecuccoli intézkedései és felállítása kizárólag a *védeke-*

1664. *zésre*, a Rába vonal megvédelmezésére, a törökök átkelésének megakadályozására voltak számítva, s így igen kellemetlenül érintette a jelentés, hogy a törökök már az éj folyamán némely hadakkal átkeltek s lábukat a bal parton már megvetették; ez most már döntő küzdelemre vezethetett, a mit pedig ő nem akart. Nem is késett a birodalmi hadak parancsnokának, Waldeck grófnak, az elégtelen megszállást és a lanyha őrködést, mely a törökök átkelését lehetővé tette, szemére hányni. Változtatni azonban a dolgon nem lehetett.

A császáriak a jobb szárnyat képezvén, midőn augusztus 1-én egy erős török lovas csapat a Rábán fölfelé huzódott, Montecuccoli azonnal 1000 lovasból álló hadat rendelt ki Spork alatt, hogy a törököt az innenső parton kisérjék, Hohenlohe pedig egész figyelmét Magersdorf falura fordította, hol a törökök erős ágyúzást kezdettek.

A tulajdonképeni átkelést a törökök, a Rába kanyarulatában, *reggel 9 órakor* kezdték meg. *Izmail* pasa 3000 spahit és ugyanannyi janicsárt vitt át, s Mohammed pasa csapataival egyesülvén, a német birodalmi hadtestet visszanyomta és Magersdorfot elfoglalta; a németeknek a császáriak által is támogatott kisérlete, hogy Izmail pasát visszavessék, daczára Waldeck gróf hősies erőlködésének, nem sikerült, sőt a németek ujabban is visszaveretvén, a török csapatok előnyomulása folytán az egész szövetséges sereg csatavonala *át volt törve*.

Ez igen veszedelmes helyzet volt és ha Izmail pasát a többi török hadak nyomban követik és a szövetséges hadak belső szárnyait megtámadják, katasztrófára vezethet. De Izmail pasa csapatai a kétszeres támadásban kimerültek, támogató hadak pedig nem jöttek; mivel pedig a nagyvezír a szövetségeseket a csatavonal szárnyain sem kötötte le, Montecuccoli időt nyert és alkalmat, hogy a középre csapatokat tömöritsen. Három gyalog (Corona, Sparr, Tasso) és két lovas (Lothringen, Schneidau) ezred sietett a német birodalmi hadak támogatására s e csapatoknak, valamint a betegsége daczára lóra kapott Badeni őrgróf és Waldeck által ujból előrevezetett német hadaknak, nehéz küzdelem árán, melyben *Lothringeni Károly* herczeg, később Buda visszahódítója, magát ezrede élén kitüntette, végre sikerült a törököket a kanya-

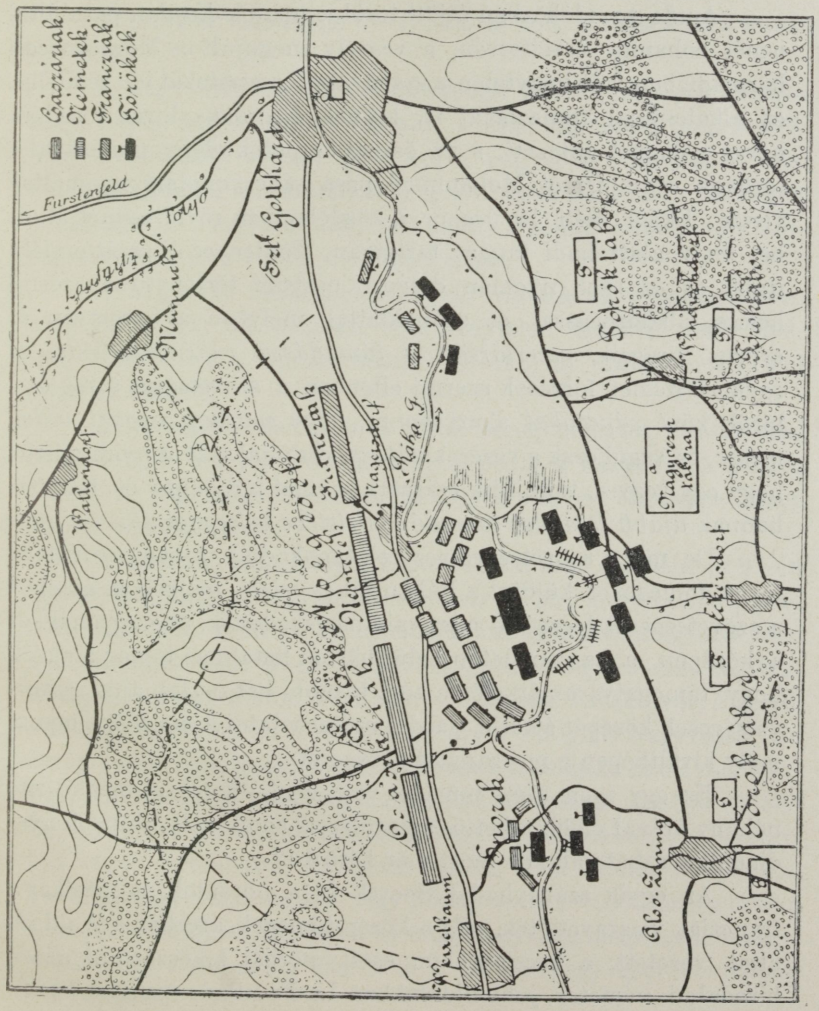

A szent-gotthárdi csata.
1664 augusztus 1-én.

1664. rulatba visszanyomni, mely alkalommel Magersdorf is visszavétetett.

Ámde az időközben átjött török csapatok *Kaplan* pasa által ismét rohamra vezettetvén, a veszély megujúlt és Montecuccoli harmadizben volt kénytelen a szárnyakról csapatokat ide rendelni, ez alkalommal francziákat is, kiknek *Beauvais* lovas dandára heves rohamot intézett, s az összes csapatok előnyomulásával a törökök végre ismét Mohammed pasa sánczvonaláig nyomattak vissza. Ekkor, déli 12 órakor, a küzdelemben rövid szünet állott be, mely alatt hadi tanács tartatván, Montecuccoli saját emlékiratai és az ezek nyomán dolgozó osztrák történetirás szerint hősies elhatározással, és szónoklattal, melyben a borostyán és cyprus virágzik, *vezértársait a támadásra rákényszerítette,* az egykorú német források szerint ellenben a szövetséges sereg és a török közé *sánczokat* akart vonni, *hogy másnap azokat védelmezze,* és végül csak a vezérek *rábeszélése* által volt annyira vihető, hogy egy vegyes, tudniillik császári, német birodalmi és franczia hadnak *ujabb és utolsó támadó kisérletébe beleegyezzék.*

De míg a szövetséges vezérek tanakodtak, a nagyvezir nagy lovas tömegeket küldött a Rábán föl és lefelé, melyek az átkelést a szövetségesek legszélső szárnyain megkezdették, míg ugyanakkor a középen, a kanyarulaton belül három hatalmas tömeg alakúlt, hogy támogatva az átkelésre kész további hat oszlop által, a szövetségesek közepét áttörje, (lásd a csatavázlatot a megelőző lapon, mely kiváltképen e mozzanatot ábrázolja).

Ez egy igen szép művelet volt, de 1—2 órával megkésett; néhány órával előbb a kettős átkarolással combinált áttörés fényes diadalt aratható vala, de most már késő volt.

Az egyik szárnyhadat Sporck és a horvátok, a másikat a francziák visszavetették, míg a közép-tömegek, arczban a Waldeck által vezetett, a becsületükön esett csorbát kiköszörülni akaró birodalmi németek, jobb oldalukban La Feuillade franczia hadai, bal oldalukban öt lovas és négy gyalog császári ezred által félhold alakjában megtámadtatván, visszavettettek, s mielőtt a támogatásukra rendelt oszlopok a Rábán átkelhettek volna, a legnagyobb rendetlenségben hátrálni kényszeríttettek.

Ezzel a csata el volt döntve; az átkelt török csapatok

hanyatt-homlok rohantak a Rábának és azon át, a tulparton levők 1664.
a magaslatokra vonultak, a parton álló lövegek elhagyattak.

A törökök vesztesége 6—10,000 fő volt, a császáriaké mintegy 2000.

A nagyvezír, daczára a szenvedett vereségnek, még további négy napig felállításában maradt, s csak augusztus 5-én kezdte meg elvonulását *Vasvár* felé, hol a nagyvezír a táborában levő császári követtel a békét 20 évre megkötötte, de a mely béke csak a császár jóváhagyása után volt életbe lépendő s addig az ellenségeskedések sem voltak beszüntetendők.

A nagyvezír Székesfehérvár felé vonultában megtámadtatta, még **Sümeget,** mi azonban eredménytelen maradt, majd Esz- Sümeg.
tergomba, s itt a Dunán átkelve Érsekujvár alá menetelt, hol táborba szállott.

A *győzelmes* hadvezér a török sereg menetét akadályozni óvakodott, s Magyar-Óvárra, midőn pedig a nagyvezír a Dunán átkelt, a Vág mögé menetelt, nehogy a *megvert* ellenséges sereg Bécset veszélyeztesse.

A *vasvári béke,* mely I. Lipót császár által szeptember 27-én erősittetett meg, a leggyalázatosabb szerződés, mely valaha *győző* által köttetett. Sem De Souches altábornagy felső-magyarországi győzelmeinek, sem Montecuccoli szt.-gotthárdi győzelmes hadjáratának nem volt semmi eredménye. Kanizsa, Érsekújvár, Nógrád, Esztergom, Buda, de sőt még az orvul elfoglalt Nagyvárad is a török kezén maradnak, a császári hadak tartoznak Erdélyből kitakarodni, a császár köteles a török által kinevezett Apaffyt erdélyi fejedelemnek elismerni, köteles a Nagyváradot háborgató Székelyhid várat lerombolni, Zrínyivárt pedig nem szabad fölépitenie, végül köteles a szultánnak négy hónap alatt 200,000 tallér értékü ajándékot küldeni. Mindezekért nagy kegyesen megengedi a nagyvezír, hogy a császár a Vág mellett, ha akar, egy új erődöt (Lipótvár) épithet.

Valóban, ha a török nyert volna fényes győzelmeket a császári vezéreken, a béke akkor sem lehetett volna hátrányosabb. Ezért kár volt fél Európát mozgósitani, a sok külföldi mellett annyi magyar vért ontani és Magyarországnak egyik legkitünőbb, legnemesebb fiát, Zrínyi Miklóst, a halálba üldözni. Az 1664-ik

1664. évi hadjárat által a császár nem nyert semmit, s a háboru árát az amúgy is szegény Magyarország fizette meg. Nagyvárad elzárta az összeköttetést Erdélylyel, itt és Érsekújvárott új központok támadtak, melyekből a török a hódoltságot nagy területekre, rablásait, dúlásait messze földekre kiterjeszté. Most már alig volt Magyarországon zug, hova a törökök rablóhadai el ne értek volna.

Zrínyi, Frangepán és Rákóczy fölkelése, 1670-ben.

1670. A vasvári béke, mely a kivívott diadalok daczára Magyarországot a töröknek martalékul veti, nemcsak mint az országra a legnagyobb mértékben káros, de mint jogtalan és törvénytelen is, mert a magyar alkotmány ellenére a nádor és a rendek meghallgatása nélkül köttetett meg, Magyarországon általános elégületlenséget keltett, s a magyarokban azon meggyőződést ébresztette, hogy a bécsi kormány Magyarországot egyelőre nem is akarja fölszabadítani; majd csak akkor, ha teljesen kimerült, a mikor is majd a fölszabadításért az ország alkotmányát egyszerüen elkobozhatja.

Az udvar valóban nem kevesebbet akart, mint Magyarországot az *egységes, absolut és katholikus Ausztriába bekebelezni*, s az elégületlenséggel mit sem törődve, az országot az idegen hadak tartásával sanyargatta, a protestánsok üldözését pedig ujból megkezdte.

E törekvések ellenében a magyar főurak egy része szövetkezett, s a szövetség élére maga **Wesselényi Ferencz** nádor állván, a történelem e szövetséget — bár helytelenül — a *Wesselényi-féle összeesküvésnek* nevezi.

Ha az erdélyi fejedelmi széken Bethlen Gáborhoz, I. Rákóczy Györgyhöz hasonló fejedelem ül, úgy ez áll a mozgalom élére s belőle nemzeti fölkelés keletkezik, mely az udvar törekvéseit meghiusítja; talán ha Zrínyi Miklós életben marad, akkor is más irányt vesz a mozgalom, s talán Bocskay ideje ismétlődik. De Erdélyre, melyet a török tönkretett, s hol a gyámoltalan Apaffy uralkodott, számítani nem lehetett, a férfiaknál pedig, a kik Zborón, a stubnyai fürdőben, Sárospatakon és Murányban a haza

sorsán tanácskoztak, hiányzott az államférfiui bölcseség, hiányzott a szándék tisztasága, az akarat erélye. Már az eszközökben sem értettek egyet, mert míg Wesselényi a töröktől remélte a támogatást, Zrínyi Péter a francziákat óhajtotta megnyerni. Midőn pedig Wesselényi nádor meghalt, a szövetség tagjainak mindegyike csak saját önző czéljait követte. **Zrínyi Péter** a maga számára Magyarország, veje I. **Rákóczy Ferencz** részére Erdély fejedelemségét, **Nádasdy Ferencz** a nádorságot kereste. 1670.

Az 1669-ik évben a szövetségesek ügye még rosszabbra fordúlt, mert a francziák a császárral békét kötvén az ügytől elállottak, a porta pedig az egész mozgalmat a bécsi udvarral tudatta; végül Zrínyi Péter és Nádasdy Ferencz egymást az udvarnál kölcsönösen bevádolták.

Ekkor Zrínyi Péter, talán mert a végbeli pasák biztatták, talán mivel úgy vélte, hogy most már vissza nem léphet, a morlákok, uszkókok stb. közt toborzott 8000 főnyi seregére támaszkodva, a nyílt lázadást választotta. A boszniai pasát az igért 6000 főnyi dandár kiállítására, a budai pasát a megigért támogatásra hivta föl, sógorát, **Frangepán Ferenczet** a horvát és tótországi rendek meghódoltatására küldte, szövetségesét, **Tattenbach**, stájer főurat, Grácz elfoglalására utasította.

A nyílt lázadás hírét Boskovics, zágrábi püspök és Erdődy Miklós vitték meg Bécsbe, hol Zrínyi, Frangepán és Tattenbach elfogatása elhatároztatott és ennek foganatosítására a Styriában és Karinthiában levő hadakkal Spankau tábornok bízatott meg.

Spankau mintegy 6000 főnyi haddal indúlt **Csáktornya**, Zrínyi vára ellen, kinek morlákjai és uszkókjai már a császári csapatok közeledésének hírére nagyobbára szétfutottak, s mellette a várban csak mintegy 2000 fő maradt. Ugyancsak Csáktornyára menekült a Herberstein károlyvárosi kapitány által szorongatott Frangepán is. Spankau *április 12-én* szállott Csáktornya alá, de Zrínyi és Frangepán az ostromot nem várták be, hanem bízva a zágrábi püspök és Forstall, ágostonrendi szerzetes kegyelmet biztosító igéreteiben, a várat április 13-án elhagyva, Bécsbe mentek, hol azonban elfogattak. Csáktornya.

Körülbelül egyidőben tört ki I. Rákóczy Ferencz lázadása a Felvidéken. Rákóczy mindenekelőtt **Munkácsot** akarta hatalmába Munkács.

1670. ejteni, hol anyja, II. Rákóczy György fejedelem özvegye Báthory Zsófia, a család kincseit őrizte; de anyja, kivel az utóbbi időben meghasonlásban volt s a ki lázadási szándékát rosszalta, őt be
Tokaj. nem bocsátotta és ágyúinak tüzével fenyegette, ha erőszakhoz nyúl. Jobban sikerült **Tokaj** elleni vállalata, melynek kapitányát, Starhemberg Rüdigert Sárospatakon vendégségben elfogatta és a
Ónod. Szendrő. várat ostrom alá vette. A mindinkább szaporodó fölkelők elfoglalták **Ónodot** s körülzárták **Szendrőt** is.

Ez időpontban érkezett meg Zrínyi Péternek, Lobkovicz miniszter által kierőszakolt levele, melyben saját megtérését tudatván, Rákóczyt is a fegyver letételére hivja föl, nyomban reá pedig a hír, hogy Zrínyi és Frangepán Bécsben elfogattak. Ez Rákóczy hevét egyszerre lelohasztá és hadait elbocsátván, Munkácsra anyjához menekült, ki azután számára csakugyan kegyelmet nyert, de bűndíjul 400,000 forintot kelle fizetnie, váraiba
Ecsed. német őrséget bocsátania, trencséni jószágai pedig lefoglaltattak.
Murány. Ezután még csak **Ecsed** vára és a Wesselényi nádor özvegye, az erélyes Szécsy Mária által védelmezett **Murány** állottak ellen. Az előbbit *Spork* és *Heister* tábornokok 8000 fővel megszállván, julius 14-én, Murányt *Lothringeni* Károly herczeg a hó végével bírták megadásra.

Most a császári kormány kényuralma szabadon érezte magát és elfogatván szeptember 3-án Nádasdy Ferenczet is, mindhárom ellen Bécsben hűtlenségi pört indított és a következő év április 30-án ezen német, tehát törvénytelen, bíróság ítélete alapján Nádasdyt Bécsben, Zrínyit és Frangepánt Bécsujhelyen, Tattenbachot deczember 1-én Gráczban kivégeztette.

A bujdosók küzdelmei.

A bécsi kormány a kivégzések után úgy vélte, hogy t örekvéseinek most már mi sem vethet gátat; mindenekelőtt mintegy 300 protestáns családra vagyonelkobzást, fogságot és halálos ítéletet mondatott, a protestáns templomokat és iskolákat bezáratta, az országra terhes törvénytelen adót vetett ki, az idegen zsoldos katonaságot, mely a nép verejtékén élősködött, folyton szaporitotta, e mellett pedig az erőszakos térítéseket is folytatta.

Ámde a felsőmagyarországi fölkelés megszüntével Erdélybe menekült urak, nevezetesen Szepesy Pál, Petrőczy István, a fiatal Thököly Imre, Bocskay István, Kende Gábor, Ispán Ferencz, Gyulaffy László, Wesselényi Pál, Forgách Miklós, Szuhay Mátyás, Vay Mihály, Chernel Pál, Uray Mihály és még sokan mások, kik itt a **bujdosók** pártját alakították, figyelemmel kisérték a kényuralom tényeit, s az 1672-ik nyarán kifejlődött általános forrongást alkalmas időpontnak tartották, hogy Lipót kormánya ellen ismét fegyveres kézzel lépjenek föl. 1670.

A bujdosók első támadása 1672-ben. A bujdosók a portánál, hova legelőször fordultak, nem nyertek ugyan támogatást, de **Teleky Mihály,** az erdélyi fejedelemné, Bornemissza Anna unokaöcse, útján megnyerték Apaffy Mihály fejedelem pártolását, meg a hajdúkat, és a nagyváradi pasát. 1672.

Ekkor, 1672 augusztus végén, **Petrőczy István,** *Kende Gábor, Szuhay Mátyás* és *Szepesy Pál* mintegy 800 lovassal, kikhez a váradi pasa 500 török lovast adott, betörtek Magyarországba s miután a hajdúk és az üldözött protestansok tömegesen gyülekeztek zászlaik alá, rövid időn több mint 15,000 fő állott táborukban; a fölkelők nagyobb része protestáns levén, az egész támadás majdnem teljesen a *vallásháború* jellegét viselte.

A bujdosók egy része **N.-Kállót** szállotta meg, míg a másik a Tisza felé indúlt. Spankau tábornok ez utóbbiak elé vonúlt dandárával, de a túlerő elől hátrálni volt kénytelen, s harcz nélkül Kassára térvén vissza, itt bezárkózott. A bujdosók ekkor megszállották **Ónodot, Tokajt, Szendrőt, Füleket,** bevették a németektől **Putnokot,** s míg Petrőczy és Kende, hogy Rákóczy Ferenczet az ügynek megnyerjék, Regécz alá mentek, **Teleky Mihály** 700 lovassal és 500 gyalogossal szeptember 16-án Szatmárt megszállandó, **Vasvári** nevű faluba szállott, hol a fölkelt nemességet bevárni akarta. De a kellő elővigyázatot elmulasztván, itt a szatmári őrség által szeptember 20-án meglepetvén, nagy veszteséggel — majd egész gyalogsága felkonczoltatott — elűzetett. N.-Kálló. Ónod. Tokaj. Szendrő. Fülek. Putnok. Vasvári.

Szerencsésebbek voltak Petrőczy, Kende, Szuhay és Szepesy, a kik, miután Rákóczy a mozgalomban való részvételét megtagadta Kassa alá vonultak, Spankau hadait szeptember 13-án **Enyiczkénél,** majd néhány nap mulva **Kassa** kapuja előtt megvervén, Enyiczke. Kassa.

1672. Kassát ostrom alá vették. A város előtt Szuhay Mátyás hada
Eperjes. maradt, míg a többiek október 2-án **Eperjest,** majd a következő
Bártfa. napokban **Bártfát** és **Késmárkot** megvették, ellenben a szintén
Késmárk. megostromolt **Lőcse** ellen nem boldogultak; ép így nem sikerült
Lőcse. egy **Szt.-Jobb** ellen intézett támadás sem.
Szt.-Jobb.

A bujdosók, különösen pedig a hajdúk fegyelmetlensége és a katholikusok javain elkövetett dúlásai, a rokonszenvet, melylyel vállalatukat kezdetben kisérték, csakhamar megszüntette, minek folytán a nemesség **Eszterházy Pál** dunáninneni főkapitány, Barkóczy István és Pálffy Károly alatt táborba szállván, Kopp császári tábornok dandárával egyesülve a bujdosókat Eperjes alól elűzték, a kik most Szuhay hadosztályával, ki Kassa ostromával felhagyott,
Györke. **Györke** mellett egyesültek. Eszterházy és Kopp, kikhez most Spankau is csatlakozott, a bujdosókat ez állásban *október 26-án* támadták meg, s miután a Kopp igéretei által elcsábított hajdúk áruló módon megfutottak, a bujdosókat szétverték. A veszteség 1500 fő volt, 15 zászló és 4 ágyú. A bujdosók részint Erdélybe, részint a nagyváradi pasa területére menekültek.

Ezalatt Árvában keltek föl az evangelikus tótok *Pika Gáspár*
Árva. vezérlete alatt és elfoglalván **Árva** várát, a katholikusokat fosztogatták és öldösték, felkonczolván ama néhány száz Pálffy-ezredbeli császári zsoldost is, kik ide küldettek. A fölkelőket azután Spork tábornok verte szét.

A bujdosók harczai Thököly Imre föllépéséig,
1673—1678. **1673—1678.** A bujdosók támadására Lipót császár azzal felelt, hogy Magyarország alkotmányát eltörülvén, a nádori méltóságot megszüntette és *Ampringen Gáspár,* a német lovagrend nagymestere, személyében teljhatalmú kormányzót rendelt, a ki az országot négy német és négy magyar tanácsossal volt igazgatandó; majd a pozsonyi vértörvényszék 450 protestáns lelkészt fosztott meg tisztségétől, 67-et pedig gályarabságra itélt. Az országban kurucz és labancz, katholikus és protestáns egymást ölte, dúlta, fosztogatta. A legvadabb volt azonban valamennyi közt *Kopp* császári tábornok, ki a kezébe került kuruczokat pokoli kegyetlenséggel, válogatott kínzások közt végeztette ki. Az absolutismus hóhérai számára a katonai és eretnekségi törvényszékek bőségesen szolgáltatták az áldozatokat és Magyarországon a kényuralom ocsmány

szolgái, a soldateska elvadult szörnyalakjai és a vakbuzgóság véres apostolai szabadon tomboltak. 1673—1678.

A bujdosók az első támadás balsikerén nem estek kétségbe s bár a portán Köprülizáde Ahmed nagyvezír őket hivatalosan elutasította, de kéz alatt úgy Apaffyt, mint a végbeli pasákat felhívta, hogy a bujdosókat a mennyire lehet, támogassák.

Ezek tehát már *1673 januárban* ismét betörtek, de **Nyír-Bélteknél** vereséget szenvedvén, a váradi pasához menekültek. Strassoldo ezután megostromolta **Nagybányát** és annak erődítményeit leromboltatta. Ellenben Kopp tábornok egy április hóban a kurucz **Debreczen** ellen intézett támadásnál meglepetett és 500 embere felkonczoltatott. Nyír-Béltek. Nagybánya. Debreczen.

Ugyanily változó volt a harcz a következő *1674-ik évben* is. Barkóczy István szétverte február 26-án **H.-Nánás** mellett a kuruczok egy 500 főnyi hadát, ezek ellenben májusban Pálffynak egy horvát dandárát **Ónodnál**. Junius 21-én Schmidt ezredes **Tokajnál** győzött a kuruczok fölött, de győzelme keserves volt, mert még egyszer annyit veszített, mint a mennyit a kuruczok. H.-Nánás. Ónod. Tokaj.

Sokkal mozgalmasabb lön az *1675-ik év*, a mikor is a bujdosók a franczia és lengyel király részéről erkölcsi, Apaffy részéről pedig, kinek udvarában a vezérszerepet most Teleky Mihály vitte, csapatokban támogatást nyertek. A bujdosók vezére, **Wesselényi Pál**, ez év elején már 7000 főnyi sereg fölött rendelkezett, melyben 2000 erdélyi és számos lengyel és török is volt. Wesselényi **Szatmárt** zárta körül, de Strassoldo erélyes védekezése ellenében nem sokra ment, s később Szatmár alól elnyomatott; ugyanez idő alatt egy más kurucz had szintén hiába ostromolta **Boldogkő** várát. Ellenben a fizetetlen zsoldosok könnyen feladták **Szádvárt** és **Tornát**. Szatmár. Boldogkő. Szádvár. Torna.

A kuruczok egy hada feldúlta II. Rákóczy György özvegyének, Báthory Zsófiának beregi birtokait, egy másik megverte a császáriakat **N.-Kállónál**. Ellenben vereséget szenvedtek a fölkelők **H.-Böszörménynél**, hol Barkóczy egy 3000 főnyi kurucz hadat futamított meg, **Diószegnél**, hol Schmidt ezredes egy kisebb kurucz hadat vert szét, nemkülönben **Ónodnál**, hol a fölkelőket Barkóczy és Spankau együttesen támadták meg és a kuruczokkal harczoló törököket Egerbe nyomták. N.-Kálló. H.-Böszörmény. Diószeg. Ónod.

1673—1678. *1676-ban* a bujdosók még inkább felülkerekedtek. Wesselényi márczius hónapban megverte Collalto ezredes hadát **Szatmárnál,** később pedig magát Strassoldot, ki Spankau helyett Szatmár. Ónod. felsőmagyarországi főkapitánynyá neveztetett ki, hadát **Ónodnál** szétvervén; ez ütközetben Strassoldo, a fővezér is sulyosan megsebesült; a várakat azonban megvenniök nem sikerült. A kuruN.-Kálló. czok egy dandára vereséget szenvedett ugyan **N.-Kállónál** Barkóczy ellenében, de ezt a fölkelők előbb H.-Nánás város és a Rákóczyak hegyaljai szőlleinek feldúlásával, a következő *1677 év* junius 22-én pedig Schmidt ezrede szétverésével boszulták meg; Lebenye. Schmidt ezrede ezen **Lebenye** mellett vívott ütközetben több mint 300 főt veszítvén, szétszóratott. Még sulyosabb vereséget Nyalábvár. szenvedett Schmidt október 10-én **Nyalábvárnál,** Ugocsamegyében, hol vesztesége 1500 fő volt.

A császár Strassoldot a parancsnokság alól fölmentvén, a dúlásairól és iszonyú kegyetlenségeiről hirhedt Kopp tábornokot nevezte ki főkapitánynak, ki hivatalba lépését vérveres akasztófával, karóval és kerékkel díszitett körlevélben tudatta és 62 magyarnak a kassai piaczon való kivégezésével ünnepelte meg. Kopp összes hadait összegyűjtvén, az *Ecsednél* összegyülekezett fölkelők ellen indúlt, azok nagy tulerejével szemben mindazonáltal ütközetet koczkáztatni még sem mert és a Tisza mögé vonúlt vissza. E visszavonulásnál a kuruczok meglepték Koppnak Barkóczy Tokaj. és Collalto által vezetett utóhadát **Tokajnál** és annak sulyos vereséget okoztak. Wesselényi megvette még november 22-én Nagybánya. **Nagybányát** s azután hadaival Debreczen tájékán téli szállásokra vonúlt.

Már a megelőző évben megkötötték a bujdosók és Apaffy a szövetséget a francziákkal (varsói szerződés), kik tetemes pénzsegélyen kívül hadak fogadásával és franczia tisztek küldésével is igérkeztek a magyarok ügyét támogatni; s valóban a fölkelők táborában, midőn ezek lebenyei, nyalábvári és tokaji győzelmeiket kivívták, *Bohain* franczia tábornok vezetése alatt már több ezer franczia pénzen szedett lengyel, kozák stb. had volt.

Az 1678-ik évre még tetemesebb segély volt kilátásban, azonfelül Apaffy Mihály, a fejedelem, is kilépett tartózkodásából és megengedte **Teleky Mihálynak,** hogy a bujdosók seregének élére

álljon. Midőn Teleky a parancsnokságot átvette, 10,000 magyar, erdélyi, lengyel, kozák és tatár állott táborban. Ez erő azonban később alig szaporodott, mert a franczia követ az általa szedett lengyel hadakat a határon át vinni nem igen tudta. 1673—1678.

Teleky részint azon okból, hogy a felső-magyarországi nemességet csatlakozásra bírja, részint pedig, hogy a Kopp helyére lépett **Wrbna** tábornokot, ki 4000 emberrel Ungváron időzött, Kassáról elvágja, a felső Tiszának tartott. A Tiszán át is kelt, de azután a tanácsosok véleményére hallgatva, várak ostromlásába fogott, mely idő alatt Wrbna Kassán és Eperjesen át Lőcsére ment, hol augusztus 12-én Dünewald és Leslie tábornokok dandáraival egyesült. Még nagyobb baj volt, hogy a fölkelők serege kétfelé oszlott. Thököly Imre a sereg egy részével a Szepességbe követte Wrbnát, Teleky pedig **Boldogkő, Torna, Putnok, Szaláncz** és **Szerencs** várakat vette meg; **Ónod** és **Tokaj** ellenében azonban nem boldogúlt. Thököly hivására megindúlt ugyan Teleky Sárosba, hogy a császáriakat egyesült erővel megtámadják, de junius 28-án már megint ostromba fogott. Ezuttal **Eperjest** ostromolta, hol azonban csak sokat veszített, de semmi eredményt el nem ért, s midőn az egyesült császári had Eperjes fölmentésére közeledett, az ostromot félbeszakítva, visszavonúlt. Boldogkő. Torna. Putnok. Szaláncz. Szerencs. Ónod. Tokaj. Eperjes.

A hadjárat eredménytelensége s részben betegsége miatt is Teleky az erdélyi dandárral Kővárba ment vissza s a hadjárat további vezetése most, miután Teleky eltávozott, Wesselényi pedig meg sem jelent, a fiatal Thököly Imre kezében maradt.

Thököly Imre harczai a török háború kezdetéig.

Thököly 1678—79-ik évi hadjárata s fővezérré választása. Thököly az ujabb történeti kutatások szerint (Angyal D. Thököly életrajza) nem ekkor választatott fővezérré, s most tulajdonkép csak mint Apaffynak Teleky után legbizalmasabb embere s képviselője, továbbá mint rangjánál és roppant vagyonánál fogva legelőkelőbb főúr, vette át a sereg vezérletét, mely a hozzá csatlakozott nemesekkel és fölkelőkkel a 10,000 főt újból meghaladta. 1678—1679.

1678—1679. Thököly egy merész mozdulattal a Telekyt lassan üldöző császári sereg hátába kerülvén, ismét a Szepességbe ment, s miután egy oszlopa **Szendrőt** és **Murányt** megvette, maga Liptónak tartott; birtokába kerítette **Likavát** és **Árvát**, megvette ostrommal **Rózsahegyet** s azután Trencsénmegyébe ment, honnét a tatárok Morvába és Sziléziába törtek be, azután pedig a bányavárosokat hatalmába ejtendő **Zólyom** alá szállott, a várost felgyújtatta s a várat rövid harcz után megvette. **Beszterczebánya** és **Selmeczbánya** ezután rögtön meghódoltak s gróf Kéry **Körmöczbányán** szintén csak az ostromló sereg megérkezésére várt, de azután a várost feladta. A főbányavárosok meghódolása után az egész vidék Thököly kezeibe került. Ámde nem soká maradt birtokában. Wrbna, Dünewald és Pálffy Lipótvárnál sereget gyűjtvén, a fölkelők egy lengyel hadát **Szt.-Keresztnél** megverték, mire a bányavárosi kerület is a császáriaké lőn, Thököly pedig lassan a Tisza felé hátrált.

Szendrő. Murány. Likava. Árva. Rózsahegy. Zólyom. Beszterczebánya. Selmeczbánya. Körmöczbánya. Szentkereszt.

Miután Thököly e visszavonulás alatt Bethune franczia követtől arról értesült, hogy XIV. Lajos a császárral Nymwegenben békét fog kötni, szivesen elfogadta a Szelepchényi érsek által ajánlott fegyverszünetet, mely 1679 február végéig megköttetett.

A császár a francziákkal csakugyan békét kötvén, ott nélkülözhető hadaival a fölkelést erőszakkal is elfojthatni remélvén, a béketárgyalások sikerre nem vezettek.

A hadműveleteket Leslie tábornok, kassai főkapitány, *1679 tavaszán* **Torna** ostromával kezdte meg, de itt április 10-én sulyos vereséget szenvedvén, Kassára visszavonúlt s csak midőn Strassoldo dandárával megerősödött, támadta meg **Divényt** és **Szalánczot** és ezeket el is foglalta. Ámde Strassoldo távozása folytán fedezetlenül maradtak a bányavárosok, mit *Józsa István* egri kanonok, ki már a mult évben Ausztriába és Morvaországba betört, arra használt föl, hogy 3000 főnyi hadával megtámadta **Selmeczbányát**, az ottani arany- és ezüstkészletet elrabolta, a várost fölgyújtá, s néhány aknát is elrombolt. Maga Thököly csak novemberben fogott új vállalatba, a mikor is Delaborde tábornoknak a hegyaljai szüretet fedező dandárát **Szikszónál** keményen megverte. Ezután portyázott még Nógrádban, hogy Strassoldot

Torna. Divény. Szalánczc. Selmeczbánya. Szikszó.

Selmecz miatt aggódóvá tegye, s így a császáriaknál a netán meg- 1678—1679.
ujuló tárgyalásokra megfelelő hangulatot keltsen.

A szikszói diadal annyira emelte Thököly dicsőségét, hogy a bujdosók hadai 1680 január 8-án a szoboszlói gyülésen őt választották fővezérüknek.

Thököly 1680-ik évi hadjárata. Thököly Imre a fő- 1680.
vezérséggel megnyert önállóságot nem a harczmezőn, hanem első sorban a béketárgyalásoknál óhajtotta érvényesiteni, mert most a békére I. Rákóczy Ferencz fiatal özvegyével, Zrínyi Péter leányával, Zrínyi Ilonával kötendő házassága érdekében fölötte nagy szüksége lett volna. A békét azonban csak az alkotmány és a vallás-szabadság legalább némi részben való biztosítása mellett köthetvén meg, miután ebbeli törekvései sikerre nem vezettek, újból fegyverhez kelle nyúlnia.

A hadjáratot Thököly három hadtesttel indította meg. Az egyik *Balassa Imre* alatt Morvaországba, a másik az ifjabb *Petrőczy István* alatt Sziléziába volt betörendő, míg a főseregel, melynek ereje 6000 főre ment, az új kassai főkapitánynyal, *Caprara* tábornokkal, maga akart szembeszállani. De Balassa a Vág vonalán Stahremberg által feltartóztatott, Petrőczy pedig a **Jab-** Jablonka.
lonka szorosnál vereséget szenvedett. Thököly maga, míg Caprara tőle a bányavárosokat féltette, a Szepességen át Trencsénmegyébe menetelt, felkonczolta **Bírócz** tájékán a Caraffa ezrednek Doria Bírócz.
ezredes alatt álló vasas németjeit, s míg a rémület Pozsonyig terjedt, **Késmárk** alá szállván, a várost augusztus 26-án elfoglalta; Késmárk.
majd **Lőcsét** is megtámadta, de ellene nem boldogúlt. Lőcse.

Ezután Sebestyén Endre erdélyi püspök közvetítésével Thököly a császári kormánynyal négy havi fegyverszünetet kötött.

A törökkel szövetségben végrehajtott 1681—1682-ik évi hadjárat. Az 1681-ik év folyamán a bujdosók 1681—1682.
ügye döntő fordulatot vett azáltal, hogy a porta, hol az ügyeket most *Kara Musztafa* nagyvezír vezette, Lipót császárral az 1684-ben lejáró békét megujitani nem akarván, a magyarországi elégületleneket hatályosabban volt hajlandó segíteni. Ez Thökölyt arra bírta, hogy követeléseit fölemelvén, a béke megkötését mindaddig hátráltatta, mígnem majd egy diadalmas hadjárat után azt mind magára, mind az országra hasznosabban fogja megköthetni.

1681 – 1682. Májusban Thököly Ibrahim budai vezírpasa által már határozott igéretet vett arra nézve, hogy a fölkelés ügyének támogatására úgy az erdélyi fejedelem, mint a moldvai és havasalföldi vajdák, mint végre a nagyváradi és temesvári pasák utasíttatni fognak.

Ez meg is történt és az 1681-ik év augusztus végén Apaffy Mihály fejedelem a vajdák segélyhadaival együtt 10,000 főnyi sereggel indúlt Debreczen felé, hogy ott a váradi és temesvári pasák 8000 főnyi és Thököly szintén 8000 főnyi hadaival egyesüljön.

H.-Böszörmény. N.-Kálló. Bárha ily módon a sereg 26,000 főnyi tekintélyes számra emelkedett, a hadjárat eredménye csekély volt. A szövetségesek megvették **H.-Böszörményt**, majd kevéssel ezután **N.-Kállót.** De a vezérek között az egyenetlenség hamar kitört, minek folytán Thököly saját seregével és a törökökkel a Tiszához vonúlt, hol Caprara tábornok mintegy 6000 főnyi sereggel állott, de Thököly közeledtére, harczot nem koczkáztathatván, Kassára visszavonúlt. Apaffy és Teleky pedig, miután Szatmárt 5000 frtig megsarczolták, október vége felé az oláhokkal együtt Erdélybe tértek vissza.

E hadjárat, bár egészben eredménytelen volt, nagy hasznára vált Thökölynek, mert egyrészt a császár, kinek a franczia kkal is új háborúja támadt, abból, hogy a porta a bujdosók ügyét magáévá tette, egy nagy török háboru készületeire jogosan következtetett, Thökölynek Saponara sárospataki kapitány által uj békeajánlatokat tétetett, másrészt a porta is meggyőződött, hogy czéljait nem a gyámoltalan Apaffy, hanem Thököly alkalmas elősegíteni. Thököly Imre, hogy házasságát, mely a császár engedélyétől függött, ne akadályoztassa, a bécsi udvarral a béketárgyalásokat ugyan folytatta, de ezalatt Budán 1682 május első napjaiban Ibrahim vezírpasával és szerdárral megkötötte a szövetséget, mely neki Felső-Magyarország fejedelemségét és a porta védelmét 40,000 arany évi adó fejében biztosította.

Hazatérte után megülte menyegzőjét 1682 junius 15-én Munkácson Zrínyi Ilonával, mely összeköttetés nemcsak hatalmát, befolyását, de a Rákóczy-ház óriási gazdagságával vagyonát is tetemesen növelte.

Csak rövid időt szentelt Thököly a házas élet első örömeinek

és a fegyverszünetet a bécsi kormánynak junius 22-én felmondván, a nemességet közönséges fölkelésre szólította, a kurucz hadakat pedig fegyverre hívta. Junius 25-én Madács Péter, Thököly kapitánya, már **Rozsnyón** volt, és a bányavárosokat meghódolásra hívta föl. Julius elején, miután a hadjáratot mindenekelőtt Kassa elfoglalásával óhajtotta megindítani, *Madács Péter, Petneházy Dávid* és *Harsányi György* elállották a Kassára vezető utakat és julius 7-én elfogták a Kassa parancsnokává kinevezett és 150 főnyi kisérettel oda utazó *Herberstein* császári tábornokot, julius 20-án pedig *Szirmay Endre*, Thököly titkára, rajtaütéssel elfoglalta **Kassa** fellegvárát; de bár a várost Thököly kívülről, Szirmay pedig a fellegvárból hevesen lövette, annak őrsége azt csak a török hadak megjelenése után, *augusztus 14-én* adta föl. Strassoldo a várost nemcsak hogy meg nem segíthette, de sőt kénytelen volt Szt.-Benedekre visszavonulni. 1681—1682. Rozsnyó. Kassa.

Thököly hadai ezután gyors hadműveletekkel elfoglalták **Eperjest, Lőcsét, Szádvárt** és **Tokajt**. A törökök már Kassára menet hatalmukba kerítették **Ónodot**. Eperjes. Lőcse. Szádvár. Tokaj. Ónod.

A Thököly által vezetett főserég és Ibrahim budai pasa 30,000 főnyi serege Kassáról augusztus 16-án **Fülek** alá szállottak, hol szeptember 2-án a porta parancsára Apaffy Mihály fejedelem és Teleky is az erdélyi hadakkal csatlakoztak. Fülek város rögtön az ostromlók kezeibe került, de a várat *Koháry István* 4000 főnyi magyar és német őrséggel oly szivósan védelmezte, hogy az csak szeptember 10-én, miután az ostromlók a vár előtt már 4000 főt vesztettek, jutott a szövetségesek hatalmába s ekkor sem Koháry megadása, hanem az őrség árulása folytán. Koháry, mint fogoly, Regécz várába szállíttatott. Fülek.

Szeptember 16-án Ibrahim pasa szerdár, fényes ünnepélyességgel *Thököly Imrét Magyarország királyává kiáltotta ki*, és kihirdetvén az erre vonatkozó athnámét, átadta Thökölynek a koronát, a zászlót, a kardot és a köntöst és Thökölyt, koronával a fején, két pasa által kisértette sátrába vissza.

Thököly, Bocskay példájára, nem fogadta el a királyi czímet és magát csupán «fejedelemnek és a magyarországi részek urának» neveztette.

Ibrahim pasa ezután serege zömével Budára visszatért, csak

1681—1682. csekély erőt hagyván Thököly mellett, Apaffy hadai szintén visszatértek Erdélybe. Thököly a törökök elvonulása után Petrőczy Istvánt egy dandárral Morvaország és Szilézia dulására küldötte, maga pedig a bányakerületbe nyomúlt, hol majd 100.000 új aranyat, sok nemes érczet, melyből saját nevére pénzt veretett,

Léva. foglalt le. Ezután hatalmába ejtette még **Lévát** és számos kisebb várat.

A bécsi kormány, miután a császári hadak a francziák által voltak lekötve, Thököly ellen semmit sem tehetett, ki Felső-Magyarországnak egész a Vágig tényleg ura volt. Thököly követei a békét Bécsben ugyan meg nem köthették, de november 15-én fegyverszünetet kötöttek, mely Felső-Magyarországot egész a Garamig Thökölynek engedi át, a bányavárosok kivételével, melyekért a császár havonkint 3000 aranyat fizet. Thököly hadai ezután téli szállásokra tértek.

A bujdosók majd tíz évi száműzetés után visszatérhettek birtokaikba.

Thököly Imre ekkor ért hatalma, dicsősége tetőpontjára. De ezután megszünik a nemzet alkotmányának és szabadságainak védelmezője lenni, s további küzdelmei, melyekben már csak saját személyi érdekeit védi s melyekben végre elbukik, összeesnek a 16 éves nagy török háborúval, mely a következő fejezetben foglaltatik.

XIII. FEJEZET.

AZ ORSZÁG FÖLSZABADÍTÁSA A TÖRÖK IGA ALÓL.

Források: *Kézikönyvek:* Mint a X. fejezetben. *Kútfők, monográfiák, értekezések:* A *Thököly-* és *Teleky*-irodalom, mint a XII. fejezetben. Salamon F., Magyarország a török hódítás korában; Bethlen Miklós, önéletírás és Erdély története; Cserei Miklós, emlékiratai; Károlyi Sándor, önéletírása; *Budavár visszafoglalásának irodalma:* Rendkívül gazdag, úgy magyar, mint külföldi munkákban. *Főmunka:* Károlyi Árpád, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Ezenkívül nevezetesebbek: Majláth Béla, Buda visszavételének egykorú irodalma; Bubics Zsigmond, Cornaro Frigyes jelentései; Thaly Kálmán, Tüzes Gábor és a magyarok Buda ostromakor; Újhegyi, Budavár keletkezése és hadtörténelmi multja; Kriegsarchiv, Die Eroberung von Ofen, und der Feldzug gegen die Türken 1686; Némedy, Die Belagerung von Ofen im J. 1686 und 1849. Lothringeni Károly, naplói; és még számos levelezés, napló, értekezés, bel- és külföldi. A *török háborúra* általánosságban; Theatrum Europæum; Onno Klopp, Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg; Röder, Des Markgrafen Ludvig von Baden Feldzüge wider die Türken; Boethius, Triumph-leuchtender Kriegshelm; Kriegsarchiv, Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen (1697 től kezdve). Magyar általános jellegű munkák nincsenek, de számos mű van egyes eseményekről, pl. Balássy (Eger), Dudáss és Balogh (Zenta), Szederkényi (Hevesmegye), Márky (Arad), Gömöry (Pétervárad), Fraknói (Nagyvárad) stb. *Török források:* Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reiches és Thury József Török írók (még befejezetlen).

A török háború Buda visszavételéig.

Az 1683-ik évi hadjárat. A török birodalom *Köprüli* 1683.
Mohammed és fia *Köprülizáde Ahmed* nagyvezírek alatt régi fényét látszott visszanyerni. Ez utóbbi leigázta Kandiát, mi Ibra-

1683. him szultánnak nem sikerült, elvette a lengyelektől Kameneczet és Podoliát, Lipót császártól pedig Érsekujvárt és szent-gotthárdi veresége daczára a császártól a török birodalomra előnyös békét csikart ki. Utódja, a gőgös, de különben tehetségtelen, részeges, **Kara Musztafa**, támaszkodva e sikerekre és a Thököly által török támogatás mellett kivívott előnyökre, elhatározá, hogy Lipót császár ellen még a béke lejárta előtt nagy hadjáratot indít, melynek főczélja a császár fővárosának, *Bécsnek* elfoglalása leend. E mellett Kara Musztafa, még azon titkos czélt is egyesíté a hadjárattal, hogy az ennek folyamán megfogyott janicsárokat, kik az udvar fölött immár türhetetlen módon hatalmaskodtak, a hadjárat után eltörli s így a szultánt a janicsárok és az ezekre támaszkodó ulemák hatalma alól fölmenti.

A háborút a nagyvezír már az 1682-ik év folyamán nagy gonddal előkészítette s az 1687-ik év tavaszán IV. Mohammed szultán Drinápolyban 250,000 főnyi, 300 ágyúval ellátott óriási hadsereg fölött tartott szemlét, mely ugyanezen év május havában érkezett Nándorfehérvár alá. Itt a szultán Kara Musztafa nagyvezírt szeraszkierré nevezvén ki, átadta neki a próféta zászlóját, maga pedig visszatért Konstantinápolyba. A nagyvezír junius 7-én Eszékre érve Caprara Albert császári követet hadizenettel bocsátá vissza Bécsbe.

Ugyancsak eszéki táborában fogadta a nagyvezír **Thököly Imrét**, ki mint hajdan Szapolyai János és János Zsigmond Szulejmán elé, most nagy fénynyel a nagyvezír üdvözlésére sietett s vele olykép állapodott meg, hogy míg a török sereg a Duna jobb partján, Thököly a fölkelő hadakkal a Duna bal partján nyomúl Bécs alá. **Apaffy Mihály** erdélyi fejedelem, minden szabadkozása daczára, a hadjáratban való részvételre kényszeríttetett és hadaival a főserehez volt csatlakozandó.

Lipót császár, midőn Caprara jelentéseiből a török háború kikerülhetetlen voltát látta, egyrészt a pápa közbenjárásával XIV. Lajos franczia királyt semlegességre bírta, ki ennek folytán Thökölyt sem támogatta többé, másrészt 1683 márczius 31-én szövetséget kötött **Szobieszky János** lengyel királylyal, a ki a császárt, a hadi költségek megtérítése fejében 40,000 főnyi lengyel sereggel ajánlkozott támogatni az esetre, ha a török csakugyan

Bécset támadná meg. A német birodalomból a bajor és szász vá- 1683.
lasztók és a többi német fejedelmek is segítséget, támogatást igértek.

Magyarországon **Eszterházy Pál** nádor a főurak részéről 5000 főnyi sereg kiállítására vállalkozott, márczius 18-án pedig kibocsátotta emlékezetes fölhívását a nemzethez, melyben prófétai szavakkal mondja: «Eljött az ideje édes hazánk felszabadulásának a pogány járma alól, ragadjon tehát mindenki fegyvert stb.».

A császári hadak fővezérletét Lipót császár sógorára, **Lothringeni Károly** herczegre bízta. A főserég, mely 28,000 fő gyalogosból és 14,000 lovasból állott, Köpcsénynél gyülekezett; ezenkívül *Schulz* tábornok alatt Morvaországnak Thököly ellen való födözésére a Közép-Vágnál 8000 fő, az Alsó-Vágnál *Eszterházy Pál* nádor alatt 5000 fő, *Batthiányi Kristóf* alatt Győr és Körmend közt 6000 fő, *Herberstein* tábornok alatt a Muraközben 4000 fő, végre *Erdődy Kristóf* bán alatt Horvátországban szintén 4000 fő állott. Az összes rendelkezésre álló erők száma tehát körülbelül **70,000 fő volt.**

Lothringeni Károly herczeg a május hó 4-én Köpcsényben a császár által megtartott hadi szemle után a főssereggel Komárom felé nyomúlt elő, s Szőnynél szállott táborba. A nádor és a magyar urak sürgősen kérték, hogy a főssereg Esztergomot vagy Érsekujvárt visszafoglalja; a herczeg Esztergomot szemrevételezte, de úgy vélvén, hogy annak megvétele nagy nehézségekbe ütköznék, az Esztergom felé megindított hadak május 31-én Szőnybe visszatérvén, Komáromnál a Duna bal partjára keltek át és junius 3-án **Érsekújvár** alá szállottak. A császári sereg azonban csak Érsekújvár.
néhány napig időzött Érsekújvár alatt s mihelyt hírét vette, hogy a török sereg Eszékre érkezett, a megkezdett ostromot félbenhagyva, a Dunán ismét átkelt s a Rábavonal mögött foglalt állást; de itt is csak addig maradt, míg a török sereg nem közeledett, s ekkor, *julius 1-én*, Mosonyon át Bécsbe ment s itt ismét a Duna bal partjára kelve át Jedlerseenél ütött tábort, hogy a lengyel és német birodalmi hadak csatlakozását is bevárja. A herczeggel együtt vonúlt vissza Schulz hadteste is a morva határra.

A nádor és a magyar főurak kétségbeesve látták, hogy a császári hadsereg Magyarország területének megvédésére egyetlen

1683. embert sem koczkáztat s csupán Bécs az, és az örökös tartományok, melyeket védelmez; nehogy tehát birtokaik a török és Thököly hadai által tűzzel-vassal elpusztíttassanak, inkább Thökölynek hódoltak. Így meghódolt Batthiányi Kristóf, Széchy, Draskovich országbíró stb., a nádor pedig keserű és szemrehányó levélben kérte a császárt, engedje meg, hogy helyéről távozzon, mert különben — hódolni nem akarván — a nádori méltóság csúfságára Thököly fogságába kerül.

Mert a török bár igen lassan, de feltartóztathatatlanul nyomult elő, feldúlván, elpusztítván az országot. Székesfehérvárott egyesült a nagyvezír **Murad Ghiraj** tatár khán és **Ibrahim** budai vezírpasa hadtesteivel, s miután **Veszprémet, Tatát** és **Pápát** megvette, a főserеggel **Győr** alá szállott s ennek külvárosait fölgyújtatta. A tatárok ezután a Duna és Lajtha közti területet pusztították egész a Fertőig, egy mellékoszlop pedig megvette **Pannonhalmát**, mely szintén feldúlatott.

Veszprém. Tata. Pápa. Győr.

Pannonhalma.

A nagyvezír Ibrahim budai pasa hadtestét Győr alatt hagyván, julius 5-én tovább nyomúlt Bécs felé s miután 7-én **Petronell** mellett a tatárok a császáriak egy utócsapatát szétverték, a török hadak, osztrák területre lépve, *Bécset julius 14-én a Duna jobb partján körülzárták.* Lipót császár Bécset már julius 7-én elhagyta és az udvarral Linczbe távozott.

Petronell.

Thököly Imre Eszékről visszatérve egyesítette hadait a nagyváradi és az egri pasák dandáraival, és azután e közel 30,000 főnyi sereggel akadálytalanul vonúlt át Felső-Magyarországon s miután neki az északnyugoti megyék is meghódoltak, megszállotta **Nagyszombatot** és julius 26-án **Pozsonyt**, miután pedig biztosainak majd az egész Dunántúl Sopronnal, Kőszeggel stb. meghódolt, Lipót császár *egész Magyarországból jóformán csak Győrt és Komáromot bírta.*

Nagyszombat. Pozsony.

Thököly Pozsony város megszállása után a pozsonyi várat is ostromolni kezdé és hajóhíd építéséhez fogott. De ekkor Lothringeni Károly julius 28-án **Pozsony** ellen előnyomulván, egy hadosztálya a városba behatolt, a várat az ostrom alól fölmentette és a félig kész hidat fölgyújtotta. A herczeg ez idő alatt seregével *Lamácsnál* állott, de midőn Thököly Pozsonyban levő dandárát megsegíteni akarta, ő is előnyomúlt és Thököly seregét julius

Pozsony.

29-én **Cseklész** előtt megverte, mire Thököly Nagyszombatra vonúlt vissza. Thököly és a pasák most, a herczeg távozása után Morvaországba törtek be, de miután ugyanekkor Szobieszky János lengyel serege közeledett, Thököly ismét Nagyszombatig, majd egész a Vágig húzodott vissza. 1683. Cseklész.

Apaffy Mihály erdélyi fejedelem dandára julius 8-án indúlt el Apahidáról, augusztus 13-án érkezett Győr alá, 19-én a Lajtha mellé az osztrák határig. Innét csak maga a fejedelem ment Bécs alá, hogy Kara Musztafa nagyvezirnél tiszteleglen, kinek rendeletére ezután csapataival együtt ismét Győr alá tért vissza és Ibrahim budai pasával együtt a Bécsnél bekövetkezett döntésig Győr alatt maradt.

Kara Musztafa nagyvezír *Bécs* elleni vállalata nem sikerült. Két havi sikertelen ostrom után, mely alatt Bécset Stahremberg Rüdiger vitézül védelmezte, a törökök *szeptember 12-én* Szobieszky János lengyel király, Lothringeni Károly herczeg, a szász és bajor választófejedelmek 70,000 főnyi, ezek közt 34,000 lovassal és 170 löveggel biró, egyesült serege által megveretvén, rendetlen futásban menekültek Győrre. Itt néhány napig időzvén, a nagyvezír Apaffyval együtt Buda felé indúlt; Apaffyt a nagyvezír Biánál október 9-én bocsátotta el, mire ez rögtön hazatért.

A szövetséges hadakból a német birodalmiak egyrésze hazament, a bajorok és lengyelek azonban a hadjárat folytatására megmaradván, a sereg már *szeptember 18-án* Bécs alól fölkerekedett; a jobb part szörnyű elpusztulása folytán itt meg nem maradhatván, a lengyel király és Lothringeni Károly herczeg szeptember 24-én Pozsonynál a Duna bal partjára keltek át és október 2-án Komáromhoz érkeztek.

Az itt megtartott hadi tanács **Párkány** megvételét határozván el, a lengyel király a gyalogságot és tüzérséget meg sem várva, rögtön fölkerekedett és október 6-án már Párkány alatt állott. Ámde a nagyvezír visszavonulás közben **Kara Mohammed**, az új budai vezírpasa alatt tetemes csapatokat küldött Párkányba, hogy a szövetségesek előnyomulását megakadályozza és ez az *október 7-én* vívott harczban a lengyeleket vissza is verte, mely alkalommal azok 2000 embert vesztettek. Október 8-án azonban Lothringeni Károly herczeg serege is megérkezvén, a szövetségesek Párkány.

1683. 28,000 főt állíthattak a budai pasa 16,000 embere ellenében. A döntő csata *október 9-én* vivatott és a törökök teljes vereségével végződött. A híd a tömegesen menekülő törökök alatt leszakadt, mire Lothringeni Károly azt öt ágyúból kartácscsal lövette, Badeni Lajos herczeg pedig bevette rohammal Párkányt. A törökök több mint 9000 főt vesztettek és 20 ágyút. Thököly a párkányi csata alatt Léva tájékán állott, de mivel a lengyel királylyal alkudozásokat folytatott, a törököt nem segítette.

Esztergom. Lothringeni Károly herczeg október 13-án a Dunán Esztergom fölött új hidat veretvén, seregével átkelt és **Esztergomot** október 21-én körülzárta. Az ostromzárt Buda felé Mercy tábornok, Thököly ellen Szobieszky fedezte. A vár lövetése október 24-én kezdődött, másnap már megvétetett a viziváros, *október 27-én* pedig maga a vár is kapitulált.

Esztergom megvételével a fő hadműveletek véget értek. A lengyelek hazakészültek, de még útközben a velök menetelő *Dünewald* császári tábornok hadával egyetemben megvették Thökölytől november 10-én **Szécsényt**, 24-én **Késmárkot**, deczember 9-én **Kis-Szebent** és 11-én **Lőcsét**.

Szécsény. Késmárk. Kis-Szeben. Lőcse.

A császár a győzelmes hadjárat után hajlandó volt ugyan a magyarok sérelmeit orvosolni, annál is inkább, mert a magyar főurak, kik a hadjárat elején úgyis csak az oltalom hiánya és a töröktől való félelem miatt pártoltak Thökölyhez, túlnyomó nagyrészben s velük 17 megye és 12 királyi város, a király hűségére visszatértek, de Thökölyvel, ki fejedelmi czímet és a 13 északkeleti megye birtokát követelte s föltétlenül meghódolni nem akart, az alkudozásokat megszüntette.

Thököly pártja ennek folytán ismét csak a régi kuruczokra olvadt le és maga Tokajba, majd Nagyváradra húzódott vissza.

1684. **Az 1684-ik évi hadjárat.** *Hadműveletek a törökök ellen.* A császár az 1684-ik évben Buda és Eszék visszavételét tervezte, mi annál is inkább igért sikert, mivel a portának Velencze is hadat izent, Apaffy Mihály fejedelem pedig titkos egyezményben magát semlegességre kötelezte. Miután azonban a német birodalom részéről ez évben tetemesebb segély várható nem volt, Lipót a császári sereget igyekezett növelni, és jól fölszerelni. A császári fősereg, mely a törökök ellen működendő volt, 40,000 főre emel-

tetett, közte 15 000 lovas, ezenkívül pedig Leslie és Schulz altábor- 1684.
nagyok alatt, a drávamelléki és felső-magyarországi hadműveletekre egyenkint 8000 főnyi sereg állott készen.

A **Lothringeni Károly** herczeg által vezetett főserég, mely Vág-Sellye tájékán gyülekezett, *junius 13-án* kelt át Esztergomnál a Dunán és **Visegrád** alá szállott, mely alig néhány napi Visegrád.
ostrom után *junius 18-án* megvétetett.

Ezalatt az új szeraszkier, az aleppói **Musztafa** pasa 15,000 főnyi előhada Budára érkezvén, a Lothringeni herczeg, miután hátát már Visegrád ostroma alatt erős tatár csapatok veszélyeztették, junius 17-én pedig **Esztergomban** hagyott hadát meg is támad- Esztergom.
ták, visszament Esztergomba és itt újból a Duna bal partjára kelve át, **Vácz** ellen menetelt. Musztafa pasa a budai, temesvári, egri és Vácz.
boszniai pasák alatt 15,000 lovast és 3000 janicsárt küldött, mely sereg Vácztól északra állást foglalva, a császáriaknak a nagymarosi szorosból való kibontakozását igyekezett megakadályozni. A *junius 27-én* kifejlődött csatában azonban a törökök megverettek, s 3000 főnyi veszteség után Vácz és Pest felé menekültek; erre Vácz rövid lövetés után megvétetett.

A herczeg ezután tovább menetelvén, *junius 30-án* a törökök által fölgyújtott és elhagyott **Pestet** megszállotta. Miután Pest.
a törökök a hajóhidat a budai oldalra vonták, a császári sereg ismét Váczra ment vissza és a Szigeten át a Duna jobb partjára kelt át. **Szent-Endrénél** vett táborában támadta meg Szt.-Endre.
a császári sereget *julius 10-én* Musztafa pasa, de visszaveretett és hadaival Budától délre Érdnél (Hamzsabégnél) foglalt figyelő állást.

A császári hadak *július 14-én* tehát végre **Buda** alá szállot- Buda.
tak, mely **Ibrahim** Sátán (vagy Ördög) pasa alatt 10,000 főnyi jeles török csapat által védelmeztetett.

A *magyar* nemesi fölkelés ez idő alatt 15,000 főnyi számerőben gyülekezett össze, melyből a nádor 3000 fővel Érsekújvárt vétette körül, 2000 a Rába-vonalat védelmezte, 2000 a Dráva mellett működő sereghez vonult, míg 8000 fő *július 18-án* a Budát ostromló sereghez csatlakozott. Már a következő napon résztvettek a magyar hadak a Viziváros ellen intézett rohamban, mely fényesen sikerült s a török a Vizivárost 1200 főnyi veszteség után

1684. elhagyta; de elhagyta a szent-gellérthegyi faerődöt is, melyet szintén császári csapatok szállottak meg.

Miután Musztafa pasa az ostromló sereget állásából gyakran nyugtalanította, Lothringeni Károly herczeg a pasát *július 22-én* Érd (Hamzsabég) **Érd (Hamzsabég)** mellett megtámadta és a csatában, melyben kiváltképen az *Eszterházy János* győri alkapitány által vezetett magyar huszárok tüntek ki, teljes győzelmet aratott fölötte; a török lovasság egyharmada a harcztéren maradt és az egész tábor a szeraszkier nagyzászlójával együtt a győzők kezeibe kerűlt.

Buda csak ezután volt teljesen körülzárható és az ostrom teljes erővel folytatható. Ámde a védők szivóssága egyrészt, a támadók tervtelen kisérletezése másrészt, melyhez betegségek és élelmezési nehézségek is járultak, az ostromot sikertelenné tették s bár szeptember 11-én *Miksa Emánuel* bajor választó az ostromló sereget 8000 fővel szaporította, s bár *szeptember 23-án* Musztafa pasának az ostromlók ellen intézett támadása visszaveretett, a felére leolvadt császári sereg az ostromot október 31-én megszüntetni kényszerült s november 3-án Esztergomba vonúlt vissza. A szövetséges sereg Komáromban föloszlott, a magyar fölkelő hadak hazatértek, a császáriak pedig téli szállásokra vonultak.

Vácz. Musztafa pasa ugyanezt tette, de előbb még visszavette **Váczot.**

A *drávamelléki hadműveletekre* kirendelt **Leslie** altábornagy *Herberstein* és *Erdődy* bán hadaival julius 10-én a szlavoniai **Verőczét** zárta körül s miután a fölmentésére érkezett két török dandárt **Slatina** mellett megverte, a vár július 25-én capitulált. Leslie ezután Turanovácz melletti táborából portyázó hadviselést folytatott, megverte augusztus 15-én a szlavoniai pasa Hamzsabégről visszatérő dandárát **Brezniczánál** s számos kisebb helyet foglalt el.

Verőcze. (Szlavonia.) Slatina. Breznicza.

Mozgalmasabb volt ennél a *Thököly ellen folytatott hadjárat*. Thököly már az év első napjaiban körülzárta **Ungvárban** Homonnayt, Barkóczyt s más urakat, a kik Thökölytől elszakadván, bosszújától kellett hogy tartsanak; midőn azonban a lengyel király ez urakat pártfogása alá vette, Thököly az ostrommal fölhagyott. A Thököly támogatására érkezett tatár had, kuruczokkal együtt megostromolta **Szatmárt**, midőn pedig ezzel

Ungvár. Szatmár.

nem boldogultak, a kuruczok **Nagy-Károlyt** foglalták el. Midőn a lengyelek végkép kivonultak, Thököly mintegy 10,000 főnyi kurucz-tatár sereggel a Szepességbe ment, visszafoglalta **Késmárkot** és ostrom alá vette **Kis-Szebent**, melyet szintén megvett. 1684. Nagy-Károly. Késmárk. Kis-Szeben.

Még egy ideig foglalt Thököly. Így junius 10-én elfoglalta Barkóczy várát: **Csicsvárt**, Homonnay Zsigmond halála után pedig az újból ostrom alá vett **Ungvárt**; de egészben véve a sikerek ideje lejárt. Csicsvár. Ungvár.

A felső-magyarországi császári hadtest, parancsnokának, **Schulz János** tábornoknak betegsége miatt nem működött eddig s csupán a bányavárosok védelmére szorítkozott. Midőn azonban Schulz julius végén fölgyógyult, a támadó hadműveleteket e hadtest is megkezdte. Míg Thököly híveivel Kassán tanácskozott, Schulz és a vele egyesült **Barkóczy Ferencz** visszavették augusztus végén **Késmárkot**, szeptember 8-án pedig **Kis-Szebent**. Thököly ellenök Eperjes alatt 7000 főnyi kurucz sereget gyűjtött, de Schulz és Barkóczy *szeptember 16-án* jól eltitkolt és ügyesen végrehajtott éjjeli menettel váratlanul az **Eperjesnél** gondtalanul álló Thököly hátában termettek, és a meglepett kurucz sereget szétverték. Thököly Regéczre menekült, a győzők kezében hagyva nyolcz ágyút, 1600 szekeret, sőt még saját sátrát is, drága ruháival, ezüstjével stb. Schulz és Barkóczy megvették ezután szeptember 28-án **Bártfát**, majd **Makoviczát** (Zboról), a Rákóczy-család várát, **Sztropkót** és **Dunajeczet** (Nedeczet), midőn pedig Schulz még további erősbítéseket kapott, november 7-én Thököly egyik főerőssége: **Eperjes** alá szállott. De Tunyogi Sámuel jól védelmezte a várost és Schulz, miután lőszere, élelme fogyatékán volt, az ostromot november 24-én félbeszakítani volt kénytelen. Késmárk. Kis-Szeben. Eperjes. Bártfa. Makovicza. (Zboró). Sztropkó. Dunajecz (Nedecz). Eperjes.

Thököly ezután bomladozó pártját már alig volt képes összetartani s mindinkább közeledett a bukás felé.

Az 1685-ik évi hadjárat. A császári vezérek ugyanazok, mint a megelőző évben: a főseregnél Lothringen, a Dráva mellékén Leslie, Felső-Magyarországon Schulz. A császári hadak számereje a magyar nemesi fölkeléssel együtt, melynek ereje 25,000 főt meghaladott, 64,000 fő volt; ehhez a nyár elején 33,000 főnyi birodalmi sereg érkezvén, a császár közel 100,000 főnyi jelenté- 1685.

1685. keny erő fölött rendelkezett. Ily körülmények közt természetes, hogy a porta békeajánlatai, melyeket előbb Apaffy erdélyi fejedelem útján, majd közvetlenül a budai pasa által tétetett, el nem fogadtattak; a bécsi udvar most már még csak fegyverszünetet sem fogadott el és el volt határozva a háborút a végletekig folytatni.

A fősereg hadműveleteit csak julius elején kezdte meg, midőn Érsekújvár. többszörös szemrevételezések után végre julius 7-én **Érsekújvár** alá szállott.

Érsekújvárt *Heissler* csapatai már a tél folyamán körülvették és élelmezését a szerdár csak Thököly segítségével volt képes végrehajtani. Lothringeni Károly herczeg a Nyitrát Újvár alatt és fölött áthidaltatván, a várat teljesen körülzárta és a két éjszaknyugati (Forgách és Cheh) bástyát lövetni kezdé. A várat 3000 főnyi török védőőrsége vitézül védelmezte és az ostromot gyakori kirohanásokkal zavarta.

A magyar hadszínhelyre szeraszkierré kinevezett Sátán **Ibrahim** pasa, a mult évben Buda védője, Érsekujvár ostromáról értesülve sietett seregével Buda felé. Julius 22-én 9000 főnyi janicsár Visegrád. osztály jelent meg **Visegrád** előtt, hogy a császáriakat ennek hadostroma által Újvár alól elvonja. A császári fővezér azonban Visegrád ostromát nem tartotta eléggé fontos oknak arra, hogy Újvárt otthagyja, minek folytán Bischofshausen őrnagy a várat, miután 700 főnyi őrsége 130 főre olvadt le s egy akna fölrobbanása az ivóvíztől megfosztotta, *augusztus 4-én* föladni volt kénytelen. A törökök ekkor a várat alapjában szétrombolták.

Ibrahim pasa látva, hogy Visegrád ostromával czélját el Esztergom. nem éri, a török fősereggel még Visegrád eleste előtt **Esztergomot** fogta ostrom alá. Julius 31-én a janicsárok megszállották a Szt.-Tamás-hegyet és a következő napon a 45—50,000 főnyi török sereg Esztergomot körülzárta. Lothringeni Károly herczeg tartott attól, hogy az aránylag gyönge vár a török kezébe eshetne, miért is elhatározá, hogy *Caprara* tábornagyot 15,000 emberrel az ostrom folytatására Újvár alatt hagyva, a szeraszkiert Esztergom alatt csatára kényszeríti.

A császári sereg tehát augusztus 7-én mintegy 45,000 fővel elindúlt Komáromba, átkelt a következő napon a Duna jobb part- Táth. jára, és augusztus 10-én Nyerges-Újfaluig, 11-én pedig a **Táth**

melletti mocsarakig menetelt. Ibrahim pasa 10-én Esztergom vívásával fölhagyva, szintén a táthi mocsarakig nyomult elő s az ellenséges seregek most néhány napig tétlenül állottak egymással szemben. Végre Lothringeni Károly herczeg, hogy a törököket a mocsarakon való átkelésre bírja, augusztus 15-én megkezdte visszavonulását. E csel használt, mert a szeraszkier 42,000 főnyi seregével csakugyan átkelt a mocsarakon; de midőn *augusztus 16-án* hajnalban a mocsarakon túl kifejlődött, nemcsak egy gyönge hátvédet, hanem az egész visszafordúlt és harczkészen álló császári sereget látta maga előtt, még pedig ágyulövésnyi távolságban. A döntésnek tehát be kelle következni. 1685.

A támadást a törökök kezdték meg, valamennyi első vonalban álló ágyújokból össztüzet adva, mely után a török lovasság a Lothringeni herczeg által vezetett jobb szárnyra rohant; de úgy ezen, mint a bal szárny ellen intézett roham visszavettetett, mire az egész császári sereg támadólag előnyomúlt és a törököket heves puska és kartácstűzzel árasztván el, oly sikeresen támadott, hogy rövid idő mulva a török hadak futásban voltak.

A herczeg most átkelt a mocsarakon és a török sereg egész táborát és ostromkészletét elfoglalta; 24 ágyú, 16 mozsár, 150 lőszerkocsi, 50 zászló és tömérdek hadiszer lőn a császáriak zsákmánya. A törökök 1500 halottat hagytak a csatatéren, míg a császáriak csak csekély veszteséget szenvedtek. A zsákmányból Esztergom újra fölszereltetett és élelemmel is dúsan elláttatott.

A császári sereg ezután 17-én Nyerges-Ujfalura, 18-án Szőnybe és 19-én Komáromba tért vissza, hol már azon örvendetes hír várta, hogy *Érsekujvár augusztus 19-én capitulált.*

Miután híre jött annak, hogy a szeraszkier 30,000 fővel a Dunán átkelve Vácznál áll, Lothringen a főserеggel, melynek ereje most már 56,000 fő volt, Vácznak menetelt; de Ibrahim pasa nem várta be, hanem Váczot fölgyújtva, s a pasákat kerületeikbe bocsátva, serege maradékával Budára vonúlt vissza. Erre a császári sereg is visszatért Érsekujvárhoz, hol a sereg szétoszlott. A birodalmi hadak hazatértek, Caprara hadteste Felső-Magyarországba, Mercy dandára Szolnok felé küldetett.

A *Leslie* által vezetett déli hadsereg fővállalata **Eszék** meg- Eszék.

1685. rohanása volt, melyet a szeraszkiernek Esztergomhoz történt elvonulása után *augusztus 13-án* hajtott végre. Leslie elfoglalta a várost és elégette az eszéki hosszú hídnak jobb parti részét; a többi részek fölgyújtása nem sikerült, valamint kudarczot vallott a vár ellen megkisérlett rajtaütés is, mire Leslie visszavonúlt. Ugyanazon időben, míg Leslie Eszékkel próbálkozott, *Erdődy* horvát bán betört Boszniába, s 4000 főnyi hadával a Száván átDubica. kelvén, megtámadta **Dubicát**; bár a várost fölégette, a fölmentő török hadat pedig megverte, a vár elfoglalása nem sikerült; ugyanily csekély eredménynyel járt egy későbbi kirándulása is.
Novi. Valamivel többet ért el *Herberstein*, ki elfoglalta **Novi** várát, több más kisebb erőddel és megverte Ibrahim pasa visszavonuló hadáValpó. nak egy osztályát **Valpónál**.

Mindezeknél jelentékenyebb volt a *felső-magyarországi* hadseregnek Thököly elleni hadjárata.

Schulz tábornok a telet a Szepességen és a b nyavárosokban töltötte, de már kora tavasszal fölkerekedett Bártfához, s miután
Miskolcz. Thököly, kinek egy hada **Miskolcznál** a csetneki és szendrei kapitányok által megveretett, a Tisza mögé vonúlt, május 2-án ostrom
Ungvár. alá vette **Ungvárt**, hol Galambos Ferencz parancsnokolt. Galambos keményen tartotta magát és Schulz, kinek hadát Vay, Ottlyk és a munkácsiak is háborgatták, ezenkívül pedig úgy ostromszerekben, mint élelemben is hiányt szenvedett, május 22-én az ostromot megszüntetni kényszerült. A visszavonulásnál a Petrőczy alatt
Szt.-Mihály. egyesült kuruczok utóhadát **Szent-Mihálynál** megverték, de
Krasznahorka. Schulz azután junius elején mégis elfoglalta **Krasznahorkát**.

Julius hóban Thököly ügye még rosszabbra fordúlt, mert Ibrahim pasa, a szeraszkier, a végbeli csapatokat Esztergomhoz vonván, Thököly teljesen támogatás nélkül maradt, míg Schulz ereje 4000 magyarral együtt mintegy 15,000 főre emelkedett.
Eperjes. Schulz ennek folytán *julius 21-én* ostrom alá fogta **Eperjest**, hol *Feldmajer Simon* és *Szenczy István* 1700 főnyi védőőrséggel rendelkeztek és a környékbeli nemesség és a városi polgárok által hathatósan támogattattak. Az ostrom ennélfogva majd két hóig húzódott s csak midőn a nagyvezír esztergomi vereségének és Érsekujvár elestének híre érkezett, adták föl a polgárok Eperjest, melyet a császáriak szeptember 13-án szálltak meg.

Még szeptember havában elfoglalta Schulz **Tokajt**, Barkóczy **Ónodot**, míg Wallis gróf dandára hatalmába kerítette **N.-Kállót**, **Kis-Várdát**, **Szerencset**. 1685. Tokaj. Ónod. N.-Kálló. Kis-Várad. Szerencs.

A bécsi udvar most már Thököly követeit elutasította s minden további tárgyalást megszakított.

Az érsekujvári táborból Felső-Magyarországba küldött *Caprara* hadteste október közepén ért a hadszínhelyre és Schulznak Sárospatakot ostromló hadosztályát is magához vonván, **Kassa** alá szállott s azt *október 15-én* körülzárván, ostromolni kezdé. Kassa.

Thököly Imre sorsa ugyanezen napon, midőn fővárosát a császári hadak körülzárták, végzetes fordulatot vett. Sátán Ibrahim szeraszkier a táthi csata után még sokkal inkább sürgette a béke megkötését, s miután ebbeli törekvései sikertelenek valának, Thököly letartóztatásával akart a bécsi udvarnak kedveskedni. A végrehajtást Ahmed nagyváradi pasára bízta, ki Thökölyt magához híván, a szerencsétlen fejedelmet *október 15-én* elfogatta, vasra verette és még azon éjjel Jenő várába szállíttatta.

Thököly elfogatásának hirére Kassa, melyet eddig Thököly legjobb hívei, Faigel Péter, Géczy István, Keczer András, Petneházy Dávid, Tunyogi Sámuel stb. szívósan és sikeresen védelmeztek, abbahagyta a védekezést és *október 25-én* meghódolt. A védők közül többen, így Petneházy is, császári szolgálatba állottak. Ezután rövid napok mulva meghódoltak **Szádvár, Sárospatak, Regécz, Ungvár,** hol a Füleknél elfogott Koháry István raboskodott s november 5-én már csak **Munkács** vára, melyet a hős lelkű *Zrínyi Ilona*, Thököly neje védett, daczolt a császári fegyverekkel. Caprara tábornagy a várat körülzárta és egész télen át megfigyelés alatt tartotta. Szádvár. Sárospatak. Regécz. Ungvár. Munkács.

Caprara hadaival együtt távoztak Érsekújvárról *Mercy* és *Heissler* tábornokok dandárai **Szolnok** felé, melynek török őrsége az ostromot meg sem várta, hanem a várat november 12-én kiürítvén a Tiszán át elmenekült. Ezután **Eger** alá szálltak a császári vezérek, de itt hadaikat élelmezni nem bírván, az ostromot nyolcz nap mulva megszüntették és **Arad** felé meneteltek, hol meglepő támadással deczember 9-én úgy a palánkot, mint a várat megvették és tetemes eleség-készletet zsákmányoltak. Ezután Mercy hadai is téli szállásokra vonultak. Szolnok. Eger. Arad.

1686. **Az 1686-ik évi hadjárat.** A viszonyok a császárra nézve ez évben is kedvezőek maradtak. Francziaország semleges maradt, a német fejedelmek a török háborúra hadjutalékaikat kiállítani igérkeztek, sőt még a brandenburgi választófejedelem, ki 8000 főnyi válogatott sereget igért, továbbá Svédország és Oroszország is csatlakozását jelentette. A külföldi, német, franczia, angol, spanyol, olasz, svéd stb. nemesség pedig tömegesen készült a császári zászlók alatt a török ellen küzdeni. Végre pedig a bécsi udvar Apaffy Mihály erdélyi fejedelmet is szövetségébe vonta, ki a császári hadakat és azok hadműveleteit támogatni igérkezett.

Ezzel szemben a török kormány tetterejét a rémület megbénította, a végbeli pasákat és csapataikat a lehangoltság kerítette hatalmába, mely a török hadaknak nemcsak vállalkozó szellemére, de vitézségére is fölötte hátrányos befolyással volt. A szultán Sátán Ibrahim pasát Érsekújvár elestéért, a táthi csatavesztésért és miután Thököly elfogatása folytán Kassa és a Thököly-várak a császár kezébe kerültek, a magyarok pedig tömegesen meghódoltak, a fejedelem elfogatása által elkövetett ballépés miatt is, megfojtatta, Thökölyt pedig fejedelemségébe visszahelyezvén, szabadon bocsátotta. De az új szerdárnak, **Szulejmán** pasának nem bocsáthatott oly erőt rendelkezésére, melylyel a császári seregekkel szembeszállhatott volna.

A császári hadak számára megállapított hadműveleti terv előbb Székesfehérvár visszavételét tervezte, de azután a császár utóbb mégis *Budának*, az ország fővárosának felszabadítását határozta el.

A császári sereg hadműveleteit azonban megelőzte *Thököly Imre* támadása, mely *Caprara* hadtestét nagyobb tevékenységre ösztönözte. Thököly *február 1-én* érkezett Nagyváradra, hol a pasa, hogy neki az elfogatásért elégtételt szolgáltasson, fejedelmi fénynyel fogadta. Thököly előbb Erdélynek fordult, de mivel az erdélyi nemesség hozzá nem csatlakozott, ellenben híre jött, hogy Caprara hadteste Nagyváradhoz közeledik, ide visszatért. Caprara 4000 főnyi német és a Petneházy által vezérelt 3000 főnyi magyar haddal
Szt.-Jobb. csakugyan Nagyváradnak tartott, megszállta *február 9-én* **Szt.-Jobb** várat, mely három nap mulva meghódolt. Thököly nemcsak

hogy ezt meg nem gátolhatta, de sőt csekély török-tatár hadával, 1686.
mert magyar már alig állott zászlói alatt, Biharból egészen kiszoríttatott és Temesvárra vonúlt.

Caprara ezután **Munkács** alá tért vissza. De a vár hős védő- Munkács.
asszonya, *Zrínyi Ilona* visszaverte a császári vezér rohamait, megakadályozta a vizes-árok lecsapolását, midőn pedig a tavaszi áradás a császáriak ostrom-munkálatait megsemmisítette, Caprara az ostromot *április 27-én* megszüntette és Munkácsnál csak némi lovasságot hagyván a megfigyelésre, hadtestével a Buda ellen készülő fősereghez indúlt.

Thököly Imre szivesen vitt volna nejének segítséget, de fölkelésre buzdító szavaira már senki sem hallgatott, a szerdár pedig nemhogy segítette volna, de sőt ellenkezőleg ő várt Thökölytől támogatást. A legközelebbi napok megmutatták, hogy bizony együtt sem sokra mennek.

Április közepén ugyanis a szerdár Thököly hadát magához rendelte **Szegedre**, hogy *Mercy* altábornagy Szolnoknál álló had- Szeged.
teste ellenében együttesen támadjanak. Ámde Mercy megelőzte a szerdárt és 5000 főnyi hadával még *Petneházy* csapatait is egyesítvén, április 23-án Szegedre menetelt, hol a törökök még mindig csak készülődtek. A hadtest élén menetelő magyar lovasság meglepte április 24-én a tatárok táborát és azokat visszaűzte; Thököly hada és a törökök egy 2000 főnyi dandára sietett a tatárok támogatására, de ez meg a császáriakkal találta magát szemben, melyek egy osztálya Heissler alatt még hátukba is került. míg oldalról Petneházy magyarjai támadtak. Így három oldalról megtámadva, a török had nagy része elveszett, a többi Szeged felé menekűlt. Miután azonban a császáriak és a magyarok a futamodókat nyomban követték, a törökök a kapukat bezárták, mire a künnrekedtek felkonczoltattak. Thököly maga is csak nehezen menekűlt át a Tiszán.

Thököly a szegedi vereség után **Vajda-Hunyadra** ment, hol V.-Hunyad.
Apaffyval kezdett alkudozni, közben hadat is gyűjtvén; de az erdélyi fejedelem junius 2-án váratlanúl megtámadtatta és Erdélyből kiűzte. Apaffy hadai megütköztek még Scherffenberg altábornagy császári hadával is, a ki Kolozsvárba és Dévába császári őrséget akart vetni, a mi iránt az alkudozások még folyamatban

1686. Szt.-Benedek. N.-Szeben. voltak és a császári tábornokot **Szt.Benedeknél** meg is verték; de később Scherffenberg **N.-Szeben** mellett ütközetet nyert és a két várat azután meg is szállotta.

Thököly ezután 1690-ig, a mikor újból, még pedig mint a török által kinevezett erdélyi fejedelem lép föl, szerte bolyongott hol az országban, hol a török táborban, de cselekvésre — a törökök folyton tartó vereségei miatt — alkalmat többé nem talál. Bukott nagyság volt, a ki többé senkire sem volt veszélyes s a kinek a török sem vehette hasznát.

Buda visszavétele 1686-ban. A császári és német birodalmi sereg gyülekezése *Párkánynál* május 20-ára volt meghatározva és még két nappal e határidő előtt a terv az volt, hogy a bajor választó-fejedelem serege Székesfehérvárt ostromolja, a császári sereg pedig egyszerűen az ostrom födözésére szorítkozik.

Lothringeni Károly herczeg, a kiszemelt fővezér, e hadműveleti tervvel semmiképen sem értett egyet s bár nehezen, de végre mégis kivitte, hogy Fehérvár ostroma elhagyatott és a császár az egész egyesült erőnek **Buda** visszavételére való alkalmazását rendelte el. Buda.

A császári sereg ennek folytán *junius 12-én* a Dunán átkelvén, annak jobb partján, **Miksa Emánuel** bajor választó-fejedelem pedig, kinek serege Komáromnál állott, ugyanezen napon a Duna bal partján indúlt lefelé.

A császár a hadműveletekre ezúttal több mint 100,000 fővel rendelkezett; nevezetesen: császári hadak 52,000 fő, bajorok 8000, brandenburgiak 8000, szászok 5000, svábok 4000, frankok, rajnaiak, svédek egyenkint 1500, magyarok 24,000 fővel. *Buda ostromára* mindazonáltal egyelőre a császári hadsereg létszáma 42,260, a bajor választó seregének létszáma pedig 21,850 főben állapíttatott meg, mi **64,000 főt** tesz ki.

Scherffenberg Erdély ellen működő 12,000 főnyi (e közt 2000 magyar), továbbá Caprara tábornagy, illetőleg ennek betegsége folytán *Caraffa Antal* altábornagy tiszavidéki 10,000 főnyi (e közt 6000 magyar, **Barkóczy Ferencz** felsőmagyarországi főkapitány hadai és Thököly kuruczai **Petneházy Dávid** és **Gombos Imre** ezredesek vezérlete alatt) hadtesteinek rendeltetése az volt, hogy a török haderőt más irányban lekötvén, Budától elvonják.

Miután azonban e hadtestek később szintén Buda ostromához 1686.
vonattak, *a magyarok száma* a főseregnél már beosztva levő magyar csapatokkal és az önként csatlakozó magyar nemesekkel *Buda alatt mintegy 15,000 főre rúgott.*

A fővezérek mellett kiváló szerep jutott Buda ostromában: a császári seregnél Stahremberg Rüdiger, Caprara, Dünnewald és Mercy, a bajor választó seregnél Badeni Lajos, Serényi, Savoyai Jenő tábornokoknak, a magyarok közül Pálffy, Eszterházy, Csáky, Koháry, Battyányi, Petneházy stb. tábornokoknak, illetőleg ezredeseknek.

Buda erődítései az *alsó városból* és a *várból* állottak, ezen belül mint menedékhely a *várpalota* szolgált. Az alsó városból a várba a Duna felől a konstantinápolyi vagy *Vizi-kapun*, északról az esztergomi vagy *Bécsi-kapun*, nyugatról a *Fehérvári-kapun*, délről a *Pulota-kapun* át lehetett jutni. Az erődítések részletezésébe nem bocsátkozhatunk, de azok némileg az ostromot föltüntető mellékletből kivehetők.

A török védőőrség **Abdurrahman**, vagy rövidebben **Abdi** pasa alatt mintegy 10,000 főnyi számerővel bírt, melynek azonban csak mintegy kétharmada volt harczedzett csapat; az ágyúk száma megközelítette a 200-at. A parancsnok bár 70 éves, de nagy erélyű, jeles, vitéz férfiú volt, ki magát csak nem rég a lengyel Kamenice védelménél kitűntette; s *az utolsó budai pasa* méltó ellenfele volt a keresztény hadaknak. A vár fölszereléséről, lőszerrel és élelemmel való ellátásáról idejekorán gondoskodott és a védő intézkedéseket is körültekintéssel, ügyesen tette meg.

Junius 17-én a bajor választó elsőnek érkezett a fővároshoz a Duna bal partján és meglepő támadásával **Pestet** még az nap Pest.
birtokába kerítette. Lothringeni Károly junius 18-án ért Buda alá s miután Ó-Budánál a Dunán hidat veretett, a várostól északra szállott táborba.

A fővezérek abban egyeztek meg, hogy a Lothringeni herczeg Budát *észak felől*, a bajor választó pedig *dél felől* fogja megtámadni. Ehhez képest a választó-fejedelem seregét junius 21-én a Szent-Gellérthegy déli lábához vezette. A lovasság *Pálffy* tábornagy alatt a Sárvíz felé küldetett, hogy a takarmányolást megkönnyítse és Székesfehérvárt megfigyelje. *Bottyán János* esztergomi kapitány szétvert junius 19-én egy Budára igyekvő 500 főnyi

1686. török lovas csapatot, 20-án pedig elfogta a budai törökök háremjét a Csepel-szigeten, miután az 1000 főnyi kíséretet megsemmisítette és a török bárkákat hatalmába ejtette.

A vár lövetése megkezdődvén, a Viziváros körfalában hamar rés lövetett, minek folytán *junius 24-én* a Viziváros a császáriak kezébe került.

A török védő-őrség néhány kirohanása után, melyek közt a julius 9-ki volt a legjelentékenyebb, *julius 13-án* komoly harczra került a dolog, a mennyiben a fővezér az aknák által megrongált középrondella ellen rohamot rendelt; ez azonban nem sikerült és a császáriak 600 főnyi veszteséggel verettek vissza; de 800-nál több volt a sebesültek száma, s a halottak és sebesültek közt az önkéntesek sorából számos európai főnemes.

Julius 22-ike nevezetesebb eseményt hozott. A törökök hajnalban a déli oldalon a palota mellől kirohanván; a szászok néhány ágyúját és egy mozsarát beszögezték; e kirohanás visszaveretvén, a lövegekből és a mozsárból a szögek eltávolíttattak. Midőn a helyreállított mozsárból az első lövés tétetett, iszonyú dördülés reszkettette meg a levegőt; a talaj megingott, a Duna hullámai kicsaptak és az egész környéket pokoli gőz és füst töltè be, melyet a nap és szél csak *egy óra* múltán távolított el. Ekkor látták, hogy a mozsár lövedéke a palotában levő *főlőportárba csapott*, hol 8000 (mások szerint 12,000) mázsa lőpor robbant föl. A palotának egy egész sarka szét volt zúzva és leomlott, a vár két helyen égett, a Duna felőli várfalon 100 lépés hosszú rés volt szakítva, egy bástya egészen leomlott; 1500 török férfi és nő lőn a robbanás áldozata.

Lothringen herczeg a következő napon Abdurrahman pasát a vár föladására hívta föl; de az nemcsak hogy a követet elutasította, hanem két nap múlva még kirohanást is intéztetett, mely a brandenburgiaknak jelentékeny veszteségeket okozott. A robbanás okozta károk a falakon már ekkor kijavítva valának.

E napokban érkezett híre, hogy **Szulejmán** nagyvezír föl-mentő sereggel közeledik Budához. Ez a herczeget arra indította, hogy a vár ellen *julius 27-én általános rohamot* intézzen. Miután a Sárvíznél levő lovasságot további 20 század huszárral megerősítette és Caprara tábornagy hadtestét is a budai oldalra, a nagy-

vezír közeledési vonalán előre rendelte, a rohamot 12,000 emberrel délután 4 órakor végrehajtotta. Gróf Eszterházy János 2000 magyar hajdúval a Duna felől, a robbanásokozta rés felé támadt, hogy a törökök figyelmét és erejét idevonja. Az északi oldalon 6000 császári és brandenburgi támadt; és pedig Schöning a brandenburgiakkal a Bécsi kapu-rondella és a bal courtina, Stahremberg a császáriakkal az esztergomi rondella és a mellette levő courtina ellen. A bajoroknál Serényi a Palota-oldal ellen 4000 emberrel intéztette a rohamot. 1686.

A roham annyiban sikerült, hogy a brandenburgiaknál beosztott *győri magyar hajdúk egyik zászlótartója* a courtina falára följutván, *a magyar nemzeti lobogót föltűzte*, mire a rések általános lelkesedés közben úgy a brandenburgiak, mint a császáriak által elfoglaltattak, míg a bajorok a Palota-bástyát ejtették hatalmukba. A dunai oldalon a hajdúk roppant sokat vesztettek, s bár a falakra föl nem jutottak, támadásuk az északi és déli oldalokon végrehajtott rohamot nagy mértékben megkönnyíté. A rohamok a szövetségeseknek 5000 emberébe kerültek; a magyar hajdúk egyedül 600 főt vesztettek; a törökök vesztesége mintegy 2500 fő volt.

A herczeg a pasát újból fölhívta a megadásra, de ezúttal is sikertelenül; Abdurrahman az esetre volt hajlandó Budát átadni, ha Lipót császár ez áron a portával hosszabb békét köt. E föltételt Lothringen el nem fogadhatta s így a küzdelemnek tovább kellett folynia. A szövetségesek hatalmukba ejtették a külső védőművek némely részeit, de maga a vár még szilárdan állott.

A nagyvezír serege folyton közeledvén, Lothringen herczeg kénytelen lőn egy *circumvallatio-vonalat* építeni, mely délen a bajorok tábora mögött a Dunánál kezdődött, a Gellérthegy vagy Sashegy közti nyergen és a Svábhegy egy részén át vonúlván, Józsefhegy tájékán északon ismét a Dunához ért. A kikülönített csapatok, a lovasság kivételével, e vonalon belül a táborba rendeltettek.

Az *augusztus 3-án* megkisérlett újabb általános roham nem vezetett sikerre s alig hogy a szövetségesek a nagyvezír ellen tett biztosító intézkedéseiket befejezték, alig hogy a csapatok új helyeiket elfoglalták, *augusztus 8-án* a Kamara-erdő északi szegélyén és

1686. a promontori Sashegyen megjelentek a nagyvezír seregének Sátán pasa által vezetett előcsapatai, melyeket azonban Batthyányi Ádám gróf 2500 magyar huszárral visszaűzött.

Augusztus 10-én a várbeli törökök, fölbátorítva a fölmentő sereg megérkezése által, a Palota-oldalon kirohantak és a vívóárkokban meglepett szászokat visszanyomták, de különösebb eredményt el nem értek. Ellenben a magyar huszárok az újból előtolakodó törököket augusztus 11-én Promontornál ismét visszavetették. Ugyane napon vonult be a táborba *Petneházy* 800 huszárból álló ezrede, továbbá *Kohárg István* és *Balassa Gábor* alatt még 2200 magyar huszár.

Lothringeni Károly herczeg augusztus 12-ére új általános rohamot tervezett, de a nagyvezír serege Promontor felé előnyomúlván, a rohamot el kellett halasztani. Szulejmán pasa két ízben, *augusztus 13-án és 14-én*, mindkét alkalommal teljesen harczra fejlődve, hatolt előre egész a szövetségesek circumvallatio-vonaláig. De csupán a második napon, *augusztus 14-én* támadt komolyan, s ekkor is csak egy 8—9000 főnyi válogatott hadtesttel, mely északra elkerülve, a biai földeken át a «Nagy Szénazug»»-nak tartott, *Petneházy* huszárjait visszanyomta, majd Lodron horvátjait is megfutamítá s Petneházy ezredét körülfogta. E válságos pillanatban *Mercy* tábornok, az itt vezénylő Dünnewald altábornagy parancsára, a segélyre érkezett két német és a Bercsényi huszárezreddel a Széchényi hegy délnyugoti lejtőjéről a törökökre rohant s azok első harczvonalát a janicsárok tüzelése daczára visszanyomta. Erre Petneházy is támadásba ment át, s követve a Lothringen által újabban küldött ezredek által, Dünnewald egész ereje a törökre rontott s a török hadtestet, melyből több mint 2000 elesett, 500 elfogatott, egész a nagyvezír seregéig üzte, vágta.

A diadal hírére föllelkesült hadakat Lothringen herczeg most a nagyvezír ellen vezette, de az a támadást nem várta be, s bal szárnyának a Dünnewald hadtesttel folytatott rövid tartamú lovas harcza után Tétény, Török-Bálint felé visszavonult. Úgy látszott, hogy a nagyvezír Buda fölmentéséről egészen lemond, mert seregével a legközelebbi napokban Székesfehérvárra húzódott vissza.

HADTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

Augusztus 20-án azonban ismét törökök mutatkoztak a lát- 1686.
határon. De mielőtt még a dolog kipuhatoltatott volna, egy erős török lovasdandár, mintegy 2000 fő, mind lovasított janicsárok, Budakeszin át a Lipótmezőnek kerülve, a Szt.-Pál völgy mentén sebes vágtában előrerohant, s daczára a gyorsan elősietö csapatok tüzelésének, karddal való támadásának, előörsökön, circumvallatio-vonalon, gyalog- és lovas csapatokon halálmegvetéssel áttörve, a Fehérvári kapunak tartott s a mi belőle megmaradt, az a várba be is jutott. De biz az kevés volt, 4—500 fő, annak is fele sebesült, harczképtelen; de a vállalkozás gyönyörű volt, érdemes arra a tiszteletre, melyben a vitézséget becsülni tudó Abdurrahman pasa részesítette. A pasa ugyanis személyesen, díszben fogadta őket s üdvlövéseket tétetett tiszteletükre.

A nagyvezir e kisebb vállalattal egyidejűleg általános támadást szándékozott a szövetségesek ellen intézni; seregével déltájban fel is fejlődött, de midőn a szövetségeseket harczkészen latta, támadni nem mert és visszavonúlt.

Az ostrom is valamivel előbbre jutott az által, hogy a bajorok *augusztus 23-án* a várpalota egy részét hatalmukba ejtették; de ez mégis csak kevés eredmény volt s bizony még távol voltak attól, hogy a várba behatoljanak.

Augusztus 29-én a nagyvezir két oldalról is megkisérlé, hogy Buda várába erősbitést vessen; az egyik, 3000 főnyi lovas csapat, Ó-Budán át a Duna-rondella felé, a másik a Szt.-Pál völgyön át a Fehérvári kapu felé igyekezett a várba jutni. De ezuttal nem volt szerencséjük s a várba egy ember sem jutott be.

A főssereg is megjelent ismét a bajorok előtt, de csak néhány ágyúlövést tett s midőn látta, hogy a szövetségesek nemcsak harczkészek, de sőt Pesten és a hajóhídon át még további erősbítéseket nyernek, (ez Scherffenberg erdélyi hadteste volt), ismét visszavonúlt.

Az augusztus 31-én megtartott haditanács *az ujabb általános rohamra szeptember 2-ikát* tüzte ki, s a roham ezuttal *utolsó* vala. A császári sereg 6000, a bajor választó 3000 embert rendelt a rohamra, mely szeptember 2-án d. u. 5 órakor indittatott meg. Az Esztergomi rondella közelében harczba lépő három oszlop közül előbb a két szárnyoszlop hatolt be, mire a középső oszlop

1686. a rondellát hatalmába ejtette; a brandenburgiak betörtek a Bécsi kapunál s miután a hős védő, Abdurrahman pasa, lelkét vitézei élén kilehelte, *Buda vára 145 évi szolgaság után fölszabadult.*

A nagyvezír serege ekkor jelent meg ismét a Kamara-erdő előtti magaslaton, de látva, hogy Budavára lángokban áll és a keresztények kezébe esett, nyomban visszafordúlt s erősítéseket hagyván Székesfehérvárban, Eszékre vonúlt vissza.

Az egykorúak különös dicsőséget kerestek abban, hogy szenvedett veszteségeiket letagadták. Így a császári kútfők szerint Buda visszavétele (természetesen csak a szeptember 2-iki roham) nekik összesen csak 200 főnyi, a bajoroknak csak 100 főnyi veszteséget okozott. Ha csakugyan így volt, úgy a «véres viadalok», «iszonyú küzdelmek» nem egyebek üres dicsekvéseknél, vagy pedig a veszteségek csekély száma hazugság. A törökök vesztesége e napon 2000 főre tétetik. A zsákmány természetesen jelentékeny volt; e közt 215 löveg, tetemes eleség és lőszerkészlet.

Lothringeni Károly herczeg Budát helyőrséggel ellátva, parancsnokául *Beck* tábornokot nevezte ki, elrendelte a legszükségesebb javításokat és *szeptember 6-án* a nagyvezír üldözésére indúlt. De ez csak Tolnáig folytattatott, hol a herczeg Badeni Lajos őrgrófot 6 gyalog- és ugyanannyi lovasezreddel, továbbá Eszterházy és Barkóczy huszárjaival a Dráva mellékére rendelvén, a sereg a Duna bal partjára kelt át és visszament Pestre. A szászok, brandenburgiak és a svábok már előbb elváltak és hazamentek; *október 2-án* egy 7 gyalog- és 11 lovasezredből, Barkóczy és Csáky huszárjaiból álló hadtest La Verne altábornagy vezetése alatt Szeged visszavételére ment, a sereg fenmaradt része ezután *október 19-én* Pestre érkezvén, a gyalogság Budán maradt, a lovasság Esztergomon át téli szállásokra vonúlt, a herczeg pedig Bécsbe utazott.

Egész irodalma keletkezett már ama kérdéseknek, *mily részt vettek a magyarok Budavár visszavételében* és *kik voltak az elsők a vár falain?* Hogy Magyarország, fővárosának a török uralom alól való fölszabadításában, nem vehetett oly részt, mint az őt a dolog természeténél fogva megillette, az az ország sanyarú viszonyaiból, melyekbe több mint másfél száz évi szakadatlan küzdelem után jutott, könnyen magyarázható; az ország nagy része hódoltsági

terület volt, Erdély és a kapcsolt részek a török által földúlva, 1686.
fejedelme lekötve valának; de még a királyi részekben is nyomor, inség, pusztulás jelölte az utakat, melyeken akár török vagy tatár hadak, akár császári zsoldosok haladtak. A nemesség birtokait vesztve, nagyobb erejű haddal föl nem léphetett, a hajdúkat nem volt a ki összetartsa, fegyelmezze, a császári vállalatok iránti lelkesedés pedig csak lassan terjedt; hisz a magyar igazában nem is tudta, örüljön-e a császári fegyverek győzelmein, melyek nyomán a reactio, a magyar-üldözés járt, vagy inkább búsuljon?

E szomorú viszonyok daczára, mint korábban fölemlítettük, a Budát ostromló császári táborban *közel 15,000 főnyi magyar csapat volt*, mi Lothringeni Károly seregének majd egyharmadát tette s hogy e magyar hadak nem voltak tétlenek, *Bottyán János*, *Pálffy János*, *Eszterházy János*, *Serényi Károly*, *Batthyányi Ádám*, *Barkóczy Ferencz*, *Petneházy Dávid*, stb. tevékenysége fényesen igazolja. *Batthyányi Ádám* támadásai a török fölmentő sereg ellen augusztus 8-án és 11-én, *Petneházynak* Mercy-vel végrehajtott rohama augusztus 14-én, *Eszterházy János* hajdúinak rohama julius 27-én a dunai oldalon stb. Buda ostromának jelentékeny tényezői valának, nem is számítva, hogy sokan a magyar szerzetes-tüzér, *Tüzes Gábor*, lövedékeinek tulajdonítják a többek közt a julius 22-iki nagy robbanást is.

Hogy kik voltak a szeptember 2-iki rohamnál az elsők a várfalakon, az beigazolva egyátalán nincs, a mint hogy azt, miután a roham nagy tömegek egyszerre való benyomulásával történt, igazolni nem is lehet. Hogy Petneházy, Fiáth, Ramocsaházy, Pechman stb. ott voltak-e az elsők közt? az elsőről tagadják, a többi háromról állítják; lehet, hogy így volt, lehet, hogy nem; azt most 200 év után bajos igazolni.

Kétségtelen azonban az, *hogy a magyarok Buda ostrománál való szereplésére jogunk van büszkén megemlékezni*; sokan voltak ott a magyarok közül, nagyok és kicsinyek s küzdöttek legalább oly nagy, de bizonyára még nagyobb vitézséggel, mint az idegenek.

1686. **A dunántúli és tiszamelléki hadjárat 1686-ban.**

A horvátországi és drávamelléki hadszínhelyeken Buda ostromáig csak jelentéktelen események mentek végbe. Mihelyt azonban Szulejman pasa serege Eszéket elhagyta, hogy Buda fölmentését megkísértse, a császári hadak vállalkozó kedve növekedett. Így
Kosztajnicza. Erdődy horvát bán megtámadta augusztus 21-én **Kosztajniczát,** a vár előtt táborozó török hadat megverte, a várost bevette és azt
Pécs. fölégette. Ugyanekkor Macari alezredes **Pécset** támadta meg és hasonlókép járt el. A vár egyik helyen sem került a császáriak kezébe.

Még nagyobb lendületet nyertek az ügyek, midőn Buda eleste után a dunántúli és drávamelléki császári hadak vezérletét *Badeni Lajos* őrgróf vette át, ki szeptember 23-án megvette
Simontornya. **Simontornyát,** ostrom alá fogta október 16-án és bevette *október*
Pécs. *21-én* az erős **Pécset,** október 30-án pedig, hat napi ostrom után,
Siklós. **Siklóst.** Az őrgróf azután Eszéknek tartott, de mivel az eszéki híd dárdai része, mely az ingoványon vezetett keresztül, el volt égetve, megelégedett a hidfő elrombolásával, majd visszatértében
Kaposvár. megvette még **Kaposvárt** és azután téli szállásokra vonúlt.
Szigetvár. Egyik oszlopának **Szigetvár** ellen megkísérlett támadása csak a város elpusztítását eredményezte.

Heiszler és *Caraffa* tábornokok a szegedi ütközet után (április 24) Szolnokra vonúltak, s Buda ostroma alatt, annak födözésére, itt tartózkodtak. Midőn *julius havában* híre járt, hogy az egri pasa portyázó menetre készül Pest felé, a császári tábornokok
Eger. **Eger** ellen indúltak s míg a hadak egy része a vár ellen támadt, a nagyobb rész lesbe állott s az 1000 emberrel kirohanó pasát megtámadva 300 emberével együtt levágták s 70 fogolylyal tértek vissza Szolnokra.

Heiszler ezután kísérleteket tett Szeged elfoglalására, de siker nélkül. Midőn azonban a Tolnáról küldött La Verne altábornagy hadteste megérkezett, a császári hadak *október 5-én* az erős
Szeged. **Szegedet** ostrom alá fogták. La Verne már 7-én elesvén, a parancsnokságot **Wallis** tábornok vette át, ki Szegedet október 13-ától kezdve hevesen lövette.

A nagyvezír Szeged fölmentésére Nándorfehérvárról egy hadtestet küldvén, Wallis ez ellen **Veterani** és **Barkóczy** tábor-

nokokat különítette ki; Barkóczy a török hadtest tatárokból álló elővédjét **Zenta** mellett *október 19-én* szétugrasztotta, Veterani pedig bevette Zenta Palánkáját. De a császáriak ezután rablásra elszéledvén, a 7000 főből álló török főerő a császáriak egy osztályát visszaverte. Erre Veterani hadait gyorsan egybegyűjtvén, a harczot megújította s heves küzdelem után, melyben a Budánál kitünt Károlyi István is elesett, a törököket végül legyőzte. A harcztéren 2000 török maradt, s 20 ágyú, valamint a törökök egész vonatja a császáriak kezébe került. 1686. Zenta.

E győzelmek döntő befolyással voltak Szeged sorsára, melynek török őrsége *október 23-án capitulált.*

Szeged eleste után Szulejmán pasa nagyvezír ismét békét ajánlott a császárnak, hajlandónak nyilatkozván Thököly Imrét is kiszolgáltatni; de a császári kormány, kire nézve Thököly veszélyesnek lenni megszünt, az ajánlatot el nem fogadta, hanem a háború folytatására készült.

A török háborúk az erdélyi fejedelemség megszüntetéséig.

Magyarország Buda fölszabadulása és a török hatalmának megtörése fölött tiszta szívből nem örvendezhetett. Nem tekintve azt, hogy az 1686/87 telén a fizetetlen császári zsoldos hadak, az országot szokás szerint ellenség módjara dúlták és fosztogatták, nem azt, hogy az udvar a protestánsokat újból üldözni kezdé és templomaikat elfoglaltatá, a vallásüldözés mellett a politikai üldözés is nemsokára újból napirendre került. Koppnak méltó utódja akadt *Caraffa Antal* olasz származású tábornokban, ki a politikai bakó szerepére vágyakozott, ez útat ismervén föl annak, mely a fenforgó zavaros viszonyok közt emelkedéshez, kitüntetésekhez és meggazdagodáshoz vezet. Az *eperjesi vértörvényszék* szereplése sokkal ismertebb, semhogy azzal bővebben foglalkoznunk kellene s csak azért kellett róla említést tennünk, mert bevezetése az absolut hatalom Magyarországon való terjeszkedésének, mely jogalapját Budavár visszavételéből, a császári fegyverek győzelmeiből merítette. Hogy mily utakat követett e hatalom tovább, azt az 1687-ik évi hadjárat után fogjuk látni.

1687. **Az 1687-ik évi hadjárat; a harsányi csata.** A hadi események 1687-ben kisebb vállalatokkal kezdődnek.

Eger. Heiszler tábornok elfogja **Egernél** a törökök egy nagy élelmi és lőszerszállítmányát s ennekutána körülzárja Egert, Orlik és

Szigetvár. Macari ezredesek hasonló viszonyok közt **Szigetvárt**, míg ma-

Lippa. gyar portyázó csapatok földúlták és leégették **Lippát**. A nagy-

Szt.-Jobb. váradi pasa ennek ellenében **Szt. Jobb**, a temesvári pasa pedig

Szeged. **Szeged** rajtaütés útján való visszavételét kísérlette meg, de siker nélkül.

A császári fősereg ezalatt lassan gyülekezett és a bajor, sváb és frank segélyhadakkal mintegy 60,000 főre emelkedett.

A hadműveleti terv megállapítása azonban, a vezérek közti egyetértés hiánya folytán nagy nehézségekbe ütközött. Lipót császár Nándorfehérvár visszavételét óhajtotta, Lothringeni Károly Eger, Badeni Lajos Szigetvár ostromát tartotta kívánatosnak. A megegyezés végre olykép történt, hogy Lothringeni Károly a 40,000 főnyi főseregggel Eszék, Badeni Lajos 20.000 főnyi önálló sereggel, mely Szolnoknál gyülekezett, Pétervárad irányában fog működni.

Lothringeni Károly herczeg az Esztergomnál gyülekezett hadakkal junius közepén indúlt meg Eszék felé, de *Badeni Lajossal*, kivel a csatlakozás iránt mégis alkudozásokat folytatott és *Miksa Emanuel* bajor választóval csak *julius 16-án* egyesült Valpónál, a mikor is az egyesült sereg ereje mintegy 57,000 főre emelkedett.

Eszék. A sereg ezután **Eszék** alá ment, hol **Szulejmán** pasa nagyvezír mintegy 40,000 főnyi sereggel táborozott. Midőn a császáriak *julius 18-án* Eszéknél megjelentek, a török sereg a vár előtt félkörben, mindkét szárnyát a Dunára támasztván, elsánczolt táborban várakozott, melynek mellvédén 60 löveg volt elhelyezve. A *julius 19-én* végrehajtott első támadásnál az állás előtt volt török lovasság visszavettetett ugyan, de az a megerősített táborba vonúlt vissza, a tábor ellen intézett főroham pedig, mely a császáriaknak 1000 főnyi veszteséget okozott, eredménytelen maradt.

A szövetséges sereg a támadást nem ismételte meg, hanem ugyanazon úton, melyen jött, a Dráva mögé ment vissza, majd pedig, azon szándékkal, hogy a törököket erődített táborukból kicsalja, a Karasicza mögé, Mohács felé vonúlt. Szulejmán pasa

lovassága követte a császáriakat Valpóig, midőn pedig megállapít- 1687.
tatott, hogy a császáriak Mohács felé vonúltak, az egész török sereg átkelt Eszéknél a Dráván és egész a Karasicza folyóig nyomúlt elő, hol magát újból elsáncolta.

Lothringeni Károly herczeg csele tehát nem sikerült teljesen s az ellenséges seregek most a Karasicza vonalon augusztus 6-áig tétlenül állottak egymással szemben; a támadást a folyón át egyik sem merte koczkáztatni. A császári fővezér ekkor egész Mohácsig hátrált, miután pedig a törökök ekkor sem mozdúltak, elhatározta, hogy a Duna bal partjára átkelve, hadműveleteit ott folytatja. Mielőtt azonban a Dunán átkelne, előbb Pécset és Siklóst akarta hatalmába ejteni s e czélból augusztus 10-én Kis-Tótfalura, 11-én N.-Harsányra menetelt.

Hogy tulajdonkép mi volt e sajátságos mozdulat czélja, nehéz megállapítani; mert e menet sem a Pécs, sem a Siklós elleni támadásnak meg nem felel, a minthogy a czél is kicsinyes egy 60,000 főnyi sereg részére, kivált midőn még 10—15 sokkal fontosabb pontja az országnak van az ellenség kezében. Ha a herczeg e mozdulat által a török sereget hadászatilag megkerülni akarta volna, hogy azután Harsány felől oldalába támadjon, akkor a dolog érthető; de az osztrák történetírás nemcsak nem állítja ezt, de sőt az egész csatát jóformán a véletlenség által fölidézettnek tekinti, s talán nem tévedünk, ha hozzáteszszük, hogy e véletlenséget a vezérletben uralkodó egyenetlenség idézte — ezúttal a császári fegyverek szerencséjére — elő. Bizonyára a nagyvezírt is a mozdulat látszólag czéltalan volta indította arra, hogy baranyavári jó állását elhagyja s Harsány felé meneteljen; talán remélte, hogy a szövetségeseket még a hegyen túl Kis-Tótfalunál találja s akkor a magaslatról sikeresen támadja meg.

Szulejmán pasa *augusztus 12-én* végrehajtott támadása különben így is meglepte a szövetséges sereget, mely augusztus 12-én reggel **N.-Harsánynál, a harsányi hegy** déli lábánál, arcz- Harsány.
czal délnek, a mohács-siklósi úttal párhuzamosan, bal szárnyával a Karasiczára támaszkodva állott; meglepte pedig azért, mert a herczeg, a sereg fölállításával nem levén megelégedve, egy a Harsányi hegy lejtőjén végrehajtott oldalmenettel a Siklós körüli síkságot akarta elérni s a török támadás ez oldalmenet alatt következett be.

1687. A szövetséges sereg 30,000 főnyi gyalogsággal és 20,000 főnyi lovassággal rendelkezett, melyből 34 zászlóalj és 79 lovas század állott az *első*, 13 zászlóalj és 63 lovas század a *második harczvonalban*. A török sereg számereje újabb csatlakozásokkal időközben 60,000 főre emelkedett.

A föntebb érintett oldalmenetet a jobb szárnyat képező császári sereg akadály nélkül hajtotta végre, de a bajor választó fejedelem már nem. Alig indúltak meg ugyanis a bajor csapatok a harsányi hegy felé, s alig kezdték meg az átkelést a mély úton, mely a harsányi és Feketehegy közt húzódik, midőn a törökök a támadást megkezdték. A bajor választó hirtelenében helyreállította a harczvonal-viszonyt, a Karasiczától eltávozott s az így most már fedezetlen bal szárnyát néhány zászlóaljnak kamó-alakban való fölállítása által biztosította.

A nagyvezír nyilvánvaló szándéka az volt, hogy az időlegesen elkülönítve álló bajor hadtestet megsemmisíti; e végből a bajor bal szárny előtt számos lövegből hatásos tüzet fejtett ki, míg egy 3000 főnyi lovas tömeget a bajorok jobb szárnyának megkerülésével azok hátába küldött. E lovas tömeg azonban már a Lothringeni herczeg által három lovasezreddel a bajorok védelmére küldött Piccolomini tábornokkal találkozott, ki a törökök támadását megakasztotta, majd újabb segítséget kapván, a török lovas hadtestet visszanyomta.

Dél tájban a szövetséges hadak ismét eredeti, reggeli fölállításukban voltak: a császári sereg a harsányi hegyen, a bajorok balszárnyukkal a Karasiczára támaszkodva. Ez idő alatt a nagyvezír, ki az első támadás visszaverése után újabb kisérletet koczkáztatni nem akart, arczvonalát és szárnyait hevenyészett sánczokkal erősítette meg és védő harczra készült.

A herczeg a támadásra mindkét szárny lovasságát rendelte előre, melyet az első harczvonalbeli gyalogság követett. A lovas dandárok nem voltak ugyan képesek a sánczokon áthatolni, de kitartottak a gyalogság megérkezéséig. Végre ez, Steinau és Wallis tábornokok által vezetve, megrohanta a törökök arczvonalban levő erős sánczait, ezeken keresztül hatolt, a janicsárokat legyőzte, a lövegeket hatalmába ejté; ugyanekkor Savoyai Jenő herczeg dragonyos dandára jobbról, Rabutin balról szintén

benyomultak a törökök erődített állásába s ezzel a csata el volt 1687.
döntve.

A nagyvezír és serege Baranyavár felé futott, a győzők zsákmányául hagyván összes lövegeit, egész táborát, eleség- és lőszerkészleteit. A csatateret 8000 török hullája födte; 2000 volt a foglyok, még sokkal nagyobb azok száma, a kik a Karasicza mocsaraiba szoríttatván, ott vesztek el; 78 löveg maradt az erődített állásban, a zsákmány értékét pedig öt millió forintra becsülték.

A törököket a végzet még tovább is üldözte, mert az eszéki hidon való tömeges menekülésnél a hid leszakadt, s több száz török a Drávába fulladt.

A szövetségesek három napot töltöttek Harsány környékén, mely idő az ismét egyenetlenségbe jutott vezérek tanácskozásaival telt el. *Augusztus 15-én* végre megindúltak a mohácsi hid felé, kivéve *Dünewald* altábornagy 10,000 főnyi hadtestét, mely Erdődy horvát bán hadaival együtt Szlavonia és a Szerémség visszafoglalását volt végrehajtandó.

A szerémségi hadtest alig talált számbavehető ellenállásra
és a hadjárat elején oly nagy erővel védelmezett **Eszék** a harsányi Eszék.
csata eredményétől megrémült törökök által szeptember 29-én
harcz nélkül adatott át; **Valpó** rövid tartamú lövetés után szep- Valpó.
tember 30-án, **Pozsega** az első megrohanásra október 14-én ca- Pozsega.
pitulált.

A Lothringeni herczeg által vezetett fősereg, melytől a bajor hadak a vezérek egyenetlensége miatt elváltak és hazájukba tértek, az átkelés után a Duna bal partján Pétervárad felé menetelt s hogy a szerémségi hadtest működése megkönnyítessék, egyrészt azon hírt terjesztette, hogy Temesvár ostromára készül, másrészt elfoglaltatta **Pétervináradot.** Tartós esőzések azonban a sereget Pétervárad.
végre visszafordulásra kényszerítették és a herczeg Szegedre, innét pedig Szolnokra menetelt.

Szolnokról Veterani tábornok egy hadtesttel Eger alá küldetett, hogy az ott lévő császári hadakat megerősítse, míg a fősereg *Erdély megszállására* készült. De a birodalmi segélyhadak protestáns része vonakodott a herczeget a protestáns Erdély megszállásában segíteni, mire a herczeg kénytelen volt Veterani hadtestét

1687. Eger alól visszahívni és ott a birodalmi hadakkal, Saurau tábornok alatt, pótolni.

Apaffy Mihály fejedelem tiltakozott ugyan úgy Bécsben, mint a hadsereg főparancsnokánál, Erdélynek császári csapatok által való megszállása ellen, de hiába. Október 27-én kénytelen volt a *balázsfalvi egyezményt* aláírni, mely szerint Apaffy Mihály fejedelmi hatalmában fentartatik és e méltóság fia számára is biztosíttatik, az ország alkotmányos jogai és vallásszabadsága fentartatnak, s a császáriak az ország közigazgatásába be nem avatkoznak; de Szeben, Kolozsvár, Besztercze, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szászváros, Déva, Marosvásárhely, Szamosujvár, Somlyó, Monostor és Tövis kötelesek császári hadakat befogadni, melyeket az ország élelmez. Ha az ország a török által megtámadtatnék, az közös erővel védelmeztetik s ha a törökkel béke köttetnék, abba Erdély befoglaltatik. Az ország ezután négy katonai kerületre osztatott, melyek Scherffenberg (Szeben), Veterani (Gyulafehérvár), Stharemberg (Kolozsvár) és Piccolomini (Besztercze) tábornokok parancsnoksága alá helyeztettek. Apaffy Mihály pedig, az árnyékfejedelem, udvarával és a magyar urakkal Fogarasba vonúlt vissza.

Még Erdély megszállása alatt, november 21-én, visszafoglalta Eszterházy János Beck tábornok csapatai által támogatva,
Palota. **Palotát**, kevéssel ezután pedig, deczember 7-én, visszakerült önkéntes megadás útján a török fővezérlet által magára hagyott,
Eger. éhinség által végsőre kényszerített **Eger** vára is, a magyar vitézség e hírneves emléke.

A török csapatok Egerből Nagyváradra vonúltak, az Eger
Munkacs. alatt állott császári csapatokat pedig Caraffa tábornok **Munkács** alá vezette, melyet Thököly Imre hőslelkű neje, *Zrínyi Ilona* még mindig állhatatosan védelmezett.

Thököly Imre szívesen vitt volna Munkácsnak segítséget, de sem a nagyvezir, sem a váradi pasa őt nem támogathatták, mert hiszen inkább ők szorúltak támogatásra, s így még az a csoda is megtörtént, hogy Zrínyi Ilona küldött férjének 1600 főnyi csapatot. A kapott csapatokkal Thököly Nagyvárad tájékán tartózkodott, remélve, hogy hada megnövekszik s majd Munkácsot fölmentheti; de hiába; a vár napjai meg voltak számlálva. Zrínyi Ilona,

a férjéhez még mindig ragaszkodó derék nő, még egy utolsó kísér- 1687.
letet tőn férje sorsának javítására, Munkács átadását férje megkegyelmezéséhez kötvén. De a császár és vezére *Caraffa* hallani sem akartak Thökölyről és Zrínyi Ilona, nehogy a naponta fogyó, fizetetlen és éhező őrség által a vár föladására kényszeríttessék, kénytelen volt magát kegyelemre megadni.

Az *1688-ik év január 15-én*, több mint *két évi* hősies védelem után megnyiltak az erős Munkács kapui, hogy a császári hadakat bebocsássák, a vár hős asszonya pedig, miután a Thököly által Füleknél nyert fejedelmi jelvényeket nehéz szívvel átadta, gyermekeivel, a Rákóczy árvákkal, Bécsbe vonúlt, hova a császár parancsából internáltatott.

Ez volt Thököly magyarországi fejedelemsége történetének utolsó szomorú jelenete.

Az 1687-ik évi hadjárat hatása a törökökre roppant nagy volt; a Harsánynál megvert seregben katonai lázadás tört ki, minek első következménye Szulejmán pasa nagyvezír lefejeztetése lőn; de ez nem szüntette meg a lázadást, sőt utódja, Sziavus pasa, a lázadók elleni harczban esett el; az utána következő nagyvezírek, Izmail és Musztafa sem boldogúltak s a lázadó hadak Jegen Oszmán pasa alatt hatalmukban tartották Nándorfehérvárt; a IV. Mohammedet követő II. Szulejmán szultán néma kétségbeeséssel nézte birodalma pusztulását.

Magyarország a császári fegyverek győzelmét szintén igen drágán fizette meg, mert alkotmánya legsarkalatosabb jogairól való lemondására kényszeríttetett. A pozsonyi országgyűlés kénytelen volt a *szabad királyválasztás* jogáról lemondani és eltörölni az *aranybulla 31. törvényczikkét*, mely szerint «az esetben, ha a király, vagy bármely utóda a törvényt megsértené, a főpapságnak, főuraknak és nemeseknek, összesen és egyenkint, szabadságában áll, hogy a királynak minden hűtlenségi bűn nélkül ellentmondjanak és ellentálljanak».

Ennek folytán *az osztrák fejedelmi ház trónöröklési joga elfogadtatott* és az 1687-ik évi deczember 9-én Lipót császár fia, *József* főherczeg, mint első, a ki nem a szabad választás, hanem a trónöröklés jogán emelkedett a magyar királyi székbe, Pozsonyban magyar királylyá koronáztatott. Eszterházy Pál nádor, kinek a

1687. mondott vívmányokat az udvar első sorban köszönhette, jutalmúl német birodalmi herczegi czímet nyert. Az eperjesi vérbiróság csak ezután szünt meg, az általános amnesztiából azonban a hazátlanul szerte bolyongó Thököly Imre és még fegyverben levő társai kivétettek.

Telegd. Nagyvárad. Heiszler tábornok Thököly csekély hadát előbb **Telegdnél**, majd **Nagyvárad** közelében 1688 február havában szétvervén, a boldogtalan kurucz király Nándorfehérvárra menekült.

1688. **Az 1688-ik évi hadjárat; Nándorfehérvár visszavétele.** Miután a külviszonyok ez évben is kedvezőek valának, a török katonai lázadások pedig folyton tartottak s így a török kormányt az egységes erőkifejtésben korlátozták, a hadműveletek czéljául Lipót császár újból Nándorfehérvár visszavételét tűzte ki. A hadi terv olykép állapittatott meg, hogy a fősereg 40,000 fővel Eszéknél alakul meg s innét, Badeni Lajos őrgróf pedig egy 6000 főnyi hadtest élén Bosznia területén át, a Száva jobb partján nyomúl Nándorfehérvár ellen. Erdélyben, mely ország magát a Caraffa által megnyert Teleky Mihály fáradozásai következtében fejedelmével együtt a császárnak teljesen alávetette, Veterani tábornok maradt volna vissza 4000 főnyi helyőrséggel; Székesfehérvár, Kanizsa, Szigetvár és Nagyvárad körülzárandók voltak.

A legnagyobb nehézséget azonban a főparancsnokság kérdése okozta. Miksa Emánuel bajor választó ugyanis, ki Lothringeni Károly herczeggel a harsányi csata után meghasonlott, csak azon föltétel alatt volt hajlandó hadaival megjelenni, ha a fővezérlet reá ruháztatik. Lipót császár nem akarta a diadalkoszorúzott Lothringeni herczeget mellőzni, de a harczedzett bajor csapatokat sem nélkülözhette. E nehéz helyzet véletlen megoldást nyert Lothringeni Károly herczeg betegsége által, minek következtében a császár fővezérré a bajor választó fejedelmet nevezte ki.

Székesfehérvár. A hadak még gyülekezőben voltak, midőn a *Batthányi Ádám* által már a mult év ősz óta körülzárva tartott **Székesfehérvár**, minden eleségből kifogyván, május 19-én kapitulált. Ugyancsak a főhadsereg hadműveletei előtt mozdult meg az *erdélyi sereg*, mely Brassó. előbb az Apaffy Mihály hódoló szerződését el nem fogadó **Brassót** megszállta, azután pedig Caraffa vezérlete alatt a főseregbez csatlakozandó Eszék felé indúlt. E menet alatt, junius 17-én, egyszerű

fölszólításra meghódolt **Solymos** vára, az erős **Lippa** pedig három napi lövetés után, junius 22-én. Az erdélyi sereg egy része ezután Veterani tábornok alatt dél felé húzódván, megszállotta **Lugost**, **Karánsebest** és **Orsovát** s azután visszatért Erdélybe, míg Caraffa Szegeden át Eszékre menetelt. 1688. Solymos. Lippa. Lugos. Karánsebes. Orsova.

A fősereg vezetésével megbizott bajor választó, **Miksa Emanuel**, annyira késedelmes volt, hogy hadműveleteit Nándorfehérvár ellen csak augusztus első napjaiban kezdhette meg. Hogy az egybegyűlt császári sereg addig is foglalkoztattassék, Caprara megvette julius 12-én **Illokot** (Újlak). Innét indult ki Badeni Lajos hadművelete, a mennyiben az őrgróf Illoknál Caprarától elválva, az erdélyi hadtesttel és Erdődy horvát bán hadosztályával való egyesülés végett Eszékre tért vissza, míg Caprara a fősereggel Péterváradra menetelt, hol a Dunán hidat vert, Heiszler és Wallis által pedig **Titelt** foglaltatta el. Illok. (Újlak.) Titel.

Julius 28-ikán végre megérkezett Miksa Emanuel a péterváradi táborba, melyben mintegy 34,000 főnyi császári, bajor, sváb és frank csapat volt együtt, köztük 15,800 lovas és 98 löveg.

Bárha Badeni Lajos hadteste, mely Nándorfehérvár ostromában szintén közreműködendő volt, még a Szávát át sem lépte, a bajor választó azonnal megindult és *augusztus 7-én* a törökök által megszállva tartott «*Czigány szigetet*» fölött a Száván hidat vert. E szigetet *Thököly Imre* védelmezte, de szedett-vedett népét a császáriak csakhamar elűzték és a következő reggelen Saurau tábornok alatt már 4000 ember állott a Száva jobb partján és a törökök újabb kisérletét, melylyel az átkelést megakadályozni akarták, könnyen visszaverte. Thököly nem soká maradt Nándorfehérvár alatt s augusztus közepén már Orsovával szemben áll, hogy Veterani működését zavarja, mit elég sikeresen is végzett.

Augusztus 9-én az egész szövetséges sereg **Nándorfehérvár** alatt állott. Ámde *Jegen Oszmán* pasa, ki a Nándorfehérvár védelmére Musztafa pasa nagyvezír által kirendelt *Hasszán* pasa szeraszkiert a lázadó katonákkal letétette, nem mert a veszélylyel szembeszállani és a külvárosokat fölgyújtván, miután a szegszárdi **Ibrahim** pasát 4000 janicsárral a vár védelmére visszahagyta, az augusztus 9-éről 10-ikére következő éjjelen Szendrő felé elvonúlt. Nándorfehérvár.

A bajor választó az ostrommunkálatok vezetésével a hasonló

1688. működésben már Buda előtt kitünt gróf *Serényi Károly* táborszernagyot bizta meg, ki az első párhuzam kiemelését (a külső árokfaltól 500 lépésre) az augusztus 11-ére következő éjjel megkezdvén, ezzel az ostromot megindította. Több kisebb kirohanás visszaverése után *augusztus 17-én* megkezdődött a vár lövetése is, de egyelőre nem nagy eredménynyel, mert a nagyobb ürméretü ostrom-lövegek még útban voltak Budáról Nándorfehérvár felé, és csak *augusztus 25-én* érkeztek meg; de ekkor azután a lövetés oly hatásos volt, hogy a vár kisebb ágyúi néhány nap alatt leszereltettek, egy sarok-körbástya pedig leomlott. *Augusztus 28-án* egy török bomba fölrobbantotta a császáriak egyik lőportárát; e robbanás jelentőségét a várőrség túlbecsülvén, általános kirohanást intézett, de nagy veszteséggel visszaveretett. A vár föladására nézve a mai napon küldött második fölhívást azonban Ibrahim pasa olvasatlanúl küldte vissza. *Szeptember 4-éig* már két, 50—50 lépés széles rés volt lőve, s a bajor választó csak az aknák fölrobbantására várt, hogy rohamot intézzen; ez szeptember 5-én éjfélkor megtörténvén, miután az eredmény a várakozásnak megfelelt, a roham másnapra elhatároztatott.

Szeptember 6-án d. e. 9 órakor rendelte el Miksa Emánuel az általános rohamot, mely Serényi táborszernagy fölügyelete alatt két oszlop által hajtatott végre, melyek egyikét Scherffenberg altábornagy, másodikát Steinau tábornok vezette. A rohamoszlopok nagy veszteség közepette — Scherffenberg volt egyike az elsőknek az elesettek közt — elérték a réseket, de ezek mögött egy második árok és egy második fal következett. Az oszlopok a roppant veszteségek és az új akadály miatt elbátortalanítva már részben visszafordúltak, de a fővezér nemcsak a kéznél levő tartalékokat nyomultatta elő, de a rohamot új ezredekkel is támogatta, melyek segítségével az árok és a fal áthatoltatván, a szövetségesek a várba behatoltak. Ugyanekkor egy tüntetésre rendelt mellékoszlop hatalmába ejtette a felsőváros kapuját és a mellette levő üteget, Heiszler pedig petárdával egy másik kaput nyitott meg.

A szövetségesek így négy oldalról is behatolván a városba, a törökök a fellegvárba vonúltak vissza s kitüzték a fehér zászlót. Ibrahim pasa 7000 emberéből már csak 250 maradt meg s így a derék parancsnok capitulálni volt kénytelen. A szövetségesek a vár-

ban 86 löveget találtak, a zsákmány azonban csak csekély volt, mert a vagyonosabb lakosság még az ostrom előtt kincseivel Viddinbe menekült. A szövetségesek vesztesége 1200 ember volt. 1688.

Hunyady János erős vára tehát, mely immár 167 év óta az izlám szent házát képezte, *1688 szeptember 6-án* végre ismét kezeinkbe került. A bajor választó Stahremberg Guido tábornok parancsnoksága alatt öt zászlóaljnyi őrséget helyezett Nándorfehérvárba.

Nándorfehérvár eleste annyira elrémíté a törököket, hogy **Szendrőt** és **Galambóczot** is elhagyták, mely várak szintén császári őrségekkel láttattak el. A bajor választó fejedelem ezután a hadsereg parancsnokságát Caprarának átadván, Bécsbe ment. Szendrő. Galambócz.

Badeni Lajos őrgróf, mint már más helyen említettük, julius 13-án Illoknál vált el a főseregtől; elővédét Hoffkirchen ezredes alatt Pozsegára küldvén, maga Eszékre ment, majd az erdélyi sereggel egyesülvén, elővédét követte. Pozsegán vette a jelentést, hogy Hoffkirchen a Száván már átkelt és **Bródot** elfoglalta. Az őrgróf itt horvát csapatokat hagyván, Hoffkirchen dandárát magához vonta és azután Sziszekre menetelt, hol Erdődy Miklós horvát bán hadtestével egyesülvén, a Száván *augusztus 8-án* átkelt és **Kosztajnicza** alá ment, hol a boszniai pasa 6000 emberrel az Unna vonalat védelmezte. Az őrgróf azonban hadai egy részét a folyón Kosztajnicza fölött átküldvén, a pasát bekerítéssel fenyegette, mire a törökök Gradiska felé visszavonúltak. A császáriak megszállották most, augusztus 14-én, a törökök által fölgyújtott Kosztajniczát, majd a pasát üldözve **Dubiczát** és augusztus 21-én **Gradiskát** is. Az egyesült hadak a Száva mentén tovább haladva megerősítették Bród helyőrségét, s egyelőre itt megállapodtak. Erdődy bán hadtestét ugyanis török beütések miatt Horvátország védelmére vissza kellett küldeni, másrészt pedig az őrgrófnak az országgal való biztos összeköttetésről kellett gondoskodni. E végből Badeni Lajos Bródnál a Száván hidat veretett és ezt erős hidfő épitésével biztosította. Bród. Kosztajnicza. Dubicza. Gradiska.

Erdődy Miklós bán visszatértében megkisérlette **Bihácsot** rajtaütés útján elfoglalni; ez ugyan nem sikerült, de támadása visszatérésre birta a Horvátországba beütő Ivánovics Mohammed Bihács.

1688. Unna. bég hadát, melylyel az **Unna** mellett Bihács közelében megütközvén, rajta fényes diadalt aratott.

Badeni Lajos a hidfő építése közben értesült arról, hogy Dervent. *Sziávus* boszniai pasa mintegy 3000 főnyi hadtesttel **Dervent** mellett táboroz. Az őrgróf gyalogságát Bródnál hagyván, 3000 főnyi lovasságával a szeptember 4-ére következő éjjel elindúlt, hogy a pasát kora hajnalban meglepőleg megtámadja. De nem a török, hanem maga az őrgróf lőn meglepetve, midőn *szeptember 5-én* reggel Derventnél majd 15,000 főnyi török sereget talált, mely őt teljes harczrendben, sorakozva várta. Ámde a visszavonulás most már a harcznál is veszedelmesebbnek tünt föl, s az őrgróf gyors elhatározással megrohanta az ötszörte erősebb ellenséges hadat. Sokáig nehéz küzdelmet folytatott a császári hadosztály, mígnem végre Castell ezredes dandára a törökök oldalába támadván, a harczot a császáriak javára eldöntötte. A török lovasság megfutott, cserben hagyva a janicsárokat, kik most a pasával együtt levágattak.

A diadal teljes volt. Több mint 5000 török hullája födte a csatamezőt, 2000 jutott fogságba, 40 zászló és az egész tábor a császáriak kezébe került. A császáriak vesztesége állítólag csak 200 fő volt.

Az őrgróf ezután Bródba visszatérve, miután a hidfőben megfelelő védőőrséget hagyott, a Száva mentén tovább vonúlt; Brcskánál csatlakozott hozzá Styrum gróf tábornok 30 gyalog- és 15 lovasszázadból álló hadosztálya, melyet Miksa Emánuel küldött Nándorfehérvár megvétele után erősbítésére, mi az őrgrófot Zvornik. **Zvornik** ostromára képesítette. Bár a zvorniki pasa kitünő védő intézkedéseket tett, az őrgróf a várost mégis csakhamar körülzárta, Herberstein alezredes elfoglalta rajtaütés által a fellegvárat, mire szeptember 25-én a pasa a várost is átadta. Ezután Badeni Lajos is Bécsbe ment, a parancsnokságot Piccolomini altábornagynak adván át.

A hadműveletek beszüntetésének oka az volt, hogy a francziák betörtek a Pfalzba és így a német birodalmi hadakat saját hazájuk védelmére a Rajna vidékére kellett küldeni.

A török határon maradt császári hadak Szerbiában, Boszniában és Horvát-Szlavonországban teleltek.

Az 1689-ik évi hadjárat. A törökök ugyan rögtön Nándorfehérvár megvétele után megindították a békealkudozásokat, de mivel a császár nemcsak egész Magyarország kiürítését, de még Erdélyen kívül a Havasalföldről, Boszniáról és Szerbiáról való lemondást kívánta s most már újból Thököly kiadását is a föltételek közé iktatta, a békealkudozás sikerre nem vezetett. Igaz ugyan, hogy XIV. Lajos franczia király, a császár hadi szerencséje folytán Ausztria túlsúlyra jutásától tartva, a regensburgi békét megtörte és Németországot megtámadta, de a császár, bízva szövetségeseiben, kik közül Orániai Vilmos Francziaország ellen, Lengyelország és Velencze pedig a török ellen voltak őt támogatandók, úgy hitte, hogy a meggyöngült török birodalom ellen a háborút a franczia háború mellett is eredménynyel folytathatja. 1689.

Miután a császár saját hadi népéből is lassankint majd 30,000 embert volt kénytelen Magyarországból a Rajnához küldeni, e hiányokat Magyarországon toborzott új ezredekkel igyekeztek pótolni. a mi azonban csak hosszabb idő múltán válhatott lehetségessé,

Pedig új csapatokra nagy szükség lett volna. Az ország belsejében ugyan a törökök **Szigetvárt** Vecchi tábornok csapatainak majd két évi körülzárás után *1689 február 3-án* megadták, de a Batthiányi Ádám dunántúli főkapitány által körülzárt **Kanizsa** tovább daczolt, a Boszniában levő csapatokat Husszein pasa nyugtalanította, január 18-án és márczius 2-án magát **Zvornikot** is megrohanván, ép úgy **Dubiczát** is, minek folytán Piccolomini altábornagy gondja elég nagy volt. Szigetvár. Kanizsa. Zvornik. Dubicza.

A főssereg, melynek vezérletét a császár **Badeni Lajos** őrgrófra bízta — Lothringeni Károly herczeg a francziák ellen működő sereg vezére volt — csak julius közepén gyülekezett Nándorfehérvárnál, alig 24,000 főnyi számerőben. Heiszler 6000 fővel **Temesvárt**, a *Tunyogi Sámuel* által vezetett hajdúk **Nagyváradot** zárták körül. Bár Tunyogi a törökök egy kirohanása alkalmával elesett, Nagyvárad továbbra is körülzárva maradt. Temesvár. Nagyvárad.

Nagyobb hadműveletekbe egyelőre nem foghatván, Badeni Lajos hada egy részével a Morava völgyében Jagodina felé nyomúlt elő; de nagy túlerővel állván szemben, a hadi terv kívánalmainak hogy t. i. Szerbia déli részét is megszállja, meg nem felelhetett

1689. és egyelőre Haszán-Pasa-Palánkánál erődített állást foglalt, a többi hadakat itt bevárandó.

Ez idő alatt indította meg **Thökölyi Imre** vállalatát a Duna völgyében, a midőn is támogatva Huszein boszniai pasa csapatai és Ali pasa hajóhada által, Viddinből junius 23-án elindulván, három nappal később 8000 főnyi kurucz és török haddal **Feth-Islam**-ot, a mai *Kladovát* megtámadta és a benne levő császári őrséget *julius 8-án* megadásra kényszerítette. Thököly ezután *julius 15-én* a Dunán átkelvén, elfoglalta **Orsovát** és megnyitotta az utat egész Temesvárig, hol Heiszler hadosztálya állott.

Kladova. (Feth-Islam.) Orsova.

Thököly ezután legszívesebben Nagyváradra ment volna, de a szeraszkier Badeni Lajos csekélynek vélt erejét óhajtván megtámadni, mi talán Nándorfehérvár visszavételét is eredményezheti, Thökölyt arra utasította, hogy Nándorfehérvár felé nyomúljon elő. Thököly meg is indúlt, de útközben hallván, hogy Badeni Lajos serege újból támadólag előnyomúl, Heiszler hadosztályából pedig Herbeville tábornok egész Orsováig hatolt, hada egy részét a szeraszkier támogatására Nis felé küldte, míg maga **Orsovához** tért vissza. Itt augusztus 23-án megverte a császáriak egy Ujpalánkáról a Dunán bejött osztályát, s csak október közepén hátrált a császáriak elől Viddinbe, honnét a török főhadiszállásra Szófiába ment.

Orsova.

A bécsi udvari hadi tanácsot Thököly csekély győzelme is megfélemlítette és Orsovának Thököly által történt elfoglalása után Badeni Lajost utasította, hogy csak a gyalogságot hagyván Nándorfehérvárnál a Duna jobb partján, lovasságát a balpartra vigye át. De Badeni Lajos megmaradt *Haszán-Pasa-Palánkán*, hova egész seregét összegyűjtötte. Tudomást nyervén arról, hogy **Arab Redseb** pasa szeraszkier 20,000 főnyi hadával Krusevácz tájékán áll, hátráló mozdulattal őt támadó előtörésre akarta csábítani; ez azonban nem sikerült, mire az őrgróf a Nis irányában való előnyomulást határozta el.

E mozdulatot a fősereg, melynek élővédét a Csáky-huszárezred képezte, *augusztus 13-án* kezdte meg és a Morava jobb partjára átkelve el is jutott 20-án Jagodina környékére, melyet a szeraszkier előcsapatai sietve elhagytak; de az élelmezés nehézségei miatt itt előbb egy hétig vesztegelni, majd pedig *Grabováczra*

visszatérni kényszerült, a nélkül, hogy a szeraszkiert ütközetre kényszeríthette volna. 1689.

Ekkor a szeraszkier is, kinek serege időközben 40,000 főre emelkedett, megindúlt és a tatárokat a Morava jobb partján a császáriak üldözésére rendelvén, maga a főssereggel a bal parton Szendrő felé menetelt.

Badeni Lajos **Grabovácznál** hidat veretvén, gyalogságát a Morava bal partjára küldte át, míg a lovassággal a Resava folyó mögött maradt. Midőn a tatárok *augusztus 29-én* Galga khán vezérlete alatt közeledtek, a német lovasság őket Piccolomini és Veterani által vezetve, arczban, a Csáky és Deák magyar huszárezredek pedig St. Croix alatt oldalban támadták meg és szétverték. Grabovácz.

A grabováczi ütközet után a lovasság is a bal partra kelt át és másnap, *augusztus 30-án* mindkét főssereg megütközött. A császári lovasság, **Batocsina** felé előnyomulása közben, az erdőkből való kibontakozásnál véletlenül találkozván a törökökkel, azonnal visszanyomatott s a gyalogság mögé vonúlt, mely időközben harczra fejlődött. Redseb pasa most a császári gyalogságot támadta meg, de ennek és a császári ágyúknak tüze, bár a pasa a rohamokat többször megismételte, a törököket visszaűzte. A szeraszkier most kitartó ágyúharczot folytatott, mely a császáriaknak nagy veszteségeket okozott, és akkor ért véget, midőn Castell tábornok a lovasság egy részével a törökök oldalába tört. Redseb pasa ekkor egy hátrább fekvő előkészített védőállásba vonúlt, de nyomban követte a császári sereg, melynek szárnyai Piccolomini alatt a törökök bal, Pálffy Miklós alatt jobb oldalába törtek, mi a szeraszkiert újabb visszavonulásra bírta *Batocsinára*, hol harmadik állása és tábora volt. Itt dűlt el a harcz véglegesen és a szeraszkier, ki a harczokban 3000 főt veszített, futásnak eredt. Az egész tábor, 108 löveggel, az egész vonat stb. a császáriak kezébe került, kik a csatában állítólag csak 400 főt veszítettek. Batocsina.

Az élelmezés nehézségei Badeni Lajost arra kényszerítették, hogy Batocsinánál *szeptember 11-éig* időzzön, mi a szeraszkiernek alkalmat nyújtott seregét újból rendezni és a Szófiánál álló tartalékokból kiegészíteni. E sereggel azután a *Nis* mellett levő erődített táborba vonúlt, hol a harczot megújítani szándékozott.

Badeni Lajos, miután összeköttetéseit egy a Dunán Szendrő-

1689. Nis. (Nissza.)

nél vert hiddal biztosította, menetét tovább folytatta és Paracsinon, Alexinaczon át *szeptember 22-én* a Nis melletti török tábor elé érkezett.

Bárha az őrgróf a szeraszkier 40,000 főnyi serege ellenében csak 17,000 főnyi haddal rendelkezett, elhatározta a támadást. Ámde az állás arczvonala oly erős vala, hogy annak megtámadására még csak gondolni sem lehetett. A jeles vezért azonban ez nem ejtette kétségbe és míg csapatai egy kisebb részével a törökök bal szárnya ellen tüntetett, egy merész mozdulattal, melynek következtében ideiglenesen saját visszavonuló vonalát is föladta, a szeraszkier állását megkerülte és *szeptember 24-én* annak jobb oldalát és hátát támadta meg. A török lovasság előbb meg akarta akadályozni a császáriak e mozdulatát, de visszaveretvén, fejét annyira elvesztette, hogy saját gyalogságát is magával ragadta.

Redseb pasa csakhamar belátta, hogy állása tarthatatlan s egy hátrább fekvő állásba akart visszavonúlni; ámde lovassága, melynek e mozdulatot fedezni kellett volna, ismét visszavettetett s a futásban többé, bár az erélyes szeraszkier ágyúlövésekkel is megpróbálta, föltartóztatható nem volt. A példát hamar követték a többi csapatok s rövid idő alatt az egész török sereg szertefoszlott, s vad futással menekült. A császári lovasság a törökök egy részét a Nisava folyónak szorította, hol számosan belevesztek, de még sokkal nagyobb volt a csatatéren elesettek száma.

Több mint 10,000 török hullája hevert a fényes diadal mezején, melyet a császáriak állítólag csak 300 főnyi veszteséggel nyertek meg.

Különös és az egész előadás komolyságát veszélyeztető szokása volt ez időben a csatákról szóló hivatalos jelentéseknek, hogy a saját veszteséget nevetségesen csekély számban tüntetik föl, mint azt már Buda visszavételénél megemlíteni alkalmunk volt. Redseb pasa szeraszkier, mint azt már a batocsinai csatában is láttuk, nem volt hitvány ellenség; állásait szivósan védelmezte és a védelmet mindig többször megújította; egy ily vezérrel való küzdelemben a döntő csata, melyben a pasa több mint 10,000 főt vesztett, a győzőtől is jelentékenyebb áldozatot követelt, mint a milyet hivatalosan beismernek, vagy pedig, máskép a dolog nem lehet, idétlen túlzás az ellenség óriási vesztesége.

A Szófia felé visszavonuló törököket Badeni Lajos október 1689.
2-áig üldöztette, megszállván e közben Pirot várost és a Dragomán szorost. A vezér szívesen folytatta volna a támadást Szófia felé, de seregének csekély száma mellett ez keresztülvihető nem volt. Az őrgróf tehát, miután Nisben 8800 fő, a sereglétszámának fele, Piccolomini altábornagy alatt Dél-Szerbia védelmére visszamaradt, irányát a Timok völgynek vette, hogy a Thököly által elfoglalt Kladovát visszavegye, Heiszlert pedig Szendrőnél a Dunán való átkelésre és Orsova visszafoglalására utasította.

Még útközben értesülvén arról, hogy Thököly Kladovát elhagyta, az őrgróf **Viddinnek** tartott és *október 14-én* Husszein Viddin.
pasát, ki itt mintegy 9000 fővel rendelkezett, táborában körülzárta. A támadás már másnap megindult. Veterani tábornok visszaűzte Ali pasa dunai hajóhadát és a viddini török tábor jobb oldalát rohanta meg, míg ugyanakkor a fősereg arczvonalban támadt. Husszein pasa, ki öreg és beteges ember volt, nem soká védekezett és a tábort elhagyván, a várost föladta. A fellegvárban levő 2500 török azonban a császáriak rohamát visszaverte s csak október 19-én, szabad elvonulás föltétele mellett, capitulált.

Badeni Lajos Viddinbe császári helyőrséget tevén, Kladovára ment, két dragonyos-ezredet innét Piccolomini tamogatására küldött, a megmaradt részt pedig Oláhországban óhajtotta téli szállásokra bocsátani; a szerződés azonban csak akkor jött létre, midőn Heiszler altábornagy Erdélyből Bukarest felé betörni készült.

Piccolomini altábornagy Nist megerősítvén, a török hatalom ellen fölkelésben levő szerbek segítségével egész Ó-Szerbiát, Kacsanik, Üsköb, Pristina, Prizren stb. városokkal megszállotta és a szerbek jövő évi fölkelését előkészítette. Kár, hogy a jeles vezér és kitünő ember, ki az egész vidék rokonszenvét bírta, november 9-én Prizrenben meghalt.

A délnyugati részeken történtekből csupán azt kell fölemlítenünk, hogy míg Badeni Lajos a Morava völgyében működött, Draskovics gróf megvert egy török hadat julius 20-án **Zernionnál,** Zernion.
ellenben a törökök 19 napi ostrom után visszafoglalták **Zvornikot.** Zvornik.
Ezután a hadműveletek, bár csak rövid időre, szüneteltek.

Az 1690-ik évi hadjárat. Nándorfehérvár újbóli 1690.
elvesztése. A szerencse, mely a császáriak zászlóihoz immár

1690. hét esztendeje állhatatosan hű maradt, a következő 1690-ik évben nekik hátat fordított. A franczia háború nemcsak a német birodalmi hadakat, de a császári sereg nagy részét is lekötve tartotta, a Magyarországon és Szerbiában levő csapatok pedig, rosszúl élelmezve, harczképességüket mindinkább veszítették, annál is inkább, mert ritkuló soraik ki nem egészíttettek, szükségleteik nem pótoltattak.

Pedig a végső szükségbe jutott török birodalomnak ép ez időben megmentője támadt **Köprülizáde Musztafa** újonnan kinevezett nagyvezírben, Köprülizáde Ahmednek, az 1663—64-ik évi hadjáratok hadvezérének jeles öcscsében, ki a birodalom segélyforrásait ügyesen fölhasználva, nemcsak hogy nagy, hatalmas sereget gyüjtött össze, de értett ahhoz is, hogy a seregbe lelkesedést, önbizalmat öntsön. A nagyvezír szándéka az volt, hogy az egybegyüjtött, több mint 100,000 főnyi sereggel Szerbiát Nándorfehérvárral együtt visszaveszi, másrészt pedig *Thököly Imrét*, kit az előbbi nagyvezírek elhanyagoltak, egy hadtesttel Apaffy Mihály elűzésére és Erdély elfoglalására küldi.

Thököly Imre erdélyi hadjáratát a következő szakaszban külön óhajtván tárgyalni, ezúttal a szerbiai és ezzel kapcsolatos hadi eseményekkel foglalkozunk.

Szerbiában a derék Piccolomini helyét *Veterani* altábornagy volt elfoglalandó, de míg ő Viddinnél kapott sebeiből kiépült, a parancsnokságot egyelőre *Holsteini Károly* herczeg tábornok vette át. De ő és alparancsnokai, maguk is a föld népét zsarolván, csapataikban oly fegyelmetlenséget idéztek elő, hogy ezek a Magyarországon megszokott rablásokat és fosztogatásokat a legnagyobb mértékben folytatván, a szerb lakosság rokonszenvét teljesen elvesztették s az ezentúl velök szemben ellenséges indulattal viseltetett.

Mihelyt a nagyvezír a szerbek e hangulatáról tudomást nyert, jelentékeny számú tatár hadakat küldött a Balkánhoz, ezeket a Szerbiába való benyomulásra utasítván. A császári parancsnokok, a helyett, hogy csapataikat az erős Kacsanikban összpontosították volna, azokat a határ mentén szétforgácsolták. Ennek folytán csakhamar elesett **Pirot**, midőn pedig Holstein a **Kacsaniknál** levő csapatokkal, összesen mintegy 3500 emberrel a tatá-

Pirot.
Kacsanik.

rokat megtámadta, csekély hada teljesen szétveretett. E vereség a 1690.
törökök kezébe juttatta Kacsanikot, Pristinát, Novi-Bazárt, Holstein pedig a sereg romjaival Ó-Szerbiát föladva, Nisbe futott. Itt találta a fölgyógyult Veteráni altábornagy a császári csapatokat, melyekkel azonban most már ő is csak Nis védelmére szorítkozhatott.

Badeni Lajos őrgróf még a tél folyamán emlékiratot nyújtott át a császárnak, melyben kifejtette, hogy a sereg jelen gyöngeségében csupán az Unna, Száva, Alsó-Duna és Erdély határvonalának megvédelmezésére kell szorítkozni, Szerbiát ellenben, Nándorfehérvár kivételével, ideiglenesen föl kell adni. Ámde a hiszékeny Veterani, kihez a szerbek — maguknak a nagyvezír megérkeztéig nyugalmat biztosítandó — némileg közeledtek, a bécsi udvart azzal kecsegteté, hogy csak 12,000 főnyi császári sereggel is képes egész Konstantinápolyig hatolni, mert a Balkán népei tömegesen fogják zászlóit követni. Lipót császár hitelt adott e csalóka reménynek s mig Nis megvédelmezésére *Stahremberg Guido* altábornagy parancsnoksága alatt 4000 főnyi hadat rendelt, a császári sereg többi részeit, mintegy 12,000 főt Jagodinánál rendelte összpontosítani. Badeni Lajos nem osztotta Veterani és a császár reményeit és fölmentését kérte; a császár kívánatának azonban végre is engedve, julius végén elutazott Jogodinába, hova *augusztus 26-án* érkezett meg.

A viszonyok azonban ekkorra már nagyon megváltoztak. Köprülizáde Musztafa nagyvezír Nist, a ruméliai pasa Viddint ostromolta, Thököly pedig Heiszlert a zernyesti csatában megvervén, (l. ez eseményeket részletesebben később) elfoglalta Erdélyt.

Badeni Lajos ily viszonyok közt, a nagyvezírrel úgy sem mérkőzhetvén meg, a seregnél egybehívott hadi tanácscsal egyetemben legsürgősebbnek Erdély megmentését tartotta s miután Aspremont altábornagyot egy kisebb haddal Nándorfehérvárra küldte, maga a főssereggel Erdély visszavételére indult.

A nagyvezír 80,000 főnyi serege augusztus közepe táján jelent meg **Nis** előtt és miután *Stahremberg* altábornagy a meg- Nis.
adásra vonatkozó fölhívást visszautasította, *augusztus 16-án* a vár rendszeres ostromához fogott. Stahremberg 24 napig tartotta Nist, de miután a főseregnek Erdélybe vonulása folytán fölmen-

1690. tésről szó sem lehetett, *szeptember 8-án* a várat, Nándorfehérvárra való szabad elvonulás föltétele alatt, átadta.

Viddin. Még előbb, augusztus 29-én, esett el a Hompesch ezredes által gyarlón védelmezett **Viddin**, alig öt napi ostrom után, melyet a ruméliai pasa 15,000 fővel a szárazföld, Mezzomorto renegát pedig a török hajóhaddal a Duna felől folytatott. A törökök

Galambócz. megszállották ezután még a császáriak által elhagyott **Galambóczot** is.

Szendrő. Köprüli Musztafa nagyvezír seregével Nisről **Szendrőre** menetelt s miután e fontos helyet *szeptember 24-én* rohammal be-

Nándor-fehérvár. vette, a Dunán fölfelé húzódva *október 1-én* **Nándorfehérvár** alá szállott.

Nándorfehérvár védelmére *Aspremont* altábornagy mintegy 5000 főnyi had fölött rendelkezett, de maga a védelemre nem volt alkalmas és jellemző reá, hogy Nándorfehérvár bekövetkező ostromában még Szendrő eleste után sem hitt. A császár azonnal leküldte ugyan *Croy* herczeg tábornagyot, de mire az leérkezett, már a dolgok rosszúl állottak. A törökök már *október 4-én* elfoglalták a vár külső védőműveit, további három nap múlva pedig a fő-mellvédig jutottak; a császáriak ellenben a Viziváros tarthatatlan erődjét kiüríteni voltak kénytelenek. *Október 8-án*, ép Croy herczeg megérkezése napján, egy török bomba fölgyújtotta a vár egyik tornyát, míg három egymást követő, valószínűleg árulás következtében keletkezett, robbanás a vár mindhárom lőporraktárát légberöpítette. Ennek hatása borzasztó volt; a várfalakból nagy részek, az ágyúkkal együtt az árokba hullottak, a védők százával vesztek el a falak, sziklák leomlása következtében, a kik pedig megmaradtak, eszeveszetten menekültek el a Dunán levő hajókon. Maga Croy herczeg és Aspremont is csak nehezen menekültek a várból, melybe a törökök minden oldalról behatoltak s a kit még benn találtak, fölkonczolták.

Nándorfehérvár tehát már két év múlva ismét elveszett s újból a törökök kezeibe került.

A bécsi udvar mód nélkül megrémült az események hallatára, annál is inkább, mert Magyarországon nem volt császári sereg, mely a nagyvezírnek útját állhatta volna s ha Köprüli Musztafa akarja, akár Budát is visszaveheti.

A császáriak szerencséjére azonban a nagyvezír megelégedett az elért eredményekkel, s maga Nándorfehérvárnál maradván, csupán a boszniai pasát küldte Eszék megvételére, egy 10,000 főnyi hadtestet pedig a még mindig körülzárt Temesvár, Gyula és Nagyvárad fölmentésére. 1690.

A boszniai pasa azonban **Eszék** ellen, melyet Croy herczeg és Stahremberg Guido erélyesen védelmeztek, nem boldogúlt s miután a várbeliek november 5-én végrehajtott kirohanása alkalmával tetemes veszteséget szenvedett, kénytelen volt vállalatával fölhagyni. Eszék.

A déli hadszínhelyen a fő hadműveletek ezzel véget értek.

A *nyugoti hadszínhelyen* a hadi eseményeket Batthiányi Ádám és Zichy István kedvezően vezették be az által, hogy a már rég ostromolt **Kanizsát** végre április 23-án megadásra kényszerítették. Kanizsa.

A horvát határokon kisebb jelentőségű harczok folytak, melyekben a horvát császári hadak **Banjaluka**, **Kozaracz** és **Krupa** helységeknél kisebb eredményeket vívtak ki, de elvesztették **Bródot**, Dubiczát, Nándorfehérvár eleste után pedig **Pozsegát** is. Banjaluka. Kozaracz. Krupa. Bród. Pozsega.

Thököly Imre erdélyi hadjárata 1690-ben. Köprülizáde Musztafa nagyvezír átlátta nagy jelentőségét annak, hogy **Thököly Imre**, mint Erdély fejedelme Lipót császárnak fölötte nagy ártalmára lehetne s szívesen engedett a franczia udvar sürgetésének, mely szintén Thököly erdélyi fejedelemségét kívánta. Midőn tehát a hadműveleteket a császáriak ellen fölveendő volt, Thököly Imrét a junius 8-án kelt athnáméval a hűtelen és különben is már elhalt Apaffy Mihály helyére, a Bethlen Gáborral annak idején megállapított föltételek mellett, *Erdély fejedelmévé* nevezte ki s mellé adván a cserkesz *Ahmed* szilisztriai pasát, mint szeraszkiert és mintegy 15,000 főnyi török-tatár hadat, őt Erdély elfoglalására utasítá.

Az Erdély védelmével megbízott **Heiszler** altábornagy a telet Oláhországban töltött mintegy 3000 főnyi hadtestét már kora tavaszszal kénytelen volt Erdélybe visszavezetni, mert Brankován oláh vajda mindinkább a törökök részére hajolt s a császári csapatok Oláhországban veszélyeztetve voltak. E hadtesten kívül még 1200 lovas állott *Heister* tábornok alatt Karánsebesnél, hogy az

1690. erdélyi hadtest és a Jagodinánál gyülekező császári fősereg közt összeköttetést tartson. Ellenben tetemes támogatást nyert Heiszler az erdélyi hadaktól, melyek fölhívására **Teleky Mihály** főgenerális vezérlete alatt hadtestét mintegy 4—5000 fővel erősítették, míg egy dandár *Gyulay László* által a Vaskapunál állíttatott föl, hogy e szorost Heisterrel együtt megvédelmezze.

Augusztus közepe felé Thököly Imre Bukarest és Pitest közt álló serege az oláhokkal és némi magyar kurucz csapatokkal már mintegy 20,000 főre emelkedett, s midőn Thököly megtudta, hogy Heiszler és Teleky hadaikkal a Bodza szoros mögött állanak,

Törcsvár. *augusztus 15-én* egész váratlanul a **Törcsvári** szoros előtt termett s az ott levő erődöt 300 kurucz hajdújával rajtaütéssel elfoglalta. Mielőtt azonban az eltorlaszolt szoroson az átjárást kierőszakolhatták volna, Heiszler és Teleky Bodzát otthagyva, ide siettek és a szoros védelmére állást foglaltak. Thököly ezt látva, az oláh vajdát saját hadával s némi török csapatokkal a császáriakkal szemben harczba állította, de ezalatt kuruczaival és a tatárokkal, a hegyeken keresztül, meredek ösvényeken, oly helyeken «hol nem lovas, de még gyalogos sem járt soha előtte» a hegységen áthatolt s mintegy 10,000 emberrel a mit sem sejtő s még mindig a vajdával küzdő Heiszler és Teleky hátában termett.

A döntő csata kikerülhetetlen volt s Teleky Mihály balvégzetét sejté, midőn a császári tábornok és saját alvezérei előtt mondá: «Im ezt a fejér szakállamat ide Kegyelmetek köziben hoz-

Zernyest. tam s kész vagyok itt meg is halni!» **Zernyest** és Tohán közt, *augusztus 21-én*, ment végbe a küzdelem, mely a császári és az erdélyi hadak teljes vereségével végződött. Heiszler altábornagy, Dória ezredes és még más 20 tiszt fogságba estek, Teleky Mihály és még számos erdélyi főúr halva maradtak a csatatéren; alig 500 ember menekült el. Thököly Imre régi barátját, engesztelhetetlen ellenségét, saját ruháiba öltöztette s úgy küldte el az öz-

Brassó. vegynek, míg maga **Brassóba** ment, melynek tanácsa már a zernyesti csatatéren üdvözöltette.

Szeptember 15-én az erdélyi rendek Thököly Imrét a Keresztény-szigeten, Szeben mellett, tartott országgyűlésen fejedelemmé választották, míg Erdélyt a tatár hadak szerte dúlták. Thököly

most követséget küldött a császárhoz s hódolatát ajánlotta fel, ha az erdélyi fejedelemségben megerősíttetik, német birodalmi herczegi czímet és tábornagyi méltóságot kap, összes birtokai visszaadatnak stb. 1690.

Mindezekre a császár kitérő választ adott. A valódi választ **Badeni Lajos** őrgróf hozta meg, ki Szerbiából hozott seregével szeptember 19-én a Vaskapu-szoroson áthatolván *szeptember 21-én* Petróczit és Sándor Gáspárt **Hátszeg** mellett megverte s miután Thököly vele megütközni nem mert, október 3-án Szebenbe bevonúlt. Thököly alkudozásokat kezdett, remélvén, hogy ez alatt a nagyvezír által, ki időközben már Nándorfehérvárt megvette, megsegíttetik, vagy a császári sereg a törökök előnyomulása folytán Erdélyből kivonatik. Thököly e reményei a megvalósuláshoz közeledtek, midőn a császár Badeni Lajos seregét valóban visszahívta, hogy a nagyvezír előnyomulásának útját állja. Szerencsétlenségére azonban a nagyvezír hadjáratát Nándorfehérváron túl ki nem terjesztette s így a császári sereg továbbra is Erdélyben maradhatott; az őrgróf ennélfogva Thökölyt tovább üldözte s végre *október 25-én* a **Bodza** szoroson át Oláhországba szorította ki. Hátszeg. Bodza.

Badeni Lajos őrgróf ezután a parancsnokságot Veterani lovassági tábornoknak adván át, téli szállásokra Felső-Magyarországba vonúlt. De még Szatmárban időzött, midőn hirét vette, hogy Thököly a **Törcsvári** szoroson át újból az országba tört és a Hannoveri herczeg dandárát szétverte, míg másrészt a tatárok Erdélybe benyomúlva, Herbeville dragonyos ezredét **Tordánál** megverték és szétűzték. E hírekre Badeni Lajos őrgróf a körüle levő hadakkal azonnal fölkerekedve, Erdélybe menetelt, a tatárokat **Gyalunál** megverte és Nagyvárad felé szorítá. Thököly ellen nem volt szükséges tovább mennie, mert ezt már Veterani **Törcsvárnál** megverte és Oláhországba visszaüzte. Törcsvár. Torda. Gyalu. Törcsvár.

Ezzel Thököly Imre erdélyi fejedelemsége, hat hónapig tartó dicsősége, véget ért. Thököly ezután nem egyéb, mint bolygó martalócz vezér, kit a porta hol itt, hol ott használ föl s végül a karlóczai béke után félrelök; de — dicséretére legyen mondva — a császár ellen mindvégig megvédelmez.

Az erdélyi fejedelmi méltóság ezután megszünik. Mert Lipót császár, bizonyára első sorban Thököly Imre betörésének hatása

1690. alatt, kiadta ugyan 1690 október 16-án az erdélyi rendek követének, Bethlen Miklósnak, az Erdély alkotmányát biztosító diplomát, de az ifjú Apaffy Mihályt a fejedelemségben meg nem erősíti, s az ország igazgatására egy a rendek által választandó, de a király által megerősítendő *kormányzót* s mellé *kormánytanácsot* rendel. A fejedelmi méltóságot, mely az esetben, ha a hadi szerencse netán ismét a töröknek kedvezne, újabb szakadás forrásává lehetne, a bécsi udvar még korlátozott hatalommal sem akarta többé helyreállítani.

A török háborúk a karlóczai békéig.

1691. **Az 1691-ik évi hadjárat; a szalánkeméni csata.** A megelőző év szerencsétlenségei meggyőzték a császárt, hogy Magyarországot a törökök ellen csak nagyobb haderővel védelmezheti meg s e tekintetben elég buzgó gondoskodást látunk. A császári hadak egy része a Rajnától Magyarországra rendeltetett, Brandenburgból 6000, Bajorországból 2000 főnyi segélyhad biztosíttatott, a magyar hadak újra szerveztettek s így a Magyarországon levő haderők száma 85,000 főre emeltetett. Ebből a fősereget **Badeni Lajos** őrgróf vezénylete alatt 55,000 fő volt alkotandó, 12,000 fővel *Veterani* lov. tábornok Erdély megvédelmezésére rendeltetett, míg a fönmaradó részből egy hadtest Nigrelli tábornok alatt Felső-Magyarországot volt fedezendő; a többi a várak helyőrségeinek erősítésére fordíttatott.

A fősereg Budán gyülekezett, honnét Eszéken át Nándorfehérvár ellen volt működendő. A sereg *julius közepén* már Mohácsnál volt, midőn azonban a fővezér Eszékre előre sietve, arról nyert tudomást, hogy a nagyvezír Zimonynál erődített tábort készíttetett s ott már 30,000 főnyi sereget összpontosított, elhatározta, hogy a Dunán átkelve, Pétervárad felé menetel, hova a sereg *julius 29-én* meg is érkezett. Itt vette a fővezér a hírt, hogy a
Titel. törökök **Titelt** elfoglalták.

Augusztus 4-én indúlt meg a császári sereg a Duna jobb partján lefelé s 5-én Szalánkeméne, majd a nagy hőség miatt, mi sok betegséget támasztott, többszörös szünetekkel augusztus

12-én Zimony alá érkezett, melynek erődített táborában **Köprüli Musztafa** nagyvezir már 100,000 főt egyesített, a mellvédeket pedig 200 löveggel koronázta. Badeni Lajos 45,000 főre olvadt seregével ez állást meg nem támadhatta, minek folytán az erődített tábortól előbb Zimonyig, majd *augusztus 16-án és 17-én* ismét Szalánkemén felé hátrált. 1691.

A nagyvezír augusztus 15-én megmaradt erős, bevehetetlen állásában, de már másnap, nyilván kétszeres túlerejére támaszkodva, a nyilt síkon való mérkőzést is lehetőnek tartván, megindult a császári sereg után, mely augusztus 17-én **Szalánkemén-nél**, bal szárnyával a Dunára támaszkodva, állást foglalt. Badeni Lajos őrgróf itt várta a nagyvezír támadását, de az — talán a főhadiszállásán levő franczia tisztek és Thököly Imre tanácsára — az augusztus 17-éről 18-ára következő éjjelen, lovasságát az arczvonal előtt meghagyván, a császári sereg állását balra megkerülte és 18-án reggel a császáriak háta mögött, a Kosevácz magaslaton foglalt állást, melynek jobb szárnyára azután lovasságát is bevonta. Szalánkemén.

A nagyvezír e mozdulata ügyesen volt ugyan végrehajtva s a császári fővezért összeköttetéseitől elvágva, pillanatnyilag kritikus helyzetbe hozta; de saját helyzete sem vált jobbá, mert a török sereg most háttal a Dunának állott; igaz, hogy a magaslat, melyen a török sereg állást foglalt a császáriak állása fölött uralkodott, s hogy a török sereg a császárit számra kétszeresen fölülmúlta s így a dolgot megkoczkáztatni lehetett. De Badeni Lajos hidegvérű, tapasztalt vezér volt, a kit nem vala könnyű zavarba hozni. Azt határozta, a mit különben úgy sem kerülhetett ki, hogy a nagyvezír seregét megtámadja. Ehhez *augusztus 18-án* az egész hadsereg arczvonalát északra fordítván, az új hadrendet a következő módon (lásd a csatavázlatot a túloldalon) alkotta meg:

A jobb szárnyon helyezte el *De Souches* táborszernagyot 20 gyalog zászlóaljjal és az összes nehéz tüzérséggel, a középet *Barfuss* tábornok alatt a brandenburgi, 17 gyalog zászlóaljból és 31 lovas századból álló, segélyhad képezte, a balszárnyat *Dünnewald* tábornagy 16 zászlóaljjal és 85 lovas századdal; tartalékul a Dunára támaszkodó jobb szárny mögött 43 lovas század szolgált

1691. *Holstein* herczeg parancsnoksága alatt. A vonat erődítések mögött és megfelelő födözettel szintén a jobb szárny mögött állott.

Augusztus 19-én délután három órakor adta meg az őrgróf a jelet a támadásra, mely a császári sereg sorsa fölött volt döntendő s mely kifejlődésében a század legnagyobb csatáinak egyikét eredményezé.

De Souches táborszernagy a nagy ágyuüteget egész 200 lé-

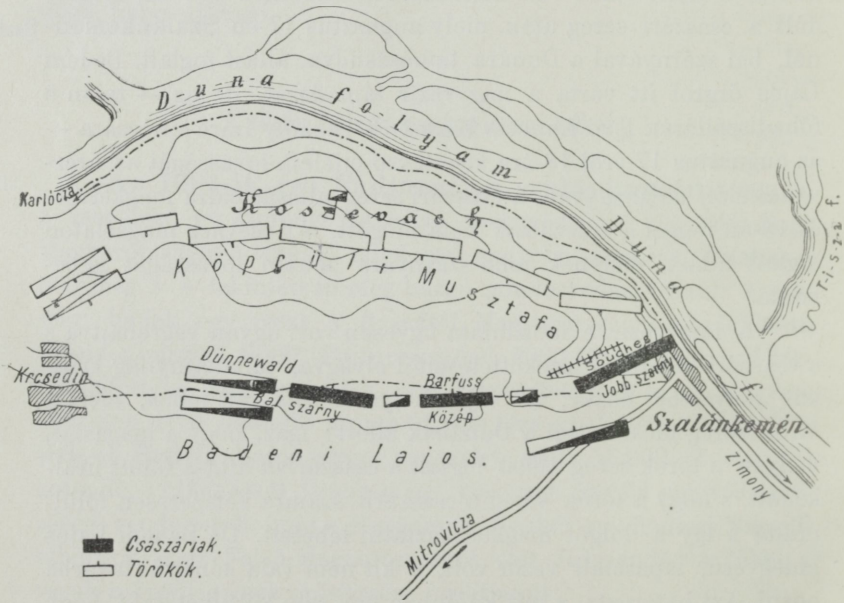

A szalánkeméni csata.
1691 augusztus 19 én.

pésre a török arczvonal elé tolván, megkezdette a tüzelést, melynek oltalma alatt a gyalogság előnyomúlt és a török erődítések mellvédét elérte. De a rohamot személyesen vezető táborszernagy elesett, a janicsárok öldöklő tüze pedig visszaűzte a derék csapatokat; a törökök nyomban utánnuk rohantak, de a tartalék lovasság a visszavetett gyalogság segélyére sietve, a törököket ismét erődítéseikbe szorította vissza. Most Stahremberg Guido tábornok

újította meg a támadást, még pedig kétszer egymásután, de szin- 1691.
tén hiába; mindkét rohama visszaveretett.

A harmadik roham után a császáriaknál bekövetkezett kimerülést Köprüli Musztafa nagyvezír ügyesen lovas ellentámadásra használta föl, melylyel a császáriak harczvonalát a jobb szárny és közép csoportok közt át is törte, a közelében levő zászlóaljakat pedig szétverte. E veszélyes pillanatban, mely már az egész csata sorsát kétessé tette, a brandenburgi lovasság tört elő és a török szpáhikat oldalba támadván, őket visszavonulásra kényszerité. Habár e jeles támadással a csata e ponton helyre is volt állítva, a siker még messze vala, mert Dünewald tábornagy, kinek a törökök jobb szárnyát átkarolólag megtámadni kellett volna, részint a terep nehézségei, részint a nagyvezír ellentámadásai miatt tért nem nyert. Az őrgróf törekvései mindenütt sikertelenek maradván, a küzdelem általában a császáriakra kedvezőtlen volt.

Badeni Lajos most személyesen ment a balszárnyra és annak csapataival sikerült is neki az ott álló török lovasság oldalába és hátába törni. Míg ugyanis a szárny gyalogsága támadásra indult, a tartalék lovasság a saját sereg balszárnyán kívül került s most Dünewald lovasságával együtt vetette magát a 40,000 főnyi török lovasságra, mely a 128 lovas századdal, nagy erővel, az ellenség oldala és háta ellen intézett rohamot ki nem bírván, megfutott; miután pedig ugyanekkor a császáriak közepe és jobb szárnya is támadott s a török erődítésekbe helyenkint be is hatolt, a csata sorsa el volt döntve. A csatának a viszonyokból folyó egyik furcsasága, hogy a megfutó török lovasság, hogy Nándorfehérvár felé jusson, s hogy a Dunába ne szoríttassék, a császáriak harczvonalain áttörni volt kénytelen; ez áttörés azonban, mely nem tervszerű harczászati művelet, hanem a kétségbeesés következménye volt, veszélyessé nem vált, sőt a császáriak szivesen nyitottak útat. Sokkal nehezebb volt a janicsárokkal elbánni, kik magukat sánczaikban halálos elszántsággal védelmezték s csak nagy erőfeszítéssel voltak leküzdhetők.

Köprüli Musztafa pasa nagyvezír maga személyesen is hősileg küzdött s midőn a csatát veszve látta, a szeraszkierrel egyetemben a halált kereste. Meg is találták mindketten s velük még 18 pasa, több mint 100 törzstiszt és 20,000 török harczos.

1691. A császáriak részéről De Souches táborszernagy, Holstein és Ahremberg herczeg tábornokok, számos törzstiszt és 7500 ember esett el a küzdelemben, melyet Badeni Lajos őrgróf jelentésében «a század legkeményebb, legvéresebb csatájának» nevez.

A zsákmány óriási volt; 154 löveg, 10,000 sátor, 10,000 bivaly, 5000 ló, 2000 öszvér, 54 láda pénz stb.

A császár Badeni Lajos őrgróf tábornagynak a csata után a «*General-Lieutenant*» (fővezér, a császár helyettese a hadseregnél) czímet és Győr kormányzóságát, a spanyol király az aranygyapjas rendet adományozta.

A török sereg a szalánkeméni csata után részben Nándorfehérvárra és Nisre menekült, részben pedig szétzüllött, elszéledt.

Orsova. Mehádia. Karánsebes. Lugos.

Az elszéledtek közt volt Thököly Imre is, ki a hadjárat elején a nagyvezír megbízásából megvette **Orsovát, Mehádiát** és **Karánsebest,** majd lövette **Lugost,** de azután Nándorfehérvárra hivatván, csekély kurucz hadával részt vett a szalánkeméni csatában is. Befolyását és szereplését az írók kezdetben túlbecsülték, de az újabb kutatás kimutatta, hogy biz az csekély volt, s a nagy megkerülés eszméje is alighanem inkább a franczia tisztektől eredt, mint Thökölytől. A csata után Thököly ismét Magyarországra ment, hol Petróczyval együtt, némi kurucz-tatár haddal Temesvár, Gyula és Jenő tájékán barangolt.

Bárha a török seregtől a csata után többé tartani nem kellett, a császári fővezér még sem volt abban a helyzetben, hogy a sereggel, melyben a sebesültek és betegek száma óriási volt, a császár kívánságához képest Nándorfehérvár ostromához fogjon: ellenben megengedhetőnek látszott Temesvár vagy Nagyvárad megtámadása, hol inkább körülzárásról, mintsem ostromról volt szó. De még e kettő közül is inkább Nagyvárad volt választandó, mint a mocsaras környékű Temesvár.

Croy herczeg tábornagy alatt négy lovas és öt gyalog ezred, továbbá Batthiányi huszárjai a Szerémségben visszahagyattak, a sereg többi része pedig, most már csak 14,000 fő, *augusztus 24-én* elindúlt a csatatérről, átkelt szeptember 6-án a Dunán s a Tisza mentén Szolnokra menetelt, hova *szeptember 22-én* megérkezett;

itt a Budáról és Egerről jövő ostromlövegeket bevárva, szeptember 1691.
27-én átkelt a Tiszán, szétverte másnap **Pocsajnál** Thököly alve- Pocsaj.
zérének, Petróczy Istvánnak egy 600 főnyi lovas csapatát s útját Várad felé folytatva, *október 10-én* Biharhoz érkezett.

Nagyvárad a tulajdonképeni városból, az ennek keleti oldalán Nagyvárad.
levő fellegvárból és az Olaszi külvárost körülvevő palánkából állott. A várost tornyokkal erősített falak körítették, árkaiban a Körös és Pecze vize folyt. Dél felől a Pecze patak mocsarakat alkotott, melyek miatt a megközelítés nehéz vala, észak-keleten ellenben a magaslatok uralkodtak a vár fölött. A vár élelemmel és lőszerrel jól volt ellátva, török őrsége mintegy 3000 fő volt, 60—80 löveggel. Közelében voltak a török kézben levő Gyula és Jenő, Temesvárnál pedig Thököly Imre állott 6—8000 kurucz és tatár haddal.

Badeni Lajos őrgróf serege, melyben magyar hajdúk és huszárok is valának, midőn a várost *október 12-én* körülzárta, az időközben beérkezett erősbítések daczára sem volt több 13—14,000 főnél. Másnap megnyittattak a közeledő árkok, október 14-én pedig megkezdődött a vár lövetése a Szt. István-hegyről 12, egy másik ütegből hét löveggel.

E napon foglalták el a *Molnár* ezredes által vezetett magyar hajdúk **Belényes** várát. Belényes.

Október 16-án este Stahremberg és Barfuss tábornokok bevették rohammal az Olaszi palánkát. Két nappal később a sereg átkelt a Körös és Pecze folyókon és a város ellen kezde működni; a lövetés itt oly jó eredménynyel járt, hogy a törökök október 24-én a rohamot be sem várva, a várost föladták és a fellegvárba húzódtak vissza. Az őrgróf most a Körös és Pecze közt egy széles párhuzamos vívó árkot emeltetett, melyből október 27-én már 18 mozsár vetette a bombákat a várba, ott nagy rémületet gerjesztvén.

November 3-án a császáriak levezették a Körös és a Pecze vizét az árkokból s a pasát megadásra hívták föl, de siker nélkül.

A vár mindennek daczára már csak rövid ideig lett volna tartható, midőn közbelépett a Hofkriegsrath, mely a zöld asztalnál úgy számította ki, hogy az ostrom még két hónapig is eltarthat s nagy veszteségeket okozhat, s az ostromot «hogy a császári had-

1691. sereg a hadjárat folytatására megtartassék» *november 5-én* félbeszakíttatta.

A vár tehát megmaradt a török kezében s csupán szorosan körülzárva tartatott, mely czélra Auersperg tábornok parancsnoksága alatt nagyobbára magyar csapatok, Molnár, Gyurkó, Kis Balázs és Horváth János ezredesek alatt hagyattak vissza. A császári ezredek téli szállásokra a környéken helyeztettek el.

Míg a császári fősereg Nagyvárad ostromára menetelt a
Lippa. Veterani által vezetett *erdélyi sereg* ostrom alá fogta **Lippát** és azt szeptember 12-én be is vette; ott maradt Várad ostroma alatt, annak megszüntetése után pedig visszavette a Thököly által a
Lugos. Karánsebes. tavaszszal elfoglalt **Lugost** és **Karánsebest.** Thököly ezt megakadályozni nem volt képes és tatárjaival november végén Pozsarevácz tájékára vonúlt.

A *déli végeken* a törökök még a hadjárat előtt elfoglalták
Novi. Unna. **Novit,** de azután Erdődy Miklós bán által az **Unna** mellett megverettek. A szalánkeméni csata után a bán a Száva jobb partján
Pozsega. Bród. Gradiska. Pakrácz. portyázott, míg Croy herczeg visszafoglalta **Pozsegát, Bródot, Gradiskát** és **Pakráczot,** mi által egész Szlavónia ismét fölmentetett.

1692. **Az 1692-ik évi hadjárat; Nagyvárad visszavétele.** A franczia háború miatt ugyan a császári hadak egy részét Olaszországba kellett küldeni, de ezek helyett német birodalmi, dán és angol segélyhadak szereztettek. Míg azonban ezek beérkezhettek, sok időbe telt s így a fősereg hadműveletei csak későn voltak megindíthatók.

A hadi események nem is a főseregnél, hanem Nagyvárad vidékén kezdődtek. A várat körülzáró csapatok parancsnoka *Auersperg* tábornok ugyanis, tapasztalva, hogy a váradi törökök Gyuláról
Gyula. még mindig élést szereznek, **Gyula** ellen rajtaütést határozott. E czélra három császári lovas ezreddel és 1000 lóra ültetett gyalogossal *1692 január 6-án* útnak indúlván, miután Berettyó-Ujfalúnál *Molnár* ezredes hat hajdú-századát és néhány rácz századot magához vont, január 12-én észrevétlenül egy órányi távolságra Gyulához férkőzött. A következő napon *január 13-án* a császáriak három oszlopban indúltak Gyula három palánkja ellen, mindhármat egyszerre megtámadandó. A roham reggel 6 órakor hajta-

tott végre és a törököket annyira meglepte, hogy a palánkokat oda hagyván, a várba vonúltak vissza. 1692.

A vár ellen azonban Auersperg nem boldogúlt, mit a bécsi udvari hadi tanács előtt azzal szépítgetett, hogy a magyar és rácz hajdúk a palánkok bevétele után azonnal zsákmányolni kezdének és a várost fölgyújták. Auersperg tehát a palánkokat elrombolván, visszatért Nagyvárad alá.

De Auersperg itt sem ment semmire s **Nagyvárad** ostromában nevezetesebb fordulat akkor állott be, midőn az ostromzáró hadak parancsnokságát a Zernyestnél Thököly Imre fogságába jutott s most Thököly neje Zrínyi Ilonáért kicserélt **Heiszler** lovassági tábornok vette át. Heiszler *április 29-én* érkezett Várad alá s vele a múlt évben már Várad ostromában közreműködött csapatok közül mintegy 5000 fő, melyekkel Heissler az ostrommunkálatokat s a vár lövetését is, *május 7-én* újból megkezdte. Nagyvárad.

Május 17-én már széles rés volt lőve a megtámadott bástyán, három nappal később pedig egy öreg molnár vezetése alatt, ki 1660-ban látta, hogy a török a vizet hol és mikép csapolta le, megkezdődött az árok vizének lecsapolása. Május 22-én az árok már száraz volt, mire a bástya aláaknáztatott. Heiszler mindazonáltal remélte, hogy a törököket bombázás által is megadásra birja, de bár a sűrű lövetés folytán két ízben is tűz ütött ki, a várfal egy része leomlott s a lőporraktár is légbe röpült, alkudozásra senki sem jelentkezett.

Végre *május 30-án* föllobbant az akna, minek folytán a bástya nagy része leomlott s az árkot betemeté. Három napig tartott, míg a törmelékhalmaz és a rés járhatóvá tétetett s junius 5-ére kitűzetett a roham.

De erre már nem került a dolog; a törökök *junius 5-én* fölvonták a fehér zászlót.

Az egyesség még aznap szóbelileg, másnap pedig írásban is megköttetett. Az őrség számereje 2000 fő volt még; ugyanekkora volt az asszonyok, gyermekek stb. száma; a várban 64 löveg, 700 mázsa lőpor, 3000 golyó s nagy mennyiségű eleség találtatott.

A váradi török helyőrség Nándorfehérvárra volt kisérendő; de a szállítmány Tokajon föltartóztatva lőn azért, mivel a törökök

1692. a Veterani barlangban fogságba esett császári őrséget Nándorfehérvárott jogtalanul visszatartották.

Veterani tábornok ugyanis az *1692-ik év február végén* egy Orsova fölött 22 kilométerre, a Duna balpartján levő sziklabarlangba — melyet a környékbeli nép **Pescabara**-nak nevez, de a melyet az osztrák történelem helytelenül **Veterani-barlangnak** keresztelt (helytelenül, mert hős védője ez évben Arnan szdos, 1788-ban Stein őrnagy volt) — **D'Arnan Domonkos** báró százados parancsnoksága alatt egy 300 főből álló, öt ágyúval ellátott őrséget helyezett azon czélból, hogy a török hajóknak a Dunán való közlekedését lehetetlenné tegye, mi a törököknek Nándorfehérvár és a sereg élelmezése tekintetében rendkivül nagy nehézségeket okozott.

Pescabara. (Veterani-barlang.)

A törökök *márczius 29-én* kisérlették meg első ízben a barlang elfoglalását, de siker nélkül; ép ily eredménytelen volt az április 15-én és 27-én tett kisérlet. *Május 2-án* végre Ali nándorfehérvári pasa 2000 emberrel és számos hajóval jelent meg a barlang előtt s miután az arnoták a barlang nyilását lehengerített kövekkel elzárták, a szomjuság és füst által kinzott őrség este szabad elvonulása föltétele mellett capitulálni volt kénytelen. A törökök a szerződést aláírták, de miután a barlang ellen intézett támadásokban már eddig majd 2000 embert vesztettek, a császári őrséget a föltételek ellenére Nándorfehérvárra hurczolták, honnét csak a következő év tavaszán szabadultak meg.

Nagyvárad bevétele után Heiszler hadteste Veterani csapataival egyesülve, Erdélyt a Maros vonalán fedezte.

A *császári fősereg* e közben Eszéknél gyülekezett, de oly lassan, hogy midőn **Badeni Lajos** őrgróf augusztus 22-én a seregnél érkezett, a hadműveletek még mindig nem voltak megkezdhetők. A seregben ezen kívül a tiphus járvány uralkodott, melyben néhány nap alatt 200 tiszt és 3000 főnyi legénység betegedett meg.

Szeptember 10-én az őrgróf összesen 32,000 emberrel érkezett Pétervárad, hol a tiphushoz még a vérhas is járult s a sereg működését gátolta. De ugyanily helyzetben volt az **Elhadsi-Ali** pasa nagyvezír által vezetett 60,000 főnyi török sereg is Nándorfehérvárott, s igy mindkét fővezér csupán erődítési munkálatokkal foglalkozott.

Midőn pedig a nagyvezír, miután Nándorfehérvár, Temes-

vár, Gyula és Jenő várát élelemmel, lőszerrel bőven ellátta s helyőrségeiket megerősítette, seregét téli szállásokra bocsátá, Badeni Lajos sem tehetett egyebet. 1692.

Badeni Lajos őrgróf, ki maga is tiphusba esett, ezután a sereget elhagyta. Magyarországra, hol a törökök ellen oly fényes sikerrel működött, többé nem is tért vissza; a császár őt ezután, miután Lothringeni Károly herczeg halála (1690) óta a rajnai hadszínhelyen az ügyek mindig rosszabbra fordúltak, a franczia elleni harczokban alkalmazta.

Horvátországból a bán kisebb kalandozó csapatokat küldött Boszniába, de ezek nagyobb eredményeket el nem értek.

Az 1693-ik évi hadjárat; Nándorfehérvár ostroma. A hadműveletek ez évben is későn indúltak meg, és pedig ismét a mellékhadaknál. 1693.

Az első vállalat **Jenő** ostroma volt, melyet *Heister* tábornok csak 1000 császári katonával, de több ezer hajdúval és huszárral hajtott végre olykép, hogy a magyar csapatok Jenőt május 17-én meglepték és a várost rajtaütéssel elfoglalták. Heister ezután nyomban lövetni kezdé a várat és pedig oly jó sikerrel, hogy a török helyőrség, bár ereje 8000 fő volt s Thököly Imre élelemmel és lőszerrel csak rövid idő előtt látta el, *május 27-én* szabad elvonulás föltétele mellett capitulált. Jenő.

Egy kisebb különítmény ez időtájban foglalta vissza **Világos** várát. Világos.

A főserég, melynek parancsnokává a császár **Croy** herczeg tábornagyot nevezte ki, a hadi pénztár üressége miatt csak a legnagyobb nehézségekkel volt összegyüjthető, fölszerelése és élelmezése pedig mód nélkül hiányos vala. A Mohácsnál gyülekezett mintegy 35,000 főnyi sereg julius végével érkezett Péterváradra és Croy, miután a török főserég még nem mutatkozott, Nándorfehérvár ostromát határozta el. Hogy azonban a törököket szándéka felől tévútra vezesse, elhíresztelte, hogy a császári sereg Temesvár ellen készül s e híresztelésnek lőn is némi eredménye, miután a nándorfehérvári pasa saját csapataiból 3000 janicsárt tényleg a temesvári helyőrség erősítésére küldött.

Julius 30-án a császári főserég **Nándorfehérvár** alá érvén, a Czigányszigetnél hidat vert és *augusztus 3-án* a vártól délke- Nándorfehérvár.

1693. letre, a Duna és a Száva közt, circumvallatio vonal építésébe kezdett. A török védőőrség ereje, a temesvári kikülönítés után is, még mindig 8—9000 fő volt, s *augusztus 6-án* kirohanást intézvén, a császáriaknak jelentékeny veszteséget okozott. Három nappal ké-
Pancsova. sőbb pedig még külső vállalatba is bocsátkozott, elfoglalván **Pancsovát.**

A nándorfehérvári vár ostroma és lövetése *augusztus 12-én* kezdődött; de a törökök már másnap, majd újból augusztus 17-én és 19-én félbeszakították azt, úgy hajóhadukkal mint csapataikkal erőteljes kirohanásokat intézvén, melyek a császári seregben zavarokat támasztának. *Augusztus 20-ától* kezdve az ostrom több nyugalommal és a lövetés nagyobb eredménynyel is folyt.

A török főssereg időközben szintén fölkészült, de azt **Büklü Musztafa** nagyvezír Thököly ösztönzéseire nem Pétervárad felé, hanem Erdély visszafoglalására vezette s a Dunán Ruszcsuk és Szilisztriánál átkelvén, Brassó irányában menetelt.

Már közel járt a nagyvezír Erdély határaihoz, midőn Nándorfehérvár ostromát megtudta. Nándorfehérvár megtartása fontosabbnak tetszett a nagyvezír előtt Erdély visszafoglalásánál és tervét elejtvén, Widdinre tért vissza, s a Dunán átkelve, Nándorfehérvár fölmentésére sietett.

Croy herczeg ép úgy megijedt a nagyvezír közeledésén, mint ez Nándorfehérvár ostromán s bár még megfelelő rések lőve nem voltak *szeptember 7-ére* rohamot parancsolt, azt remélve, hogy általa a külső árokfalat még a nagyvezír megérkezése előtt hatalmába ejti. De a későn megindított és rosszúl vezetett roham csak 1200 főnyi veszteséget eredményezett, egyebet semmit. Croy a rohamot másnap meg akarta újítani, de megállapíttatván, hogy a török fölmentő sereg már csak egy menetnyi távolságra van s 9-én megérkezhetik, nemcsak a roham eszméjét, de magát az ostromot is föladta és hadaival *szeptember 10-én* a visszavonulást megkezdette.

A császári sereg megállapodott néhány napig Szalánkeménnél, de a nagyvezír csak lovassággal és tatárok által üldöztette, maga Nándorfehérvárnál maradván. Tetemes veszteségek után Croy *szeptember 22-én* átkelt Péterváradnál a Dunán és Futaknál szállott táborba.

Megtudván, hogy a nagyvezír Temesvár és Gyula élelemmel való ellátására egy 4000 főnyi hadtestet küldött a Dunán át, egy nagyobb tatár csapat pedig a Tiszavidék pusztítására indúlt, a tábornagy Hofkirchen tábornok parancsnoksága alatt egy hadosztályt küldött Szeged felé, mely a törököket október 7-én **Gyulánál** elérte s a csapatot szétvervén, vonatját elfoglalta. A török hadtest másik része azonban nemcsak föladatát oldotta meg, de a tatárokkal együtt Debreczen és Nagyvárad vidékét is földúlta. *Veterani* tábornok 12,000 fővel állott ugyan Erdélyben s vele szemben ellenség nem levén, nem volt Erdélyt mitől féltenie, onnét ki nem mozdúlt s nyugodtan nézte Debreczen és Nagyvárad vidékének földúlását, sok ezer fogoly elhurczolását. 1693. Gyula.

Evvel a török hadjárat véget ért, mert a horvát-bosnyák végeken csak jelentéktelen harczok folytak. Ezek közül megemlítendő *Batthiányi* gróf horvát bán vállalata, melyben szeptember 19-ikén elfoglalta **Bronzeni-Majdan** várát, továbbá Bród kapitányának, *Kybának*, vállalata, melyben megverte a boszniai pasát **Babinagredánál** és elfoglalta **Gracsaniczát**. Bronzeni-Majdan. Babinagreda. Gracsanicza.

Az 1694-ik évi hadjárat; Pétervárad ostroma. 1694. Thököly Imre szereplése a töröknél évről-évre jelentéktelenebbé vált; még 1691-ben is, bár részére akkor Erdély már elveszett, 5000 főnyi hadosztály fölött rendelkezett; 1697-ben már csak 2000 ember volt zászlói alatt, midőn pedig ez év végén a tatárok Debreczén tájékából tömérdek rabot, köztük a bujdosók számos rokonát hurczolták rabságra s Thököly ezeket sem megszabadítani, sem kiváltani képes nem volt, hívei minduntalan szökdöstek s midőn csapatával a nagyvezír parancsára a táborban megjelent, ennek száma már csak 700 fő volt.

A tőle elpártoltak egy csoportja, talán *Daróczy András* (a Kriegsarchiv tévesen mondja, hogy Petróczy volt, mert e hű embere csak 1698 végén, midőn már minden veszve volt, vált tőle el) csapata, megsemmisített **Uj-Palánka** mellett egy török szállítmányt, mások elrombolák **Galambócz** védőműveit. Uj-Palánka. Galambócz.

Ezen kívül még csak a tatárok egy csapatának kiüzését Erdélyből és Heister szándékát Gyula rajtaütés útján való elfoglalására, említhetjük föl a tavaszi események közül.

Mert a császári főseregnek, melynek parancsnoka ez évben az

1691. öreg és beteges **Caprara** tábornagy lőn, csak julius végével kezdett Futaknál gyülekezni.

Pedig a török hadak élére lépett tripolisi **Ali pasa** nagyvezír hadait már májusban megmozdította s bár sikertelenül, de kétszer
Titel. is megtámadtatta **Titelt**. Maga a nagyvezír augusztus végén szállott táborba, még pedig azon elhatározással, hogy a császáriak
Pétervárad. **Péterváradnál** levő táborát ostrom alá veszi.

A török hadak *szeptember 9-én* jelentek meg a péterváradi császári erődített tábor sánczai előtt, melyekben Caprara tábornagy mintegy 20,000 főnyi erő fölött rendelkezett. A következő napokon a törökök a császári tábort körülzárták, minek folytán az csupán a Duna-hidján át közlekedhetett, *szeptember 14-én* pedig már támadást is intéztek ellene, megnyitván egyszersmind a párhuzamos vivóárkokat is. A császáriak csak egy kirohanást intéztek, de miután ebben 200 főnyi veszteséget szenvedtek, Caprara minden további támadó szándékról lemondott. Tábornokai ösztönözték ugyan a vezért a támadásra, okúl adván, hogy a sereg szűk táborában, hiányos élelmezése mellett, sokat szenved, de Caprara a segélyhadak megérkezte előtt semmibe sem szándékozott fogni.

Szeptember 24-én végre megérkeztek a segélyhadak, de bár a császári sereg létszáma ezekkel 35,000 főre emelkedett, Caprara ezután sem támadt s csupán passiv védekezésre szorítkozott.

Ámde szerencsére a török sereg állapota is rossz volt; az is szenvedett élelemhiányban, betegségekben, főkép pedig az esőzések miatt, melyek a vívóárkokat vízzel megtöltvén, nemcsak az ostrommunkálatokat akasztá meg, de még a támadó művekben való tartózkodást is lehetetlenné tették. Szeptember utolsó napjaiban a titeli császári csapat elfogott 20 hajó eleséget a törököktől, mi a nagyvezír seregét még válságosabb helyzetbe hozta.

A nagyvezír ennek folytán elhatározta az ostrom fölhagyását, s miután a császáriakat *október 2-án* heves ágyúzással azon tévedésbe ejtette, hogy rohamra készül, a reá következő éjjelen a visszavonulást a legnagyobb csendben megkezdette, s október 4-én már ismét Nándorfehérvár alatt állott. Caprara csak néhány magyar huszárszázaddal üldöztette a nagyvezírt, seregével egyelőre a táborban maradt, de néhány nap mulva a Duna balpartjára vonult

át. Caprara azután Bécsbe távozott, Heiszler pedig a hadakat nem- 1694.
sokára téli szállásokba vezette.

Thököly Imre részt vett ugyan Pétervárad ostromában, de beteg levén, csak «egy alkalmatos dombról látója volt» a történteknek; kuruczai azonban több kisebb csatározásban vagdalkoztak a császáriakkal.

A[illegible] pasa a téli szállásokra való távozás előtt Temesvárt és Gyulát élelemmel és lőszerrel akarta ellátni. Temesvárra nézve ez sikerült is, de **Gyula** ellátását Veterani megakadályozta, minek Gyula.
következtében az egy év óta körülzárt erőd végínségre jutott s deczember közepén alkudozásokat kezdvén, e hó 21-én szabad elvonulás föltétele alatt capitulált. A törökök elvonulása és Gyulának császári csapatok által való megszállása 1695 január 12-én ment végbe.

Az 1695—96-ik évi hadjárat. A török háború ügye az 1695—96.
1695-ik év elején még rosszabbra fordult. Az Achmed halála után trónra került **II. Musztafa** szultán ismét személyes hadjáratra készült, mi oly lelkesedést támasztott, hogy **Mohammed** nagyvezír nem sok időre számos és jó hadsereg gyülekezéséről tehetett jelentést. Ellenben a császári hadsereg, melynek legjobb tábornokait és legjobb ezredeit a franczia háború kötötte le, csak nyomorúságosan volt kiegészíthető és ellátható, a fővezérlet pedig, alku útján, a hiú és képtelen **Frigyes Ágost** szász választó kezébe került, ki a magyarországi császári sereghez ezen föltétel alatt 8000 főnyi segélyhadat igért.

A császári sereg Péterváradnál augusztus elején 50,000 főnyi számerőben gyülekezett, melyből 38,000 császári, 8000 szász és 4000 dán csapat volt, a *nemzeti haderők nélkül.*

Hogy mennyi volt a hadseregben a magyar és horvát csapatok száma, az itt — mint általában sehol — megemlítve nincs.

Tartalékul néhány Ó-Kanizsánál *Schlick* tábornok alatt álló ezred szolgált, *Veterani* pedig utasíttatott, hogy Erdélyt valamely a Tiszánál vett fölállításból fedezze.

Körülbelül ugyanezen időben alakult meg a török működő sereg is, mintegy 50—60,000 fővel, Nándorfehérvárnál, hova II. Musztafa szultán augusztus 10-én érkezett meg s azonnal intézkedett a péterváradi császári tábor szemrevételezése iránt.

1695—96. A császáriak erődített táborát igen erősnek találván s okulva a mult évi sikertelen fáradozásból, a szultán a tábor megtámadásának eszméjét föladta, Pancsovánál hidat veretett és augusztus 25-én a Dunán azon szándékkal kelt át, hogy Lippát és Nagyváradot visszafoglalja, vagy legalább Felső-Magyarországot földúlja és azután Erdélyen, Oláhországon át tér vissza.

Frigyes Ágost herczeget, ki a törökök támadását Péterváradra várta, a törökök átkelése ugyancsak meglepte, s nagy hirtelenében elhatározta, hogy a Tiszán Ó-Becsénél átkelvén, a Maros mellékére menetel s ott Veteranival egyesülve Erdélyt és F.-Magyarországot fedezi. Az elhatározás nem is lett volna ugyan rossz — hisz *nagyobb* eszméket, pl. a török seregnek a Temesvár felé végrehajtott menet alatt való megtámadását, a herczegtől várni úgy sem lehetett — de a végrehajtás gyámoltalan volt. Augusztus 30-án kelt át a császári sereg a Tiszán, de már két nap mulva visszatérni volt kénytelen, mert a mocsarak és feneketlen utak miatt tovább hatolni lehetetlen vala. A további mozgás hasonló gyámoltalansággal
Lippa. történt, s *szeptember hó 9-én*, midőn a szultán **Lippát**, melyet a Thökölytől átpártolt *Daróczy Endre* vitézül védelmezett, már megvette, a császári sereg még mindig a Tisza mellett, Ó-Kanizsánál volt. A szultán Daróczyt és az egész őrséget fölkonczoltatta.

A török sereg helyzete a császári fősereg és a Lugosnál álló Veterani közt korántsem volt kedvező, de ezt a császári fővezér kihasználni nem tudta, a mellé beosztott Caprara és Heiszler pedig, kik Veteraninak személyes ellenségei valának, ennek vesztére dolgoztak. Így keletkezett a furcsa parancs, hogy Veterani hadtestével Aradon át a fősereghez csatlakozzék, minek kivihetetlenségét a fővezér később maga is belátván, visszavonta; így a másik még gyarlóbb elhatározás, hogy a sereg Lippa felé megkezdett mene-
Titel. tét, **Titelnek** a törökök által történt elfoglalása hírére, félbeszakítván, Csanádra menetelt vissza. Itt azután tétlenül maradt a fősereg szeptember 21-éig, a mikorra a törökök a jelentéktelen Titelt ismét önként elhagyák. *Szeptember 21-én* keletkezett végre az uj elhatározás, hogy a sereg, melynek egyes részei különben ok nélkül kikülönítve maradtak, Veterani támogatására megy.

De már későn volt. A szultán, ki seregét a föntebb érintett

kedvezőtlen helyzetből az által szabadította ki, hogy Lippa meg- 1695—96.
vétele után Temesvárra tért vissza, a császári sereg visszavonulásáról s tétlenségéről értesülvén, egész erejével *Veterani* hadtestére veté magát, s azt **Lugosnál** *szeptember 21-én* körülfogván, majd Lugos.
teljesen megsemmisíté. Csak 3000 lovas menekült el Erdélybe, a többi Veterani tábornagygyal együtt a harczmezőn vérzett el.

A lugosi katasztrófa után a császári sereg, Erdélyt oltalmazandó, Dévára vonúlt, a szultán pedig, miután Lugost és az üres Karánsebest megszállotta, visszatért Nándorfehérvárra. Bárha Frigyes Ágost szász választó fejedelem a hadvezérletre való képtelenségének legszembetünőbb jeleit adta, miután a következő hadjáratra 12,000 főnyi segélyhadat igért, Lipót császár által *az 1696-ik évi hadjáratra* is fővezérré neveztetett; mellé mint katonai tanácsadók ismét Caprara és Heiszler tábornagyok rendeltettek.

A hadműveletek czélja ezuttal Temesvár visszavétele volt, de azok megkezdése az előkészületek elégtelensége, pénzhiány s más okok miatt soká húzódott s a sereg, melynek létszáma 60,000 főben állapíttatott meg, csak *junius vége* felé, a mikor már a szultán is útban volt és Nis tájékán időzött, érkezett Szegedre. A csá- ri tábornokok, épen a szultán közeledésére való tekintettel, az ostrom tervének elejtését javaslák, s bizonyos, hogy sikerre csak úgy lett volna kilátás, ha az ostrom több hónappal előbb kezdetik; de a választó fejedelem és hadi tanácsa megmaradtak szándékok mellett és a fővezér *junius 28-án* 5000 német lovassal és 2000 huszárral előrement Temesvár alá, hogy azt szemrevételezze.

A foglyok útján nyert hírek azt tudatták, hogy Temesvár 10,000 főnyi, janicsárokból és arnótákból álló helyőrséggel bír s hogy lőszerrel, élelemmel bőségesen van ellátva. Titelről jelentették, hogy azt Dsáfer pasa hadosztálya fenyegeti, minek folytán nehány ezred oda lőn kikülönítve, ellenben Bussy-Rabutin gróf tábornok utasíttatott, hogy az erdélyi hadosztálylyal Aradon át a főseregheż csatlakozzék.

A császári sereg zöme csak *julius közepe* táján érkezett **Te-** Temesvár
mesvár alá, de vele együtt érkezett a hir is, hogy a szultán már a Dunánál van s Pancsovánál az átkelésre előkészületeket tesz. A szász választó e hírre a Titelnél álló s *Stahremberg Guido* tá-

1695—96 bornok által vezetett hadosztályt még jobban megerősíté, az ostromlövegeket pedig Aradról elhozatá.

Az ostrommunkálatok mindazonáltal csak *augusztus 12-én*, a palánka lövetése két nappal később kezdettek meg.

Augusztus 17-én jelentette Stahremberg, hogy a császári és
Titel. a török dunai hajóhad közt **Titelnél** harcz fejlődött ki, melynél a török hajóraj visszaveretett ugyan, de a szultán serege Pancsovánál már részben átkelt.

A fővezér ennek folytán az ostromot *augusztus 18-án* félbeszakíttatván, az ostromszereket és lövegeket Aradra visszaküldte és a sereggel a Temes és Béga közt Párdány irányában a szultán elé indult. Stahremberg egyidejűleg utasíttatott, hogy hadosztályával a viszonyokhoz képest a főseregh felé közeledjék.

A Deák Pál által vezetett magyar huszárok már *augusztus*
Szt.-Mihály. *21-én* **Szt. Mihálynál** összeütköztek a török lovassággal és azt vissza is vetették és ez összeütközések a következő napokon is megújultak, a menetben megállapodott főerők azonban csak *augusztus 26-án* jutottak harczba.

A török főseregh azért kerülte a harczot, mert előbb egy ügyes mozdulattal Temesvár és a császáriak közé igyekezett jutni; nemcsak ez sikerült neki, de a tétovázó császári fővezérrel szem-
Béga. ben a **Béga** mögött még állásának megerősítésére is időt nyert.

A harczot a mondott napon a szultán 12,000 szpáhi rohamával nyitotta meg, kik a császáriak jobb szárnyát képező szászokra rontván, azokat visszavetették; a császári lovasság visszanyomta ugyan a szpáhikat, de a török állásból, hova betört, ismét kiszoríttatott s a visszavonulásnál saját gyalogságában is zavart támasztott. Az újból előtörő szpáhikat Vaudemont és Heiszler, ki e rohamnál el is esett, visszaverték ugyan, de azok a támadást harmadszor is megújították s az erősen megviselt jobb szárny csak a másik szárny előtörése után nyert alkalmat a visszavonulásra, melynél azonban 24 löveg az ellenség kezeiben maradt. De ezzel a törökök ereje is kimerült s most mindkét fél táborába tért vissza.

Úgy látszik, hogy a harcz folyamán a szultán is legyőzöttnek tartá magát, mert az éj folyamán táborát elhagyva, Pancsova felé elvonúlt. A császáriak vesztesége 3300 fő volt; a törökök vesztesége ismeretlen.

A császári sereg ezután lassú menetekben Péterváradra me- 1695—96.
netelt, hol a szász választó a parancsnokságot Capraranak átadván, a seregtől távozott.

Az év többi részében nevezetesebb esemény nem történt, s csupán **Mitrovicznak** egy török csapat által való földúlása és a Mitrovicza.
Batthiányi, Forgách Simon és Keglevich Péter által Boszniába tett betörés volna fölemlítendő, mely azonban **Fodorovo** környé- Fodorovo.
kének földúlásán kívül más eredményre nem vezetett.

Szavoyai Jenő herczeg 1697/98-ik évi hadjárata; a zentai csata. Hogy a szász segélyhadak a császári seregnél megtartassanak, Lipót császár, Frigyes Ágost szász választó fejedelmet, a megelőző évi hadjáratok eredménytelensége daczára, a fővezérletben az 1697-ik évre is meghagyta, de mellé most, a már teljesen kiöregedett Caprara tábornagy helyett, katonai tanácsadóúl **Savoyai Jenő** herczeg tábornagyot rendelte. Miután azonban Frigyes Ágost még a hadműveletek megkezdése előtt lengyel királylyá választatott, a hadsereg fővezérlete, a császári fegyverek szerencséjére, egyedül Savoyai Jenő kezében maradt. 1697—98.

Savoyai Jenő herczeg, miután XIV. Lajos király őt igénytelen külseje miatt a franczia hadseregben alkalmazni vonakodott, 1683-ban, mint ezredes császári szolgálatba lépett, részt vett Badeni Lajos őrgróf parancsnoksága alatt 1683-ban Bécs fölmentésében, mint tábornok a párkányi csatában, Buda visszavételében, a harsányi csatában, Nándorfehérvár megvételében, majd hat évig mint hadtestparancsnok a franczia háboruban, melynek folyamán már 1693-ban tábornagygyá neveztetett ki.

Az 1696-ik év végén, midőn a császár által a jövő évi hadjáratra a szász választó fejedelem adlatusává kineveztetett, már mint a császári sereg legkiválóbb vezéreinek egyike, nagy hírnévnek örvendett, s a szász választó lemondása után Savoyai Jenő herczeg személyében a császári hadsereg valahára ismét oly kitünő vezért nyert, mint Lothringeni Károly és Badeni Lajos valának, alkalmas arra, hogy a már több év óta eredménytelenül folyó török háboruban a győzelmet a császári zászlóknak visszaszerezze.

Savoyai Jenő a háboru előkészületeit az 1697-ik év elején a legnagyobb buzgósággal igyekezett megtenni, de ezek a császári

1697—98. hadi pénztár üressége folytán a legnagyobb nehézségekbe ütköztek s oly lassan haladtak, hogy Temesvár vagy Nándorfehérvár ostromára a kedvező idő ismét elmúlt. A császári sereg működő képességét ugyanis csak julius hóban nyerte el s igy kénytelen volt a kezdeményezést a töröknek átengedni és saját hadműveleteit ahhoz alkalmazni.

Az időt, míg a császári fősereg működését megkezdhette, két kisebb jelentőségű esemény tölti ki.

A kurucz zavargások Zemplénben. A mód nélküli zsarolások, melyeket a császári zsoldosok a föld népén mindenütt elkövettek, sokszor véres összeütközésekre vezetett a katonák és a nép között, kivált ott, hol szabad hajdúk vagy kuruczok is lappangtak, kik az ily összetűzésnél mindenütt a nép pártjára állottak.

Vizsoly. Ily nagyobb mérvű összeütközés keletkezett 1697 május végén **Vizsolyban** császári zsoldosok, továbbá a nép között, melynek pártján kuruczok és Deák ezredbeli huszárok állottak. Nagyobb jelentőségűvé mindazonáltal a dolog csak akkor vált, midőn a nép és a kuruczok *Tokaji Ferencz* és *Szalontai György* vezérlete alatt

Tokaj. Sárospatak. összetömörülvén, a julius 1-ére következő éjjelen **Tokaj** és **Sárospatak** várakat rajtaütéssel elfoglalták és azok német őrségét levágták. A fölkelők ezután az ifjú Rákóczi Ferenczet Szerencsen elfogni és arra akarták kényszeríteni, hogy a mozgalom élére álljon; de Rákóczi ezt idejekorán megtudván, sietve Bécsbe távozott.

A zempléni fölkelés a bécsi udvarnál nagy aggodalmat okozott, s nem is késett annak gyors elfojtásával. Nigrelly táborszernagy felsőmagyarországi katonai parancsnok és Károlyi Sándor szathmári főispán tették meg erre az első intézkedéseket,

Tokaj. majd Vaudemont herczeg visszavette julius 16-án **Tokaj**, 20-án

Sárospatak. pedig **Sárospatak** várát, Károlyi ezután elfogta Tokaji Ferenczet, Kabos Mártont s a többi vezetőket, mire a még megmaradtak Moldvába menekültek.

A bihácsi hadjárat. A bécsi hadi tanács a török erejét megosztandó, elhatározta, hogy a császári fősereg működésének megkezdése előtt a horvát bán és Auersperg határőrvidéki parancsnok benyomuljanak Boszniába és Bihácsot vegyék meg.

Auersperg Ferencz altábornagy a vállalatra Szluinnál 9000 főt és 32 löveget egyesített, melyhez *Batthiányi Ádám* gróf hor-

vát bán 4000 horváttal volt csatlakozandó. Május 31-én elindulva 1697—98.
Auersperg megvette junius 7-én **Drezsnik** várát, junius 9-én pedig Drezsnik.
Bihács alá érkezett. Bárha Bihács 4000 főnyi védő őrséggel bírt s Bihács.
védőművei igen jó állapotban valának, Auersperg az ostromot *junius 11-én* megkezdette s 15-étől fogva nehéz lövegekkel lövette. Junius 18-án ledőlt a főkapu s 40 lépés széles rés keletkezett; 20-án megérkezett a bán, ki útközben **Bjela-Sztinát** rohammal Bjela-Sztina
bevette s a roham Bihács ellen junius 21-én végrehajtatott. De ez nem vezetett eredményre, s miután a boszniai pasa erős fölmentő haddal közeledett, a császáriak az ostromot junius 29-én megszüntették s a bán Zágrábba tért vissza, Auersperg pedig hadosztályával a már útban levő fősereghez csatlakozott.

A fősereg hadműveletei. Savoyai Jenő herczeg tábornagy a *Kolluthnál* táborban álló 45,000 főnyi fősereg parancsnokságát *julius 13-án* vette át s miután Pétervárad parancsnoka, Nehem tábornok azt jelenté, hogy **II. Musztafa** szultán már Nisnél van s a hó végével Nándorfehérvárra várják, a fősereggel azonnal Pétervárad indúlt, honnét menetét a római sánczok felé folytatván, *augusztus 5-én Kovil* mellett szállott táborba.

Itt vette annak hírét, hogy a temesvári pasa eredménytelen támadást intézett **Karánsebesre**, továbbá, hogy a szultán serege Karánsebes.
Nándorfehérvárra megérkezett.

A szultán úgy látszik a megelőző évi hadműveletet szándékozott ismételni, mert augusztus 19-én ismét Pancsovánál kelt a Dunán át. Savoyai Jenő ezt megakadályozandó Nehem tábornok alatt csak egy kisebb hadosztályt hagyott Titelnél, a többi erőkkel Szeged felé menetelt, útközben *Vaudemont* felsőmagyarországi és *Bussy-Rabutin* erdélyi hadtestével egyesülni azután pedig az egész sereggel a szultánt megtámadni szándékozván.

Az egyesülés Vaudemonttal *augusztus 26-án* Zentánál végbe is ment, s a legközelebbi napokban beérkezett az erdélyi hadtest is. Ámde a szultán serege nem ment Temesvár felé, hanem *augusztus 28-án* **Titelt** túlerővel megrohanván, a Tiszán is átkelt Titel.
s nyilván Pétervárad szándékozott megtámadni.

Savoyai Jenő erre gyorsan visszafordulván, miután a török lovas előcsapatokat *szeptember 3-án* **Szt. Tamásnál** visszaverte, egy merész oldalmenettel a törökök előtt elhaladva, szeptember

1697. 6-án Pétervárad sánczai és mocsarai közé bevonúlt. Így a szultán terve, akár volt az Pétervárad megvétele, akár a császári seregnek hátban való megtámadása, meghiusúlt.

A török fősereg nem is tett kisérletet a pétervároradi erős állás megtámadására. A szultán ugyanis már szeptember 7-én fölkerekedett, a Tisza mentén fölfelé haladt, hogy Zentánál vagy Szegednél átkelvén, eredeti hadműveleti tervét, t. i. Erdély megtámadását újból fölvegye. De a császári vezér erre neki időt nem engedett, s a szultánt gyors menetekben követvén, szeptember 10-én már Ó-Becsén volt s itt tudta meg, hogy a török fősereg Zentánál táboroz, a következő nap reggelén pedig az előnyomulás közben elfogott török utóvéd-parancsnoktól, *Dsáfer* pasától azt, hogy a szultán nem szándékozik Szegedre menni, hanem Zentánál hidat veret, hogy a Tiszán mielőbb átkelvén, Erdélybe benyomúljon.

Savoyai Jenő herczeg nyomban elhatározta, hogy a kedvező helyzetet gyorsan kiaknázva, *a török fősereget átkelés közben*, tehát *még ma*, azonnal megtámadja.

Szeptember 11-én délután 3 órakor érkezett a császári sereg
Zenta. **Zentához,** hol a török tábor a várostól délre, egy nagy félkörben, mindkét szárnyával a Tiszára támaszkodva, volt elhelyezve s futólag megerősítve; a középpel szemben volt a híd, melyen a szultán a tüzérség egy részével, a vonattal és a lovasság nagyobb részével már átkelt s épen most volt a gyalogság az átkelést megkezdendő; az átkelés fedezésére a sánczokban 35,000 janicsár és szpáhi állott 100 ágyúval.

A *török sereg* számereje 150,000 főre tétetik, melyből a hídon már átkelt részt a csata folyamán maga a szultán, a még táborban levő részt pedig **Elmas-Mohammed** nagyvezir vezényelte. A *császári sereg* 40,000 fő volt s 51 gyalogzászlóaljból, 112 lovasszázadból és 60 ágyúból állott.

A császári fővezér a fejlődést az ellenséges sánczok alakjának megfelelően félkörben rendelte el. A *jobb* szárnyat *Heister* táborszernagy, a *közép* hadat *Commercy* herczeg tábornagy — ebben az első harczvonalat *Reuss*, *Rabutin* és *Börner* táborszernagyok, a második harczvonalat *Truchsess* tábornagy és *Vaudemont* altábornagy — a *bal* szárnyat *Stahremberg* Guido gróf táborszernagy vezényelte.

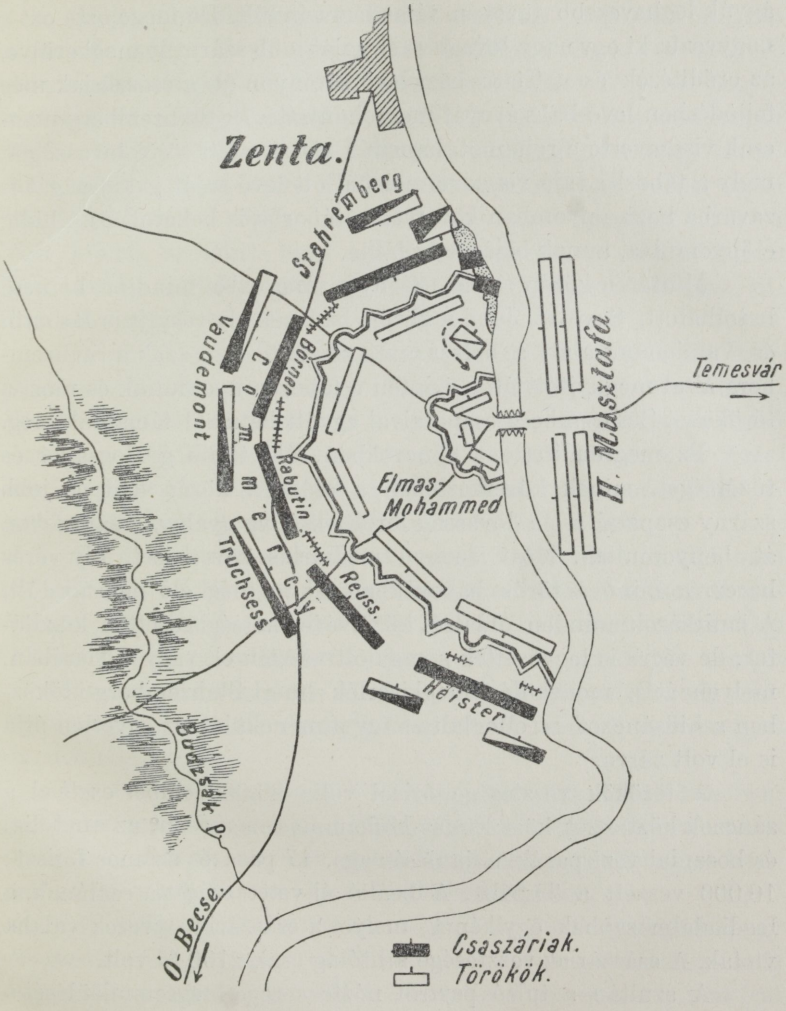

A zentai csata.
1697 szeptember 11-én.

1697. Mindkét szárny tüzérsége azonnal a hidat vette tűz alá, melyen a csapatátvonulás még szakadatlanúl folyt, s azután a török ágyúk leghevesebb tüzében támadásra indúlt. De megelőzte ezt a nagyvezír, ki egy nagy lovastesttel, saját jobb szárnyát megkerülve, az erődítések és a Tisza közt levő zátonyon át, a császáriak még fejlődésben levő balszárnyát megrohantatta. De Stahremberg nemcsak visszaverte e rohamot, hanem a visszavetett török lovasságot, mely a táborba való visszavonulásnál ott levő saját gyalogságát is zavarba hozta, nyomban követve, a táborba is behatolt és a hídig előnyomulva, annak bejáratát elállta.

Miután a közép és bal szárny a sánczokba mindjárt be nem hatolhatott, Savoyai Jenő a közép had némely részeit is Rabutin és Vaudemont alatt a balszárnyra rendelte, hol azok a Stahremberg által megnyitott úton szintén a táborba nyomultak és most a törököket Stahremberg csapataival együtt hátulról támadták meg.

Ez megrendítette a sánczokban álló török gyalogságot és tüzérséget, minek következtében a császári közép had és jobb szárny csapatai is, a lovasság lóról leszállva gyalog, a sánczokon át, benyomultak. Most iszonyú mészárlás következett, oly véres harcz, a minő a török háborúkban eddig még elő nem fordált. A janicsárok minden oldalról körülvéve, kétségbeesetten küzdöttek, de végre is legyőzettek s vagy ott vesztek el, vagy a Tiszában, melyen át a menekülést megkisérlék; mert Stahremberg időközben a hídsánczot is elfoglalta s így a menekülés ez egyetlen útja is el volt zárva.

A törökök vesztesége óriási volt; 20,000 ember esett el a sánczok közt, ezek közt Elmas-Mohammed nagyvezír, az anatoliai és boszniai vezírpasák, a janicsár aga, 17 pasa és számos főtiszt; 10,000 veszett a Tiszába. A beálló éj vetett véget a csatának, a legdiadalmasabbak egyikének, melyet a császári fegyverek valaha vívtak. A császáriak vesztesége állítólag csak 2100 fő volt.

A szultán a tulsó partról nézte serege megsemmisülését s midőn minden veszve volt, 1000 lovas kíséretében Temesvárra menekült.

A zsákmány óriási volt, hét nagy és 423 kisebb zászló, 72 ágyú, a birodalom nagy pecsétnyomója, melyet a nagyvezír nyakáról vettek le s mely a császári kincstárban Bécsben ma is látható,

a szultán kardja, ezüstkészlete, 9000 kocsi, több ezer ló, szarvas- 1697
marha és teve.

Hogy Thököly Imre a zentai csatában részt vett, az bizonyos; de hogy való-e, miszerint a szultánt a Tisza mentén való elvonulásra Szeged felé Thököly tanácsa késztette? való-e, hogy a csata alatt a nagyvezírnek a tiszai híd elrombolását tanácsolta? való-e, hogy a csata végével holttestek közé rejtőzött s úgy szabadúlt meg? e kérdésekre Thököly életrajz-írójának kellett volna megfelelni, de ő ezen, valamint az összes katonai kérdések elől kitért, a mint hogy az «Életrajzok», e máskülönben igen becses vállalat, katonai dolgokban fölvilágosítást csak ritkán ad.

A zentai nagy diadalt akkép lett volna legczélszerűbb értékesíteni, ha Temesvár vagy Nándorfehérvár visszafoglaltatik. Ámde erre az idő késő volt s a sereg sem volt ily nagyszabású ostromra kellőképen fölszerelve; mire az ostromszerek és tűzérség megérkezik, beáll a tél. A bécsi udvari hadi tanács tehát elrendelte a csapatoknak téli szállásokra való elosztását.

Savoyai Jenő herczeg Bécsbe ment, hol az udvari hadi tanács őt állítólag felelősségre akarta vonni, mert nem szorítkozott csupán a védekezésre, mint e bölcs tanács neki parancsolta. Úgy hiszszük, hogy ez, valamint a jelenet, midőn a zentai hős kardját eloldva e szavakkal adja át: «Itt van, még piroslik az ellenség vérétől!» csak legenda, de a mely a bécsi cs. udvari hadi tanácsot igen találóan jellemzi.

A boszniai hadjárat. A herczeg nem soká maradt Bécsben, mert ha már Temesvár és Nándorfehérvár megvívására nem is vállalkozhatott, a kivívott győzelemnek még az ellenséges terűletre való behatolás által kivánt nyomatékot adni.

E czélra 4000 főnyi lovasságból és 2500 gyalogosból egy hadtestet alkotott, melylyel Boszniába szándékozottt betörni, míg ugyanakkor Rabutin az erdélyi hadtesttel Pancsova, a horvát bán pedig Banjaluka felé volt előnyomulandó. Savoyai Jenő október 7-én a boszniai hadtesttel Eszékre, 10-én Brodra s ott a Száván átkelvén, a Boszna völgyén nyomult elő, míg oldalkülönítmények Banjaluka és Zvornik felé tartottak.

Október 15-én **Doboj** elé érve, ennek várát már másnap Doboj.

1697. megadásra kényszerítette; október 17-én **Maglaj**, 18-án **Zsepcse**-
Maglaj. esett hatalmába, 19-én rövid harcz után **Vranduk**, október 23-án
Zsepcse. pedig Bosznia fővárosa **Szarajevo**; a várost a császáriak földúl-
Vranduk. ták, fellegvárának megtámadására azonban már idő nem maradt,
Szarajevo. mert a rossz időjárás a herczeget, október 25-én visszatérésre kényszerítette. Visszatérésközben megtámadták a császáriak még
Tésány. **Tésány** sziklavárát, de sikertelenül, mire a hadtest november 5-én a Szávához érkezett. A bán ez idő alatt előnyomúlt egész Banjalukáig, melynek környékét földúlta, Rabutin pedig elfoglalta
Új-Palánka. a Duna mellett november 6-án **Uj-Palánkát**, november 8-án pe-
Pancsova. dig **Pancsovát**.

1698. *Az 1698-ik évi hadjárat.* A francziákkal az 1697-ik év végén megkötött ryswyki béke ugyan most lehetővé tette volna, hogy Lipót egész erővel a török ellen forduljon, de az állam a hosszú kettős háborúban annyira ki volt merülve, hogy a működő sereget megfelelő számerőben kiállítani, élelmezéséről és fölszereléséről kielégítően gondoskodni, képes nem volt; mivel pedig a birodalmi segélyhadak is elmaradtak, Nándorfehérvár ostromára, mit Savoyai Jenő herczeg óhajtott, gondolni sem lehetett. De sőt a portának a béke megkötésére irányzott fáradozásai, melyeket más hatalmak is támogattak, mindinkább sikeresebbnek igérkeztek.

A sereg, mely a Kolluth melletti táborban összegyülekezett, alig ment 35,000 főre, ez is nagyobbára fizetetlen. A herczeg a sereget Pétervárad közelében a kovili táborba vezette, s itt egész augusztus havában tétlenül kelle vesztegelnie, mert Huszein pasa nagyvezír nándorfehérvári táborából kimozdítható nem volt.

Savoyai Jenő most Temesvár fenyegetése által akart a nagyvezírre hatni, s e czélból előbb Nagy-Becskerekre, majd szeptem-
Temesvár. ber 18-án **Temesvár** alá menetelt, hol *Deák Pál* ezredes, a sereg elővédét képező huszárokkal, heves harczot folytatott a temesvári pasa ellen, a ki csak a császári fősereg közbelépésére vonúlt vissza. De e lépés is eredménytelen maradt; a nagyvezír tudta, hogy a béketárgyalások elég kedvezően folynak s ezt semmi áron sem volt hajlandó koczkáztatni.

Nagy-Becskerek. A császári sereg tehát visszament **Nagy-Becskerekre**, hol a Pálffy huszárezred október 8-án a tatár kán által megtámadva, súlyos veszteséget szenvedett; de midőn a fősereg is megmozdúlt, a tatá-

rok sietve eltakarodtak s csupán a vidék földúlására, kifosztására 1698
szorítkoztak. Savoyai Jenő ezután Aradra vonúlt, melyet megerősített.

A törökök ez idő alatt sikertelen kisérletet tettek **Titel** el- Titel.
foglalására, de birtokukba ejtették és földúlták **Csanádot.** Ezzel a Csanád.
hadműveletek véget értek.

Október 18-án fegyverszünet következett be, melyet a karlóczai béketárgyalások követtek.

A *karlóczai béke*, mely az 1699-ik év január 26-án köttetett meg, a 16 év óta tartó török háborúnak véget vetett. A békepontok szerint Erdély a császáré, a temesi bánság a szultáné marad. A határokat a Titeltől a Bossuth folyó torkolatáig húzandó egyenes vonal és tovább a Száva és az Unna képezik. Thököly Imre és a többi bujdosók török alattvalóknak tekintetnek, de nehogy a békét háborithassák, a birodalom belsejébe vitetendők. A béke tartama 25 év.

Thököly Imre, bármennyire igyekezett is rajt, a békekötésnél a maga javára semmit sem volt képes kieszközölni. Talán ha őszintén meghódol, visszanyerheti a hazába való visszatérés jogát s javai egy részét; de végtelen elbizakodottsággal még most is ő akart föltételeket szabni. A porta egy ideig Konstantinápolyban tartotta, 1701 szeptember 24-én azonban a bécsi kormány kívánságára Nicomediába száműzetett. Itt halt meg 1703 február 18-án hős lelkű neje Zrínyi Ilona, 1705 szeptember 13-án pedig Thököly is befejezte viszontagságos életét.

A karlóczai béke fölszabadította Magyarország területét s a török uralma, mely a háború elején még Magyarországnak két harmadára terjeszkedett ki, most már csak a temesi bánság csekély területére szorítkozott. De a fölszabadítást a nemzet nem csupán önerejének, hanem — bárha a magyarság a fölszabadítás nagyművében előkelő részt vett s az idegen népek azt nélküle sikeresen soha végre nem hajthatják vala — mégis első sorban az idegen segélynek köszönhette. Igaz ugyan, hogy a császár és a német birodalom, midőn a magyart a török ellen segítették, *első sorban önmagukat oltalmazták* s e segítséget is *csak akkor* nyújtották, midőn a magyar nemzet a három százados küzdelemben már leroskadt, s a civilisált nyugatot, melynek eddig védőbástyája

1698. vala, többé nem oltalmazhatta. Bárha tehát a császár és a német birodalom e háborúban csupán egy, Magyarország irányában háromszáz év óta fönnálló, tartozást róttak le, a császári kormány a fölszabadítás tényéből jogot vélt szerezni arra, hogy Magyarországot ősi jogaitól, szabadságától és alkotmányától megfoszsza s vele mint meghódított tartománynyal bánjon el. Miután pedig Magyarország, bármennyire megtörte is a török elleni több százados küzdelem, ezt ellenállás nélkül el nem tűrte, a török háború lezajlását csak rövid béke követte, s a nemzet nemsokára egy új, a császári hatalom ellen folytatott hosszan tartó, véres küzdelembe sodortatott.

XIV. FEJEZET.

A NEMZETI FÖLKELÉS II. RÁKÓCZY FERENCZ ALATT.

Források: *Kézikönyvek:* Mint a X. fejezetben. *Kútfők, monográfiák, értekezések:* Bethlen Miklós, Cserei Miklós és Károlyi Sándornak a XIII. fejezetben már említett művei; Apor Péter, Metamorphosis Transylvaniæ. *Rákóczi Ferencz korának főforrásai: a)* Emlékiratai, melyet a franczia eredetiből Thaly Kálmán fordított magyarra; *b)* Önéletrajza (Confessio Peccatoris); előbbi a fölkelés történetét adja, utóbbi a fejedelemnek a fölkelés előtti és utáni életviszonyait tárgyalja; *c)* Histoire des revolutions de Hongrie; ezt Rákóczi befolyása alatt, ügynöke Brenner szepesi prépost írta; *d)* Archivum Rákóczianum, mely két részből: a diplomatikai, továbbá a had- és belügyi osztályból áll; ez utóbbi foglalja magában Rákóczi, Bercsényi, Bottyán stb. levelezését is; *e)* Adalékok a Thököly és Rákóczi korszak történetéhez; *f)* Történelmi naplók stb. Ezenkívül: Kökényesdi Vetési László, Rákóczi bizalmas emberének levelei és emlékiratai; Klement János, diplomácziai jelentései.

A legnagyobb munkásságot a Rákóczi korszak forrásainak fölkutatásában s a kútfők földolgozásában *Thaly Kálmán* jeles történetírónk fejtette ki, kinek a hadtörténeti irodalom is e korszakra nézve mindent köszönhet. Thaly e korra vonatkozó munkáinak száma oly nagy, hogy csak azok egy részének fölemlítésére szorítkozhatunk: II. Rákóczi Ferencz ifjusága; Bottyán János életrajza; Ócskay László és a felsőmagyarországi hadjáratok; A gróf Bercsényi család, melyből eddig két kötet jelent meg; Rákóczi-tár, történelmi érdekű naplók, levelezések, hadi szabályok stb. A nagyszombati harcz. A Hadtörténelmi közleményekben: Rákóczy F. hadserege, u. a. tűzérsége; Ósmagyar fegyverek és hadi szokások a kurucz világban; A koronczói csata; A szomolányi ütközet; Érsekujvár megvétele 1704-ben; A kuruczok fegyverei és hadakozási módja; Tényleges létszámok stb. Számos más értekezés, kisebb-nagyobb dolgozat a Századokban, Történelmi Tárban stb.

A *szatmári békéről* Pulay János, Szilágyi István és Thaly Kálmán írtak; Éble Gábor, gróf Károlyi Ferencz és kora I. kötete szintén tartalmaz adalékokat.

A *Rákóczi emigratióról:* Mikes Kelemen, törökországi levelei és Thaly Kálmán, Rodostóra vonatkozó munkája szólnak.

Külföldi forrás szintén számos van. Hadtörténeti szempontból különösen megemlítendő: Theatrum Európæum; Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, a k. u. k. Kriegs-Archiv kiadványai stb.

A magyar szabadságharcz az ónodi gyűlésig.

1703. **A nemzeti fölkelés okai és kitörése 1703-ban.** A megelőző fejezetben több helyütt érintettük, hogy a császári kormány a szolgálatot, melyet a magyar nemzetnek az ország fölszabadítása által tett, a lehető legdrágábban akarta megfizettetni. Jól tudta, érezte Zrínyi Miklós a költő és hadvezér, hogy ha az országot a török uralom alól a császár és a birodalom szabadítják föl, e fölszabadításnak ára az ország szabadsága, alkotmánya, függetlensége leend; ezért küzdött minden erejével, szóban, írásban és tettel, hogy a magyar nemzetet aléltságából fölkeltse, erős, jól szervezett, magyar nemzeti hadsereg fölállítására birja, melynek segítségével a nemzet magát önerejéből fölszabadíthatja.

Már a vasvári béke beigazolta, hogy a császári kormány nem a magyar nemzet javát akarja, hanem saját önző czéljait követi, melyek végczélja Magyarországot politikailag és gazdaságilag megsemmisíteni s azután az egységes absolut és katholikus államba, tartományként beilleszteni.

Nyomban Buda visszavétele után megfosztja a magyar nemzetet királyválasztó jogától, rákényszeríti az örökös királyságot, s hogy a nemesség ereje megtöressék, eltörölteti az aranybulla 31. czikkét, mely a nemességet a király törvénysértése esetén ellenállásra jogosította föl. Még az évben megszállja Erdélyt, melyben Apaffyt, mint árnyékfejedelmet még megtűri, de ennek halála után az erdélyi fejedelmi méltóságot megszünteti s fölé császári kormányzót rendel.

Már 1687-ben nyiltan kimondja: «hogy a császári Felség az országnak, mint nagy részében fegyver által meghódítottnak, önkénye szerint is szabhat törvényeket» s e mondását a Kollonich-féle reformtervezetben ténynyé is akarja változtatni. Igaz, hogy a tervezett törvényekben sok volt a jó, a hasznos, a megváltozott

viszonyoknak megfelelő; de ezek a magyar alkotmány szerint 1703.
csak az országgyűlés útján s az általa meghatározott módon válhattak törvénynyé, de nem az uralkodó parancsszavára. E mellett pedig a javaslatnak számos oly pontja is volt, melyek a magyar nemzetet politikai és gazdasági önállóságából kiforgatván, a németek és a jezsuiták rabszolgájává tette volna.

A reformjavaslatot a császári kormány a törökök 1690-ik évi győzelmei után egy időre ugyan félretette, de 1696-ban vele újból előlépett. Széchenyi Pál kalocsai érsek nyilt hazafias föllépése megakadályozta ugyan azt, hogy e törvények az egész országra kötelezőleg kiadassanak, de a császári kormány, a hol csak lehetett, alkalmazta őket, minek folytán a politikai és vallási üldözések, hatósági erőszakoskodások újból napirendre kerültek. Kollonich megkezdte munkáját, melylyel Rákóczi szerint «Magyarországot előbb koldussá, azután rabbá s végül katholikussá» tenni igyekezett.

A császári kormány önkényes, alkotmánysértő intézkedései, kapcsolatban a nem fizetett, hanem szabad rablásból élő katonaság féktelen zsarolásaival, erőszakoskodásával, melyek ellen nem hogy a nép, de még a nemesség sem talált oltalmat, idézték elő már 1697-ben a zavargásokat; ezek ugyan hamar elfojtattak, de lassankint az egész országban, úgy a nép, mint a nemesség, de még a főurak között is, általános elégületlenség terjedt el, melynek csak vezető és alkalom kellett, hogy belőle fölkelés támadjon.

A nemzeti mozgalom vezetésére senki sem volt hivatottabb, mint az erdélyi fejedelmi ház ivadéka, I. Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona fia, **II. Rákóczi Ferencz**, kiben a magyar nemzet a Bocskay István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György által oly fényesen védelmezett nemzeti ügy természetes képviselőjét látta, kinek ereiben a Zrínyiek hős vére folyt s kinek sorsa, jövője a magyar nemzet jogainak, szabadságának diadalával a legteljesebben összeforrva vala.

Nem föladatunk itt II. Rákóczi Ferencz fejedelem életkörülményeit vázolni, de erre szükség sincs. Van-e e hazában magyar, ki ne ismerné a magyar szabadsághősök e kiváló alakjának életét? Van-e, kinek szivében rokonszenvet, viszhangot ne keltene e név, melyet nemcsak a történelem, de a magyar zene és költészet is

1703. szárnyára vett? Nincs — a minthogy nincs is magyar szív, mely ne hevülne ama szabadságharcz történetén, melynek reményeit, küzdelmeit s végül tragikus bukását a tárogató bűvös-bájos, hol szilaj, hol szomorú, hol hevítő, hol andalító, de a magyar szívét mindenkor megremegtető hangjai regélik.

Rákóczi azon elhatározása, hogy bekövetkező alkalommal a nemzeti mozgalom élére áll, azon időpontban keletkezett, midőn jószágain élve **Bercsényi Miklós** ungmegyei főispánnal, e lánglelkű politikussal és kitünő katonával, szorosabb barátságot kötött. Ez elhatározását azonban, valamint a franczia udvarral való összeköttetését, a legszigorúbban titokban tartotta; a titok mindazonáltal Longueval árulása folytán a bécsi udvarnak mégis fülébe jutott, mire a császári kormány őt 1701 április 28-án elfogatta és Németújhelyen ugyanazon börtönbe záratta, melyből nagyatyja, Zrínyi Péter, a vérpadra lépett.

A börtönből november 7-én a porosz eredetű *Lehman* kapitány segítségével megszökvén, Rákóczi Lengyelországba menekült, hol nemcsak a lengyel király, de a franczia udvar oltalmában is részesült. A spanyol örökösödési háború ugyanis, melyben XIV. Lajos unokájának, Anjou Fülöpnek, Lipót császár pedig fiának, Károly főherczegnek a spanyol trónra való igényeit támogatta, kitörő félben levén, a franczia udvar szívesen látta volna, ha Rákóczi a császár erejét egy szervezendő magyar fölkelés által leköti, s Rákóczit, valamint a szintén Lengyelországba menekült Bercsényit is, a fölkelés időpontjáig támogatta, a fölkelés bekövetkeztével pedig azt nemcsak pénzzel, de fegyverekkel, tisztekkel és csapatokkal is segélyezni igérkezett.

A fölkelés azonban hamarabb kitört, semmint azt Rákóczi maga is hitte. A Tiszavidék népe, az adószedők és a franczia háborúba küldendő hadak számára zsoldosokat toborzó bizottságok által az 1703-ik év elején majdnem a kétségbeesésig zaklattatván, *Kis Albert* és *Esze Tamás* vezetése alatt összegyülekezett s követeket küldött Rákóczihoz, őt és Bercsényit az ország fölszabadítására híván, mire — mint a követek mondák — most a jó alkalom, mert a franczia háború miatt az országban császári hadak alig vannak.

Rákóczi a mozgalom vezetését személyesen átvenni még idő

előttinek tartván, egyelőre csak zászlókat és egy május 12-éről, 1703.
Bereznáról (Lengyelországban) kelt, általa és gróf Bercsényi Miklós által aláírt, nyilt levelet küldött, mely utóbbiban segélyét megigéri, a népet mindazonáltal inti, hogy rablástól és erőszakoskodástól tartózkodjék s legföljebb valamely várnak a német őrségtől csel útján való elfoglalására törekedjék.

A nép valóban ezerszámra tódult Rákóczi zászlai alá, de intéseit meg nem fogadta, hanem rabolva barangolt szerte a felsőbb megyékben, a nemesek házait és a templomokat fosztogatván.

Nigrelli táborszernagy, felsőmagyarországi főparancsnok, csapatokkal nem rendelkezvén, *Károlyi Sándor* szatmári főispánt hívta föl, hogy a rabló csoportokat szétüzze. Károlyi erre vállalkozott is s miután Szatmárban és a szomszéd megyékben elegendő erőt gyűjtött, a magát *kurucznak* nevező, mintegy 2000-nyi gyülevész népet, a mellé adott német csapatokkal együtt *junius 7-én* **Dolha** mellett Máramaros megyében megtámadta és szétverte. Dolha.
A fölkelők öt zászlót és 150 főt veszítettek a dolhai ütközetben, mely után elszéledtek.

Rákóczi mindjárt a nyilt levél és a zászlók Magyarországba küldése után hozzálátott az előkészületekhez. Bercsényit Danczkába küldé Bonac franczia ügyvivőhöz, hogy a franczia udvart igéreteinek beváltására s nevezetesen nagyobb pénzösszeg küldésére ösztönözze, maga pedig a lengyel főuraknál igyekezett fegyveres segélyt nyerni, mi czélból Konszki lengyel tábornoknak a magyar határokhoz közelebb fekvő birtokára, Drozdoviczére utazott. Itt a fölkelők egy újabb küldöttsége kereste föl s kérte az országba jövetelét, mire Rákóczi valóban meg is indúlt.

De még nem érte el a fejedelem a magyar határt, midőn hírét vette a dolhai ütközetnek és a fölkelők szétveretésének. Bárha kívánatos lett volna, hogy további előnyomulása előtt Bercsényinek Danczkából való visszaérkezését és a lengyel segélyhad csatlakozását megvárja, Rákóczi útját a magyar határig tovább folytatta, s a mögött, még lengyel területen, *Kliniecz* helységben állapodott meg. Itt akarta a föntebb érintett segélyt bevárni, s innét akarta a fölkelés szervezését megindítani.

Ide rendelte tehát a Kis Albert és Esze Tamás alatt még együtt maradt fölkelő csapatot, mely azonban csak 200 rosszul

1703. fegyverzett gyalogosból és 50 lovasból állott. Ámde a hír, hogy Rákóczi a határon áll, tömegesen gyűjtötte a népet a klinieczi táborba, mely már néhány nap alatt 3000 gyalogost és 300 lovast számlált.

Rákóczi e hadat mindenekelőtt rendezni s legalább némileg fegyelmezni igyekezett, minek megtörténte után az *1703-ik év junius 16-án* csapataival a magyar határt átlépte.

A koczka el volt vetve. A «*Pro Libertate*» zászlók magasan lengtek a maroknyi had előtt, mely megindúlt a magyar nemzet szabadságát kiküzdeni.

Az 1703-ik évi hadjárat. *A munkácsi vállalat.* Rákóczi Ferencz hada a hegyekről leszállván, három nap múlva már
Munkács. **Munkácson** állott; a várost megszállotta, a várat azonban kézre-
Szerednye. kerítenie nem sikerült; épen úgy nem sikerült a **Szerednye** vára ellen megkisérlett rajtaütés sem.

Munkács megszállásának hírére Nigrelli táborszernagy, az épen rendelkezésre álló két vértes ezredet azonnal útnak indította Ungvárról Munkács ellen. A vértesek a Latorczához közeledve két részre oszlottak, hogy a városba észak és nyugot felől nyomulván be, a fölkelőket a vár ágyúi elé szorítsák. Rákóczi a vértesek közeledtének hírére a had gyarlóbb részét a hegyek közé előre küldvén, másnap maga is utánuk volt indulandó, mert gyakorlatlan hadával 1200 vértes támadása ellen helyt állani lehetőnek nem vélte. De a vértesek — körülbelül *junius 27-én* — már hajnalban körülfogták a várost s a kivezető útakat elállván, a Montecuccoli vértesek behatoltak; Rákóczi egy ideig védekezett a városban, de azután híveivel a Latorcza felé fordulván, annak egy gázlóján át-
Oroszvég. kelt s egy **Oroszvégnél** folytatott rövid utóvéd-harcz után a hegyek közé elvonúlt; málháját és vonatát azonban ki nem vihetvén, ez a vértesek kezébe esett.

A fejedelem, előre küldött hadával egyesülvén, a lengyel határok felé sietett s miután a császáriak nem üldözték, a határon innen, az Alsó-Vereczke fölött fekvő *Zavadka* (ma Rákóczi-szállás) környékén ütött tábort.

Károlyi Sándor már a dolhai ütközet után fönt járt Bécsben, hol a császári kormány legbefolyásosabb egyéneit, de sőt magát a császárt is, a közelgő veszedelemre figyelmeztette s a fölkelést

előidézhető bajok orvoslását ajánlotta; ámde a bécsi kormány az 1703.
egész mozgalomnak semmi jelentőséget nem tulajdonítván, intézkedésnek szükségét nem látta. E véleményén Rákóczi betörése sem változtatott, miután a fejedelmet oly csekély erővel és oly gyorsan visszavetni sikerült s Károlyi két havi hasztalan fáradozás után, eredmény nélkül tért vissza.

Pedig a Kárpátok alján a fellegek már most erősebben gyülekeztek. Bercsényi Danczkából tetemesebb pénzösszeget hozott magával, Lengyelországból négy gyalog- és két dragonyos század — jól begyakorolt, harczedzett katonák — érkezett, a Tiszavidékről, a nemesség által fölszorítva, számos tiszántúli gyakorlott kurucz lovas egyesült a zavadkai táborban, melyben lassankint a lengyel századokon kívül mintegy 2000 gyalogosból és 400 lovasból álló oly csapat gyülekezett, mely egy hónapra előre kifizetve, megfelelően fegyelmezve lévén, a császári csapatokkal szembeállítható volt.

A császáriak egész ereje a Heister-gyalogezred néhány századából és a már érintett két vértes ezredből állott, melyet közvetlenül Ugocsa és Bereg vármegyék Tisza-Ujlaknál, gróf Csáky István alatt, összegyülekezett nemessége támogathatott, míg ellenben Rákóczinál a zavadkai táborban egymást érték a küldöttségek, melyek a Tiszavidék, a jászok és kúnok, a hajdúvárosok stb. csatlakozását, meghódolását, ajánlották föl.

A tiszavidéki hadjárat. Ezek sürgetésére Rákóczi dandárával julius 12-én újból megindulván, két nap múlva a Tiszához érkezett, hol Csáky István hada, melyhez Kassáról egy császári gyalog- és egy lovas-század csatlakozott, előcsapataival a **Tisza-Becs** melletti erő- Tisza-Becs.
ditett révet tartotta megszállva. Rákóczi előhada a Kende Mihály vezénylete alatt álló vegyes őrséget *julius 14-én* megrohanván, azt részint szétverte, részint a Tiszába ugratta, s azután a révet hatalmába ejtvén, a Tiszán átkelt, míg a főcsapat Vári mellett szállott táborba, magát a Munkácsról útban levő császári lovasság ellen a Borsova hídjainak lerombolása által biztosítván. Bercsényi a helyzetet, a császári lovasság és Csáky közt aggodalmasnak találta; de Csáky hada egy kósza hírtől megijedve, már másnap szétoszlott, a császári lovasság pedig ennek következtében Munkácsra visszatért. Rákóczi hada erre a Tiszán átkelve, Becsnél ütött tábort, míg *Esze*

1703. *Tamás* zászlóaljával Vásáros-Náményra nyomúlt elő, hova julius 16-án a főcsapat is utána ment. Vásáros-Náményról julius 18-án bocsátotta ki Rákóczi fölhivását a szabolcsi nemességhez, melyben őket a «haza szabadulására» fegyverre hívja. De bár lovassága fölhivásait szerte vitte, csak a szegényebb nemesség csatlakozott Rákóczihoz, míg a vagyonosabbak **Kis-Várda** erődbe költöztek. Kis-Várda. Rákóczi körülzárta az erődöt, s már a mocsarak áthidalására is tétettek kisérletek, midőn a nemesség kiüzené, hogy ellenségeskedni szándéka nincs s csupán az események fejlődését kívánja bevárni; erre Rákóczi az ostromot megszüntetvén, Debreczen felé vonúlt el.

Ugyanez időtájban a fölkelés *Bóné András* vezetése alatt Biharban is kitört, s **Ér-Diószegen** 4000 lovas és 3000 gyalogos Ér-Diószeg. gyülekezvén össze, a várat megrohanta, annak német őrségét fölkonczolta s az erődöt megszállotta. Bóné az összegyülekezett hadakat szervezte s lassankint az egész környéket, **Szent-Jobb** várával együtt, behódítá. Szt.-Jobb.

Rákóczi Debreczenbe menet megszállotta a hódolást önként fölajánló **Ecsed** várát, melynek régi őrsége azután hadaihoz csatlakozott, s hódolatra hívta föl a még mindig Bécsben időző Károlyi Sándor várát, Nagy-Károlyt is, de egyelőre még eredmény nélkül. Ecsed. Debreczen városa Rákóczi jövetelét megelőzve, julius 26-án készségesen meghódolt, s tisztelgő küldöttséget, melynek élén Dobozy István főbiró állott, küldött Rákóczi sámsoni táborába, hova egy derék csapat élén csicseri Orosz Pál, továbbá Budai István, bihari alispán, Bessenyei Zsigmond és Ibrányi László volt Thököly-féle kurucz ezredesek stb. csatlakoztak.

A fejedelem ezután, a hajdúvárosok kivánatára, kik 2000 lovast és 6000 gyalogost igérének állítani, visszamaradó családjaikat biztositandó, Nagy-Kálló megszállására indúlt.

Még előbb eltávozott a táborból Bercsényi Miklós gróf tábornok, hogy egy lovas dandár élén a ráczok és császáriak által Diószegnél szorongatott Bóné Andrást megsegítse. Bercsényi a ráczokat megtámadván, Nagyváradra beszorítá, Bóné hadaiból pedig 3000 harczedzett jeles lovast válogatván ki, azokkal a fejedelem után Nagy-Kálló alá sietett.

Ez a homokbuczkák közt fekvő, öt erős bástyával és palánk-

kal védett **Nagy-Kállót**, melynek őrsége *Eckstein János* kapitány parancsnoksága alatt 400 hajdúból és 40 császári muskétásból állott, junius 28-án körülzárta és bár ostromszerekkel és tüzérséggel nem rendelkezett, a várbeli házakat a lithvániak tűzes nyilaival fölgyújtatván, az őrséget már másnap, *julius 29-én* este megadásra kényszerítette. Az egész magyar és német őrség, kapitányával együtt a fejedelem szolgálatába állott, ki itt 11 ágyút is zsákmányolván, jövendőbeli tűzérségének alapját megvetette. 1703. Nagy-Kálló.

Rákóczi hadserege most már — a diószegiek csatlakozása után — mintegy 9000 főből állott; hogy tehát az oldalt és hátban fekvő Máramaros behódíttassék, ide Ilosvay Bálint és Imre és Majos János ezredeit küldé. Ilosvay Imre álruhában **Huszt** várába lopózván, a fizetetlen német őrséget lázadásra bírta, mire azok augusztus 17-én a kapitányt lelövén, a várat jelentékeny tűzér anyagával együtt a kuruczok kezébe adá. Még előbb, augusztus 14-én, meghódolt **Nagybánya** városa is. Husztnak, a megye fő várának eleste után egész Máramaros megye nemessége Rákóczi mellé állott. Huszt. Nagybánya.

Kálló megvétele után a fejedelem erősen fölszaporodott seregével a ráczok megfenyítésére indúlt, kik időközben a nagykúnsági városokat kirabolták. Már Kálló alól 800—900 huszárt küldött üldözésükre, a gyalogságot pedig szekereken küldé utánuk. A ráczok főfészke a Nagyvárad melletti **Várad-Olaszi** volt, hol több ezer rácz tanyázott *Kis Balázs* volt császári ezredes parancsnoksága alatt. Bercsényi mintegy 7—8000 emberrel *augusztus 6-án* hajnalban a ráczokat rajtaütéssel megrohanván, Olasziba három oszloppal behatolt és az egész rácz telepet, mintegy 7000 embert, fölkonczolta. Bercsényi a lovassággal ezután egész Gyuláig portyázott, míg gyalogsága **Nagyváradot** és **Belényest** zárta körül. Székelyhídra, hol a fejedelem a sereg másik részével időzött, visszatérve, a vezérek elhatározák, hogy *Glöckelsperg* tábornok **Szilágy-Somlyónál** álló s Erdély bejáratát védő hadosztályát támadják meg s annak a Tokajnál levő Montecuccoli vértes ezreddel való egyesülését megakadályozzák. De Glöckelsperg németjeivel a támadás elől Szatmárra tért ki, a mellette volt erdélyi had pedig, miután vezére: Boér Ferencz szintén megszökött, Rákóczi mellé állott. A várat *Szőcs János* kurucz ezredes *augusztus 10-én* Váradi-Olaszi. Nagyvárad. Belényes. Szilágy-Somlyó.

1703. rohammal bevette s a bent levő németeket fölkonczoltatta. A ku-
Kővár. rucz hadak ezután ostromzár alá vették **Kővárt**, lovasságuk pedig be Erdélybe Kolozsvárig portyázott.

Nagy-Károly. Rákóczi és Bercsényi a főserreggel ezután **Nagy-Károlyt** fogták ostrom alá; a még mindig távol levő Károlyi Sándor neje a várat végre is, augusztus 15-ike táján, föladni volt kénytelen.

Szatmár. A kurucz sereg most az erős **Szatmárt** óhajtotta volna kézrekeríteni, melyben Glöckelsperg tábornok, mintegy 1200 főnyi védőőrség fölött rendelkezett. A fejedelem és Bercsényi meg is indíták hadaikat Szatmár alá s augusztus 20-án már Vetés mellett táborozának, majd a hó utolsó napjaiban a tábort Pálfalva mellé tevék át. A külvárost megvevén, a császáriakat ugyan beszoríták a várba, de ennek ostroma igen hosszúra nyúlt.

A ráczok augusztus végén 1200 emberrel Fels Ferencz császári tábornokot Nagyváradra kisérvén, a visszatérés alkalmával, szeptember 1-én Bóné András, Majos István és Bozóky Pál ezredjei
Bélfenyér. által **Bélfenyérnél** megtámadtattak és szétverettek. A ráczok közül 700 maradt a csatatéren, de elesett Bozóky is, Majos pedig halálos sebet kapván, Debreczenben halt el.

Rákóczi szeptember közepén, miután *Sennyei István* személyében a szatmári ostrom vezetésére ügyes alvezért nyert, Ber-
Tokaj. csényit **Tokaj** ostromára küldé. Bercsényi jövetelének hírére Montecuccoli eddig Tokajnál volt lovas ezrede Kassára vonúlt vissza. A tokaji táborban jelentkezett Rákóczi mellé október 9-én *br. Károlyi Sándor*, a dolhai győző, ki Bécsben semmit sem bírt kivinni, ellenben vára, uradalmai, családja Rákóczi kezében voltak s így czélszerűbbnek tartotta a fejedelem mellé állani, továbbá *br. Andrássy György*.

Sem Szatmár, sem Tokaj ostroma nem haladt, de a császáriak sem tehettek a fölmentésre semmit. Azaz, hogy tehettek volna, mert *Bussy-Rabutin* gróf lovassági tábornok, Erdély katonai parancsnoka, 8000 főnyi rendes császári csapat fölött rendelkezett, nem tekintve a rácz ságot és a megyék, a székelyek és szászok haderejét. Ha Rabutin az Erdélyben mozgósítható haderőnek csak felével is Erdélyből kijön — kivált augusztus hóban, a fölkelés kezdetén — nemcsak Erdélyt megvédheti a kurucz betörések ellen, de *az egész föllelést minden nagyobb nehézség nélkül csirájában*

elfojthatja. Ámde a bécsi udvari hadi tanács a török háború újbóli kitörésétől tartván, Rabutinnak kiváltképen Erdély *déli részeinek* védelmét tette kötelességévé, s a rövidlátó tábornok utasítását olyannyira betű szerint vette, miszerint nemcsak maga nem mozdult Szeben vidékéről, de sőt midőn a föntebb érintett eljárást neki Bánffy György erdélyi kormányzó, Bethlen Miklóssal és Apor Istvánnal fölajánlották, az ajánlatot durván elutasította. Így csak Boér Ferencz dandára küldetett Glöckelsperg mellé augusztus elején Somlyóhoz, mely azonban a vezérek szókése után Rákóczi mellé állott. 1703.

Midőn azonban a császári had Szatmárnál ostromzár alá került, Rabutin mégis érezte, hogy valamit tenni jó volna s csekély császári haddal és *Bethlen Sámuel* főkapitány néhány ezernyi megyei és székely hadával kijött a határra. De csak **Kővárnak** az ostrom alól való fölmentésére s e várnak újbóli ellátására szorítkozott, s Bethlen hadát Szamosujvárnál hagyván, a szatmáriakat sorsukra bízva, Szebenbe visszament. Alig értesült Rákóczi Rabutin visszatéréséről, *Ilosvay Imrét* 2000 huszárral beindítá Erdélybe, ki Bethlen hadát **Szent Benedeknél** szeptember 20-ika táján meglepte s részint elfogta, részint szétverte. Ezután a kurucz hadak Erdély északi és nyugoti részeit, egész a Marosig, még inkább bekalandozák. Kővár. Szt.-Benedek.

A fejedelem október havában Bercsényi tanácsára Szatmár ostromát Sennyei Istvánra bízván, 4000 lovas- és gyaloghaddal *október 16-án* Tokaj alá ment, hogy annak ostromában Bercsényit fölváltsa, kinek jelenléte a felsővidéki hadműveleteknél vált szükségessé.

A kurucz hadak közül ugyanis *Borbély Balázs* és *Ocskay László* a Tiszán *augusztus 20-ika* táján Csegénél átkelvén, előbbi Heves, utóbbi Borsódmegyébe vitte a fölkelés zászlaját, melyhez a nép mindenütt készséggel csatlakozott.

Csakhamar meghódolt **Gyöngyös,** a kurucz hadak körülzárták **Egert,** majd Borbély hada Deák Ferencz, Szőcs János és Ónodi János Deák csapataival, összesen mintegy 3000 ember, ostromzár alá fogta *szeptember 10-én* az erős **Szolnokot.** A várat Harry Walthers kapitány alatt 100 német muskétás védte magyar hajdúkkal, de nem sokáig. A kuruczok, bárha ágyúkkal nem rendelkeztek, *szeptember 21-én* d. u. 5 órakor a várat ostromlétrák- Gyöngyös. Eger. Szolnok.

1703. kal három oldalról megrohanván, bevették és a németeket a kapitánynyal együtt fölkonczolták. A várral 14 ágyú, néhány száz fegyver s nagy sókészlet jutott a győzők kezébe. A fejedelem a várba Ónodi *Császár Istvánt* nevezte ki parancsnokká s mellé 700 hajdút rendelt őrségül.

A császáriak Szolnok fölmentésére Szlavoniából *Kyba* hírneves végbeli ezredest küldték 3000 rácz határőrrel, de ez már
Kecskemét. későn érkezett, s midőn szeptember utolsó napjaiban **Kecskemétnél** táborozott, a *Deák Ferencz* által vezetett kurucz had meglepte, a ráczokat szétverte s vezérüket is halálosan megsebesítette, ki azután Szegedre vitetvén, október 8-án meghalt. E fegyvertény az egész Duna-Tisza közét a fölkelés hatalmába adta.

A felsőmagyarországi hadjárat. Ocskay és a borsodi fölkelők
Ónod. beszorították a Montecuccoli lovasezred három századát **Ónodra**, honnét a vértesek később titkon távoztak, bekerítették ezután
Szendrő. **Szendrő** várát, majd tovább behatolván Gömörbe, **Murány** várát;
Murány. Hajnácskő. Krasznahorka. Osgyánt garamszegi Géczy Zsigmond, Thököly volt udvari kapitánya, **Hajnácskőt** Rákóczi németújhelyi fogolytársa Vay Ádám, **Krasznahorkát** br. Andrássy György nyitotta meg Rákóczi hadainak; épen ily könnyen került kézbe **Fülek**, majd **Losoncz** és
Fülek. Losoncz. Rimaszombat. **Rimaszombat.** Géczy Zsigmond meglepte **Divényt** és **Véglest**, s
Divény. Végles. körülzárta a nógrádi nemesség által megszállott **Gácsot.** Ocskay
Gács. László meghódoltatta **Szécsényt**, Ónodi János Deák **Hatvant** s
Szécsény. Hatvan. ez utóbbi innét ment Szolnok alá. Ócskay szeptember 14-én
Korpona. Bozok. **Korponát**, a következő napon pedig **Bozókot** megvevén, ezután a *bányavárosok* is meghódoltak.

Az Ocskay által vezetett felsőmagyarországi hadtest most
Léva. **Léva** erős várát fogta ostrom alá, mely csel útján már a következő napon, szeptember 17-én, hatalmába került s egy ideig a
Kis-Tapolcsány. 3—4000 főnyi hadtest hadműveleteinek központja lőn. Innét hó-
Párkány. Kékkő. dították be a kurucz csapatok **Kis-Tapolcsányt, Párkányt, Kékkőt, Szitnyát, Csábrágot.**
Szitnya. Csábrág.

Nem kevesebb szerencsével haladt a fölkelés ügye a felső megyékben; a Montecuccoli ezred Kassa védelmére szorítkozván, a fölkelő csapatok elözönlötték Abauj, Sáros, Szepes, Liptó, Trencsén megyéket, folyton szaporodva a megszállt vidékek fegyverKassa. Eperjes. fogható ifjaival. Körülzárták **Kassát** és **Eperjest** s bár itt Luby

György fölkelő kapitány Wilson ezredes ellenében vereséget szenvedett, behódoltatták a megnevezett megyék számos erősségét; így Sárosban **Kis-Szebent**, **Zborót**, **Bártfát**, Szepes megyében **Késmárkot**, **Lőcsét**, **Szepesvárt**, Liptóban **Zsolnát**, **Budatint**, Árvában, Trencsénben szintén az összes várakat, az erős és tetemes német őrséggel ellátott **Trencsén** kivételével, melyet különben Szádeczky, Luzsinszky, Winkler és Sréter hadai szintén körülzártak. 1703. Kis-Szeben. Zboró. Bártfa. Késmárk. Lőcse. Szepesvár. Zsolna Budatin. Trencsén.

Bárha ily módon egész Felső-Magyarország Rákóczi kezeibe került s a kurucz csapatok már a morva határokon is átcsaptak, a bécsi kormány semminemű számbavehető ellenrendszabályt nem tett; nem tett pedig azért, mert a császári sereg egész teljességében a spanyol örökösödési háború által Olaszországban és a többi határokon lekötve volt, de sőt a francziák már Tirolba, a bajor választó pedig Ausztriába be is törtek, a kincstár pedig teljesen üres levén, új csapatok toborzására a kormány pénzzel nem rendelkezett.

Végre, október elején a császári kormány mégis kénytelen lőn a passaui táborból gróf **Schlick** lovassági tábornok alatt 3600 gyalogosból és 1600 lovasból álló hadosztályt Magyarországba küldeni, azon föladattal, hogy a gróf *Forgách Simon*, gróf *Koháry István* tábornokok, gróf *Eszterházy Antal*, *Bottyán János* és gróf *Batthyány Ferencz* ezredesek alatt álló nemesi hadakkal egyesülvén, a kurucz hadakat visszanyomja, Pozsony, Nyitra és Komárom megyékben és a Dunán túl ellenfölkelést szervezzen és a bányavárosokat visszahódítsa; egyidejűleg a ráczokból és horvátokból új dandárok alakíttattak és ezek Buda megszállására rendeltettek.

E rendszabályok még azon okból is sürgősek valának, mert a bécsi kormány attól tartott, hogy Rákóczi hadai a magyar koronával kecsegtetett Miksa Emanuel bajor választó seregével Bécs alatt vagy Csehországban egyesülhetnének, a mikor is Bethlen Gábor és I. Rákóczi György módjára járhatnának el.

Schlick tábornok csapatai *október 20-án* Pozsonynál egyesülvén, miután hozzájuk 12 ágyúból álló tűzérség is csatlakozott, október 25-én a tábornok megindúlt és két nappal később Szerednél Forgách, majd a közelebbi napokban Eszterházy, Koháry és Bottyán csapataival is egyesült, minek folytán Schlick hadteste mintegy 9—10,000 főre emelkedett. Útban volt még Morvaország-

1703. ból Trencsénen át *Ritschán* tábornok 2000 főnyi dandára, továbbá a rácz és horvát hadakból mintegy 4000 fő, mely utóbbi Esztergomon át volt Schlickhez csatlakozandó, mi a császári hadtest erejét mintegy 15—16,000 főre emelhette.

Szeredről a császári hadtest *október 29-én* Nyitrára, 30-án Garam-Szent Benedekre menetelt, megtámadta másnap, a Garamon

Perecz. való átkelés után, a **Perecz** pataknál Ocskay gondtalan előcsapatait, mire a meglepett Ocskay gyalogságát a várba helyezvén,

Léva. lovasságával Bakabányának tért ki. Schlick ekkor **Lévát** ágyúztatván, a megzavarodott 500 főnyi hajdúság a várat még aznap, *október 31-én*, este föladta.

E könnyű és gyors siker után Schlick november 3-án Lévától a bányavárosokba ment, elfoglalta az Ocskay utóvédével vívott

Selmecz-bánya rövid harcz után **Selmeczbányát**, azután pedig erejét ketté osztván, míg maga Körmöczbányára menetelt, Forgách oszlopa Zólyomon át Beszterczebányának tartott.

Bercsényi már október közepén, midőn Schlick hada még Pozsonynál gyülekezett, fölhívta volt — mint láttuk — a fejedelmet, hogy Szathmárról Tokaj alá jövén, őt Tokaj ostromában fölváltsa, maga előbb Egert akarván megszállani, azután pedig a császáriak ellen szándékozott nyomúlni.

Eger. *Október 31-én* 9000 emberrel **Eger** alá szállván, a várost még aznap rohammal bevette, azután a várat ostromzár alá vonván, miután időközben Schlick előnyomulásáról és Léva eleséséről értesült, s azt is megtudta, hogy a császáriak a bányavárosokba indúltak, *november 7-én* Egerből elindulván, 10-én Rimaszombatban Andrássy György dandárával, 12-én pedig a Duna-Tisza közéről fölrendelt Károlyi Sándor hadosztályával Losoncznál egyesülvén, 20,000 főnyi seregével a Gyetvánál álló Schlick ellen menetelt. Ámde Schlick, a kurucz sereg erejéről értesülve, nem volt hajlandó Bercsényivel mérkőzni s Zólyomra, majd személyére nézve 600 lovassal Beszterczebányára vonúlt vissza, a Zólyomnál álló hadtest parancsnokságát Forgách tábornokra hagyván.

Zólyom. A **Zólyom** előtti réteken ütköztek össze *november 15-én* a császári és a kurucz hadak és a császáriak a csatában véres veréséget szenvedtek. Forgách Simon Kohárryval, Eszterházyval, Bottyánnal, Viarddal stb. Zólyom várába szorúlt.

A zólyomi vereség hírére Schlick lovasaival együtt még azon 1703
éjjel futva menekült Beszterczebányáról Bajmóczra, Forgáchnak azon utasítást hagyván, hogy magát keresztül vágva őt kövesse, a bányavárosoknak pedig azon tanácsot, hogy az időkhöz alkalmazkodva, Bercsényinek hódoljanak meg. A császári parancsnok útközben Ritschán dandárát vélte találni; ámde ez **Rájecznél** Rájecz.
Winkler Vilmos tót hajdúi által megtámadtatván, miután 2000 emberéből 500-at elvesztett, szétszóratott s a Vág mögé volt kénytelen menekülni.

Forgách *november 19-éig* maradt Zólyomban, de ekkor a sebesült Bottyánt 250 némettel visszahagyván, a várból éjnek idején az osztroluki szoroson át Privigyére elmenekült. A menekülőket Károlyi 5000 huszárral üldözte s **Szent-Keresztnél** velök ütköBars-Szt.-Keresztzetet is vívott, két zászlót foglalván el. Schlick németjei Privigyénél már alig számítván 3000 embert, a császári parancsnok folytonos utóvédharczok közt a Vág mögé, majd Ritschannal együtt Pozsonyba vonúlt vissza.

Bercsényi bevette ostrommal november 23-án **Zólyom** vá- Zólyom.
rost, egy mellékhada **Garam-Szent Benedek** várát, Ocskay és Garam-Szt.-Benedek.
Andrássy Miklós pedig visszavették november 27-én **Lévát.** Zó- Léva.
lyom alól november 27-én elindulván, Bercsényi másnap Privigyénél egyesült Károlyival, **Bajmócz** várát Czelder Orbán által körül- Bajmócz.
záratta s 29-én Oszlányhoz, 30-án Nagy-Tapolcsányra menetelt.
Innét vált el ismét Károlyi s miután a Vág mellett **Galgóczot,** Galgócz.
Forgách várát, ugyanennek szemeláttára — Forgách hadosztálya akkor Lipótvárnál állott — elfoglalta, megszállta *deczember 2-án*
Szereden a hídakat és **Sempthe** várát s a Vágon átkelvén, meg- Sempthe.
hódoltatta az egész vidéket egész a Morva folyóig. Bercsényi Nyitrán át követé Károlyit s a kurucz sereg főhadiszállását Szempczre helyezé.

A magyar hadak, melyek a megelőző hadműveletnél Forgách, Bottyán, Koháry stb. alatt Schlicket támogatták, időközben majd mind Rákóczi zászlói alá állottak s Esztergom, Komárom, Érsekújvár és Pozsony kivételével Magyarország északnyugoti része a fejedelemnek hódolt.

Ez események nagy rémületet keltének Bécsben. A magyar szent koronát sietve vitték Pozsonyból Bécsbe, magát a birodalmi

1703. székvárost pedig, külvárosaival együtt, melyekből a lakosság kiköltözött, egy erődített öv építésével igyekeztek biztosítani. Köpcsénybe 2000 ráczot rendeltek, Dévényt megerősítették, gróf Pálffy János horvát bánt pedig Csáktornyára küldték, hogy ott hadakat szervezzen.

Még nagyobb volt a riadalom, midőn Károlyi deczember 24-én a Morván 3000 emberrel Dévény-Újfalunál átkelvén, a Marchegg. Schlosshof. **Marcheggi** erődöket rohammal bevette, a közeli **Schlosshofot** szintén elfoglalta és földúlta, melyek őrségei, a mennyiben el nem fogattak, Bécsbe menekültek, terjesztvén a rémületet, mely a császár városában már úgy is elég nagy vala. Károlyi ugyan már másnap visszatért a szempczi táborba, de ott nem soká maradt, mert Bercsényi a Dunántúl meghódítását tervezvén, Károlyit 5000 emberrel a Csallóközbe rendelé, hova őt a sereg nagyobb részével nemsokára követendő volt.

Az erdélyi hadjárat. Erdélyben Rabutin magyar főurak által szervezett dandárokkal akarta a mindinkább terjedő fölkelést megakadályozni, de eredmény nélkül. *Orosz Pál*, Rákóczi tábornoka, Boné Andrással és Ilosvay Imrével szétverte november 10-én Bonczida. **Bonczidánál** *Toroczkay István* székely hadát és a támogatására jött kolozsvári német hadat. *Orlay Miklós*, Thököly volt kapitánya a törökországi bujdosók mintegy 500 főnyi csapatával Orsovánál Facset. bejövén, megverte **Facsetnél** Koszta rácz hadát, majd *Guthy* Balásfalva. szintén bujdosó csapatával megvívta **Balásfalvát**, sőt magát Gyulafehérvár. **Gyulafehérvárt** is. Guthy ezután a Székelyföldre nyomulván, az Udvarhely. egész székelység Rákóczi mellett kelt föl, bevette **Udvarhely** várát s körülzárta Görgény. **Görgényt, Brassót.** Rövid idő alatt majd egész Brassó. Erdély a fejedelem mellé állott s Rabutin hatalma csupán Nagy-Szebenre s még néhány szász városra terjedt.

Az 1704-ik év január 9-én meghódolt végre még a fontos Tokaj. **Tokaj**, mi által a fejedelem ostromló serege is fölszabadúlt.

A fölkelés tehát, mely junius havában a császári kormány szemében annyira jelentéktelennek tetszett, hogy vele foglalkozni érdemesnek sem tartotta, félév alatt hatalmába kerítette Magyarország nagyobb részét és Erdélyt, s a meghódolt területen Rákóczi Ferencz fejedelem 70,000 főnyi lelkes sereg fölött rendelkezett.

1704. **Az 1704-ik évi hadjárat.** A fejedelem Tokaj megvétele

után főhadi szállását Gyöngyösre tette át s innét intézte Eger körülzárolási műveleteit; az abauji és sárosi hadosztály Kassát és Eperjest, Sennyei Szathmárt tartotta ostromzár alatt. Bercsényi az év első napjaiban egyrészt Pozsonyt, majd Bokros Pál által Dévényt és az osztrák határokat, Ordódy által pedig a morva határokat zaklattatta; főhadi szállását azonban nemsokára a Csallóközbe Somorjára tette át. Itt fogadta Komárom város hódolatát s bár a városnak oltalomlevelet adott, a várat megfigyelés alatt tartotta, sőt Gutánál sánczokat is hányatott. Főfigyelmét mindazonáltal a Dunántúl behódítása vette igénybe. 1704.

A dunántúli hadjárat. A dunántúli részekben nemcsak a nép, hanem a birtokos nemesség is készséggel csatlakozott a mozgalomhoz, s ezt egy Sándor László és Bezerédy János által vezetett küldöttséggel Bercsényinek bejelentvén, csak arra várt, hogy a fejedelem valamely vezére ott haddal megjelenjen. Erre nem soká kelle várakozniok. Előbb Ocskay és Gencsy kisérlették meg az átkelést a Duna jegén, a január 11-ikére következő éjjelen pedig átkelt maga Károlyi 5000 emberrel s Győr alatt elhaladván, **Pápára** érkezett, mely várat *Sándor László* átadván, ez egyidőre a fölkelés központja lőn. Rövid időn meghódolt **Veszprém, Székesfehérvár** és **Simontornya**, majd velök a Dunántúl minden vára. Mivel pedig épen ezidőben Rákóczi Ferencz fejedelem Deák Ferencz és Ilosvay Imre által vezetett 5000 főnyi hadteste a Dunán átkelvén, a *Kreutz* császári tábornok és *Monasterly* vajda vezérlete alatt álló ráczokat **Duna-Földvárnál** szétverte, Sándor László Simontornyáról lefelé indúlván, a ráczok **bajai** és **vörösmarti** erődjeit, ezután pedig a ráczok által védelmezett **Pécset** is rohammal bevette, ez utóbbi helyen 800 ráczot és németet konczolván föl. Pápa. Veszprém. Székesfehérvár. Simontornya. Duna-Földvár. Baja. Vörösmart. Pécs.

Sándor ezután Szlavoniába tört be, míg Zalka **Kanizsa** és **Csáktornya** megvétele után, mely utóbbi előtt Lengheim ezredes dragonyosai január 29-én megverettek, behódította az egész Muraközt, de sőt Styriába is betört, megvevén ostrommal **Fridau** várát s földúlván környékét. Kanizsa. Csáktornya. Fridau.

A kurucz hadak ostrom alá fogták február 17-én **Sopront**, február 25-én pedig visszaverték **Kis-Megyernél** a győri kitörő helyőrséget. Sopron. Kis-Megyer.

Így tehát az erős Győr, Komárom és Esztergom, továbbá a

1704. félrébb eső Szigetvár, Sopron, Fraknó és Németújvár kivételével az egész Dunántúl Rákóczi Ferencz fejedelem kezében volt.

A császári kormány alig tudott néhány ezer főnyi hadat gyűjteni Pozsony körül s Magyarországon annál kevésbbé vala képes támadólag föllépni, mert a bajor választó már Linczet is elfoglalta s így a bajor-franczia és magyar hadak Bécs alatt való egyesülésének veszélye is előtérbe lépett.

Ez időben indulnak meg tehát az első békekisérletek, melyek különben, gr. Széchenyi Pál kalocsai érsek, báró Szirmay István és Okolicsányi Pál közvetítése mellett, inkább Rákóczi és Bercsényi megnyerését, mintsem az országos bajok orvoslását czélozták; a fölkelés vezérei azonban a közügyet — bár Rákóczinak a lengyel királyság, Bercsényinek a kanczellárság és a nádorság felajánltatott — el nem hagyván, sem e lépések, sem a gyöngyösi értekezlet eredményre nem vezettek.

A császáriak ügye katonailag különben némileg jobbra fordúlt, midőn a pozsonyi császári hadtest parancsnokságát **Heister Siegbert** gróf tábornagy vette át. Buzgólkodása folytán a pozsonyi hadtest ereje lassankint 7000 fő gyalogságra és majd 6000 lovasra emelkedett, s miután **Pálffy János** gróf altábornagy horvát bán szintén tetemes hadakat gyűjtött, melyek száma Rabatta és Heister Hannibal tábornokok stájer csapataival mintegy 15,000 főre emelkedett, a támadó hadműveletek megkezdhetők voltak.

Erre annál nagyobb szükség volt, mert Károlyi Sándor tábornok hadai Ausztriában egész Bécs külvárosáig dúltak és égettek. Ámde ez az erők teljes szétforgácsolásához vezetett s bár Károlyi a Dunántúl majd 25—30,000 főnyi had fölött rendelkezett, midőn a császáriak támadtak, számbavehető ellenállást kifejteni képes nem volt.

A császári tábornok közül Pálffy Varasd, Heister Ebenfurt felől voltak Pápa irányában előnyomulandók, míg Ritschan Pozsonyból Somorját volt megtámadandó.

A támadást Pálffy kezdte meg s a Muraközbe betörvén, mi-
Csáktornya. után márczius 11-én **Csáktornyát** megvette, az egész Muraközt visszafoglalta, míg ugyanakkor Herberstein tábornok Bród felől
Pécs. előnyomulva megvette **Pécset.**

Heister tábornayg márczius 20-án 2000 gyalogossal, 3000

lovassal és 24 ágyúval indúlt ki Ebenfurtból s a Schwechat felé portyázó Károlyi főhadi szállását képező **Kis-Martont** vette meg, melynek helyőrsége Nezsider felé hátrálván, **Feketevárosnál** eléretett és szétveretett; Lóczy Endre csak két szétmállott lovas századot és az 1200-ból megmaradt 300 hajdút mentette meg Nezsiderre. Károlyi Magyar-Óváron át Győrnek hátrálván, **L.-Szt.-Miklósnál** Gencsy Zsigmond által vezetett utóvéde szétveretett, s a kurucz tábornok csak hada romjaival menekült Pápára. De itt sem volt maradása, mert úgy Heister, mint Pálffy Pápának tartván, Károlyi — daczára annak, hogy úgy Bercsényi, mint maga a fejedelem is kitartásra buzdították s közeli megsegítését helyezték kilátásba — a legnagyobb sietséggel Duna-Földvárnak tartott s ott a Dunán át is kelt. 1704. Kis-Marton. Feketeváros. L.-Szt.-Miklós.

Csak gróf *Eszterházy Dániel* 5000 főnyi hada tartott ki Sz.-Fehérvárnál s így Heister, miután április 3-án **Pápát**, két nap múlva pedig **Gy.-Szt-Mártont** megvette, irányát az ősi koronázó városnak vette. Április 8-án a kuruczok és a császáriak közt **Székesfehérvár** alatt ütközet fejlődött ki, melyben a kuruczok két állásból is kivettetvén, végül 300 főnyi veszteséggel hátrálni voltak kénytelenek, mire másnap a város is capitulált. A kurucz csapatok innét is Duna-Földvárnak menekültek s a Duna bal partjára keltek át. Pápa. Gy.-Szt.-Márton. Székesfehérvár.

Ily módon a régi Thököly-féle tisztek tanácsát követő Károlyi helytelen intézkedései, valamint erélytelen magatartása következtében az egész Dunántúl a mily könnyen meghódolt, ép oly gyorsan el is veszett. Csakis itt-ott küzdöttek egyesek, mint Bezerédy Imre, Béri Balogh Ádám, Domokos Ferencz, Sándor László, Goda István stb. a német és horvát csapatokkal.

Bercsényi a gyöngyösi értekezleten vette a dunántúli katasztrófa hírét és **Somorjára** sietett, hol *Pekry Lőrincz* Ritschan tábornok támadását visszaverte, sőt még a seprősi Duna-hidat is megvédelmezte; innét küldte át Ocskayt **Magyar-Óvár** megtámadására s Ritschan visszaverése, valamint Ocskay átkelése járt is annyi eredménynyel, hogy Heister tábornagy Ausztriát és Pozsonyt féltve Székesfehérvárról a Csallóköznek fordúlt s hadait Komáromnál egyesítette. Somorja. Magyar-Óvár.

Heister a Somorja elleni támadással most Trampe dán tábor-

1704. nokot bízta meg, míg Ritschan arra utasíttatott, hogy a morva fölkelőkkel a Vlára szoroson át Trencsén ellen működjék. Maga Heister a kuruczok által körülzárt Érsekújvárt látta el élelemmel.

Trampe Somorja elleni művelete azonban nem sikerült, mert Bercsényi rendeletére Pekry és Ocskay Trampe és Viard
Püspöki. hadát **Püspökinél** április 21-én meglepvén, véresen visszaverték, mely alkalommal a németek több mint 400 főt vesztettek. Ennek daczára Bercsényinek a Csallóközben nehéz helyzete volt, mert Trampe Pozsony, Heister egy dandára Komárom felől szorongatta
Nyárasd. s ez utóbbival **Nyárasdnál** április 28-án kemény harczot is vívott; a fővezér ennélfogva a Csallóközt kiürítvén, táborával előbb Födémesre, majd a Dudvág vonalára Majtényra húzódott, hol a fejedelem által támogatására indított Károlyival egyesülendő volt.

Időközben a fejedelem a márczius 20-án átpártolt **Forgách Simon** gróf tábornokot, miután ez Eger várát végre is hódolásra kényszeríté, hadosztályával április végén Paksnál a Dunán átköltöztetvén, a Dunántúl visszahódításával bízta meg. Forgách ugyan alig 4000 főt vitt át a Dunán, de a fegyveres nép a Pálffy által elbocsátott ráczok és horvátok rémítő gyilkolásai következtében mindenfelől özönlött táborába s így midőn az egyetlen kurucz
Simontornya. kézben levő vár, **Simontornya** felé közeledett, az e környéken gyilkoló és fosztogató ráczokat már könnyűszerrel űzte szét, kik a simontornyai vereség következtében sietve húzódtak a Száva mögé. Forgách hadteste Székesfehérvár előtt már közel 10,000 főt
Pápa. számlált s miután e várost körülzárta, megvette **Pápát**, majd Sárvár és Kaposvár környékét s junius elején már 25,000 főnyi kurucz had működött a Dunántúl visszahódításában.

Ez események Heistert, ki Bercsényi seregét akarta megsemmisíteni, e szándékától eltérítették és a Nyitra vonaltól a Dunántúlra hívták. Miután a Pozsonyba küldött Pálffyt és a Szakolczánál időző Ritschánt Bercsényi foglalkoztatásával megbízta, Komáromnál a Dunán átkelvén, Székesfehérvár felé mene-
Csikvár. telt. De csak *május 25-én* ütközött össze **Csikvárnál** az Esterházy Antal gróf által vezetett kurucz hadosztálylyal és azt Pa-
Veszprém. lotán át Veszprém felé elszorítván, **Veszprémet** megvette és ennek lakosságán irtózatos kegyetlenségeket követett el, olyanokat, hogy még a császár nevében a békét közvetíteni akaró

Széchenyi érsek is megborzadt és a császárnál Heister elmozdítá- 1704.
sát sürgette.

Forgách ez események folytán a Rábán visszaköltözvén, Pápa vagy Győr tájékán akart Heisterrel szembeszállani. De mielőtt ez megtörtént, a császáriak északon szenvedtek súlyos vereséget.

A szomolányi ütközet. Midőn Heister Károlyi kiűzése után Bercsényi ellen fordúlt, nemcsak a körülzárt Érsekújvárt látta el élelemmel, de magát Bercsényit is a Vág mögé szorítá, minek folytán Pozsonymegye a császáriak kezébe visszakerült; Heister ezután a Garam felé hátráló Bercsényit követte, de Nyitra tájékán mint említettük, megfordúlni kényszerült, hogy a Dunántúlt Forgách ellen megvédje.

Ez idő alatt *Ritschán* tábornok Morvaországban szedett 6000 főnyi hadtestével április 28-án a magyar határt átlépvén, a **Vlára szorosnál** álló kurucz hadat május 3-án visszanyomta, a Vlára szoros.
Trencsént ostromló kuruczoktól a várost visszavette, a várost ele- Trencsén.
séggel és lőszerrel ellátta, azután pedig Vágújhely és Miava vidéket feldúlván, **Szakolczát** szállotta meg, melynek falait lebontatá. Szakolcza.

Itt vette Ritschán a Dunántúlra induló Heister tábornagy azon parancsát, hogy a Pozsonynál álló Pálffyval egyesülvén Bercsényi seregét foglalkoztassák.

Ritschán Pálffyval akként egyezett meg, hogy 4000 főnyi rendes (közte 200 lovas) és 2000 morva fölkelő hadával s hat ágyúval Jablonczának és Nádasnak tart és a Pozsonyból jövő Pálffyval Nagyszombatnál fog egyesülni. Bercsényi azonban Pálffynak egy elfogott leveléből a tervet megtudván, a Szakolczánál figyelő Ocskayt arra utasítá, hogy Ritschánt a jablonczai szorosba engedje bemenni, s azután kövesse, Károlyit pedig, hogy Szomolánynál készen álljon Ritschánt a nádasi szorosból való kibontakozásnál megtámadni.

Ritschan május 26-án indúlt ki Szakolczáról és 27-én **Szomolánynál** állott. Midőn azonban tudomására jutott, hogy a Szomolány.
szoros kijáratát Károlyi kurucz hada elállotta, *május 28-án* hajnalban vissza akart fordulni. Ámde a kuruczok nem engedték s a lovassággal arczban, a gyalogsággal és a fölkelt tótokkal az erdőből oldalban megtámadták; de nem engedte Ocskay sem, ki a puskaropogásra a császáriakat hátban támadta meg. Ritschán

1704. csakhamar fölismervén, hogy a kuruczok főereje előtte Nádasnál van, hova valóban Bercsényi is megérkezett, gyalogságát Újvár

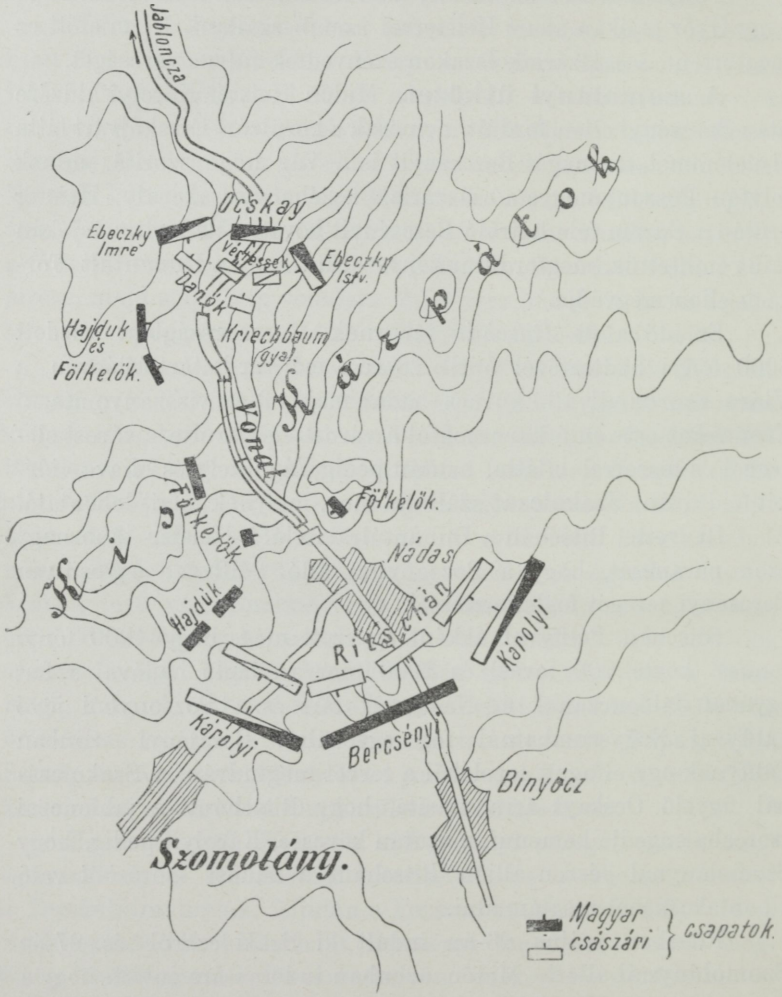

A szomolányi ütközet. 1704 május 28-án.

alól kocsikon szállítván, újból visszafordúlt, hogy magát Ocskay hadán átvágja. De utóvéd-lovassága s az itt levő Stahremberg és Deutschmeister ezredbeli gyalogság a kuruczok heves támadásait

ki nem bírván, a hadtest rendje lassankint felbomlott, s a Wach- 1704.
tendonk ezredes által vezetett balszárny a főcsapattól elszakítva a hegyek és erdők közé nyomatott. Délután három órakor ért föl a hadtest főcsapata ismét a nyeregre, de itt a Bercsényi által oldalába küldött csapatok által újból megtámadtatván, ágyúit elvesztette s teljesen szertefoszlott.

A tábornok hadtestének teljes szétveretése után, megsebesülve, kocsin mintegy 300 fővel menekült Jabloncza várába, de Bercsényi ezt rohammal bevenni készülvén, a császáriak ezt be nem várták, hanem az erődöt feladták. Ritschán tábornok 23 főtiszttel s mintegy 250 főnyi legénységgel foglyul ejtetett. A Wachtendonk által vezetett balszárny d. u. 5—6 óra tájban Korlátkő táján bukkant ki az erdőből, de itt Ottlyk és Ebeczky által újból megtámadtatván, alig 250 fővel menekült az osztrák határra.

A foglyok száma 700 volt csak, de 4000 német és morva feküdt halva a csatatér különféle pontjain; a zsákmány több ezer fegyver, 3—400 ló, számos szekér stb. volt. A foglyok közt voltak Ritschan tábornok és a többi tisztek nejei is s az aszonynéppel, szolgákkal a foglyok száma 900-ra ment. A kuruczok vesztesége holtakban és sebesültekben mintegy 230 vala.

A mily leverő volt a bécsi császári kormányra Ritschán katasztrófája, annyira felvillanyozta a fényes győzelem a kurucz hadakat, melyek száma és lelkesedése e diadal után nőttön-nőtt. A győzelmet katonailag kihasználni azonban nem igen lehetett, mert Bercsényi a tiszai hadakat, melyeket Károlyi vezetett, Forgách támogatására a Dunántúlra rendelni volt kénytelen. Kisebb betörések Ausztriába és Morvaországba Ocskay, Ottlyk, Winkler, Bokros, Bossányi stb. részéről napirenden voltak.

A koronczói ütközet. A szomolyányi diadal erkölcsi hatását csökkenté némileg a baleset, mely Forgách hadtestét a Dunántúl érte.

Említettük, hogy Forgách Heister ellen fordúlt, vele Pápa vagy Győr táján szándékozott szembeszállani és e mérkőzéshez Bercsényitől támogatást kért. A kurucz fővezér Károlyi Sándor tiszai hadát rendelte át, elkövette azonban azon hibát, hogy az átküldött 6000 főnyi csapatból csupán Ebeczky 2000 főnyi dan-

1704. dárát utasította a közvetlen csatlakozásra, ellenben Károlyinak megengedte, hogy 4000 emberével előbb egy betörést intézzen Ausztriába Bécs alá.

Károlyi be is csapott s míg Ocskay a bal parton Marchegg felé, ő Bruck-Fischamend irányában nyomúlt Ausztriába és
Bécs. junius 9-én egész **Bécs** alá szállván, még a bécsi császári «Thiergartent» is feldulatta, elvitetvén a császár kedvencz tigriseit és párduczait. E kirándulás folytán azonban megkésett a harcztérről, hol Forgách és Heister hadai küzdöttek.

Koronczó. Forgách Simon tábornagy ugyanis **Koronczónál** Károlyi csatlakozására várván, állásában junius 13-án Heister által váratlanúl megtámadtatott. Igaz, hogy a császári vezér 10—12,000 főnyi hada ellenében Forgách 16—18,000 főt állíthatott, de ennek túlnyomó nagy része gyakorlatlan és rosszúl fölszerelt néphad volt; Heister ezenkívül 24 ágyúval rendelkezett, míg Forgáchnak csak hat lövege volt. Ezért óhajtotta volna Károlyi 4000 főnyi jól begyakorolt tiszai hadosztályának csatlakozását.

A kurucz had derekasan állotta ugyan a császáriak heves ágyú- és puskatüzét, de míg Forgách mintegy 6—7000 emberrel a császáriakat megkerülni akarta, ezek az Eszterházy Antal által vezetett balszárnyat, midőn az a ráczokat visszanyomva a németek elé érkezett, nehéz lovasságukkal megfutamították, mire a sereg feloszlott.

Károlyi, ki 12-én este a Rábaközbe érkezett s kinek Forgách parancsa szerint még az éjjel a Rábán átkelni és Koronczóhoz szállani kellett volna, az ágyúzást hallva, sietett ugyan a Rábán átkelni, de már megkésett.

A csata után Károlyi Sopron felé ment, Heister pedig a határokat megvédendő, Magyar-Óvárra. Forgách tehát nyugodtan gyüjthette össze szétszórt hadait Sárvárnál. Az ütközet a kuruczoknak 1600—2000 főnyi veszteségébe került.

Károlyi különben hibáját némileg jóvátette, midőn néhány héttel később, julius 4-én *Rabatta* császári tábornok 4000 főnyi
Nagyfalu. hadát Szent-Gotthárd közelében **Nagyfalunál** meglepte és szétverte. A császáriak közül 1800 elesett s 550 fogságba került. Károlyi ezután betört Styriába és egész Gráczig dúlt.

Az északi és közép hadszínhelyeken az év első felében né-

hány jelentékeny város vagy vár meghódolt, vagy ostrommal bevétetett. Így már január 17-én átadta Teleky Mihály **Kővárt**; 28-án a sziklán épült erős **Murány**, február 13-án **Trencsén** város (a vár azonban tovább is ostrom alatt maradt, Ritschán első betöréséig és a szomolyányi ütközet után ismét), február 16-án meghódolt **Munkács**, 26-án pedig **Unghvár**; április 16-án meghódolt **Eger**, bár a vár szerződésszerüleg csak deczember végén adatott át. Maga a fejedelem Paks melletti táborából a bácskai szerbek megfékezésére indulván, julius 8-án megvette **Bács** várát, julius 12-én **Titelnél** szétverte a ráczok 5000 főnyi táborát, mire a vár is meghódolt, ezután pedig a fejedelem julius 21-én **Szegedet** fogta ostrom alá.

1704. Kővár. Murány. Trencsén. Munkács. Unghvár. Eger. Bács. Titel. Szeged.

A trencsény-nyitrai hadműveletek. Bercsényi, midőn Károlyi hadtestét a Dunántúlra bocsátá, az északnyugati hadszínhelyen még mindig mintegy 12—15,000 gyalog s vagy 5000 lovas fölött rendelkezett. Tartván attól, hogy Heister a koronczói csata után mélyebben nyomúl be az országba, csapatait sűrűn bocsátá az osztrák és morva határokra. Így Winkler kurucz ezredes szétverte junius 18-án Königsegg Angern melletti táborát, Ocskay megtámadta, bevette s széthányta a Marchegg melletti sánczokat, Ottlyk Sztrázsniczáig portyázott.

Angern. Marchegg. Sztrázsnicza.

Bent az országban Czelder Orbán hódolásra kényszerítette **Bajmócz** várát, mire ennek ostromló hadai is **Trencsén** ellen alkalmaztattak, melyet Bercsényi mielőbb óhajtott bevenni, s ezt siettetendő, augusztus 4-én maga is a vár alá szállott. Néhány napi bombázás folytán a vár őrsége *augusztus 10-én* már alá is irta a capitulátiót, melynek értelmében a várat 14 nap mulva kellett átadni s Bercsényi az ostromlövegeket el is indítá Nyitra alá, midőn a dolog váratlanúl máskép fordúlt.

Bajmócz. Trencsén.

Az udvari hadi tanács ugyanis *Breuner* tábornok és *Grumbach* ezredes alatt 1600 gyalogosból, 600 lovasból és 8000 morva népfölkelőből álló hadtestet küldött Trencsény fölmentésére. A császáriak áttörtek a brosinkói szoroson s augusztus 11-én egész **Drietomáig** nyomúltak elő. Míg itt Grumbach ezredes Bercsényivel harczolt, Breuner tábornok új parancsnokot, élelmi és lőszereket vitt a várba; ennek megtörténtével a császáriak visszavonúltak s az éj folyamán még Morvába tértek, hol a fölkelők eloszoltak.

Drietoma.

1704. Breunernek feladata a vár megsegítése után az lett volna, hogy Nagyszombatnál Heisterrel egyesüljön, de erre képes nem levén, Heister is a Duna mellett Pozsonynál maradt. Bercsényi a trencsényi vállalatért Morvaország nagy részét feldulatá.

Nyitra. Bercsényi ezután **Nyitra** alá szállott s azt heves bombázással augusztus 25-én megadásra kényszeríté. Ezután az összes rendelkezésre álló erők **Lipótvár** és a már hosszabb idő óta körülzárva tartott **Érsekújvár** ostromára fordíttattak.

Lipótvár. Érsekújvár.

Bárha a bécsi udvarral a fegyverszünet iránti alkudozások folyamatban voltak s erről Heister is tudomással bírt, a császári tábornagy mégis, az utolsó órában, Károlyi dunántúli hadát szétverni megkísérlette. E czélból szeptember 2-án Pápa felé megindulván, a Mura melléről Pálffyt, Kanizsáról Heister Hannibált is támadó előnyomulásra rendelé. De Károlyi ezt megtudván, még idejében visszavonúlt s a paksi hídon át a Duna bal partjára kelt át. Heister a paksi hídfőt elromboltatá és Duna-Földvárt megszállotta.

Bercsényi e támadást egy Ocskay által Ausztriába intézett betöréssel boszúlta meg, melynél Ocskay **Dürnkrut** várát bevette s az ottani német hadat szétverte.

Dürnkrut.

Ennek hatása alatt a császár a fegyvernyugvást szeptember 12-én megerősíté, de Heister ennek daczára megvette még a kuruczok által megszállott **Siklóst** és **Simontornyát**.

Siklós. Simontornya.

A fegyverszünet szeptember végéig volt tartandó, de ezután október végéig meghosszabbíttatott.

Még a fegyvernyugvás alatt meghódolt Felső-Magyarország fővárosa **Kassa** s október 31-én át is adatott; másnap meghódolt **Eperjes** is, de csak deczember 1-én adatott át.

Kassa. Eperjes.

A Selmeczbányán megindúlt béketárgyalások semmiféle eredményre nem vezettek, de sőt a fegyverszünet meghosszabbítására sem, mert a császáriak lehetetlen föltételeket szabtak; így hogy Rákóczi hadai az egész Dunántúlt, az északnyugati részeket az Ipolyig visszaadják, az ostrom alatt levő várakat elhagyják stb.

A fegyverszünet alatt fogadta Rákóczi az erdélyi rendek követségét, kik őt *Erdély fejedelmévé* történt megválasztásáról értesítették.

Hadműveletek a fegyverszünet után. Október köze-

pétől kezdve a Vágtól keletre a zólyomi harczokból ismeretes **Bottyán János** volt császári ezredes, most kurucz tábornok, a szabadságharcz egyik legvitézebb és legrokonszenvesebb hőse vezényelt, s főfeladata **Érsekújvár** kézrekerítése volt. Az ostrom, gondos előkészítés után, november első napjaiban vette kezdetét és 16,000 emberrel, a XIV. Lajos király által küldött franczia hadmérnöki tüzértisztek tervei szerint hajtatott végre; hogy az meg ne zavartathassék, arról Bottyán tábornok gondoskodott. Az ostrom különben nem soká tartott, mert a *november 16-ára* következő éjjelen a várbeli magyar hajdúk és a Hörtl százados által megnyert németek Rákóczi hadait a várba besegítvén, a nyugoti részek e fontos vára vérontás nélkül a fejedelem hatalmába került. Az egész várban a foglyul ejtett parancsnokon, Axman ezredesen és a főtiszteken kívül csak öt német muskétás és 15 városi német polgár maradt hű a császárhoz, a kik azután Komáromba kisértettek. A vár, melynek parancsnokává *Ebeczky Imre* ezredes tétetett, s melyet a fejedelem ezen és a következő években jelentékenyen megerősíttetett, ezentúl Rákóczi nyugot felé intézett hadműveleteinek fő-alappontja lőn. 1704. Érsekújvár.

Érsekújvár megvétele után maga a fejedelem szállott **Lipótvár** alá, azt nagy erővel körülfogván s rendszeresen ostromolván, míg Bercsényi a lovas hadak főerejével, mintegy 10,000 lovassal a morvamelléki síkságra szállott. Heister sietve takarodott át előle Ausztriába Dürnkrut vidékére. Lipótvár.

A nagyszombati csata. Ámde a bécsi kormány igen szerette volna Lipótvárt megtartani s különben is nehezen tűrvén a kurucz hadak Ausztriába és Morvába intézett sűrű portyázásait, Heister tábornagy hadtestét Bajorországból hozott csapatokkal megerősítvén, azt Lipótvár fölmentésére utasitá.

Heister Zistersdorfról deczember 18-án 4000 lovassal, 3000 gyalogossal és 8 ágyúval indúlt ki, de az útközben és Pozsonyból hozzácsatlakozott hadakkal ereje 20,000 főre, ágyúinak száma 24-re emelkedett; a tábornagy Stomfán, Récsén, Modoron át Nagyszombatnak, illetőleg Lipótvárnak tartott. A kurucz gyalogság nagyon nehézzé tette a hegyen való átkelést, kivált **Mária-völgynél,** hol Heister az útért több órán át harczolni volt kénytelen, s Récsére csak 21-én este érkezett; itt csatlakozott hozzá Máriavölgy.

1704. Pozsony 4000 főnyi helyőrsége 16 ágyúval, melyet Herberstein tábornok vezetett oda.

Bercsényi a visszavonuló hadakat Selpiczre, Rákóczi a Lipótvár alatt volt csapatokat Farkashidára irányítá, s elhatároztatott, hogy a harczot a kurucz sereg elfogadja. Harczterről a Trnava és Parna patakok közti sik választatott, a közép mögött

Nagy-szombat. **Nagyszombattal.** A sereg számereje mintegy 22,000 fő volt, közte mintegy 13,600 lovas, de csak hat ágyú. A sereg közepét maga a fejedelem, a jobb szárnyat Bercsényi, a balt Eszterházy Antal volt vezénylendő; a legkülső szárnyakra Ebeczky és Ocskay voltak csatlakozandók.

Deczember 26-án reggel a császári sereg Fehéregyháza és Gerencsér közt harczra fejlődött. A harcz azonban csak délután egy óra tájban, sűrű havazás közt, a kurucz jobbszárny végén levő Ebeczky-dandár támadásával indúlt meg; Ebeczkyt nyomban követte Ilosvay, Deák Ferencz s a jobb szárny többi csapatai, míg a középen a tüzérharcz folyt. Nemsokára megindította Ocskay a balszárny lovasság öt ezredét is, végre a gyalogság is támadásba ment át.

Heister első harczvonala át volt törve, s a harcz végső veszélyben, midőn a Rákóczi szolgálatában álló *Scharudi* német zászlóalja hirtelen a császáriakhoz pártolt át; Heister a támadt hézagba a Fels vértes-ezredet nyomúltatván elő, a magyar balszárnyat a középtől elválasztá. Ez s mivel a jobbszárny prédáló lovassága a Cusani vértesek által oldalba támadtatott, a tüzérek pedig az ágyúkat elhagyák, Rákóczi kénytelen volt visszavonulót fuvatni.

A visszavonulás a legnagyobb rendben ment végbe; a magyarok vesztesége mintegy 1200 fő volt, míg Heister 2000 embert vesztett.

A kurucz hadak a Vág mögé vonúltak, föladván Lipótvár ostromát is, hol hat nehéz ágyú és hét mozsár visszahagyatott. Heister Nagyszombatról ki nem mozdúlt, s csak januárban vonúlt vissza a Csallóközbe.

Az erdélyi hadjárat. Erdélyben a viszonyok állandóan kedvezőek maradtak a fejedelemre. Rabutin gróf tábornagy Szebenben meghúzódva, a fölkelés ellen jóformán semmit sem tett és

így a rendek Gyulafehérváron akadálytalanúl gyülekezhetvén egybe, *II. Rákóczi Ferenczet 1704 július 6-án Erdély fejedelmévé választák.* 1704.

Szeptemberben Pekry és Toroczkay már **Szeben** előtt is megjelentek, mely alkalommal, szeptember 11-én a császáriak Toroczkayval kisebb ütközetet is vívtak. Rabutin most egy 2000 főnyi haddal előnyomúlván, **Szászsebesnél** a Dévát ostromló Csákyt megverte s így Dévát fölmentette. N.-Szeben. Szászsebes.

Midőn a kurucz hadak október havában **Kolozsvárt** fogták ostrom alá, Rabutin 2500 emberrel és 8 ágyúval október 4-én Nagyszebenből kiindulván, október 8-án a kuruczok 14,000 főnyi rendetlen hadát **Patánál** megverte, s azután bevonúlt Kolozsvárra. Ennek erődítéseit védelemre alkalmatlannak találván, a városfalak egyrészét leromboltatta s a császári helyőrséget magával vitte Szebenbe, hova október 25-én tért vissza. Kolozsvár. Pata.

Az év végén Rubatin Nagyszebenen kívül még csak Dévát, Megyest, Szamos-Újvárt és Brassót bírta.

Az 1705-ik évi hadjárat. Az 1705-ik év első nevezetes eredménye a másfél év óta ostrom alatt álló **Szatmár** capitulatiója vala. A császári helyőrség, melynek ereje 1200 fő volt, *Glöckelsperg* és Löwenburg tábornokokkal Budára, a 350 főből álló lovasság Erdélybe kísértetett; ez utóbbi azonban útközben kurucz zászlók alá esküdött. A várban 72 ágyú, tömérdek hadi szer és egy jól berendezett lőporgyár jutott a fölkelők birtokába. Forgách Simon tábornokot, kinek a vár capitulált, a fejedelem a szerződések ratifikálása után, mint főparancsnokot Erdélybe küldte. Károlyi ez alatt **Aradot** fogta ostrom alá s *Löffelholz* tábornokot erősen szorongatta, de azután Bercsényihez felhivatván, az ostrom megszakadt. 1705. Szatmár. Arad.

A Heister elleni hadműveletek Lipót császár haláláig. A bécsi kormánynak alig volt ideje, hogy a nagyszombati győzelem fölött örüljön, mert a győzelmi jelentést nyomban követte a vészhír, hogy a *megvert, megsemmisített* kurucz hadak a Nagyszombatnál álló császári sereg csúfságára Morvaországba törtek és azt széltiben dúlják.

Míg ugyanis Heister Nagyszombatnál pihent, Bottyán tábornok a császáriak figyelmét egy irányban lekötvén, hátuk mögé

1705. került s 3000 emberrel a nádasi szoroson átkelvén, a morva területet Strázsnicza-M.-Hradisch irányában feldúlatta. A Bécsből figyelmeztetett Heister nagy dühösen indúlt a kuruczok után, de
Szomolány. míg ő **Szomolány** várának ostromával bibelődött, Bottyán Szobotist-Brezován át ismét a Vág mögé került vissza. A kurucz hadak ezután magát a császári hadat is folyton nyugtalanítván, Heister *központi állásba* Pozsonyhoz vonúlt vissza, mig a kurucz dandárok tovább dúlták Morvaországot és Ausztriát.

Rákóczy a *Verebélyen* tartott hadi tanácsban elhatározta, hogy Bottyán a Duna-Tisza közén működjék s Paksnál új biztosított átkelőt létesítsen, Károlyi a Dunántúlt igyekezzék ismét visszahódítani, Bercsényi pedig Heister ellen Pozsony felé nyomuljon elő.

Esztergom. Bottyán lefelé indulván, útközben megrohanta **Esztergomot**, de siker nélkül s azután ment Pestre. Károlyi *február 4-én* a Csallóközön és a Duna jegén átkelvén, *Beleznayt* Vasmegyébe küldte, míg maga Bruck irányában Ausztriába tört s 23 osztrák
Bécs. falut és várost vett meg és dúlt föl, egész **Bécs** alá csapkodván, úgy hogy a tüzet a Burg ablakaiból maga a császár is láthatta. Heister gyorsan fölveré Bazin, Modor táján álló hadait s Bruckba sietett; de ismét elkésett, mert Károlyi akkorra már — Bruckot elkerülve — *február 6-án* ismét a Csallóközben volt. Bercsényi
Szeli. hadai ezalatt folyton Heister nyakán voltak s miután ez a **Szeli** mellett február 14-én vívott ütközetben hiába próbálta őket lerázni, a Csallóközbe vonúlt.

Február 20-án Károlyi a Dunán újból átkelvén, miután L.-Szt.-Miklósnál a Bottyán által küldött hadakkal egyesült, Pápának, Sárvárnak tartott. Ez Heistert is arra indította, hogy egy
Trencsén. **Trencsén** fölmentését czélzó, de meghiusúlt kisérlet után, mit *március 4—7-ike* közt hajtott végre, maga is a Dunántúlra menjen, egyszersmind Pálffyt is horvátjaival támadásra utasítván Károlyi ellen.

Heister valóban megszorítá Károlyit a *március 31-ére*
Kiliti. következő éjjelen **Kilitinél**, ki ennek folytán a Dunántúlt ismét oda hagyva, Paksnál a bal partra húzódott, Pálffy pedig megverte
Jánosháza. ápril első napjaiban Ibrányit **Jánosházánál** s szintén Paks felé szorítá, hol a kurucz hadak Bottyán mellett gyülekezének. Ámde

míg Heister a Dunántúl járt, Bercsényi megvette márczius 30-án 1705.
Modor, 31-én **Bazin** és április 1-én **Szt.-György** városokat, vissza- Modor.
vette a Csallóközt, sőt Karvánál még a Dunántúlra is hadat kül- Bazin.
dött át, s Heister gyalogságának legnagyobb részét megsemmisíté; Szt.-György.
miután pedig a lovasságot a lóhalálában visszatérő Heister az örökös nyargalással maga tette tönkre, a császári vezér úgyszólván hadműködésre képtelen vala.

Ez végre még a császári kormánynak is sok volt és Heistert Bécsbe idézvén, a magyarországi főparancsnokságtól megfosztotta.

A hadműveletekben beállott önkénytelen szünet hosszabbá vált I. Lipót császár halála következtében. A külföldi békeközvetitők, de sőt maga Rákóczy is azt hitte, hogy Lipót halálával a kormányzati rendszer megváltozik s a béke a nemzet jogainak és szabadságának biztosításával megköthető lesz; de az új császár tapintatlan tanácsosai sem I. József békülékeny hajlamát, sem Rákóczy Ferencz loyalis közeledését a nemzet kivánalmainak kielégítésére, a háború befejezésére föl nem használták. Még mindig remélték — bár az országból alig néhány vár volt csak kezükön s az egész nemzet Rákóczi mellett állott — hogy Magyarországot német provinciává tehetik.

Hadi események a széchényi gyűlésig. A császári kormány a kibékülési kisérletek meghiusúlta után nagy erőfeszítéseket tett, hogy a magyar fölkelést fegyveres erővel elnyomja s az új fővezérnek, **Herbeville** gróf tábornagynak, a még Magyarországon és Erdélyben levő császári csapatok beszámításával, közel 80,000 főnyi erőt bocsátott rendelkezésére. A fővezér megválasztásában azonban nem volt szerencséje; Herbeville még kevésbbé volt alkalmas e nagy feladat megoldására, mint elődje.

A nagyobb szabású hadműveletek a *déli hadszínhelyen* indúltak meg. Bottyán János tábornok május elején a szerbek ellen indulván, az általa Paksnál emelt «**Bottyánvára**» ellen Glöckels- Bottyánvára.
perg altábornagy támadó kisérletet tett, de eredménytelenül; Bottyán ezt egy **Buda** elleni támadással torolta meg, mely alka- Buda.
lommal *május 20-án* a Tabán külvárost rohammal bevette, több mint 500 ráczot pusztítván el. Bottyán Budáról visszatérve, ostrom alá fogta a császáriak kezében levő **Duna-Földvárt** s az alsó erő- D.-Földvár.

1705. döket *junius 9-én* megvevén, a császáriakat a fellegvárba, a régi kőtoronyba szorítá.

Az új fővezér most egy 1600 gyalogosból és 2000 lovasból álló hadosztályt bocsátott Glöckelsperg rendelkezésére, hogy a Herberstein alatt Eszék felől közeledő 5—6000 ráczczal együtt Duna-Földvárt az ostrom alól fölmentse, Bottyán-várát megvegye és a Duna-hidat elfoglalja. Az első lépés sikerrel is járt; *Eszterházi Dániel*, ki Földvár alatt parancsnokolt, a császáriak közeledtére abbanhagyá Földvár ostromát, sőt a Dunán is átkelt; a magára hagyott Bottyán *julius 19-én* hősi küzdelembe bocsátkozott a császáriakkal, de megsebesülvén, a hajdúság a *junius 21-ére* következő éjjelen a jobbparti erődöket elhagyá. Glöckelsperg
Imsód. 22-én a még álló hídon áthatolván, a bal parton levő *imsódi sánczot* is elfoglalta, de innét ismét a jobb partra szoríttatott; a tábornok ezután, hallván, hogy Rákóczy Pestnek tart, hadosztályával Budára vonúlt vissza.

Kőrös. Ugyanez időben Károlyi megvert a **Körös** mellett egy rácz
Csanád. dandárt, majd utánuk menvén a Maros felé, megvette **Csanádot**
Gyula. s megrohanta **Gyulát**, melynek külső várát be is vevé.

Herbeville most Lipótvár fölmentésére és Érsekújvár megvételére készült. Az előbbinek végrehajtása előtt Eszterházy Antal
Szomolány. megvette julius 9-én **Szomolányt**, julius 15-én **Holicsot**, majd a
Holics. Morván átkelve **Gödinget**, míg Ocskay 4000 lovassal benyargalá
Göding. Morvaország és Ausztria vidékeit, roppant zsákmánynyal térve vissza. Herbeville ezt megakadályozni akarta, de elkésett, s az ez által keletkezett késedelem miatt indította meg a Lipótvár fölmentését czélzó hadműveletet csak *augusztus 3-án*. Ámde e közben a fejedelem serege Bercsényivel egyesülvén, mindkét fél mintegy 25—30,000 főnyi erő fölött rendelkezett. Herbeville serege a Lipótvár ellen való előnyomulás alatt Bercsényi ügyes rendelkezései folytán a Vág és Dudvág közt teljesen körülkerítteték, de Eszterházy Antal hibája folytán, ki a farkashidai sánczokLipótvár. ból ok nélkül elvonúlt, nemcsak kijutott a kelepczéből, de **Lipótvárt** élelemmel és lőszerrel is elláthatta. Rákóczi ekkor Czifferné akarta a császáriakat megtámadni, de Herbeville kitért
Pudmeritz. **Pudmeritz** és **Vöröskőnek** s itt vivatott *augusztus 11-én* egy
(Vöröskő.) kevésbbé jelentékeny ütközet, melyből a kurucz hadak hát-

ránynyal vonúltak vissza, míg Herbeville menetét folytatva a 1705.
Csallóközbe ment.

Mint a nagyszombati csata után Heister, úgy most a vöröskői ütközet után Herbeville is — bárha a tervezett Érsekújvár elleni hadműveletről lemondani kényszerült — nagyhangú győzelmi jelentéseket küldött Bécsbe, mit a kuruczok avval hazudtoltak meg, hogy Bercsényi maga mintegy 12,000 főnyi erővel betört Ausztriába és Morvaországba, melynek népe rémülve futott Bécsbe, Brünnbe, Prágába; a kuruczok még a bécsi Dunahidaknál is verekedtek, szétvervén ott Engelfort dragonyosait s beűzvén azok maradékát a hidakon át Bécsbe.

A fejedelem és Bercsényi ezek után a szécsényi országgyülésbe siettek, mely II. Rákóczi Ferenczet *a haza szabadságáért szövetkezett rendek vezérlő fejedelmévé* választotta s őt felhatalmazta, hogy a nemzet jogainak, szabadságainak visszaszerzésére mindazt ezután is megtegye, a mit szükségesnek ítél.

Herbeville erdélyi hadjárata. A szécsényi gyülésen még várták a császár békebiztosait és a közbenjáró hatalmak követeit, midőn híre ment, miszerint Herbeville tábornagy Komáromból megindúlt, hogy a végszükségben levő Nagyváradot az ostrom alól fölmentse és az Erdélyben magát alig tartható Rabutinnek segélyt vigyen.

Herbeville Komáromból *augusztus 20-án* mintegy 16,500 fővel vonúlt ki, ereje azonban a Budán hozzácsatlakozott csapatokkal 20,000 főre emelkedett 20 ágyúval. A császári sereg, hogy magát a kurucz lovasság soha meg nem szűnő támadásai ellen oltalmazza, két szekér-sor közt menetelt Szegednek, s onnét Nagyváradnak, hova nagy nélkülözések és fáradalmak után csak *november* első napjaiban ért.

Rákóczi az erdélyi főparancsnokot, gróf *Forgách Simont*, még a szécsényi gyűlésből előreküldte Erdélybe, hogy a *zsibói* és *karikai* szorosokat, melyeken át a császáriak betörését várták, Lamotte és Damoiseau felügyelete alatt elsánczoltassa s a kurucz hadak számára eleséget biztosítson; később maga a fejedelem is lement.

A császári sereg *november 7-én* Sz.-Somlyóra, 9-én Zilahra érkezett s miután a karikai szorost erősen elsánczolva és meg-

Zsibó. 1705. szállva találta, *november 11-én* a **zsibói** szoroson át tört be. Rákóczinak Pekry Lőrincz és az erdélyi urak tanácsolták, hogy ne itt a szorosoknál, hol erejét ki nem fejtheti, mérkőzzék meg a császáriakkal, hanem a tágasabb Keresztes mezején; de a fejedelem Forgách és a franczia tisztek tanácsára inkább a sánczokban bízott, melyeket gyalogsággal és tüzérséggel jól szállott meg. Az itt levő, mintegy 22,000 főnyi hadak közül a bal szárnyon állókat *Forgách Simon*, a jobb szárnyat *Desailleurs* marquis altábornagy vezényelte. A császáriak előbb az erős jobb szárnyat támadták meg, de midőn ez ellen nem boldogultak, a gyöngébb bal szárny ellen fordúltak s azt hevesen megtámadva és megkerülve, Forgách hadát megfutamiták; erre a jobb szárny is kénytelen volt állását elhagyni.

Az ütközet alatt Károlyinak, ki a fejedelmet a tiszai hadakkal követte, a császáriakat hátba kellett volna támadni, a mi azonban kivihetetlen vala, mert azok a mögöttük levő szoros utakat eltorlaszoltatták.

A császáriak a kuruczok veszteségét nagy túlzással 4000 főre, saját veszteségüket pedig csak 500 főre teszik; valóságban mindkét fél mintegy 1000—1200 embert vesztett; a sánczokban a császáriak 23 ágyút és számos zászlót nyertek.

A fejedelem a támadást még ily hamar nem várván, az ütközetben nem volt jelen s midőn Szurdokról a harcztérre sietett, értesült a már bekövetkezett veszedelemről. A kurucz hadak Szamosújvárra, majd Bethlenvárra vonúltak vissza.

Kolozsvár. Szamosújvár. Herbeville Schlicket **Kolozsvárra**, Glöckelsperget **Szamosújvárra** küldé, mindkét helyet csakhamar hatalmába ejtvén. Ezután Schlick Gyulafehérváron át Rabutinhoz közeledett, ki Felek. maga Nagyszebenből Szászsebesen át nyomult elő, útközben **Feleken** Orosz Pál, Porumbák. **Porumbákon** Szappanos Mihály kisebb kurucz hadát szétverven. Ily módon Erdély rövid idő alatt — bárha csak ideiglenesen — ismét a császár kezére került. Rákóczi Erdélyből kivonúlván Kővárra, majd Ecsedre távozott, Erdélyben Károlyit hagyván vissza, ki Deéstől Tasnádig kordon-vonalat állított föl.

Bottyán dunántúli hadjárata. Mihelyt Herbeville serege az erdélyi hadjáratra megindúlt, a kurucz hadak rögtön elfoglalták a Csallóközt, Ocskay dandára, megerősödve Bokros, Winkler, Szalay stb. csapataival becsapkodott Ausztriába és Mor-

vába, megadásra kényszeríté **Detrekő** és **Éleskő** várát, majd ostrom alá fogta a Pálffyak **Vöröskő** várát, melynek ostroma azonban később, közbenjárás folytán, a fejedelem parancsára feloldatott. 1705. Detrekő. Éleskő. Vöröskő.

E kisebb vállalatoknál azonban nagyobb fontosságú volt **Bottyán János**, a híres «vak Bottyán», dunántúli hadjárata, melynek fényes eredménye az Erdélyben elvesztettekért bőséges kárpótlást nyújtott.

Bottyán tábornok Herbeville Erdélybe indulásakor egyideig Károlyival együtt a császári sereget csipkedte, de azután a Dunához visszatérve, míg maga sebeiben feküdt, lovas csapatait a ráczokra küldé, kiket Pétervárad és a Dráván túl üzetett. *Október 30-án* kompokat vitetvén Solthoz, megvette másnap a **Duna-Földvár** melletti sánczokat, majd a Dunán főerejével *november 4-én* átkelvén, **Simontornya** alá szállott és e várat *november 11-én*, a zsibói csata napján rohammal bevette, német és rácz helyőrségét felkonczolván, a parancsnokot pedig 17-ed magával elfogván. Ezután a Sió-vonalat mint hadműködési alapot megerősítvén, hadaival megvétette **Pécset** és **Siklóst**, majd maga a főserreggel előnyomúlván, ostromzár alá vétette november 16-án **Székesfehérvárt** és november 21-én **Tatához** szállott, mely rövid megszállás után meghódolt, s honnét Bottyán négy nap múlva a maga személyére nézve Zsitvatorokhoz ment, hogy ott Bercsényivel a hadművelet további folyamát megállapítsa. D.-Földvár. Simontornya. Pécs. Siklós. Székesfehérvár. Tata.

E megállapodások szerint Bottyán **Pápa** alá szállott, s e várat nehéz küzdelem után *deczember 9-én* rohammal bevette, majd **Pannonhalmát**, **Sárvárt**, **Kapuvárt**; ugyancsak deczember 9-én vette meg Kisfaludy, Bezerédy és Ebeczky **Kőszeget**, heves harcz után, melyben 200 császári zsoldoson kívül 300 fegyveres német polgár esett el. Pápa, Pannonhalma. Sárvár. Kapuvár. Kőszeg.

Pálffy János bán ennek következtében Magyar-Óvárról Ausztria határára húzódott vissza, mire Ocskay körülzárta **M.-Óvárt** és **Győrt**. A gráczi parancsnok, Heister Hannibál, **Szt.-Gotthárdnál** álló hadát Bezerédy és társai egy véres ütközetben szétvervén, Styriába nyomták vissza, mire a kurucz hadak *deczember 24-én* körülzárták és bombázni kezdék **Sopront**, Pálffy csapatait pedig egész Bécsig szorítják. M.-Óvár. Győr. Szent-Gotthárd. Sopron.

1705. A fejedelem elvesztette tehát a zsibói csatában egyidőre Erdélyt, de Bottyán meghódította az egész Dunántúlt s míg a császári főserég Erdélyben időzött, a kurucz hadak Bécs alatt táboroztak. A dunántúli nemesség ez alkalommal oly lelkesen sereglett Bottyán zászlói alá, hogy serege, mely a hadműveletkezdetekor 8000 főből állott, az év végén már 20,000 gyakorlott harczost számlált.

1706. **Az 1706-ik évi hadjárat.** *Hadműveletek a fegyvernyugvásig.* A béketárgyalások *Nagyszombatban* tulajdonkép már 1705 október végén megindúltak, de kevés sikerrel; még pedig legfőkép az erdélyi kérdés miatt. Rákóczi nemes önzetlenséggel készneknyilatkozott az erdélyi fejedelmi székről lemondani, ha az akadályt személye képezi, de nem Erdély függetlenségéről, melyet — mint hajdan Bocskay — a magyar nemzet szabadsága zálogának tekintett. A bécsi kormány előbb Wratislaw kanczellár majd Rákóczi neje és nővére által igyekezett Rákóczit engedékenységre bírni, neki souverain német herczegséget s más nagy előnyöket ajánlván; de mind hiába; sem ő, sem Bercsényi nem valának a haza iránti hűségben megingathatók, egyikök sem volt rávehető, hogy személyes és családi előnyökért a nemzet jogait feladják s szerződést oly föltételek mellett kössenek, melyeket a hazára, a magyar nemzetre károsaknak ítéltek.

A nagyszombati alkudozások azonban a harczot egyelőre meg nem szakították.

Sopron. Bottyán, miután Pálffy hadait osztrák várakba szorítá, visszatért **Sopron** alá s a várat, melyben *Weitersheimb* alezredes katonai parancsnokot a Dobner polgármester által vezetett 3000 főt meghaladó fegyveres német polgárság nagy erővel támogatta, január 2-án és 3-án 8 ágyúból és 6 mozsárból hevesen lövette, nem kevesebb mint 170 bombát és 1000 tömör izzó golyót vetvén a városba, melynek házai, kivált a külvárosokban, majd mind égtek; a polgárság azonban nem hódolt. Bottyán, inkább az ostromot sürgető csapatok kívánságára, mint siker reményében *január 6-án* általános rohamot rendelt a város ellen; a roham 8000 emberrel, három rohamoszlopban hajtatott végre; a főoszlopot, mely a Sikátor-kapu ellen támadt, maga az ősz tábornok, a másik két oszlopot Ocskay és Bezerédy ezredesek vezették, de a roham-létrák rövidek

levén, nem sikerült s a vállalatot 3—500 főnyi veszteség után Bottyán beszüntetni volt kénytelen. Miután pedig a soproniak Bercsényi újabb felhívását is visszautasították, Bottyán a további küzdelem és vérontás sikertelenségét látva, az ostromot *január 10-én* megszűntette. 1706.

A kurucz hadak ezután elözönlötték Andrássy, Csáky és Ebeczky alatt Ausztriát, Pálffyt és Bécset mind nagyobb veszedelembe hozván. A császári kormány ennek folytán egyrészt Pálffy hadát némely Bajorországból kivont csapattal igyekezett megerősíteni, másrészt Nehem táborszernagy pétervárади parancsnokot a ráczokkal Pécs és a Sióvonal ellen támadásra utasítá.

Nehem táborszernagy mintegy 3000 ráczot, 5—600 határőrrel és 6 ágyúval, Herberstein tábornok alatt meg is indítá Pécs felé, másrészről Pálffynak, mint dunántúli főparancsnoknak 5000 főre emelt hada Bécs felől, Heister Hannibálnak 3000 fővel Grácz felől kellett volna Szombathely irányában előnyomúlni, hogy a három had végül egyesülvén, a Dunántúlt ismét fölszabadítsa. Bottyán tábornok, ki a Sió-vonal megvédelmezésére rendeltetett, miután február 2-án **Székesfehérvárt** megrohanta és a ráczvárost felprédálta, **Igalnál** február 14-én még csak mintegy 2300 főt egyesitett 7 ágyúval, midőn Herberstein támadása bekövetkezett. Bottyán készen várta ugyan a császáriakat, de azok túlsúlya ellen nem boldogúlt; a ráczok a hajdúkat a befagyott mocsárokon át visszanyomták, mire az egész kurucz hadosztály ágyúit elhagyva, mintegy 300 főnyi veszteséggel megfutott. Herberstein ráczai a falut felgyújtván s népét legyilkolván, rabolva s dúlva még egész Simontornyáig nyomultak elő, de itt a kurucz hadat erős állásban találva, új harczot nem koczkáztattak, zsákmányukat biztosítandó a császári tábornokot tovább nem követték, mire az Bottyán huszárai által üldözve, ismét a Dráva mögé vonúlt. Bottyán tehát a Sió-vonalnak, Simontornyának, Dunaföldvárnak és az itt épített hídon át a Duna mindkét partjának tovább is ura maradt, a császáriak kombinált támadása pedig kudarczot vallott. Mert Pálffy Bruck irányában elő nem törhetvén, Ebenfurth felé volt kénytelen kitérni, majd Kőszegen át Szombathelynek tartott, hol Heisterrel egyesült is, de részint Herberstein visszavonúlása, részint **Magyar-Óvárnak** a kuruczok által történt elfoglalása miatt, legfőképen pedig azért, mert a kurucz hadak, Székesfehérvár. Igal. M.-Óvár.

1706. melyeket eddig Csáky Mihály és Andrássy Pál vezényeltek, most *Forgách Simon* tábornok erélyes keze alá kerülvén, a bán seregét mód nélkül csipkedték, a bán szintén visszavonúlni volt kénytelen. A visszavonulás Sopronba nagy nehézségek közt ment végbe; de a császári sereg ott sem maradhatott, mert a kuruczok Bruckon át Ausztriát folyton dúlták, megszalaszták magát a Laxenburg tájékán vadászó József császárt, sőt már Bécs sem volt biztosságban; Pálffy ennek folytán seregével ápril 8-án Bruckra indúlt, majd innét Magyar-Óvár felé. Forgách a Lajtha-mellék védelmezését *Ebeczkyre* bízván, mellette 3000 lovast hagyott, maga pedig a főerővel a bánt megtámadandó Sopronnak tartott. Ámde míg ő

Levél. (Kaltenstein ?) oda járt, Pálffy ápril 12-én Ebeczkyt **Levél** tájékán megtámadta és a Rába felé visszanyomta, visszavéve a kuruczok által leszerelt és elhagyott M.-Óvárt.

A további mozdulatoknak mindkét részén véget vetett az ápril 14-én kihirdetett fegyverszünet.

Déva. Bánffy-Hunyad. Gyalu. Kolozsvár. Thorda. Toroczkó. Az *erdélyi* hadszinhelyen *Károlyi Sándor*, miután **Déva** február 22-én a császáriak kezébe kerűlt, a Szamos vonalán Orosz Pált hagyván, hadaival ellensúlyozásul **Bánffy-Hunyad, Gyalu, Kolozsvár** környékét lepte el, elfoglalta **Thordát** és **Toroczkót,** felverte a császáriakat téli szállásaikból s több mint 1000 embert levágván, oszlopait Abrudbányán egyesítette. Más oldalról Déva volt parancsnoka *Csáky András*, fogságából megszökvén, egy

Vaskapu. Dobra. Halmágy. Karánsebesnél gyűjtött kurucz haddal elfoglalta a **Vaskapu** szorost, a **Dobra** melletti sánczokat, majd a fölkelt hunyadmegyeiekkel bevette **Halmágy** várát és Tige ezredest egész Gyulafehérvárig szorítá vissza. Rabutin erdélyi parancsnok sietve küldött segítséget, s a hadak, melyeket Virmond tábornok vezényelt, meg is szo-

Alsó-Szilvás. rítják Csákyt **Alsó-Szilvásnál,** mire a kuruczok junius 4-én ismét a Maros mögé vonúltak.

Hadműveletek a fegyvernyugvás után. A békealkudozások a már korábban érintett okokból megszakadván, a hadműveletek augusztus 1-én újból megindúltak.

A császári hadak fővezérletét József császár rendeletéből **Stahremberg Guido** gróf tábornagy vette át, azon parancscsal, hogy seregével a Duna mentén Buda felé előnyomulván, itt vagy Szolnoknál Rabutin erdélyi seregével, mely szintén támadó elő-

nyomulásra utasittatott, egyesüljön. Az örökös tartományokat a császári kormány egy erődített vonal épitése által vélte biztosithatni, mely a Dunától egész a Muráig terjedt. 1706.

Az első mozdulatok azonban ismét a kuruczok részéről történtek. Midőn ugyanis Pálffy János bán 3000 horváttal a főseregnek csatlakozandó a Rába mentén megindúlt, Bottyán útját állta s **Szt.-Gotthárdnál** visszanyomván, őt Styriába űzte. Bottyán ezután a már érintett sánczvonalak azon része ellen indúlt, mely a Fertő és az osztrák határ közt emeltetett s melyet Stahremberg Miksa, a fővezér öcscse, 5000 fővel védelmezett. Bottyán augusztus 18-án Eszterházy Antal és Bezerédy dandáraival, összesen 4—5000 fővel, megvette a **farkasdi** és **soproni** sánczokat, s betörvén Ausztriába egész Leobersdorfig, később pedig Bezerédy Németh-Újhelyen és Badenen át egész Bécsig nyomúlt elő. Szt.-Gotthárd. Farkasd. Sopron.

Bottyán ezután Komárom felé vonúlt, majd Nyerges-Újfalura, hogy Esztergomnak a fejedelem által már megkezdett ostromát Stahremberg tábornagy ellen fedezze.

Rákóczi Ferencz fejedelem ugyanis már a fegyverszünet alatt gondosan készült **Esztergom** ostromára, mit a harcz megújulta esetén első hadműveletül tűzött ki. Az ostromra Érsekújvárott 14,000 főnyi kurucz sereg állott készen 40 ostromágyúval és mozsárral, s a Dunán egy híd verésére a teljes készülettel. Esztergom.

A híd julius utolsó napjaiban Karva és Nyerges-Újfalu közt elkészülvén, a főcsereg julius 27-én átkelt a Duna jobb partjára s a várat, melyet *Kuckländer* tábornok mintegy 5—600 fővel védelmezett, a dél és kelet felől környező magaslaton megszállta; két nap mulva megszállta egy különítmény az északi oldalon a Szamár-hegyet s miután a bal parton, hol Párkány mellett az ostromütegek voltak felállítva, Forgách tábornok alatt mintegy 3—4000 ember állott, a vár minden oldalról körül volt kerítve. A Dunahíd oltalmára hídfők épültek, Karvánál ezenkívül egy erős sánczvonal, melyet Chassant franczia dandárnok védelmezett; a Duna jobb partján, Nyerges-Újfalu és Komárom közt az ostromot, mint már említettük Bottyán tábornok fedezte.

A vívóárkokat a fejedelem augusztus 6-án kezdette meg, három nap múlva pedig kezdetét vette a vár és város lövetése, még pedig oly jó eredménynyel, hogy augusztus 11-én a víziváros

1706. falain jelentékeny rés tátongott. Már a megelőző nap kisérletet tettek a kuruczok a vízivárosi rondella megrohanására, 12-én pedig Roth ezredes a víziváros keleti oldalát támadta meg, s azt hatalmába ejtvén, a vízivárost felgyújtotta. Augusztus 15-én már a vár keleti oldalán is nagy rés volt, de az ellene augusztus 21-én indított roham sikertelen maradt. A fejedelem most franczia hadmérnökök által aknákat furatott s midőn azok készek valának, a védő őrséget megadásra szólítá föl. De Kuckländer nem csak hogy a fölhívást visszautasitá, de sőt a következő éjjelen az aknákat rajtaütés útján elfoglalván, azokat kiüríttette.

A kurucz sereg azonban az aknákat csakhamar újból elfoglalta, s a fejedelem, mielőtt azokat felrobbantaná, a várőrséget szeptember 8-án újból megadásra szólítá föl. Kuckländer, segélyt sehonnan nem remélvén, a várat át is adta, mire azt a kuruczok 2000 fővel megszállották; parancsnokul Bonefoux ezredes maradt Esztergomban, Horváth Tamással.

A császári fővezér, Stahremberg tábornagy, ez idő alatt még mindig hadakat gyűjtött a Lajtha mellékén, s őrizte Bécset; e közben szeptember 4-én megtámadtatta Pálffy által a **Nagy-Magyar** melletti sánczokat, melyek a Kis-Dunán át a Csallóközbe vert hidat fedezték, s azokat el is foglaltatta. Esztergom fölmentésére azonban csak szeptember 10-én indúlt meg mintegy 14,000 főnyi hadával és szeptember 15-án ért Komáromba, hol már Esztergom elestének híre várta.

Nagy Magyar.

A tábornagy *azonnal* elhatározta ugyan Esztergom visszavételét, de Komáromot azért mégis csak két hét mulva hagyta el, s szeptember 27-én ért a **karvai** sánczok elé, melyeket még mindig *Chassant* ezredes védelmezett. Stahremberg előbb lövetni kezdé a sánczokat, de eredmény nélkül; ekkor a védőőrség egyik, szökevény németekből álló ezrede, roham esetén a sánczok feladását ajánlván föl, a császáriak a sánczokat megtámadták; a német szökevények fegyvereiket elhányva, csakugyan a császáriakhoz állottak, mire Lóczy Endre vitézül helyt álló hajdúit könnyű volt leküzdeni. A parancsnok, Chassant ezredes, fogságba esett s a sánczok 10 ágyúval és 1 mozsárral a császáriak kezébe jutottak.

Karva.

Stahremberg a Dunán átkelve már másnap megszállotta a Szt.-Tamás és Szt.-György hegyeket s **Esztergomot** körülzárta;

Esztergom.

néhány nap múlva megérkezett Komáromból az ostromtüzérség, mire a vár lövetése kezdetét vette. *Bonefoux* ezredes várparancsnok a tüzelést kezdetben nagy erővel viszonozta, de később saját német ezrede és Horváth magyar ezrede közt viszály törvén ki, Bonefoux a várat október 9-én, a császáriak nagy csodálkozására átadta. A császáriak Bruggenthal ezredes alatt a Friesen ezred egy zászlóalját hagyták helyőrségül a várban. A főserég a Csallóközbe vonúlt vissza. 1706.

Rákóczi Ferencz fejedelem Esztergom vívását egyrészt az által igyekezett megakadályozni, hogy Bottyánt és a Sopronnál levő Bezerédyt a Duna mindkét partján a császáriak feltartóztatására utasította, másrészt pedig Forgách Simon tábornoknak meghagyta, hogy válogatott erős hadtesttel, melyhez De Rivière franczia hadmérnöki alezredes alatt elegendő tüzérség csatlakozott, a császáriakra oly fontos Pozsonyt megtámadja. Ámde Bottyán beteg volt, Bezerédy Sopronnál magát alárendelt erők által lekötni engedé, Forgách pedig, bárha **Pozsony** megtámadására a pozsonyi viszonyokkal ismerős De Rivière sikeres módot nemcsak mutatni igérkezett, de végrehajtására személyesen is ajánlkozott, megelégedett azzal, hogy Pozsony alá szállván a várostól a szüretelési adót beszedte s azután Pozsonyt elhagyva Ausztriába tört be, bevette és feldúlta **Zistersdorf** várát s Ausztriában, Morvában kalandozott, zsákmányolt. Pozsony. Zistersdorf.

Ez engedetlenség által a nyári hadjárat legfőbb vívmánya, Esztergom, elveszvén, a fejedelem Forgáchot a parancsnokságtól megfosztván elfogatta s neki csak 4 évi fogság után, 1710 novemberben kegyelmezett meg.

Ugyancsak ez idő alatt történt, hogy Pfeffershofen budai parancsnok elfoglalta és lerontatá a **dunaföldvári** sánczokat és hidat, Steinpess tábornok pedig szeptember 17-én bevette, Légrádról 1500 főnyi horvát csapattal indulván, a kuruczok által bírt **Kapornak** várát. Ellenben Huyn táborszernagy **Simontornya** ellen intézett támadását a kuruczok visszaverték, egy más kurucz csapat pedig hatalmába ejtette **Sümeget**. Dunaföldvár. Kapornak. Simontornya. Sümeg.

Jelentékenyebb volt ez eseményeknél a **győrvári** vagy **egervári ütközet**, mely november 6-án és 7-én folyt le. Midőn ugyanis Stahremberg Miksa altábornagy a Rába felé, *Heister Hannibál* Győrvár. Egervár.

1706. tábornok pedig Zala megyében előnyomúlt, ez utóbbi az Andrássy testvéreket visszanyomván, a megszorúlt kuruczok *Kisfaludy*, *Bezerédy* és *Balogh Ádám*, majd *Bottyán* tábornok segítségét kérték. Báró **Andrássy István** tábornok és az előbb megnevezett három ezredes Heister 4—5000 főnyi hadtestét Győrvárnál, a tó és a patak, illetőleg malomgát által képezett szorosnál meglepvén, nyomban megtámadták, majd Andrássy István tartalék csapatai, vagy az idejekorán megérkezett Bottyán tábornok segítségével? (hogy Bottyán is részt vett, azt Thaly mondja Bottyán életrajzának 131—132. lapján, de úgy látszik ez tévedés; Bottyán ez időben Karvánál volt és a Dunántúlra át *nem* ment) a császári hadat teljesen szétverték, a császári tábornokot pedig elfogták; 3000 rácz és német holtteste födte a csatateret s alig 6—700 menekült élve a csatából. A kurucz hadak 34 zászlót küldtek Heisterrel Újvárba és 800 rácz foglyot kisértettek be; a tábornok 4 ágyúja szintén zsákmányul esett. Bezerédy 5 mértföldre benyomúlt Styriába s onnét gazdag zsákmánynyal tért meg.

Rövid idő múlva Stahremberg Miksa hadteste is visszanyo-
Kőszeg. matott, a kurucz hadak visszavették **Kőszeget** s az év végével az egész Dunántúl ismét Rákóczi birtokában vala.

Rabutin hadjárata. Az erdélyi cs. és kir. csapatok a fegyverszünet alatt Kolozsvár környékén laktáboroztak; mihelyt a fegyverszünet véget ért, *Rabutin* az egész sereggel, melynek szám-
Nagyvárad. ereje 12,000 fő volt 9 löveggel, megindúlt **Nagyváradra,** mely várnak zárlatát Károlyi a császáriak közeledésére megszűntette és a várat 14 hóra eleséggel látta el. Augusztus 14-én menetét folytatta, hogy a már korábban említett hadműködési terv szerint Szolnoknál vagy Pestnél a Stahremberg által vezetett főseregel egyesüljön. Rabutin azonban nem egyenes vonalban ment Szolnokra, hanem Nehem táborszernagygyal egy csülendő Szentesen át.

Rákóczi Rabutin feltartóztatására Bercsényit a Vág vonaláról Egerbe rendelte, Károlyit egyúttal csatlakozásra utasítván. Ez utóbbi azonban Rabutin előtt és annak nyomában haladt, feldúlva mindent előtte, hogy a császári sereg eleséget ne találjon s csipkedve, kapkodva azt az egész uton. A Tisza jobb partján haladva szeptember elején ért Rabutin Szolnokra, de mivel Stahremberg ekkor még Pozsonynál volt, az erdélyi sereg nem Pest felé mene-

telt, hanem Jászberényen át Kassa felé, útjában felgyújtva Miskol- 1706.
czot és Szikszót. Bercsényi Károlyival való egyesülése után is csak Rabutin nyugtalanítására szoritkozott, de gondoskodott egyszersmind Kassa helyőrségének megerősítéséről és élelmezéséről ; parancsnoka Kassának az öreg, de erélyes *Radics* ezredes volt.

Rabutin tábornagy szeptember végén **Kassa** alá érve az Kassa.
ostromot nyomban, a lövetést pedig október 1-én megkezdette. A lövetés azonban a tüzérség csekély számánál fogva kevés eredménynyel járt, a rohamokat pedig Radics erélyesen visszaverte; miután ehhez járúlt, hogy Rabutin seregét élelmezni képtelen vala s abban már járvány is dúlt, a császáriak az ostromot csakhamar megszüntetni voltak kénytelenek. Rabutin Tokajnak fordúlt tehát s megnyomván **Bodrog-Keresztúrnál** Károlyinak egy osztályát, B.-Keresztur.
nagy nélkülözések közt Szolnokra ért. Itt vette a fővezérlet parancsát, hogy 2000 lovast Tige ezredes alatt Erdélybe küldvén, Nagyvárad, Szeged és Arad helyőrségét megerősítvén a sereg megmaradó részével Budára menjen.

Rabutin 1707 január 21-én ért Budára, de serege oly nyomorúságos állapotban vala, hogy a fővezérlet hasznát nem vehette.

Rabutin hadjárata tehát teljesen eredménytelen volt s mögötte az ország keleti részei és Erdély ismét teljesen Rákóczi kezébe kerültek. Erdélyben különösen Pekry Lőrincz megvette Görgény.
Görgény és **Bethlen** várakat, ostrom alá fogta **Kolozsvárt** és Bethlen. Kolozsvár.
Brassót; a császár hívei jóformán csak e két helyen, továbbá Szebenben és Fogarasban voltak. Brassó.

Az 1707-ik évi hadjárat. A következő évre a bécsi kor- 1707.
mány mindenekelőtt a Dunántúl visszafoglalását tűzte ki a hadműveletek czéljául, főképen azért, hogy az örökös tartományok a kurucz betörések ellen biztositassanak. E feladattal Rabutin tábornagy bizatott meg, kinek Fehérvárt fölmenteni, Simontornyát megvenni, azután a Balaton északi partján Veszprém-Tapolcza-Szent-Grót vonalában a Sopron felől előnyomuló Stahremberg Miksa és a Horvátországból közeledő Pálffy tábornagy hadával kelle egyesülni. Maga a fővezér a Duna bal partján Bercsényinek a Vág mellé visszatért serege ellen volt működendő.

A dunántúli hadműveletek. A harcz a nyugoti határ-

1707. széleken tört ki először, hol a császáriak Német-Kövesd és több más a kuruczoknak hódoló helységet feldúlván és kifosztván, Bezerédy visszatorlásképp Kopház és Klingenbach falukat (Sopronhoz tartozók), továbbá Nagy-Martont földúlatta, majd *Bottyán*, mint dunántúli fővezér megegyezésével betört Styriába és Hartbergtől Burgauig 16 helységet dúlt föl.

Sz.-Fehérvár. Ezalatt Bottyán, miután **Székesfehérvárt** elfoglalta s így annak körülzáró csapatai felszabadúltak, hadait Pápa-Veszprém vonalában egyesítette, Stahremberg Miksa ellen Bezerédyt két a fejedelem által átküldött ezreddel megerősítette, Pálffy ellen Kisfaludy László és Kiss Gergely ezredeseket rendelte ki; e mellett a várakat helyőrséggel és élelemmel bőven ellátva, a föld népét felhivta, hogy gabonáját, élelmét a császáriak elől elrejtse, szénáját-szalmáját elégesse, maga pedig a falvakat hagyja el. Így várta Bottyán a hármas támadást a Dunántúlra.

Bussy-Rabutin gróf tábornagy Budáról kiindúlva február 8-án ért Bicskére, de csak a hónap közepén ment Fehérvár felé tovább, mely helyet Bottyán — hogy erejét szét ne forgácsolja — üresen hagyott, s Tácz-Polgárdi-Enying vonalában megállapodván, egy Simontornya. különítménye által **Simontornyát** megrohantatta; de eredmény nélkül, mert a kuruczok a várat keményen védelmezték. Rabutin ennélfogva kénytelen volt Lepsényen át Veszprémre menetelni, honnét Pápára szándékozott, hogy Stahremberg Miksával egyesüljön.

Ámde Stahremberg közeledését Bercsényi megakadályozta, Rabutin pedig egyelőre Tapolcza felé tért ki. Útközben Kreuz Csobáncz. tábornok által megtámadtatta **Csobáncz** sziklavárát, de a tábornok 350 emberével elesett s különítménye csúfosan futott el a vár Tapolcza. alól. A tábornagy február 25-én ért **Tapolczára**, de itt a kuruczok által hevesen megtámadtatván, megviselt hadaival Sümegnél foglalt állást.

Pápa. Végre is itt nem maradhatván, miután Bottyán ellen **Pápa** mellett heves harczot vívott, a Rábavonalhoz eléjejött Stahremberg Ság. és Ebergényi tábornokokkal, kik e mozdulatnál **Ság** és **Alsó-Mes-**Alsó-Mesteri. **teri** mellett Bezerédy ellenében ismételten vereséget szenvedtek, márczius 3-án Kis-Czellnél egyesült.

De evvel a császáriak ereje teljesen kimerült; különösen Ra-

butin serege a kuruczok és éhség által annyira elnyomorodott, 1707.
hogy hadműveletekre teljesen képtelenné vált.

Most Bottyán tábornok támadásba ment át s a császáriak vonalát több ízben áttörvén, Rabutin hadait Sopronba szorítá be, s ott megfigyelés alatt tartotta; Bezerédy a császáriak vonalán át betört Styriába s feldúlta Schwarzenbach és Frauenkirch városokat; Balogh Ádám visszaverte a Dráván átkelt ráczokat és egész Pétervárad hatolt.

A császári vezérek egymást váltották fel; a Bécsbe hívott Rabutin helyét Nehem táborszernagy foglalta el, ki a sereget Sopron alól fölfelé vezette, majd Nehemet Pálffy tábornagy váltotta föl, ki mintegy 5—6000 horváttal jövén fel, a császári seregbez való csatlakozását Bezerédy minden igyekezete ellenére is végrehajtotta.

De Bezerédy elfoglalta azután junius 8-án **Kőszeget**, Bottyán Kőszeg.
pedig nem kisebb dolgot kisérlett meg, mint **Győrnek** rajtaütés Győr.
által való elfoglalását. Junius 22-ére következő éjjel ugyanis 3000 gyaloggal és saját lovas ezredével Győrhöz szállván, egy gyalog ezreddel a Rábczán átgázolva, a Sziget-külvárost megrohanta, az ott levő 2000 ráczot lekaszabolta s míg hajdúit a vár felé előretolá, Sziget erődítéseit szétromboltatá s a várost felgyújtatá. A vár parancsnoka Toldo ezredes riadót veretvén, német csapataival a bécsi kapun át kitört s a kuruczokat szerencsésen kiverte Szigetből, de a további előrehatolásnál a császáriakat Révay gyalog ezrede és a lovasság visszaverte. Bottyánnak e vállalat 4—500, mások szerint 800 emberébe került; hadával különben továbbra is Győr közelében, Lébény-Szt.-Miklóson maradt.

Kevéssel ezután Pfeffershofen tábornok, budai parancsnok, julius első napjaiban megtámadta a Székesfehérvárt újból bekerítő Szekeres István ezredes hadát **Pákozdnál**, majd **Palota** alá szál- Pákozd. Palota.
lott s nehéz küzdelem után azt elfoglalta s felgyújtotta. Mihelyt azonban a Bottyán által segélyül küldött Balogh Ádám dandára megjelent, a császári tábornok sietve visszavonúlt Budára.

Augusztus hóban Rabutin tábornagy az udvari hadi tanácstól azon parancsot vette, hogy a Győr tájékán egybegyűlt császári hadakból mintegy 6000 főnyi hadtesttel Erdélybe visszatérjen. A tábornagy augusztus 7-én érkezett a lébényi táborba s miután

1707. menetét a Rába mentén álló Bottyán miatt végre nem hajthatta, előbb — Pálffyval együtt — ellene fordúlt; Bottyán azonban a támadás elől kitért a Marczalhoz, mire a tábornagyok megszállták
Pápa. augusztus 14-én **Pápát**, két nappal később pedig visszatértek a lébényi táborba. Csak augusztus második felében indúlt Rabutin Budára, hova augusztus 27-én érkezett meg; 30-án átkelt a Dunán s Szegednek, Aradnak tartva, október 3-án érkezett Erdélybe. A sereget a Dunántúl végrehajtott menet alatt Bottyán, később Károlyi kurucz hadai nyugtalanították s Rabutin serege ugyancsak megfogyva érkezett Erdély területére.

Rabutin elvonulása után Bottyán a Fertő és a határ közti részeket nyugtalanította, míg Bezerédy Styriában dúlt. Pálffy tábornagy, bár mintegy 6000 főnyi sereg fölött rendelkezett, e dúlásokat meggátolni képtelen lévén, a fővezértől kért 2000 német lovast; miután e segély megjött, s vele Stahremberg tábornagy is — szeptember 8-án — Sopronba érkezett, a kurucz hadak visszavonúltak; de még mielőtt Stahremberg megjött, Bottyán feldúlta Eszterházy
Kis-Marton. Pál herczeg nádor **kismartoni** várkastélyát, Bezerédy pedig **Bécs-**
Bécs-Ujhely. **Újhelyt** és a Lajtha vidékét.

A Duna balpartján végbement események (l. ezeket alább) azonban Stahremberget csakhamar visszatérésre birták, mire a kurucz hadak ismét előnyomúltak. Pálffy M.-Óvárba szorúlt, ellen-
Kapuvár. Sárvár. ben Bottyán körülzárta **Kapuvárt** és **Sárvárt**, elfoglalta újból az
Arpás. **árpási** átkelőt, majd **Sopron** ellen fordúlt, hogy az itt parancs-
Sopron. nokló Nádasdyt megtámadja. Nádasdy a kuruczok elővédjét Sopron
Német-Keresztúr. előtt visszanyomván, október 2-án **Német-Keresztúrig** Bottyán elé ment, de itt általa lesbe csalatván, megveretett s 400 főt meghaladó veszteség után Sopronba visszanyomatott.

Kőszeg. Október közepén Bottyán Nádasdy fölött **Kőszeg** tájékán újabb győzelmet nyert, míg Bezerédy ismét Ausztriát dúlta.

Hadműveletek a Duna balpartján. Stahremberg Guidó tábornagy márczius 31-én 2000 lovas kiséretében ellátta élelemmel Lipótvárt, honnét április 2-án tért Pozsonyba vissza.

Április és május hónapok tétlenül teltek el. Junius első napjaiban 7000 főnyi sereggel megindúlván, megtámadta Stahremberg
Karva. junius 8-án a **Karva** melletti hídfőt, de a hidat a kuruczok megmentették; Födémesen való rövid időzés után Stahremberg ellátta

újra élelemmel Lipótvárt, megerősitette Szeredet, melybe 800 főnyi 1707.
helyőrséget tett, majd megtámadta és elfoglalta **Szomolányt**, meg- Szomolány.
szállotta **Szakolczát** és **Sasvárt** s rohammal bevette **Detrekő** Szakolcza. Sasvár.
várát. Alig távozott azonban innen, Ocskay szétverte a Steinville Detrekő.
vérteseket **Sasvárnál** s **Detrekőt** ostrom alá fogta; Stahremberg Sasvár. Detrekő.
kénytelen volt viszatérni, hogy a kuruczokat ismét elűzze.

A császári fővezér ezután, hogy a bányavárosok útját megnyissa, **Nyitra** ostromát határozá el, s augusztus hó második felében Nyitra.
e vár alá szállott. De az ostromot még meg sem kezdte, midőn a Rabutin elvonulása után a Dunántúl egyedül maradt Pálffy, Bottyán és Bezerédy által mind erősebben szorongatva, segélyt sürgetett. A császár Ausztria folytonos dúlása folytán a segélyt megadni elhatározván, Stahremberg kénytelen volt Nyitra ostromával felhagyni és 2000 lovassal Pálffy támogatására Sopronba ment.

Alig távozott a fővezér, a kurucz hadak rögtön előnyomúltak. Eszterházy Antal ostrom alá fogta **Szeredet**, Csáky Mihály Szered.
Nagy-Szombatot, Ocskay pedig betört Morvaországba, honnét Nagy-Szombat.
alig érkezett vissza.

Ez a császáriaknál oly lehangoltságot keltett, hogy Stahremberg a Lajthamelléki csapatokat M.-Óvárba belebbezve a parancsnokságot itt Pálffynak, Sopronnál Nádasdynak átadva, nagy sietséggel visszatért Szeredre s szeptember 21-én már e vár megrongált erődítéseit javítgatta; a Vág hídját azonban Eszterházy elégette, a hídfőt pedig elromboltatta.

Stahremberg ezután a Vágvonal védelmére szorítkozott, bár meg nem gátolhatá azt, hogy Ocskay a Vág melletti **Beczkót** el- Beczkó.
foglalja; a Nyitra elleni vállalatról a császári fővezér teljesen lemondott.

Hadműveletek Erdélyben. Midőn Rabutin az 1706-ik év nyarán Erdélyből távozott, néhány vár kivételével az egész ország visszahajolt Rákóczyhoz, úgy hogy a bécsi kormány Rabutint, midőn kassai kudarcza után Budára menetelt, sürgősen utasította, hogy legalább 2000 lovast Erdélybe visszaküldjön. A tábornagy Tige tábornokot küldte le.

Tige Nagyváradról, a Körös völgyében a kurucz hadak miatt vissza nem mehetvén, a Maros völgyének, Dévának került le, mely még a császáriak kezében volt; de itt is Halmágy és annak hely-

1707. őrsége miatt, csak a hegyeken át, nagy kerülővel jutott el a Maros-
Déva. völgybe. Tige megtámadta a **Dévát** körülzáró kurucz hadat,
Vajda-Hunyad. majd a Maroson átkelve fölmentette **Vajda-Hunyadot**, azután pedig
Nagy-Szeben. Szászvároson és Szászsebesen át **Nagy-Szebennek** tartott, melyet az ostrom alól szintén fölmentett. Itt vette annak hírét, hogy Kolozsvár csekély császári őrsége magát alig képes tartani. Ennek
Kolozsvár. folytán február 1-én kemény hidegben **Kolozsvárra** indúlt s február 4-én a kuruczokat visszanyomva bevonúlt Kolozsvárra; ámde a város védelmére az őrséget elégtelennek tartván, a város főbb védőműveit lerontatá s a helyőrséget magához véve február
Székely-Kocsard. 4-én visszaindúlt Szebenbe. Február 10-én **Székely-Kocsárdra** érve a Maros mellett táborba szállott. Éjféltájban hirtelen megjelentek Pekry hajdúi és a császáriak táborát három oldalról megtámadván, a hadosztály jelentékeny részét lekaszabolták; az itt elesett németek számát magyar források 1500-ra teszik. Az osztrák történetírás hallatlan vakmerőséggel azt írja, hogy a kuruczok 15,000 fővel támadták meg a tábort s bár beismeri, hogy a meglepés oly tökéletes volt, hogy a császáriak alig jutottak lovaikhoz, mégis a császáriak voltak a *győzők* s szerinte az ellenségből 1800 maradt a csatatéren, számos fogoly és 15 zászló jutott kezeikbe. És ezek az emberek komolyan hiszik, hogy találkozik józan ember, a ki e hallatlan botorságot nekik elhiszi. Ez az osztrák pártatlan történetírás. Tige hadosztálya maradványaival február 15-én ért Szebenbe vissza, és ezután az osztrák történészek szerint még számos hőstettet vitt végbe, melyekről azonban kívülök más senki semmit sem tud.

Csodálatos, hogy Tige hőstettei daczára Erdély Rákóczi kezében maradt, a marosvásárhelyi mezőn április 5-én ünnepélyesen fejedelemmé avattatott s a bécsi kormány kénytelen volt Rabutin tábornagyot tetemes erőkkel sietve Erdélybe küldeni, nehogy a Tige tábornok hősiességével védett ország a császár számára végkép elveszszen.

Sarkad. Károlyi ez idő alatt a Tisza-Maros közében elfoglalta **Sar-**
Csanád. **kadot** és **Csanádot**, később pedig ostrom alá fogta **Aradot**; ámde
Arad. az első kísérletnél az árvíz gátolta az ostromot, a másodikat pedig Rabutin seregének közeledése miatt volt kénytelen félbenhagyni.

Rabutin hada, mint már említettük, október 3-án érkezett

Erdélybe; a fejedelem terve szerint Pekry Lőrinczne a szorosoknál a császáriak útját kellett volna állania, míg Károlyi Rabutint hátban támadja meg; ez volt az oka annak is, hogy Károlyi Rabutin közeledésekor félreállott. De Pekry Lőrincz a kapott parancsot nem teljesítette, minek folytán Rabutin baj nélkül ért be Erdélybe. A fejedelem Pekryt ennek folytán a parancsnokságtól megfosztotta, sőt hadi törvényszék elé is akarta állítani, mitől csak Bercsényi közbenjárására állott el.

A politikai viszonyok az 1707-ik évben. Az eddig folytatott küzdelmek, bárha a fölkelés tetemes előnyöket nyert is, arról tett tanúságot, hogy a kurucz seregek nagyobb csaták vívására alkalmatlanok, a melyek nélkül pedig nagyobb eredmények sem érhetők el. A fejedelem tehát külső támaszt keresvén, formaszerű szövetség megkötését óhajtotta XIV. Lajos franczia királylyal, ki a fölkelést — természetesen saját érdekében — eddig is támogatta. Miután azonban a franczia követ kijelentette, hogy Lajos király formaszerű szövetséget Rákóczival csak akkor köthet, ha tényleg erdélyi fejedelem lesz, a magyarok pedig megszünnek másnak alattvalói lenni, Rákóczi magát az 1707-ik év április hó 5-én a marosvásárhelyi országgyűlés által Erdély fejedelmévé avattatta, május 16-ára pedig *Ónodra magyar országgyűlést* hirdetett, melyen *az Ausztriától való elszakadás s Magyarország függetlensége kimondatván*, a főhatalom a királyválasztásig Rákóczi kezeibe tétetik le.

Bárha Rákóczi az előadottak szerint Lajos király föltételeinek eleget tett, a franczia szövetség még sem jön létre; mivel pedig a nemzet a háborút tényleg unni kezdé s a lelkesedés észrevehetően hanyatlott, Rákóczi még inkább sürgette a franczia szövetséget, de egyúttal más diplomatiai lépéseket is tevén. Ezek folyamán az orosz czár Rákóczi Ferenczet lengyel királylyá akarta tenni, a magyar trónra pedig előbb a bajor fejedelem, később a porosz herczeg jelöltetett.

Mindezen erőlködések azonban sem a helyzetet nem javíták, sem a nemzet jövőjét nem biztosíták; a harczot tehát egyelőre folytatni kellett.

A magyar szabadságharcz az ónodi gyűléstől a szatmári békéig.

1708. **Az 1708-ik évi hadjárat.** *Hadműveletek a trencsényi csatáig.* Az ellenségeskedést a *Dunántúl* ez évben is a kurucz hadak kezdik meg, elfogva január 8-án **Kőszeg** közelében a császáriak egy Sopronból kiküldött különítményét; február 11-én elfoglalja Bezerédy **Körmendet**, majd megtámadja az osztrák határon **Lembachot**, s betörve Ausztriába megtámadja és földúlja **Kirchschlagot**. Nádasdy megkísérli ugyan a kurucz hadak visszanyomását, de eredmény nélkül; Bezerédy ostromolja és elfoglalja **Kapuvárt**, majd nagyobb erővel törvén Ausztriába, a Wiener-Waldon át **Bécs** falai alá megy, honnét nagy zsákmánynyal térvén vissza, Mosony és Lébény közt száll táborba. **Székesfehérvárt** ugyan Bruckenthal tábornok január hóban újra ellátta élelemmel, s a kuruczok **Pátka** mellett kisebb vereséget szenvedtek, de másrészt Balogh Ádám szabaddá tette **Pécs** környékét egész a Dráváig.

Kőszeg. Körmend. Lembach. Kirchschlag. Kapuvár. Bécs. Székesfehérvár. Pátka. Pécs.

A *Vágvonalon* a császáriak fölötti parancsnokságot Stahremberg Guidónak Spanyolországba távozása folytán öcscse Stahremberg Miksa altábornagy vette át; ellene és Viard tábornok ellen, Bottyán érsekújvári kapitánynyá kinevezett tábornok megérkezéséig, Ocskay László állott, s már január 16-án bevette rohammal **Beczkó** várát Viard szeme láttára, ki a Vágon át nem kelhetett. Február 26-án még szerencsésebb fogást tettek a kuruczok, elfogván **Szempcznél**, tehát a császáriak vonala mögött, a parancsnokló tábornokot *Stahremberg Miksa* altábornagyot, ki azután Nyitrára vitetett. Majd becsap Ocskay Morvaországba s nyugtalanítja a császáriak állomásait. Viard ezt megboszulandó meglepte március 9-én Ocskay hajdúit **Pruszkánál**, mit Ocskay viszont a **lisszai** szorosban levő német őrség lekaszabolásával és egy újabb Morvaországba való betöréssel torolt meg.

Beczkó. Szempcz. Pruszka. Lissza.

Ocskay április havában 3000, május első napjaiban ismét 5—6000 emberrel tört be újra Morvába, bevette rohammal **Wsetin** várát, több mint 700 embert fölkonczolt s tömérdek zsákmánynyal tért vissza.

Wsetin.

De Bottyán sem nyugszik. Portyázó csapatai betörnek Ausztriába; majd Pozsonyt nyugtalanítja, elfoglalván Modor, Bazin,

Szt.-György, Nagy-Szombat városokat s ellepvén a Csallóközt; 1708.
kicsalja, majd kiszorítja Viard tábornokot Vágújhelyről, ki azután Mährisch-Bródnál húzódik meg s exponált helyzetében támogatást kér, vagy parancsot a főseregbez való csatlakozásra, mire a kuruczok **Vágújhelyt** körülzárják; Thuróczy, Bottyán ezredese, megrohanja junius 5-én **Dévényt**, majd Stomfánál foglal állást. Vágújhely. Dévény.

Mindezekkel szemben a császári tábornokok alig képesek valamit tenni, mert a kurucz hadak előlök mindenütt ügyesen kitérnek, a császáriak pedig a kuruczok fürge mozgásait követni nem képesek.

A *Tiszavidéken* Károlyi megtámadta májusban **Szegedet** s Szeged.
annak külvárosait fölgyújtotta, majd megrohanta **Aradot**, mely Arad.
alkalommal a ráczok főkapitánya: Thököly ezredes fogságba esett, ellenben a **Nagyvárad** elleni támadás a császáriak éberségén meg- Nagyvárad.
hiusúlt.

A trencséni csata 1708. augusztus 3-án. A császári hadak főparancsnokságát az előbb érintett viszonyok következtében ismét a kegyetlen, magyargyülölő **Heister Siegbert** tábornagy vette át s első hadműveletekép megrohanta és elfoglalta **Kőszeget**, visszanyomta a Rábaközben a kuruczokat, azután pedig Pozsonyba ment, itt vevén hírét annak, hogy a császári hadak Bottyán által a Vág mellől visszaszoríttattak s hogy Viard tábornok hadosztálya, mely Vágújhelyt tartotta megszállva, nagy veszélyben forog. Kőszeg.

Rákóczi Ferencz fejedelem ugyanis a franczia udvar biztatására nagyobb számú sereget óhajtott Sziléziába vinni, egyrészt hogy ezen tartományt, mely fölkelésre hajlandó volt, föllázítsa, másrészt, hogy a magyar trónra jelölt bajor választófejedelmet behozza. Ámde erre elég idő volt még őszszel is, máskülönben pedig Heister, az új császári fővezér, veszedelmes ellenség vala, kit kellően le kelle kötni. Ezt Bottyán legalaposabban úgy vélte eszközölni, ha a kurucz hadak — a Viarddal szemben álló Ocskay kivételével — a Csallóközben egyesíttetnek, s Heister ott megrohantatván megveretik, mielőtt akár Nádasdyval, akár Viarddal egyesült volna; némelyek Lipótvár, Ocskay Vágújhely ostromát és Viard megtámadását ajánlották.

A fejedelem az érsekújvári haditanács után olykép határo-

1708. zott, hogy Bottyán 4000 emberrel Heistert, ki a Csallóközben és Pozsonynál áll, megfigyeli, a fejedelem pedig a 22,000 főből álló főssereggel Viard ellen Vágújhely felé menetel; az összeköttetést a két csoport közt Ocskay lovas dandára képezi.

A főssereg julius 18-án indúlt meg s julius 23-án átkelt a Vág jobb partjára. Időközben jelentést vevén, hogy Heister és Pálffy Pozsonynál a Vág-Dunán átkelve észak felé húzódnak, másrészt föl sem tételezve azt, a mit Ocskay bizton hitt, hogy Viard magát elkülönítve megtámadni engedi, Viard ellen julius 24-én csak 5000 fönyi legjobb lovasságát küldé Pekry Lőrincz alatt, kihez ideiglenesen Ocskay dandárát is beosztá, a gyalogság és tűzérséggel csak az esetben akarván követni, ha Viard a lovas támadás folytán Vágújhelybe zárkóznék. Míg Pekry odajárt, a fejedelem

Csejthe. bevette julius 27-én **Csejthe** várát.

Szakolcza. Pekry julius 28-án **Szakolczánál** szemben állott ugyan Viarddal, de csak jelentéktelen összeütközés keletkezett s Pekry Viardot sem kedvező körülmények közt harczra nem kényszerithetvén, sem Morvaországba ki, vagy Vágújhelybe be nem szoríthatván, a főssereghez eredménytelenül tért vissza.

A fejedelem e közben julius 30-án Brezovára érkezvén, Pekry eredménytelen kísérlete után fölhagyott Viard szorongatásának tervével, s előbb Lipótvár ostromára készült, de azon hírre, hogy Trencsén, élelme teljesen kifogyván, végső inségre jutott, jobb meggyőződése ellenére s a haditanács, kivált a *szívében már árulást rejtő Ocskay* meleg ajánlatára Trencsén megszállását határozá el s odaindúlt.

Ámde ez idő alatt Viard nemcsak hogy élelemmel ellátta Trencsént, de augusztus 2-án egyesült Heister és Pálffy seregével, minek következtében Heister tábornagy most már mintegy 15,000 fönyi rendes sereg fölött rendelkezett, melylyel Trencsént fölmenteni, illetőleg Rákóczit megtámadni határozta.

A fejedelem serege nagyobb részével, mintegy 15,000 fővel és 14 ágyúval, augusztus 2-án este a Vág bal partján a magaslatokon szállott táborba, erősen megszállatván a Vörös-hegyet, hol az országút Vágújhely felől átmegy. Ocskay a főssereg és Bottyán közt az összeköttetést föntartandó Ny.-Szerdahely és Bán közt foglalt

Trencsén. állást. Mihelyt Heister megtudta, hogy Rákóczi **Trencsénnél**

táboroz, azonnal Vágújhelyre menetelt, s a Vág vizén gázlón át- 1078.
kelve, elővédével, melyet Pálffy vezetett, Beczkót még aznap megszállta, másnap, *augusztus 3-án* pedig támadásra indúlt.

Mihelyt a Vörös-hegyen levő Czelder Orbán ezredes őrcsapatának tüzelése az ellenség közeledését jelenté, Rákóczi seregét

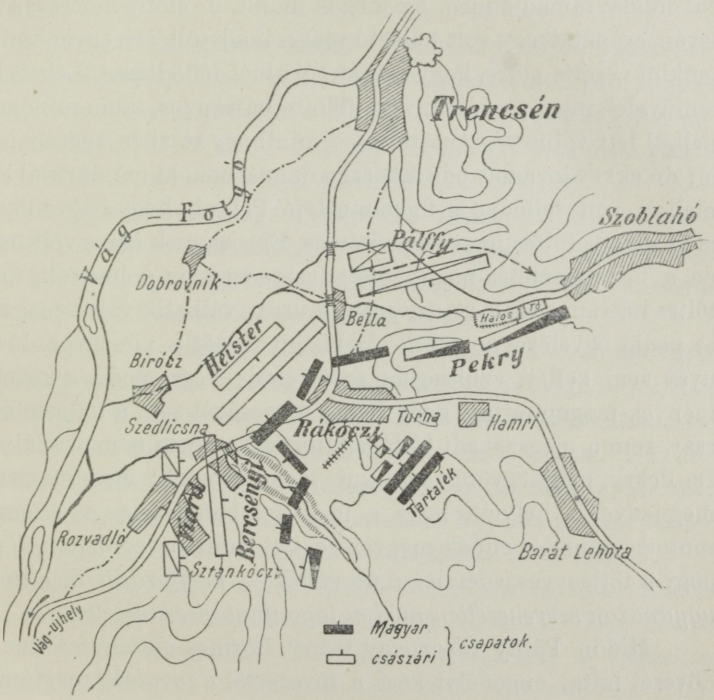

A trencséni csata.
1708 augusztus 3-án.

Szedlicsna és *Szoblahó* közt azonnal csatarendbe állítá: A *középet* maga a *fejedelem*, a völgyre dűlő *jobb* szárnyat *Pekry Lőrincz*, a *bal* szárnyat *Bercsényi* vezénylé; a tartalékot a közép mögött a karabélyosok képezték.

A császáriak részéről az elővédet képező *Pálffy* a kurucz sereg jobb szárnyával, a *Heister* és *Viard* a középpel és bal szárnynyal szemben fejlődtek.

1708. Miután Heister nehéz lovassága a fölállítás bal szárnyának tartott, sőt bal oldalát is fenyegette, Rákoczi a szedlicsnai széles völgyszerű vízmosáshoz három zászlóalj hajdút küldött, egyidejűleg pedig Pekrynek, miután ennek lovasságból álló jobb szárnyhada az ellenség arczvonalát jóval túlszárnyalta, a fejedelem szintén parancsot adott, hogy balra kanyarodva, az ellenség (Pálffy) bal oldalát támadja meg. Ez meg is indúlt, de előtte mocsaras terep levén, csapatait egy volt halastó megszakadt töltésén egyenkint-kettenkint vezette előre, hogy azután túl újból fejlődtesse. Lehet, hogy e művelet, mely magában véve fölötte hátrányos, talán minden baj nélkül lett volna végrehajtható, a minthogy részben végrehajtatott is; de ekkor lovagolt oda Ebeczky dandárnok, ki dandárával Pekry mellett volt fejlődve s figyelmezteté Pekryt, hogy háta mögött a megszakadt töltés igen veszedelmes. Ebeczkynek igaza volt ugyan, de a figyelmeztetés mégis fölötte szerencsétlen dolog volt, mert a töltés hátránya csak *visszaveretés* esetén válhatik vala érezhetővé, ez pedig egyelőre nem volt oly bizonyos, sőt a visszavonulás irányát sem kellett szükségkép erre venni; végre pedig a következmények megmutatták, hogy Pálffy lovasságát sem a tó, sem a mocsár, sem a megszakadt töltés a támadásban meg nem akadályozta. De Pekry, maga gyönge taktikus levén, Ebeczky figyelmeztetésén megijedve, a helyett, hogy a fejlődést befejezte és az ellenségre rontott volna — ennek megverése lett volna a legbiztosabb mód, hogy a töltés veszedelmessé ne váljék — *megfordúlt és csapatait ugyanazon szerencsétlen módon tagonkint visszavezette.*

Midőn Pálffy tábornagy Pekry Lőrincz e szerencsétlen manőverét látta, engedélyt kért a fővezértől e lovasság megtámadására s a ráczok könnyű lovasságával és két nehéz századdal Pekry bal, lovassága többi részével annak jobb szárnya ellen támadásra indúlt. De bárha az előterepnek az előzök szerint kedvezőtlennek kellett lenni s Pekry a támadást bátran bevárhatta volna, mégis azonnal megfordúlt, minek folytán Pálffy támadása Ebeczky fedezetlen jobb oldalát érte. Ebeczky az első rohamot visszaverte ugyan, de az mégis végzetes lőn az egész csatára.

A fejedelem ugyanis a jobb szárny veszélyét látva, a nemesi compániával és a tartalékból előrevont karabélyosokkal személyesen előre rohant, de lova egy vízmosáson való átugrásnál nyakát szeg-

vén, a fejedelem eszméletét vesztve bukott a földre. A fejedelem 1708.
elbukása után nyomban azon hír terjedvén el, hogy a fejedelem elesett, másrészről pedig Bercsényi megsebesülésének híre is, a hadak megréműlve futásnak eredtek. Csak Perényi Miklós és Czelder Orbán gyalog- és Luzsénszky Sándor lovas-ezredei állották meg helyöket mindvégig és fedezve a sereg visszavonulását, el is hullottak.

A megfutott csapatok, kivált a gyalogság, teljesen elszéledt s többé összeszedhető nem volt; a lovasság, mely különben is csak keveset vesztett, még annyira, a mennyire együtt maradt, bár abból is sok hazatért. A sereg málhája szerencsére más úton Bánra levén irányítva, az ellenségnek zsákmányúl nem esett.

A magyarok vesztesége a trencséni csatában Thaly legújabb összeállítása szerint halottakban 2825 fő; fogságba jutott 25 tiszt és 400 közvitéz, kik közül 60 császári szolgálatba állott; az ellenség kezébe került ezenkívül 14 ágyú és 40 zászló.

A fejedelem mintegy 100 főnyi kisérettel Bánon és Nagy-Tapolcsányon át Nyitra-Szerdahelyre menekült; ide tért Bercsényi, valamint este Bottyán tábornok is, ki időközben rohammal bevette a Csallóközben **Gutánál** a *Békavárnak* nevezett császári redouto- Guta.
kat s hadtestével Nyitrán át a főseregbez csatlakozni igyekezett; csapatai augusztus 3-án már meghaladták Nyitrát, midőn a trencséni csatából menekülő kuruczok a katasztrófa hirét hozták.

Bizony nagy kár, hogy a fejedelem a csatát Bottyán, a jeles vezér, erélyes és határozott csapatvezető, és 4000 főnyi kitünő hadteste nélkül elfogadta! Csakhogy, úgy látszik, a fejedelem Bottyán közeledéséről tudomással nem birt, mert erre nézve előzetes megállapodás nem történt, Bottyán pedig közeledését a fejedelemnek idejekorán nem jelentette.

A csatavesztés okául első sorban Pekry szerencsétlen manövere szokott említtetni; de nem egészen méltányosan. Hozzájárúlt ehhez Ebeczky is időszerűtlen tanácsával. Ha Ebeczky nyugodtan végrehajtani engedi Pekry mozdulatát és őt egy képzelt veszély föltárásával meg nem rémíti, Pekry lovassága tán megrohanja és megveri a bánt, s a koczka máskép dűl. Második ok a fejedelem szerencsétlen elbukása. Semmi szükség sem volt arra, hogy a fejedelem személyesen rohanjon ott a harczba, de elbukása sem kö-

1708 vetelte a rend fölbomlását és az ezredek futását. A lützeni csatában a svédeket ép a szeretett király eleste tüzelte új támadásra, mely nélkül a csatát nem nyerték volna meg.

A trencséni csata — mondja Thaly — egyébiránt a Rákóczikor legvégzetesebb, legszerencsétlenebb eseménye. Nem a nagy veszteség miatt, nem is a sereg elszéledéseért, mert hiszen ez a kurucz háború folyamán gyakran megesett, hanem legfőképen elcsüggesztő, lehangoló erkölcsi hatásáért. A trencséni csata az egész szabadságharcz forduló pontja, mely után rohamos hanyatlás következik. Elveszett a hit az ügy győzelmében, a szíveket csüggedés szállotta meg. Rákóczi szerencsecsillaga örökre lehanyatlott.

Hadműveletek a trencséni csata után. Heister a trencséni csata után Pálffy tábornagyot 3000 lovassal és 22 mozsárral Nyitra ostromára rendelte, maga pedig a főssereggel Pozsonyba s onnét a Dunántúlra menetelt. Erre több oka volt; először is a nagy veszedelemben lélekjelenlétét egyedül megtartó Bottyán hadtestével a Vághoz vonulván, fenyegette Heisternek Pozsonynyal való összeköttetését, mi pedig igen fontos vala, mert a fővezér oda egy 6000 főnyi dán segélyhad érkezését várta; második oka volt, hogy Eszterházy Antal a dunántúli csa-

Ruszt. Feketeváros. Nezsider. Bécs. patokkal elfoglalván **Ruszt, Feketeváros** és **Nezsider** erődjeit, Ausztriát szüntelenül nyugtalanítá, s csapatait egész **Bécs** alá küldé, hol már a *császári testőrcsapatokat kellett kirendelni*; végre pedig *Bezerédy*, a kurucz világ e fiatal, bámult hőse, erkölcsileg megtántorodván, a trencsényi csata után fölajánlotta Heisternek, *hogy lovas dandárával császári szolgálatba lép* s Heister ennélfogva Bezerédyvel mielőbb egyesülni akart.

Heister terve azonban nem sikerült. Bezerédy árulása ugyanis idő előtt kiderülvén, a bár kitünő, de megtántorodott vezér a kuruczok által elfogatott és kivégeztetett, Nehem táborszernagy 5000 főből álló rácz hadteste pedig, melynek a Bezerédy segítségével a Balaton mellé szorítandó kurucz hadakat hátba támadni kellett volna, **Balogh Adám** által szeptember 2-án **Kölesdnél**

Kölesd körülfogatott s teljesen megsemmisittetett. Balogh ostrom alá fogta azután **Pécset** s Heister dunántúli hadjáratának

Pécs. egyetlen eredménye az volt, hogy Pécset az ostrom alól fölmenté.

De míg Heister a Bakonyban és Pécs körül járt, Eszterházy 1708.
Antal, ki tudomást nyert arról, hogy Draskovics a horvátokkal
szintén betörésre készül, elébe ment a Murához, elfoglalta **Bella-** Bellatincz.
tincz és **Kottori** erődöket, bevette a **Légrád** melletti sánczokat, Kottori.
Légrád.
hol Jellasich György al-bánt 500 emberével együtt lekaszabolta,
majd a Muraközbe és Horvátországba betört s ott zsákmányolt.

Pálffy János tábornagy augusztus 22-én szállt **Nyitra** alá, s Nyitra.
bár ott *Révai Gáspár* 400 hajdúval, 30 ágyúval s elegendő élelmi
és lőszerrel rendelkezett, a várat mégis már két napi ostrom után
augusztus 24-én feladta. Négy nappal később ment végbe *Ocskay*
László, a másik híres kuruczvezér árulása, ki a helyett, hogy Nyit-
rát fölmentette volna, mint azt neki Bottyán megparancsolá, ezre-
dét augusztus 28-án Pálffy elé **Pereszlényhez** vezette s ott körül- Pereszlény.
fogatván vele, a labanczokkoz átállott. De 900 lovasából 400 azon-
nal, az év végéig pedig majd az egész ezred visszaszökött Rákóczi
zászlóihoz, míg maga Ocskay 1710 január 1-ig maradt császári
szolgálatban, a mikor azután a kuruczok által elfogatván, szintén
kivégeztetett.

Mihelyt Bottyán Heisternek a Dunántúlra menetelét meg-
tudta, mit sem törődve a Nyitránál tétlenül álló Pálffyval, azon-
nal átment a Vágon, elfoglalta **Modort** és **Bazint**, áthatolt a Fehér- Modor.
Bazin.
hegyeken s meglepve **Szakolczánál** egy császári csapatot, abból Szakolcza.
400-at levágott.

Heister a Dunántúlról visszatérve nem kisebb dolgot hatá-
rozott, mint **Érsekújvár** ostromát. Érsekújvár.

E végből elővédje Pálffy alatt szeptember 21-én megjelent
Újvár alatt s azt körülzárni kezdé. De az öreg Bottyán idejekorán
gondoskodott e nagyfontosságú várról.

Ő maga akart a várba zárkózni, de a fejedelem azt nem
engedte meg s parancsnokul *Berthóti* István ezredest nevezte ki,
kit Géczi Gábor lovassági, Limprecht gyalogsági parancsnok és
Szluha Ferencz támogattak. A vár őrsége 5000 főre emeltetett s
lőszerrel, eleséggel bőven elláttatott.

A vár, melynek 1704 óta jelentékenyen megerősített védő-
művei 100 ágyúval valának fölszerelve, ily előkészületek után
nyugodtan nézett az ostrom elé, s az nem is tartott sokáig.

Heister belátta, hogy nagyobb vállalatba kezdett, mint a

1708. milyet megbír, az ostromot már október 12-én megszüntette, s a vár alól elvonúlt. A császáriak ezután csak Komáromból, Nyitráról és Szeredről lovasság által figyeltették meg a várat, mi azonban Bottyán tevékenysége mellett teljesen eredménytelen vala.

Időközben Bercsényi a Garamnál és Ipolynál mintegy 5000 főnyi kurucz hadat egyesítvén, ez Bottyán csatlakozásával 8—10,000 emelkedett. Heister tehát ez erőt óhajtotta megtámadni, s egyidejűleg a bányavárosokat elfoglalni. E végből Újvár alól Lévára ment. De Bercsényi az ütközet elől kitérvén, a császári fővezér Pálffyt, Löffelholz altábornagyot és Ocskayt a bányavárosok elfoglalására utasítván, a parancsnokságot Pálffynak adta át és visszatért Pozsonyba. Bercsényi — miután Bottyán tőle újból elvált és Pozsony vidékét nyugtalanította — a bányavárosokat meg nem védhetvén, azokat fölgyújtatta, a bányákat pedig művelésre alkalmatlanná tevén, elvonúlt.

A Pálffy parancsnoksága alatt álló Ebergényi hadosztály megvette ezután Ocskayval Bajmóczot, majd Thuróczy Gáspár ezredes árulása folytán — a ki, mint Ocskay, ezredét a császáriakhoz vezette — **Zsolnát, Budatint,** Pálffy maga **Vág-Beszterczét** és **Ledniczet**; ellenben Bottyán megverte Cusani altábornagyot **Galánthánál**, elvéve Heister málháját és tömérdek — a várak ellátására összeterelt — vágómarhát, melyet Érsekujvárra szállított, elfoglalta rohammal **Lévát** és a bányavárosok császári őrségeit olyannyira szorongatá, hogy Heister, ki időközben újból a Dunántúl kalandozott s teljesen eredménytelenül tért Pozsonyba vissza, Löffelholz, Steinville és Koháry tábornokoknak újból segélyére kellett hogy siessen.

Bajmócz. Zsolna. Budatin. Vág-Beszterczc. Lednicz. Galántha. Léva.

A beállott szigorú tél különben a hadműveleteknek csakhamar véget vetett.

Erdélyben az év első fele események nélkül folyt le. Midőn azonban Rákóczi a sziléziai hadjáratra készült és Újvárra, majd Vág-Újhely felé menetelt, Károlyi Sándor megkisérlé **Kolozsvár** visszavételét. E czélra Zsibónál sereget gyűjtött s julius 27-én Kolozsvárt lövetni kezdé. A városnak segélyére sietett azonban Erdély katonai parancsnoka, Kriechbaum altábornagy s Kolozsvárt az ostrom alól fölmenté. Károlyi most bevette rohammal **Szászsebest,** majd **Gyulafehérvárt** és **Abrudbányát** s megverte a császáriak egy

Kolozsvár. Szászsebes. Gyulafehérvár. Abrudbánya.

osztályát **Mező-Madarasnál**. De újabb kisérlete Kolozsvár ellen nem sikerült, midőn pedig Erdélyből kivonúlt, utóvédjét **Zsibónál** november 22-én Graven altábornagy hadosztálya szétverte. 1708. Mező-Madaras. Zsibó.

Az 1708-ik évi hadjárathoz Rákóczi nagy reményeket fűzött, de a trencséni katasztrófa azokat megsemmisítette. Szép serege tönkre ment, elszéledett s a csüggedt kedélyeket a dunántúli győzelmek és a Bottyán által kivívott sikerek nem voltak képesek ellensúlyozni. Elveszett egész nyugoti Magyarország, elveszett Erdély; fölütötte fejét az árulás hydrája, a sereg demoralizálódott. Az veszett el, a mi a sereget eddig legfőkép összetartotta, lelkesítette, győzelmekre vezette: *az erkölcsi erő*.

A szabadságharcz ezután már csak vergődés, kétségbeesett kapkodás, hogy az elveszett fejszének legalább a nyele kerüljön meg.

Az 1709-ik évi hadjárat. A lefolyt év katonai eseményei arra kényszeríték Rákóczit, hogy a diplomatia terén újból nagyobb tevékenységet fejtsen ki. Mindenekelőtt felvette az alkudozások fonalát Bécsben, s szorgalmazta a porosz, angol és hollandi udvarok közbenjárását, míg a franczia királytól azt kivánta, hogy a kötendő békébe Magyarországot is befoglalja. Mindennek az eredménye azonban kevés vala, mert a bécsi kormány az elért eredmények után a fölkelést katonai erővel akarta elfojtani, s így engedményekre hajlandó nem volt. A harcz tehát tovább folyt. 1709.

Hadműveletek Felső-Magyarországon, az év első felében. Az északi megyék, Árva, Liptó és Turócz meghódításával Heister Pálffy tábornagyot bízván meg, ez Ebergényivel a párniczai szoroson, Viard és Tollet tábornokok a Stureczen, Ocskay és Egremont a Tátrán át nyomúltak be, mely utóbbi három Rózsahegynél január 10-én egyesülvén, Liptó-Szent-Miklósig, sőt egész a Szepességig hatoltak előre.

Bottyán, ki most e vidéken parancsnokolt, ennek folytán megtámadtatta Csajághy által **Véghlest, Zólyomot** és **Beszterczebányát**, s visszanyomta Viardot **Garamszegnél**. Ezután a Tisza mellől felrendelt Károlyi segítségével újra élelmezte február elején, majd ismét április végén Érsekújvárt, miközben a **Zsitva** mellett kemény harczokat vívott. Bottyán a császári hadakat általában úgy Újvár körül, mint a bányavárosoknál szakadatlanul fog- Véghles. Zólyom. Besztercze-bánya. Garamszeg. Zsitva.

1709. lalkoztatta, az ő és Károlyi lovasságával a Vágig, a Nyitra-völgyben Tapolcsányig portyáztatott, s a császári őrségeket folyton zaklatta, minek folytán Felső-Magyarországnak a császáriak által való occupálása csak csekély eredménynyel járt s a kurucz hadak a Szepességet megtartották, sőt betöréseket is intéztek Árvába, Liptóba. Igy szétverte Babocsay az Árva várát körülzáró császári hadat, Csáky pedig ismételten betört Liptóba.

Árva.

Pálffy ennek következtében benyomúlt február közepén a Szepességbe s megtámadtatta Viard által **Lőcsét**, de ez onnét véres fővel visszaveretett. Ez időben nyervén tudomást arról, hogy Bottyán és Károlyi hadai Vág és Nyitra völgyében portyáznak, Pálffy Viardot Nyitrához rendelte, hogy ott a Garam és Nyitra közt állást foglalván, a kuruczok portyázásait megakadályozza. **Árva** vára csak április 10-én capitulált az ostromot újra felvevő császáriaknak.

Lőcse.

Árva.

A hadműveletek ezután, a császári vezérek támadó hadjáratra elég erővel nem rendelkezvén, egyidőre szüneteltek.

Heister dunántúli hadjárata. A felsőmagyarországi hadműveletekben beállott szünetet Heister tábornagy arra használta föl, hogy a Dunántúlt hatalmába ejtse, s ezt annál is inkább, mert Eszterházy Antal a fejedelem parancsára, a császáriak felvidéki hadműveleteit megakasztandó, újból nagyobb betörést intézett Styriába és Ausztriába.

E czélra Heisternek nagyon kapóra jött *Lubomirszky* herczeg lengyel sztaroszta 4000 főt meghaladó zsoldos hada, melyet a császár május hóban zsoldba fogadván, ezzel a dunántúli hadjáratot lehetővé tette.

A császári és lengyel csapatok junius 17-én **Győr** tájékán állottak hadműveletekre készen, s visszanyomva junius 19-én Eszterházy előcsapatait az **árpási** hídtól, és Somogyi Ádámot a **Tóközből**, Körmend felé nyomúlt elő, hol Breuner tábornok alatt a császáriak egy hadosztálya Eszterházyval szemben állott. Heister bal oldalvéde, St. Croix tábornok 1000 lovassal, junius 26-án jutott **Mindszentnél**, Breuner **Körmendnél** a kurucz csapatokkal összeütközésbe, melyek Heister főcsapatának közbelépése folytán visszaveretvén, miután 200 főnyi veszteséget szenvedtek, Sümeg felé visszavonúltak.

Győr.

Árpás.

Tóköz.

Mindszent.

Körmend.

Heister ezután a Rábamentén örsvonalat alkotva, majd egy hónapig passiv védekezésre szorítkozott s csak julius 19-én nyomúlt **Sümeg** alá, melyet hamar megvett. Sokkal keményebb harcz után jutott a császári fővezér a kuruczok egyik főfészkének, a Bottyán által megerősített és sokszor megvédett **Simontornyának** birtokába. Ezután hosszabb ideig csak kisebb harczok folytak a császáriak, továbbá Eszterházy és Balogh Ádám mindig fogyó és széledő dandárai közt, s midőn Heister végre szeptember 7-én **Veszprémet** is elfoglalta, a kurucz hadak ereje meg volt törve s azok nagyobb része elszéledt. 1709. Sümeg. Simontornya. Veszprém.

A fejedelem Eszterházy Antal segélyt kérő leveleire még julius hóban elhatározá, hogy a Dunántúl megsegítésére *Bottyán* tábornokot leküldi, de az mintegy 5000 főnyi hadtesttel, csak augusztus első napjaiban indúlhatott le s augusztus 10-én érkezett Dunavecséhez.

Midőn Heister Bottyán érkezését megtudta, a **Palotánál** útját álló Eszterházy hadát szétverve a Duna mellé sietett, s részint saját hadaival, részint Pfeffershofen altábornagy budai parancsnok támogatásával Bottyánnak a Dunán való átkelést lehetetlenné tette. Palota.

Bottyán, a Dunántúl közvetlen megsegítését lehetetlennek látván, észak felé fordúlt, hogy a bányavárosokat megrohanva, Heistert az ott levő császári hadak veszedelme által kényszerítse a Dunántúl elhagyására. E tervnek megfelelőleg augusztus 20-án megindúlván, miután 22-én **Vácz** mellett a budai őrség egy portyázó hadát megverte, Vácz közelében Kosdnál ütött tábort. De két nap múlva már Selmecz alatt áll az ősz kurucz generális és heves ütközetet vív a mindenfelől Selmecz védelmére özönlő császáriakkal, kiket sánczaikba visszaszorított. Vácz.

E támadás, de meg a Dunántúlnak már ugyis majdnem teljes behódolása, Heistert szeptember hóban arra birta, hogy seregével ismét a Felvidékre menjen. A császári fővezér nyugodtan távozhatott, nem volt többé számbavehető kurucz had a meghódolt Dunántúlon.

Hadműveletek Felső-Magyarországon, az év második felében. A szerencsétlen trencséni csata után kiváltképen a gyalogság oszlott szerte, még pedig annyira, hogy a kurucz

1709. hadak még az erődök, helységek, szorosok, hidak stb. megszállására sem rendelkeztek elég gyalogsággal, annál kevésbbé voltak a működő hadosztályok gyalogsággal elláthatók. E hiányon az 1708 deczember havában tartott sárospataki gyűlés olykép segített, hogy a dunáninneni és a tiszai részekre 12,000 hajdút vetett ki, melyek az 1709-ik év tavaszán valóban ki is állíttattak.

Ennek megtörténte után Bercsényi — a helyőrségek stb. leszámítása után is még — mintegy 6000 gyalogossal s mintegy 8000 lovassal rendelkezett, melyek ellenében Pálffy és alvezérei mintegy 12,000 főnyi, de jól szervezett, fegyverzett s fegyelmezett csapatot állíthattak.

A császári csapatok balszárnyát Ebergényi s vele Tollet és Viard, a középet Steinville, később maga Pálffy, ki Heisternek a Dunántúlra távozása óta az összes dunáninneni hadak fővezére volt, a jobbszárnyat Löffelholz s alatta Hartleben és Langlot tábornokok vezényelték.

Bercsényi, mihelyt a 6000, hadműveletekre szánt hajdú julius közepén Gömörben együtt volt, azon szándékkal vala, hogy 3000 gyaloggal és a lovas had egy részével Szepesből a császáriak Liptóban emelt sánczait támadja meg s azután Árva-Turóczot, a másik három ezerrel és a Balogh István lovas-dandárral Zólyomot, esetleg Breznóbányát veszi meg s ezután a bányavárosokba hatol: e műveletet Ebeczky lovas-dandára Bajmócz irányában való előnyomulás, Eszterházy Dániel pedig a császáriak zselizi táborának megtámadása által volt elősegitendő.

A támadás később olykép módosult, hogy Breznó csak megfigyeltetik s a csapatok két oszlopban, és pedig Csáky Mihály tábornok 2500 gyaloggal és 2000 lovassal Hranoviczáról, Andrássy Pál tábornok 2000 gyalogossal és 300 lovassal Telgárt felől a **liptói sánczokat** támadják meg.

Liptói sánczok.

Augusztus 4-én a kurucz hadak a támadást oly meglepően hajtották végre, hogy *Tollet* tábornok, a liptói sánczok parancsnoka, az erődítések első vonalát feladni és a vavrisói csillagsánczba visszavonulni volt kénytelen, mi közben maga is sulyosan megsebesült. Ha Csáky nyomban e sánczot is megrohantatja, kétségtelenül behatol, de ő Tollet tábornokot csapatával elfogni akarván, csak a kisebb sánczokat foglalta el, s ezek egyikében tüzérségét

helyezte el. E közben azonban elmúlt a nap, s a császáriak, bár teljesen körül voltak zárva s a tüzérség másnap, augusztus 5-én a csillagsánczot hatásosan lőtte, magukat megadni semmi hajlandóságot sem mutattak. Csáky, bárha az erődben már alig volt több 4—500 főnél s annak is egy része harczképtelen, ennek daczára rohamot meg sem kisérlett s öt napig ott ácsorogván, végre augusztus 9-én, midőn hírét vette, hogy Viard 3000 fővel, Pálffy pedig az egész derékhaddal útban van Tollet megsegítésére, a kurucz sereg visszavonulását rendelte el. Ez annál nagyobb és végzetesebb hiba volt, mert Viard és Pálffy augusztus 12-ike előtt alig vihettek volna segítséget, nemcsak a nagy távolság, de a miatt is, hogy a fölmentő hadnak előbb még Czelder Orbán ellentállását kellett volna leküzdeni, ki a szoros utakat dandárával megszállotta. 1709.

A kuruczság Csáky és Andrássy tábornokokat nemcsak gyávasággal, de sőt árulással is vádolta, a fejedelem pedig Csákyt a parancsnokságtól elmozdítván, ellene vizsgálatot rendelt.

A liptói harczok fedezésére Czelder egy oszlopa Bajcsy alezredes alatt kemény harczot vívott Viarddal **Revuczánál**, más kurucz csapatok **Breznóbányánál**, Balogh István **Divénynél**, mire Ocskay egy császári haddal megüté, de eredménytelenül, **Gácsot**, Pálffy pedig elfoglalván a **gyetvai** szorost, Losonczra vonúlt, majd **Füleket** zárta körül. Eszterházy Dániel ez alatt rövid időre körülzárta a **zselizi** tábort, Géczy Gábor pedig megverte a császáriakhoz átszökött Thuróczit **Mocsonoknál**. Revucza. Breznóbánya. Divény. Gács. Gyetva. Fülek. Zseliz. Mocsonok.

Bercsényi most a hadakat összevonván, Pálffyra készült támadni, de az a támadást be nem várva, visszahúzódott Zólyomra; ugyancsak visszahúzódtak a császáriak Liptóban is Rózsahegyre. Bercsényi lovassága bekalandozta ezután az egész nyugoti részeket Pozsonyig, Morvaországig.

E közben Heister a Dunántúl végezvén, visszatérőben volt a Felvidékre; de visszatért oda Bottyán is és míg Bercsényi Pálffyt Zólyomnál szorongatá, Bottyán Selmecz irányában akart hátába támadni. E művelet azonban már nem került végrehajtásra. Bottyán ugyanis még kosdi táborában hírét vevé, hogy a ráczok betörtek az Alföldre s Kecskemét, Czegléd, N.-Kőrös, Jászberény nagy veszedelemben vannak. Bottyán, mint Duna-Tiszaközi főparancsnok e hírre lovasságát azonnal a ráczokra küldé, s azokat szétvereté;

1709. maga szintén utánuk indulván, szeptember 10-én a Tarna mellett
Hatvan. szállott táborba. Innét ment szeptember 23-án **Hatvanba**, hogy az ott készülő lázadást és árulást megakadályozza, s midőn hazájának még ezen utolsó szolgálatot tette, szeptember 26-án (vagy 27-én) meghalt. Tetemét Gyöngyösön temették el.

Bottyán elvesztése nagy csapás volt a fölkelés ügyére, mert benne Rákóczi legkiválóbb, leghűbb és legvitézebb tábornokát vesztette el.

Heister a vele hozott hadakkal elhozta a Savoyai dragonyosezredet is, mely St. Croix tábornok alatt állott; midőn az érsekújvári várőrség Balogh István dandárnok fedezete alatt Nyitra vidékéről mintegy 200 szekér eleséget vitetett a vár felé, St. Croix e fedezetet 1800 főnyi császári haddal október 4-én megtámadta
Csápor. **Csápornál**, de veszedelmére, mert a kurucz lovasság által megveretett s 200 főnyi veszteséggel volt kénytelen menekülni.

Heister és Pálffy hadai a zselizi táborban október 15-én egyesültek, s a tábornagy, miután hadai a Nyárády András által hanyagul védelmezett
Gács. Rima-szombat. **Gácsot** (november 3-án) és **Rima-Szombatot** megvették, Gömörön át a Szepességre vonúlt s november 10-én ostrom alá fogta az erős, Czelder Orbán által vitézül védelmezett
Lőcse. **Lőcsét**. De bár a tábornagyot a szintén császári zsoldba állott Lubomirszky Tivadar herczeg lengyel csapatai is segítették, részint mivel Czelder és a lőcseiek elszánt védelme ellenében semmi
Szalók. eredményre nem jutott, részint mivel Károlyi hadai őt **Szalók** felől megtámadták, az ostrommal felhagyott és deczember 8-án
Késmárk. **Késmárk** alá szállott. Késmárk ellenállása nem volt olyan, mint Lőcséé s Thököly vára öt napi lövetés után deczember 13-án capitulált.

A császári fővezér ezután az újból fenyegetett bányavárosok oltalmára sietve Löffelholz altábornagyot Lőcse ostromának újbóli megkezdésére utalta, a parancsnokságot átadta s Pálffyhoz ment.

Rákóczi hadai ezalatt folyton jobban összeolvadtak, nemcsak a hadak elszéledése folytán, de azért is, mert a Duna-Tisza közén nagy erővel föllépett *dögmirigy* vagy *pestis* már a felső részekben is dühöngött, ezerszámra szedvén áldozatait nemcsak a lakosság, de még inkább a táborozó kurucz hadak közt. Ez iszonyú ragály

sokkal hatalmasabb ellenség volt, mint a császári hadsereg és a fölkelés gyászos végében e rettenetes járványnak legalább oly nagy része volt, ha nem nagyobb, mint amannak. 1709.

A fejedelem hadai egyrészről a császáriak, másrészről a mirigy-halál által mindig szűkebb térre szorítva, a Felső-Tisza vidékén, végre Huszt-Munkács tájékán húzódtak meg.

Az *erdélyi hadi események* közül fölemlítendők Nagyváradnak Kriechbaum táborszernagy által végrehajtott élelmezése, mely odamenet két ízben, augusztus 2-án **Pestesnél,** augusztus 5-én **Várad-Püspökinél,** visszamenet pedig augusztus 12-én a **Kőrös** mellett az élelmezést megakadályozni akaró Bagossy László kurucz hadával véres összeütközésre vezetett. Hasonló összeütközések keletkeztek Kővár védőőrségének megerősítése alkalmával **Somkútnál,** hol a császáriak, és **Halmágynál,** hol a kurucz hadak voltak előnyben. Pestes. Várad-Püspöki. Kőrös. Somkút. Halmágy.

Erdély választott és felavatott fejedelmét nem támogatta úgy, a hogy azt megtehette volna; a felavatáskor Rákóczira kényszerített törvény, melynek értelmében minden földesúr az engedélye nélkül zászló alá állott jobbágyot visszahívhatta, lehetetlenné tette, hogy Rákóczi ott hadat állítson, Erdély nemessége pedig közönyösen nézte Magyarország és a közös haza szabadságára szövetkezett rendek veszedelmét.

Az 1710-ik évi hadjárat. A nemzeti fölkelés ügye már az 1709-ik évben erősen hanyatlott; a trencséni döntő csata óta a kurucz hadsereg sorai előbb az elszéledés, majd a pestis-járvány következtében folyton ritkultak, a császári hadak pedig ugyanily mértékben nyertek tért. Ez a bécsi udvar önbizalmát nagy mértékben emelte és az, a pozsonyi országgyűlés elnapolása után, a további tárgyalások útját az által akarta elvágni, hogy II. Rákóczi Ferencz fejedelmet és Bercsényi Miklóst felségsértőkké nyilvánította, ellenben a király hűségére megtérőknek általános amnestiát hirdetett. Bizonyos, hogy a hat év óta szakadatlanúl folyó háborút, mely elvégre is positiv eredményeket nem hozott, s most már mindinkább reménytelenné vált, az ország már megunta s nemcsak a nemes családok százai, de egész megyék siettek a nyújtott alkalmat fölhasználni s a király hűségére tértek. Ez által a küzdelem kilátásai még inkább csökkentek s Rákóczi annál inkább igye- 1710.

1710. kezett a haza sorsát diplomatikai úton biztosítani, mi Péter czár közbenjárása mellett kivihetőnek látszott. De ez a remény is hiúnak bizonyúlt.

A svéd király egy 2000 főnyi, svédek, lengyelek és franczia-ból álló dandára Magyarországra szorúlt s a czár Rákóczitól ezek kiadását követelte, mi egyenetlenséget támasztott közte és a czár közt, mit a fejedelem végre olykép hárított el, hogy ez idegen dandárt zsoldjába fogadta.

A fejedelem ez erővel és saját még harczképes hadaival támadó előtörést kisértett meg, azon reményben, hogy a harcztéren elért eredmény a békealkudozások menetére is kedvező befolyást fog gyakorolni. Magához vonván tehát Károlyi hadait is, 1810. január első napjaiban Egeren, Gyöngyösön keresztül Vadkertnek tartott, hogy azután a bányavárosok ellen támadjon. A császári hadak azonban idejekorán értesültek jöveteléről s Vadkerttől
Romhány. délkeletre **Romhánynál** Sickingen altábornagy parancsnoksága alatt útját állták.

A január hó 22-én kifejlődött ütközetben kezdetben Rákóczi volt előnyben, a mennyiben a lengyelek és svédek a császáriak sorait áttörték, s azokat visszaszorították; de a császáriak visszavetett hada kevés idő múlva, miután Sickingen által a nádas mögött rendeztetett, újból előre tört s viszont a kuruczokat nyomta vissza. Egészben véve a harcz taktikailag eldöntetlen maradt, mert a csatatérről mindkét fél visszavonúlt, de a győzelem hadászatilag mégis a császáriaké lett az által, hogy Rákóczi terve végrehajtásában megakadályozva lőn s a megkezdett támadó hadműveletet nem folytathatta. A küzdelem mindkét félnek mintegy 500 főnyi veszteségébe került.

Rákóczi hadait most Érsekújvárhoz küldé, hogy annak újabb
Nagy-szombat. Szt.-György. Bazin. Tavarnok. Bossány. N.-Tapolcsány. Nyitra-Egerszeg. élelmezését biztosítsák, miközben Balogh Ádám dandára Pozsony felé előnyomulván, megvette **Nagy-Szombatot, Szent-Györgyöt** és **Bazint**, míg más hadak a Nyitra völgyében **Tavarnokot, Bossányt** és **Tapolcsányt** foglalták el és tetemes eleségkészletet vittek Újvár felé. De azokból csak csekély rész jutott a várba, mert a császáriak a kurucz hadaknak **Nyitra-Egerszegnél** *február 20-a* táján útját állván, az eleségkészletek legnagyobb részét visszavették.

A fejedelem ezután hadaival, melyek bizony ismét erősen megfogytak, Szolnoknál a Tisza mögé vonúlt; de előbb Károlyival **Érsekújvár** élelmezését nagy nehézségek közt, az ostromzáró had kijátszásával, ügyesen végrehajtatta. 1710. Érsekújvár.

A felső vidéken ez idő alatt Löffelholz altábornagy megvette Andrássy István tábornok árulása folytán *február 13-án* az erős **Lőcsét**, majd **Szepesvárt** fogta ostrom alá, mely azonban csak *junius 12-én* került a császáriak kezébe. Lőcse. Szepesvár.

Heister tábornagy most a kurucz hadak legfőbb tampontja, **Érsekújvár** ellen fordúlt, melyet Pálffyval *julius elején* szorosan körülzárt. A várőrség augusztus 17-én 14 napi fegyverszünetet kötött Pálffyval, ki Heister távozása után a körülzárolást maga vezette, sőt augusztus 31-ére — ha addig föl nem mentetnék — a megadást is fölajánlotta; ámde Újvárba időközben újabb kurucz csapatok és élelem is jutván be, a megadás elmaradt. Heister erre Esztergomból és Komáromból ostromlövegeket hozatott Érsekújvár alá és szeptember 14-én megkezdé a vár lövetését. Ez nem soká tartott; a várőrség már egy hét mulva, szeptember 21-én megkezdte az alkudozást, s *szeptember 23-án* a nagyfontosságú várat átadta. Érsekújvár.

E várral a nemzeti fölkelés legbiztosabb alapját, legkiválóbb hadászati támpontját vesztette el. Mindaddig, míg Érsekújvár Rákóczi kezében volt, nemcsak a dunáninneni részek, de a Csallóköz fölött is uralkodott, sőt közvetve a Dunántúl fölött is; Érsekújvárral azonban elvesztette Magyarország nyugoti részét, s ellenállást ezentúl már csak a Tisza mögött gyakorolhatott volna. Érsekújvár fontosságát a bécsi udvar leginkább az által ismerte el, hogy a hajdan híres várat a szatmári béke után oly alaposan lerontatá, hogy az erődítéseknek ma már nyomai sem lelhetők föl.

Rákóczi érezte, hogy a fölkelés napjai már megvannak számlálva s míg egyrészt az angol, porosz és hollandi, különösen pedig az orosz udvarnál nagy erőfeszítéseket tett, hogy a kötendő általános békébe Magyarország is, természetesen a nemzet jogainak, politikai és vallási szabadságának biztosítása mellett, befoglaltassék, neki pedig az erdélyi fejedelemség biztosíttassék, másrészt a Tisza-vonalat Szolnokkal, továbbá Egert, Kassát és Munkácsot megerősítteté, a Dunántúlra pedig támadó előtörést készített elő.

1710. E tervek azonban nem sikerültek. A külhatalmak csak üres biztosításokat adtak, sőt még a czár is, ki jó indulatában annyira ment, hogy a *Janus* tábornok parancsnoksága alatt Lengyelországban álló 4000 főnyi orosz hadat Magyarországra küldvén,

Lubló. általa **Lublót** körülzáratta, később a bécsi udvar ellenműködése következtében Rákóczitól elfordúlt s így arra, hogy Magyarország és a fejedelem sorsa a külhatalmak által biztosíttassék, a remény mindinkább csökkent.

A tervezett hadműveleteket sem koronázta siker.

A Tisza-vonalat *Cusani* lovassági tábornok támadta meg, ki október 15-én a Tiszán átkelvén, megtámadta a Csajághy

Szolnok. által csak lanyhán védelmezett **Szolnokot**; elfoglalván a hídfőt, megsemmisítette a kuruczok fatalpakból alkotott hídját, majd a várat nagy erővel lövetvén, Szolnokot már *október 17-én*

Eger. megadásra kényszerítette. Ezután Cusani **Eger** alá ment; a város alig számbavehető ellenállás után csakhamar meghódolt, a vár azonban, melyet Perényi ezredes védelmezett, még tartá magát, s csak *november 30-án* capitulált.

A Dunántúlra a fejedelem Palocsay György tábornokot küldé, de ez csakhamar megbetegedvén, a parancsnokságot a derék béri **Balogh Ádám** ezredes dandárnok vette át. Ámde a megfáradt, megfélemlett s túlnyomó nagyrészben már a császár hűségére tért dunántúli nép a kurucz hadat többé nem támogatta. Balogh rendkívüli erélye ugyan ennek daczára is némi sikert vívott ki. Meg-

Téth. vervén ugyanis Eszterházy Ferencz tábornok különítményét **Téthnél** s magát a tábornokot elfogván, felhatolt Sopronig; de itt gróf Nádasdy Ferencz altábornagy nagy erővel tört reá, a kurucz

Salamonfalva. hadat **Salamonfalvánál** megverte s Baloghot visszavonulásra kényszeríté. Balogh most Kőszegen át a Rába felé tért; itt átkelés közben rövid harczot vívott még a császáriakkal Ikervárnál s azután a Bakonyba vonúlt. Három hónapig tartotta magát Balogh a Dunántúl, de látva, hogy a nép idegenkedése mellett semmiféle

Vörösmart. czélt el nem ér, visszatérésre határozá magát. A Dunán **Vörösmartnál**, Mohácstól délre szándékozott átkelni; de mielőtt ezt végrehajthatta volna, a császáriak által *október 29-én* harczra kényszerittetett s hosszantartó, elkeseredett küzdelem után legyőzetett; hada szétveretett, maga pedig fogságba jutott. Vége tragikus volt. Pálffy

tábornagy ugyanis Baloghot a fennálló kartell ellenére lefejeztette s így a szabadságharcznak e dicső hőse, a rettenthetetlen vitéz, rövid, de fényes pályafutását mint a nemzeti ügy vértanúja a vérpadon fejezte be. 1710.

A császári hadak minden irányban tért nyervén, a fölkelők lassankint Magyarország északnyugoti sarkába szorúltak. Virmond altábornagy ostrom alá fogta ugyanis **Murány** várát, Laucken tábornok szétverte november 10-én **Olasz-Liszkánál** a fejedelem Eszterházy Antal tábornok által vezényelt utolsó mezei hadát, mire a császáriak egymásután megvették az erős **Kraszna-Horkát**, deczember 4-én **Bártfát**, deczember 10-én **Eperjest**. Murány. Olasz-Liszka. Kraszna-Horka. Bártfa. Eperjes.

A császári egyesült hadak ezek után körülzárták Felső-Magyarország fővárosát, **Kassát**. Kassa.

Erdélyben a császári hadaknak nem volt ellenfele s a hadműveletek jelentéktelen csatározásokra szorítkoztak.

A kurucz csapatok nem voltak többé fölkelők, hanem *bujdosók*, a fejedelem pedig, ki Bercsényit Lengyelországba küldé, menekülni vágyó főbb tisztjeit pedig elbocsátá, Károlyi Sándorral egyedül maradt; mindinkább meggyőződvén arról, hogy a külhatalmak sem őt, sem az országot megmenteni nem fogják, beleegyezését adta ama béketárgyalásokhoz, melyeket Károlyi Pálffy János tábornagygyal, mint a Magyarországon levő császári hadak főparancsnokával, ez utóbbinak kezdeményezésére, folytatott.

Az 1711-ik évi hadjárat. Pálffy János gróf tábornagy a császár által nem csupán a hadak főparancsnokává neveztetett, de teljhatalmat nyert arra is, hogy Magyarország pacificatiójára nézve tárgyalásokat folytasson és egyezségeket kössön. 1711.

Pálffy János, midőn a fővezérletet átvette, ellentétben a lelketlen Heisterrel, ki a fölkelést vérbe fojtani óhajtotta volna, rábeszélés által igyekezett a fölkelés ügyét gyöngíteni s a főbb vezéreknek a császár mellé visszahajlítása által a fölkelést támaszaitól megfosztani. E fáradozása meglehetősen sikerült s midőn Rákóczi Károlyi Sándort az alkudozásokra felhatalmazta, ezzel már kénytelen volt, nem levén többé sem ereje, sem hatalma, de még reménysége sem, hogy a nemzeti ügynek kedvezőbb fordulatot adjon.

A Pálffy tábornagy által vezetett császári fősereg e közben

1711. Szoboszló. Debreczen. Debreczenhez közeledvén, január 8-án **Szoboszlónál**, 10-én **Debreczen** mellett, kisebb harczot vívott a fölkelőkkel, kik Kassa felé vonúltak vissza. Január 11-én Löwenburg altábornagy megvette **Sarkadot**, február 12-én meghódolt **Sólyomkő**, nehány nappal később **Murány** sziklavára.

Sarkad. Sólyomkő. Murány.

Rákóczi a külsegély szorgalmazására és saját külföldre távozásának útját is előkészítendő, Lengyelországban levén, a tárgyalásokat Pálffyval tovább is Károlyi folytatta, ki már ekkor teljesen meglevén nyerve, a császár kegyelemlevelét zsebében hordta s a visszatérő Rákóczit is a meghódolásra rábirni igyekezett. Rákóczi saját személyét illetőleg ettől nem is volt idegen s az erdélyi fejedelemségről is kész volt lemondani, de sőt Pálffyval személyesen is találkozott; de miután a Pálffyval megkötendő egyességben az ország jogait és szabadságát kellőleg biztosítva nem látta s különben is — többé-kevésbbé jogosan — attól tartott, hogy ezen egyezség jóváhagyatni, ha pedig jóváhagyatik, betartatni nem fog, a további tárgyalásokkal Károlyit bízván meg, az 1711-iki február 21-én az országot véglegesen elhagyta és Lengyelországba távozott.

A fejedelem ugyanis még mindig bízott az orosz czár igéreteiben s mivel az Lengyelországba váratott, oda ment, hogy ügyét személyes találkozás útján még hathatósabban előmozditsa.

Míg azonban Rákóczi Lengyelországban volt, itthon új fordulat következett be. I. József császár 1711 április 17-én meghalt és Pálffy, ki joggal tartott attól, hogy az udvar a tárgyalásokat megszakitja s az ország részére még azon előnyök sem lesznek elérhetők, melyekre ő felhatalmazva volt, vagy pedig hogy a fölkelők fejeinél a trónváltozás új reményeket kelthet, a császár halálát eltitkolván, az egyezséget minden módon szorgalmazta s Károlyit végre rávette, hogy az egyezséget a fejedelem távollétében is megkösse. Károlyi nemcsak maga volt erre kész, de a kuruczok is, s míg egyrészt kivitte, hogy **Kassa** április 27-én Ebergényi császári altábornagynak átadatott, másrészt az ugyane napon Szatmárban egybegyült rendeket is rábirta, hogy Pálffy föltételeit elfogadják.

Kassa.

Így jött létre a *szatmári béke*, melynek következtében Károlyi és a rendek a hűségesküt letették, május 1-én pedig a *nagy-majthényi* síkon a 12,000 főből álló kurucz hadsereg zászlóit

Pálffy János gróf tábornagy előtt lerakta; nem a *fegyvert*, csak a *zászlókat*, a harcz megszüntetése jeléül. 1711.

A szatmári egyezség megkötése után nyomban meghódoltak **Ungvár, Ecsed, Sólyom, Huszt** és **Kővár**, csak a Rákócziak ősi fészke **Munkács** daczolt még, miután e várat Sennyei a fejedelem számára még tovább is megtartani óhajtotta. Pálffy ennélfogva kénytelen lőn a várat Löffelholz altábornagy által ostrom alá vétetni s az csak egy havi ostrom után, junius 23-án jutott a császáriak kezébe. Mint a Thököly-fölkelésnél, úgy ezúttal is Munkácsé volt a dicsőség, hogy utolsónak maradt s csak a fegyveres erő által kényszerítve hódolt meg. Ungvár. Ecsed. Sólyom. Huszt. Kővár. Munkács.

Midőn a császáriak Munkácsot átvették, a fejedelem tróntermében a majthényi síkon önként letett 147 zászló ellenében 163 a harcztéren elfoglalt császári lobogót találtak feltűzve.

A szatmári béke. A szatmári egyezség, mely az ország békéjét egyidőre visszaadta, a következő főbb pontokat foglalta magában: 1. Rákóczi Ferencz fejedelem, ha a hűségesküt három hét alatt leteszi, kegyelmet nyer s javait, valamint fiait is — kik Bécsbe internálva valának — visszakapja. 2. Hasonló kegyelmet nyernek hívei is, ha három hét alatt a hűségesküt leteszik; katonái császári szolgálatra nem kényszeríttetnek; az idegenek hazájukba visszatérhetnek, a császári ezredektől átszökötteknek bántódása nem lesz. 3. A vallásszabadságról szóló törvények megtartatnak. 4. Az özvegyek és árvák, kik a háború alatt lettek azzá, javaikat visszanyerik. 5. A távollevők, ha ez iránt jelentkeznek, a kegyelembe befoglaltatnak; hivatalaikat vagy méltóságaikat csak a császár külön kegyelméből nyerhetik vissza. A jászkunok szabadságai fentartatnak. 6. A kegyelem a hadi foglyokra is kiterjed. 7. A fegyverszünet alatt esett károk kölcsönösen megtérittetnek. 8. A békekötés Ő Felsége által mielőbb megerősíttetik és a vármegyéknek megküldetik. 9. Ő Felsége úgy Magyarország, mint Erdély jogait, szabadságait és törvényeit szentül és sértetlenül fentartja s nem engedi, hogy az adott kegyelem ellenére bárki is üldöztessék. 10. Az ország sérelmei a jövő országgyűlésen orvosoltatnak.

A szerződést Eleonora özvegy császárné május 26-án, Károly császár és király azonban csak a következő évben s akkor is csak Károlyi ismételt sürgetésére erősítette meg.

1711. Rákóczi Ferencznek a szatmári béke egy példánya szintén megküldetett, de a fejedelem *puszta kegyelmet* elfogadni nem akart, mert úgy vélte, hogy ez által beismerné küzdelme törvénytelenségét; ezenkívül pedig — daczára a szerzett keserű tapasztalatoknak — még mindig bízott a franczia és orosz udvar pártfogásában és abban, hogy személye a kötendő általános békébe befoglaltatik. De mint Thököly, ő is csalódott; sem az utrechti, sem a rastadti békében Rákóczi még csak meg sem említtetett. A fejedelem ezután Párisban, XIV. Lajos halála után Groboisban a camalduli barátok zárdájában élt, majd a török háború kitörése után a szultán által meghivatván, Törökországba ment; mire azonban Konstantinápolyba érkezett, a béke már megköttetett. Rákóczy ezután az osztrák követ sürgetésére Rodostóra bellebeztetett s 1735. április 8-án viszontagságos életét ott fejezte be.

II. Rákóczi Ferencz nem volt nagy hadvezér s szerencsés diplomatának sem nevezhető; de hazaszeretetben nem múlta őt felül senki s benne a magyar nemzet jogainak és szabadságának önzetlen, dicső bajnokát tiszteli, ki a nemzeti ügynek mindenét feláldozta s ki mindezért cserében javaitól, családjától, hazájától megfosztva, számkivetésben pusztult el. Neve megtestesülése volt a magyar nemzet függetlenségre, szabadságra való törekvésének, az maradt a késő utódok előtt is, s ezért emlékezete a nemzet hősei sorában örökké fog élni.

XV. FEJEZET.

III. KÁROLY ÉS MÁRIA TERÉZIA IDŐSZAKA.

Források: *Kézikönyvek:* Mint a X. fejezetben. *Kútfők, monografiák, értekezések:* Bél Mátyás művei és kútfőgyűjteményei; Timon, Kazy és Kollár jezsuiták művei; Beczkó József: Transylvaniæ principatus; Katona István: Historia critica regni Hungariæ, a magyar történeti irodalomnak egyik legbecsesebb műve s egyik első rendű kútfője (latin); Pray György, rövid magyar történelme; Kovachich Márton: Vestigia comitiorum apud Hungaros. III. Károly és Mária Terézia törvénykönyvei. Grünwald Béla: A régi Magyarország; Mocsáry István: A régi magyar nemes; Iványi István: A tiszai határőrvidék története; Dudás Gyula: A tiszai koronai terület története; Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története; Teleky Domonkos: A székely határőrség; Jakab Elek: Erdély katonai véderejének átalakulása a XVIII. században; Bors János: Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon; Éble Gábor: Gróf Károlyi Ferencz és kora; ugyanaz: Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben. *III. Károly török háborúi:* K. u. k. Kriegs-Archiv: Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen; Várady Gábor: Savoyai Jenő hadjárata 1716—17-ben; Pálffy János jelentése Nándorfehérvár ostromáról; Karácson Imre: III. Károly hadjárata 1737—39-ben; Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs 1889; Hammer-Purgstall: Geschichte des Osmanischen Reiches. *Az osztrák örökösödési és a szilézíai háborúk:* Ez időszaknak külföldi (osztrák, porosz és franczia) irodalma rendkívül gazdag, úgy hogy annak részletezésébe nem bocsátkozhatunk, annál kevésbé, mert e háborúk, bár azokban Magyarország is jelentékeny részt vett, az országon kívül játszódtak le s azokban a magyar csapatok, csak mint a császári haderő részei vettek részt. Az osztrák forrásokból mindazonáltal megemlítjük: Arneth, Maria Theresia című nagy művét, mely ez időszak főforrása; Foesch, Geschichte des oest. Erbfolgekrieges; Oest. Milit. Zeitschrift számos évfolyama stb. A porosz forrasokból: Tempelhof, Geschichte des Ziebenjährigen Krieges; Offiziere des grossen Generalstabes, Ugyanaz. Magyar munkák: Hollán Ernő, Mária Terézia és hadvezérei; Kápolnai, Az 1744-ik évi had-

járat; Horváth Jenő: Gróf Nádasdy Ferencz; ugyanaz. Lothringeni Károly herczeg 1757-ik évi hadjárata; ugyanaz. Nádasdy F. Schweidnitz bevételénél. Schwicker: Magyarország és a bajor örökösödési háború; Huszár Imre: A Mária Terézia-rend; Alexich: A magyar fölkelés hadi ereje; Andorka: Az 1745-iki évi insurrectio; Széchy: Gvadányi József életrajza; Marczali Henrik: Mária Terézia életrajza; ugyanaz. Magyarország II. József korában. *A szerb és oláh lázadások:* Márki Sándor: Pero lázadása; Gróf Teleky Domonkos: A Hora-támadás története; Szilágyi Sándor: A Hora-világ Erdélyben; Márki S.: Hora fölkelésének magyarországi része. *II. József török háborúja:* Kállay B.: A szerbek története; Szádeczky: Az 1788—89-ik évi háború történetéhez (Hadt. Közlem. 1888.); Váczy: Kazinczy levelezése; Horváth Jenő: Vécsey tábornok; Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs 1885.

A szatmári béke és következményei.

1711—1715. **A szatmári béke megerősítése; a pragmatica sanctio.** II. Rákóczi Ferencz fölkelése, bárha szorosabban vett katonai szempontból kudarczot vallott, politikai czélját mégis elérte, mert a bécsi kormány, de kiváltképen a dynastia, a lefolyt események által arról győzetvén meg, hogy a magyar nemzet szabadságát és alkotmányát semmikép áruba nem bocsátja, s ha ideiglenesen leküzdetik is, jogainak védelmére a legelső alkalommal ismét fegyvert ragad, tanácsosabbnak vélte a nemzet kívánalmait — most midőn győzedelmeskedett — önként teljesíteni, semmint egy újabb harcz eshetőségét koczkáztatni. Eleonora császárné tehát, daczára a fölkeltek elkobzott javaira éhező némely magyar urak ellenzésének, a szatmári békét nemcsak hogy maga megerősíté, de azt III. Károlynak Spanyolországból való visszatérése után általa is megerősíttette, minek következtében az 1812-ik évi országgyülés a magyar alkotmányt törvényhozásilag is újból biztosította. E törvények közül kiemelendők: 1. hogy a király az ország ősi jogait és szabadságát megerősíti, megtartja és mások által is megtartatja; 2. hogy a magyar szent korona mindig az országban őrzendő; 3. hogy a Habsburg-család férfiágának kihalta után a királyválasztás joga a nemzetre visszaszáll; 4. hogy a király utódai koronáztatásuk alkalmával kötelesek e hitlevelet kiadni és arra megesküdni; 5. hogy minden három évben, ha pedig kell, többször is, ország-

gyűlés tartassék. Ennek ellenében az ónodi és a szécsényi gyűlések végzései megsemmisíttettek, Rákóczi Ferencz és társai pedig — bámulatos következetlenséggel, mert hisz ők is *ugyanezen* elvekért küzdöttek — száműzettek. 1711—1714.

Már ekkor, még pedig az uralkodóház kegyét kereső horvát tartománygyűlés által, fölvettetett az uralkodóház *női ága* örökösödésének kérdése, mert a Habsburg-háznak I. József halála után III. Károly volt egyetlen férfisarja; de Károly még fiatal ember levén, a horvátok indítványa, mint nem időszerű, egyelőre mellőztetett, s csak később, midőn az, hogy Károlynak fiutódja legyen, kizártnak látszott, és ennek következtében az ország a Habsburg-ház magvaszakadása folytán a királyválasztás jogához jutott volna, került a dolog újból tárgyalás alá. Károly ugyanis ekkor új örökösödési rendet állapított meg, mely szerint a korona a női ágon előbb a maga, utána bátyja I. József, végre atyja I. Lipót leányaira volt, elsőszülöttségi rendben, szállandó s ez örökösödési rendet, mely a trónt leányának Mária Teréziának volt első sorban biztosítandó, úgy országai által elfogadtatni, mint a külhatalmak által biztosíttatni igyekezett. Ez új rend, mely az örökös tartományokban 1720—21-ben, a magyar rendek által pedig az 1722-ik évi országgyűlésen elfogadtatott, **pragmatica sanctio** néven alaptörvénynyé vált és a mai napig is érvényben áll.

A pragmatica sanctio a szatmári békével annyiban áll összefüggésben, mert egyrészt a nőágon való örökösödés kérdése a szatmári béke beczikkelyezésekor merült föl először, másrészt pedig, mert kétségtelenül ellenszolgálatként kivántatott a dynastia által a nemzet jogainak megerősítéséért. Mi most említettük föl, hogy a hadi események előadását e miatt később megszakítanunk ne kellessék.

A magyar hadügy átalakulása 1715-ben. Az 1712—15-ik évi országgyűlésen megalkotott 136 törvényczikk közül kiváló nagy fontosságú az *1715-ik évi VIII. törvényczikk*, mely Magyarországon az eddigi honvédelmi rendszer megváltoztatásával az **állandó hadsereget** létesítette, még pedig oly csöndben, hogy a nagy horderejű átváltozást jóformán maga a törvényhozás is alig vette észre, vagy legalább is annak fontosságát föl nem ismerte. 1715.

1715. A magyar honvédelem elemei eddig, a személyesen fölkelt nemességen kivül, a király, a zászlós urak, egyházi és világi főurak bandériumaiból, a jobbágyok soraiból kiemelt telekkatonaságból (portalis miliz) és a végvárak zsoldos őrségéből állottak. Amde az ország nagy részét a török foglalván el, a bandériumok nem voltak többé kiállíthatók, a nemességet pedig — mely különben is egész tömegében csak a király személyes vezetése alatt s csak belföldön volt alkalmazható — a kormány óvakodott fegyverre hívni, minek következtében az gyakorlatlan levén, mint a Rákóczi fölkelés is mutatta, értékéből sokat veszített.

A kormány, mely a kibékített Magyarország erejét mindenekelőtt a nyugoti bonyodalmakban, támadó háborúra óhajtotta fölhasználni, a magyar honvédelem eddigi elemeit nem használhatta s mindig fegyverben álló, jól fegyelmezett, jól begyakorolt, oly állandó sereget kívánt, mely minden órában rendelkezésére áll. Ezt megnyerhette az által, ha a magyar rendek a jobbágyságot mint anyagot rendelkezésére bocsátják, tartására pedig a szükséges költséget megszavazzák. A bandériumok, mint többé meg nem felelők, elejtetnek, a várakat pedig őrséggel a király látja el. Csupán a nemesi fölkelés tartatik meg, de ez is csak *elvben*, mert a tervezett állandó hadsereg annak föllhívását, mit a kormány úgy is veszélyesnek tartott, s alkalmazni nem kívánt, fölöslegessé tette.

A rendi szűkkeblűség a tervezett reformban csak azt látta, hogy jövőre neki fegyvert fogni csak *elvben*, talán csak nagy veszély idején, vagy akkor sem kell, hogy a katonáskodást tehát ezentúl nem ő, hanem a jobbágyság fogja teljesíteni, de sőt a költségeket is az fogja fizetni. Rendi érdekeit semmi veszedelem nem fenyegetvén, az országgyűlés a kormány javaslatát készségesen elfogadta s e mellett oly könnyelműen járt el, hogy sem az adandó ujonczok számát, sem a szolgálati idő tartamát, sem a besorozás módját, de sőt még a hadsereg ellátására szükséges összeget sem határozta meg, hanem mindezt a kormány önkényére bízta.

Íme, a mit *Zrínyi Miklós*, midőn az országnak a török iga alól való fölmentésére *magyar nemzeti hadseregel* akart teremteni, s ezzel az ország függetlenségét biztosítani óhajtotta, minden fáradozása, minden ékesszólása, szóbeli és irásbeli buzdítása da-

czára el nem érhetett, azt a bécsi kormány úgyszólván játszva érte 1715.
el. Igaz, hogy Zrínyi a honvédelmet nem tehernek tekintette, melyet a nemesség egyszerűen vállairól lerázhat, hanem az alkotmányból kifolyó kötelességnek, melyet a nemesség még fokozottabb mérvben teljesíteni tartozik; a költségeket szintén nem szándékozott egyedül az amúgy is túlterhelt jobbágyságra hárítani, hanem a terhekben a nemesség osztozását is követelte. S ez volt az ok, a mi miatt a tervezet elbukott. A nemesség mindenbe beleegyezett, a mi ősi jogait és kiváltságait nem csorbította, de osztályérdekeit — sajnos — igen sokszor még az ország érdeke fölé is emelte.

Hogy Zrínyi Miklós tervezete egy önálló, harczképes, az országot fölszabadító, a nemzet jogait és szabadságait bárki ellen megvédeni képes magyar nemzeti hadsereget teremtett volna, melynek tisztjei, vezérei a magyar nemességből kerülnek vala ki, s mely a magyar nemzet hadi dicsőségét újabb századokra biztosítja, míg ellenben a bécsi kormány a magyar embert csak mint egyszerű *hadi anyagot* a császári ezredekbe, idegen előljárók, német vezénylet alá besorozta, a nemzet kezéből a fegyvert kicsavarva Magyarországot a hadügyekben való rendelkezés jogától évszázadokra megfosztotta: azt az országgyűlés nem látta, vagy nem akarta látni. Neki fontosabb volt az, hogy a kormány tőle sem katonai szolgálatot, sem adót nem kíván; a többit intézze el úgy, a hogy neki tetszik.

El is intézte, még pedig úgy, hogy a szatmári béke, vagy tüzetesebben meghatározva az 1715-ik évi VIII. törvényczikk, *Magyarország hadi történelmében új korszakot nyit meg.*

Magyarország *a honfoglalástól a mohácsi vészig* önálló független királyság, mely kül- és belügyeit saját érdekei szerint függetlenül intézi s melynek egy, csupán a királytól és az országtól függő, magyar hadsereg áll rendelkezésére.

A mohácsi vésztől a szatmári békéig Magyarország a német birodalommal, a Habsburg dynastia uralkodása alatt, a personalis unio révén van egyesülve. Belügyeiben forma szerint ugyan önálló, de lényegben már nem, mert a császári kormány ügyeibe önkényüleg beavatkozik s szabad rendelkezésében, alkotmányos jogai gyakorlatában annyira korlátolja, hogy részint az önálló erdélyi

1715. fejedelemség támogatásával, részint önállóan, a császári kormányhatalom ellen ismételten véres küzdelmeket kénytelen folytatni. Külügyeit — az erdélyi fejedelemség kivételével — teljesen a császári kormány intézi s Magyarországnak abba beleszólása alig van. Aránylag önállóbb még hadügyi tekintetben, a mennyiben a magyar hádsereg, a fölkelt nemesség, még megvan s magyar vezérek alatt áll; a magyar hadsereg, melynek ruházata, vezénynyelve szintén magyar, a császári hadsereggel és annak vezéreivel szövetséges viszonyban áll s vele csak a király rendelkezik. A várakban a magyar várurak saját csapatokat tartanak s csak a fontosabb várak fogadnak be császári őrséget, de magyar őrség azokban is van mindenütt.

A szathmári békétől fogva magyar hadsereg többé nincs. Vannak ugyan a császári hadseregben magyar ezredek, de csak úgy, mint vannak cseh, morva, osztrák, olasz stb. ezredek; ez ezredek, bár ruházatban némileg meg vannak különböztetve, tényleg nem magyar, hanem császári csapatok, melyek német vezényszó, idegen császári tisztek és tábornokok vezérlete alatt állanak, s úgy Magyarország, mint a német császárság bármely más országának védelmére, vagy támadó hadjáratra is, tetszés szerint fölhasználhatók. A magyar nemesi fölkelés intézménye ugyan még elvben fönnáll, de a magyar nemesség hadügyekben jártas része mint császári tiszt a császári hadseregben szolgál, a többi pedig a fegyveres szolgálatban járatlan, gyakorlatlan lévén, az egész intézmény katonailag értéktelen.

A háborúk, a melyeket a császárság a szatmári békétől fogva visel, nem Magyarország háborúi többé; a magyar csapatok nem alkotnak a császári hadseregben önálló hadtesteket vagy hadosztályokat, hanem annak keretébe vegyesen vannak beillesztve. A fegyvertények, melyeket a sereg véghez visz, a magyar hadi dicsőséget csak közvetve növelik, mert hisz csak ritkán állapítható meg, hogy azokban a magyar csapatoknak volt-e része és mennyi. A magyar vitézség, a magyar dicsőség, egyes magyar csapatok, egyes magyar vitézek különös fegyvertényeiben nyilatkozik meg, s babérkoszorúja hervadhatatlanúl virít tovább is, de a nagy események, a hadjáratok, a döntő csaták és ütközetek lefolyásában a magyarok osztályrészét megállapítani már csak azért sem lehet,

mert gyakori, hogy a fontos cselekményt magyar csapatok idegen 1715.
tisztek és vezérek alatt, vagy magyar tisztek idegen csapatokkal hajtják végre.

A föntebbiekből következik, hogy a szatmári béke óta lefolyt háborúk a szorosabb értelemben vett *magyar hadtörténelmet* csak annyiban alkotják, a mennyiben *magyar érdekek megvédelmezésére*, vagy *Magyarország területén* folytak le; a többi hadjáratok oly közös vállalatok, melyekben a magyar csapatok részt vettek ugyan, de csak mint a közös uralkodó segédcsapatai s azokban Magyarországnak intéző szerepe nem volt. A magyar nemzet ontotta vérét, meghozta az áldozatokat, melyeket a háború követelt, de nem mindig a saját, hanem a legtöbbször a dynastia érdekében, hűségesen helyt állván mindenkor, valahányszor királya a magyar nemzet oltalmát, áldozatkészségét igénybe vette.

Szép és érdemes föladat volna kimutatni, *hogy Magyarország a szatmári béke óta lefolyt háborúkban mily részt vett; mennyi csapata volt hadjáratban s ezek a csatákban, ütközetekben, ostromokban stb. mily tevékenységet fejtettek ki?* De ez az osztrák hadi történetírás egyoldalúságánál fogva, mely csak *császári* hadsereget ismer s ilynemű részletezéstől tartózkodik, nemkülönben a levéltári anyag hiányosságánál fogva, majd lehetetlen vállalkozás.

Ez az oka annak is, hogy a most tárgyalandó időszakban, egész a legújabb korig, *csak azon hadjáratokat fogjuk részletesebben leírni, melyek tisztán magyar érdekek védelmére, vagy Magyarország területén folytak le*, míg a *magyar területen kívül* lefolyt egyéb eseményeknél *csak azok vázolására szorítkozunk.*

III. Károly első háborúja a törökök ellen.

Az 1716-ik évi hadjárat. A szultán, II. Ahmed, már 1716.
1715-ben hadat izent Velenczének, s e háborúban Morea félszigetet, mely a karlóczai békében Velencze birtokában maradt, igyekezett visszafoglalni. III. Károly nem volt ugyan arra kötelezve, hogy Velenczét a törökök támadása ellen oltalmazza, de miután kétségtelennek látszott, hogy a törökök Velencze leverése után a Magyar-

1716. országon elvesztett területek visszaszerzését fogják megkísérleni, a császár tanácsosabbnak vélte őket megelőzni s 1716 április 13-án Velenczével a török ellen szövetséget kötött.

Julius végén **Ali Damad** pasa nagyvezír alatt 200,000 főnyi török sereg kelt át a Száván és Karlócza fensíkjain szállott táborba.

A császári hadak, melyek főparancsnokául Károly **Savoyai Jenő** herczeg tábornagyot, a diadalkoszorús hőst nevezte ki, ugyanez időben Pétervárad közelében, Futaknál gyülekeztek, egyelőre **Pálffy János** gróf tábornagy parancsnoksága alatt. Jenő herczeg julius 9-én érkezett a futaki táborba, hol 66 gyalog zászlóalj, 165 lovas század, tehát 42,000 gyalogos és 23,000 lovas, összesen 65,000 fő volt együtt, nem számítva Pétervárad 8000 főnyi helyőrségét.

A császári fővezér a török sereg állásainak és erejének megállapítására kémszemlét tartván szükségesnek, erre maga Pálffy János tábornagy vállalkozott 1300 huszárral és 500 gyalogossal, mely még egy dragonyos és egy vértes ezreddel szaporittatván, Pálffy lovassága ez által 3000 lovasra emelkedett. Alig vonult e

Karlócza. két ezred be, midőn Pálffy hadosztálya augusztus 2-án **Karlóczánál** a 20,000 lovasból álló török előhad által megtámadtatott. Bár a helyzet fölötte veszélyes volt, Pálffy az egyenetlen harczot elfogadá, azt a roppant túlerő daczára 4 órán át dicsőséggel folytatá s csak miután a törökök hat rohamát visszaverte, vonult Péterváradra vissza. A küzdelem 400 főnyi veszteségbe került; fogságba estek továbbá Breuner és Hauben altábornagyok.

Pétervárad. A törökök, Pálffyt nyomon követve, **Pétervárad** elé értek, s a következő napokban 60,000 főre szaporodva, Pétervárad ellenében vívóárkok kiemeléséhez fogtak.

Savoyai Jenő herczeg, seregét azon sánczokba vezetvén, melyeket 1694-ben Caprara elfoglalva tartott, elhatározá, hogy a törököket nyomban megtámadja, mielőtt számuk megszaporodik s mielőtt sánczaikat kellőleg megerősíthetnék.

A támadás *augusztus 5-én* kora hajnalban volt végrehajtandó. A csapatok közül a gyalogság nagyobb része három harczvonalban az első, legkülső, sánczvonal mögött foglalt állást; az első harczvonal Stahremberg Miksa és Regal táborszernagyok, a második

Braunschweig-Bevern és Harrach, a harmadik Löffelholz tábor- 1716.
szernagyok alatt. Az erődítéseken kívül, a bal szárny felé állott a Württembergi herczeg hat gyalog zászlóaljjal. A bal szárnyat a lovasság zöme képezte, Pálffy tábornagy alatt, míg a lovassági kevésbbé kedvező jobb szárnyon Ebergényi lovassági tábornok négy lovas ezrede állott. A szárnyakat balról mocsarak, jobbról meredek magaslatok biztosították.

A támadás reggel 7 órakor indúlt meg a szintén hadrendbe sorakozott törökök ellen, kiknek lovassága a császári lovassággal szemben állott, míg a vívóárkokat a janicsárok szállták meg. Az első roham igen jól sikerült; a württembergi herczeg elfoglalta a szemben levő ágyúüteget, Pálffy pedig visszavetette a török lovasságot. Midőn azonban a gyalogság első harczvonala a sánczokból kitört, rendetlenségbe jutott s az egész gyalogság a második sánczvonal mögé szoríttatott. Itt a harmadik harczvonal ellenállása a törököket föltartóztatta, miközben oldalaik fedezetlenül maradtak. Savoyai Jenő ezt fölhasználva, a Württembergi herczeg dandárát bekanyarodtatta s mindkét szárny lovasságát a törökök oldalának megtámadására utasította. Pálffy és Ebergényi lovas tömegei nagy erővel rontottak a törökökre, kiket az ismét előtörő gyalogság is megtámadott s rövid perczek múlva a török sereg rendetlen futásban hátrált. Pálffy lovassága elfoglalta a török tábort, melyben 172 ágyú, 156 zászló és tömérdek élelem és hadiszer esett zsákmányúl. A törökök vesztesége 6000, a császáriaké 3000 fő volt. Az elesettek közt volt maga a nagyvezír is, ki futó hadait föltartóztatni nem bírván, magát a tömkelegbe veté.

Savoyai Jenő herczeg, kinek a török főseregtől ezentúl nem kelle tartani, Temesvár visszavételét határozá el, melylyel ismét nagy terület szabadul vala föl.

E végből Pálffy János tábornagyot egy nagyobb lovas hadtesttel azonnal útba inditá, míg maga a főssereggel augusztus 14-én elindúlva s Zentánál a Tiszán átkelve a hó vége felé érkezett Temesvár alá.

Temesvár erődítményei nem valának ugyan jelentékenyek, Temesvár.
de a hely megtámadását a környező mocsarak nagyon megnehezítették. Az erődítmények a városból állottak, mely a Béga jobb partján feküdt s falakkal és kettős árokkal volt ellátva, az ettől észak

1716. felé terülő Nagy-Palánkból, a Béga bal partján fekvő fellegvárból s az ettől délre fekvő Kis-Palánkból.

A fővezér az északi arczvonalat határozá megtámadni, míg a déli részen, hova a netán érkező török fölmentő had is várható volt, a Pálffy parancsnoksága alatt álló lovasság foglalt állást. A vívóárkok kiemelését a szeptember 1-ére következő éjjel kezdték meg s 6-án már több ostromüteg lőtte a várat, melyet **Musztafa** pasa 18,000 főnyi őrséggel védelmezett.

Szeptember 23-án Denta felől egy 20,000 főnyi fölmentő sereg közeledett Temesvárhoz; de a fővezér Stahremberg Miksa táborszernagy alatt 11 gyalog zászlóaljat küldvén Pálffy támogatására, ez a törökök mindhárom támadását diadalmasan visszaverte, mire a török fölmentő sereg a Dunához tért vissza.

A herczeg a rohamot már szeptember 25-én óhajtotta végrehajtani, de az tényleg csak *október 1-én* vált lehetővé, a mikor is Württemberg herczeg táborszernagy 30 gyalog zászlóaljjal, 30 gránátos századdal és 2000 munkással a rohamot reggel 8 órakor megindította. Két órai heves harcz után a Nagy-Palánk a császáriak kezében volt és a törökök a városba és a várba vonúltak vissza. A roham 2000 főnyi veszteségbe került; a sebesültek közt voltak Württemberg herczeg, ennek testvére és még három császári tábornok.

A fővezér most a várost és várat 84 lövegből erős ágyútűzzel támadta meg, de a rohamot újból megkisérleni nem lehetett s az ostrom tovább folyt. A törökök azonban a hely megtarthatásán kétségbe esve, október 12-én a megadást fölajánlották, a következő napon pedig Temesvár kapitulált. A még 12,000 főnyi török védő őrség Pancsovára vonúlt. A vár parancsnokául a herczeg Mercy lovassági tábornokot nevezte ki.

Ezzel Temesvár és az egész temesi bánság 164 évi rabság után a török iga alól fölszabadúlt.

Pancsova. Uj-Palánka. Orsova.

Kevés idő múlva, november 10-én meghódolt **Pancsova**, négy nappal később **Új-Palánka**. Mercy ezután **Orsova** elé vonúlt s ennek elébe jött őrségét meg is verte, de a kedvezőtlen időjárás miatt ostromot nem kezdvén, Mehádiát erősítteté meg s hadtestével Temesvárra visszatért.

Ez idő alatt Steinville tábornok erdélyi hadának egy része

benyomúlt Oláhországba s meglepve november 25-én Maurocordato Miklós vajdát **Bukarestben**, őt elfogta és Nagyszebenbe szállitotta. 1716. Bukarest.

Ez időbe esik a magyar kurucz vezérek mozgalma is, kik Pápay János, Rákóczi követe által Moldvába hivattak; de a császári fegyverek győzelme következtében a tervezett fölkelés elmaradt.

A Száva mentén Draskovich gróf tábornok tett kísérleteket **Novi** és **Szabács** elfoglalására, de siker nélkül. Ellenben Petrás ezredes megverte a törököket **Berbirnél** és **Derventnél** s elfoglalta **Kotorsko** és **Doboj** erődöket. Novi. Szabács. Gradiska. Dervent. Kotorsko. Doboj.

A porta ez események után kereste ugyan a békét, de miután ennek föltételéül Temesvár visszaadatását követelte, a háború tovább folyt.

Az 1717-ik évi hadjárat a nándorfehérvári csatáig. A császári fővezér a következő évi hadjárat czéljául a Miksa Emanuel által 1688-ban már egyszer elfoglalt, de Croy és Aspremont által két év múlva ismét elvesztett Nándorfehérvárnak, a törökök dunamenti legfőbb hadászati pontjának elfoglalását tűzte ki. 1717.

Míg azonban a főhadműveletek megindúltak, a császári csapatok kisebb, nem epen szerencsés vállalatokkal foglalkoztak.

Így egy kisebb különítmény mindjárt az év elején behatolt Moldvába, **Jászvásárt** meglepte s bár annak fellegvárát hatalmába ejtette, de csakhamar maga a tatárok által meglepetvén, teljesen fölkonczoltatott. A Száva mentén a törökök törtek be a Szerémségbe s a császári kisebb őrségeket fölkonczolták; egy török csapat magát **Karlóczát** is megrohanta s egy részét fölgyújtotta. Neipperg ezredes Új-Palánkáról megindított portyázó menete szintén kudarczot vallott. Érdekesebb volt *Petrás Ernő* alezredes vállalata, ki Péterváradról hajókon eleséget szállitott be **Pancsovára** s ezt szerencsésen végre is hajtotta; sajnos, hogy visszatérőben a török hajóhad által megtámadtatván, hajója légberepült és maga súlyosan megsebesülve fogságba esett. Szerencsésebb volt testvére, *Petrás Miksa* ezredes, ki a Zvornik és Szabács közt fekvő **Lesnicza** erődöt május havában rajtaütéssel bevette. Jászvásár. Karlócza. Pancsova. Lesnicza.

Savoyai Jenő herczeg május 21-én érkezett a futaki táborba s a sereget junius 9-én Pancsovára vezetvén, *junius 16-án* itt a

1717. Nándorfehérvár. (Ostrom.) Dunán átkelt s két nappal később, junius 18-án **Nándorfehérvár** alá érkezett. A császári sereg 61 gyalog zászlóaljból és 176 lovas századból állott, az előbbi **Heister**, az utóbbi **Pálffy János** tábornagyok parancsnoksága alatt; egészben mintegy 65,000 fő. Ez erő azonban a hadak teljes gyülekezése után 83 zászlóaljra, 70 gránátos századra és 232 lovas századra emelkedett 106 ágyúval s létszáma a 100,000 főt meghaladta. A vár azonnal szemrevételeztetett s miután a sereg jobb szárnyával a Dunára, bal szárnyával a Szávára támaszkodott, a Száván és Dunán hidak verettek, melyek az 55 hajóból álló dunai hajóhad őrizetére bízattak.

A vár török parancsnoka a ruméliai **Musztafa** pasa volt s a védelemre mintegy 30,000 főnyi jó csapattal és 600 ágyúval rendelkezett. Miután azonban híre járt, hogy a nagyvezír Nándorfehérvár fölmentésére nagy hadsereget gyűjt, Savoyai Jenő erős contra- és circumvallatio-vonalakat építtetett, melyek a sereget úgy a várból történendő kirohanások, mint a fölmentő sereg ellen oltalmazandók valának.

A törökök rajta voltak, hogy e munkálatokat megzavarják s e végből *junius 29-én* két kirohanást is intéztek, de sikertelenül; ép úgy kudarczot vallott azon törekvésük is, hogy a duna-hidat elromboljáK. Ennek következtében Musztafa pasa *julius 1-én* Zimonyt kiüríttette, hova azután Hauben altábornagy alatt egy császári dandár vonúlt be. *Julius 5-én* a törökök a vizen tettek támadó kísérleteket, de ezek egyrészt a császári hajóhad, másrészt Hauben és Seckendorf tábornokok csapatai által meghiusittattak. *Julius 13-án* nagy vihar keletkezett, mely úgy a Dunán, mint a Száván levő hídakat erősen megrongálta; a törökök ez alkalmat is fölhasználták, s a Száván csapatokat szállítván át, a Száva-hidat megrohanták. De sem ez, sem a *julius 17-iki* kísérlet nem vezetett eredményre; nemcsak a meglevő hidak maradtak sértetlenül, de sőt a Száván még egy második híd is veretett. *Julius 23-án* pedig megkezdetett a várnak ostrom-lövegekből való lövetése, még pedig oly jó hatással, hogy a viziváros néhány nap múlva romokban hevert.

A nagyvezír e közben valóban nagy sereggel közeledett, mely a temesi bánságba és a Mehádia ellen elrendelt kikülönítések után is még mindig közel 200,000 főt számlált. *Julius 30-án* jelent meg

lovas előhada a császáriak bal szárnya előtt s a magyar huszárokkal rövid harczot kezdett. Másnap a törökök a császári vonaltól ágyúlövésnyire táborba szállottak, s azt megerősíték, majd folytonos tüzelés közben vívóárkokkal közeledvén, *augusztus 14-éig* a császáriak erődvonalát már 600 lépésre megközelítették. 1717.

A döntés küszöbön állott.

A nándorfehérvári csata, 1717 augusztus 16-án. Nándorfehérvár. (Csata.)

A császári fővezérlet a török sereg viszonyai felől Pálffy egy ügyes kémje, *Vékony János* volt kurucz vitéz útján, kit a török vezérek nagy ügyességénél fogva ismételten levélküldésre használtak, pontosan volt értesülve s ép augusztus 14-én vette Vékony jelentését, hogy a törökök augusztus 17-én a császáriakat úgy kívülről, mint a vár felől megtámadni szándékoznak.

Chalil vagy másként **Hadsi Halil** pasa nagyvezír szándéka valóban az volt, hogy a vár és saját serege közé ékelt, a harczok és betegségek által immár 70,000 főre leolvadt császári sereget, egy kettős támadással megsemmisíti, s e tervének sikerében, tekintve a roppant túlerőt, mely fölött rendelkezett. egy perczig sem kételkedett.

A helyzet nagy veszélye Savoyai Jenő herczeget arra indította, hogy szokása ellenére hadi tanácsot hívjon össze; nem azért, hogy tanácsot kérjen, mert hisz szándékával rég tisztában volt, hanem hogy az alvezérekkel terveit megismertetvén, azok tervszerű összműködését biztosítsa. A zentai hős ugyanis nem védekezésre gondolt, hanem a nagyvezírt a *támadásban megelőzni* szándékozott, s e támadást *augusztus 16-ára* határozta.

Browne és *Viard* altábornagyok alatt nyolcz zászlóaljat, négy gránátos századot és hét lovas ezredet a contravallatio-vonalon, *Hauben* hadosztályát (8 zászlóalj, 10 lovas század és 31 löveg) a Száva-vonalon, *Neipperg* dandárát (öt zászlóalj, lövegekkel) a Duna bal partján a várbeliek ellen, négy zászlóaljat és a gyalog dragonyosokat a tábor oltalmára visszahagyván, a többi csapatokat a harczra következőleg csoportosította:

Közép: Parancsnoka *Württemberg* Sándor herczeg: első harczvonal: Stahremberg és Harrach altábornagyok, 22 zászlóalj és 22 gránátos század; második harczvonal: Braunschweig-Bevern herczeg altábornagy, 12 zászlóalj, 12 gránátos század.

1717. *Lovasság:* Parancsnoka *Pálffy* János gróf tábornagy.

Jobb szárny: Első harczvonal: Ebergényi altábornagy, hat lovas ezred, második harczvonal: Mercy lov. tábornok, öt lovas ezred.

Bal szárny: Első harczvonal: Montecuccoli altábornagy, hét lovas ezred, második harczvonal: Martigny altábornagy, hat lovas ezred.

Tartalék: Seckendorf altábornagy, 10 zászlóalj, három gránátos század és hat dragonyos század.

Tűzérség: a közép előtt 36, a szárnyak mindegyike előtt 4—6 löveg.

A csapatok még az éj folyamán a circumvallatio-vonal mögött állásaikba vonúltak. Ámde reggelfelé sűrű köd támadt, melynek következtében a lovas jobb szárny s vele a gyalogság egy része nagyon jobbra tartott, beleütközött a törökökbe, kik harczra fejlődvén egyrészt a császáriak jobb szárnyát túlerővel támadták meg, másrészt a középen támadt hézagba behatoltak. A lovasság második harczvonala és Stahremberg a gyalogság másik részével gyorsan előnyomulván, a törökök, kiknek Pálffy most bal oldalába támadt, visszavettettek.

A helyzet azonban, mely reggel 8 órakor a köd eloszlásával a fővezér elé tárult, ennek daczára igen veszedelmes volt, mert a törökök a középen tért nyerve a császáriak vonalát már tényleg áttörték; de a herczeg a második harczvonal gyalogságát előre rendelvén, a lovassággal pedig a törökök közép csoportjának oldalába támadván, e csoportot visszanyomta s ezzel az összeköttetést ujból helyreállította. Ez idő alatt a viszonyok a harcztér többi pontjain is kedvezőkké alakultak, s a császári csapatok mindenütt tért nyertek.

Még csak a közép előtt álló török üteg előtt, melynek 18 lövegét a janicsárok elszántan védelmezték, állapodott meg a harcz, mígnem az üteget a tartalék zászlóaljai megrohanták és szuronynyal elfoglalták.

Ekkor, reggel 9 órakor, a törökök az egész vonalon megháttáltak és a császáriak a magaslatokat megszállták. A magyar huszárok megkezdték az üldözést, az ellenségnek roppant veszteségeket okozva.

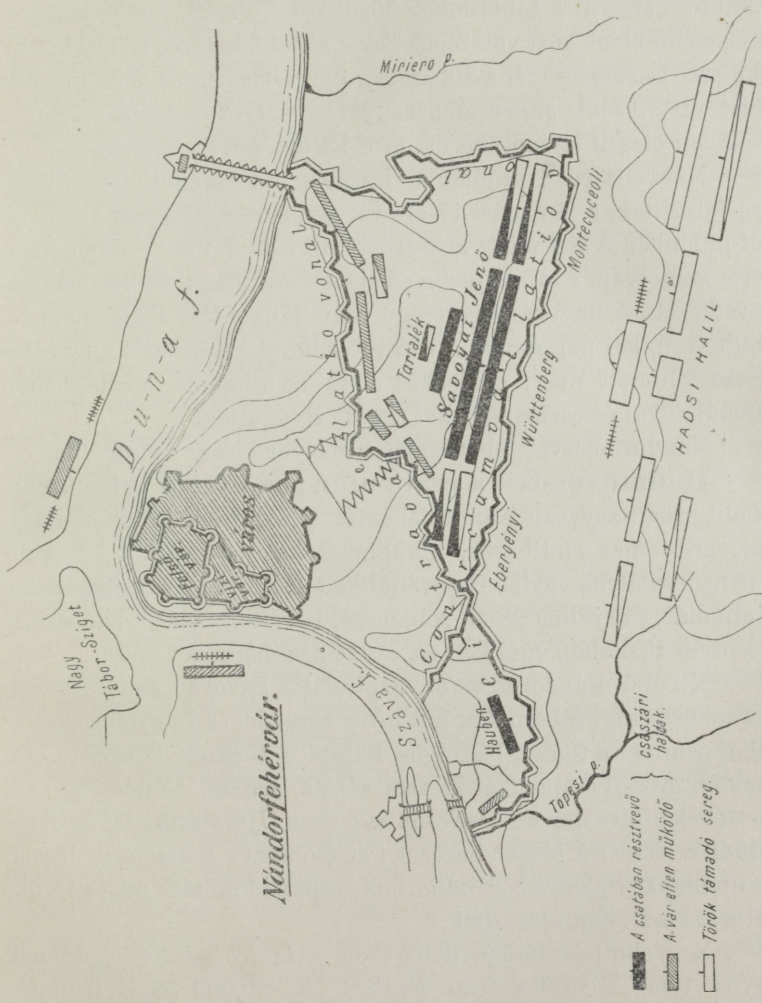

A nándorfehérvári csata.
1717 augusztus 16-án.

1717. A győzelem teljes volt. Az egész török tábor, 200 löveg 51 zászló és 9 lófark esett zsákmányul. A törökök vesztesége: halottak, sebesültek és foglyok, 20,000 főre, a császáriaké 5000 főre rúgott. A tábornokok közül kettő elesett, nyolt megsebesült; ez utóbbiak közt volt maga Savoyai Jenő herczeg is, ki a középcsoport visszavetésénél a rohamban egy vértes ezred élén maga is részt vett. Pálffy János tábornagyot is súlyos veszteség érte: a csatában elesett legidősebb fia, gróf Pálffy János alezredes.

Musztafa pasa, ki ellen a visszahagyott csapatok heves tüzelést folytattak, a támadást 17-ére várván, a lefolyt harczot — melyből különben a köd miatt kezdetben mit sem látott — előbb nem vette komolyan, a mikor pedig a helyzetet átlátta, a döntés már bekövetkezett. A nagyvezír veresége után fölmentést többé nem remélhetvén, két nap mulva a várat feladta. A capitulatio augusztus 18-án köttetett meg; a törökök a vár és a hajóhad átadása után családjaikkal és cselédségökkel együtt elvonúltak.

Nándorfehérvár tehát ismét a magyar király birtoka lőn.

Hadműveletek a csata után; az utolsó tatárjárás. Chalil pasa nagyvezír Nándorfehérvár felé történt előnyomulásakor, mint már említettük, kikülönítéseket eszközölt. A kikülönített hadosztályok egyike Orsovánál kelt át a Dunán s megtámadva Mehádia. **Mehádiát**, azt julius 28-án rohammal bevette, a másik hadosztály a Dunán Új-Palánkánál kelt át, s a temesi bánságot dúlta.

Mihelyt Nándorfehérvár capitulált, Savoyai Jenő herczeg Mercy lovassági tábornokot hat lovas ezreddel és 12 gyalog zászlóaljjal azonnal a temesi bánságba küldte a törökök kiűzésére. De ezek a császári csapatokat be sem várták, hanem Nándorfehérvár Új-Palánka. Orsova. elestének hírére sietve visszavonúltak. Csak **Új-Palánkánál** és **Orsovánál** keletkeztek kisebb harczok; az előbbinél Eszterházy József, az utóbbinál Splényi báró tábornok csapatai ütköztek meg a törökkel s azt a Dunán átszorították.

Nagyobb jelentőségű dolog volt a *tatárok betörése*, kiknek egy, a tatár khán fia által vezetett 15—20,000 főnyi hadteste Radna. augusztus 22-én a **radnai** szoroson Erdélybe tört és a határőrcsapatokat visszanyomva, a főoszloppal a Szamos völgyén Deésnek, egy mellékoszloppal Kolozsvárnak tartott. Ez utóbbi **Kolozsvárnál** Kolozsvár. császári csapatokra bukkanva, ezek által visszaveretett és

kiűzetett, a főoszlop azonban feltartóztatlanúl nyomúlt tovább s 1717.
Magyar-Láposnál magyar területre lépve, Aranyos-Medgyes vidéket özönlötte el.

Gróf Károlyi Sándor idejekorán ajánlkozott, hogy a nemességet összegyűjtve a tatárok ellen vonúl, de a bizalmatlan bécsi kormány, mely annak hírét vette, hogy a tatárokkal Eszterházy Antal vezérlete alatt egy száműzött kuruczokból álló csapat is jön, a felülést meg nem engedte s így a tatárok háborítatlanúl dulták az ország nagy részét, különösen Szatmár, Ugocsa, Bereg és Máramaros megyéket.

A nándorfehérvári vereség híre azonban a tatárokat is visszaszólította s azok augusztus 30-án a Tisza mentén kezdték meg visszavonulásukat. De erre a föld népe felbátorodván, a tatárokat a huszti őrséggel együtt Sztojka Zsigmond vezérlete alatt **Viskné**l Visk.
szeptember 1-én megtámadta s tovább űzte. A tatárok most az Iza völgyén haladtak kifelé, hol **Barczánfalva** közelében újabb vere- Barczánfalva.
séget szenvedtek; a legnagyobbat azonban szeptember 4-én a Vissó völgyében **Borsa** közelében, a *Sztrimtura* szorosban, hol a tatár- Borsa.
hadnak majd fele levágatott s a többi is csak nagy bajjal menekült át a határon.

A máramarosi fölkelők több mint 7000 keresztény rabot szabadítottak meg és 8000 tatár lovat zsákmányoltak.

A kuruczok betöréséről szóló hír csak vak lárma volt.

Kevésbbé szerencsés volt Draskovich és Königsegg tábornokok vállalata **Novi** ellen, melyet nemcsak el nem foglaltak, de a Novi.
visszavonulásnál 1400 főnyi veszteséget szenvedtek, valamint Petrás tábornok támadása **Zvornik** ellen, mely szintén kudarczot Zvornik.
vallott.

A török kormányt a nándorfehérvári szerencsétlenség annyira megtörte, hogy mindenáron békét akart. Ennek daczára a tárgyalások lassan haladtak s 17,18 tavaszán és nyarán még csapatmozgalmak is történtek; de összeütközésre a dolog nem került. A béke végre julius 21-én *Pozsáreváczban* (a németek *Passarovitznak* nevezik) megkötteteti. A porta lemondott a temesi bánság területéről, átengedte Bosznia és Szerbia északi részét Nándorfehérvárral és Kis-Oláhországot az Olt folyóig; a béke tartama 25 évre határoztatott.

1717. A szultán már 1716-ban, a pétervárad vereség után meghivta Rákóczit, hogy török költségen hadat szervezve, Magyarországon a fölkelést megújitsa. Ámde Rákóczi úgy a magyarországi állapotokat, mint az európai helyzetet fölkelésre kedvezőnek nem találta s Törökországba jönni vonakodott. Midőn pedig hosszas tárgyalások után végre magát elhatározta s 1717 október 10-én Törökországba érkezett, Nándorfehérvár már elveszve és a béketárgyalások folyamatban valának. Bárha a szultán Rákóczit többé már föl nem használhatta, Viard táborszernagy császári biztos azon követelését, hogy Rákóczit és bujdosó társait: Bercsényit, Forgách Simont, Csákyt és Vayt kiadja az osztrákoknak, a leghatározottabban visszautasította. Ugyanezt tette a nagyvezír 1720-ban, midőn Viard, mint császári nagykövet e követelésekkel újból előállott; annyit azonban mégis elért, hogy Rákóczi és társai Rodostóba belebbeztettek.

Rákóczi 1735-ben bekövetkezett haláláig tovább tervezgetett, miként javíthatna hazája sorsán, de szerephez többé nem juthatott.

Pero lázadása 1735-ben.

1735. Az I. Lipót alatt Magyarországba telepített szerbek, kiknek akkor vallásuk és nemzetiségök megtartása mellett különböző szabadalmak biztosittattak, 1734-ben nagy forrongásban valának, mert a bécsi kormány nemcsak szabadalmaikat vonta el, őket német tábornokok alatt határőrvidéki csapatokká alakítván át, de sőt a tervnek megnyert Jovanovics nándorfehérvári metropolita útján az összes szerbeket a katholikus egyházba terelni s vallási szabadságuktól megfosztani igyekezett. Másrészt a magyar jobbágy nép, melyet kivált a katonatartás költségei, a *porcziók* nyomtak, szintén elégedetlen volt s igy nem csoda, ha az elégedetlen elemek szövetkezése jött létre.

A császári hadak az időben a lengyel örökösödési kérdésről támadt háború miatt Olaszországban és a Rajnánál valának és az alkalom a fölkelésre önként kinálkozott. Nevezetes a dologban mindazonáltal az, hogy a mozgalmat néhány békés szent-andrási

paraszt indítja meg, ők győzvén meg a szerb katonákat a fölkelés 1735.
szükségességéről és időbeli czélszerűségéről.

A fölkelés fejei a szerbek részéről *Szegedinácz Jovanovics Péter*, népszerű nevén Pero ezredes, pécskai kapitány, *Szevics György* alezredes és *Tököli Ranko* százados aradi, *Strba* (a magyaroknál *Csorba*) *János* őrnagy nagylaki kapitányok és *Zákó János* ezredes szegedi parancsnok valának. A magyar parasztok részéről a kezdeményezők *Sebestyén János* és *Szilasy István* szentandrási parasztok, *Vértessy János* szentandrási bíró, *Matolay Pál, Pásztor András, Bartha István, Szabó* másképp *Benedek István, Szántó Mihály* stb. voltak.

A magyar parasztvezetők *Rákóczi Ferencz* nevével gyűjtötték össze az elégedetlen népet, kinek bejövetelét híresztelték, magukat Rákóczi kapitányainak, pártfeleiket «*kuruczoknak*» nevezték.

Április 27-én Békés Szent-Andráson gyülést tartva, a zendülők elhatározták, hogy mindenekelőtt néhány jelentékeny várat, nevezetesen Gyula, Jenő és Arad várakat kerítik hatalmukba. Gyula a Vértessy és Sebestyén által vezetett magyar paraszthad, Arad Pero ezredes, Szevics és Tököli aradi kapitányok által volt elfoglalandó. A paraszthad már másnap megmozdult és a békésmegyei pusztákat haszonbérben tartó örményeket, elsősorban Tolnay István szentandrási bérlőt, továbbá a turi vásárra utazó Hász és Frummer marhakereskedőket fosztották ki, ez utóbbiaktól 7000 forintot véve el; április 29-én a szolnoki őrség egy 17 emberből álló őrjáratát verték szét, közülök négyet megölvén; ezután Békésre, majd május elsején Körös-Ladányra szálltak. Itt a fölkelők száma az ezeret már meghaladta s kilencz zászlóaljba tagozva rendesen szervezkedett.

Május 2-án megszállta a zendülő had Sebestyén által vezetett része Gyulát és a várat «Rákóczi fejedelem ő Felsége» nevében Gyula.
felkérte. *Klósz Mátyás* alispán azonban elhatározta, hogy a várat a megyei tisztviselőkkel és néhány hajdújával megvédelmezi s a felhívást visszautasította. Május 3-án Sebestyén a várat megtámadta, de kezdetleges fegyvereivel annak mit sem árthatott s miután a május 4-iki támadás is sikertelen maradt, Erdőhegyre vonúlt, hol Vértessy hadával egyesült. A zendülő parasztok száma

1735. itt már közel 1300 embert számlált. Itt Erdőhegynél határozták bevárni Perót és annak rácz hadát; ezt annál is inkább kénytelenek valának tenni, mert báró Orczy István hevesmegyei főispán hadat szervezett, melyhez az egri és szolnoki őrség is csatlakozott, a helytartótanács három lovas ezred összevonását rendelte el, Aradról pedig május 7-én 21 zászlóaljnyi erejű rácz csapat vonúlt ki a fölkelők ellen.

Aradon ugyanis időközben fontos dolgok történtek. A fölkelők követei: Bartha István és Kovács János május 1-én Peróhoz igyekeztek, hogy neki Gyula megszállása felől jelentést tegyenek és parancsait kérjék; de útközben aradi szerb katonák által elfogattak és a várparancsnokhoz vitettek. Kihallgatásuk alkalmával Pero bűnrészessége kiderült és a várparancsnok: Handtko tábornok Perót május 3-án, ép akkor, mikor Tököli Rankóval Arad német őrségének lekaszabolásáról és a vár átadásáról értekezett, elfogatta és börtönre vettette.

Szevics, Strba, Tököli s a többi szerb tisztek most nem csak hogy cserbenhagyták Perót, de sőt ártatlanságukat bebizonyítandó,
Erdőhegy. készségesen vállalkoztak arra, hogy az **Erdőhegynél** összegyűlt zendülő hadat megtámadják és szétverik.

Május 9-én hajnali 4 órakor Szevics György főkapitány rácz serege körűlkerítette az erdőhegyi «kurucz» tábort, mely hat óra hosszat keményen védekezett, de a túlerő végre is győzött. A zendülők közűl 400 maradt a csatatéren, 300-at a ráczok üldözésközben vágtak le, 169 pedig foglyúl ejtetett.

A fölkelt nemesség: Orczy báró a hevesiekkel, Podhradsky a jász-kunokkal, Halász és Beleznay a pestmegyeikkel, már későn érkezett; legelsőnek Halász Péter, ki május 12-én, három nappal a csata után ért Erdőhegyre.

A zendülők utolsó maradékát, melynél Sebestyén, Vértesy és Matolay is valának, a bihariak és váradiak május 13-án
Telegd. **Telegdnél** verték szét.

A szerb főtisztek árulásukkal magukat valóban megmentették, Pero azonban és a magyar parasztok vezetői a zendülésért halállal bünhődtek.

III. Károly második háborúja a törökök ellen.

Oroszország háborúban állott a törökkel; a császár, 1726 óta 1736.
Oroszország szövetségese, az orosz követeléseket kezdetben csak diplomatiai úton támogatta, de a bécsi udvari körök egy része, a megelőző lengyel örökösödési háborúban elvesztett olasz tartományokért a Balkán félszigeten kárpótlást keresendő, a császárt háborúra ösztönözte. Bárha Ausztriának a megelőző nagy háború folytán kimerült kincstára üres volt, Savoyai Jenő herczegnek 1736 április 20-án bekövetkezett halála után pedig elismert hadvezérrel sem rendelkezett, a császár azon föltevésben, hogy Törökország, mely úgy az oroszok, mint a persák ellen háborút viselt, számbavehető ellenállást úgy sem gyakorolhat, a háborúra hajlott; 1736 őszén azonban egyelőre csak arra szorítkozott, hogy Pálffy János gróf tábornagy alatt a futaki táborban mintegy 60,000 főt, Horvátországban Szász-Hildburghausen herczeg alatt 15,000, Erdélyben gróf Wallis táborszernagy alatt 10,000 főt összpontosított. A hadak egyelőre csak a határokat figyelték meg, s a hadműveleteket csak akkor voltak megkezdendők, ha az orosz sereg közeledik, a mi ez év folyamán be nem következett.

Az 1737-ik évi hadjárat. A fővezérletet a császárnak 1737.
kedveskedni akaró udvari haditanács a következő évben nem Savoyai Jenő jeles tanítványára, gróf Pálffy János tábornagyra, hanem a császár vejére, *Ferencz Lothringeni herczegre* és toscanai nagyherczegre ruházta, ki mellett azonban mint felelős főparancsnok gróf **Seckendorf** tábornagy működött.

E választás azonban nem volt szerencsés, mert Seckendorf az önállóan működő hadvezértől megkivánt tulajdonságokkal nem bírt. Az egész haditerv alapjában elhibázott volt, végrehajtása pedig oly gyarló, hogy a török ellene játszva s minimális erőkkel védekezhetett, sőt végül előnyöket is vívhatott ki.

Seckendorf első haditerve szerint a Duna mentén, Pozsárevácz-Viddin irányában szándékozott működni, majd e tervet megváltoztatva, julius 13-án a főssereggel a Morava mentén Nis irányában indúlt meg.

1737. Julius 23-án érkezett a császári sereg **Nis** alá, mely már
Nis. julius 28-án meghódolt, s itt megállapodott.

A *Hildburghausen* herczeg táborszernagy által vezényelt horvátországi hadtest a Száván julius 15-én kelt át s Banjaluka felé menetelt, hova 24-én érkezett meg. Mellékoszlopai azonban
Jurkovics. már ezalatt, Müffling altábornagy **Jurkovicsnál**, Raunach ezre-
Osztrovicza. des **Osztroviczánál** vereséget szenvedtek és visszatértek, a herczeg
Banjaluka. által megadásra felhívott **Banjaluka** pedig szívosan ellenállt s a herczeget ostromra kényszerítette. Ámde ezalatt egy 10—15,000 főnyi török fölmentő hadtest érkezett, mely a herczeg hadának egy részét az Illasko-Brdon megverte és evvel az osztrák hadtestet az ostrom felhagyására kényszerítette. A császáriak utóvédje a
Klosnicze. törököket **Klosniczénél** ugyan visszaverte, de Hildburghausen mégis a Száva mögé volt kénytelen visszavonúlni. A törökök egész a Száváig követték. Hildburghausen ezután a Száva mögött ideoda menetelt, míg végre szeptember 25-én Szabácsnál a visszatért fősereggel egyesült.

Wallis erdélyi hadtestének egy Ghilányi tábornok által vezetett oszlopa a törcsvári szoroson Oláhországba törvén, megvette
Kimpolung. julius 12-én **Kimpolungot**, egy másik Gvadányi által vezényelt oszlopa pedig Moldvába tört be. Az egész hadtest azonban semmiféle hadászati czélt el nem ért s végül a fővezérlet parancsára augusztus 16-án Kalafathoz jutott, hogy Khevenhüller hadosztályát Viddin ostromában támogassa. Khevenhüller az erős és
Viddin. jól fölszerelt **Viddin** ellenében azonban nem boldogulván, Seckendorf e hadműveletttel is felhagyott, mire Wallis csapatai többszörös harczok után Erdélybe visszatértek.

A fősereg e közben még mindig Nisnél várta az oroszok
Musztafapasa-Palánka. közeledését; kisebb osztagai elfoglalták **Musztafapasa-Palánkát**
Pirot. és **Pirot**-ot, ellenben **Kosovónál** vereséget szenvedtek. Végül
Kosovo. Seckendorf az erő egy részét Nisnél és Novibazárnál hagyva Uzsicsén és Sokolon át a Drinához vonúlt. A fősereg október 2-án
Uzsicze. elfoglalta ugyan **Uzsiczet**, de már szept. 20-án elveszett **Pirot**,
Pirot. majd október 11-én **Nis** is, a **Sokol** elleni vállalat pedig kudarczot
Nis. vallott.
Sokol.

Radujevácz. A törökök Khevenhüllert is megtámadták a Timok mellett, s bár a szeptember 28-án vívott **radujeváczi** ütközetet megnyerte,

Khevenhüller mégis hátrálni volt kénytelen, november 9-én pedig Orsova tájékán a Duna bal partjára kelt át. 1737.

Az udvari haditanács az ily szerencsétlenül működő Seckendorfot Bécsbe hivatván, haditörvényszék elé állította és Gráczban fogságra vetette, honnét csak Károly császár halála után szabadult ki.

Az 1738-ik évi hadjárat. A béketárgyalások ugyan az 1737-ik év folyamán sem szüneteltek, de most a fegyverszerencse által elbizakodott török került felül. Jegen Mohammed pasa nagyvezír ugyanis a békét a karlóczai békekötés alapjára akarta visszavezetni s a császártól nevezetesen Nándorfehérvár és Temesvár visszaadását, de sőt ezenfelül a Törökországba hívott *Rákóczi Józsefnek*, II. Rákóczi Ferencz idősebb fiának, az erdélyi fejedelemségbe való helyezését, követelte. A háború tehát tovább folyt. 1738.

A császár a fővezérlettel most megkínálta *Pálffy Jánost*, de az a megbizatást a mostani sokkal kedvezőtlenebb helyzetben már csak azért sem fogadta el, mert a mult évben állítólag hajlott kora miatt mellőzték, «most pedig — mondá jelentésében — még egy évvel idősebb lettem». A fővezérletet tehát név szerint ismét *Ferencz Lothringeni* herczeg és toscanai nagyherczeg, a felelős főparancsnokságot pedig gróf *Königsegg* tábornagy, az udvari haditanács elnöke vette át.

Mielőtt azonban a császári főserég még csak haditervével is elkészült volna, a törökök már a hadműveleteket is megkezdték. *Ali* boszniai pasa Visegrádnál 20,000 főt gyűjtvén, megtámadta a császáriak által megszállt **Uzsiczét**, s azt három heti ostrom után márczius 23-án elfoglalta, mire a törökök Szerbiának a Száváig terjedő részét megszállták. *Hadsi Mohammed* viddini pasa **Orsovát** támadta meg a Duna bal partján s azt május 8-án, **Mehádiát** pedig május 26-án elfoglalta, mire a Neipperg táborszernagy, temesi parancsnok hadtestéhez tartozó csapatok Karánsebesre vonúltak vissza. Míg Hadsi Mohammed pasa Mehádiát ostromolta, Mohammed szeraszkier mögötte május 12-én **Új-Orsova**, vagy török nevén *Ada-Kaleh* sziget-erődöt fogta ostrom alá, melyet május 28-ától kezdve Hadsi Mohammeddel együtt folytatott. A junius 27-iki roham azonban eredménytelen volt, julius 10-én pedig a törökök a császári főserég támadása folytán az ostromot

Uzsicze.

Orsova.

Mehádia.

Új-Orsova. (Ada-Kaleh.)

1738. félbeszakítani voltak kénytelenek s táborukat, lövegeiket visszahagyva, a Duna jobb partjára Viddinre visszavonúltak.

A császári fősereg ugyanis Zimonynál és Nándorfehérvárnál táborozó részeit junius 8-án Groczkónál egyesítvén, 10-én a temesi, junius 28-án pedig Karánsebesnél Lobkovitz herczeg lovassági tábornok erdélyi hadtestével egyesült. A 40,000 főnyi számerővel bíró hadsereg most Mehádia és Orsova visszafoglalására indúlt.

Kornia. De már julius 4-én **Kornia** melletti táborában megtámadtatott s csak nehéz küzdelmek után volt képes a törököket, kik Hadsi Mohammed viddini hadtestéhez tartoztak, visszaszorítani. A küzdelem azért vált nehézzé, mert a császáriak a bal szárny előtt levő kopár magaslatot elegendő erővel megszállani elmulasztották, midőn pedig déltájban Wallis tábornagy az egész bal szárnyat e magaslatra vezette, a középen támadt hézagba a törökök behatoltak, a jobb szárnyat pedig a török lovasság megkerülte s a császáriak táborába is behatolt. Csak midőn a középen betört török csapatok négy vértes ezred által visszaűzettek, dűlt el a harcz, mert a törökök ezután az egész vonalon meghátráltak. A korniai csatában a császáriak 1300, a törökök 2000 főt vesztettek.

Mehádia. A szeraszkier ezután egész erejét, mintegy 20,000 főt **Mehádia** előtt egyesítette, de a császári sereg julius 9-én megindított főtámadását nem várta be és Új-Orsova ostromával is felhagyván, Viddinre visszavonúlt. Mehádia 2300 főnyi török őrsége harcz nélkül capitulált.

Jegen Mohammed pasa nagyvezír ezalatt 60,000 főnyi seregével Szerbiát özönlötte el, de midőn tudomást nyert arról, hogy a császári fősereg Mehádia felé nyomúl elő, seregét Viddinhez vezette. Elővédével a Dunán átkelve a nagyvezír julius 13-án

Orsova. azonnal megtámadta a császáriak által megszállt **Orsovát** s az ott levő császári csapatokat visszanyomta.

A császári főseregnek most lett volna alkalma egy döntő támadással a győzelmet kivívni, mert a nagyvezír seregének még csak egy része állott a Duna bal partján; de Königsegg, híven a Hofkriegsrath traditióihoz, a támadást nem merte megkoczkáztatni s a visszavonulást rendelte el. Jegen pasa nagy erővel vetette magát

Mehádia. a császáriak utóvédjére, minek következtében julius 16-án a **Mehádia** melletti sánczoknál nagy terjedelmű ütközet fejlődött ki, mely-

ben a törökök ugyan végül visszanyomattak, de a harcz a császáriaknak is több mint 1000 főnyi veszteséget okozott. Julius 24-én a **Mehádiában** visszahagyott csapatok újból megtámadtatván, az erődöt feladni kényszerültek. 1738. Mehádia.

A nagyvezír ezután újból ostrom alá fogta **Új-Orsovát**, azt 160 lövegből lövetvén. Az erőd parancsnoka: *Kehrenberg* ezredes még *augusztus 15-éig* folytatta az ellenállást, de ekkor a várat feladni volt kénytelen. Új-Orsova.

A császári főserég ezalatt visszavonulását Karánsebesről a Berzava völgyében Dentára, majd Verseczre folytatta, ezután Kubinhoz a Duna mellett, augusztus 19-én pedig a Dunán átkelve Szendrő mellett szállott táborba. Itt vette Königsegg tábornagy a jelentést Új-Orsova elestéről, minek következtében seregével Nándorfehérvárra vonúlt vissza, hova szeptember 6-án érkezett meg.

Alig vonúlt el a császári sereg **Szendrő** alól, a nagyvezír Ali boszniai pasát Nisről felrendelte, ki e fontos várat rövid ostrom után szeptember 15-én elfoglalta. Szendrő.

Ali pasa hadteste Szendrő megvétele után Groczkánál szállt táborba és szeptember 17-én a **Nándorfehérvár** előtti császári előörsöket is megtámadta, de a támadást Römer altábornagy hét lovas ezreddel visszaverte. Két nappal később megvették a törökök **Új-Palánkát**. Nándorfehérvár. Új-Palánka.

Hogy a törökök Temesvár alá ne mehessenek, Königsegg a lovasság egy részét a Duna bal partjára rendelte, megvétette egy gyalog hadosztálylyal október 15-én **Pancsovát**, mire a törökök Új-Palánkát elrombolva és elhagyva, a jobb partra húzódtak át. A törökök megtámadták még a Száva mentén október 4-én Rácsát s ezzel a hadműveletek véget értek. Pancsova.

A császári sereg Nándorfehérvárról most már megfogyva és elcsigázott állapotban a Tisza mellé s végre Temesvár környékén téli szállásokra vonúlt.

Az egész hadjárat ép oly eredménytelen volt, mint a megelőző évi, sőt még hátrányosabb, mert a török Mehádia, Orsova megvételével lábát Magyarországon is ismét megvetette.

A remények ellenben, melyeket a porta *Rákóczi Józsefsz* szerepléséhez fűzött, nem mentek teljesedésbe. Rákóczinak Magyarországba és Erdélybe küldött felhívásai eredménytelenek marad-

1738. tak, de sőt még a bujdosók sem értek meg vele, s mindnyájan elhagyták, míg végre a betegség, melyben török földre lépése óta sinylődött, őt 1738 november 9-én Csernovodán megölte.

1739. **Az 1739-ik évi hadjárat.** A fővezérletben a tehetetlen Königsegget a még gyámoltalanabb gróf **Wallis Olivér** tábornagy váltá fel, hogy a meggondolatlanúl kezdett, csupán birtokszaporitásra czélzó, nyomorúságosan folytatott háborút méltó módon befejezze.

A császári sereg tétlenül állott táboraiban s Wallis csak akkor gyülekeztette, midőn híre érkezett, hogy **Hadsi Mohammed** pasa, az új nagyvezír közel 100,000 főnyi hadsereggel már útban van Nándorfehérvár felé. De még akkor is csak a Zimonynál összegyűjtött csapatok álltak rendelkezésre, Neipperg táborszernagy hadteste ellenben a Duna bal partján Becskerek tájékán volt.

Julius 17-én Wallis hírt kapván arról, hogy a török sereg Szendrőnek tart, bár Neipperg hadteste még mindig túl volt a Dunán, megindúlt Szendrő felé, de ezt csakhamar megbánva Visniczánál, a táborhelytől alig egy órányi távolságra megállapodott s a következő napokon tétlenül itt vesztegelt. Julius 21-én a lovassággal Groczkára előre tolt Pallavicini tábornok jelenté, hogy ott mintegy 4000 főnyi török had érkezett meg s a magaslatokat megszállta.

Wallis tábornagy azon föltevésben — melynek azonban semmiféle biztos alapja nem volt — hogy a nagyvezír serege Szendrőhöz még meg nem érkezhetett, még 21-én este elindult
Groczka. **Groczka** felé; elől az egész, 14 ezredből álló lovasság, utána nagy távközre a gyalogság. Alig ért azonban julius 22-én hajnalban az elővéd Groczkához, ott oly heves tűzbe jutott, hogy rendetlenül hátrált a lovasság zöme felé, mely még a mély útban volt. A századok egyenkint fejlődtek és egyenkint verettek vissza; igy folyt ez órákon át, míg végre a gyalogság és tüzérség megérkezvén, harczvonalat alkotott, mely mögött az erősen megfogyott lovasság oltalmat talált. Szerencse, hogy a nagyvezír, ki egész seregével állott ott, nagyobb szabású támadást nem intézett, mert ez a császári sereget végveszélybe döntheti vala. Így is a 12 órán át tartó harcz roppant veszteségekbe került; 10 tábornok, 350 tiszt és 5500 főnyi legénység maradt a harcztéren.

A császári sereg sietve hátrált Visniczára, hova Neipperg had- 1739.
teste már reggel 7 órakor megérkezett, de parancsot nem kapván, tétlenül állva maradt. Miután a törökök a császári sereg mozdulatait követték, Wallis julius 26-án a Dunán átkelt, Nándorfehérvárt sorsára hagyván.

A nagyvezír serege **Nándorfehérvár** alá szállott s azt ostrom Nándor-fehérvár.
alá fogta. A várban a császári védőőrség *Succov* altábornagy alatt 16,000 főből állott, s úgy élelemmel, mint lőszerrel bőségesen el volt látva, még egy hónapokig tartó ostromra is. A törökök a vívóárkok kiemelését julius 28-án, a vár lövetését 29-én kezdték meg.

Az ostrom megkezdésével egyidejüleg a nagyvezír egy 16,000 főnyi hadtestet **Pancsovára** küldött, hogy a császáriak bal oldalát Pancsova.
nyugtalanítsa, s az ostrom zavarásában megakadályozza. Wallis elébe ment e hadtestnek, de ismét oly ügyetlenül rendelkezett, hogy a julius 30-án kifejlődött ütközetben majd ismét veszélybe került. A törököket visszanyomta ugyan Új-Palánka felé, de azután Nándorfehérvárt teljesen feladva, a Temes mögé vonúlt. Wallis tábornagy a visszavonulást Pétervárad ig akarta folytatni, de tábornokai ebben megakadályozták s végre a császár határozott parancsára mégis kénytelen volt Zimonyra menni, hova augusztus 30-án érkezett meg.

Ez alatt a császár által meghatalmazott Neipperg táborszernagy alkudozást kezdett a nagyvezírrel, s Succov azon hamis és gyáva jelentésére, hogy a vár tarthatatlan, a békét olykép köté meg, hogy Nándorfehérvár a töröknek átengedtetik. A vár időközben kinevezett új parancsnoka *Smettau* altábornagy rögtön jelentette Neippergnek, hogy Succov jelentése hamis és hogy a vár bármennyi ideig tartható, sőt a császárnak is jelentést tett Bécsben, ki ennek folytán a Neippergnek adott meghatalmazást vissza is vonta, de mire e császári rendelet megérkezett, a béke már szeptember 1-én megköttetett.

A nándorfehérvári gyalázatos béke Savoyai Jenő összes hódításait eljátszotta. A porta visszakapta Szerbiát, Boszniát és Oláhországot, visszakapta a mérhetetlen fontosságú Nándorfehérvárt és a határt jövőben ismét a Száva és a Duna képezte.

Wallis és Neipperg ugyan a haditörvényszék által elitélve

1739. börtönre vettettek, de ez a Nándorfehérvár átadása által elkövetett nagy bűnt már helyre nem hozhatta.

Hunyady János erős vára soha se került többé vissza Magyarországhoz.

A békét Károly október 2-án írta alá, de a sok gond egészségét annyira aláásta, hogy a következő év október 20-án, csak 56 éves korában, megszűnt élni.

A magyar trónra a pragmatica sanctio alapján leánya: *Mária Terézia* lépett.

Az osztrák örökösödési háború.

1740. Bármennyire igyekezett is III. Károly, a pragmatica sanctiónak a külállamok által való elfogadtatása által leánya **Mária Terézia** trónöröklését biztosítani, e biztosítás még sem volt tökéletes. A pragmatica sanctiót a Habsburg-ház törzsállamai közül az osztrák örökös tartományok és Magyarország minden nehézség nélkül elfogadták; elfogadták — bár csak tetemes engedmények fejében — a külföldi hatalmasságok is, Bajorország kivételével, s mégis alig lépett Mária Terézia a trónra, az ellenségek mindenünnét föltámadtak ellene.

Először is *Károly Albert* bajor választófejedelem, ki mint trónkövetelő lépett föl, azután *II. Frigyes* porosz király, ki állítólagos ősi jogok alapján Sziléziának némely kerületeit, nevezetesen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg és Wohlau herczegségeket követelte; mint trónkövetelő lépett föl továbbá a *szász* választófejedelem; osztrák tartományokat követeltek, a *kölni* és *pfalzi* választók, a *szárdiniai* és *nápolyi* királyok; *Spanyolország* Milanót, Mantuát, Pármát és Piacenzát kivánta; végre Mária Terézia ellenségeihez szegődött *Franczia ország*, mely elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a Habsburg-ház hatalma véglegesen megtöressék s birodalma felbomlasztassék.

E minden oldalról feltornyosuló veszély ellenében Mária Terézia csupán népei szeretetére és hűségére támaszkodhatott, első sorban pedig a magyar nemzetre, mely az 1741-ik évi világtörténelmi nevezetességű országgyülésen, a «*Vitam et sanguinem*»

híres jelenetében, kétszáz évi sérelmeit feledve, hűségét, támogatá- 1740.
sát viharos lelkesedéssel ajánlotta föl. A magyar nemzet e lelkes ajánlata nemcsak nagy erkölcsi erőt kölcsönzött a megszorult királynőnek, de a rendek által nyomban megajánlott és a legrövidebb idő alatt kiállított csapatok, hadi költség és élelem lehetővé tette Mária Teréziának, hogy ellenségeivel megnyugvással szállhasson szembe.

A kifejlődött küzdelem azon háborúk közé tartozik, melyek nem közvetlenül magyar érdekekért viseltettek s nem magyar területen folytak le s ezért csak vázlatosan írjuk le, bővebben csupán a magyar fölkelés szereplésére (a mennyiben t. i. lehetséges) és a hadtörténelmi szempontból kiváló nevezetességű 1757-ik évi hadjáratra terjeszkedvén ki.

Mária Terézia két fő ellensége Károly Albert bajor választófejedelem és II. Frigyes porosz király valának; bárha a küzdelem e két fő-ellenséggel időben egybeesik, mégis az *osztrák örökösödési háború* alatt közönségesen csak a bajor Károlylyal folytatott nyolcz évi küzdelem (1740—1748) szokott értetni, míg a küzdelem II. Frigyessel *szilézíai háborúk* néven szokott összefoglaltatni. E beosztásnak megfelelően először mi is a bajorok és szövetségeseik ellen folytatott osztrák örökösödési háborút, a vele egyidejű első és második sziléziai háborútól függetlenül, tárgyaljuk.

Az 1741-ik évi hadjárat. A szövetség Károly Albert, 1742.
továbbá Franczia és Spanyolországok, a kölni és pfalzi választók közt 1741 május havában jött létre; Franczíaország két hadsereget ajánlkozott felállítani, melyek egyike Maillebois tábornagy alatt Westfaliában Hannovert volt semlegességre kényszerítendő, míg a második Belle'Isle tábornagy alatt a bajorokat közvetetlen volt támogatandó.

A hadműveleteket a bajorok kezdték meg, elfoglalván julius 30-án Passau-t, majd betörtek a szövetséges franczia hadak meg- Passau.
érkeztével Ausztriába, hol bajor Károly Linzben a «hű» osztrák rendek által mint «osztrák főherczeg» üdvözöltetett. Innét Károly, bár szándéka volt, nem tartott Bécsnek, hanem annak hírére, hogy Magyarország egyértelműleg Mária Terézia mellett nyilatkozott, a szövetséges hadak egy részét Ausztriában hagyva, Csehországba

1741. Prága. ment, bevette rohammal november 26-án **Prágát**, hol őt a szintén «hűséges» cseh rendek «cseh királylyá» koronázták.

Károly ez eredmények után Frankfurtba ment, hol a Franczia ország által megnyert választófejedelmek által 1742 január 24-én mint VII. Károly, német császárrá választatott és február 12-én meg is koronáztatott.

1742. **Az 1742-ik évi hadjárai.** A pozsonyi országgyűlés Mária Terézia nak ellenségei leküzdésére első sorban a nemesség általános fölkelését ajánlotta föl, ezenkívül Magyarországból 30,000 főnyi gyalogságot, 15,000 főnyi lovasságot, mely 13 új gyalog és 15 új lovas ezredbe alakulva a hadsereghez beosztandó volt, míg Erdélyből, Horvát- és Tótországból és a határőrvidék részéről 20,000 főnyi gyalogság volt kiállítandó. A nemesi fölkelés, a jászok, kunok és hajdúk fölkelő csapatai, végre a tiszavidéki és temesi szerb csapatok egész ereje 50,000 főben határoztatván meg, Magyarország Mária Teréziát 100,000 főnyi sereggel segítette.

E haderők felállítása, szervezése és begyakorlása, bár mindez a legnagyobb sietséggel hajtatott végre, mégis időbe került; az év végén mindazonáltal 9 gyalog és 11 huszár ezred és a nemesi fölkelés 16,000 főnyi állománynyal, harczkészen valának, ép úgy átadattak azon jutalékok, melyekkel a régibb ezredek kiegészíttettek, úgy hogy összesen Magyarországból tényleg 60,000 fő került zászlók alá s állott többé-kevésbbé készen, hogy királynője védelmére keljen.

A magyar nemzetnek már csupán országos nyilatkozata megváltoztatta Mária Terézia helyzetét. A hűtlen örökös tartományok, különösen Ausztria, szégyenkezve látták a «rebellis» nemzetet dynastikus hűségben tündökölni, Károly bajor választó megváltoztatta hadműveletei irányát s nem Bécsnek tart, hol már a magyar fegyverekkel találkozhatik, hanem Csehországba, hol könnyebb boldogulást remél s tényleg talál, Frigyes porosz király fegyverszünetet kér, Anglia, Hollandia lelkesednek és pénzt küldenek Mária Teréziának a háború költségeire.

E helyzet még kedvezőbbé válik, midőn a magyar nemesi fölkelők által 30,000 főre megerősödött császári sereg Khevenhüller tábornagy alatt a francziákat és a bajorokat Ausztriából kiszorította és február 13-án Károly fővárosát **München**t megszállotta München. és Bajorországot egész a Lech folyóig elfoglalta.

A bajor választó tehát császár lett ugyan, de ezalatt kiszorí- 1742.
tatott saját országából, mely magyar csapatok által lőn megszállva.

E közben Mária Terézia II. Frigyessel megkötvén a boroszlói békét, Lothringeni Károly herczeg alatt 50,000 főnyi erőt egyesített, mely a franczia-bajor sereget Prágában körülzárta, majd Maillebois fölmentő seregét visszanyomta s végül a francziáknak Belle'Isle alatt álló részét deczember 6-án **Prágából** kiszorítván, Prága.
a cseh fővárost is hatalmába ejtette.

A német császár és a «cseh király» tehát másik «országát» is elvesztette s földönfutóvá lőn.

A háború e kedvező lefolyásában, ép úgy, mint az egyidejű első sziléziai háborúban, a magyar csapatoknak, a magyar nemesi fölkelésnek jelentékeny része volt; de hogy milyen, azt kimutatni ez idő szerint még lehetetlen.

Az osztrák hadi történetirás csak a *császári hadseregről* tud; hogy mennyi volt abban a *magyar*, azt nem akarja tudni; a magyar nemesi fölkelés előtte pedig csak úgy *irregularis* csapat, mint Trenk és Mensel pandurjai; ezekről és viselt dolgaikról külön megemlékezni pedig csak nem érdemes?

Az 1743-ik évi hadjárat. Csehország az ellenségtől 1743.
megszabadulván, a cseh rendek is Mária Terézia hűségére tértek és őt május 12-én cseh királylyá koronázták.

VII. Károly a magyar csapatoknak Csehországba vonulása után országát visszavette ugyan, de nem soká bírta. A császári és magyar hadak Lothringeni Károly herczeg parancsnoksága alatt 1743 tavaszán ismét benyomúltak Bajorországba, megverték Minuzzi franczia hadtestét **Simbachnál**, mire a francziák Bajor- Simbach.
országból kivonúltak, a császár székvárosát ismét elhagyni kényszerült, vezére Seckendorf pedig fegyverszünetet kötve, egész Bajorországot átadta; a bajor rendek hűséget esküdtek s Mária Terézia az ország főkormányzójává Battyányi Károly horvát bánt nevezte ki.

A francziák Noailles marquis tábornagy által vezetett serege ez alatt a szövetséges angol-holland-osztrák sereg ellenében **Det-** Dettingen.
tingennél szintén döntő vereséget szenvedvén, Mária Terézia és szövetségesei egész a Rajnáig nyomúltak elő.

Az 1744—45-ik évi hadjárat. A megelőző évi győzel- 1744—45.
mek folytán Sardinia és Szászország is Mária Terézia pártjára

1744—45. állottak. A háború mindazonáltal, daczára a császári és a magyar sereg fényes hadi tetteinek, melyek közül különösen fölemlítendő
Lauterburg. Nádasdy **Lauterburg** melletti győzelme, kedvezőtlenebb fordulatot vett az által, hogy II. Frigyes porosz király újból támadásba ment át, minek következtében Mária Terézia Lothringeni Károly herczeget a Rajnától Csehországba vissza hívni volt kénytelen. Ennek folytán ugyanis a bajorok visszafoglalták Bajorországot, s őket a franczia hadak is követték.

Midőn Lothringeni Károly Frigyest ügyes mozdulatokkal kiszorította, a királynő őt ismét Bajorország ellen akarta küldeni, hol azonban már Battyányi Károly nagy előnyöket nyert s az 1745 április
Pfaffenhofen. 15-én vívott **Pfaffenhofen** melletti csata után Bajorországot újból megszállta. Ámde időközben VII. Károly császár meghalt, ntódja *Miksa József* pedig az ápr. 22-én kötött *füsseni szerződésben* örökösödési igényeiről lemondván, Mária Teréziával békét kötött. Lothringen seregét tehát nem volt többé szükséges Bajorországba küldeni.

Német császárrá 1745 szeptember 13-án *Ferencz*, Lothringeni herczeg, Mária Terézia férje választatott.

1746—48. **Az 1746—48-ik évi hadjárat.** A háborút most már csupán Franczia- és Spanyolországok folytatták. Franczia részről
Fontenoy. Szász Móricz, ki már 1745 május 11-én **Fontenoy** mellett a Cumberlandi herczeg és Königsegg tábornagy seregét megverte, az
Huy. Raucourt. osztrák-angol sereg fölött 1746-ban is **Huy** és **Raucourt** mellett győzelmeket aratott, minek folytán az osztrák Németalföld legnagyobb része elveszett; a spanyolok fölött Olaszországban ellenben a szerencse az osztrák fegyverek javára fordult.

A következő 1747. és 1748-ik években is Németalföldön és Olaszországban folyt a háború változó szerencsével, mígnem az 1748 október 18-án kötött acheni béke a háborúnak véget vetett. Mária Teréziát most Franczia és Spanyolországok is elismerték.

A szilézíai háborúk.

A szilézíai háborúk Mária Teréziának **II. Frigyessel** folytatott nagy küzdelmét foglalják magukban; e küzdelem, kapcsolatban az örökösödési háborúval, az osztrák-magyar hadtörténelem legfényesebb lapjait tölti be.

Mária Terézia jogos önvédelmet gyakorolt, midőn a Szilézia birtokára (nevezetesen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg és Wohlau herczegségekre) vágyó s az országba orvúl betörő II. Frigyes porosz király ellen fordította fegyvereit; a harcz nagy, nehéz, de egészben véve dicsőségteljes volt s egyrészt a császárné és királynő nagy szellemét, másrészt népeinek odaadását és áldozatkészségét, melylyel Mária Teréziát a történelem legnagyobb hadvezérei egyikével szemben sikeresen megvédte, méltán bámulhatjuk.

A háború rövid vázlatát a következőkben adjuk:

A sziléziai háborúk *három fő részre* osztatnak:

1. az első sziléziai háborúra, mely 1740-től 1742-ig terjed s a boroszlói békével ért véget;

2. a második sziléziai háborúra, mely 1744 és 1745-ben folyt le s a drezdai békével fejeztetett be;

3. a harmadik sziléziai, vagy *hétéves háborúra*, mely 1756-ban tört ki s 1763-ban a hubertsburgi békében nyerte befejezését.

Az első sziléziai háború Sziléziában és Csehországban folyt le s két hadjáratból áll: az 1740—41-iki és 1742-ikiből. 1740—42.

1740 deczemberben vonúlt be Frigyes 20 gyalog zászlóaljjal és 30 lovas századdal (mintegy 10,000 fő) Sziléziába s Szilézia protestáns lakossága által örömmel fogadtatott; *Browne* tábornok, alig 3000 emberével nem volt képes ellenállani s így egész Szilézia Frigyes hatalmába esett, ki a telet a tavaszi hadjárat előkészületeivel töltötte.

1741 tavaszán *Neipperg* altábornagy egy 25,000 főnyi sereggel indúlt a poroszok ellen és azok laktáborozó körletét áttörvén, a porosz sereget elválasztotta, minek megtörténtével Brieg felé tartott; de Frigyes a balszárny csapatait (most már mintegy 24,000 fő) gyorsan összegyűjtvén, Neipperget **Mollwitznél** megelőzte s április 10-én csatára kényszerítve, megverte; e győzelem Frigyesnek Szilézia teljes elfoglalását biztosította s a francziák, bajorok és szászok szövetségét eredményezte. Mollwitz.

Frigyes, kivel fegyverszünet köttetett, Sziléziára szorítkozott, míg Csehországba a bajor-franczia csapatok törtek be.

1742-ben az osztrák győzelmek folytán Frigyes, hogy az osztrákokat elvonja, Olmütz, majd Bécs felé nyomúlt; de ezzel czélját el nem érve, 15,000 főt *Dessaui Lipót* alatt Olmützben

1740—42. hagyva, Csehországba ment. *Lothringeni Károly* a dessaui herczeget Sziléziába visszanyomva, követte Frigyest, kinek seregével
Czaslau. (Chotusitz.) **Czaslau** (tulajdonkép **Chotusitz**) mellett találkozott; az itt 1742 május 16-án vívott csatában az osztrák sereg megveretett s Morvaországba volt kénytelen visszavonulni.

Frigyes, szövetségeseitől segélyt nem várhatván, békét ajánlott s a *boroszlói békében* (1742 junius 11-én) Szilézia legnagyobb részét megnyervén, visszavonult; Mária Terézia, hogy egész erejével a francziák és bajorok ellen fordulhasson, a békét kénytelen volt elfogadni.

1744—45. **A második sziléziai háborút** Frigyes azon aggodalom folytán indította meg, hogy az 1743-iki diadalmas hadjáratban győztes Ausztria Sziléziát ismét visszafoglalja; ezt megelőzendő, *1744 augusztus* havában egy 80,000 főnyi sereggel benyomúlt Csehországba, elfoglalta Prágát s vele majd egész Csehországot.

Mária Terézia **Lothringeni Károly** seregét a Rajna mellől visszahíván, Frigyes ellen alkalmazta; Károly herczeg és *Traun* tábornagy együttes törekvésének sikerült Frigyes csapatait nemcsak Csehországból kiűzni, de sőt még Szilézia legnagyobb részét is visszafoglalni.

Az *1745-iki hadjáratban* azonban az ügy rosszabbra fordúlt;
Hohenfriedberg. Soor. Hennersdorf. Kesselsdorf. Lothringeni Károly előbb **Hohenfriedbergnél** (junius 4-én), majd **Soornál**, Trautenau mellett (szept. 30-án), a szászok pedig **Hennersdorfnál** (november 30-án) és **Kesselsdorfnál** (deczember 15-én) megveretvén, Frigyes ismét a helyzet ura lett, s a deczember 25-én kötött *drezdai békében* Szilézia birtokában újra megerősíttetett.

A hétéves háború

1756. A *harmadik sziléziai*, vagy a *hétéves háború*, melynek czélja osztrák részről Szilézia visszavétele volt, a Francziaországgal és Szászországgal kötendő hármas szövetség érvénybe lépése s a készületek befejezése után lett volna megindítandó. Frigyes azonban e tervekről tudomást nyervén, Angliával szövetkezett és *1756 szeptember* havában egy 60,000 főnyi sereggel a teljesen készületlen Szászországra tört, elfoglalta Drezdát s azután a **Königstein**
Königstein.

és **Pirna** közti táborban álló 17,000 főnyi szász sereget körülkerítette; Ausztria Browne tábornagy alatt egy hadsereget küldött a szászok segítségére, de Frigyes serege egy részével annak útját elállotta s **Lovositznál** csatára kényszerítvén (október 1-én), az Éger folyó mögé visszanyomta; erre a szász hadsereg október 15-én megadta magát s az első hadjárat véget ért. 1756. Pirna. Lovositz.

Az 1757-ik évi hadjárat. Az 1757-ik évi hadjárat a sziléziai háborúknak úgy hadtörténelmi, mint hadművészeti szempontból legkiválóbb része, miért is e hadjáratot, s kivált annak a kolini csatáig terjedő részét külön és kissé bővebben tárgyaljuk. 1757.

A hadjárat bevezetése. Mária Terézia szövetségesei még az 1757-ik év kezdetén sem valának azon helyzetben, hogy hadaikkal rögtön támogatására siessenek, minek folytán Ausztria a hadjárat elején magára maradt. Frigyes hadműveleti terve e körülményen alapúlt; ő ugyanis a Csehországban álló osztrák sereget gyors előnyomulással megtámadni s egy döntő ütközetben megverni szándékozott, hogy azután egész erővel a közeledő szövetséges hadak egyike vagy másika ellen fordulhasson s azokat, ha lehetséges, egyenkint megverje. E czélból a határon négy oszlopban 110,000 főt, látszólag védőfölállításban helyezett el, melyek azonban (előbb kettenkint egyesülve) mindannyian Prága felé voltak menendők, hogy ott egyesülve, az osztrák sereget döntő csatára kényszerítsék.

Az osztrák hadműveleti terv, melyet a sereg fővezére, Browne tábornagy készített, szintén támadó volt, s a sereg Browne által majdnem ugyanoly módon állíttatott föl, úgy hogy minden porosz oszloppal egy osztrák oszlop állott szemben; ámde a Hofkriegsrath ezzel nem értett egyet; a fővezérlet **Lothringeni Károly** herczegre ruháztatott s a hadműveleti terv olykép módosíttatott, hogy a sereg mindaddig védelemre szorítkozzék, míg a szövetséges hadak megérkeznek, hogy azután minden oldalról s egyesült erővel lehessen Poroszországra rohanni; a sereg fölállítása azonban a megváltozott terv daczára is meghagyatott.

Haderők: Osztrákok: az osztrák hadsereg teljes létszáma az 1757. év kezdetén mintegy 200,000 főre ment (a helyőrségekkel együtt), melyből Cseh-, Morvaországban és Sziléziában mintegy 130,000 fő állott és pedig 108 gyalogzászlóalj és 119 gránátos

1757. század = 92,000 fő, 255 lovas század 38,000 lovas és 226 löveg. Ausztria *szövetségesei* igen tetemes segélyt igértek; így Franczia-ország 100,000 főt, Oroszország 80,000 főt, a német rendek 30,000 és a svédek 25,000 főt; de e segélyhadak oly későn mozdúl-tak meg, hogy Ausztria a hadjárat első felében magára volt hagyatva. *Poroszok.* A porosz hadsereg a hadjárat elején új alakulások s létszámfölemelések folytán szintén igen jelentékeny volt s mint-egy 210,000-főre becsültetett; ebből a támadó hadműveletekre 120,000 fő volt szánva, a többi védelmi czélokra szolgált; a működő hadseregből 110,000 fő Szászországban és Sziléziában a cseh határhegység közelében állott. A fővezérletet maga a király, **II. Frigyes** vitte.

Az első hadmüveletek a prágai csatáig. Frigyes oszlopai közül a Schwerin tábornagy alatt álló két oszlop április 18-án indúlt meg sziléziai fölállításából s a trautenaui és nachodi szoros-okon átvonulva, Königinhofnál egyesült, hogy azután Jitschin és az Iser felé tartson; a Serbelloni s később Piccolomini alatt a felső Elbánál álló oszlop mitsem tett arra, hogy akár Schwerin egyesü-lését, akár előnyomulását megakadályozza. A többi oszlopok mind-annyian április 20-án indultak meg. Dessau, hogy az osztrákok figyelmét magára vonja, Zwickauból Éger felé nyomult be Cseh-országba; Ahremberg ennélfogva Égernél vonta össze csapatait. Mihelyt ez megtörtént, Dessau, irányát elhagyva, északkeletnek tartott, hogy Komotau és Brüx irányában végrehajtott oldalmenet-tel a Peterswalde-Aussig-Lobositzon át akadálytalanul közeledő s a király által vezetett főseregggel egyesüljön, mi Laun-nál, az Éger völgyben tényleg meg is történt. Az egyesült sereg előbb az Éger völgyén keletnek tartva, Brown-t Budinról való visszavonulásra bírta, majd Prágának tartott. Browne időközben Ahremberg osz-lopát magához vonván, szintén Prágába vonúlt, s a Moldva jobb partjára ment át. Frigyes május 2-án ért Prága alá s azt nyugotról körülfogta.

Az összes oszlopok közül csupán a Zittauból bevonuló Bevern
Reichenberg. lőn föltartóztatva és pedig április 21-én, Königsegg **Reichenberg-nél** erős állásban levő csapatai által.

Königsegg jobb szárnya a posványos Neisse folyóra, bal szárnya a Jeschkenberg erdős oldalaira támaszkodott; a kö-

zépen lévő síkon állott az osztrák lovasság három harcz- 1757.
vonalban.

Bevern előbb a jobb szárny és a közép ellen intézett támadásokat, de ezek az ütegek és az erdőben álló gyalogság tüze miatt sikertelenek maradtak; ekkor a főtámadás ez erdős hegyoldal ellen intéztetett, s az hosszasabb küzdelem után elfoglaltatott; a poroszok ezáltal az osztrák fölállítás oldalába, sőt hátába is jutván, Königsegg elrendelte az oszlop visszavonulását Liebenauba. Az oszlop nehány napig itt maradt, de azután hallva, hogy a poroszok Jungbunzlaut, sőt egy különítménynyel már Turnaut is elfoglalták, Königsegg Weisswasser felé kitérve, Alt-Bunzlau és Brandeison át Prágába vonúlt.

A prágai csata. Frigyes időközben megtudta, hogy Serbelloni, illetőleg Piccolomini helyére Daun neveztetett ki, s hogy e hadtest, valamint a Morvaországban álló csapatok is parancsot kaptak, hogy **Prágába** menjenek, hol a főparancsnokságot április Prága.
29-én Lothringeni Károly herczeg vette át; ennélfogva elhatározta, hogy a prágai sereget még Daun megérkezése előtt megtámadja.

E végből 22,000 embert Keith tábornagy és Dessau herczeg alatt a Moldva bal partján hagyva 26,000 emberrel (20 zászlóalj és 40 lovas-század) átkelt a jobb partra, hova Schwerin serege (44 zászlóalj és 88 lovas-század) csatlakozandó volt.

Az osztrák 70,000 főre menő sereg a Prágától keletre elterülő, északon magasabb és meredekebb, dél felé azonban mindinkább ellapúló magaslatok alján foglalt állást; a bal szárny, a Ziska-hegy alatt egész a Moldváig, s másrészt egész Hloupetinig terjedt, hol a fölállítás közepe volt s két harczvonalat képezett, arczczal északnak; e szárnyat maga Lothringeni Károly vezényelte; Hloupetinnél a fölállítás megtört s a tovább, egész Sterboholyig, terjedő jobb szárny keleti arczvonallal bírt; e szárny négy harczvonalban állott s Browne által vezettetett; a harmadik és negyedik harczvonal azonban Ahremberg külön parancsnoksága alá helyeztetett s tartalékot képezett. Ezenkívül, tehát körülbelül Sterboholy és Hostiwarz közt, állott a hadsereg Hadik tábornok által vezetett egész lovassága.

Az arczot észak és kelet felé a Keige melletti tavak iszapos medrű és a magaslatok felé meredek partokkal biró lefolyása védte

1757. és határolta; ezenfelül az arczvonal mentén, különösen kelet felé lövegállások voltak készítve, s ezek erősen fölszerelve készen állottak. Sterboholytól délre nedves rét terült el, azután pedig a Wimbach patak következett, mely a már érintett magaslatokat dél felől határolta.

Frigyes május 5-én este a Podbab és Seltz közt vert hídon kelt át a Moldván és Schwerin seregével május 6-án reggel a híd és Tablitz közt elterülő síkon egyesült; a sereg azután oldalmenettel az osztrák csapatok bal szárnyával szemben fejlődött, a király pedig Schwerinnel az osztrák fölállítás körül kémszemlét tartott. A kémszemléből a király arról győződött meg, hogy az osztrák fölállítás bal szárnya és közepe megközelíthetlen, jobb szárnya ellenben sikerrel támadható meg; ennélfogva az oldalmenet az osztrák fölállítással párhuzamosan tovább folytattatott mindaddig, míg Schwerin seregének éle Sterboholyig ért; ekkor mindkét rész megállapodván, csatarendbe állott.

A támadást Winterfeldnek Sterboholy és Hostowitz-czal szemben álló hadosztálya kezdte meg, mely idő alatt a porosz lovasság 65 százada e hadosztály bal szárnyára, az osztrák-magyar lovassággal szemben vonult föl és Schöneich herczeg által háromszor rohamra vezényeltetett; Hadik tábornok azonban, ki az osztrák-magyar lovasságot vezette, mind a három rohamot fényesen visszautasította; Winterfeld szintén visszavettetvén, Sterboholy mögé volt kénytelen visszavonúlni.

Frigyes ekkor lovasságát még húsz századdal megerősíttette, Warnery ezredes pedig az osztrák-magyar lovasság jobb oldalába került; e kettős támadás által lovasságunk visszafordulásra kényszeríttetett; ugyanez időben Schwerin is újabb támadást intézett, mi végből a második harczvonalat is előre vonta; e támadás, bár maga Schwerin elesett, teljes sikert aratott; az osztrák gyalogság, miután vezére, Browne, egyik lába ellövetvén, sulyosan megsebesítve összerogyott, hátrált, miközben még saját lovasságával is összezavarodott; még tökéletesebb lőn a poroszok sikere azáltal, hogy Frigyes csapatai egy részével Hloupetinből az osztrák sereg kiálló szögletére heves támadást intézett, s így a két szárnyat egymástól elválasztotta. Ezután nagyobbszámú csapatokat és tűzérséget is vonván a megnyert magaslatokra, honnét az osztrák jobb

szárny arczvonalát hosszában lőhette, e szárnyat állása teljes 1757.
elhagyására s Zabiechlitz és Michle irányában való visszavonulásra bírta.

Lothringeni Károly az elkülönített bal szárnynyal egy ideig még tartotta magát, de azután Prága erődítményeibe vonúlt vissza, hol a porosz sereg által körülzároltatott. A megvert jobb szárny háborítás nélkül Beneschau felé menekült.

Az osztrákok vesztesége 13,500 fő, 1300 ló, s 60 löveg volt; a poroszok szintén 13,000 embert veszítettek.

A kolini csata. A Daun tábornagy vezérlete alatt álló fölmentő sereg május 6-án, a prágai csata napján, zömével Böhmisch-Brodig, elővédével Auvallig érkezett csak, s így a csatában már részt nem vehetett. E sereg feltartóztatására Frigyes Bevern herczeg alatt 22,000 embert küldött s azután Prágát körülzárolta, hogy a várost és a benne lévő 40,000 főnyi sereget éhség útján megadásra bírja, miközben a várost 50 nehéz lövegből és mozsárból lövette. Lothringeni Károly május 20-án egy sikertelen kirohanást intézett. Daun ez idő alatt mindent elkövetett, hogy seregét, mely a Beneschauból csatlakozókkal együtt is csak 35,000 főre ment, növelje; de csak junius 12-ike körül érezte magát elég erősnek az előnyomulásra, a midőn Bevern hadtestét visszanyomni kezdte.

Frigyes ekkor elhatározta, hogy Prága sorsát egy második csatában eldönti. E végből junius 14-én 12,000 emberrel Bevern seregéhez csatlakozott, hogy vele együtt a **Kolinnál** álló osztrák Kolin.
sereget megtámadja. A porosz sereg e szerint 34,000 emberből állott, közte 16,000 lovassal s 22 zászlóaljba és 116 lovas századba volt alakúlva. Daun serege 53,000 fő kivonuló létszámmal bírt, közte 18,000 lovassal; tagozása 51 zászlóalj, 42 gránátos század, 151 lovas század és 24 gránátos és karabélyos lovas-század.

Kolin Prágától nyolcz mértföldre keletre fekszik az Elba bal partján; a tulajdonképeni csatatér Kolin és Planian között a Petschwarez és a Radovestnitzi patak közt terül el, a prágai országúttól délre. Az osztrák sereg eredetileg ugyan a Városka és a Petschwarez patakok közt állott föl, midőn azonban Frigyes ez állásnak arczban és a bal szárnyban való megtámadhatlanságát látva, kelet felé húzódott, Daun is új fölállítást vett és pedig a Kolin és

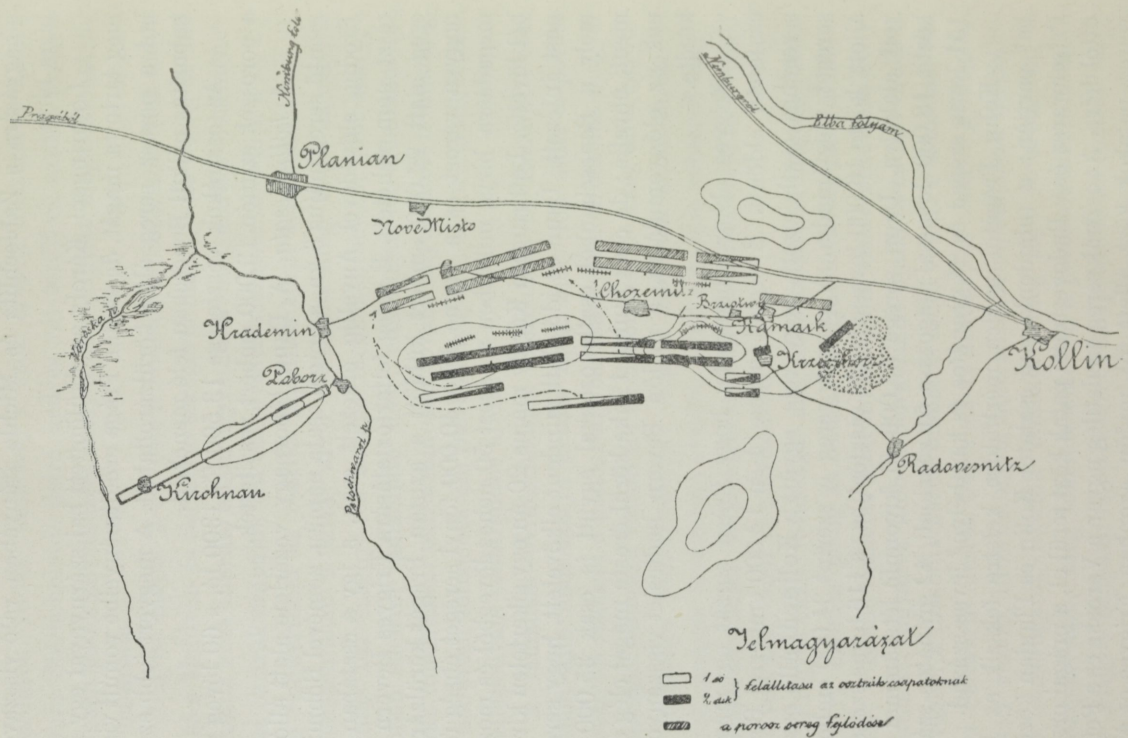

A kolini csata.
1757 junius 14-én.

Hrademin közt fekvő két magaslaton olykép, hogy jobb szárnya a Kamaiki hegyre, bal szárnya a Petschwarez patakra támaszkodott; az osztrák gyalogság zöme a két magaslaton volt, egy része pedig Krzechorz falut és az attól keletre fekvő erdőt is megszállta; a lovasság egy része a két emelkedés — tehát a gyalogsági szárnyak — közt, továbbá mint harmadik harczvonal a jobb és a bal szárny mögött, végre egy tetemes rész Nádasdy alatt, mint tartalék a közép mögött állott; a tüzérség az arczvonal előtt kedvező felállításokban volt elhelyezve. 1757.

A porosz sereg a vonalharczászat hadrendje szerint alakúlva, Kaurzimből, hol Frigyes serege Bevernnel egyesült, előbb északnak, majd látva, hogy az osztrák fölállítás sem a bal szárnyban, sem arczban meg nem támadható, Planiantól Kolin felé a prágai országút mentén haladt előre s igy az ellenséges hadsereggel szemben oldalmenetet hajtott végre. A sereg élén Hülsen tábornok hét zászlóaljból álló elővéd-dandára ment, ezt Ziethen követte 55 lovas-századdal, végre a főserég és a jobb szárny-lovasság következett. Az oldalmenet nyilvánvaló czélja az volt, hogy az osztrák sereg jobb oldala ellen átkaroló támadás intéztessék.

Az elővéd Ziethen lovas hadtestével a főserégét jóval megelőzte s már délelőtt 10 órakor az osztrák jobb szárny elé érkezvén a Krzeczhorz helységben és erdőben álló, majd az osztrák jobb szárny csapataival is, harczba bocsátkozott; Hülsen az érintett helyiségben és az erdőben lévő csapatokat ismételt támadás után elűzte ugyan s Ziethen a jobb szárny lovasságát visszavetette, a jobb szárny-gyalogság ellen azonban sem az egyik, sem a másik nem boldogúlt, részint mivel Daun e szárnyat folyton erősítette, részint pedig, mivel a tüzérség hatásos kartácstüze minden kísérletet meghiusított.

Már hat sikertelen támadás történt e szárnyon és a főserég még mindig nem érkezett támogatásra; ennek oka az volt, hogy Frigyes, midőn az általa vezetett bal szárnynyal Chozemitzel szembe ért, erős tüzbe jutván, megállapodott s a bal szárny előretolásával az osztrák fölállítás ellen előnyomúlt. A balra bekanyarodásnál azonban a csapatok annyira szétjutottak, hogy majd az egész második harczvonalat a hézagok kitöltésére kellett fölhasználni; az osztrák tüzérség a porosz csapatokat ez alatt folyton

1757. lőtte, mi folyton nagyobb zavart támasztott. E zavart fölhasználva, Daun a középen álló s Nostitz által vezényelt lovasságot támadásra indította, míg a bal szárnyon Nádasdy a tartalékkal, melyet a Stierenberg által vezényelt bal szárny lovassággal szaporított, Novi-Miestó irányában előre tört és 70—80 lovas századdal remek rohamot intézett a porosz jobb szárny ellen, mely e rohamot föltartóztatni képtelen lévén, azonnal hátrálni kezdett.

Hiába igyekezett Ziethen, hiába maga a király, ki a jobb szárnyról összeszedett lovasság egy részét személyesen vezette rohamra, az osztrák, illetőleg magyar lovasság rohamát föltartóztatni, s szétvert jobb szárnyát újra előre vezetni; ez oly tökéletesen meg volt verve, hogy csak a futás nyújtott menedéket.

A megvert porosz sereg Planian, majd Nimburg irányában futott vissza s a győzelem teljes volt. A porosz seregnek a hét órán át tartó küzdelem 14,000 emberbe, 1700 lóba, 45 lövegbe s 22 zászlóba került; az osztrák veszteség 8000 ember s 2800 ló volt. Daun a megvert sereget nem üldözte s csak lassan vonúlt Prága felé, hol junius 24-én a körülzárolás alól fölmentett sereggel egyesült, melylyel most összesen 100,000 fővel rendelkezett; Frigyes több helyen megállapodva, lassan vonúlt ki Csehországból.

Ezen, az osztrák-magyar hadseregre oly dicsőséges csatának — melynek emlékére a Mária Terézia-rend alapíttatott — vázlatát a 426-ik lapon foglalt rajz mutatja.

A Mária Terézia-rend legelső nagykeresztesei a kolini csata hősei: gróf *Daun* tábornagy és a magyar lovasság kitünő vezére, gróf *Nádasdy Ferencz* lovassági tábornok, valának.

A franciák főserege *D'Estrée* tábornagy alatt 100,000 fővel alakúlt meg s a *Cumberland* herczeg által vezetett angol sereget *Hastenbecknél* szétvervén (jul. 27-én), elfoglalta Hannovert, Braunschweigot és Hessent; egy másik franczia sereg *Soubise* herczeg alatt Szászország segélyére indúlt. Frigyes *Bevern* és *Winterfeld* tábornokokat állítván az osztrák sereggel szemben, maga a Soubise által vezetett franczia sereg ellen fordúlt s a franciáktól Erfurtot és Gothát szerencsésen visszafoglalván, egyelőre Erfurtban figyelő helyzetben maradt.

Itt vette a rémhírt, hogy magyar hadak **Hadik András** altábornagy alatt székvárosa Berlin ellen menetelnek. E hír igaz is

volt. Hadik ugyanis október 11-én 5100 főnyi csapattal, melyben 1100 magyar huszár és 2100 magyar gyalogos volt, Elsterswerdáról elindúlván, október 16-án **Berlinbe** érkezett, s míg *Újházy* ezredes vállalatát Frigyes ellen fedezte, a király székvárosát megtámadta, két zászlóaljnyi porosz helyőrségét szétverte és a várost, melyből a porosz királyné futva Spandauba menekült, 235,000 tallér erejéig megsarczolván, ép oly gyorsan, mint jött, visszatért. Hadik egész vesztesége 88 ember volt, ezek közt a derék *Babocsay* tábornok, ki a roham alkalmával elesett. Frigyes Dessaui Móricz herczeg gyalog és Seydlitz lovas hadtestével erőltetett menetekben sietett Berlin védelmére, de már későn érkezett s Hadik visszatérését sem volt képes megakadályozni. 1757. Berlin.

Boszúságát kitölthette azonban a francziákon és a német birodalmi seregen, melyek Soubise és Hildburghausen által vezetett egyesült hadát november 5-én *Rossbachnál* csúfosan megverte. Ezután Frigyes ismét Sziléziába tért vissza, hol időközben az osztrák hadak újabb eredményeket vívtak ki.

Gróf Nádasdy Ferencz ugyanis megvervén Winterfeld hadtestét **Moysnál** (szept. 7), ostrom alá fogta **Schweidnitz** várát s azt november 13-án megadásra kényszerítette, minek folytán Bevern **Boroszlóra** vonúlt vissza; itt Lothringen és Nádasdy által csatára kényszeríttetvén, november 22-én súlyos vereséget szenvedett s maga is fogságba került. Moys. Schweidnitz. Boroszló.

Frigyes Sziléziába érkezve, minden erejét az osztrák főssereg ellen egyesítette és a deczember 5-én vívott **Leuthen** melletti csatában Lothringent és Daunt meg is verte. Erre az osztrák-magyar hadak Csehországba vonúltak vissza és Szilézia, Schweidnitz kivételével ismét Frigyes kezébe került. Leuthen.

Az 1758—62-ik évi hadjáratok. A hadjáratot *1758-ban* Braunschweigi Ferdinánd kezdte meg az angol-hannoveri sereggel és a francziákat a *Crefeld* melletti csata (jun. 23) után egész a Rajnáig visszaszoritotta; de azután a második franczia sereg ellen védő harczot folytatott. 1758—62.

Frigyes hadműveletei első sorban **Schweidnitz** visszafoglalására, mi április 16-án sikerült és **Olmütz** ostromára szorítkoztak, de innét, miután ostromanyagát *Laudon* altábornagy **Domstadlnál** junius 30-án rajtaütéssel elfoglalta, visszanyomatott. Ekkor az Schweidnitz. Olmütz. Domstadl.

1758—62. oroszok ellen fordúlt, kiket a *Zorndorf* (2 mfld Küstrintől é.-k.) melletti döntő csatában visszavert (aug. 28-án); onnét Szász-
Hochkirch. országba visszatérve, Daun által **Hochkirchnél** rajtaütés útján megveretett (okt. 14 én). Frigyes ekkor Sziléziát tisztította meg az ellenséges csapatoktól, majd visszatérve Szászországba, Daun seregét Csehországba visszavonulásra kényszerítette s így az év végén ismét úgy Szilézia, mint Szászország birtokában maradt.

Kunnersdorf. *Az 1759-iki hadjárat* első nevezetesebb eseménye a **Kunnersdorf** (1 mfld Frankfurt a/O. K.) melletti csata augusztus 12-én, melyben Frigyes az egyesült osztrák-orosz sereggel szemben (Laudon és Soltikoff) oly nagy vereséget szenvedett, hogy Berlin védelmére kellett sietnie.

Szászországban egy Fink tábornok alatt álló 12,000 főnyi
Maxen. porosz sereg **Maxennél** (1 mfld Pirnától ny.) Daun serege által körülfogatván, megadásra kényszeríttetett; csak a nyugaton aratott Frigyes sikert, hol Braunschweigi Ferdinánd Broglio tábornagy franczia seregét *Mindennél* (Weser mellett) döntőleg megverte; Frigyes különben ez évben tisztán a védelemre volt utalva.

1760-ban a háború szintén a poroszok vereségével kezdődött, a mennyiben Fouqué hadteste *Landshutnál* (Lausitz) elfogatott; de a *Liegnitz* (Szászország) melletti döntő csata (aug. 18-án) visszaszerezte Sziléziát. Frigyes ekkor az osztrák és orosz csapatok által megszállt *Berlin* védelmére sietett, majd az ellenség elűzése után ismét Szászországba, melyet a Daun és Lascy fölött
Torgau. kivívott **Torgau** melletti csatában (nov. 3-án) ismét visszahódított.

Az *1761-ik* év Frigyesre nézve még veszedelmesebben kezdődött. Szászországot Daun foglalta el; Laudon Sziléziában haladt előre; Poroszország az oroszok, Lengyelország (Posen és Pomeránia) a svédek kezébe jutott; két franczia sereg, összesen 150,000 fővel, jött át a Rajnán; Spanyolország a coalitióhoz csatlakozott; Anglia megszüntette a segélypénzeket. Csak egy szerencséje volt Frigyesnek és ez a vezérek egyenetlensége volt; így az egész év tétlenül múlt el s Frigyes a legnagyobb veszélyből szerencsésen kimenekült.

Az *1762-ik* utolsó hadjáratban Frigyes helyzete az oroszoknak és svédeknek a szövetségtől való visszalépése folytán, nagyban javúlt. Frigyes mindenekelőtt Daun ellen fordúlt és seregét

Burkersdorfnál és *Reichenbachnál* (mindkettő Schweidnitz mellett) visszanyomta; Braunschweigi Ferdinánd a franczia hadakat visszatérésre bírta, a király elfoglalta ismét Schweidnitzet, testvére Henrik pedig *Freiberg* (Szászország) mellett döntő csatát nyert Hadik fölött (okt. 29-én). 1758—62.

Végre nov. 24-én fegyverszünet köttetett; ezt az 1763-ik év február 15-én kötött *hubertsburgi* béke követte, melylyel a hétéves háborúnak, a régi viszonyok megmaradásával, vége szakadt.

Az erdélyi oláh lázadás.

Az erdélyi oláh nép nem képezett — mint a magyar, székely és szász — külön nemzetet és semmiféle politikai jogokkal nem bírt, de sőt vallása, a görög nem egyesült, sem tartozott a törvényesen elismert, hanem csak a tűrt felekezetek közé. A teljesen szolgaságba sülyedt, elaljasodott, a műveltség legalsó fokán álló oláh nép nagy tömege mindazonáltal a politikai és vallási szabadság hiányát alig érezte, de annál inkább érezte ama súlyos terheket, melyeket jobbágyi állapota magával hozott; a földesúr önkényét, melynek védtelenül ki volt szolgáltatva, az inséget, a nyomort, melyben tengődött. Ily körülmények közt nem csoda, ha az oláh nép, József császár emberbaráti érzelmeiről, a nemesség kiváltságainak némely részben való megszüntetéséről hallva, a maga sorsának is javulását, a jobbágyságnak megszünését és az oláh népnek az ország többi lakosaival egyenlő jogokban való részesítését remélte. Midőn azonban mind e változások be nem következtek, de sőt a zalatnai kincstári uradalom jobbágyai, midőn sérelmeikről panaszt tennének, ezek orvoslása helyett súlyos büntetésekkel sújtattak, forrongás támadt, mely némely izgatók, nevezetesen *Ursz Miklós*, másnéven **Hóra**, **Kloska** János és **Krizsán** György által folyton élesztve, lázadásban tört ki. 1784—85.

Hóra és társai elhitették a szegény néppel, hogy a császár a nép állapotának javítására már több rendeletet adott ki, de azokat az urak és nemesek végrehajtani nem engedik, majd ismét azon hír terjedt el, hogy a császár az urakra és nemességre megharagudván, az oláh népnek a szolgaság alól való fölmentését Hórára

1784—85. bízta s neki meghagyta, hogy az urakat és nemeseket az oláhok segitségével fenyítse meg, írtsa ki.

Midőn Hóra 1784 október 31-én Nyirfalván gyűlést tartott, oda nagy tömeg csődült, mely Hóra és társai szavait vakon hitte; innét az oláhok Káposztafalvára mentek, hol újabb néptömeg csatlakozott hozzájuk. Hollaky, Zaránd megye alispánja, a nyirfalvi gyűlésről hírt kapva, oda sietett; az oláhok azonban már ekkor Káposztafalván voltak, hova az alispán Gál és Naláczy szolgabirákat küldte. Ezek éjjel Káposztafalvára érve, Krizsánt azonnal elfogták, de a zajra összefutott nép Krizsánt kiszabadította, a szolgabirákat pedig agyonverte.

Ez indította meg a lázadást. A vértől feldühödött tömeg november 2-án Körösfalvára, másnap Kriscsórba ment, hol a földesúri családot, a ref. lelkészt és családját, a szolgabirót kegyetlenül agyonverte, itt 18, a szomszéd Bródban 13 embert gyilkoltak le, november 3-án N.-Ribiczén már 42 személy gyilkoltatott le; rövid napok alatt pedig a most már föltartóztathatlan vérszomjas tömeg pusztitásaként 80 helységben 232 nemesi udvarház volt romban, lakói pedig — ha idejekorán el nem menekültek — lemészárolva.

Báró Bruckenthal kormányzó és Preiss altábornagy küldtek ugyan ki csapatokat, de hallatlan korlátoltságukban csak *nézőknek*, a fegyver használatát a csapatoknak megtiltván. Ez az oláhokat még jobban fölbátorította, mert hisz e bárgyú rendszabályban Hóra és társai hazugságát, hogy a császár nekik a gyilkolásra szabad kezet adott, megerősítve látták s a lázadás, gyilkolás rohamosan terjedt. A vérben gázoló tömeg száma 15,000-re emelkedett, s most már várakra is támadt.

Abrudbánya. Déva. November 4-én Krizsán megrohanta **Abrudbányát**, azt földúlta s magyar lakosait legyilkolta, november 7-én **Dévát** rohanták meg az oláhok. De ekkor már a nemesség és a lakosság, látva hogy a katonaság által nem oltalmaztatik, maga ragadt fegyvert s Zeyk János hunyadmegyei alispán vezetése alatt a támadást visszaverte, mi közben 70 oláh elesett, az elfogott 44 pedig rögtönítélő birósági eljárással nyomban kivégeztetett. Ennek daczára földúlattak még Offenbánya, Szolcsva, Toroczkó, Igenpatak, Alvincz, Borberek s számos más község.

Bruckenthal mindennek daczára tartózkodott az erőszakos

beavatkozástól s a főczinkosok fejére 20 frt díjat tűzvén és Schultz alezredes alatt mintegy 1/2 század székely huszárt kirendelvén, ezzel eleget vélt tenni. Schultz a már 30,000 főre szaporodott oláhsággal nem végezhetvén, alkudozni kezdett. Ámde most már Hóra független oláh fejedelemségről álmodozott, Hunyad- és Zaránd-megyét hívei közt fölosztá, a királyi épületeket és a körösbányai állami pénztárt kirabolván, nekik kincseket osztogatott, minek folytán a nép valóban oly tisztelettel környezé, mely csak fejedelmeket illet meg. 1784—85.

Végre maga a császár lépett közbe. Preiss altábornagy helyett Erdély parancsnokául Fabris altábornagyot nevezvén ki, ez megfelelő számú csapatot alkalmazott, Hóra fejére pedig 300 arany díjat tűzött.

Hóra és tábora mind szorosabban körülfogatván, a hirdetett bűnbocsánatot a tömeg legnagyobb része elfogadta s az oláh tábor rövid napok múlva föloszlott; csak Hóra, Kloska és Krizsán, kik kegyelmet nem remélhettek, bújdostak tovább a hegyek közt. De Kray székely alezredes, a későbbi hadvezér, kikutatta őket a havasokban és 1785 január 1-én mindhármat elfogta. Hóra és Kloska kerékbe törettek, Krizsán ellenben, magát börtönében fölakasztván, a büntető igazságszolgáltatás kezét kikerülte.

Az esztelen lázadásnak 4000 magyar úr és nemes esett áldozatúl, míg az oláhok közül alig esett el több 1500-nál.

József császár ezután bocsátá ki az 1785 augusztus 21-én kelt s a jobbágyviszonyok rendezését czélzó rendeletét, mely a jobbágyság sorsán tényleg sokat könnyített.

II. József török háborúja.

A háború okai. József császár az aldunai kereskedelem szabadságát mindinkább korlátozó török kormány ellenében ingerült levén, az orosz czárnő II. Katalin ajánlatát, hogy a török ellen vele szövetséget kössön, szívesen elfogadta, remélvén, hogy e háborúban Nándorfehérvárt és vele Bosznia, Szerbia és Oláhországnak azelőtt a magyar koronához tartozott részeit visszaszerezheti. A háború nem soká váratott magára, mert Abdul Hamid szultán, 1787.

1787. a Krim-félszigetnek az oroszok által történt elfoglalása és az itt volt tatár állam megsemmisítése, valamint más okok miatt is 1787 augusztus 24-én Oroszországnak hadat izent.

Hadi tervek. A császár a hadi készülődéseket nagy erélylyel hatotta végre s a futaki és zimonyi táborokban már 1787 végével tekintélyes számú hadak állottak.

A hadműveletek kedvező bevezetésekép a császár az 1687-ik év deczember 2-ára következő éjjelen kísérletet tétetett arra, hogy a töröktől **Nándorfehérvárt** rajtaütés útján elfoglalja. A kísérlet azonban állítólag a nagy köd, de valóságban talán a vállalkozók gyámoltalansága miatt kudarczot vallott; egy második hasonló kísérletet már a törökök készültsége hiusított meg. A hadjárat maga a következő évre halasztatott.

Nándorfehérvár.

Azon haderőkön kívül, melyeket a császár a kétes magatartást tanusító poroszok megfigyelése végett Cseh- és Morvaországban hagyni kényszerült, minden egyéb hadak a török háborúra készíttettek elő, minek folytán az év elején egy hatalmas, 250,000 főt meghaladó sereg, melyben 42,000 magyar volt, állott a császár rendelkezésére.

Ennek fele, 57 gyalog zászlóalj és 44 lovas osztály, mint fősereg **II. József** császár és **Lacy** tábornagy vezetése alatt volt működendő és a futaki és zimonyi táborokban állott. Másik fele *öt hadtestet* alkotott s következőkép állott készültségben: *De vins*, később *Lichtenstein* altábornagy, 17 zászlóalj, két lovas osztály Horvátországban, *Mittrovszky* altábornagy 12 zászlóalj Szlavoniában, *Wartensleben* altábornagy hét zászlóalj, hat lovas osztály a temesi bánságban, *Fabris* altábornagy 12 zászlóalj, 11 lovas osztály Erdélyben, végre *Coburg* lov. tábornok hét zászlóalj és hat lovas osztály Galicziában.

A megállapított hadi terv szerint a fősereg mindenekelőtt Nándorfehérvárt volt ostromlandó s ennek eleste után s reá támaszkodva a netán közeledő török sereget volt leküzdendő; a horvát-szlavon hadtestek Boszniába kellett hogy benyomúljanak, a galicziai hadtest az oroszokkal az érintkezést fölkeresvén, ezekkel párhuzamosan Erdélybe, majd az erdélyi és bánsági hadtesttel Viddin ellen volt működendő.

1788. **Az 1788-ik évi hadjárat.** A hadizenetet a császár Kon-

stantinápolyban 1788 február 9-én adatá át s az ellenségeskedések még e napon megkezdődtek. 1788.

Nevezetesen a horvát hadtest megtámadtatá **Dubiczát** még február 9-én, de eredmény nélkül; február 12-én a jelentéktelen **Drezsnik** bevétetett, a **Novi** ellen szintén február 9-én végrehajtott támadás azonban ép úgy, mint a dubiczai, kudarczot vallott, nemkülönben a szlavon hadtestnek **Török-Gradiska** elleni vállalata is. A bánsági hadtestnél Papilla tábornok megvette febr. 9-én **Orsovát**, melyet a törökök megszállva tartottak. Ezután a Száva mentén és a bánsági hadtestnél csak jelentéktelen csatározások mentek végbe, melyeknél a császári csapatok csupán védekezésre szorítkoztak. Hasonló volt a viszony az erdélyi hadtestnél, mely a határszorosokat tartotta megszállva; ez utóbbinak harczaiból fölemlítendők a **Vulkán** szoros védelme márczius 21-én, továbbá a **Sinaia** kolostor megvédelmezése márczius 28-án a székelyek által, kik bár csak 300-an voltak, a török nagy erővel végrehajtott támadását visszaverték; az ütközet után 400 török holttest feküdt a kolostor előtt, míg a székelyek 60 főt vesztettek. Dubicza. Drezsnik. Novi. T.-Gradiska. Orsova. Vulkán. Sinaia.

A főserég tétlenül állott s csak midőn a császár márczius végével a táborba érkezett, mozdult meg akként, hogy az egész erő Zimonynál egyesült, s Bezsanja mellett a Duna és Száva közt töltés építésébe fogott. Az időt kitöltendő, a császár a szlavoniai hadtesttel ostrom alá fogta **Szabácsot**, mely négy nap múlva, április 24-én meghódolt. Ezután úgy a főserég, mint a szlavon hadtest körletében hónapokon át tartó nyugalom következett. Szabács.

A horvát hadtestnél Lichtenstein április 25-én újból rohamot intézett **Dubicza** ellen; de nemcsak hogy a nagy veszteségekkel végrehajtott roham kudarczot vallott, hanem az ostromlók még egy fölmentő török hadosztály által is megtámadtattak, miközben a császáriak újabb veszteségeket szenvedvén, az ostrommal föl kellett hagyni s Lichtenstein az Unna mögé vonúlt. Ezután ismét kisebb, jelentéktelen csatározások folytak. Dubicza.

A törökök, kik mindez ideig Nándorfehérvár ostromát várták, főerejükkel Viddin és Kladova közt állottak. Midőn azonban **Juszuf** pasa nagyvezír látta, hogy a császári főserég tétlenül marad Zimonynál, a kezdeményezést ő ragadta meg. Augusztus 7-én Kladovánál 70,000 fővel a Dunán átkelvén, Papilla tábornok

1788. Orsova. **Orsovánál** álló dandárát szétverte, mire az ágyúit ott hagyva, futva menekült Mehádiára, hol a bánsági hadtest zöme elsánczolt táborban állott. Augusztus 10-én megtámadták a törökök *Stein* őrnagynak a **Pescabara** vagy **Veterani-barlangban** álló különítményét, mely bár ekkor 400 főt veszített, a barlangot a hó végéig mégis tovább védelmezte, s csak augusztus 30-án adta föl. A török fősereg elővéde ez idő alatt, augusztus 17-én a bánsági hadtest **Mehádia** előtt, *Lazu-Marénál* levő erődített állását támadta meg; kevés napok múlva megérkezett az ellenséges főerő is és újabb támadásaival végre Wartensleben altábornagyot augusztus 27-én az erődített állás elhagyására és Karánsebes irányában való visszavonulásra kényszerítette, mi közben a császáriak a török tűzérség részéről tetemes veszteségeket szenvedtek.

Pescabara. Veterani-barlang. Mehádia.

A császár a törökök első mozdulatainak hírére a sereg felét Gemmingen táborszernagy alatt Zimonynál hagyva, azonnal megindúlt Wartensleben támogatására, de vele csak szeptember 4-én egyesülhetett s az egész erő már ekkor, a seregben dúlt betegségek következtében, alig volt több 30,000 főnél. A bánáti hadtest ekkor Fényesnél, a császár által vezetett főcsapat Szlatinánál állott s ez állásában ismét tétlenül maradt egész szeptember 20-áig. Ekkor vette a császár a jelentést, hogy szeptember 15-én egy török hadtest a **Vulkán** szorost bevette és most Hátszegen és a Vaskapun át a császáriak hátába készül törni. A császár nem ugyan azért, hogy a Vaskapu felől jövő törököket megtámadja, hanem csupán azért, hogy visszavonulása a törökök által el ne vágassék, azonnal elrendelte a visszavonulást, mely még az éj folyamán megkezdetett.

Vulkán.

Az éjjeli menet alatt azonban a hátvédnél, a bánsági hadtestnél, azon hír terjedt el, hogy a törökök támadnak, mire a fegyelmében és összetartásában már úgy is erősen megingott csapatok veszett futásban *egymásba ütköztek s egymást támadták meg.* Hiába álltak a tábornokok, hiába maga a császár a futamlók elé, a hajmeresztő zűrzavarban szóra senki sem hallgatott, a menekülők magukkal ragadták magát a császárt is, s a tévedés csak a hajnal hasadtával derült föl. De ezen sereggel nem lehetett már többé megállani, még kevésbbé az ellenséget megtámadni s a visszavonulás egész Lugosig folytattatott.

A császár ezután, mivel a török Mehádiára visszatért, csak 1788.
Wartensleben hadtestét hagyta Lugosnál, a főcsapattal pedig
Zimonyba tért vissza, hova október 27-én érkezett meg.

A fősereg hadműveletei ezzel véget értek.

A horvát hadtestnél ez idő alatt megérkezett az eddig mellőzött, de most a sereg jobb szárnyának parancsnokává kinevezett **Laudon** tábornagy, ki **Dubicza** ostromát ujból fölvette, a közelében levő török hadosztályt visszanyomta s Dubiczát végre augusztus 26-án elfoglalta. Laudon ezután **Novi**-t fogta ostrom alá s a várat tizenkét napi ostrom után október 3-án rohammal bevette. A jeles vezér ezután még Gradiskát akarta megvenni, de ebben a kedvezőtlen időjárás megakadályozta. Dubicza. Novi.

József császár november 18-án elhagyta a tábort, betegen, megtörve; a parancsnokul Zimonyban visszahagyott Kinsky lov. tábornok ezután a belgrádi török kormányzóval a tél tartamára fegyverszünetet kötött, mire az ellenségeskedések az egész vonalon megszüntek.

Még csak *Coburg* galicziai hadtestéről kell megemlítenünk, hogy az ápril 19-én megszállta **Jászvásárt**, az oroszok által azonban csak gyöngén támogattatott. Julius 2-án mégis körülzárta **Chotim** várát s azt Szuworow orosz hadosztályával együtt szeptember 19-én megadásra kényszerítette. Az erdélyi hadtestből *Splényi* altábornagy hadosztálya nyomúlt be Moldvába, a törökökkel október 13-án és 14-én a **Trotusu** patak mellett és **Adsudnál** szerencsés harczokat folytatott, de azután a hadtestparancsnokság rendeletére Erdélybe visszatért. Jászváros. Chotim. Trotusu. Adsud.

Az oroszokkal való közreműködés, miután ezek a svédek által megtámadtattak, elmaradt és a 1/4 milliónyi gyönyörű császári sereg, a gyámoltalan vezetés miatt az időt hiába elfecsérelvén, semmiféle számbavehető eredményt kivívni nem tudott.

Az 1789-ik évi hadjárat. Lacy tábornagy, József császár személyes barátja, kétségtelenül jeles seregszervező volt, de a hadvezérlethez, mint azt az 1788-ik évi hadjárat megmutatta, nem értett. Elég belátása volt arra, hogy a fővezérletre ujból ne vállalkozzék s e feladatot betegség ürügye alatt magától elhárította. A császár most az udvari haditanács elnökét, futaki **Hadik András** tábornagyot bizta meg a fősereg vezérletével; Hadik, a hétéves 1789.

1789. háború hírneves vezére azonban már 78 éves öreg ember volt s bizony alig volt fővezérletre való.

A hadi erők még mindig négy csoportban valának:

A főserég, *Hadik* alatt, állott a szerémségi és bánáti hadtestből, *Kinsky* és *Clerfait* hadtesteiből, összesen 57 zászlóalj és 97 lovas század;

Laudon tábornagy horvát és szlavon hadtestéből, *De Vins* és *Mittrovsky*, 61 zászlóalj és 30 lovas század;

Hohenlohe erdélyi hadtestéből, 18 zászlóalj és 28 lovas század; végre *Coburg Josias* moldvai hadtestéből, 10 zászlóalj és 24 lovas század.

A hadműveleteket kisebb harczok után, melyekben a császá-
Brcska. riak **Brcska** várát bevették, Laudon tábornagy kezdte meg, ostrom
T.-Gradiska. alá fogván junius 19-én **T.-Gradiskát**, melyet julius 9-én hatalmába is ejtett.

A bánáti hadtest körletében a törökök augusztus 4-én meg-
Mehádia. támadták *Vécsey* tábornok **Mehádián** álló hadosztályát. Vécsey a túlerő ellenében ügyes ellentámadással védekezett s a törököket vissza is nyomta, de két nappal később mégis kénytelen volt Teregovára hátrálni, hol a hadtest zöme állott. *Clerfait* táborszernagy támadásba menvén át, a törököket ismét Orsova felé visszanyomta. Augusztus 27-én azonban *Dsargadsi Mehemet* pasa a csá-
Mehádia. szároknak **Mehádiától** délre, a *Lazu-Mare*-n levő erődített állását újból megtámadta, de nagy veszteséggel, mely 1000 főt meghaladott, visszaveretett. A törökök Orsovára vonúltak vissza. Clerfait a nyert előnyöket nem aknázhatta ki, mert a fővezérlet által Nándorfehérvár alá hivatott.

A főserég ugyanis eddig tétlenül vesztegelt, mi a császárt arra indította, hogy Hadik tábornagyot, kinek Nándorfehérvár ostromára vonatkozó tervét különben sem fogadta el s ki egyébként folyton betegeskedett, a parancsnokságtól fölmentse s a fővezérletet **Laudon** tábornagyra ruházza. Laudon a horvát és szlavon hadtestek, továbbá Clerfait bánáti hadtestének nélkülözhető részeit ennek folytán szintén a főseregheż vonta, melynek vezérletét augusztus 17-én vette át. Azonnal hozzálátott a tábor-
Nándor-fehérvár. nagy **Nándorfehérvár** ostromához, melyet az előkészületek befejezése után szeptember 12-én kezdett meg. Szeptember 16-án

már hatalmas ütegek lőtték Nándorfehérvár erődítményeit, szeptember 30-án pedig a császári sereg rohamot intézett, mely a külvárosokat hatalmába adta. Most a vár még hatalmasabban lövettetvén, Oszmán pasa, a vár parancsnoka Nándorfehérvárt október 9-én megadni volt kénytelen. A várban 445 löveg és 6000 mázsa lőpor, a Dunán 65 hajó esett zsákmányul. 1789.

A következő napokban meghódolt a császáriaknak Szendrő (okt. 11.) és Pozsarevácz is.

Laudon ezután **Új-Orsova** ellen fordúlt, melynek ostromát azonban a kedvezőtlen időjárás miatt félbeszakítani volt kénytelen, ellenben elfoglalta a Duna jobb partján november 9-én **Kladovát** s visszaverte Kara Musztafa viddini pasának az év végén, deczember 29-én **Kladova** visszavételét czélzó támadását. Uj-Orsova. Kladova. Kladova.

A főseregnek és a horvát hadtestnek kisebb részei behódították ez után még Boszniának és Szerbiának északi részét egész a Timok vonalig.

Nem kisebb jelentőségű volt az eredmény, melyet a moldvai és erdélyi hadtestek a keleten kivívtak.

A hadműveleteket itt a törökök kezdték, megtámadva április 14-én **Coburgnak** a Trotusu patak mentén elhelyezett és *Karacsay* ezredes parancsnoksága alatt álló cordonvonalát, visszanyomva 4000 lovassal a **Recheuci** mellett vívott ütközetben a magyar huszárokat; de öt nappal később Karacsay, gyalogság és tüzérség által támogatva, a **Vale seca** melletti állásban a törökök támadását fényesen visszaverte. Recheuci. Vale seca.

Még előnyösebbek lettek a viszonyok, midőn az orosz seregtestek az osztrákokhoz jobban közeledtek s a Coburggal közvetlen érintkező hadosztály parancsnokságát az erélyes **Szuvorov** altábornagy vette át. Julius 28-án ezzel egyesülve, megtámadták a szövetségesek julius 31-én a törökök előhadát **Vodu Turkuluj** mellett, augusztus 1-én pedig az oláh vajda 30,000 főnyi török-oláh seregét **Foksány** mellett s fölötte diadalt arattak, melyben az ellenség 1100 embert, 10 ágyút és 16 zászlót vesztett. Vodu Turkuluj. Foksány.

Szeptember közepén **Hasszán** pasa nagyvezír 90,000 főnyi serege közeledett, hogy a foksányi vereséget helyreüsse. De Coburg a Galacz felé már útban levő Szuvorovval gyorsan egyesülvén,

1789. bár seregük alig volt több 25,000-nél, a török sereget szeptember
Martinesti. 22-én **Martinesti** mellett megtámadták és tíz óráig tartó heves küzdelem után megverték. A törökökből 5100 fő maradt a csatatéren, tömérdek veszett a Rimnik folyóban, 100 zászló, 71 ágyú, 6 mozsár, 2000 szekér stb. esett zsákmányul; a szövetségesek mintegy 5—600 főt vesztettek.

A magyarok közül e harczokban különösen kitüntek: Splényi tábornok, Karacsay, Horváth, Mészáros, Képíró, Blaskovich, Szentiványi, Eötvös, Bezerédy s más magyar főtisztek.

A győzők előtt nyitva állott most egész Oláhország, de Szuvorov ismét elhívatott s így Coburg kénytelen volt csapatait Foksány és Román közt téli szállásokba rendelni. De még ennek végrehajtása előtt parancsot kapott Coburg Laudontól, hogy Oláhországba mégis benyomuljon. Coburg ennek folytán tovább
Bukarest. előnyomult és november 10-én **Bukarestet** megszállván, a téli szállásokat itt vette.

Erdélyben Hohenlohe a szorosok védelmére szorítkozott;
Predeál. visszaverte julius 15-én a törököket **Predeálnál**, augusztus 3-án
Bodza. pedig 8000 török támadását a **Bodza** szorosnál; október 8-án
Vulkán. végre egy török hadosztályt vert meg a **Vulkán** szoros közelében, mire a határokon nyugalom állott be.

1790. **Az 1790-ik évi hadjárat.** Miután a lefolyt hadjáratban nemcsak a császáriak, de az oroszok is jelentékeny eredményeket vívtak ki, a porta szükségkép kereste a békét, melytől különben Ausztria sem volt idegen, annál kevésbbé, mert a jövő tavaszra egy porosz-lengyel háború közel kilátásban vala. Ezt a török is tudta s az alkudozásokat ép ezen okból húztahalasztotta.

Az 1790-ik év február 20-án meghalt József császár, a felvilágosodott és nagylelkű fejedelem, kinek azonban az volt szerencsétlensége, hogy népeit akaratuk ellenére, erőszakos módon boldogítani akarta; e közben történeti jogaikat és alkotmányos szabadságukat lábbal taposván, végül megérte törekvései teljes kudarczát, s az általános forradalmat, mely Németalföldön máris kitört, Magyarországon pedig kitörőfélben volt, csak halála akadályozta meg.

Utóda II. Lipót mindenekelőtt a fenyegető porosz háborút

igyekezett elhárítani, de míg ezen fáradozott, a déli határokon a harczok megkezdődtek. 1790.

Miután Laudont még József császár a porosz határokra rendelte, a török háború lanyhán folyt és **Gyurgyevo** meghiusult ostromán, Clerfait **Kalafat** mellett junius 27-én kivívott győzelmén és **Cetin** bevételén kívül jelentékenyebb eseményeket föl nem mutat. Gyurgyevo. Kalafat. Cetin.

September 23-án Gyurgyevóban fegyverszünet köttetett, a béke pedig 1791 augusztus 21-én Szisztovában. E békében Ausztria összes hódításait, tehát Nándorfehérvárt is a töröknek visszaadta. Az egész három évi háború tehát, mely sok ezernyi emberéletet és megszámlálhatlan milliókat emésztett föl, nem volt egyébb, mint egy autokrata fejedelem kedvtelése.

XVI. FEJEZET.

A FRANCZIA HÁBORÚK IDŐSZAKA.

Források: *Kézikönyvek:* Mint a XV. fejezetben; továbbá: Rónai Horváth Jenő: Az ujabbkori hadviselés történelme; u. az. Az egyetemes hadtörténelem vázlata. *Kútfők, monográfiák.* Kútfőszerű munka vagy monográfia a magyar irodalomban nagyon kevés van. s ez is inkább politikai, semmint katonai természetű; német és franczia katonai munka ellenben, úgy általános t. i. az egész időszakra kiterjedő, mint minden egyes hadjáratra nézve külön-külön tömérdek van, úgy hogy azok föl nem sorolhatók; de ez nem is szükséges, mert minden katonai könyvtárban az ily munkák bőségesen vannak. Mi tehát itt csak néhányat említünk fel: Angeli, Erzherzog Karl als Feldherr und Organisator; Angeli, Illustrirte Geschichte der k. u. k. Armee; Galitzin, Allgemeine Kriegsgeschichte; Horsetzky, Kriegsgeschichtliche Übersicht der Feldzüge der letzten 100 Jahre; Rüstow, Die Feldherrnkunst; Geschichte der Kriege in Europa; Schels, Kriegsgeschichte der Oesterreicher; Krones és Wertheimer munkái stb. Thiers, Histoire du consulat et de l'empire, Lanfray, Histoire de Napoleon stb. Minden hadjáratnak ezenkívül *külön irodalma* van. *Értekezések*: Ezek száma a német és franczia irodalomban roppant nagy, bizonyára több ezerre rúg. Magyar katonai értekezések a Hadtörténelmi Közleményekben és a Ludovika Akadémia Közlönyében szintén nagy számmal találhatók: Így: Gömöry, Magyarország ereje az 1792—1815. évi hadjáratokban; Ugyanaz. A magyar nemesi fölkelés; Ugyanaz. Az 1809. évi insurrectio; Jakab E. Az erdélyi nemesi fölkelés 1809-ben; Széchy és Schikovszky munkái a pozsonyi hídfő védelmezéséről; Rónai Horváth Jenő több értekezése; Bodnár István: A győri csata stb.

A szilézíai háborúk lezajlása után, egész a franczia forradalom kitöréséig, Európa nyugati részén béke uralkodott s csak keleten foglalkoztatták a török elleni küzdelmek az érdekelt hatalmakat. A franczia forradalom azonban, mely romboló erejével

minden állami és társadalmi rendet felforgatott, nem soká maradt Francziaország határai közt, hanem csakhamar vérbe és lángba borította egész Európát, az államok és népek egy negyedszázadot meghaladó küzdelmét idézvén elő, mely csak akkor szünt meg, midőn Európa teljesen kimerülve levén, a fegyvert letenni kényszerűlve volt.

A franczia háborúk időszaka hadművészeti szempontból a világtörténelem legérdekesebb, legtanulságosabb időszakai közé tartozik, mert itt vettetnek meg a modern hadművészet alapjai, melyeken mai tudásunk is fölépült.

E háborúkban Ausztriának jelentékeny része volt; de e háborúk is azok közé tartoznak, melyek nem Magyarország, hanem a monarchia érdekében viseltettek s azok hullámai Magyarország területét csak két izben, 1805-ben és 1809-ben érintették. Azok lefolyásáról tehát szintén inkább csak vázlatot adunk, mely csak itt-ott, a monarchia létét, vagy Magyarország érdekeit különösen fenyegető esetekben bővül ki.

A franczia háborúk, melyek 1792-től 1815-ig tartottak, következőkép csoportosíthatók:

a) A franczia forradalmi háborúk, 1792—1795.

b) A franczia köztársaság elleni háborúk, 1796—1800.

c) A Napoleon elleni háborúk, 1805—1815.

A franczia forradalmi háborúk.

A franczia forradalmi háborúk kitörésének közvetlen okait a következőkben adjuk:

Francziaország viszonyai XVI-ik Lajos gyönge kormánya alatt mind rosszabbra fordúltak. A rendeknek 1789 május 5-ére Versaillesbe összehívott gyűlése, mely az ország zilált viszonyain tanácskozandó s annak anyagi helyzetén segítendő volt, a rend helyreállítása helyett a *nagy forradalom* kitörését eredményezte. A gyújtó anyag roppant mennyiségben volt összehalmozva, s csak a szikra hiányzott, mely az egész országot lángba borítsa. A középső osztály (tiers état) követeléseinek elvetése következtében az elégedetlenség egész erővel tört ki, s a mozgalom csakhamar oly

mérveket öltött, hogy annak elfojtására a különben is gyönge kormány képtelen volt.

Junius 17-én megalakúlt a *nemzetgyűlés*, mely Franczia-országot új alkotmánynyal kivánta ellátni. A király ellenszegűlt, de midőn a nép a párisi forradalommal és a *Bastille* lerombolásával felelt (jul. 14.), a határozatokat szentesítette. A királyság tekintélye egyre csökkent; október 5-én a nép Versaillesbe tódúlt s a királyt Párisba való költözésre kényszerítette. A főnemesség, sőt a királyi család tagjai is külföldre menekűltek, s a király, kinek távozása két izben erőszakosan meggátoltatott, teljesen a nemzetgyűlés és a nép hatalmába esett.

A külföld mindez ideig az eseményeket közönyösen nézte; de ekkor Ausztria és Poroszország uralkodói, részint azon aggodalomból, hogy a franczíaországi események saját államaikban is rendbontást idézhetnének elő, részint pedig az emigrált franczia herczegek és egyéb főnemesek buzdításait meghallgatva, Pillnitzben (Drezda mellett) 1791 augusztus havában tanácskozást tartottak arról, hogy a franczíaországi állapotok miként volnának ismét helyreállíthatók. E tanácskozás eredménye a híres *pillnitzi declaratió* volt, melyben II. Lipót mint német császár és II. Frigyes Vilmos porosz király a franczia népet a királyság és a rend helyreállítására szólították föl, ellenkező esetben háborúval fenyegetvén.

E fenyegetés a franczia köztársasági pártot rendkívűl fölizgatta s érte a királyt tevén felelőssé, XVI-ik Lajost fölhívta, miszerint Ausztriának hadat üzenjen; midőn a király ezt tenni vonakodott, a háborút Dumouriez hadügyminiszter ajánlatára II. Lipótnak, mint *Magyar- és Csehország királyának* s Franczia-ország ellenségének, 1792 április 20-án a törvényhozó nemzetgyűlés üzente meg.

Ausztria és Poroszország most egy szövetséges sereget indítottak Franczíaország ellen, melynek fővezére Braunschweig herczeg julius 25-én egy sértő nyilatkozatot *(a koblenczi manifestumot)* adott ki, mire a népdüh a Tuilleriák ostromával s XVI-ik Lajosnak és a királyi családnak a Temple-be hurczolásával felelt, s Franczíaországot *köztársasággá* nyilvánította.

A kormány egyidejűleg előkészületeket tett az ország védelmére s a hadsereget a határokra rendelte.

Az 1792-ik évi hadjárat. A megelőzőkben kifejtett okoknál fogva megindúlt háborúban a francziák a szövetségesek támadását meg akarván előzni, az osztrák Németalföldre betörést terveztek, melyre két hadsereg: az északi *Rochambeau* alatt, 35,000 fővel és a közép-hadsereg *Lafayette* alatt, 28,000 fővel, szerveztetett. Osztrák részen ez erő ellenében egyelőre csak mintegy 30,000 fő volt állítható, mely a *Szász-Tescheni* herczeg parancsnoksága alatt állott, de a cordon-rendszer elvei szerint az egész határon szétforgácsolva volt. 1792.

A francziák a támadást négy oszlopban hajtották végre, de az egyik közép oszlopot *Beaulieu* altábornagy visszaverte, mire a többi oszlop is visszavonúlt s a hadműveletekben e hadszínhelyen egyelőre szünet állott be.

A szövetségesek ezalatt, a németalföldi hadak beszámításával 100,00 főt meghaladó sereget gyűjtöttek, melyben a poroszok *Braunschweig* herczeg alatt 40,000 főt tettek.

Braunschweig herczeg, ki alatt az egész szövetséges sereg állott, julius 25-én lépte át a franczia határt, de csak augusztus 25-én foglalta Longwy-t. A francziák *Dumouriez* által vezetett 90,000 főnyi serege lassan hátrált Szent-Menehouldig, midőn pedig a szövetségesek Verdun megvétele után állását megkerülték, a harczot megfordított arczvonallal fogadta el. Ez a szeptember 20-án vivott **Valmy** melletti csata volt, mely azonban csupán egyszerű ágyúzásra szorítkozott. A poroszok ekkor a szövetségből kiváltak és visszavonúltak Koblenzbe. Braunschweig még jókor érkezett a Rajnához, hogy Custin tábornok seregét megállítsa, de a rajnamelléki fontos Mainz már a francziák kezében maradt. Valmy.

A francziáknak ezután már csak az osztrák hadak ellen kellvén küzdeni, ujból Németalföldre törtek be, megverték a Szász-Tescheni herczeg seregét november 6-án **Jemappes** mellett s az osztrák hadakat egész Németalföldről kiszorították. Jemappes.

A szövetségesek tehát a hadjárat folyamán elvesztették az egész Németalföldet, a Rajnánál Mainzot, végre az olasz hadszínhelyen Savoyát és Nizzát.

Az 1793-ik évi hadjárat. A franczia nemzeti convent az 1793. évi január 21-én XVI. Lajos királyt kivégeztette és ezzel 1793.

1793. majd egész Európát Franczia ország ellenségévé tette. Csakhamar létrejött az *első coalitio*, melyhez Ausztria, Poroszország, Anglia, Hollandia stb., szóval Orosz- és Törökországon kívül majd egész Európa csatlakozott.

Ausztria mindenekelőtt az 1792-ben elvesztett Németalföldet óhajtotta visszafoglalni; e czélból az osztrák fővezér, *Coburg* herczeg, mintegy 70,000 főnyi sereggel Köln tájékáról, hol felvonúlt, Aachen és Lüttich irányában Brüssel felé volt előnyomúlandó. A franczia kormány elfogadta fővezére *Dumouriez* azon tervét, hogy a sereg egy részét Valence tábornok alatt vissza hagyván, a nagyobb részszel Hollandiába betör s ez államot a Franczia országhoz való csatlakozásra kényszeríti. A franczia erők összege mintegy 90,000 főt tett.

Dumouriez február 17-én tört be Hollandiába, de még nem messze jutott, midőn az osztrák sereg támadó előnyomúlása folytán visszatérni volt kénytelen. Coburg ugyanis február 26-án a Roer folyón átkelt, a *Károly* főherczeg által vezetett előréd a francziák szétszórt hadait márczius 1-én Aldenhovennél megverte, mire Valence a Maas folyó mögé, majd Löwen és Tirlemontig húzódott vissza. De Coburg oly lassan nyomúlt elő, hogy mire a franczia állásokig ért, Dumouriez már Hollandiából visszatért s nyomban elhatározta, hogy a Neerwinden tájékán álló osztrák sereget megtámadja.

Neerwinden. **A neerwindeni csata.** Az osztrák hadsereg, midőn márczius 17-én a kis Geete jobb partján, Léau és Oberwinden közt állást foglalt, körülbelül 42,000 főt számlált; a franczia hadak ereje mintegy 47,000 fő volt.

Dumouriez a támadást márczius 18-án nyolcz oszlopban hajtotta végre, melyek Valence, Chartres, Miranda és Champmorin tábornokok által vezettettek, s szándéka az osztrák felállításnak mindkét oldalról való átkarolása volt. A Miranda által vezetett és a tirlemonti országúton előnyomuló oszlopok a többit megelőzvén, *Károly főherczeget* szorongatni kezdték; de a főherczeg *magyar csapatai*, kiváltképen a *Sztáray* gyalogezred és *Benyovszky* lovas dandára (*Eszterházy* huszárok és a *Dévay* ezredes által vezetett Coburg dragonyosok) Miranda oszlopait visszavetették és evvel a csata sorsát eldöntötték. Miután a balszárnyon *Boros* lovas dan-

dára Valence csapatait szintén visszanyomta, Dumouriez általános 1793.
visszavonúlást rendelt el.

A hadjárat további folyama. A Neerwinden mellett kivívott győzelem hatása oly nagy volt, hogy Dumouriez seregében a rend teljesen felbomlott s az három nap múlva 20,000 főre olvadt le. Dumouriez ekkor a convent által letéve s Párisba idézve lőn, seregében pedig ellene — az osztrákokkal folytatott tárgyalások miatt — zendülés tört ki, úgy hogy a fővezér az osztrák táborba volt kénytelen menekülni.

Coburg most, miután mellette jobbról Lillenél a 15,000 főnyi Angol-Holland, balról Namurnél Beaulieu 20,000 főnyi serege is felvonúlt, az előnyomúlást folytatta, de a methodikus hadviselési mód szerint alapot teremtendő, útközben hosszadalmas várostromokba fogott (Condé, Valenciennes, Quesnoy, Maubeuge).

Ámde időközben fölkészültek a Carnot által újonnan felállított és szervezett franczia hadak, melyek parancsnoka *Jourdan* a Maubeuge ostromával bajlódó Coburg hadseregét október 15. és 16-án *Wattignies* mellett döntőleg megverte.

Coburg erre Francziaország területét elhagyva, Németalföldön Namur tájékán téli szállásokra vonúlt.

Ausztria a neerwindeni győzelemmel visszanyerte ugyan Németalföldet, de a szövetségesek által követett *főczélt*, mely a convent uralmának megszüntetéséből és a királyság helyreállításából állott, csak úgy érhette volna el, ha Coburg — a helyett, hogy apró váracsok ostromával bibelődik — a neerwindeni csata után egyenesen Párisba menetel.

Az 1794-ik évi hadjárat. A hadviselő felek politikai hely- 1794.
zete aránylag keveset változott. A coalitio Anglia erőlködései folytán továbbra is fennmaradt, a hadseregek a franczia határon állottak.

Francziaország belső viszonyai azonban a lehető legrosszabb állapotba jutottak. A jakobinusok, a girondisták megbuktatása óta, s miután Mária Antoinette királyné is kivégeztetett, korlátlanúl uralkodtak, s Párisban, úgy mint egész Francziaországban, a *rém-uralom* féktelenűl tombolt. Az 1794-ik év elején végre bekövetkezett a meghasonlás, s a jakobinusok ezentúl egymás ellen dühöngtek, míg végre Robespierre kivégeztetésével (julius 27.) uralmuk véget ért.

1794. Az ország ez idő alatt azonban siralmas állapotba jutott, s bár minden tartományban inség volt, szerencse mégis, hogy csupán a Vendeé állott nyilt lázadásban a köztársaság ellen, míg az ország többi részei megadással viselték a szörnyű terheket, melyeket a forradalom és a háború reájuk rótt.

A katonai helyzet annyiban javult, hogy a Carnot által ajánlott «levée en masse» a hadsereg megritkult sorait újra megtöltötte, s 1794 elején Franciaország, 14 hadseregbe tagozva, több mint 500,000 harczost állított a szövetséges hadak ellenébe. E hadseregek közül három állott az ország északi részén 160,000 fővel, egy 30,000 fővel a Maas, egy 50,000 fővel a Mosel, kettő — összesen 90,000 fővel — a Rajna mellett, kettő szintén 90,000 fővel az olasz, kettő mintegy 80,000 fővel a spanyol határon, végre három a tengerpart mentén. E mellett a hadseregek szelleme javult, s a csapatok jobb vezérek kezeibe adatván, mint látni fogjuk, nemsokára diadalmasan mérkőztek meg az ellenséges seregekkel, melyek az ország határait átlépték.

Hadi tervek. A *francziák* az ország északi részén fölállított seregekkel Németalföld újbóli elfoglalását tervezték, míg a rajnai hadszínhelyen álló seregek Németországba voltak benyomulandók; a többi hadak védő feladatokat nyertek. A *szövetségesek* részéről a Coburg alatt álló főseregnek Páris ellen kellett előnyomúlni, mely műveletet a többi hadak támogatandók voltak.

A németalföldi hadjárat. A franczia északi sereg parancsnoka, *Pichegru* tábornok, Carnot tervei szerint Brüssel irányában nyomúlt elő; a Landrecyt ostromló Coburg ellen kezdetben nem boldogúlt, de megvervén ismételten Clerfait hadát, május 17-én végre *Tourcoing* mellett Coburg seregén is erőt vett. Ennek daczára az erejöket egyesített szövetségesek junius 26-án támadást intéztek a francziák Fleurus melletti kiterjedt állására, mely azonban sikerre nem vezetett, mire a francziák Coburgot előbb Brüsselbe, majd a helyébe lépett Clerfait tábornagyot a Rajna mögé nyomták vissza. Pichegru ezután nemcsak Németalföldet, de Hollandot is elfoglalván, a *bataviai köztársaságot* alapitotta meg.

Fleurus.

A *rajnai vonalon* sem a francziák, sem a szövetségesek jelentékenyebb eredményeket el nem értek; a francziák azonban mégis

annyit, hogy a szövetségesek a Rajna mögé vonulván, Mainzot 1794.
ostrom alá foghatták.

A forradalmi kormány ujoncz seregei leküzdötték a coalitio kipróbált bajnokait és Francziaország határait a Rajnáig, az Alpokig és a Pyrenæi hegylánczokig terjesztették ki.

Az 1795-ik évi hadjárat. A hadviselő felek helyzete az 1795.
1795. évi hadjárat kezdete előtt lényeges változáson ment át.

A franczia fegyverek mult évi szerencséje a coalitiót teljes fölbomlással fenyegette. Poroszország volt az első, mely a franczia kormánynyal alkudozásba bocsátkozott, s az április 5-én kötött bázeli külön békében a Rajna balpartját a francziáknak átengedvén s egy demarkationalis vonal meghatározásával a német államokat biztosítván, a coalitiótól visszalépett. Példáját csakhamar követték a többi német államok majd később Nápoly és Spanyolország is, minek folytán a szövetségben csupán csak Ausztria és Angolország maradt meg.

Anglia azonban a háború folytatásában csak pénzzel vett részt, a harczot teljesen Ausztriának engedte át.

Bár ennek következtében Francziaország helyzete kifelé tetemesen javúlt, a viszonyok mégis kedvezőtlenek voltak, részint a nyomasztó pénzhiány miatt, részint pedig azért, mivel a seregek létszáma — a rémuralom megszüntével az erőszakos eszközök is megszüntek — tetemesen csökkent, s még ez erőnek is csak mintegy fele volt a működő sereghez osztható, mert a másik felét a belrend fenntartására a tengerpartoknak Anglia elleni oltalmazására, s végre Hollandia megszállására kelle fordítani.

A *francziák* ennek daczára eredetileg valamennyi hadszínhelyen támadólag szándékoztak föllépni. A hadseregek csekély létszámánál fogva azonban e szándék csak a Rajna mellett volt kivihető. *Ausztria* mindenekelőtt az 1794. évben elvesztett részek visszaszerzésére törekedett, melyre a kiinduló pontot Mainz volt képezendő.

Ennek következtében a hadjárat főbb eseményei a Rajna körül folytak le.

A támadást a francziák kezdték meg, midőn Jourdan hadserege a Rajnán átkelvén, az osztrák csapatokat szeptember 20-áig a Majna mögé visszaszorította. Pichegru átkelési kisérletét ellen-

1795. ben Quozdanovics altábornagy meghiusította, mire Clerfait támadásba menvén át, Jourdant a Rajnán át ismét visszavetette, majd
Mainz. maga kelt át a Rajnán s október 29-én a francziákat Mainz alatt megtámadván, fölöttük győzelmet aratott. Evvel Mainz az ostrom alól föl volt mentve, de a további támadásra Clerfait nem bírt elég erővel s a hadműveletek megszüntek. Deczember 1-én a harczoló felek fegyverszünetet kötöttek.

A szövetségesekre tehát a hadjárat egész eredménye Mainz fölmentése volt; positiv czéljaikhoz egy lépést sem közeledtek.

A franczia köztársaság elleni háborúk.

Francziaországban 1795 október 25-én a forradalmi kormány, a nemzeti convent, uralma véget ért, s a végrehajtó hatalom az öt tagból álló directoriumra (directoire executif) ruháztatott. A belügyek állapota azonban elég rossz volt. A kormány helyzetét különösen a pénzhiány tette súlyossá; a korábban kibocsájtott assignáták értéktelenekké váltak s így nem maradt egyéb mód, mint egy 600 milliónyi kényszer-kölcsön, mely legalább a hadsereg szükségleteit födözte. Egyúttal új állítás is rendeltetett el, mely a hadsereg létszámában beállott fogyatékot födözte s így a directorium 1796 tavaszán ismét elég számos és jól fölszerelt seregeket állíthatott harczba.

A külviszonyok a következők valának: Poroszország és Spanyolország a bazeli szerződés alapján továbbra is semleges maradt, de Ausztria nem tudott Németalföld elvesztésébe belenyugodni, s Anglia által is folyton izgatva, erősen készült a háborúra, melyre Oroszország szövetségét is megnyerte; ámde Anglia csak pénzzel segített, 30 millió font sterlinget bocsájtván Ausztria rendelkezésére, Oroszország pedig egyelőre tevékeny részt a háborúban nem vett. Olaszországban Nápoly és Szárdinia osztrák párton állottak s háború esetére segélyhadak fölállítását igérték s tényleg sereget is állítottak. Savoya és Nizza ugyanis még mindig a francziák kezében volt, de sőt 1795 végével még az alpesi átjárók is a francziák kezébe kerültek.

Az előbb érintett viszonyok folytán a köztársaság legveszé-

lyesebb ellenfele *Ausztria* volt, mely állam erőcsoportosítása folytán 1795.
két hadszínhelyen, Németországban és Olaszországban fenyegette.

A *franczia* directorium ennélfogva Carnot ajánlatára elhatározta, hogy maga lép, még pedig mindkét hadszinhelyen támadólag föl, annál is inkább, mivel az ellenséges területre való behatolás nemcsak erkölcsi eredményt, de anyagit is igért, a mennyiben a seregek fentartása az idegen ellenséges terület terhét képezendi. Ehhez képest a directorium két hadsereggel, *Jourdan* és *Moreau* alatt, Németországba, egy hadsereggel pedig, mely *Bonaparte Napoleon* hadosztály-tábornok parancsnoksága alá helyeztetett, Olaszországba szándékozott benyomulni.

Ausztria szintén két sereggel rendelkezett a Rajnánál, Károly főherczeg és Wurmser alatt, egygyel pedig Beaulieu alatt Olaszországban.

Ezek szerint mindkét fél a fősúlyt a német hadszínhelyre fektette, míg Olaszország csak mellék hadszínhelynek tekintetett. Bonaparte tábornok hadvezéri genieje azonban a dolgoknak egész más lefolyását idézte elő.

Az 1796—97-ik évi hadjárat. *Az olaszországi hadjárat.* A francziák olaszországi hadserege, mely **Bonaparte Napoleon** tábornok parancsnoksága alá rendeltetett, a következő részekből állott: *Laharpe* hadosztálya, 8000 fő, Voltrinál; *Masséna*, 9000, Savonánál; *Augéreau*, 8000, Albengánál és *Serurrier*, 7000, Garessiótól nyugotra; összesen tehát 32,000 fő, 60 löveggel. melyhez szükség esetén még a Nizzánál álló 4000 főnyi lovassági tartalék vonható volt. A hadsereg azonban sem ruhával, sem élelemmel kellően ellátva nem volt és a szó legszorosabb értelmében hónapok óta nyomorgott. 1796—97.

A **Beaulieu** alatt álló osztrák-szárd hadsereg cordonvonalban állott közel 200 kilométer kiterjedésben, a Mont-Blanctól a tengerig; és pedig 20,000 fő olasz az *Aostai* herczeg alatt a főerővel Turinnál, 20,000 olasz *Colli* alatt Ceva és Mondovi közt, végre 30,000 osztrák Beaulieu alatt Alessandria és Genua közt.

Beaulieu egyelőre csak a francziákat a Rivierából kiszorítani akarta, olykép, hogy ő maga Genuából a tengerpart mentén, az *Argenteau* hadosztály pedig Aquiból Savona irányában előnyomúl.

De Bonaparte tábornok a hadműveletekben őt megelőzte.

1796—97. Miután seregét a legszükségesebbekkel ellátta s mint hajdan Hannibal, katonáit az olasz síkság gazdagságára való utalással feltüzelte, a Laharpe, Masséna és Augéreau hadosztályokat Savonánál összpontosította, azon czélból, hogy Carcare irányában, hol a szárd és osztrák sereg érintkezett, a *cordonvonalat áttörje.* E mozdulatot Serurrier egy Ceva irányában való előnyomulással volt támogatandó, míg Voltrinál védő feladattal egy dandár maradt vissza.

Április 12-én a Laharpe hadosztály Argenteau egy oszlopával találkozott össze *Montenotte*-nál, s azt Masséna segítségével visszavetette. Másnap Augéreau nyomta vissza a szövetségeseket *Millesimonál,* április 14 és 15-én pedig az egész erő *Dego*-ig nyomult elő s a szövetségeseket itt is megvervén, evvel a *cordonvonalat tényleg áttörte,* és a *szövetséges hadakat egymástól elválasztotta.* Mihelyt a cordon át volt törve, Beaulieu minden további támadó- vagy védő kisérletről lemondva, az Alessandria felé való visszavonúlást rendelte el.

Bonaparte most csupán Laharpe hadosztályát hagyta állva az osztrákok ellenében, a másik két hadosztálylyal és Serurrier oszlopával Colli hadtestét támadta meg, s április 17-én *Cevánál,* április 22-én pedig *Mondovinál* megvervén, az olaszokat is visszavonúlásra kényszerítette, melyet Colli Turin felé hajtott végre.

A turini udvar ez események folytán április 28-án fegyverszünetet, majd pedig — a coalitiótól visszalépve — *külön-békét* kötött, mely szerint Cuneo, Tortona és Allessandria várakat a francziáknak átadja, kik Piemonton az átvonúlás jogát nyerik; Savoya és Nizza Francziaországgal végleg egyesíttetnek.

Beaulieu, e szerződésről tudomást nyerve, azon véleményben volt, hogy Bonaparte Turin vagy Alessandria irányából Valenza felé fog újból támadni és ennek folytán a Lomellinában, a Po és a Sesia mögött foglalt állást. Ámde Bonaparte seregeit Alessandria és Tortona közt egyesítvén, nem Valenza, hanem Piacenza felé indúlt meg, hogy itt a Pón átkelvén, az osztrákok visszavonúlási vonalát elvágja. Beaulieu csak későn értesült e mozdúlatról, de mégis elég jókor, hogy az Adda folyó mögé visszavonúlhasson, Lodinál egy erős utóvédet hagyván vissza.

Bonaparte május 10-én támadta meg az osztrákokat *Lodinál,*

s a hidat rohammal bevette; Beaulieu erre a Mincio mögé vonúlt, 1796—97.
hol új cordon-vonalat alkotott.

Május 15-én Bonaparte ünnepélyesen bevonúlt Milanóba: Lombardia meghódolt a franczia köztársaságnak.

A lombardiai hadjárattal azonban a háborúnak még korántsem szakadt vége, sőt most indúlt meg ama nevezetes és kiválóan érdekes küzdelem Mantua birtokáért, melyben Bonaparte hadvezéri képessége még fényesebben kitünik, melyet azonban valamint a franczia seregnek Tirolon és Karinthián át Bécs felé való előnyomulását részletekben nem követhetvén, csupán röviden vagyunk kénytelenek vázolni.

Bárha Bonaparte Lombardia megszállása után alig rendelkezett több erővel, mint 30,000 fővel, az osztrákok Mincio melletti cordonvonalát mégis habozás nélkül megtámadta, s míg bal szárnyával Salo és Dezenzanonál tűntetett, május 30-án Borghettonál hirtelen átkelt, s az osztrák hadakat Tirolba nyomta vissza. Az egy Mantuát kivéve az osztrák csapatok egész Olaszországból ki voltak szorítva, **Mantuát** pedig most Bonaparte május végén körül- Mantua
zárta és ostrom alá fogta.

Beaulieu helyére ekkor a Rajna mellől ide hívott **Wurmser** lépett és két ízben tett kisérletet a Bonaparte által körülzárt Mantua fölmentésére; de Bonaparte központi állásából az osztrák támadó oszlopokat egyenkint megverte s Wurmser a *Castiglione* és *Cerea* mellett vívott csaták után maga is serege romjaival Mantuába szorúlt. Ausztria most Alvinczy parancsnoksága alatt új sereget küldött, mely szintén két, még hevesebb kisérletet tett, de szintén siker nélkül. *Arcole*, *Rivoli* és *La Favorita* mellett legyőzetvén, az osztrák sereg vállalatáról lemondani kényszerült, mire Wurmser 1797 február 2-án kapitulálni volt kénytelen.

A németországi hadjárat. Míg az olasz hadszínhelyen az osztrák vezérek Bonaparte ellenében csatát-csata után vesztve, egész Olaszországot elvesztették, Németországban Ausztria legdicsőségesebb hadvezére **Károly főherczeg** a francziákkal fényes és győzelmes küzdelmet folytatott.

A hadműveletek itt csak május 31-én, tehát Bonaparte Mincio ellen intézett támadásának sikere után indultak meg, a mikor is Jourdan 80,000 főnyi serege Düsseldorfnál a Rajnán átkelt.

1796 97. Károly főherczeg Wurmser elvonúlása után még mintegy 140,000 főnyi sereg fölött rendelkezvén, Jourdant csakhamar visszanyomta; de ezalatt június 24-én átkelt Moreau 80,000 főnyi serege is és Károly főherczeggel Malsch mellett megütközvén, a főherczeget visszavonúlásra bírta. A főherczeg lassan vonúlt a Duna felé, követve most már mindkét franczia hadsereg által; de ekkor magát hirtelen Jourdan seregére vetvén, azt szeptember 3-án **Würzburg-nál** döntőleg megverte és a Rajna mögé visszanyomta. Ez Moreaut is visszavonúlásra bírta; Károly főherczeg megvárta most Moreaut a Rajnánál és őt október 19-én *Emmendingennél* oly határozottan megverte, hogy a másik franczia sereg is a Rajna mögé hátrált. Ezután Károly főherczeg a Rajnán *Kehlt* és *Hüningent* ostrom alá fogta.

Würzburg.

A németországi hadjárat ezzel tulajdonkép véget ért és Károly főherczeg szívesen elfogadta volna a Moreau által fölajánlott fegyverszünetet, hogy Mantua segítségére siethessen, de a rövidlátó haditanács mindenáron Kehl elfoglalását kívánta, mely 1797 január 10-én kapitulált. Károly főherczeg serege csak most szabadúlt föl és vonatott Olaszországba; de ezalatt Mantua már elesett.

A tirol-karinthiai hadjárat. Midőn a főherczeg a Rajna mellől a déli hadszinhelyre megérkezett, az osztrák sereg helyzete fölötte hátrányos volt, olyannyira, hogy azon már Károly főherczeg sem segíthetett. Előbb az Izonzo vonalon, majd Laibach és Tarvisnál fokozatos ellenállást gyakorolván, az osztrák sereg egész Leobenig hátrált, hol az alkudozások megkezdődtek.

1797 április 7-én megkötteték a fegyverszünet, április 18-án pedig a *campo-formiói* béke, mely a háborúnak úgy az olasz, mint a német hadszinhelyen véget vetett.

Az egész hadjárat sorsa tehát az olasz hadszinhelyen dőlt el. Már a lombardiai hadjárat elszakította a koalicziótól Szárdiniát s végleg megszerezte Franczia országnak Savoyát és Nizzát. A háború folyamán kiűzi Bonaparte az osztrák sereget Olaszországból s a mantuai harczokban elveszi az utolsó talpalatnyi földet, melyen az osztrák hatalom lábát még megvethette. A campo-formiói béke bekebelezi Lombardiát (Bologna, Ferrara és Romagnával) és a Németalföldet Franczia országba, Ausztriát idegen vagyonból Velencze, Istria és Dalmáczia val kárpótolván.

Az 1799-ik évi hadjárat. Az általános európai békét előkészítő rastatti béke-kongresszus még mindig ülésezett, midőn a háború fellegei már javában gyűltek össze Európa egén. 1799.

A franczia köztársaság, elcsábítva a sikerek által, melyeket hadseregei arattak, nem elégedett meg többé határai megvédelmezésével, hanem a forradalmi eszméknek újabb és újabb tereket keresve, hódító politikát űzött. Belgium, Hollandia, Felső-Olaszország már a köztársaság uralma alatt állottak s szintén köztársaságokká alakíttattak; de a direktorium még mindig nem telt be. A pápa birtokaiból a római köztársaság, Sváicz egyrészéből a helvétiai köztársaság alakíttatott; Joubert elfoglalta Turint s vele Szárdinia nagyrészét; Championnet megverte a Mack által ügyetlenül vezetett nápolyi hadsereget s Nápolyból a parthenopäi köztársaságot alakította. Mindezek, de különösen Bonaparte egyptomi expediciója, melynek első eredménye Malta, második eredménye egész Egyptom elfoglalása volt, fölingerelték egész Európát a franczia köztársaság ellen.

A legbuzgóbb volt a köztársaság ellenségei közt Anglia, mely mig egyrészt a tengeren a franczia vállalatok meghiusítására törekedett, másrészt diplomácziája által egy második koaliczió létesítésén fáradozott.

Nelson győzelme Abukirnál döntő fordulatot idézett elő. Első eredménye a porta hadüzenete volt. Ezt követte a máltai rend nagymesterévé választott orosz czárnak, I. Pálnak, az angolokkal kötött szövetsége, melyhez nemsokára Portugal és Nápoly is csatlakozott. Végre Ausztria, ki a lombardiai zavaros viszonyok közt e tartomány visszaszerzését reménylette s a svájczi köztársaság alakulása folytán Tirolt féltette, a tescheni szerződésben szintén Oroszországhoz és Nápolyhoz csatlakozott. A Francziaország elleni *második koaliczió* tehát létrejött.

Francziaország a háborúra nem igen volt készülve, de midőn 1798 vége felé meggyőződött arról, hogy a háború kikerülhetetlen, nagy erőfeszítéseket tett.

A hadjárat elején három franczia sereg állott Francziaországon kívül. *Scheerer* (50,000) a Minciónál, *Masséna* (30,000) a Boden tónál, *Jourdan* (46,000) Mannheimnél. Osztrák részről *Kray* (50,000) az Etschnél, *Sztáray* (27,000) Tirolban, *Bellegarde*

1799. (47,000) ugyanott, *Hotze* (26,000) Vorarlbergben, végre *Károly főherczeg* (78,000) a Lechnél állott; további 50,000 fő Oroszországból váratott.

A hadjáratot a francziák kezdték meg Ehrenbreitstein elfoglalásával, de az hamar hátrányukra fordúlt; **Károly főherczeg** Stokach. Jourdant *Osterach* és **Stokach** mellett megverte s a Rajnán át való visszavonulásra kényszerítette.

Magnano Olaszországban **Szuvorov** és **Kray**, miután Scherert **Magnanonál**, Moreau-t *Cassanonál* s Macdonaldot a *Trebbia* mellett megverték, az egész cisalpini köztársaságot elfoglalták, mely Novi. Joubertnek a **Novi** melletti csatában (augusztus 15-én) Szuvorov és Melas által való megveretése után egész Olaszország elvesztését vonta maga után.

Több szerencsével küzdött **Masséna**, ki Hotze seregét Tirolba visszaszorította; de midőn az osztrák seregek Károly főherczeg alatt összpontosíttattak, Masséna visszavonúlni volt kénytelen; de csak a Vierwaldstädti tóig ment vissza, s még akkor is tartotta magát, midőn Szuvorov remek menettel az Alpokon át az osztrák Zürich sereghez csatlakozott, sőt ezeket a **zürichi** második csatában (szeptember 26., 27.) még az oroszokkal való egyesülés előtt megverte. A bekövetkezett egyenetlenségek miatt azután Oroszország a koalicziótól visszalépett s Szuvorov seregét deczemberben (ismét az Alpokon át) visszavezette.

A hadjárat eredménye tehát a várakozásnak korántsem felelt meg. Ausztria megnyerte ugyan az oroszok segítségével Olaszország felső részét, de Genua és a Riviéra, ép úgy északon Németalföld és Hollandia a francziák kezében maradt.

1800. **Az 1800-ik évi hadjárat.** Bonaparte Napoleon tábornok a direktoriumot Brumaire 18-án megbuktatván, mint első konzul Franczia ország tényleges kormányzója lőn. Hatalma megszilárdításán fáradozván, az első konzul a koalicziót tagjait békével kínálta meg, mit azok nagyobb része elfogadott, Anglia és Ausztria kivételével; előbbi Egyptom kiürítését, utóbbi Németalföld visszaadását követelvén. A háború tehát kikerülhetetlenné vált.

Bonaparte a háborúra a svájczi és bataviai hadseregeken kívül Németországban egy 108,000, Olaszországban egy 30,000 főnyi sereggel rendelkezett, melyekhez még egy újonnan alakí-

tandó 50,000 főnyi *tartaléksereg* volt csatlakozandó. A főhadmű- 1800.
veleteket Bonaparte kezdetben a német hadszínhelyen tervezte, de Moreau, a németországi hadsereg parancsnokának ellenvetései folytán később azt határozta, hogy a tartaléksereget az Alpeseken átvezetvén, *Masséna* olaszországi hadseregével egyesíti s ez erőket személyesen vezeti az osztrákok ellen. Ausztria a német hadszínhelyen **Kray** alatt 120,000, az olasz hadszínhelyen az ősz **Melas** parancsnoksága alatt mintegy 100,000 fővel rendelkezett.

A háború fontosabb eseményei, melyek a hadjárat sorsát eldöntik, ezuttal is — mint 1796-ban — Olaszországban mentek végbe.

Az olaszországi hadjárat. A franczia tartaléksereg Dijonban alakúlt meg és 3 gyalog és 1 lovas hadtestbe tagozódott, melyhez Moreau még 25,000 főnek Olaszországba való küldésére utasíttatott. A háború azonban még előbb megindúlt, mielőtt a tartaléksereg az Alpokon való átkelését megkezdhette volna.

Melas ugyanis az Alpok kijáratainak őrzését Kaimra bízva, az Aquinál álló főerővel a franczia felállítást ápr. 5-én Savona irányában áttörte s Soult hadtestét (18,000 fő) Genuába szorítván, a franczíák egész 28,000 főnyi jobb szárnyát *Genuában* körülzárolta. Melas ezek után Ott alatt 20,000 főt hagyott Genua előtt, maga pedig 30,000 fővel Suchet hadtestét a Var folyó mögé (Nizzánál) visszanyomta s vele szemben állott föl, hol Genua föladását megvárandó s azután a tartaléksereg ellen fordulandó volt.

A franczia tartaléksereg Dijonból csak Genua körülzárásának hírére, azaz április 27-én indúlt meg és a Genfi tó északi partján vonúlt kelet felé. Az *Alpokon való átkelés* czéljából a tartaléksereg zöme, 35,000 ember, 3600 lovas, 40 löveg a középoszlopot volt képezendő és a Nagy-Szent-Bernárd szoroson át indúlt meg; jobbra tőle Chabran (5000) a Kis-Szent-Bernárdon, Thurreau (5000) a M. Cenis szoroson át Turin felé, balra a rajnai sereg által küldött Bethancourt (3000) a Simplon, Moncey (15,000) a Szent-Gotthard szoroson át vonúlt Itáliába. A főssereg átkelése roppant nehézségekkel járt, de Bonaparte kitünő intézkedései minden akadályt elhárítottak. Ellenállásra két helyen talált: *Chatillonnál,* hol 4000 osztrák sikerrel harczolt s csak akkor vonúlt vissza, midőn a franczia csapatok a hátába kerültek

1800. és a kis *Bard* erődnél, melynek maroknyi helyőrsége (Bernkopf százados) a franczia sereget május 19-től 26-ig tartóztatta föl; május 28-án Bonaparte Ivrea-ban, Lannes Chivassoban volt.

Melas a franczia sereg menetét már május 18-án megtudva, ereje nagyobb részével Turinba vonúlt, hova a támadást várta. Bonaparte azonban nem oda ment, hanem Novarán át a Ticinóhoz; itt Vukassovitsot megtámadta s az Addán túl való visszavonulásra bírta, mire június 1-én bevonúlt Milanóba, hova 2-án Bethancourt és Moncey is megérkeztek. Bonaparte, miután Milanóban a cisalpini köztársaságot helyreállította június 6-án Murat lovasságát és a Lannes alatt álló elővédet Piacenzánál a Pó jobb partjára küldötte át, 7-én pedig az egész sereg Stradellánál az osztrák hadsereg hátában állott.

Melas Allessandriába vonúlt, de átlátva a helyzet veszélyes voltát, Bonapartet a bal partra igyekezett csalni, hogy azután a stradellai szoroson Piacenzára vonuljon át; de Bonaparte nem mozdúlt, csak június 12-én, midőn Allessandria ellen előnyomúlt. Attól tartva, hogy Melas Novi irányában kitérhetne, Bonaparte Desaix hadtestét 13-án Noviba küldte, míg maga St.-Giulianonál állapodott meg s csak Viktor hadteste ment Marengóig.

A másnap bekövetkező csatában a francziák mintegy 28,000 fővel (közte 3500 lovas, 50 löveg), az osztrákok mintegy 31,000 emberrel (közte 7500 lovas, 180 löveg) rendelkeztek.

Marengó. *A marengói csata.* Melas ily módon csatára kényszerítve, támadást határozott és e czélból 3 oszlopban indúlt meg; a közép általa személyesen vezetve a marengo-giulianoi fővonalon, a balszárny Ott által vezetve Salé felé, a jobb szárny Oreilly alatt La Botta felé; ez utóbbi a francziák bal oldalába.

Bonaparte nem levén jelen, Berthier olykép rendelkezett, hogy a marengói terepszakaszt jobbról Lannes, balról Viktor hadteste, szárnyaik lovasság által födözve, szállják meg. Desaix a Novi felé vezető útról visszatérőben volt a csatatér felé.

Az osztrák csapatok három kisérletet tettek ez állás elfoglalására s a harmadik Ott és Oreilly közreműködésével sikerült is, bárha az átkelés a Fontanone patakon ellenséges tűzben sok veszteséggel járt; Desaix hadtestéből a legelőbb (11 órakor) megérkező Monier hadosztály és a consularis gárda a fenyegetett jobb szárny

támogatására sietett, de Ott határozott előnyomúlása s a Frimont 1800.
által magyar huszárokkal végrehajtott szép lovas támadás, Lannes hadtestét Poggi felé való visszavonúlásra bírta, mire Viktor is Spinettáig visszavonúlni kényszerült.

Csak ekkor érkezett Bonaparte a csatatérre, míg Melas könnyű sebet kapván, s a csatát megnyertnek tekintvén, a parancsnokságot Kaimnak és Zachnak adta át és Allessandriába ment vissza. A francziák lassan vonúltak vissza St.-Giulianoig s az osztrákok által követtettek; még pedig a középhad három lépcsőben a főúton, a bal szárny (Ott) a Ghilina felé vezető úton, a jobb szárny (Oreilly) nagy kitéréssel Casina-Grossa irányában.

Délután 5 óra volt, midőn Desaix második hadosztálya Boudet St.-Giulianonál megérkezett; Bonaparte a visszavonúlást azonnal megszűntette s Boudet hadosztályát St.-Giuliano elé a középre, Lannes hadtestét tőle jobbra s visszavonva, Viktor hadtestét balra, még tovább vissza, mint tartalékot fölállítván, a harczot megújította; Boudet jobb szárnyán egy nagy üteg, bal szárnyán Kellermann lovas dandára állott.

Az osztrák közép első lépcsője meg volt lepetve, midőn St.-Giuliano előtt az elrejtve álló Boudet hadosztály s a tűzérség által öldöklő tűzzel fogadtatott. A harcz újra folyt, de csak rövid ideig tartott; Boudet Lannes előnyomulása folytán támadásba ment át, Kellermann pedig a jobb oldal ellen heves rohamot intézett, mi az első lépcső visszavetését eredményezte. Desaix Bonaparte nagy sajnálatára elesett, de az osztrák sereg meg volt verve; a lépcsőt vezető Zach táborszernagy a hadseregparancsnokság egész vezérkarával (37 tiszt) fogságba került és az egész osztrák sereg a Bormida hidfőhöz menekült. Az osztrák veszteség 9000, a franczia 2000 főre rúgott.

Másnap megköttetett az alessandriai egyezmény, mely egész Felső-Olaszországot ismét a francziák kezébe adta. Az 1799-ik évi hadjáratban kivívott előnyök egyetlen csatában elvesztek. Az osztrák sereg a Mincio mögé vonúlt.

A németországi hadjárat. A németországi hadszínhelyen Kray mintegy 60,000 főnyi erővel állott Moreau 70,000 főnyi serege ellenében, s mivel arra kellett várnia, míg Melas a francziákat Olaszországból kiűzi, egyelőre védő magatartást tanusított.

1800. Moreau április utolsó napjaiban a Rajnán átkelvén, az osztrák hadakat az ulmi erődített táborba nyomta vissza, a marengói csata hírére pedig Kray Münchenig hátrált, hol julius 15-én egész novemberig tartó fegyverszünet köttetett.

Ez idő alatt mindkét fél serege szaporíttatván, azok a 100,000 főt meghaladták; az osztrák seregnél ezenkívül Krayt a parancsnokságban a 18 éves **János főherczeg** váltotta föl, ki mellé katonai tanácsadóúl Lauer táborszernagy osztatott be. Ezek deczember 3-án, München felé való előnyomulás közben, Moreau által
Hohenlinden. **Hohenlinden** mellett az erdőkben megtámadtatván, döntő vereséget szenvedtek. A csatatéren 16,000 halott és sebesült maradt; elveszett 117 löveg és az egész vonat.

Ezután új fegyverszünet köttetett, melyet 1801 február 9-én a lunevillei béke követett, mely a campoformiói béke föltételeit megerősítette. Egész Olaszország az Etsch folyóig, Németország déli része, Németalföld és Hollandia a francziák birtokában maradtak. A második koaliczio szintén sikertelen véget ért.

A Napoleon elleni háborúk.

1805. **Az 1805-ik évi hadjárat.** Bonaparte tábornok 1804 decz. 2-án mint **I. Napoleon** a francziák császárja lett. Az európai hatalmak, de különösen Anglia és Oroszország féltékeny szemekkel kisérték Franczia ország hatalmának folytonos nagyobbodását s a régi hatalmi viszonyok visszaállítása czéljából Ausztriával, Svédországgal és Nápolylyal szövetkezvén, létrehozták a Franczia ország elleni *harmadik koalicziót.*

Napoleon figyelmét semmi sem kerülte ki s maga a német fejedelmeket igyekezett megnyerni, s e törekvése Bajorország, Württemberg, Baden, Nassau fejedelmeinél, kik vele szövetségre léptek, sikert is aratott. De ezzel korántsem érte be s míg a *Boulogneban* rendezett gyakorlatok és seregösszpontosítások által elhitette a világgal, hogy Anglia ellen készül, titkon minden intézkedést megtett egy Ausztria, mint a legveszedelmesebb ellenfél elleni háborúra.

A szövetségesek ugyanis egy 500,000 főt megközelítő sere-

get szándékoztak Napoleon ellen indítani; a tárgyalások azonban 1805.
soká folytak s igy Ausztria volt az egyedüli, kinek seregei 80,000 fővel Mack és Ferdinánd főherczeg alatt szeptember 8-án Bajorországba bevonúltak s az Illernél, Ulmtól egész a Boden tóig, állást foglaltak. Tirolban még további 32,000, Olaszországban, Károly főherczeg vezénylete alatt, 80,000 fő állott.

Napoleon az olasz hadszínhely védelmét a megerősített VIII-ik hadtestet vezérlő Massénára bízván, hét hadtesttel: I. Bernadotte, II. Marmont, III. Davoust, IV. Soult, V. Lannes, VI. Ney, VII. Augérau, Gárda Bessières, lovasság Murat, megindúlt az Illernél álló osztrák sereg ellen; e haderőkhöz csatlakozandó volt még a bajor hadtest (Deroi és Wrede), melylyel együtt Napoleon serege mintegy 215,000 főt tett, közte 22,000 lovas.

Igy történt, hogy Napoleon, haderői csekélyebb száma daczára, a német hadszínhelyen a szövetségesek fölött túlsúlyba jutott. Szándéka különben az volt, hogy az Illernél álló osztrák sereget arczban foglalkoztatván, a főerővel Donauwörthnek tart, a Dunán átkel, s magát az osztrák és a még útban levő orosz sereg közé ékelvén, az utóbbit föltartóztatja, az előbbit pedig döntő csatára kényszeríti.

Az ulmi hadjárat. Napoleon szeptember 25-én kelt a Rajnán át, s míg az osztrákok ellen a Schwarzwaldon átvonuló Murat csapatai tüntető támadásokat intéztek, addig a főerő központiasan olykép nyomúlt elő, hogy a sereg a Dunán átkelvén, október 8-án az *Ulmnál* álló osztrákok hátába került. Az osztrák Ulm.
főparancsnok előbb Augsburg felé, majd Csehországba akar visszavonúlni; de mozdulatai a Wertingen, Günzburg, Hasloch és Albeck melletti ütközetekben megakadályoztattak; midőn pedig magát az Ulmnál való megmaradásra határozta el, ennek az egész tábornoki kar ellene mondott. A fővezér új kísérleteket tesz tehát, miközben a névleges főparancsnok, Ferdinánd főherczeg, magyar huszárokkal az ellenségen áttörve, Csehországba elmenekül, mígnem végre Mack táborszernagy október 17-én 23,000 fő legénységgel és 59 ágyúval *capitulálni kénytelen.*

Az ulmi capitulatio után Napoleon seregét az Isar vonalon egyesítette, majd az időközben az Inn mellett megérkezett, de az ulmi események folytán visszavonuló orosz sereget követve, Bécs

1805. ellen nyomúlt. Az orosz sereg parancsnoka, *Kutusov*, Bécset föladva, november 9-én Mauternnél átkelt a Duna bal partjára, s Napoleon, bárha a Duna bal partján előnyomuló oszlopa (Mortier) *Dürenstein* mellett az oroszok által megveretett, november 13-án *Bécset* elfoglalta s a Duna-hidakat is birtokába ejtette. A szövetséges hadak most Olmütz felé hátráltak, Napoleon által Brünnig üldözve.

Az austerlitzi hadjárat. November végével Napoleon 56,000 fővel állott Brünn környékén, mely erő Bernadotte és Davoust hadtesteinek ide vonásával 75,000 főre emelkedhetett, a szövetségesek pedig Olmütz környékén, az olschaui táborban s haderejük 85,000 fő volt. Ez csak deczember közepén növekedhetett volna, a mikorra ugyanis az ulmi katasztrófa után Olaszországból visszavonuló Károly főherczeg 80,000 főnyi seregének csatlakozása várható volt. A szövetségeseknek érdekükben állott volna tehát a döntést Károly főherczeg megérkezéséig halasztani. Sándor orosz czár és harczias környezete azonban támadni akart, minélfogva elfogadták Weirother osztrák altábornagy azon tervét, hogy a francziákat arczban foglalkoztatva, délfelé megkerülik és Bécstől észak felé elszorítják. A szövetséges sereg november 27-én indúlt meg, s visszaszorítván Murat csapatait, a megkerülő mozdulatot megkezdette. Napoleon a Godbach mögött foglalt állást, hova Bernadotte és Davoust is rendeltettek. Deczember 1-én a szövetségesek Raussnitz, Austerlitz és Pratzen közt állapodtak meg, a csatát másnapra határozván.

Austerlitz. *Az austerlitzi csata.* Napoleon már deczember 1-én tisztában volt azzal, hogy a szövetségesek jobb szárnyának átkarolását tervezik, s elhatározta őket még tervük végrehajtása előtt, a mikor tehát az oszlopok még oldalmenetben vannak, megtámadni, s egy a pratzeni magaslatok irányában végrehajtott lökemmel áttörni. Az útban levő Davoust 2-án reggel 7 órakor ép jókor érkezett meg, hogy a szövetségesek átkaroló mozdulatát bevezető, s Telnitznél már a Goldbachon átkelő Kienmayer további előnyomúlásának gátat vessen. Míg itt a harcz álló jelleget öltött, Napoleon megindította az áttörés bevezetésére rendelt Vandamme és St. Hilaire hadosztályokat Pratzen felé, követve őket a gárda-hadtesttel. A lökem a szövetségesek III. oszlopát (oroszok) érte, s bár az az

osztrák Kolowrat által is támogattatott, a támadást föltartóztatni 1805.
nem bírta. A szövetségesek harczvonala áttöretett, s a részek oldalba fogatván, szétverettek. Az osztrákok 6000, az oroszok 21,000 fő veszteséget szenvedtek.

Az olaszországi hadjárat. Az olasz hadszínhelyen *Masséna* 40,000 főnyi hadteste ellenében maga *Károly főherczeg* vezényelt, s ereje mintegy 85,000 fő volt. A hadműveletek mindamellett csak igen későn, október végén indúltak meg, a mikor is Masséna a főherczeget **Caldiero** melletti erős állásában október 30-án meg- Caldiero.
támadta, de vereséget szenvedett. Az ulmi katasztrófa folytán mindazonáltal Károly főherczeg mégis visszavonulni lőn kénytelen; a főherczeg óhajtott volna a főserehez csatlakozni, de itt nem várták be s az austerlitzi csatát nélküle vívták meg.

A szerencsétlen hadjárat balsikereinek következményeit Ausztria volt kénytelen viselni. A deczember 26-án megkötött pozsonyi békében Velenczét, Istriát és Dalmatiát az olasz királyságnak, Tirolt és Vorarlberget Bajorországnak, a Breisgaut Badennek, a Duna vidékét Württembergnek kellett átengednie. Bajorország, Württemberg királyságokká emeltettek, Nápoly és Hollandia Napoleon testvéreinek adattak. Ferencz császár a minden nymbusát veszített német császári czímről lemondván (1806 aug. 14), magát ezentúl *ausztriai császárnak* nevezteté.

Az 1809-ik évi hadjárat. Francziaország legveszedel- 1809.
mesebb ellensége Anglia volt, mely a császárságot ép úgy üldözte, mint hajdan a köztársaságot. Napoleon, meggyőződvén arról, hogy Angliát vizen le nem küzdheti, az angol világkereskedelmet támadta meg, az által, hogy ellene a continentalis kikötők elzárását, vagyis a szárazföldi zárt alkalmazta, mely kezdetét 1807-ben vette.

Ámde a szárazföldi zár a többi államokat is, melyek Angliával kereskedelmi viszonyban állottak, sújtotta, leginkább pedig Spanyolországot, hol e miatt Francziaország ellen háború tört ki; e háború egyre nagyobb mérveket öltött s mivel a spanyolok többször sikert arattak, tetemes hadak odavonását igényelte. Ez alkalmat vélték a szövetségesek fölhasználandónak Napoleon megtámadására; ámde egyelőre csak az 1805 óta folyton készülődő Ausztria volt oly helyzetben, hogy a háborút megkezdhesse.

1809. Ausztria a háborút három hadszinhelyen szándékozott megindítani; nyolcz hadtesttel a német, három hadtesttel az olasz és tiroli, egy hadtesttel a lengyel hadszinhelyen. A német hadszinhelyen alkalmazandó és Károly főherczeg parancsnoksága alá helyezett 200,000 főnyi hadseregből az 1. hadtest Bellegarde, a 2. Kollowrat, a 3. Hohenzollern, a 4. Rosenberg, az 5. Lajos főherczeg és az 1. tart. hadtest Lichtenstein Csehországban a Böhmer Wald mögött, a 6. hadtest Hiller és a 2. tart. hadtest Kienmayer a Traun vonalon állottak. Franczia részről 180,000 fő állott két csoportban Németországban, és pedig III. Davoust elkülönítve (60,000 fő) Bambergnél, VII. Lefèvre a déli csoport élén az Isarnál, mögötte Augsburgnál II. Oudinot, még hátrább IV. Masséna Ulmnál és VIII. Vandamme Nördlingennél.

Károly főherczeg eredetileg azt tervezte, hogy a kezdetben Erfurtnál elkülönítve álló Davoust csoportját támadja meg; midőn azonban Davoust Erfurtról Bambergre elvonúlt, a főherczeg csak az 1. és 2. hadtestet hagyván a Duna bal partján, a többi hat hadtesttel az Inn mögött vonúlt föl, azon szándékkal, hogy Landshut és Neustadt irányában előnyomúlván, magát a franczia két csoportja közé ékeli. Ámde e mozdulatok oly lassan hajtattak végre, hogy időközben a franczia hadsereg összpontosítása kezdetét vette s míg a dunai sereg az Abens vonalon egyesült, Davoust Regensburgot érte el. Károly főherczeg tehát a franczia főcsoport ellenében Hiller alatt három hadtestet Landshutnál visszahagyván, a másik három hadtesttel Regensburgra menetel Davoust ellen, a Duna bal partján levő hadtesteket ugyancsak a Regensburg elleni támadásra utasítván.

Ápril 19-én jut a főherczeg Davoust hadtestével, mely már útban volt az egyesülésre, harczba *Abensberg, Thann* és *Hausen* helységeknél és általa lekötve tartatik, míg ez alatt Napoleon Landshutnál megtámadja Hillert és az Inn felé visszaveti. Napoleon most csak egy gyalog és lovas hadosztályt hagyván a megvert Hillerrel szemben, az egész erővel északnak fordúl és ápril 22-én
Eggmühl. Károly főherczeget **Eggmühlnél** szintén döntőleg megvervén, Regensburgnál a Dunán át Csehországba szorítja vissza.

Az asperni hadjárat. Az eggmühli csata után az osztrák sereg Regensburgba vonúlt, majd ápril 23-án a Dunán átkelve,

visszavonúlását Csehország felé folytatta; Napoleon csak Davoust hadtestét hagyta egyelőre Regensburg körül, míg maga a főseregel, Hiller hadtestét folyton visszaszorítva, Bécs ellen nyomúlt. Bécset Miksa főherczeg védelmezte, de midőn a várost a franczia tűzérség bombázni kezdette, a városból a Duna bal partjára vonúlt, a hidakat pedig maga után fölégette. Hiller még Bécs elérése előtt Mauternnél átkelt a Dunán s május 16-án Bisamberg tájékán egyesült Károly főherczeg seregével. 1809.

Bécs ugyan még május 13-án Napoleon birtokába került, de a hidak nem voltak meg, s így az átkelés a bal partra nagy nehézséggel járt; az átkelésre a *Lobau sziget* mutatkozott legalkalmasabbnak s a hidak verése kezdetét vette. Az első csapatok már május 19-én átkeltek, Aspern és Esslingen helységeket megszállták és a híd előtt egy hídfő építéséhez fogtak, mi alatt a csapatok a szigeten folyton szaporodtak. A május 20-ára következő éjjelen átkelt a IV. (Masséna) hadtestből és a lovasságból összesen mintegy 33,000 fő, s ezek azon csapatok, melyek az asperni csata első napján a harczban részt vettek.

Károly főherczeg, ki ez idő alatt seregét a Stammersdorf és D.-Wagram közti vonalon összepontosította, az átkelés megkezdését nem szándékozott megakadályozni s a támadást május 21-ére, a mikor a sereg egy része már átkelt, halasztotta; intézkedett azonban arra nézve, hogy a főágon levő franczia híd leúsztatott törzsek, tutajok stb. által legalább részben elromboltassék.

Az asperni csata. *A csata első napja.* Május 21-én déli 12 órakor indúltak meg az osztrák csapatok a bal parton levő franczia seregrész ellen, még pedig hat oszlopban. Aspern.

A francziák részéről Lannes a Boudet-hadosztálylyal Esslingent, Masséna a Molitor hadosztálylyal Aspernt tartotta megszállva; a középtér Lassalle lovas dandárai által foglaltatott el; ezek mögött állott a d'Espagne és Nansouti vértes hadosztály; az egész lovasság Bessière parancsnoksága alatt; tartalékban a híd előtt Legrand gyalog hadosztálya.

A támadást d. u. 4 órakor Hiller oszlopa kezdte meg, melyet nemsokára Bellegarde és Hohenzollern támadása követett; az egész tűzérség Aspern ellen működött, de a franczia lovasság is sokat szenvedett alatta. A küzdelem Aspern birtokáért elkesere-

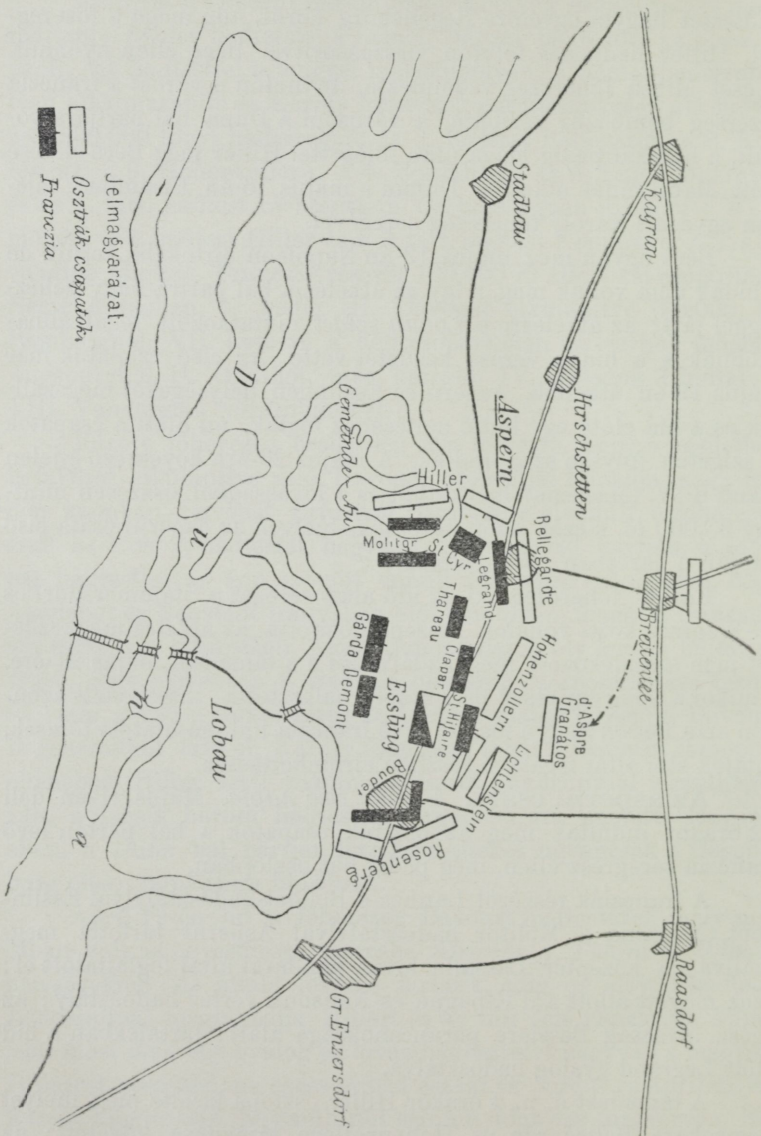

Az asperni csata.

Második nap; 1809 május 22-én.

detten folyt, különösen a temető körül, míg végre többszörös vál- 1809.
takozás után (Masséna este 7 és 7½ óra közt hét ízben intézett rohamot Aspern nyugoti része ellen) este a helység nyugoti része a temetővel együtt az osztrákok (Bellegarde) birtokában maradt. Ez idő alatt Napoleon két heves lovas támadást intéztetett Hohenzollern s részben Bellegarde és Lichtenstein oszlopai ellen, kétségtelenül áttörő szándékkal, de mindkét támadás, bár a tartalékban álló gyalog hadosztály által is támogattatott, kudarczot vallott; a negyedik és ötödik oszlop (Rosenberg) a nagy kerülő út miatt csak este 7 óra után jutott a támadáshoz, még pedig külön-külön, minek folytán Lannes e támadásokat sikeresen visszautasította s Esslingent megtartotta. Este 8 órakor ért a harcz véget s a két sereg egymással szemben (néhol alig 50—100 lépésre) táborozott.

A csata második napja. Május 22-én a küzdelem napfölkeltekor újra kezdetét vette; az erőviszony ekkor a francziák javára megváltozott, mivel Napoleon az éjen át serege nagyobb részét a bal partra vonta, míg az osztrákok még csak a gránátos hadtesttel szaporodtak, mely az első napon fölötte távol visszamaradt.

Masséna Aspern helységet a St.-Cyr hadosztály közreműködésével visszavette s Legrand által is támogattatván, annak egy részét egész a csata végéig megtartotta; a Molitor hadosztály balra a ligetekben előnyomulók föltartóztatására rendeltetett; a jobb szárnyon Rosenberg benyomúlt Esslingenbe, de ismét kiszorittatott.

Ez idő alatt a középen Napoleon, három gyalog hadosztályból álló tömeget alkotván, a Hohenzollern oszlop bal szárnya ellen döntő támadást készített elő, melyet az egész lovasság volt támogatandó; harmadik harczvonalban a gárda és Demont hadosztálya állott. A támadás első lökeme sikerült s Hohenzollern bal szárnya visszavettetett, de Károly főherczeg személyesen megjelenvén, a beérkezett gránátosok és a lovasság segélyével a lökemet föltartóztatta s a támadó oszlopokat visszanyomta; az Esslingen elleni támadások azonban ezúttal is sikertelenek maradtak, mire Károly főherczeg a további támadásokat megszüntette s csupán arra szorítkozott, hogy az 5000 lépés térre összeszorított nagy tömegeket öldöklő lövegtüzzel pusztította. Délután 1 órától estig tartott a

1809. tűzharcz. Este Napoleon csapataival a Lobaura vonúlt; a visszavonulást Masséna és Lannes födözték. Lannes ez alkalommal halálos sebet kapván, még az éjjel meghalt.

A veszteségek mindkét részen roppant nagyok voltak; osztrák források szerint Károly főherczeg 20,600 főt, Napoleon 44,000 főt veszített; a csatatéren 12,000 halott takaríttatott el, köztük 3000 franczia vértes.

Első eset volt ez, hogy Napoleon nyilt csatában legyőzetett; de serege megsemmisítve nem volt s a francziák nagy császárja csak mint megsebzett oroszlán vonúlt a Lobau szigetre, hogy hat héttel később leveretéséért véres boszút álljon. Az asperni csata jelentősége mindazonáltal mégis nagy volt, s Ausztriát a megsemmisüléstől mentette meg.

A háború további lefolyása. A míg a Dunánál a nagy események befejezésükre vártak, **János főherczeg**, a ki két hadtesttel az olasz hadszínhelyen és *Chasteler* altábornagy, a ki Tirolban volt működendő, támadó előnyomulásukat — mely kivált Tirolban, hol az osztrák csapatokat a Hofer András által vezetett népfölkelés támogatta, volt sikeres — a regensburgi események hírére félbeszakítva, megkezdték a visszavonulást.

A franczia hadak parancsnoka, **Jenő olaszországi alkirály** nem követte az osztrákok mozdúlatait, hanem Napoleon parancsára a legrövidebb vonalon Leobenbe, s miután itt Jellacsicsnak Salzburgból visszavonuló dandárát szétverte, Bécsújhelyre menetelt, hova junius 4-én érkezett. János főherczeg ezalatt Gráczból Magyarországba vonúlt vissza.

Napoleon már Bécs elfoglalása után Magyarországba küldötte Lauriston és Montbrun tábornokokat, s velök ama május 15-én kelt híres proklamatiót, melyben *a magyarokat Ausztriától és a Habsburg dynastiától való elszakadásra* hívja föl. *De a magyar nemzet királyához való törhellen hűségében nem volt megingatható, s fegyvert ragadt ugyan, de nem törvényes és koronázott királya, hanem a francziák ellen.*

A magyar nemesi fölkelő sereg **József főherczeg nádor** vezérlete alatt Győr körül gyülekezett s junius 12-én a Körmendről Pápán át szintén ide tartó János főherczeg seregével egyesült.

Miután Napoleon ez időben a wagrami döntő csatára készült,

s János főherczeget az e csatában való részvételben megakadályozni fölötte érdekében állott, Jenő olasz alkirályt Bécsújhelyről, Macdonald hadtestét pedig Gráczból Magyarországra rendelte. Az alkirály Sopron, Kőszeg, Szombathely és Sárváron, Macdonald Körmenden át Pápának tartottak, hol az egyesülés végbement. 1809.

E mozdulatok közben ismételt harczok keletkeztek a franczia és a magyar nemesi fölkelő csapatok közt. Így junius 8-án **Sövényházánál**, 9-én **Sárvárnál**, 10-én **Mersénél**. Junius 11-én *Andrássy* fölkelő tábornok kemény harczot vivott a franczia kkal **Szörcsöknél**, junius 12-én pedig **Pápát** csak három órán át tartó szívós ellenállás után hagyta el. Sövényháza. Sárvár. Merse. Szörcsök. Pápa.

Jenő alkirály ezután Győrnek menetelt, hol a főherczegek egyesült seregét találván, az összeütközés a győri csatát eredményezte.

A győri csata. János főherczeg Győrhöz mintegy 18,000 fő gyalogságot és 2000 lovast hozott, a magyar nemesi fölkelés ereje pedig mintegy 21,000 főt tett, s 13 gyalog zászlóaljban mintegy 10,000 gyalogost, s 30 lovas osztályban mintegy 11,000 lovast számlált. Ámde a fölkelő sereg szervezetében még tökéletlen volt, fölszerelése hiányos (a lovak egyrésze nyereg-, sőt kantár nélkül), kiképezése pedig oly alacsony fokú vala, hogy azt jelen állapotában hadképes csapatnak tekinteni alig lehetett. A franczia hadsereg létszáma ugyan 47,000 fő volt, de mivel Macdonald hadteste Pápán visszamaradt, a csatában csak 35,000 fő vett részt, közte 10,000 lovas. Győr.

Az osztrák és magyar csapatok fölállítása *junius 14-én* a következő volt: Az erődített táborban *Meskó* tábornok (4½ zlj, 2 lov. oszt.); a jobb szárnyon, mely a külvárosokra támaszkodott, *Jellacsics* altábornagy (Sebottendorf, Eckardt és Legisfeld dandárok); a középen, a győr-szabadhegyi és a kismegyeri magaslatokon, *Colloredo* altábornagy (Lutz és Marziáni dandár); a bal szárnyon, mely Kis-Megyertől a Panzsó patak mentén Kis-Táplányig terjedt s kizárólag lovasságból állott, *Mecséry* altábornagy (Andrássy és Goszthonyi dandárok, 40 lovas század), végre tartalékban *Frimont* altábornagy (Gajoli és Kleinmayer gy. és Bésán lov. dandár 13 zlj és 21 lov. szd); a tartalék gyalogsága a közép, lovassága a jobb szárny mögött állott.

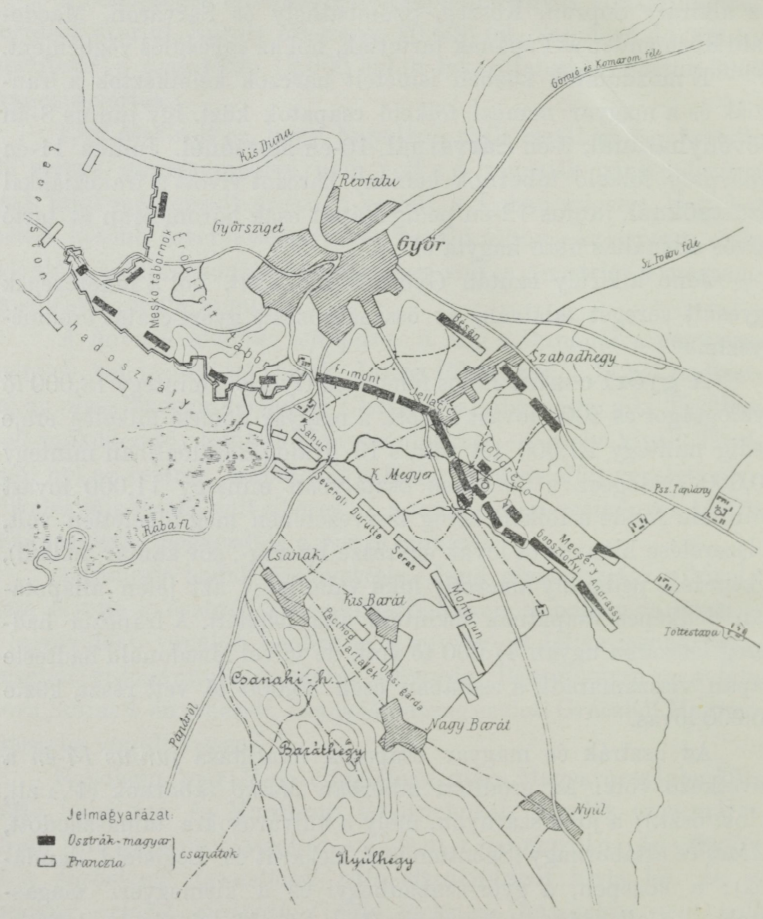

A győri csata.
1809 junius 14-én.

A francziák részéről a jobb szárny *Montbrun*, (két lovas had- 1809.
osztály és egy gyalog dandár) Puszta-Táplány, a közép, *Grenier* (Seras, Durutte és Severoli gy. hadosztályok) Szabadhegy—Kis-Megyer, a bal szárny *Lauriston* (egy gyalog és egy lovas (Sahuc) hadosztály) gyalogságával az erődített tábor, lovasságával K.-Böcs ellenében fejlődött. A két gyalog hadosztályból álló *tartalék* (Pacthod és olasz gárda) Kis-Barát mögött állott föl.

A támadást a francziák a közép hadosztályok lépcsőzetes előrenyomulásával d. u. 1 órakor kezdték meg, de az élen levő Seras-hadosztály a magtár körüli csapatok erős tüzelése elől csakhamar hátrálni volt kénytelen; a másik két hadosztálynál a harcz álló jellegűvé vált. Jenő alkirály ekkor Kis-Megyer ellen egy 24 ágyúból álló üteget hozott működésbe, míg Montbrun döntő támadást intézett a magyar fölkelő lovasság bal oldala ellen. Mecséry a támadást az Andrássy-dandárral fogta föl s ezt csakhamar a Goszthonyi-dandárral is támogatta; de a gyakorlatlan fölkelő lovasság, mely azonkívül előzőleg már a lövegtűztől is sokat szenvedett, a franczia rohamot kiállani képes nem volt s hátrálni kezdett.

Ezáltal a fölállítás bal oldala födözetlen maradt s a Seras-hadosztály átkaroló támadással Kis-Megyert elfoglalta; miután ugyanekkor a franczia bal szárny is, a tartalék által támogatva, előnybe jutott, s Montbrun is újból támadásba ment át, János főherczeg délután 5 órakor az általános visszavonúlást — Szent-Iván és Ács felé — elrendelte. A visszavonúlást Mecséry és Frimont lovassága födözte.

A veszteség az osztrák-magyar seregnél 7—8000 fő volt, melyből a nagyobb rész a császári gyalogságra és a magyar lovasságra esik. A francziák csak 2000 főnyi veszteséget ismernek be.

A győri csata — mint a magyar nemesi fölkelés intézményének utolsó alkalmazása — a magyar hadügy történetében nevezetes; de a hadműveletek lefolyására is nagyfontosságú, mert János főherczeg nem tarthatott Pozsonynak, hanem Komáromba volt kénytelen hátrálni s így Bécstől, hol nagy események készültek, eltávozott.

A wagrami hadjárat. Károly főherczeg az asperni csata után a hadműveletekben beállott szünetet arra kivánta fölhasz-

1809. nálni, hogy seregét a kikerülhetetlen döntő csata számára lehetőleg megerősítse; a Duna két partja közt pedig a szabad közlekedést fentartandó, **Pozsonynál** erődített hídfőt készíttetett, s ennek védelmét Bianchi tábornokra bízta. E hídfőt Davoust tábornagy már junius 1-én körűlzárta, junius 3-án pedig 18,000 emberrel megtámadta, de Bianchi körültekintő gondosságán és szívós ellenállásán a vállalat kudarczot vallott.

Pozsony.

A győri csata utóepisodjaiból különös fölemlítést érdemel *Mesko tábornok visszavonulása*, ki a főseregtől elvágatván, Szent-Groth tájékán Chasteler hadtestéhez csatlakozott s e közben még győzelmes harczot is vívott **Dömölknél**. A várat védő *Péchy* tábornok **Győrben** a csata után még 8 napig tartotta magát, de junius 22-én Győrt feladni volt kénytelen.

Dömölk.

Győr.

A francziák ennek folytán újból és pedig nagyobb erővel támadtak Pozsony ellen, nemcsak a hídfőt, de magát Pozsonyvárost is erősen bombázván. Most maga János főherczeg készült Pozsonynál átkelni, hogy a francziákat elűzze, de ekkor vette a parancsot, hogy azonnal Wagramhoz siessen.

Wagram.

Wagramnál ment ugyanis végbe a hadjárat harmadik és legfontosabb döntő csatája, melyben mindkét fél 150,000 főnyi erőt állított egymással szembe. A csata két napig tartott; Napoleon julius 5-én a Lobau szigetről a Duna bal partjára átkelvén, az osztrákoknak a Russbach mögötti állását megtámadta, de ezuttal siker nélkül; másnap, junius 6-án Napoleon Macdonald alatt 60,000 főnyi tömeget vont össze, hogy Károly főherczeg arczvonalát áttörje, míg Davoust az osztrák bal szárnyat karolta át. Károly főherczeg, ki János főherczeg Pozsonyból ide rendelt csapataira hiába várt, délután 1 órakor hátrálni volt kénytelen. A csata, melyben mindegyik fél 15—20,000 embert vesztett, Napoleon győzelmével végződött.

Pozsony.

A wagrami csata után a francziák **Pozsonyt** a Duna mindkét partján megtámadván, az osztrák csapatok onnét kivonúltak s a hídfőt julius 11-én, a várost julius 13-án a francziáknak átengedték.

Az október 14-én megkötött schönbrunni béke az osztrák császárságra ismét súlyos csapást mért. Kétezer négyszög mértföldnyi terület és közel négy milliónyi lakosság szakíttatott ki a

birodalomból és csatoltatott részben Bajorországhoz, részben az újonnan alakított illyriai királysághoz és varsói nagyherczegséghez. 1809.

Katonai tekintetben e háborúnak különös érdeket kölcsönöz azon körülmény, hogy benne Európa elismert két legnagyobb hadvezére, Károly főherczeg és Napoleon mérkőzött egymással, továbbá, hogy a csaták nagymestere Napoleon, e háborúban, az asperni csatában, győzetett le először.

Az 1812-ik évi nagy orosz háború. Az 1809-ik évi háború után még csak egy önálló és független állam volt Európában: Oroszország. A többiek vagy bekebelezve voltak Franczia-országba, vagy függő szövetségben állottak vele (Németország, Ausztria stb.). Napoleon helyzete a Habsburg dynastiával való házassági összeköttetése folytán megerősödött s Angliát kivéve, általánosan elismertetett. Bárha Napoleon Sándor czárhoz szívélyes viszonyban állott, a két nagy birodalom mérkőzésének előbb-utóbb mégis be kelle következni, s be is következett csakhamar, midőn a független Oroszország Napoleonnak a szárazföldi zárra vonatkozó intézkedéseit végre nem hajtotta s ez annál is inkább, mert a czári kormány a varsói nagyherczegség felállításában és kiterjesztésében Lengyelország újbóli feltámadását látta. 1812.

Napoleon teljesen fölismerte az óriási nehézségeket, melyekkel egy orosz háború megindítása járt s intézkedéseit, melyek bámulatra méltók, ennek megfelelően tette meg. De a végnélküli tér, a dermesztő hideg s az oroszok — nem ugyan előre megfontolt, de szükségből követett — azon eljárása, hogy a döntő csata elől szüntelenül kitértek, a vállalat bukását idézték elő.

A 480,000 főnyi *nagy hadsereghez* (grande armée) a szövetséges Ausztria egy 35,000 főnyi hadtestet (a nagy hadsereg XIII.-ik hadteste) adott, **Schwarzenberg** herczeg lovassági tábornok parancsnoksága alatt, melynek feladata az volt, hogy a nagy hadsereg jobb oldalát födözze.

Schwarzenberg junius 10-én indult ki Lembergből s julius 1-én Drohiczinhez ért, hol egyelőre állva maradt. De midőn a szomszéd VII. hadtestet (Reynier) az oroszok visszanyomták, Schwarzenberg támogatására sietett és augusztus 12-én **Gorodecznonál** ketten Tormaszov orosz hadát visszaverték. Szeptem- Gorodeczno.

1812. ber hónapban az oroszok még Csicsagov 30,000 főnyi hadával szaporodtak s ezek elől Schwarzenberg Brzescig hátrált. Október 20-án azonban Csicsagov 35,000 emberrel a Berezinához vonúlt, hogy Napoleon visszavonuló útját elvágja, Schwarzenberggel Sacken tábornok hadtestét hagyván szemben. Schwarzenberg november 16-án újból segítette a hetedik hadtestet s az *Izabielin* mellett vívott ütközetben Sackent visszanyomta. Időközben a nagy hadsereg felbomolván, az osztrák hadtest is visszavonúlt s 1813 első napjaiban Krakó tájékán téli szállásokra ment.

1813. **Az 1813-ik évi németországi hadjárat.** Az orosz hadjárat volt az első, melyben egy, Napoleon által személyesen vezetett hadsereg nagy és döntő vereséget szenvedett. Az európai államok ez eseménynyel szemben kezdetben tanácstalanúl állottak; a kívánság, hogy a franczia felsőbbség alól fölszabadúljon, kiváltképen Németországban, s a német államok közt a legnagyobb nyomás alatt álló Poroszországban volt nagy. Ámde Poroszország s vele egész Európa meg volt győződve, hogy Napoleon genije módot fog találni arra, hogy e balsiker következményeit elhárítsa s így háborúra, erős szövetséges hatalom nélkül, nem igen lehete gondolnia; mindamellett is Poroszország a háborúra — bár titokban — már régen készült.

E készületek az 1813-ik év elején, midőn a franczia hadak, vagy helyesebben menekültek, Poroszországon át még útban voltak hazájok felé, már annyira haladtak, hogy a Napoleon nagy hadseregéhez tartozó porosz segélyhad parancsnoka York, megkoczkáztathatta a tauroggeni szerződést, mely szerint hadtestével az orosz hadsereghez csatlakozott s ez elhatározást a porosz kormány február 27-én magáévá tette.

A háború Napoleon ellen tehát újból megindúlt, de azt egyelőre csak Orosz és Poroszországok folytatták. Midőn azonban Napoleon e szövetségesek hadait a tavaszi hadjárat folyamán Lützen és Bautzen mellett megverte s visszaűzte, ezek Napoleonnal fegyverszünetet kötöttek, mely alatt mindent elkövettek, hogy a szövetségnek Ausztriát is megnyerjék.

E törekvésük sikerült is és a *trachenbergi* szerződésben Ausztria és Anglia is a szövetséghez csatlakoztak. A trachenbergi szerződés szerint Csehországban **Schwarzenberg** alatt

egy 130,000 osztrákokból és 100,000 poroszból álló fősereg (cseh hadsereg), Sziléziában **Blücher** alatt 100,000 főnyi porosz (sziléziai hadsereg), Brandenburgban **Bernadotte**, már akkor *svéd trónörökös* alatt egy 80,000 főnyi vegyes sereg (északi hadsereg) fölállítása határoztatott el. 1813.

Napoleon a közel félmilliónyi szövetséges sereggel szemben minden erőfeszítés daczára is csak mintegy 350,000 főt állíthatott, mely erő augusztus közepén két csoportban állott. **Napoleon** a fősereggel Szászországban Liegnitztől Drezdáig, s Oudinot három gyalog és egy lovas hadtesttel a Nuthe-Notte vonalon, tehát a szövetségesek északi serege ellenében.

A szövetségesek, *Radeczky* altábornagy, Schwarzenberg vezérkari főnöke ajánlatára azt határozták, hogy a három hadsereg központiasan Lipcse irányában (hol Napoleon főerejét vélték) nyomúl elő; Napoleon ellenben zömével a mintaszerűen előkészített Elba vonalon, Drezda körül, szándékozott maradni s e központi állásból, a belső vonalon működve, a szövetséges hadak közül azt szándékozott egyesült erővel megtámadni, a melyik erre alkalmat nyújt.

A szövetségesek közül legelőször Blücher nyomúlt elő; de Napoleon augusztus 21-én a Katzbachig, 23-án pedig Jauerig vetette vissza. Időközben megmozdúlt Schwarzenberg is és az Érczhegységen négy oszlopban átvonúlván, **Drezdának** tartott. De gyors menetekben itt termett Napoleon és a csehországi sereget aug. 26. és 27-én döntőleg megvervén, az Érczhegységen át való visszavonúlásra kényszerítette. E visszavonúlás közben akadtak a szövetségeses Vandamme hadtestére, mely a teplitzi út elfoglalására volt kirendelve; Vandamme *Kulmnál* az osztrákok, oroszok és poroszok közé kerűlvén, 10,000 emberével fogságba esett. Drezda.

Hasonló szerencsétlenségek érték Napoleon alvezéreit más pontokon is; így Macdonald Blücher ellenében a *Katzbachnál*, Oudinot az északi sereg ellen *Gross-Beerennél*, később ugyanitt Ney *Dennevitznél* szenvedtek vereséget s bár maga Napoleon, a hol személyesen megjelent, győzött, e balesetek következtében az Elbánál elfoglalt központi állását feladni volt kénytelen s október 13-án végre Lipcse körül foglalt állást, hol a döntés bekövetkezett.

A lipcsei csata. A franczia sereg létszáma október 15-én este Lipcse.

1813. Lipcsénél 160,000 fő volt, mely ellen a szövetségesek a következő napon 200,000 főt állíthattak.

A támadást *október 16-án* a szövetségesek három csoportban indították meg, melynek folytán három külön csata keletkezett: Napoleon és Schwarzenberg közt *Wachaunál*, Blücher és Ney közt *Möckernnél*, végre Bertrand és Gyulay közt *Lindenaunál*. A nap eredménye az volt, hogy Napoleon Schwarzenberget, Bertrand pedig Gyulayt visszanyomta; Blücher Ney fölött némi előnyt nyert. A 16-iki harcz tehát egészben a francziákra kedvező volt, de a szövetségesek még további 100,000 főnyi erősbítést vártak, míg Napoleonhoz csupán Reynier 15,000 főnyi hadteste csatlakozhatott. Ennek daczára Napoleon a harczot 17-én nem ujította meg, hanem apósával, Ferencz császárral alkudozást kezdett. Ez eredményre nem vezetett, s csak azon hátránya volt, hogy a szövetségesek ereje növekedett.

Október 18-án Napoleon 130,000 főnyi serege ellen 300,000 szövetséges állott s így az eredmény kétséges alig lehetett.

A szövetségesek támadása azonban ezuttal sem volt egyidejü. Az első támadó Hessen-Homburg volt, de Napoleon őt csakhamar visszavetette. Benningsen és Barclay egymásra várván, csak d. u. 2 órakor, Bernadotte pedig csak d. u. 3 órakor támadt. Ekkor Blücher, ki a Parthe vonalat is már elfoglalta, szintén új támadást intézett s ez, kapcsolatban a Reynier hadtestében levő szászok tömeges átpártolásával, a csatát a szövetségesek javára döntötte el.

Gyulay, kinek Napoleon visszavonuló vonalát kellett volna elfoglalni, Bertrand által megveretett, minélfogva Napoleon visszavonulását az éj beálltával akadálytalanúl foganatosíthatta. Macdonald, ki az elvonulást fedezte, a várost 19-én délig megtartotta.

A veszteségek a francziák részén 60,000, a szövetségesek részén 50,000 főt tettek.

Az üldözést Blücher rögtön megkezdte, de téves irányba jutott. Az egyetlen akadály Wrede osztrák-bajor hadteste volt, ki Hanaunál állást foglalt, hogy a megsebzett oroszlánra még egy csapást mérjen. De az eddig hű szövetséges szégyenletes kudarczot vallott, s Napoleon háborítatlanúl vonúlt Franciaországba. A szövetségesek egész a Rajnáig hatoltak.

A hadjárat véget ért, de a háború nem. 1813.

Az 1814-ik évi hadjárat. Az 1814-iki hadjárat elején a 1814.
szövetségesek 640,000 főt állítottak a nagyobbára újonnan alakitott csapatokból álló s csak 220,000 főnyi erejű franczia sereg ellen.

A szövetséges seregek még 1813 deczemberben s január első napjaiban átkeltek a Rajnán, hogy a háború színhelyét Franczia-országba tegyék át. Napoleon január 25-én, a mikor az ellenséges seregek már Bar-sur-Aubenál voltak, ment hadai táborába Châlonsba; de már 29-én megtámadta *Brienne*-nél Blüchert s vissza is szorította, február 1-én azonban *La-Rothière*-nél vereséget szenvedett. A csata után Blücher azonnal Páris ellen indult, Schwarzenberg ellenben Napoleont Troyes felé követte.

Napoleon a szövetségesek e szétválását örömmel vette, s csakhamar fölismerve, miszerint a veszedelmesebb ellenfél a porosz Blücher, csak 20,000 embert hagyott Troyesnél, főerejével pedig Blücher ellen fordúlt s azt négy ütközetben (Champaubert, Montmirail, Vauchamps és Etoges) megverte; ekkor visszatérve Schwarzenberghez, három kisebb ütközet után ennek seregét is visszavonúlásra bírta. Ámde alig vette Blücher Napoleon távozását észre, azon reményben, hogy Párist egymagában is beveszi, rögtön ismét támadólag előnyomúlt. Napoleon tehát *harmadszor is Blücher ellen fordúlt* s azt több kisebb ütközetben, valamint a *Craonne-Reims* melletti csatában ismételten megverte, majd visszatérve Schwarzenberg ellen, azt *Troyesnél* újólag megtámadta, de a nagy túlerő által visszanyomatott.

A szétszórtan előnyomúló szövetséges seregek ellen Napoleon által intézett bámulatos hadműveletek a szövetségeseket, kik már január 25-én 6—8 menetre voltak Párishoz s a háborút — ha a kellő erélylyel és egyetértéssel működnek — egy hét alatt befejezhetik, több mint két hónapig föltartóztatták, de győzelemre még sem vezethettek. A szövetségesek végre is egyesültek s most már határozottan *Páris* ellen nyomúltak, mely előtt a döntő csata márczius 30-án vívatott; Marmont és Mortier nem voltak képesek Párist megvédeni s a szövetségesek 31-én **Párisba bevonúltak.** Páris.

A czél, melyre az európai hatalmak 1792 óta szakadatlanul törekedtek, végre 22 évi küzdelem után s miután egész Európa

1814. vérben fürdött, eléretett. Napoleon április 6-án fia javára, április 11-én pedig véglegesen leköszönt. A Bourbonok visszatértek, Napoleon pedig Elba szigetére vonúlt.

Az 1814-ik évi május 30-án megkötött *első párisi béke* Franczia ország határait akkép állapította meg, mint azok 1792 január 1-én voltak, csupán Savoya és Nizza hozzáadásával. Ausztria tehát a franczia háborúk folyamán elvesztett összes tartományait visszanyerte.

1815. **Az 1815-ik évi hadjárat.** Napoleon bukásával az európai béke korántsem állott helyre. Németország, Spanyol és Olaszországok megszabadúltak ugyan az idegen nyomás alól, de már úgy az olasz tartományok, mint Lengyelország és más, eddig franczia fenhatóság alatt állott területek elosztása körül az 1814-ik év őszén egybegyűlt bécsi kongresszuson nehézségek merültek föl, s a béketárgyalások, mint közönségesen, már a jövendő háborúk magvait hintették el. Franczia ország maga, az akarata ellenére s idegen segítséggel végbement változásokat nehezen tűrte; a dicsőség, melyet Napoleon Franczia országnak szerzett, az államterület megnagyobbodása, elveszett; de sőt még a polgári és egyéni szabadság is, mely a franczia forradalom alatt százezrek föláldozásával kivívatott, a Bourbonok alatt, kikről a történelem azt mondja, hogy 26 évi száműzetésök alatt «semmit sem tanúltak és semmit sem felejtettek», komoly veszedelemben forgott. A dicsőséghez és erős kormányhoz szokott franczia nép, a Bourbon XVIII-ik Lajos dicstelen, gyönge és idegen befolyás alatt álló kormányát unta és óhajtva várta a napot, mely a kelletlen, a nemzet önérzetét mélyen sértő viszonyokat megváltoztassa.

Napoleon, ki Franczia országgal állandó összeköttetésben maradt, mind e tüneteket élénk figyelemmel kisérte s már az 1815. év tavaszán az időpontot alkalmasnak vélte arra, hogy Franczia országba visszatérjen. Franczia országra nézve a vállalat nem is volt túlkorai, de az volt a külföldre nézve, mert a szövetséges hatalmak még együtt voltak s hadseregeik nagy része még hadi lábon állott. Napoleonnak várni kellett volna, míg az egyetértés a szövetséges hatalmak kozt megzavarodik, mi közel állott, míg a hatalmak talán egymás ellen fordúlnak, mi szintén a valószinűségek közé tartozott. De Napoleon csak a franczia

viszonyokat vette számításba s e számításában nem is csalatkozott. Midőn az 1815. év márczius 1-én Cannesban egy 1200 főből álló kisded csapat élén Francziaországban kikötött, a franczia nép őt mint fölszabadítóját, megváltóját üdvözölte. Hogy a hadsereg dicsőséges hadvezérét a legnagyobb lelkesedéssel fogadta, mondanunk is fölösleges. Az ellene küldött csapatok a hőn szeretett vezér és uralkodó megpillantásakor tömegesen mentek táborába át s Lajos királynak nem volt egy zászlóalja, egy lovas százada, mely Napoleon ellen fegyvert fogott volna. *Napoleon márczius 20-án diadalmenetben bevonúlt Párisba*, honnét XVIII. Lajos futni kényszerült. 1815.

Napoleonnak mindenekelőtt időre volt szüksége, hogy Francziaország erejét újból szervezze és a hadviseléshez szükséges eszközöket megnyerje. Ezt elérendő a külhatalmakat békés szándékairól igyekezett meggyőzni. E békebiztosítások hatását azonban nagy mértékben csökkentette Murat föllépése, kit a sógorán elkövetett árulás Nápoly trónján megtartott s ki most Napoleon visszatértével Ausztriának hadat izent.

Ily körülmények közt mi sem volt természetesebb, mint hogy a párisi békét aláirt hatalmak a szövetséget márczius 15-én megújítva, Napoleonnak *a béke megóvására* háborút izentek.

A szövetséges hatalmak egy 650,000 főből álló óriási sereggel szándékoztak Francziaországba betörni s mint a megelőző évben, központiasan Páris ellen nyomúlni. E haderőhöz az angolok és németalfödiek **Wellington** alatt 100,000 főt, a poroszok **Blücher** alatt 220,000 főt Belgiumban határoztak állitani; a Közép-Rajnán *Barclay* alatt 150,000 orosz, a Felső-Rajnán *Schwarzenberg* alatt 230,000 osztrák, a piemonti határon *Frimont* alatt 60,000 osztrák-szárd csapat vonúlt föl.

A kitört háború egész érdeke a rövid, de annál fontosabb németalföldi hadjáratban összpontosul, melyben Wellington és Blücher Napoleon seregét a junius 18-án vívott *waterlooi* csatában megsemmisitvén, julius 3-án Párist másodszor is bevették.

Ausztria hadai e közben megverték több kisebb ütközetben *Murat* nápolyi király kis seregét, minek folytán Murat május 20-án Francziaországba menekült. Még egyszer visszatérve, Murat az osztrákok által elfogatott s hadtörvényszéki itélet alapján október

1815. 13-án agyonlövetett. Az osztrák és szárd seregek ezután megkezdték meneteiket Francziaország felé, de közreműködésükre már szükség nem volt. A waterlooi győzelem a háborúnak véget vetett, s Napoleon szereplését örökre megszüntette. A Szent-Ilona szigetére száműzött nagy ember, ki másfél évtizedig a világuralom legmagasabb lépcsőjén állott, most mint Anglia rabja fejezte életét be; de ha szerencséje alálianyatlott is, katonai dicsősége csorbát nem szenvedett s végzetes sorsa daczára kora legnagyobb hadvezére marad.

A franczia háborúkban, melyekben Ausztria többször állott a megsemmisülés előtt, Magyarország koronás királyát mindenkor egész erejével, vére és vagyona feláldozásával hűségesen támogatta s ezen hűségében még a legnehezebb viszonyok közt, a legcsábítóbb igéretek daczára, soha egy pillanatig meg nem ingott. A magyar katonák, magyar vezérek, ott voltak az összes hadjáratokban, ott véreztek, ott haltak meg ha kellett, az összes csatatereken, hogy a király iránti hűségükről örök bizonyságot tegyenek.

XVII. FEJEZET.

AZ 1848/49-IK ÉVI HÁBORÚK.

Források: Ezen és a következő időszak háborúi már az újkori történelemhez tartoznak, minden hadjáratnak, de kiváltképen a magyar függetlenségi harcnak bőséges irodalma levén, itt csak a legfontosabb munkák említtetnek föl. *Olasz háború:* Magyar forrásmű, mely csupán e háborúval foglalkozik, nincs; osztrák részről főmunka: Hilleprandt, Feldzug in Oberitalien 1848/49; Rüstow, Der italienische Krieg 1848/49; Oest. Mil. Zeitschrift 1864—66; továbbá a cs. és kir. hadi levéltár anyaga. *Magyar függetlenségi harcz:* Horváth Mihály, Magyarország függetlenségi harczának története; Gelich R., Magyarország függ. harcza 1848/49; B. J., ugyanaz; Gracza Gy., ugyanaz; Id. Görgey István, 1848 és 1849-ből; Görgey Arthur, Mein Leben und Wirken in Ungarn; Asbotli, Emlékiratok; Czetz, Bem erdélyi hadjárata; Danser, Dembinsky Magyarországon; Klapka, Der Nationalkrieg 1848/49; U. az; Memoiren és Erinnerungen; Rüstow, Geschichte des ung. Insurrections-Krieges; Ramming, Der Feldzug in Ungarn u. Siebenbürgen 1849; N., Der Winterfeldzug 1848/49 stb.

Az 1815-ik év szeptember 26-án Ausztria, Oroszország és Poroszország uralkodói közt kötött «*szent szövetség*», melynek a világ békéjét kellett volna fenntartani, czélját el nem érte, mert ezen és a később a szövetséghez csatlakozott államok kormányai, külső ellenség hiányában saját népeiket tekintették annak s a legmerevebb absolut kormányzati rendszert alkalmazván, a népeket minden szabadságtól megfosztották, sorsukat saját kényük-kedvük szerint intézték.

Az ennek következtében kitört kisebb forradalmakat a szent szövetség ugyan kezdetben elnyomta, de midőn a mozgalmak egész országokra kiterjedtek, ezek nagy és véres háborukat idéztek elő.

Magyarországot a függetlenségi és szabadságharczok közül csupán az 1848/49-ik évi osztrák-olasz háború érdekli, a mennyiben ennek hadjárataiban ott küzdött a császári sereg soraiban a magyar csapatok egy része is, és az ugyanazon időben lefolyt magyar függetlenségi harcz, melyben Magyarország maga küzdött állami függetlenségének és alkotmányos szabadságának visszaszerzéséért.

Az 1848/49-ik évi olasz háború.

Napoleon bukásával az egységes Olaszország ismét apró részekre foszlott szét. A visszatért régi birtokosok közt leghatalmasabb volt Ausztria, mely azonkívül az olasz nép előtt — már csak azért is, mert a forradalmi mozgalmakat a szent szövetség megbízásából ő fojtotta el — leggyűlöltebb vala. Midőn tehát Szárdinia, mely magát a leendő Olaszország képviselőjének tekintette, zászlóira az osztrák uralom elleni harczot írta, ezzel egész Olaszország rokonszenvét és támogatását megnyerte.

1848 február 28-án tört ki a franczia forradalom, márczius 15-én a bécsi fölkelés, s ezeket nyomban követte márczius 18-án a milánói forradalom.

Az olaszországi osztrák sereg zöme, a Wratislav hadtest, Radeczky tábornagy alatt Milánóban volt, midőn a forradalom márczius 18-án kitört. Radeczky 19-én éjjel a milánói fellegvárba vonúlt, 22-én pedig elhagyta a várost s Veronára való visszavonúlása közben értesült arról, hogy az «*olasz egység*» érdekében egész Itália fölkelt s az osztrák sereg olasz ezredei is a fölkelőkhöz csatlakoztak.

1848. **Az 1848-ik évi hadjárat.** Az olaszországi császári sereg főparancsnoka, gróf **Radeczky József Wenczel** tábornagy, midőn a *Wratislaw* hadtest csapataival Veronába érkezett, ott még *d'Aspre* hadtestét találta; a két hadtest azonban együtt alig volt több 35,000 főnél, míg **Károly Albert** szárdiniai király 50,000 fővel közeledett. Radeczky ezen okokból s mivel Velencze is a fölkelők kezeibe jutott, magát a védelemre határozta olykép, hogy Veronában a közeledő erősbítéseket bevárja s azután — ha alkalom nyílik — támadásba megy át. A szárd fővezérlet mindenekelőtt

Lombárdia fővárosát, Milánót szándékozott hatalmába ejteni, azután a rivolii és custozzai hegyvidéket elfoglalván, az osztrák sereget Veronába bezárni. 1848.

Radeczky április 1-én érkezett Veronába, míg a szárd hadsereg, márczius 25-én a Ticinon átkelve, április 9-én már a Mincióhoz ért. Az olasz fölkelők azonban nem csatlakoztak egyetemesen a szárd sereghez, minek folytán a hadműveletek megállapodtak; de mivel végre is valamit tenni kellett, a szárd-olasz sereg körülzárolta *Peschierát* s az Etsch-völgy védelmére *Pastrengonál* álló dandárt visszanyomta Tirolba. Károly Albert most Verona ellen fordúlt.

Radeczky erre várt csak s az olaszokat erélyesen megtámadta. A rosszúl vezetett piemonti csapatok, bár számra sokkal erősebbek voltak, mert Radeczky 21.000 főnyi osztrák seregével 35.000 főnyi olasz hadak állottak szemben, a *Santa-Lucia* melletti vesztett csata után, (május 6-án) rendetlen futásban vonúltak a Mincio mögé. Az osztrák sereg helyzete még inkább javúlt, midőn *Nugent* 20,000 főnyi hadteste az Isonzo mellől, Durando és Ferrari római csapatain szerencsésen áttörve, Verona felé közeledett, hova május 24-én bevonúlt.

Radeczky most már 45,000 főnyi sereggel rendelkezett, melyet egy az Etsch jobb partján végrehajtott *merész oldalmenettel Mantuába* a piemontiak jobb oldalába vezetett. Langier toszkánai hadosztálya fogta fel az első lökemet, de a *Curtatone* mellett május 29-én vívott ütközetben teljesen szétveretett.

Május 30-án a támadás Goito felé volt folytatandó, a piemontiaknak azonban sikerült *Goitonál* ellenállni. Mivel pedig Radeczky egyidejűleg Peschiera elestéről és a bécsi forradalomról értesült, seregét az Etsch mögé vezette s *Vicenza, Padua,* és *Treviso* elfoglalásával érte be.

Midőn azonban a felső Etschnél (Rivolinál) álló dandár (Zobel) 8000 főre szaporodott, Legnagonál pedig *Culoz* alatt egy új hadtest szervezkedett, Radeczky újra Károly Albert ellen fordúlt. Szándéka ezuttal az volt, hogy a szárd hadsereget, mely egy hadtesttel Custozza körül, két hadtesttel pedig Mantua körül, egészben tehát majd 50 kilométernyi kiterjedésben állott, Custozza irányában áttöri.

1848. A végrehajtott támadás a három napig, julius 23., 24., és 25-én tartó **custozzai első csatát** eredményezte. E csatában Radeczky az olaszokat baloldalukban megtámadni és észak felé szorítani szándékozott; ámde a szárdok az első napon a Mincio mögé kitértek, a második napon pedig erejöket Villafrancánál összpontosítva a főerővel az osztrák sereg hátába kerültek. Ekkor Radeczky, a csata harmadik napján, arczot fordított s míg az első hadtest a szárdok jobb szárnyát Valeggio és a Monte Vento közt lekötötte, a II. hadtesttel és a Haynau által Veronából a harcztérre küldött Perrin dandárral Custozza irányában előnyomulván, az olaszok jobb szárnyát döntőleg megverte. Erre az egész szárd sereg a Mincio mögé menekült. A custozzai csata alig 1500 főnyi veszteség mellett a hadjáratot Ausztria javára döntötte el.

A custozzai döntő csata után még kétszer került ütközetre a dolog, *Pozzolengonál* (jul. 27.) és *Milano* előtt (aug. 4.), míg végre Károly Albert Radeczkyval fegyverszünetet kötve, Lombardiát az osztrákoknak engedte át.

1849. **Az 1849-ik évi hadjárat.** Az 1848-iki események a szárdiniai hadseregbe vetett bizalmat ugyan erősen megingatták, de azért az olaszok a siker reményét el nem vesztették. Midőn tehát a magyar függetlenségi harcz egyre nagyobb terjedelmet öltött, s az osztrák támadás Magyarországon fennakadt, a szárd kormány is elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a támadást megújítsa.

Radeczky parancsnoksága alatt a hadjárat kezdetén ugyan majd 130,000 fő állott, de ez erőből közel 37,000 más irányban lekötve lévén, a hadműveletekre mintegy 73,000 fő és pedig 73 gyalogzászlóalj, 45 lovas század és 226 löveg állott rendelkezésre. A hadsereg öt hadtestbe volt osztva: 1-ső *Wratislaw* (Wohlgemuth és Haller); 2-ik *d'Aspre* (Albrecht főherczeg és Schaffgotsche); 3-ik *Appel* (Taxis és Lichnowsky); 4-ik *Thurn* (Culoz és Rath); tartalék-hadtest: *Wocher*.

Károly Albert, Szárdinia királya, nagy buzgalommal igyekezett a hadsereget nemcsak létszámában növelni, de annak szervezetét is megszilárdítani. A hadjárat kezdetén a hadsereg ereje a 100,000 főt meghaladta; mivel azonban a 6. hadosztály egészen,

az 5. hadosztály pedig nagy részével a Pó jobb partján állott, a hadműveletekben tényleg csak mintegy 76,000 fő vett részt, mely körülbelől 90 gyalog zászlóaljat, 36 lovas századot és 126 löveget számlált. A hadsereg hat hadosztályba és egy önálló dandárba volt tagozva: 1. hadosztály *Durando* altábornagy; 2-ik *Bes*; 3-ik *Perrone*; 4-ik *Genuai* herczeg; 5-ik *Ramorino*; az önálló dandár parancsnoka *Solaroli* tábornok volt; a tartalék-hadosztály a *Savoyai* herczeg alatt állott. 1849.

A fővezérlet névleg **Károly Albert** király kezében volt, de a király a múlt évi hadjárat szerencsétlen eredménye által önbizalmát elvesztvén, a legfőbb parancsnokságot **Chrzanowsky Albert**, az 1831-iki hadjáratban kitűnt lengyel tábornokra bizta, ki azonban a belé vetett bizalomnak nem felelt meg.

Bevezető hadműveletek. Az 1848-ik évi augusztus hó 5-én megkötött fegyverszünetet a szárdiniai király 1849 márczius 20-ára fölmondta; e fölmondás Radeczky Milanóban lévő főhadiszállásán márczius hó 14-én érkezett meg.

A felek *kölcsönös helyzete* ez időpontban a következő volt: Az *osztrák* hadseregből három hadtest Milánónál, két hadtest Lodi tájékán volt összpontosítva. Az *olaszok* részéről a tartalék hadosztály Novara-nál, Solaroli dandára Oleggio-nál, az 1—4. számú hadosztályok Galliate és Vigevano közt a Ticino mentén, az 5. hadosztály (Ramorino) végre — Belvedere ezredes hat zászlóaljból álló dandárával együtt — a stradellói szorostól nyugotra, a Pó jobb partján állott.

Chrzanowsky hadműveleti terve azon föltevésen alapúlt, hogy az osztrák sereg Milánóból a legrövidebb vonalon, tehát Novara irányában fog előnyomúlni; a fővezérlet törekvése tehát oda irányúlt, hogy a hadsereg zömét Novaránál egyesítse s azután Milánó ellen támadólag előre hatoljon. A Ramorino tábornok alatt álló részek ez esetben az osztrák sereg baloldalába és hátába működnek; ugyanez eljárás követendő akkor is, ha az osztrák sereg a Mincio felé visszavonúl. Az esetre ellenben, ha Radeczky Pavia felé vonúlna előre, Ramorino hadosztálya az osztrák seregnek a Ticinón való átkelését Pavia előtt mindaddig föltartóztatja, míg a főssereg a Ticino jobb partján az osztrákok jobb oldalába és hátába kerül. Ramorino tábornoknak tehát megparancsoltatott,

1849. hogy egész erejével a Pó balpartjára átkelve La Cava-nál, Paviával szemben foglaljon állást.

Radeczky tábornagy valóban a Pavia irányában való előnyomúlást választotta s Wohlgemuth tábornok parancsnoksága alatt csekély erőt hagyva Milánónál, a többit Lodi és S.-Angiolo irányában azonnal útnak indította, mi a szárdiniai főhadiszálláson azon hiedelmet keltette, hogy az osztrák sereg csakugyan visszavonúl. E helyett pedig az osztrák sereg márczius 19-én Pavia körül összpontosítva állott és a fegyverszünet leteltének órájában, a már előkészített három hidon, megkezdte a Ticinon való átkelést.

Az átkelő csapatok alig találtak ellenállásra, mert Ramorino azon indokolatlan föltevésben, hogy az osztrákok a Pó jobb partján fognak előnyomúlni, *a vett parancsot nem teljesítette*, egész erejével eredeti fölállításában a Pó jobb partján maradt s La Cava-hoz csak egy-két zászlóaljat rendelt. Ennek folytán az osztrák hadsereg még márczius 20-án a Ticino jobb partján állott s így egyrészt az olasz fölállítást *áttörte*, másrészt az ellenséges sereg zömének *jobb oldalában* állott.

A Mortára melletti ütközet. Márczius hó 21-én az olasz hadsereg első oszlopa — a 4. hadosztály — élén a királylyal délután egy órakor átlépte Lombardia határát és Magentáig nyomúlt előre; az osztrák Wohlgemuth hadosztályhoz tartozó előőrsök lövés nélkül vonúltak vissza. A szárdiniai sereg fővezérlete azonban csakhamar meggyőződött, hogy tévedésben van s a csapatok, visszatérve, ismét korábbi állásaikba vonúltak.

Az osztrák hadsereg ezalatt arczot észak felé váltván, megindúlt; a 2. hadtest (d'Aspre) élén *Albrecht főherczeg* hadosztályával Mortára felé, az 1. hadtest Vigevano felé tartott; a többiek lépcsőviszonyban következtek; az 1. hadtest Vigevanonál a szárdiniai 2. és 3. hadosztályra találva, heves küzdelembe keveredett, mely azonban a Bereguardonál átkelt Wohlgemuth hadosztály közbelépése folytán megállapodott.

Mortára. Komolyabbá vált a harcz **Mortáránál**, hol a 2. hadtest élén menetelő Albrecht főherczeg hadosztálya a szárdiniai 1. hadosztályt, mely, azonkívül a Savoyai herczeg hadosztálya által támogattatott, a helységtől délre fekvő halmokon kedvező fölállításban találta. A hadosztály négy oszlopban támadta meg ez állásokat és

egy órai harcz után Mortára felé visszavetette. Az osztrák csapatok követték a megfutamodókat, sőt Bendek oszlopa a városba is benyomúlt s úgy a milánói, mint a vercelli-i kaput birtokába ejtette. De mivel időközben az éj beállott s a csapatok — úgy az osztrákok mint az olaszok — a számos vízvonal miatt össze-vissza voltak kénytelenek menetelni, megtörtént, hogy Benedek egyszerre csak két századdal állott a verceli útczában, míg a háta mögött négy zászlóalj erejű ellenséges csapat jelent meg, Lamarmora tábornok által vezetve, melyeket a Savoyai herczeg küldött az 1. hadosztály támogatására. De Benedek nem vesztette el lélekjelenlétét és a tizszerte erősebb ellenséges oszlopot megadásra hívta fel; szerencsére e pillanatban az ellenséges oszlop hátában is egy osztrák zászlóalj jelent meg s az ellenség fegyvereit csakugyan lerakta. Lamarmora maga elmenekült. 1849.

Este 9 óra volt, midőn a harcz véget ért; az 1. hadosztály Novára, a tartalék-hadosztály (Savoya) Robbio felé menekült el. A piemontiak 2000 halottat és hat ágyút, számos lőszerkocsival hagytak a harcztéren; az osztrák veszteség mintegy 350 ember volt.

A Novára melletti csata. A mortárai elvesztett ütközet híre márczius 21-ike éjjelén ért az olasz fővezérlethez; Chrzanowsky meggyőződött most, hogy az egész osztrák hadsereg a Ticino jobb partján van; a döntést előidézendő, elrendelte tehát az egész szárdiniai hadseregnek Novára mellett való összpontosítását.

Az osztrák fővezérlet az éjjeli harcz következtében elveszitette a közvetlen érintkezést és a főhadiszálláson azon nézet uralkodott, hogy a szárdiniai sereg nem Novarára, hanem a Sesia mögé Vercellire vonúlt vissza. A következő napon tehát csak a 2. hadtest (d'Aspre) irányíttatott Novárára, a 4. (Thurn) ellenben Vercelli felé; a többi részek úgy indúltak meg, hogy akár az egyik, akár a másik irányt követhették.

Másnap — azaz márczius 23-án — a szárdiniai hadsereg **Novaránál**, a La Bicocca körüli magaslatokon harczkészen állott, midőn Albrecht főherczeg hadosztálya, mely ezúttal is a 2. hadtest élén menetelt, a magaslatok elé ért. A 2. hadtest parancsnoka, azon nézetben, hogy itt csak alárendelt erőkkel van dolga, délelőtt 11 órakor támadást rendelt; 2 órai heves küzdelem után látta csak be a hadtestparancsnok, hogy az egész olasz sereggel áll szem- Novára.

1849. ben. Ekkor sürgősen küldött úgy az őt követő 3., mint a Vercelli felé irányított 4. hadtesthez, támogatást szorgalmazván. Nagy szerencse, hogy az olasz fővezérletnél a támadó szellem hiányzott s a támadásban még az önkéntesen előtörő 4. hadosztályt is megakadályozta, mely már az osztrákok jobb oldalában állott (Olengonál).

Délután 4 órakor jelent meg az osztrák 3. hadtest, mely d'Aspre hadtestének szárnyait támogatta s ép jókor érkezett, hogy a szárdiniai 4. hadosztály (Génua) egy Olengo ellen intézett újabb támadását visszautasítsa. Délután öt órakor a szárdiniai közép is előretört, de ekkor már túlnyomó erőkkel állott szemben; azonkívül a 4. hadtest is közeledett Vercelli felől.

Radeczky ekkor — este 6 órakor — általános támadást rendelt, mire az olaszok rendetlen futásban menekültek s az egész hadsereg teljességgel fölbomlott; a szárdiniai sereg valószinüleg teljesen megsemmisíttetett volna, ha Károly Albert leköszönése és Radeczky föltételeinek azonnali elfogadása által a veszedelem el nem háríttatik.

Az osztrák seregnek a fényes győzelem 3000 emberébe került; az olaszok 5000 főt s 15 löveget vesztettek.

Radeczky győzelmei által az olaszok egyesülésre való törekvése egy időre megakadályoztatott, s Lombardia, valamint Velencze, továbbra is az osztrák uralom alatt maradtak.

A magyar függetlenségi harcz 1848—1849-ben.

1848. Magyarországnak függetlenségre és önkormányzatra való törekvései és az ország ügyeinek alkotmányos úton való rendezése iránt táplált kívánságai az 1847-ik és 1848-ik évi országgyülésen nyiltan és törvényes alakban kifejezésre jutván, *V. Ferdinánd* király a nemzet kivánalmait teljesitette.

A magyarok *1848 márczius havában* Bécsbe indított küldöttsége a tervezett reformokra a király beleegyezését hozta Pozsonyba; a magyar felelős miniszterium gróf *Batthyány Lajos* elnöklete alatt megalakúlt s miután az, *István főherczeg* nádor közbenjárására, a király által megerősíttetett, a kormányzatot átvette; az országgyülés Pestre költözött.

Az osztrák birodalom egységét föntartani óhajtó osztrák ab- 1848.
solut kormány azonban arra törekedett, hogy a király által Magyarországnak adott önállóságot megsemmisítse. E törekvésekből előbb a horvát, szerb és oláh nemzetiségeknek Magyarország és a magyar kormány elleni föllázítása származott, melyből később a magyar kormánynak a nemzetiségek elleni nyilt háborúja fejlődött ki.

Az osztrák csapatok kezdetben a magyarokkal együtt küzdöttek a lázadó nemzetiségek ellen; de később Magyarország s Ausztria között szakadás állott be s egy nagy háború keletkezett, mely a monarchia népeit hosszantartó, véres küzdelembe sodorta.

Hadi események az osztrák támadás bekövetkeztéig. A nemzetiségek közül a *szerbek* voltak az elsők, kik Magyarország ellen fegyvert ragadtak. A magyar kormány megkísérlette ugyan a békés kiegyenlítést, de mivel a szerbek erre azzal feleltek, hogy az ország déli vidékeit dúlni kezdték, nem maradt egyéb hátra, mint a lázadást fegyveres erővel elnyomni.

Hrabovszki altábornagy, Péterváradi parancsnoka, mintegy 6000 fővel rendelkezett s ez erővel 1848 junius 12-én tüntető támadást intézett a szerbeknek **Járek** mellett a római sánczoknál Járek.
és **Karlóczánál** levő táborai ellen, mely azonban, kellő komoly- Karlócza.
ság hiányában, eredménytelen maradt. A szerbek ezután még nagyobb buzgalommal szervezkedtek, s a szerb mozgalom vezetői, *Stratimirovics*, *Knicsanin*, *Mayerhofer* stb. julius elején már közel 30,000 főből álló sereget, mely 100 ágyúval rendelkezett, gyűjtöttek egybe.

A magyar kormány *Bechtold* altábornagy alatt mintegy 15,000 főt, 36 löveggel, állított most a szerbek ellen, de a vezénylő tábornokok csak kelletlenül fogtak mindenhez, s így julius 10-étől augusztus közepéig csak jelentőség nélküli apróbb csatározások folytak. Így megtámadták a szerbek julius 10-én **Versecz** várost, Versecz.
de Blomberg dsidás ezredes által szétverettek, a Bechtold által **Szt.-Tamás** ellen intézett támadás ellenben kudarczot vallott. Szt.-Tamás.
A szerbek elfoglalták julius 19-én **Bács-Földvárt**, de **Ó-Verbász** B.-Földvár. Ó-Verbász.
elleni támadásukat Castiglione ezredes visszaverte.

Ekkor amagyar kormány határozott támadást rendelt, an-

1848. nál is inkább, mert a magyar haderő az újonnan fölállított honvéd zászlóaljakkal együtt most már majd 30,000 főre emelkedett.

Bechtold azonban a helyett, hogy erejét egyesítve egy ponton döntő eredményre törekedett volna, egyidejű támadást intézett augusztus 19-én **Turia** és **Szt.-Tamás** ellen; ez utóbbi helyen egy oszlop be is nyomúlt a szerbek táborába, de a fővezér által nem támogattatván, ismét kivettetett. Knicsaninnak **Fehértemplom** ellen ugyan e napon intézett és 28-án megismételt támadása ellenben szintén kudarczot vallott. Bechtold ezután ismét tétlenségbe merült, s nemsokára le is köszönt.

Turia. Szt.-Tamás. Fehértemplom.

Nagyobb sikert aratott szeptember 2-án a Becskerek közelében álló s **Kiss Ernő** ezredes által vezényelt különítmény: 15 zászlóalj, 6 lov. század, 16 löveg, mely a szerbek **Perlasz** melletti Drakulics által védelmezett táborát rohammal bevette, s azt a szerbek későbbi támadásai ellen is sikerrel megvédelmezte.

Perlasz.

Ellenben *Mészáros* Lázár hadügyminiszternek szeptember 21-én **Szt. Tamás** ellen intézett újabb támadása kudarczot vallott.

Szt.-Tamás.

Horvátországban a bánná kinevezett **Jellacsics József** tábornok helyezkedett nyiltan ellentétbe a magyar kormánynyal, s oly mérvű izgatást kezdett, hogy a király őt junius 10-én a nádor által méltóságától megfosztotta. De a császári kormány őt báni méltóságába szeptember 4-én újból visszahelyezte, de sőt Jellacsics az absolut kormány részéről arra is fölhatalmazást nyert, hogy a magyarok ellen fegyvert fogjon. Jellacsics nem is késett és már szeptember 11-én egy 40,000 főnyi horvát sereg élén átlépte Magyarország határát.

A magyar országgyűlés, julius 11-iki emlékezetes ülésén, Kossuth Lajos nagyszabású beszéde után lelkesülten szavazott ugyan meg 200,000 újonczot, s a hadi költségekre 42 millió forintot, de szeptemberben még e haderő 1-ső részlete, a tervezett 40,000 fő sem volt szervezve, s így Jellacsics seregével szemben egyelőre csak mintegy 6000 fő állott, előbb Ottinger, később *gróf Teleky Ádám* tábornok parancsnoksága alatt, ki ellenállást nem gyakorolhatván, a bán serege elől Székesfehérvárra vonúlt vissza.

Jellacsics támadása Magyarország ellen. Jellacsics a Balaton mindkét partján előnyomúlva főoszlopával szeptember

20-án Veszprémig, baloldali mellékoszlopával, melyet *Hartlieb* al- 1848.
tábornagy vezényelt, Enyingig jutott; a jobb szárny oszlop *Roth* tábornok alatt, összeköttetését elveszítve, elmaradt. Országgyűlési végzés szerint az összes hadak főparancsnokságát *István főherczeg nádornak* kellett volna átvenni, ki el is indúlt a Jellacsicscsal szemben álló hadtesthez, de előbb a bánnal szeptember 21-én személyesen kivánt értekezni; de ez végbe sem ment, s a nádor Bécsbe távozott, szeptember 25-én pedig a nádori méltóságról leköszönt. A hadtest parancsnokságát a lemondott Teleky helyett **Moga** altábornagy vette át. A bán két oszlopa most egyesűlvén, szeptember 25-én Székesfehérvárra vonúlt, hol körülbelől 28,000 emberrel érkezett meg; a magyar hadtest egész Pákozdig és Sukoróig hátrált, itt azonban, részint mivel időközben Ivánka Imre nemzetőr dandárával s más csapatokkal 16,000 főre fölszaporodott, részint pedig mivel Moga altábornagy a kormány mellett megalakúlt *honvédelmi bizottmány* küldöttei által a visszavonúlás megszüntetésére s támadásra ösztönöztetett, a csata elfogadására határozá el magát.

A pákozdi (sukorói, velenczei) csata. A magyar hadtest a **Pákozd** és **Sukoró** közti magaslatokon *szeptember 28-án* a követ- Pákozd. Sukoró, Velenc
kező állást foglalta el: Jobb szárnya *Milpökh* ezredes alatt a csalai szőlőkben, a pátkai mocsárra támaszkodva; a közép *Holtsche* tábornok alatt, a pesti úton Sukorónál, a bal szárny *Répási* ezredes alatt tovább keletre, bal szárnyával a Velenczei tóra támaszkodva. A Velencze helység előtt álló tartalékot gróf *Teleky Ádám* tábornok vezényelte.

A horvát sereg, mely a megelőző éjjel Székesfehérvár és Pákozd között táborozott, a támadást reggel 6 órakor indította meg s Jellacsics szándéka az volt, hogy a magyar hadtestet a jobb szárny és középhad visszanyomásával a velenczei tóba szorítsa. A magyar jobb szárny ellen intézett főtámadást Hartlieb altábornagy vezette; e hadosztály könnyű győzelemre számított s meg volt lepetve, mikor a 60-ik gyalog ezred itt első vonalban álló zászlóaljai részéről a leghevesebb ellenállásra talált. A támadás tehát fennakadt s Hartlieb csakhamar védekezésre szorúlt, mert Milpökh ezredes most maga ment támadásba át. Miután a támadás a középen, hol Jellacsics személyesen vezényelt s a horvát jobb

1848. szárnyon, a Kempen hadosztálynál, szintén sikertelen volt, a harcz déltájban az egész vonalon megállapodott.

Ez lett volna az alkalmas pillanat a magyar tartalék fölhasználására a jobb szárnyon; de bár ez meg nem történt, Jellacsics a harczot d. u. 2 órakor mégis beszüntette s Székesfehérvár felé visszavonúlt. A győzelmes magyar hadtest csekély számánál fogva üldözésre nem gondolhatott, s az éjen át elfoglalt állásaiban táborozott.

A következő napon Jellacsics három napi fegyverszünetet ajánlott, melyet Moga, ki erősbítéseket várt, el is fogadott, s azután a Martonvásár melletti kedvező állásba vonúlt, a bán újabb támadását bevárandó.

A fegyverszünet tartama alatt mindkét félnek állásaiban kellett volna maradni. De Jellacsics, ki még szeptember 30-án arról értesült, hogy közte és Roth tábornok hadosztálya közt magyar csapatok állanak, s így ez oszlop csatlakozására nem igen számíthat, a Pest ellen való hadműveletet föladva *visszavonúlásra* határozá el magát, melyet *Ausztriába* szándékozott végrehajtani. Ez Jellacsics által a fegyverszüneti szerződés ellenére még október 1-én megkezdetett, s október 3-án, midőn Moga Mártonvásárnál új ellenállásra készült, a horvát sereg már Győrben volt, október 6-án pedig, miután Komárom várába Majthényi alezredes be nem bocsátotta, Magyar-Óvárnál osztrák területre lépett.

Még nagyobb baj érte *Roth* hadosztályát. Ez Pécsről Ozorán át Székesfehérvárra igyekezett, hogy Jellacsics seregével egyesüljön. Moga az egyesülés megakadályozásával előbb a Hunyady csapattal Csepel szigetén időző *Görgey Arthúr* őrnagyot, majd október 3-án *Perczel Mór* volt képviselőt s ezredest bízta meg. Bárha Perczel csak 4000 emberrel rendelkezett, de segíttetett a tolnai és baranyai fölkelők által, kik Roth egy lőszerszállítmányát szeptember 28-án elfogták, további előnyomulásánál pedig visszavonuló vonalát elállták.

Október 5-én elfogta Görgey a Roth hadosztály elővédét Bárándnál, mire Roth Perczeltől szabad visszavonulást kért, mi-
Báránd. dőn pedig ez megtagadtatott, az éj folyamán s a következő napon
Ozorára vonúlt vissza. De a fölkelők fölszedték a Sió hidjait s
Ozora. megszállták az ozorai magaslatokat, minek folytán Roth tovább nem mehetett. Október 7-én arczban és bal oldalában Perczel,

jobb oldalában Görgey csapataival, hátában a fölkelőkkel körülfogva, Roth tábornok a magyarok előtt fegyvereit harcz nélkül letette. Roth és Philippovics tábornokok, 57 tiszt és 6000 ember, 12 löveggel, ejtetett ez alkalommal hadi fogságba. 1848.

Moga tábornok, bár Jellacsics visszavonulásáról tudomást nyert, továbbra is martonvásári állásában maradt, s onnét csak akkor mozdúlt ki, midőn erre az ország kormányát átvevő honvédelmi bizottmány elnöke: *Kossuth Lajos* által ösztönöztetett. A magyar hadtest az ország határát képező Lajtha folyóig nyomúlt elő, hol ismét megállapodván, kordonszerű fölállítást vett.

A bécsi kormány Jellacsicsot útban vélvén Pest felé, még szeptember végén gróf Lamberg altábornagyot, mint teljhatalmú főparancsnokot küldte Pestre, hogy az országgyűlést föloszlassa, egyidejűleg pedig intézkedett Jellacsics seregének megerősítése iránt. De *Lamberg* szeptember 28-án a budapesti lánczhídon a népdüh áldozata lett, a második intézkedés pedig az október 6-iki bécsi forradalmat idézte elő, a mennnyiben a bécsi nép a Magyarország ellen rendelt csapatokat visszatartotta; a rendelkező Latour hadügyminiszter itt hasonló sorsra jutott, mint Lamberg Pesten.

Ez események folytán Jellacsics a kevésbbé harczképes horvát fölkelőket, melyek száma 15,000 volt, elbocsátotta. Ámde ezeknek csak egy része került hazájába vissza, mert a dúló és rabló csőcselék a **Kőszeg, Nagy-Kanizsa, Légrád** és **Letenye** mellett vívott harczokban nagyobbára fölkonczoltatott s rablott zsákmányától megfosztatott. Kőszeg. N.-Kanizsa. Légrád. Letenye.

Jellacsics ezután serege javával, mintegy 17,000 fővel *Bécs ellen* menetelt s a birodalmi székvárost, honnét az udvar Olmützbe menekült, Auersperg altábornagygyal együtt körűlzárolta. Ugyancsak Bécs felé menetelt Windischgrätz tábornagy, prágai főhadparancsnok is a csehországi csapatokkal.

A bécsi hadjárat. Bárha a Bécs körüli osztrák csapatok ezek szerint folyton szaporodtak, a honvédelmi bizottmány mégis úgy vélte, hogy a Moga alatt álló magyar hadtestnek kísérletet kellene tennie Bécs fölmentésére. Moga és tisztikara azonban habozott, mert e czélból osztrák területre kell vala lépni s a harcz most már nem a zendülő horvát bán serege, hanem osztrák császári sereg ellen vívatnék.

1848. Végre a sereg október 17-én átkelt a Lajthán, de csak hogy néhány nap múlva ismét visszatérjen. Midőn azonban október 23-án Kossuth Lajos 12,000 főnyi — igaz nagyobbára újoncz — csapattal a magyar táborba érkezett, Windischgrätz herczeg pedig, ki a magyar királyi seregben törvényes alapon küzdő csapatokat lázadóknak nevezte, a tiszteket agyonlövéssel fenyegette, a főhadiszállásra küldött követet (Ivánka Imrét) pedig letartóztatta: a támadó előnyomulás Görgey ezredes ellenkező véleménye daczára határozatba ment.

Moga hadserege most 26,000 főből állott, közte 4000 lovas és 88 löveg. Az egész seregben 16,000 fő volt kiképzett, 10,000 a kiképzetlen elem, ez utóbbiak közt 3000 kaszás. A beosztás a következő volt: elővéd *Görgey*, jobb szárny *Bárczay*, közép *Lázár*, bal szárny *Répásy*, a tartalék *Karger* ezredesek alatt.

A sereg október 28-án három oszlopban kelt át a Lajthán s e napon a Fischa patakig hatolt előre. Az összeütközés Schwechatnál volt valószínű.

Windischgrätz Bécs alatt közel 70—80,000 fővel s 200 löveggel rendelkezett s igy a főváros ostromának föntartása mellett is számra túlnyomó erőt állíthatott a magyar hadtest ellen, mi meg is történt.

A schwechati csata. Midőn a magyar hadtest október 30-án
Schwechat. a Schwechat vonal ellen előnyomúlt, az osztrák sereget már fölállításban találta: bal szárnyával Mannswörthnél a Dunára támaszkodva, a jobb szárnynyal, mely nagy lovas tömegekből állott, Zwölfaxingnál; a tartalék Schwechatnál.

A küzdelem a Bárczay dandárnak Mannswörth ellen intézett támadásával indúlt meg, mely azonban — daczára *Guyon* vakmerő rohamainak — sikerre nem vezetett, mert a harczot vezető Jellacsics e szárnyát folyton újabb csapatokkal erősítette. A középen Görgey és Lázár álló harczot folytattak, az elkésett Répássy dandár beérkeztét megvárandó. Ez idő alatt Jellacsics nagy tűzér tömeget vont össze Schwechat előtt, melynek találó lövedékei a Lázár-dandárt csakhamar fölbomlasztották. A nagyobbára nemzetőrökből álló dandár futni kezdett s magával vonta Görgey csapatait is, bár Görgey e futás megakadályozására minden lehetőt elkövetett.

Ezután a magyar jobb szárny sem volt többé tartható. Dél- 1848.
után 2 órakor az egész magyar hadtest rendetlen futásban volt; szerencsére Jellacsics, daczára nagyszámú lovasságának, nem üldözött, s igy a magyar hadtest akadálytalanúl jutott a Lajtháig.

A következő napon, október 31-én Bécs kapitulált, Moga pedig leköszönt.

Az ezentúl *felső dunai hadseregnek* nevezett hadtest parancsnokságát **Görgey Arthur** ezredes vette át s vele Pozsonyra vonúlt, hogy azt ujjászervezze s hadműveletekre képessé tegye. Az osztrák hadsereg parancsnoka szintén serege szervezésén fáradozott s egyelőre csak kiáltványokkal működött, melyekkel leginkább a magyar hadseregben szolgáló volt osztrák tisztekre kivánt hatni.

A hadműveletek deczember közepéig szüneteltek.

A felső dunai hadsereg bal oldalában s azt födözendő, *Perczel* benyomúlt a Muraközbe. Jobb oldalában, miután **Simunics** osztrák tábornok Gácsországból jött különítménye Ordódy nemzetőr csapatát október 28-án **Kosztolnánál** szétverte és Pozsonyhoz kö- Kosztolna.
zeledett, Görgey *Guyon* ezredest rendelte ki; Simunics azonban ezt be nem várta s már Guyon közeledtére Morvaországba vonúlt. *Beniczky* és *Querlonde* ezután **Budatinnál** deczember 11-én vissza- Budatin.
verték s az országból kiűzték ama cseh-tót lázadókat, kik *Hurbán* által vezettettek, s megverték *Frischeisen* alezredesnek a Jablunkai szoroson bejött oszlopát is **Blaudecknél** s a határon őt is vissza- Blaudeck.
nyomták. A magyar csapatok megszállották az északi szorosokat.

Harczok a déli hadszinhelyen. Itt a helyzet október havában megváltozott az által, hogy Temesvár és Arad parancsnokai most már nyiltan a szerbek mellé állottak; az osztrák csapatok **Rukavina** altábornagy, a szerbek *Rajacsics, Stratimirovics* és *Supplikácz* alatt összesen mintegy 40,000 főnyi sereget alkottak. Az aradi (Berger altábornagy) és temesvári (Rukavina altábornagy) osztrák helyőrségek és a szerbek főállásai ellenében két magyar hadtest állott: **Kiss Ernő** bánáti hadteste, a *Vetter* és *Damjanics* hadosztályokkal, *Nagy Sándor* és *Máriásy* dandáraival, összesen 22,000 főt, **Bakonyi** bácskai hadteste a *Lenkey, Eszterházy* és *Szabó* hadosztályokkal 15,000 főt számlált.

Az itt lefolyt küzdelmekből kiemelendők: *Damjanics* győ- Török-Becse.
zelme október 13-án **Török-Becsénél**, november 7-én **Strázsánál,** Strázsa.

1848. Ördöghíd. Alibunár. Jarkovácz. Tomassovácz.

az **Ördöghíd** elfoglalása november 30-án Maderspach által, **Alibunár** bevétele deczember 12-én, a **jarkováczi** ütközet és **Tomassovácz** bevétele deczember 13-án és 14-én, mely harczokban leginkább Damjanics tünt ki.

Arad.

Máriásy dandára körülzárolta **Aradot**, sőt deczember 3-án rajtaütés által majd hatalmába kerítette, midőn a terv csapatainak időelőtti harczkiáltásai által elárúltatott. A vár különben csak Rukavina támogatásával, ki a helyet élelemmel s lőszerrel többször ellátta, volt tartható. Temesvár erős helyőrsége ellen Nagy Sándor alig tehetett valamit.

Harczok Erdélyben. Az oláhok lázadása, melyet különösen *Urbán* császári alezredes szított, október közepén szintén nagy mérveket öltött, annál inkább, mert azt **Puchner** altábornagy erdélyi főhadparancsnok is támogatta.

Baldácsy ezredes csekély erejével mitsem volt képes tenni; bár a *székelyek* önként fölkelve egy 10,000 főt meghaladó sereget szerveztek, mely parancsnokául *Sombori* ezredest választotta, mindez nem gátolhatta a borzasztó vérengzést, melyet a *Janku* és társai által vezetett oláh lázadók október 18-án, 22-én és 23-án **Enyeden, Brádon, Zalatnán** s más helyeken véghez vittek.

N.-Enyed. Brád. Zalatna.

Sárpatak. Szt.-Iványi. Szászrégen.

A székely sereg Urbán oszlopát s a vele szövetkezett oláhokat három ütközetben október 29-én **Sárpatakon**, 31-én **Szt. Iványnál** és november 1-én **Szászrégen** környékén megverte ugyan, de november 5-én Marosvásárhelynél Puchner csapatai ellenében vereséget szenvedett s azután föloszlott. Mivel pedig Baldácsy november 13-án **Szamosújvárnál** szintén megveretett, egész Erdély Puchner kezeibe került. A magyar sereg maradványait Czetz őrnagy a Csucsa szorosnál gyűjtötte egybe.

Szamosújvár.

Windischgrätz támadó hadjárata. Az 1848. évi decz. hava közepéig a helyzet egészen tisztába jött s röviden a következő: az osztrák absolut kormány a hatalmat teljesen kezében tartotta s felbátorítva az Olaszországban kivívott sikerek és azon körülmény által, hogy a forradalmi mozgalmak most már egész Európában részint elfojtattak, részint önmaguktól megszüntek, elérkezettnek látta az időt arra, hogy az V. Ferdinánd király által a magyaroknak adott alkotmányt nyíltan visszavonva, a birodalom egységét ismét helyre állítsa s Magyarországot kivívott önállóságá-

tól és alkotmányos szabadságától fegyveres erővel megfoszsza. 1848.
Magyarország az eddigi eseményekből belátta, hogy a nemzetiségek egyidejű föllázadása nem egyszerű véletlen, hanem az absolut kormány azon czélból megindított akcziója, hogy az önálló kormányzatot Magyarországon lehetetlenné tegye; mivel pedig ez a magyarok nem várt ellenállása folytán nem sikerült, Magyarország el lehetett készülve arra, hogy az absolut kormány a régi viszonyok helyreállítását erőszakkal is megkísérlendi. A nemzet kormányának és képviseletének tehát választania kellett a törvényes úton szerzett jogokról való lemondás és Magyarország önállóságának és függetlenségének fegyveres erővel való megvédelmezése közt. Magyarország az utóbbit választotta s így *a küzdelem elkerülhetetlenné vált.*

A Magyarország elleni hadjáratra alkalmazható osztrák erők egész összege mintegy 150,000 főre tehető, melybe azonban a horvát és szerb fölkelés rendezett csapatai beleértendők.

A seregek összeállítása és deczember közepén elfoglalt helyzete a következő:

Fővezér: **Windischgrätz** Alfréd herczeg, tábornagy.

1. *Fősereg*, a fővezér személyes vezetése alatt, Bécs körül összpontosítva; ereje mintegy 52,000 fő, közte 6200 lovas és 112 löveg.

Tagozása:

Első hadtest, *Jellacsics* altábornagy, bán; Kempen hadosztály a Grammont és Neustädter, Hartlieb hadosztály a Karger, Kriegern és Ottinger dandárokkal.

Második hadtest, *Wrbna* altábornagy; Csorics hadosztálya Wys és Jablonovszky, Ramberg hadosztálya a Colloredo és Lederer dandárokkal.

Tartalék (később harmadik) hadtest, *Serbelloni* altábornagy: Schwarzenberg hadosztály, a Schütte és Liebler, Lichtenstein hadosztály, a Parrot és Bellegarde dandárokkal.

2. *Tartalék hadsereg*, Bécsben; parancsnoka *Welden* tábornagy; ereje 20,000 fő, két hadosztály mindegyik 2 dandárral.

3. *Simunics* altábornagy hadosztálya Gödingnél; ereje 5000 fő.

4. *Frischeisen* ezredes oszlopa a Jablunkau szorosnál; ereje 1000 fő.

1848. 5. *Nugent* táborszernagy *steyer* hadteste a Muraközben; ereje 8000 fő.

6. *Schlick* altábornagy *galicziai* hadteste a Dukla szorosnál; ereje 8000 fő.

7. Az *erdélyi* hadtest *Puchner* altábornagy alatt, zömével Kolozsvárnál; ereje 17,000 fő.

8. A *bács-bánáti* hadsereg *Rukavina* altábornagy osztrák, Stratimirovics és Supplikácz szerb parancsnokok alatt.

A magyar erők nagy része még szervezés alatt volt; a régi osztrák sereg magyar ezredeiből mintegy 16,000 fő gyalogság s mintegy 9000 lovas állott a magyar kormány rendelkezésére; a honvéd zászlóaljak szervezése ekkor már igen jól haladt, s a már fennálló 35 zászlóaljat az év végéig még további 25 követte a csatatérre.

Az egész magyar hadsereg, a használható nemzetőrséggel és fölkelő csapatokkal, deczember közepén mintegy 100,000 főre tehető, közte 10,000 lovas és 250 löveg.

Tagozása és elhelyezése ez időpontban a következő volt:

1. *Felső-dunai* hadsereg, **Görgey Arthur** tábornok parancsnoksága alatt, 8 dandárba és több különítménybe tagozva; zömével Pozsonynál állott, különítményekkel az osztrák határig; ereje 30,000 fő. Részletesen e sereg fölállítása a következő volt:

Főhadiszállás Pozsony; itt állott a Kosztolányi, Aulich és Báricz dandár; ez utóbbi a jobbparti hídfőben; a jobb oldalban kikülönítve az Ordódy dandár a morva Nádas-szoros mögött; balra állottak: Görgey Kornél dandára Köpcsénynél, Szegedi dandára Gáthinál, Zichy dandára Pándorf- és Ujfalunál, Karger dandára Nezsidernél. A legszélső balszárnyat Sréter Sopronyban álló különítménye képezte.

2. A *vágvölgyi* dandár *Beniczky* alatt 3000 fő, az északi szorosok védelmére.

3. A *felső-magyarországi* hadtest *Pulszky* Sándor alezredes alatt Kassánál; ereje 7000 fő.

4. Az *aradi* hadtest *Máriássy* János alezredes alatt, Arad körülzárolására; ereje 6000 fő.

5. A *bánsági* hadtest *Kiss Ernő* ezredes alatt; ereje 12,000 fő.

6. A *bácskai* hadtest *Eszterházy* és Vécsey ezredesek alatt; 1848.
ereje 6000 fő.

7. Az *eszéki* hadosztály *Batthyány* és Földváry alezredesek alatt; ereje 4000 fő.

8. A *muraközi* hadtest *Perczel* Mór tábornok alatt; ereje 6000 fő.

9. Az *erdélyi* hadtest *Czecz* alezredes alatt; ereje 10,000 fő. Végre

10. Komárom, Pétervárad, Lipótvár és Munkács helyőrsége: 12,000 fő.

Az erők ez elosztása nem volt tervszerű, hanem a viszonyokból önként fejlődött azáltal, hogy a magyar kormány mindazon irányokban, melyekről veszély fenyegetett, megfelelő erejű seregrészeket előretolni igyekezett. Így történt, hogy lassankint minden osztrák csoporttal egy-egy magyar csoport állott szemben s a főerők is ugyanegy irányba jutottak.

Windischgrätz herczeg a magyar haderők ellenálló képességében, különösen a schwechati csata után, igen keveset bízott; ő úgy vélte, hogy az osztrák seregek és oszlopok előnyomulását mi sem képes föltartóztatni s erre alapította hadműveleti tervét is. Ez abból állott, hogy az összes osztrák seregek és oszlopok, azon helyekről, melyeket ép elfoglalnak, *központiasan Pest felé nyomúljanak elő.*

Ez előnyomulás közben, úgy remélte az osztrák fővezér, a magyar csapatok a szenvedett vereségek következtében szétbomlanak, s a mi még Pestig szoríttatik, itt könnyen meg lesz semmisíthető. Pest elfoglalásával kezeibe jut a forradalom központja is, minek folytán a további törekvés még csak az lesz, hogy a magyar haderő maradványai szétűzessenek, s új csapatok keletkezése meggátoltassék.

A magyar haderőnél sem azok összeségére, sem az egyes hadseregek és seregrészek számára előre megfontolt hadműveleti terv nem volt, ha csak nem a tiszta védelem, lépésről-lépésre végrehajtandó visszavonulással.

Erre mutat a felső-dunai hadtest magatartása, melynek parancsnoka, Görgey tábornok, előbb Győrnél, azután a Vértes hegységben szándékozott ellenállást gyakorolni. Komáromot, mint

1848. hadászati támpontot, sem Görgey, sem a honvédelmi bizottmány, mely befolyását a hadműveletek vezetésére is érvényesítette, figyelembe nem vették.

Az osztrák oszlopok előnyomulására határidőül *deczember 16-ika* volt kitűzve; a főserég előnyomulását azonban Simunics támadásának meg kellett előzni. Ez meg is történt; Simunics
Nádas. megtámadta deczember 14-én a **nádasi** szorost s Ordódy dandárát visszaverte. Görgey erre Guyont küldte segítségére, ki Ordódyval
Nagyszombat. együtt deczember 16-án **Nagyszombatnál** új ellenállást kisérlett meg, de siker nélkül.

Az *osztrák főserég* az első és a tartalék hadtesttel a Duna jobb, a második hadtesttel annak bal partján nyomúlt elő. Ez elő-
Pándorf. nyomúlás deczember 16-án a **Pándorf** melletti ütközetre vezetett, melyben a Zichy-dandár a Schwarzenberg-hadosztály által visszaVulka- veretett. Schretter alezredes oszlopa a **Vulka-Pordány** mellett
Pordány. vívott ütközet után Sopront feladva Kaposvár felé, Karger dandára és Kmetty lovassága pedig a Hanság felé szoríttatott.

Magyar-Óvár. Mosony. Erre az egész magyar sereg **Magyar-Óvárnál** és **Mosonynál** vívott kisebb harczok után Győrre vonúlt vissza, hová 19-én érkezett meg. Windischgrätz ekkor a második hadtestet is a Duna jobb partjára vonta át.

Görgey nem szándékozott Győrnél, melyet védelemre alkalmasnak nem talált, ellenállást gyakorolni; de Kossuth kivánatára s mivel az osztrák sereg nem támadott, mégis deczember 27-ikig maradt ez állásban, a mikor is — az osztrák sereget fejlődésre
Bábolna. bírván — a pesti úton **Bábolna** felé visszavonúlt. Itt az osztrák Ottinger lovas dandára megtámadta Görgey elkésett utóvédét, minek folytán heves küzdelem fejlődött ki, mely a magyar hátvédnek közel 1000 emberébe került. Deczember 28-án este a felső-dunai hadsereg a Vértes hegységbe ért, hol Felső-Gallánál állást kelle foglalnia, s Perczel csatlakozásra utasított hadtestét bevárnia. Bár Görgey ez állást ép oly kevéssé találta alkalmasnak, mint a győrit, egyelőre megállapodott.

Perczel Mór ezalatt, miután Görgey seregéhez sem Pozsonynál, sem Győrnél nem csatlakozhatott, Kisbérnek tartott, deczember 29-én pedig Moórra ment. Miután az osztrák sereg a második és a tartalék hadtesttel Görgey visszavonulását követte, az első

hadtesttel pedig Kisbér, Moór és Martonvásár felé tartott, Perczel- 1848.
nek az osztrák első hadtesttel össze kelle ütköznie.

A moóri csata. Perczel tábornok **Moórnál** deczember 30-án Moór.
6300 fővel redelkezett, közte 700 lovassal és 24 löveggel. Jellacsics ugyan e napon a Grammont elővéd dandárral reggel 5 órakor indúlt el Kisbérről; nyomban követte a dandárt a Hartlieb hadosztály és Ottinger lovas dandára.

Midőn az osztrák csapatok, a Grammont dandárnak az erdőben elhelyezett tűzvonala által födve fölfejlődtek, a támadás délelőtt 10 órakor megindúlt. A harcz rövid ideig tartott s miután az Ottinger lovas dandár a magyar harczvonal közepét áttörte, Perczel kénytelen volt hátrálni, mely azonban, bár a veszteség csak 1500 fő volt, majd teljes föloszlásba ment át. Görgey föl akarta ugyan venni Perczel hadtestét, de látva a föloszlást, erről lemondott, s a honvédelmi bizottmány rendeletét követve Budapest felé vonúlt, hogy a főváros védelmére ütközetet koczkáztasson.

De erre a dolog nem kerűlt. Az 1849 január 2-án Pesten tartott hadi tanácsban elhatároztatott, hogy a főváros — honnét az országgyűlés már január 1-én Debreczenbe vonúlt — feladassék; Windischgrätz seregével csak Perczel maradjon szemben, Görgey pedig 16,000 főnyi edzett csapatával Váczon és Nyitrán át a Simunics által ostromolt Lipótvár fölmentésére indúljon.

Windischgrätz tehát Buda előtt ellenállásra nem talált, s a fővárost *1849 január 5-én* megszállotta.

Az **osztrák mellékoszlopok** működése a következő volt:

Simunics altábornagy a nagyszombati ütközet után nem csatlakozott az osztrák főssereg előnyomulásához, hanem a magyar kézben lévő **Lipótvárat** fogta ostrom alá. Lipótvár.

Frischeisen alezredes oszlopa benyomúlt ugyan az országba, de a fölkelés visszatérésre bírta; a morvaországi hadparancsnok most *Götz* tábornok alatt egy nagyobb különítményt állított össze s azt újból betörésre utalta.

Schlick altábornagy hadteste, mely a Fiedler, Pergen és Deym dandárokból állott, a Dukla szoroson még deczember 6-án átkelt s Eperjes felé vonúlt előre. A vele szemben álló *Pulszky Sándor* alezredes Eperjest feladva, 7000 főnyi, nagyobbrészt nemzetőrökből s kaszás fölkelőkből álló hadtestével, a **Budamér** mel- Budamér.

1848. letti állásba vonúlt vissza. Schlick ez állást decz̈ember 11-én támadta meg, s a magyar fölállítás balszárnyát átkarolva, Pulszky
Bárcza. hadtestét csakhamar visszavonulásra bírta. Az üldözést **Bárcza** mellett Dvorniczky lengyel legiója tartóztatta föl. A magyar hadtest 200 főt vesztett s Miskolczra vonúlt vissza, a hadtestnél volt népfölkelők azonban már a csata után szétoszlottak. Schlick délután 5 órakor bevonúlt Kassára s azt megszállotta. Schlick deczember 26-ig maradt Kassán s csak akkor indúlt tovább, hogy Windischgrätz főseregéhez csatlakozzék.

A magyar kormány ez idő alatt **Mészáros** Lázár tábornok hadügyminisztert rendelte ki Schlick visszavetésére, a hadtest létszámát egyidejűleg 15,000 főre emelvén, mely létszámban 1500 lovas és 28 löveg volt. Schlick előnyomulása közben deczember
Szikszó. 28-án **Szikszónál** talált Mészáros hadtestére s részint jobb állás választása végett, részint mert Kassa mögött fölkelő csapatok jelentkeztek, Kassára visszavonúlt.

Kassa. Mészáros most **Kassa** ellen menetelt. Itt, a várostól délre, ment végbe 1849 január 4-én a második csata, mely azonban az elsőnél nem volt szerencsésebb. Mészáros hadteste a lövegtüzet ki nem állva s bal oldalában különben is Gablenz őrnagy oszlopa által megkerülve levén, szétfutott, 500 foglyot s 10 löveget hagyva az osztrákok kezei között. A hadtest maradványai Miskolczra menekültek.

Erdélyben Puchner altábornagy, bár majd 17,000 ember fölött rendelkezett, a Nagyvárad felé tervezett előnyomulással folyton késett, mígnem **Bem József** tábornoknak a magyar hadtesthez való megérkezésével a kedvezményezés kezeiből kiragadtatott.

Bem deczember 16-án érkezett a hadtest főhadiszállására, Szilágy-Somlyóra. A 12,000 főre menő, 1200 lovassal és 24 löveggel rendelkező magyar hadtest jobb szárnya *Riczkó* ezredes alatt a csucsai szorosban, közepe *Czecz* alezredes alatt Zilahnál és Zsibónál, bal szárnya *Zsurmay* őrnagy alatt Nagy-Bányánál állott. Bem e három irányból központiasan Kolozsvár felé szándékozott előnyomúlni. Ugyanekkor készült Puchner is a csucsai szoros megtámadására, még pedig olykép, hogy a szorost Wardener tábornok arczban támadja meg, míg Urbán ezredes annak jobb oldalába

nyomúljon. A támadást deczember 18-án Urbán kezdte meg, de 1848.
a **Börvény** völgyben másnap vívott ütközetben Riczkó által visz- Börvény v.
szavettetett. Ugyanígy járt Wardener deczember 19-én a **Csucsa** Csucsa.
ellen intézett főtámadással, mire Bánffy-Hunyadra vonúlt vissza;
a **Zsibónál** fölállított oláhok ugyane napon Czecz alezredes által Zsibó.
teljesen szétverettek.

Bem támadása most már akadálytalanúl végbemehetett, s a
magyar hadtest, miután a császáriakat deczember 20-án **Szurdok** Szurdok.
melletti állásukból is kiverte, deczember 26-án Kolozsvárott
egyesült. A Wardenertől elvágott Urbán éjjel és kerülő útakon
menekült Bethlenre, hol a **Deésről** deczember 23-án visszavetett Deés.
Jablonszkyval egyesült; utóvédét azonban a magyarok deczember
26-án **Papfalvánál** elfogták. Papfalva.

Bem, miután Szamosújvár és Deés megszállása által hátát
biztosította, Besztercze felé indúlt s a **Bethlennél** álló Jablonszkyt Bethlen.
és Urbánt deczember 29-én megverve, előbbit Beszterczén, utóbbit Naszódon át Bukovinába szorította ki.

Erdély északi része tehát ismét a magyarok kezében volt.

Hadműveletek a kápolnai csatáig. Az *osztrák* sereg- 1849.
nél nagyobb változások nem állottak be, s csupán azt kell fölemlítenünk, hogy Windischgrätz serege a Ramberg hadosztálynak Komárom előtt való visszahagyásával s más kikülönítések, valamint a veszteségek következtében felére olvadt le, s a Bécsben Welden alatt álló tartalékseregből csak lassan pótoltatott.

A *magyar* sereg létszáma folyton növekedett s az új alakulások napról-napra hasznavehetőbbekké váltak. Bárha egységes fővezérlet még mindig hiányzott, s ennek helyét a honvédelmi bizottmány nem épen tökéletesen pótolta, a hadsereg mégis január első napjaiban hadtestekbe szerveztetett.

Ez új hadtestbeosztás a következő volt:

1. *Klapka*, a felső Tiszánál, ugyanaz, mely Mészáros alatt Schlick ellen működött.

2. *Perczel*, a közép Tiszánál, részben a felsődunai hadseregből szervezve.

3. *Damjanics*, a szerb hadszínhelyről elvont részek.

4. *Hadik*, az ugyanott visszamaradó részek.

5. *Gál*, az Aradot körülzárva tartó csapatok.

1849. 6. *Bem*, az erdélyi hadtest.

7. *Görgey*, a volt felsődunai hadsereg.

8. *Majthényi*, Komárom helyőrsége.

Görgey hadteste a parancsnok által Váczon négy hadosztályra; Aulich, Kmety, Piller és Guyon, továbbá Simonyi különítményére osztatott; ereje 15 zászlóalj, 23 lovas század és 72 löveg, összesen 16,000 fő volt.

A magyarok részéről a január 2-án megtartott haditanács, mint említettük, Görgeynek Lipótvár elleni előnyomulását, Perczel hadtestének pedig a Tisza mögé vonulását állapította meg. Az osztrák fővezér, midőn Pestre bevonúlva látta, hogy czélját el nem érte s hogy a magyar haderők koránt sincsenek megsemmisítve, kezdetben tervtelenül állott, midőn pedig a magyar sereg két részre oszlásáról értesült, Görgey üldözését határozta el.

Görgey hadteste január 6-án ért Váczra s miután hadtestét a jelzett módon újra szervezte, tovább menetelt Nyitra felé. Január
Verebély. 11-én Aulich alatt álló elővéde **Verebélynél**,
Ipolyság. Guyon által vezetett utóvédje pedig **Ipolyságnál**
(Gyerk.) (Gyerknél) egyszerre támadtatott meg. Előtte ugyanis Simunics csapatai voltak, melyek Lipótvár ostromát födözték, hátában pedig Csorics hadosztálya, melyet Windischgrätz a magyarok üldözésére küldött.

Görgey, miután küldetésének czélját — hogy t. i. Windischgrätz figyelmét a Tisza vidékéről, hol az első, második és harmadik hadtestből egy új hadsereg alakítása volt folyamatban, elvonja, Simunicsot pedig Lipótvár ostromának fölhagyására bírja — már is elérte, a bányavárosokba vonúlt, hogy szükségleteit födözze, hadtestét kiegészítse s annak szervezetét megszilárdítsa. Ezt annál könnyebben tehette, mert bár minden oldalról osztrák csapatokkal volt körűlvéve, ezek kevés tevékenységet fejtettek ki.

Szélakna. Csorics csak január 21-én támadta meg újra Görgey utóSelmecz. védét **Szélaknánál**, 22-én pedig **Selmecznél**. Guyon hadosztálya mindkét esetben visszavettetett ugyan, és e közben 6—700 főnyi veszteséget szenvedett, de ez nagyobb következményeket maga után nem vont. Görgey, miután Götz tábornok utána nyomuló
Turcsek. oszlopát Aulich hadosztálya január 17-én **Turcseknél** visszaverte, hadtestét január 25-én Beszterczebányánál újból összegyűjtvén, megindúlt a Szepességbe, hogy a hadügyminiszter rendeletéhez

képest a Schlickkel szemben álló Klapka hadtestéhez csatlakozzék. 1849.

Windischgrätz ez idő alatt, miután Schlick kérelmére 4000 főt ennek megerősítésére küldött, **Szolnoknál** álló elővéde pedig, az Ottinger lovas dandár, Perczel által január 22-én megveretett és **Czeglédre**, majd január 25-én itt újból vereséget szenvedvén, Albertira visszavettetett, Csorics hadosztályát az üldözésről visszarendelte. Görgeyt tehát csak Götz dandára követte a Szepességbe. Szolnok. Czegléd.

Mielőtt még Schlick az erősítést megkapta, újból előnyomúlt; de Klapka az ellene január 22-én intézett támadást **Tokajnál** visszaverte, midőn pedig Schlick az erősbítések megérkeztével január 31-én második támadást intézni akart, Klapka ez elől ügyesen a Tisza mögé vonúlt. Schlick Klapkát a Tisza mögé annál kevésbé követhette, mert híreket kapott, hogy Görgey hátában áll, Kassa födözésére pedig csak a Deym dandár maradt vissza. Tokaj.

Ennek Lőcsénél álló elővédébe ütközött Görgey, midőn Kassa felé tovább előnyomúlni szándékozott. Az elővéd parancsnoka, Kiesewetter őrnagy, ugyanis a február 3-ikára következő éjjelen Görgey **Iglón** levő csapatai ellen rajtaütést hajtott végre, de nagy veszteséggel visszaveretett és főcsapatához, a Branyiszkó szorosba volt kénytelen menekűlni. Igló.

Görgey a Branyiszkó szorosban állást foglalt Deym dandárt kikerűlhette volna ugyan, de akkor Götznek Schlick hadtestéhez való csatlakozását segíti elő; elhatározta tehát, hogy a **Branyiszkó** szorost megtámadja. Február 5-én kora reggel indúlt meg Guyon hadosztálya ez emlékezetes támadásra s délelőtt 9 órakor hajtotta azt halált megvető bátorsággal végre. A roham sikerűlt s Deym dandára, baloldalában is megkerűlve levén, Eperjes felé visszavettetett. Branyiszkó.

A következő napon Görgey Eperjesre ment, a Tisza mellől visszasietö Schlick pedig hadtestét a budaméri állásban vonta össze. A mérkőzés azonban elmaradt, mert Schlick arról értesűlt, hogy Klapka újra előnyomúl s elővéde már Forrónál áll, sőt az osztrák utóvédet már **Hidas-Németiről** is visszanyomta; az osztrák vezér ennélfogva két tűz közé jutni nem akarván, Tornán és Rimaszombaton át Losoncz felé vonúlt, hogy Windischgrätz seregéhez csatlakozzék. Hidas-Németi.

1849. Görgey és Klapka hadtestei ennek folytán február 10-én akadálytalanúl egyesültek. Hogy Schlick veszélyes helyzetéből oly könnyen kimenekült, annak oka egyrészt Görgey bizonytalansága, másrészt az újonnan kinevezett fővezér **Dembinszky** azon rendelkezése volt, hogy Klapka hadtestéből a Kazinczy és Máriássy hadosztályokat Miskolczra vonta, s így Klapka az egyetlen Dessewffy hadosztálylyal Schlicket meg nem támadhatta. Dembinszky tett ugyan február 14-én kisérletet Schlick megtámadására s e végből Putnokig utána ment, de ez csak jelentéktelen utóvédharczra vezetett **Tornallyánál.**

Tornallya.

Kossuth sürgetésére Dembinszky döntő támadást tervezett az osztrák fősereg ellen.

Ennek zöme még mindig Pestnél, Jellacsics hadteste Szolnoknál állott, hova Ottinger fölvétele s a Tiszavonal födözése végett január végével előretolatott. Schlick még útban volt Losoncz felé. Dembinszky terve az volt, hogy a szerb hadszínhelyről útban levő Damjanich és Vécsey hadtestek, mint a magyar hadsereg bal szárnya, Szolnokkal szemben állást foglaljanak s Jellacsics hadteste ellen tüntető támadást intézve, Windischgrätz figyelmét ide vonják. Ezalatt Görgey és Klapka hadtestei, összesen 7 hadosztály, a Tarna vonalon összpontosíttatván, Gyöngyösön át Pest felé nyomúljanak elő.

E tervet azonban Schlick átlátta, s míg maga arczot ismét keletnek fordítva Eger felé lassan előnyomúlt, föllhívta a fővezért is, hogy Pestről Gyöngyös felé tartson. Jellacsics hadteste Szolnoknál meghagyatott, Windischgrätz pedig 15,000 fővel megindúlt Gyöngyös felé, hova február 25-én megérkezett. Schlick ugyane napon Pétervásárnál állott.

Február 26-án elhatároztatott, hogy Windischgrätz Kápolna felé a Tarna vonal ellen, Schlick pedig e vonal jobb oldalába Verpelétre, meneteljen.

A magyarok részéről Dembinszky a Tarna vonalat már 25-én megszállotta, minek folytán a következő napon a döntő ütközetnek be kelle következni.

Kápolna.

A kápolnai csata 1849 február 26-án és 27-én. Dembinszky, ki a bal szárny tűntető támadásának bekövetkezésére várt, február 26-án csatára még nem számított s bárha

Görgey és Klapka hadtestén kívül még Répássy hadtestének (midőn Dembinszki fővezérré neveztetett ki, Perczel leköszönt s hadtestét Répássy vette át) két hadosztálya is rendelkezésére állott, mi 9 hadosztályban 38,000 főt tett ki, az első napon csak 4 hadosztálylyal állott a Tarna vonalon és pedig: Dessewffy hadosztálya (Klapka) Verpelétnél, egy előretolt különítménynyel Siroknál; Pöltenberg hadosztálya (Görgey) Debrőnél; Máriássy hadosztálya (Klapka) Kápolnánál; Szekulics hadosztálya (Répássy) Kaálnál. Összesen tehát első vonalban 17,000 fő, majd 2 mértföldnyi kiterjedésben. 1849.

Második vonalban állottak: Schulcz (az előtt Kazinczy a Klapka-hadtestből) Egernél és Baktánál; Aulich, Guyon és Kmety hadosztályai (Görgey hadteste) Maklár, Mezőkövesd és Ábrány mellett, Répássy második hadosztálya Hertelendy Poroszlónál és Tisza-Füreднél. Ez erőkből azonban még a csata második napján is csak Aulich, Guyon és Schulcz csapatai vehettek a harczban részt, a második két hadosztály (Kmety és Hertelendy) már nem.

A csata első napja: február 26-án Windischgrätz két oszlopban indúlt meg; a bal oszlop Wrbna altábornagy alatt, a Csorics hadosztály (Wys és Colloredo dandár) és a tartalékhadtestből a Schütte dandár, összesen 11,000 fő Gyöngyösről az egri műúton Kápolnának, a jobb oszlop Schwarzenberg altábornagy alatt (Dietrich gyalog és Bellegarde lovas dandár) Árokszállásról Kaálnak.

Délután 2 órakor ért Wys elővéd-dandára a Kápolnától nyugatra fekvő magaslatokra s lovasságának és tűzérségének oltalma alatt az út két oldalán fejlődött; Colloredo tőle balra tartva csakhamar elérte az alsó-debrői erdőt, melyet Pöltenberg megszállás nélkül hagyott, s azt elfoglalta. Midőn Pöltenberg ennek visszavételét megkisérlette az egész Colloredo dandár ide vonúlt, míg a közte és Wys közt támadott hézagot tűzérség és Schütte dandára töltötte be.

A harcz ezután álló ágyútűz jellegét vette föl, mely az éj beálltáig tartott.

Schwarzenberg Szekulics előcsapatait követve, balra kitért s a Kompolt előtti erdőben foglalt állást, melyben Szekulics és Máriássy csapataival szintén álló tűzharczot folytatott. Magyar

1849. részről a huszárok intéztek néhány merész rohamot, de siker nélkül. Schlick e napon csak az est beálltával ért Sirokra s Jdzikovszky csapatait Bakta felé visszanyomva, a Tarna hidat s Szent Máriát megszállva, Siroknál táborozott.

A vezérlet a csata e napján nem működött, mert Windischgrätz Gyöngyösön, Dembinszky pedig Görgeyvel Egerben volt; az utóbbiak a harcz vége felé értek a csatatérre.

A csata második napja: Február 27-én magyar részről a Dessewffy hadosztály Schlick föltartóztatására, Verpelét védelmére utasíttatott; Pöltenberg Debrőnél Schlick és Windischgrätz egyesülését kellett hogy megakadályozza, Máriássy Kápolnánál, Szekulics Kaálnál állva hagyattak. A második vonalbeli hadosztályok közül Guyon Kápolnához, Aulich Kaálhoz rendeltetett, Kmety pedig mint általános tartalék, Kerecsendre. Schulcznak Eger födözésére (?) Baktánál és Szoláthnál kellett maradnia.

Windischgrätz Kápolnát szándékozott megtámadni, de csak akkor, ha Schlick Verpelétnél megjelent. Ez reggel nyolcz órakor történt. A jobb szárnyon vezénylő Klapka, midőn Schlick Verpelétet 33 lövegből ágyúzni s nagy túlerővel megtámadni kezdé, első sorban Pöltenberg hadosztályát, majd Schulcz hadosztályát is támogatásra rendelte; de Verpelét még e hadosztályok megérkezése előtt elesett s a Dessewffy hadosztály a Debrőtől északkeletre fekvő magaslatra vonúlt vissza, hol az időközben beérkezett Pöltenberggel együtt új védőállást foglalt. Schlick üldöző lovasságát Pöltenberg huszárjai s a 14. honvéd zászlóalj Verpelétre visszanyomták.

A középen Máriássy a Tarna jobb partján magát nem soká tarthatta s Kápolnára vonúlt, hol azután közte s Wys dandára közt elkeseredett helységharcz fejlődött ki; bár e harczot maga Dembinszki vezette s Kápolnát a 47. honvédzászlóalj s egy Zanini zászlóaljjal egyszer vissza is foglalta, déltájban Kápolna mégis az osztrákok kezeibe került.

A bal szárny magát könnyen tarthatta.

A harczban déli 12 órakor beállott szünet egész délután $^1/_2$2-ig tartott, a mikor Schlick, a megérkezett Pergen és Fiedler dandárok támogatásával, a most már Görgey által vezényelt Dessewffy és Pöltenberg hadosztályok állása ellen új támadást indított meg.

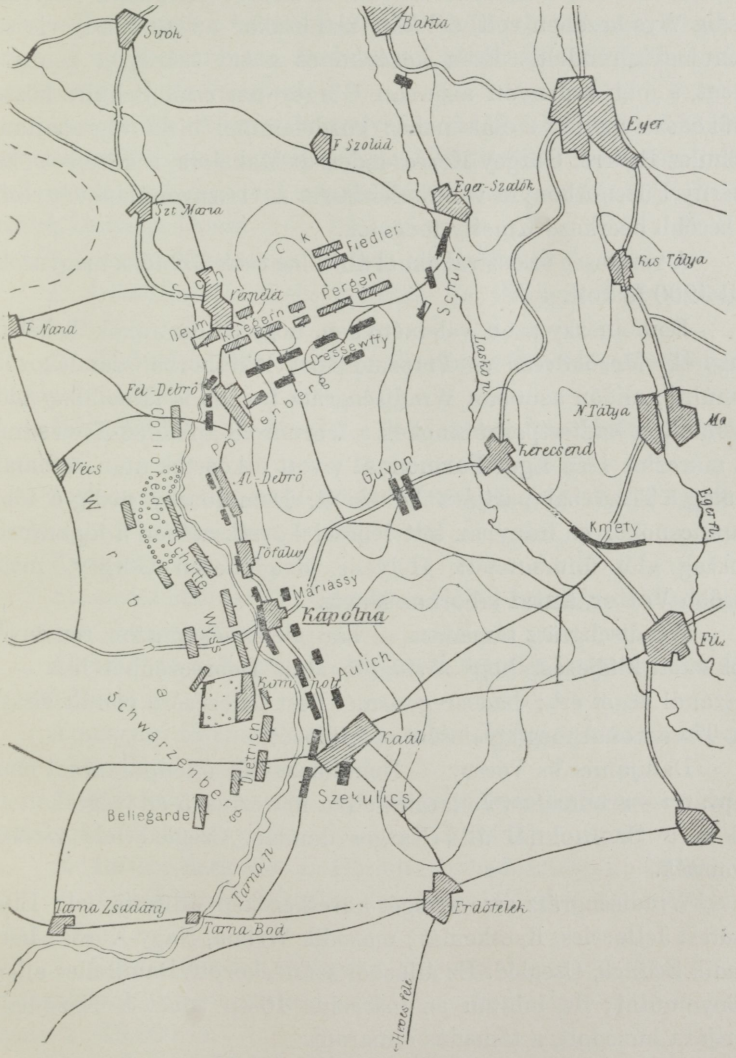

A kápolnai csata.
1849 február 27-én.

1849. Mielőtt azonban e támadás nagyobb sikert aratott volna, Dembinszky, miután Colloredo Tófalut és Debrőt elfoglalta, Kápolna pedig Wys kezében volt, délután $2^1/_2$ órakor az általános visszavonúlást elrendelte. Ez a középen és a bal szárnyon könnyen ment, a jobb szárnyon azonban Görgey azt csak Schulcz közreműködése mellett s csak nehéz küzdelemmel bírta végrehajtani. Schulcz Egerre, Görgey Kerecsenden át Maklárra, a közép és bal szárny Füzes-Abonyra vonúltak vissza. A visszavonúlást Guyon s a később beérkező Kmetty födözték.

A veszteség az osztrákoknál állítólag csak 352 fő, a magyaroknál 1200 fő volt.

Dembinszky azon véleményben, hogy az osztrákok békében hagyják, Mezőkövesd és Poroszló közt laktáborba szándékozott vonúlni; midőn azonban Windischgrätz tovább is támadólag előMező-Kövesd. nyomúlt, a hadtestparancsnokok a február 28-án **Mező-Kövesdnél**
Eger-Farmos. és márczius 1-én **Eger-Farmosnál** vívott ütközetek után önhatalmulag a Tisza bal partjára keltek át, Dembinszky pedig a főbb parancsnokok ez irányban tett lépései következtében a főparancsnokság alól fölmentetett. Helyébe ideiglenesen Görgey, majd később **Vetter Antal** tábornok lépett.

Windischgrätz támadása — bár jelentésében azon reményének adott kifejezést, hogy rövid idő alatt Debreczenben lesz — a Tiszánál véget ért; hadserege ismét Pest födözésére vonúlt vissza s a Tisza-vonal megfigyelésére szorítkozott.

Damjanics és Vécsey — Dembinszkytől ellenparancsot nem kapván — a támadást Jellacsics ellen márczius 5-én végrehajtotSzolnok. ták s a **Szolnoknál** álló Karger dandárt Czegléd felé visszanyomták.

Windischgrätz erre seregét következőkép állította fel: Első hadtest Jellacsics, Kecskemét; második Wrbna, Nagy-Kőrös; harmadik Schlick, Czegléd. Ez állásból szándékozott Damjanics ellen előnyomúlni; de miután az márczius 10-én ismét a Tisza balpartjára húzódott, a támadás elmaradt.

A magyar támadó hadjárat. A kápolnai csata katonai eredménye fölötte csekély volt, de annál nagyobb volt hatása a politikai helyzetre. Windischgrätz, kivívott győzelmét túlbecsülve, kérkedő győzelmi jelentést küldött Bécsbe, minek alapján a bécsi.

kormány a márczius 4-iki alkotmányt hirdette ki, mely *Magyarországot, mint tartományt az osztrák császárságba bekebelezi.* E lépéssel nemcsak a békés kiegyenlítés vált lehetetlenné, de szülő oka volt ez a szerencse fordúltával bekövetkezett ápril 14-iki *függetlenségi nyilatkozatnak is.* 1849.

Az osztrák fősereg viszonyai a hadjárat megkezdése óta annyiban váltakoztak, a mennyiben a kikülönítések, betegségek stb. által megfogyott seregnél a tartalék hadtest megszűnt s helyébe Schlick hadteste lépett.

A létszámok márczius végével a következők:

I. Jellacsics, Hartlieb, Schulzig és Ottinger hadosztályok 15,000 fő.

II. Wrbna, később *Csorics*; Csorics és Schwarzenberg hadosztályok 14,000 fő.

III. Schlick; Lobkovicz és Lichtenstein hadosztályok; 12,000 fő.

A fősereg egész ereje tehát 41,000 fő, és pedig: 41 gyalog zászlóalj, 61 lovas század és 222 löveg.

Kikülönítve volt:

Simunics hadosztálya Komárom előtt s Ramberg hadosztálya Hevesben, összesen 5000 fő.

Alakulóban volt még *Wohlgemuth* tartalékhadteste mintegy 10,000 fővel.

A magyar fősereg *Vetter* s később *Görgey* parancsnoksága alatt a következő részekből állott:

1. *Klapka*; Dessewffy és Máriássy (később Kazinczy) hadosztályok; Mesterházy lovas dandár; 12,000 fő.

2. *Aulich;* Szekulics és Hertelendy hadosztályok; 10,000 fő.

3. *Damjanics;* Wysoki és Nagy Sándor hadosztályok; 12,000 fő.

7. *Görgey* (később *Gáspár*), Gáspár, Kmety és Pöltenberg hadosztályok; Simon hadtest-tartalékja; Beniczky s más különítmények; 19,000 fő.

Az egész erő 53,000 fő, közte 63 lovas század és 184 löveg.

Mig Windischgrätz **Komáromnak** márczius 20-án megkezdett ostroma (Simunics) mellett egyelőre pusztán megfigyelésre és védekezésre szorítkozott, a magyar sereg fővezére, Vetter, táma- Komárom.

1849. dásra készült; még pedig most a jobb szárnyat képező hetedik hadtest nyerte azon megbízást, hogy előbb Tokaj-Miskolcz, majd Pest felé tűntessen, míg az első és második hadtest a harmadikkal való egyesülés végett Szolnok és Czibakháza környékére vonúlt, hogy innét Nagy-Kőrös felé támadólag előnyomúljon.

A Görgey által vezetett hetedik hadtest Tiszafüredről márczius 8-án Rakamazra, majd a Tisza áthidalása után Tokajra,
Kassa. márczius 16-án pedig Miskolczra vonúlt; Beniczky által **Kassát** visszafoglaltatván, Rambergnek Hevesnél álló hadosztálya ellen fordúlt, ki azonban előle Hatvanig hátrált. Vetter ezalatt márczius 18-án csakugyan átkelt Czibakházánál a Tiszán; de e hadműveletet csakhamar föladva, visszatért, a Tisza hídjánál csak Asbóth egy különítményét hagyva. Vetter most a hadsereget Tiszafüredre vezette s míg Görgey a Tarna-vonalon állást foglalt, a Tiszán átkelt s Mezőkövesden át Gyöngyös irányában nyomúlt elő.

Márczius 30-án a hadsereg főparancsnokságát, Vetter megbetegedése folytán, *Görgey Arthur* tábornok vette át. A következő napon a hadsereg egyesülve Gyöngyösnél állott.

Windischgrätz a magyarok e mozdulatával szemben tanácstalan volt. Leginkább nyugtalanította Görgey előnyomúlása s e miatt — mivel Komárom fölmentésétől tartott — legelőször is Ramberg hadosztályát Váczra rendelte, hogy a komáromi utat elzárja; a második hadtest Hatvanra, a harmadik Jászberényre, az első Czeglédre vonúlt. Midőn pedig egy különítménye márczius
Losoncz. 24-én **Losoncznál** Beniczky által szétveretett, Ramberg hadosztályának Balassa-Gyarmatra, a második hadtestnek Váczra, a harmadiknak Gödöllőre kelle vonúlnia.

Ekkor Windischgrätz, hogy a magyarok tervei felől tisztába jöjjön, Schlick által egy erőszakos kémszemlét rendeztetett Gyön-
Hatvan. gyös felé; ez április 2-án a **Hatvan** melletti ütközetet eredményezte, melyben a magyar hetedik hadtest Hatvant és a Zagyva-vonalat birtokába ejtette. Schlick visszavonúlt Gödöllőre s Windischgrätz most a második hadtestet Váczról és az első hadtestet Czeglédről szintén Gödöllőre rendelte.

Görgey a hatvani ütközet után csak a hetedik hadtestet hagyta a pesti fővonalon, a másik három hadtestet Klapka alatt Árokszálláson és Jászberényen át Tápió-Bicskére irányította, az

osztrák jobb oldal megkerülésére. Április 4-én a megkerülő sereg 1849.
Tápió-Bicskénél megtámadta Jellacsics Gödöllő felé vonúló jobb Tápió-Bicske.
oszlopát s azt a kifejlődött heves ütközet után Szecső felé visszavetette; ezután pedig a második és harmadik hadtest Szecsőn, Kókán és Dányon, az első hadtest Sülyön át Isaszegnek tartott, míg a hetedik hadtest Hatvanból Gödöllő felé irányíttatott.

Windischgrätz a tápióbicskei ütközet után április 5-én Gödöllő és Isaszegnél a Rákos-vonalon foglalt állást, oly módon, hogy a harmadik hadtest (Schlick) Gödöllőnél, az első (Jellacsics) Isaszegnél állott. A második hadtestet, mivel Windischgrätz — a helyzetet föl nem ismerve — még mindig úgy vélekedett, hogy a magyar sereg zöme Vácz és Komárom felé törekszik, a fővezér Váczra rendelte vissza.

E rendelkezések április 6-án a gödöllő-isaszegi csatára vezettek.

Az isaszegi csata 1849 április 6-án. Görgey április 5-én azon véleményben volt, hogy az osztrák bal szárny (Schlick) Aszódnál és Bagnál áll; ehhez képest Gáspárt, a hetedik hadtest parancsnokát, arra utasította, hogy a következő napon Bagot támadja meg. A főcsoportnál a harmadik hadtest (Damjanics) Szecsőről Kókán és a Királyerdőn, az első hadtest (Klapka) Sülyről Sápon át reggel öt órakor indúltak Isaszegre; az első hadtest egy dandárt Péczelre kellett hogy küldjön. A második hadtest (Aulich) mint általános tartalék Dányra irányíttatott.

A támadás alapeszméje tehát az, hogy míg a hetedik hadtest az osztrák bal szárnyat leköti, addig a sereg zöme — három hadtest — döntő támadást intézzen az osztrák jobb oldal ellen s ez által az egész osztrák sereget a fővárostól el, észak felé nyomja.

Az osztrák hadtestek április 6-án még mozgásban voltak; Schlick akkor vonúlt Aszód és Bagról Gödöllőre, Jellacsics Dányról Isaszegre; mindkét hadtest d. e. 11 órakor ért a megjelölt helyre s ép főzéshez készült, midőn hátvédeik a magyar csapatok által megtámadtattak.

Gáspár ugyanis, miután a hadtest-tartalékot hátának biztosítása végett Hatvanban hátrahagyta, a hadtest zömével, élén Kmety, utána Pöltenberg, s végül a Kossuth őrnagy által vezetett

1849. Gödöllő. Gáspár-hadosztály, megindúlt **Gödöllő** felé. Az előnyomúlás nagy óvatossággal történt; a Galga patak vonalán a hadtest megoszlott, de mivel az élre jutott Pöltenberg délelőtt 12½ órakor Bagnál Schlick utóvédére bukkant, a hadtestet Gáspár ismét összevonta s ágyúharczot kezdett. Ez alatt a hadtest fejlődött; Pöltenberg a műúton, tőle balra Kmety; mindkettő Kis-Bagtól nyugotra; Kossuth Kis-Bagnál második harczvonalban állott föl.

A Gödöllőn jelenlevő Windischgrätz Lobkovicz hadosztályát erre P.-Besnyőtől keletre az út mindkét oldalán fejlődtette, míg Lichtenstein hadosztálya Gödöllő előtt foglalt állást. Miután Gáspár tovább támadólag elő nem nyomúlt, a harcz itt — néhány lovassági rohamot leszámítva — álló jelleget nyert.

Isaszeg. Ez időtájban indúlt meg a harcz **Isaszegnél** is.

Jellacsics hadtestének zöme ugyan már Isaszegnél állott, utóvéddandára, Rastics, azonban még a Királyerdőben volt s midőn a magyar csapatok közeledését észrevette, az erdő keleti szegélyén állást foglalt.

Damjanics Kóka felől, Klapka Süly felől körülbelül egy időben, d. u. 1½ órakor, értek a Királyerdő keleti, illetőleg déli szegélyéhez s az osztrák utóvéddandárt nagyobb nehézség nélkül az erdőn át Isaszeg felé visszanyomták.

Midőn azonban Klapka a Zákó dandárral a Királyerdő nyugoti szegélyén fejlődött, Jellacsics a Schulzig hadosztály két dandárával támadást intézett ellene, hogy Rasticsnak a Rákoson való átkelését födözze. E támadást a Zákó dandár nem birta ki, visszavettetett s magával rántotta a mögötte álló Bobicsdandárt is.

Jellacsics azonban a nyert előnyt nem aknázhatta ki, mert időközben az erdőből Damjanics is kibontakozott; gyalogsága az erdő nyugoti és északi szegélyén, lovassága Nagy Sándor alatt a közte és Klapka közti szabad téren fejlődött. Damjanics ép támadni készült az isaszegi alsó malom hídja ellen, midőn Zákó dandára visszavettetett; Damjanics ekkor a tartalékban álló Kiss Pál dandárt küldé Zákó támogatására; Jellacsics ennek következtében, továbbá mivel jobb oldalában Schulcz dandára, még tovább Péczel felé pedig Dipold dandára mutatkozott, a támadással fölhagyott s az egész hadtesttel a Rákos jobb partján emelkedő magaslatokra

vonúlt s itt foglalt állást. A Rákos völgyében csak Isaszeg helység 1849.
és a malom maradtak megszállva.

Görgey mindez ideig nem volt a csatatéren, mert Kókán időzött s csak d. u. 2 órakor az ágyútűz tette figyelmessé, hogy

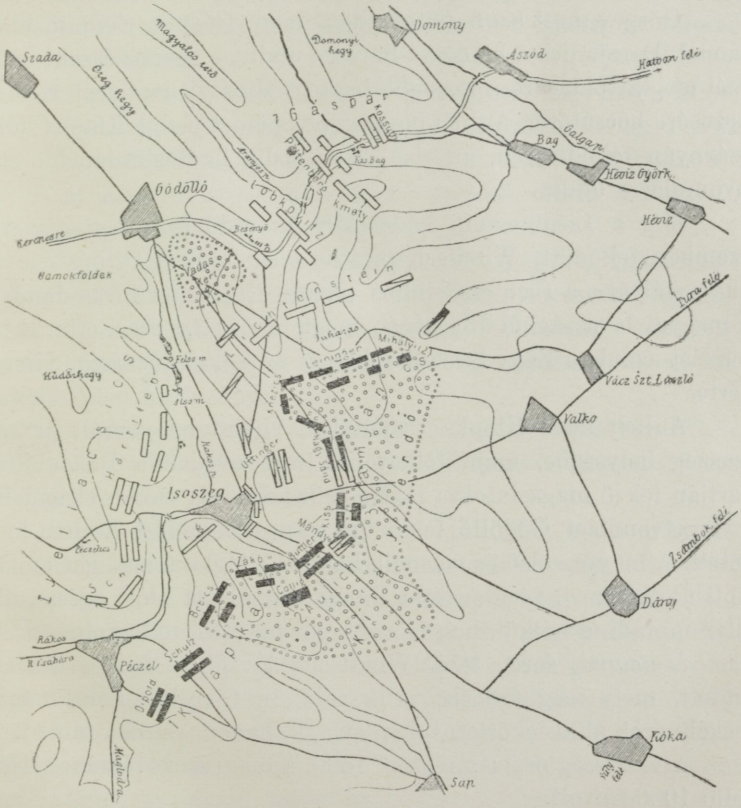
Szada
Magyaros erd
Domonyi hegy
Domony
Aszód
Hatvan felé
Bag
Galgam
Hévizgyörk
Hévíz
Turnafelé
Vácz Szt. László
Valkó
Dányi
Kóka
Isaszeg
Rákos
Péczel
Sap
Gödöllő
Kerepesre
Hamokföldek
Kúdshegy
Ida
Tarlo
Mocsár
Kmety
Lobdy
Ujhegy
Mühely
Kert
Ut
Erdő
Kápolna
Temető
Kastély
Ut
Mocsár

1849. Isaszegre irányíttatott s mire Görgey d. u. 4 órakor a Királyerdőhőz ért, a második hadtestet már ott találta. Erre már nagy szükség is volt, mert Windischgrätz, miután Gáspár a támadással felhagyott, csak a Lobkovicz hadosztályt hagyta vele szemben, míg a Lichtenstein hadosztályt a Vadaskerten át Damjanics jobb oldalába vezette.

Görgey most azon föltevésben, hogy Gáspár Gödöllő ellen támad, Damjanicsot halogató harczra utalta, s neki az északi erdőszél megtarthatására a második hadtest Mihályi dandárát rendelkezésére bocsátotta, Aulich hadtestének zömét pedig Klapka jobb szárnyán fejlődtetvén, az első és második hadtestet támadó előnyomúlásra utalta.

Míg a Lichtenstein hadosztály az erdő északi szegélyével szemben fejlődött, Windischgrätz az első hadtest Ottinger lovas hadosztályát s a Lichtensteinhoz tartozó Kisslinger lovas dandárt a magyar lovasságból álló közép megtámadására utasította. E támadást azonban Nagy Sándor rohamai és Aulich tűzérsége visszaverte.

Aulich most Klapka csapataival együtt benyomúlt az égő Isaszeg helységbe, majd fölhatoltak a honvédek a Rákos jobb partján fekvő magaslatokra is. De Jellacsics már ekkor elrendelte a visszavonúlást Gödöllő felé s így nagy ellenállást ki nem fejthetett. A magyar első és második hadtest elfoglalta a magaslatokat s ott ütött tábort. Lichtenstein Damjanics állása előtt egész estig állva maradt, a nélkül, hogy a rohamot megkísérlette volna.

A magyar sereg tehát Windischgrätz fölött fényes diadalt aratott, mely még teljesbé válik vala, ha Gáspár ezredes magát csekély erők által leköttetni nem engedi, hanem szintén támad.

A veszteség osztrák részen 1500, a magyarok részén körülbelül 1000 fő volt.

Windischgrätz még Aulich megérkezése előtt elhagyta a csatateret, azon meggyőződésben, hogy diadalt aratott s Gödöllőn ki is adatta a parancsot Jellacsicsnak a magyarok üldözésére (!); a dolog állása felől csak akkor nyert tudomást, midőn este 9 órakor Jellacsics hadtestével egyetemben Gödöllőre érkezett.

Az osztrák fővezér most a seregnek Pest felé való visszavonulását rendelte el; ugyanoda hivatott Váczról a második had-

test is, míg ennek helyét Vácznál Ramberg hadosztálya foglalta el. 1849.
Midőn tehát a győzelmes magyar hadsereg április 7-én Gödöllőre ért, azt üresen találta; a visszavonúló osztrák sereget a hetedik hadtest egy hadosztálya Czinkotáig követte s azután Kerepesre vonúlt.

Komárom fölmentése. Görgey még április 7-én Gödöllőn elhatározta, hogy a legközelebbi hadműveletek Komárom fölmentésére irányúljanak.

Ezt oly módon szándékozott végrehajtani, hogy míg a 2. hadtest Kerepesnél, a 7. pedig Dunakeszinél az osztrák sereggel szemben állva marad, addig az 1. és 3. hadtest Váczon, Ipolyságon és Léván át Komáromba vonúl; Vácz bevétele után a 7. hadtest is elvonúl s csak a 2-ik marad Pest előtt.

Görgey április 10-én ért **Vácz** elé, hol Ramberg hadosztályát Vácz.
ideiglenesen Götz vezényelte. Ez csak későn vette észre, hogy nagy túlerő áll vele szemben s visszavonulását födözendő, Vácz előtt a harczot fölvette, melyben ő maga elesett, csapatai pedig tetemes veszteségeket szenvedtek.

A menetet ezután a kijelölt irányban folytatva, Görgey Ó-Bars és Zsemlér közt április 15-én mindhárom hadtesttel a Garam vonalhoz ért és azon hidakat veretett.

Windischgrätz Vácz elestéről csak április 12-én nyert tudomást; Aulichchal szemben eddig csupán kémszemlék rendezésére szorítkozott, de most őt visszavetni szándékozott, hogy azután a II. és III. hadtesttel Esztergomon át a Duna bal partjára vonúljon s egyesülve a Vág vonalán időközben megalakúlt s Wohlgemuth altábornagy alá helyezett IV. hadtesttel, a magyar seregnek útját állja. Mielőtt azonban e műveletek végrehajtattak volna, Windischgrätz a parancsnokság alól április 14-én, tehát ép a debreczeni függetlenségi nyilatkozat napján, letétetett s helyébe Welden táborszernagy neveztetett ki.

Welden április 17-én ért Esztergomba s Wohlgemuth hadtestét a magyar sereg föltartóztatására a lévai úton Nagy-Sarló felé előre tolta, a II-ik hadtestet pedig Esztergomba rendelte.

Wohlgemuth április 19-én ütközött össze a magyarokkal s a **nagy-sarlói** csatában, miután az ott álló és a Ramberg hadosz- Nagy-Sarló.
tályhoz tartozó *Strasdil*-dandár egy órai heves küzdelem után ki-

1849. veretett, a többi csapatokat pedig Wolhgemuth a harczba későn rendelte, Klapka és Damjanics hadtestei által megveretvén, április 20-án a Nyitra, 21-én pedig Sellyénél a Vág mögé vonúlt.

Ugyane napon vonúlt be a magyar hadsereg az ostrom alól
Komárom. fölmentett **Komáromba.**

Görgey azonnal a hajóhíd helyreállításához fogott, de mivel ez csak április 26-ára készült el, az osztrák fővezérlet időt nyert.

Ezt az Ausztriába való visszavonulás előkészítésére használta föl. Budán a vár megvédelmezésére Hentzi tábornok dandára hagyatott vissza, az I. hadtest kiegészítés végett Székes-Fehérváron át Horvátországba küldetett, a II. és III. hadtest pedig
Komárom. **Komáromnál** egyesíttetett. Midőn tehát Görgey április 26-án serege egy részével a Duna jobb partjára átkelt, az osztrák sereget erős védőállásban találta, melyet megtámadott ugyan, de a császáriakkal szemben eredményt ki nem vívhatván, a harczot d. u. 1 órakor félbeszakította és a várba visszament. Welden ezután Pozsonyba vonúlt, hol Wohlgemuthtal összeköttetésbe lépett.

Buda visszavétele. Míg az osztrák fővezér a sereg kiegészítésén és újjászervezésén működött, míg a bécsi diplomátia a katonai balsikerek folytán Oroszország segítségét szorgalmazta, Görgey — a Gáspár leköszönése után Pöltenberg parancsnoksága alá helyezett — 7-ik hadtestet Győr felé előre tolván, a sereg zömével április 28-án Budára indúlt, hogy a fővárost s a budai várat hatalmába ejtse. A megbetegedett Damjanics hadtestét Knezics, a hadügyminisztert helyettesítő Klapka hadtestét Nagy Sándor vette át.

Buda. Május 4-én **Buda** körül volt zárva; a Gellérthegy felől, a jobb szárnyon a 2. Aulich, a középet képező nyugoti arczvonalon a Svábhegyig az 1. Nagy Sándor, továbbá északra pedig a 3. Knezics hadtest állott; végre a legszélső bal szárnyat a Dunáig a 7. hadtestbeli Kmetty hadosztály képezte.

Buda várának parancsnoka, **Hentzi Arthur** tábornok a vár védelmére 4700 főnyi helyőrséggel rendelkezett, közte 100 lovas és 198 löveg, míg az ostromló sereg ereje 31,000 fő volt, közte 5100 lovas és 142 löveg.

Görgey még a vár lövetése előtt megadásra hívta fel Hentzi tábornokot, melyet azonban az kereken visszautasított. Erre a vár

lövetése kezdetét vette. E közben az ostrommunkálatok is megkezdettek, mire a vár parancsnoka *Pest ismételt bombázásával* felelt, ez által akarván a magyar sereget az ostrom abbanhagyására bírni. A Komáromból lehozott ostromlövegek a vár lövetését május 16-án kezdték meg, még pedig oly jó eredménynyel, hogy Görgey már a reá következő éjjelre rohamot rendelt, a mi azonban még nagyon is korai volt és kudarczot vallott. Az ostrom és a vár lövetése tehát tovább folyt s Hentzi azt nagyszámú tüzérségével kitelhetőleg akadályozni igyekezett. 1849.

Végre május 21-én elérkezett a döntő roham ideje. A rohamot a Krisztinaváros felől az I. sz. körönd melletti nagy rés ellen az 1. hadtest volt végrehajtandó, míg a 2. hadtest a Ráczvároson át a Várkert, a 3. az északnyugoti IV. sz. sarokbástya ellen volt támadást intézendő. A roham sikerült. Reggel 4 órakor a magyar honvédek a bástyákon álltak, reggel 5 órakor már 9 zászlóalj volt a várban. Hentzi tábornok, midőn utolsó tartalékát a Szt. György-térre vezette, egy golyó által találva lerogyott. Reggel 7 órakor a vár a magyarok kezében volt. Alnoch császári ezredes a vár elvesztét a Lánczhíd felrobbantásával akarta megboszúlni, de az akna csak őt magát ölte meg, a hídnak nem ártott.

A császáriak az ostrom alatt 700 főt vesztettek, 4000 fogságba kerűlt; a magyarok vesztesége 370 halott és 670 sebesült volt.

A rohamnál különösen kitűntek Máriássy János ezredes, Driquet alezredes, Inkey és Burdina őrnagyok.

Hadi események a déli és keleti hadszínhelyen. A *déli* hadszínhelyen Damjanics és Vécsey eltávozása után a 4. Hadik és 6. Gál hadtestek általában védő harczot folytattak.

Kis Ernő január 3-án **Pancsova** ellen végrehajtott sikertelen támadása után a magyar hadak általában a határoktól beljebb vonúltak. Hadik megvette ugyan február 13-án az előnyomúlt szerbektől **Szőreget**, Gál pedig visszaverte az osztrák-szerb csapatokat márczius 4-én **Szabadkáról**, majd megverte őket **Bajmoknál** is, de egészben véve a harcz védekező volt, mígnem a parancsnokságot márczius elején **Perczel Mór** tábornok vette át. Pancsova. Szőreg. Szabadka. Bajmok.

Ez visszavervén a szerbeket **Szőregnél, Szent-Iványnál, Zomborfalvánál** és **Zentánál**, előbb a Nugent által ostromlott Pétervárad fölmentését kisérlette meg; ennek sikertelensége után Szőreg. Szt.-Iv\u00e1ny. Zomborfalva. Zenta.

1849. Szt.-Tamás. megtámadta a szerbek **Szent-Tamás** melletti főtáborát s a szerbeket, kik e csatában 2000 embernél többet vesztettek, április 3-án szétverte. A titeli fensík megtámadása ugyan szintén nem sikerült, Ó-Becse. de bevette Perczel április 19-én **Ó-Becsét.**

E műveletek által az osztrák-szerb csapatok a déli hadszinhelyen védelemre voltak utalva s csak a titeli fensík maradt birtokukban.

Erdélyben Bem, miután Jablonszkit és Urbánt Bukovinába szorította, Marosvásárhelyre ment, hogy Puchner főerejének támadását fölfogja.

Szőkefalva. A Küküllő völgyben **Szőkefalvánál** találkozott a két erdélyi fővezér; a január 17-én vívott ütközetben Bem győzött s Puchner Medgyesen át Nagy-Szebenre hátrált. Bem január 21-én megN.-Szeben. Szelindek. támadta **Nagy-Szebent,** de siker nélkül; ekkor **Szelindekre** vonúlt s ez erődített állásában Puchner január 30-iki támadását visszautasította.

Miután a Bánságból segélyt várt, serege egy részét Kemény Vizakna. alatt Dévára küldé, maga pedig 2000 emberrel **Vizaknánál** foglalt állást; itt következett be Puchner második támadása február 4-én. Bár Puchner 12,000 emberrel támadt, Bem e támadást visszaverte; de midőn maga ment támadásba át, maroknyi hada szétveretett. Bem most Szász-Sebesre vonúlt, majd Szászvárosra s Piski. végre **Piskire,** hol Keménynyel újra egyesülvén s Dévától a Beke hadosztályát is magához vonván, február 9-én Puchner hada fölött fényes győzelmet nyert.

Puchner ugyanis a magyar hadat végleg megsemmisíteni akarván, február 9-én a Piskinél levő s a Sztrígy folyón átvezető híd ellen a Kalliány és Stutterheim dandárokkal, erős tüzérség támogatása mellett, támadást intézett. Az első támadás ugyan visszaveretett, sőt honvédeink a hídon át is hatoltak, de onnét csakhamar a Sztrígy mögé visszavettettek. A híd, melynek birtokától — Bem kijelentése szerint — «Erdély sorsa függött», már veszendőben volt, midőn Czecz csapatai s maga az ősz bajnok, Bem apó is megjelentek, a hidat visszavették s a császáriakat visszanyomták. Az üldöző magyar had azonban délután 4 óra tájban még egyszer visszaveretett s a hidat is elvesztette, de Bem új állást foglalt, onnét még egyszer támadott s a császáriakat most

már döntően megverte. A császáriak közel 1000 főnyi veszteséget szenvedve, felbomlásban futottak Szászváros felé. A piskii csata után Bem Marosvásárhelyre ment, visszavetette Urbánt újból a Bukovinába, majd visszatérve, Puchnernek, ki Szebenben egy Oláhországból bevonúlt orosz hadosztály által fölváltatván, újra előnyomúlt, újabb támadása alkalmával **Medgyesnél** (Segesvárnál) márczius 2-án útját állotta. Az első napon Bem hada, most Czecz ezredes alatt, a császáriakat erős védő állásban fogadta; de a megérkezett Bem azonnal támadásba ment át és az osztrákokat 7 óráig tartó kemény harcz után viszavetette. A második napon, márczius 3-án, azonban Puchner egész erejét egyesítvén, a magyarokat délután 2 órakor újból megtámadta. Bem szivósan védekezett, olyannyira, hogy majd maga is fogságba kerűlt, de végre a küzdelmet az est beálltával feladni volt kénytelen. 1849. Medgyes. (Segesvár.)

Ezután Bem Segesvárra vonúlt vissza s Puchner előtt 3000 főt hagyva, 9000 fővel Nagy-Szebenre menetelt; megverte márczius 11-én Skariatin 5000 főnyi orosz hadosztályát a **nagyszebeni** csatában, elfoglalta Nagy-Szebent s az oroszokat a Vöröstoronyszoroson át Oláhországba visszaűzte. Midőn pedig Puchner Segesvárról visszatérve, Nagy-Szebenhez közeledett, Bem, ki még 5000 székelylyel is erősbödött, az osztrák hadtestet a márczius 13-án **Feketehalom** mellett vívott ütközet és **Brassó** bevétele után, szintén Oláhországba szorította ki. N.-Szeben. Feketehalom. Brassó.

Ezzel **Déva** és **Gyulafehérvár** kivételével egész Erdély a magyarok kezében volt. Bem mindkét várat ostrom al fogta és Déva május 27-én meg is hódolt. Déva. Gyulafehérvár.

Az osztrák hadtest május havában Orsovánál akart ismét az országba betörni, de Bem 12,000 emberrel elébe ment s úgy az osztrákokat, mint Theodorovics szerb hadtestét ismét török területre nyomta vissza. Ezután Bem ismét Erdélybe tért vissza.

Az osztrák-orosz szövetséges hadak támadó hadjárata. Az 1849. év május havában a helyzet sokkal kedvezőbb volt, mint 1848 deczember havában. A *magyar fegyverek diadalt arattak minden hadszínhelyen* s a támadó hadseregeket az ország határán át visszaűzték. Buda magyar kézben volt ismét s az országgyűlés Pestre költözött vissza.

De ép most, a siker tetőpontján, volt a magyar függetlenségi

1849. harcz a legválságosabb helyzetben s a bukás annál rohamosabban következett be. Egyrészt az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat okozta ezt, mert a forradalom ez által az eddigi törvényes útról letért, a vezetésben meghasonlás következett be, a kiegyezés lehetetlenné vált. Másrészt pedig okozója volt a bukásnak az orosz beavatkozás, mely már küszöbön állott.

Bármily hősiesen, bámulatos erővel és kitartással védekezett is Magyarország, *két nagyhatalom* együttes erejének ellen nem állhatott s a gyászos vég előrelátható volt.

A szövetséges osztrák-orosz haderő, mely Magyarország leverésére az 1849-ik év junius havában mozgósíttatott, közel 400,000 főre rúgott. És pedig:

Osztrák fősereg:

Fővezér: **Haynau Gyula** báró, táborszernagy.

I. hadtest *Schlick* (Wallmoden, Lobkovicz, Lichtenstein hadoszt.).
II. « *Csorics* (Colloredo h. o. 4. ddr.).
III. « *Schwarzenberg* (Schütte, Moltke hadosztályok).
IV. « *Wohlgemuth* (Benedek, Herzinger, Budits hadoszt.).

Panyutin orosz önálló hadosztálya.

Összesen 83,000 fő, közte 78 lovas század és 336 löveg.

Osztrák mellékseregek:

Jellacsics déli hadserege	44,000
Temesvár helyőrsége	9,000
Clam Gallas Erdélybe szánt hadteste Oláhországban	11,000
Springinsfeld (előbb Urbán) bukovinai oszlopa	3,000
Nobili és *Nugent* tartalék hadtestei	16,000
Kisebb helyőrségek	10,000

Az osztrák erők összege 176,000, közte 150 lovas század és 605 löveg.

Orosz hadsereg:

Fővezér: **Paskievics Erivánszky Iván**, varsói herczeg, tábornagy.

II. hadtest *Kuprianoff*	37,000
III. « *Rüdiger*	34,000
IV. « *Cseodajeff*	40,000

1849.

Grabbe különítménye 18,000
Sacken különítménye 10,000
V. hadtest *Lüdersz* 30,000
Grotjenhelm 11,000
Dragonyos hadtest..... 14,000

Az orosz erők összege 194,000 fő, közte 307 lovas század és 587 löveg.

A szövetségesek egész ereje 370,000 fő, közte 457 lovas század és 1192 löveg.

E rendkívüli nagyságú erők ellenében a magyarok a következő seregeket és seregrészeket állíthatták:

Magyar seregek:

A **Görgey Arthur** tábornok vezérlete alatt álló *magyar fősereg* az 1. *Nagy Sándor*, 2. *Asbóth*, 3. *Knezics*, 7. *Pöltenberg*, 8. *Klapka* hadtesteiből, a *Kmetty*, *Görgey Armin*, *Horváth* és *Beniczky* különítményekből állott s ereje 62,000 fő volt, közte 83 lovas század és 229 löveg.

Ezenkívül fölsorolandók:

Wisoky felső-tiszai hadserege (9. *Wisoky* hadtest és *Kazinczy* hadosztály) 16,500
Vetter déli hadserege (4. *Tóth*, 5. *Vécsey* hadtest, Pétervárad őrsége) 37,000
Bem erdélyi hadserege (6. *Bem* hadtest, *Inczédy* és *Stein* különítménye) 27,000
Guyon tartalékhadteste 9,500

A magyarok egész ereje tehát 152,000 fő, közte 148 lovas század és 450 löveg.

A szövetséges kormányok megállapodtak, hogy az osztrák fősereg a Duna mindkét partján, az orosz fősereg pedig Duklán, Kassán és Miskolczon át, Pest ellen meneteljen; az összeköttetést Felső-Magyarországon át Grabbe hadosztálya volt közvetítendő. Haynau törekvése e hadműveleteknél az volt, hogy az oroszokat mindenütt megelőzze s a magyar hadakat lehetőleg az oroszok közreműködése nélkül megsemmisítse. Erdély külön hadművelet tárgyát képezte, mely osztrák részről Clam-Gallas, orosz részről Lüdersz és Grotjenhelm feladata volt. Jellacsicsnak szabad cselekvés engedtetett.

1849. Magyar részen Görgey az osztrák főseregetet, Bem az Erdélybe benyomuló hadakat, az elkülönített részek megtámadása által igyekeztek leküzdeni; a többi seregrészek védő magatartásra szorítkoztak.

Buda bevétele után a magyar hadsereg visszatért Komáromba; Pöltenberg még mindig Győrnél állott, Kmetty önálló hadosztálya a Felső-Rábához küldetett.

Görgey, tudva azt, hogy az osztrák fősereg két hadtesttel (I. és III.) a Duna jobb, két hadtesttel pedig (II., IV. és Panyutin) annak bal partján áll, előbb a bal parton álló részeket szándékozott megverni s azután észak felé szorítani. E végből az 1., 2. és 3. hadtesttel a Vágnál támadó előtöréseket intézett, melyek június 9-én a szeredi, junius 16-án a zsigárdi, 20-án a peredi ütközetre, junius 21-én pedig a peredi csatára vezettek.

Szered. Zsigárd. Pered.

Pered. *A peredi csata 1849 junius 21-én.* Haynau, seregének jobb összpontosítása végett, a IV. hadtestet és Panyutin hadosztályát is a Duna jobb partjára szándékozott átvonni; ebbeli rendelkezéseit junius 18-án kiadván, a IV. hadtest már mozgásban volt, midőn Görgey támadó előnyomulását megkezdte.

A magyar támadás oly módon hajtatott végre, hogy a tüntető 1. hadtest Szerednél a Vágon, a zöm részéről a 2. Negyednél a Vágon, a 3. Puszta-Aszódnál a Kis-Dunán kelt át s az osztrákokat észak felé kezdé szorítani. Az osztrák Pott dandár vissza is vettetett és a magyarok elfoglalták Peredet és Királyrévet; de Wohlgemuth, miután az orosz Panyutin hadosztályt magához vonta, támadásba ment át, míg Haynau a II. hadtesttel a negyedi és aszódi átkelő pontokat igyekezett hatalmába ejteni. E törekvését azonban Klapka a 8. hadtest részeivel meggátolta s a magyar hadsereg akadálytalanul vonúlhatott vissza; de a csata, mely egyébként alig 600 főnyi veszteségbe került, elveszett. Görgey a sereget a Vág bal partjára vonta vissza s maga Budára ment a hadügyminiszteri teendőket átvenni.

Ez idő alatt a hadműveletek szünetelvén, Haynau a IV. hadtestet és Panyutin hadosztályát a Duna jobb partjára minden nehézség nélkül átvonhatta. Junius 26-án az osztrák I. es IV. hadtest Hainburg és Győr közt, a III. Marczaltő és Csorna közt a Rába vonalon állott.

Junius 28-án indította meg Haynau a támadást a Rába vonal

ellen; az I. és IV. osztrák hadtest **Győrt** arczban megtámadva *Pöltenberg* 7. hadteste, a III. hadtest az állás bal oldalának megkerülése végett a Rábán Árpásnál átkelve Kmetty hadosztálya ellen fordúlt. Kmetty **Ihásznál** vívott rövid ütközet után a főseregtől Pápa felé elnyomatott, minek megtörténte után Schwarzenberg a Győrnél álló 7-ik magyar hadtest bal oldalába jutott s az most Komárom felé visszavonúlni volt kénytelen. Görgey előre rendelte ugyan még a 2. hadtestet is, de az csak Gönyőig jutott s itt a 7. hadtestet fölvette. A két magyaŕ hadtest a Czonczó patak vonalán rövid időre megállapodott ugyan, de azután Komárom erődítményei mögé volt kénytelen vonúlni. 1849. Győr. Ihászi.

Haynau most Komáromnak a jobb parton való körülzárását határozta el, hogy így a magyar sereget a Duna bal partján való kitérésre bírja, mely esetben az az előnyomulásban levő orosz főseregbe fog ütközni.

Ezt megakadályozandó, Görgey *julius 2-án* serege nagyobb részével kitört s a **komáromi első csatában** heves küzdelem fejlődött ki, mely azonban eredményre nem vezetett (Görgey megsebesülése). Az osztrák sereg most az I. hadtesttel Ácsnál, a IV-ikkel Mocsánál, az orosz Panyutin hadosztálylyal P.-Csémnél, a III-ik hadtesttel Nagy-Igmándnál foglalt állást. A Csallóközben levő II. hadtesttel az összeköttetés a Lovadnál vert hídon át helyreállíttatott. Komárom.

Kossuth Dembinszky tanácsára már a győri csata után elhatározta, hogy az osztrákok ellen Komáromnál Klapka parancsnoksága alatt csak mintegy 20,000 főt hagy vissza, a sereg többi részét Wisoky hadtestével s a Perczel tábornok alatt alakulásban levő más részekkel együtt egy nagy *tiszai hadsereggé* egyesíti s az oroszok ellen küldi. Görgey a vonatkozó parancsot már junius 30-án megkapta, a végrehajtással azonban késett, a komáromi csata után pedig az elvonulást egyenesen megtagadta. Kossuth erre a fővezérlettől fölmentette s a hadsereg parancsnokává *Mészáros* tábornok, volt hadügyminisztert nevezte ki. Az ez ügyben lefolyt áldatlan viszály Görgeynek a parancsnokságban való megmaradásával végződött ugyan, de a forradalom e két — politikai és katonai — vezéralakja közt kitört egyenetlenség csak sietteté a bukást, mely a nemzetre várt.

1849. Időközben a helyzet megváltozott; az oroszok előnyomulása folytán a tiszai sereggel való egyesülés nem volt már valószínű, minek folytán a kormány a felső-dunai seregnek a bács-bánsággival való egyesítését kívánta. Görgey hajlandó volt erre, de előbb még az osztrákokat az útból el kelle verni, hogy a menet déli irányban végrehajtható legyen.

Görgey e végből július 11-én Klapka vezérlete alatt (ő maga beteg volt) új kirohanást intéztetett, mely a komáromi második csatát idézte elő.

Komárom. **A komáromi második csata. 1849 július 11-én.** Haynau julius 8-án nyert tudomást arról, hogy az orosz sereg Miskolczról Pest felé elindúlt; nagy fontosságot tulajdonítván annak, hogy Pest osztrák és ne orosz csapatok által foglaltassék el, miután úgy is híre járt, hogy a magyar fősereg Váczon át visszavonúlni készűl, Haynau az osztrák III. hadtestet július 9-én és 10-én megindította Buda felé; miután továbbá a II. hadtest még a Csallóközben volt, így a július 11-én végrehajtandó támadásnál a magyarok ellen csak az I. és IV. hadtest és a Panyutin orosz hadosztály állott.

Klapka rendelkezései szerint a Janik és Rakovszky hadosztályok (8. hadtest) Aschermann alatt, mint legszélső jobb szárny az *Ácsi erdőt* keletről támadják meg; a 7. Pöltenberg hadtest a műúton nyomúl elő s Pikéty lovas hadosztályával (32. lov. szd.) a *Herkályi erdőt* dél felől s azután Ács helységet támadja meg; a 3. Leiningen hadtest a Nagy-Igmánd felé vezető úton a Csémi pusztát támadja meg; az 1. Nagy Sándor Mocsa ellen nyomúl, Eszterházy hadosztálya Ó-Szőny ellen.

Az alapgondolat tehát az, hogy míg az osztrákok jobb szárnya (I. Schlick hadtest) ellen tüntetés folyik, addig a 8., 7. és 3. hadtest s egy lovas hadosztály azok bal szárnya és közepe (IV. Wohlgemuth hadtest) ellen döntő támadást intézzen s közepén a Csémi pusztánál, illetőleg Herkálynál áttörje.

A magyar csapatok előhatolását sűrű köd könnyítette meg.

Délelőtt 11 órakor kezdődött a harcz, még pedig Aschermann hadtesténél, ki az osztrák előőrsöket az Ácsi erdőbe visszanyomta s az Eszterházy-hadosztálynál, Ó-Szőnyön túl, az alm si

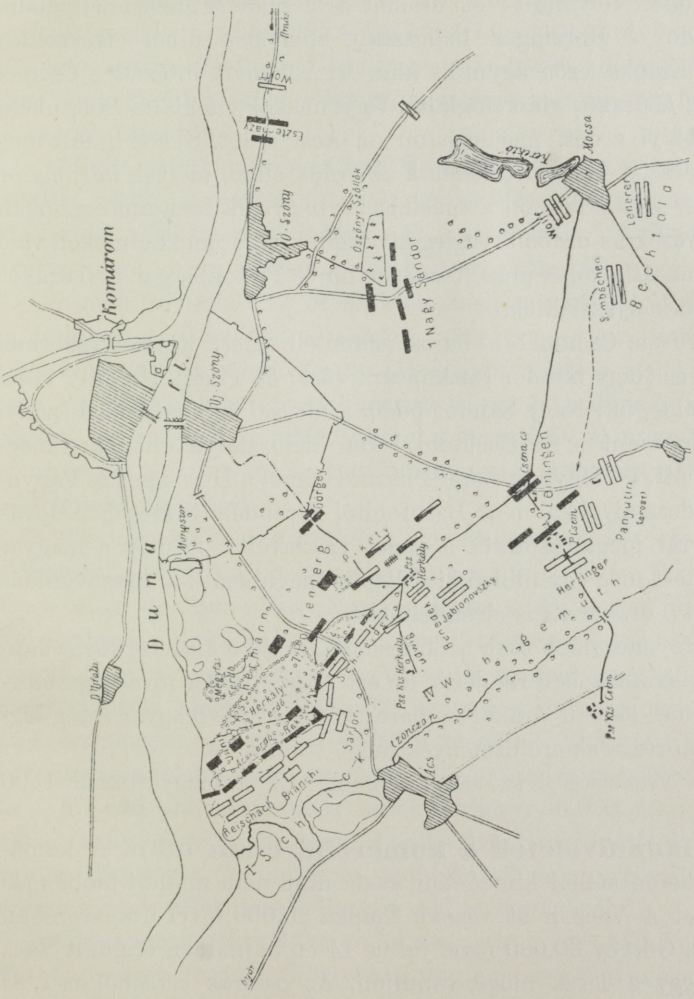

A komáromi második csata.
1849 julius 11-én.

1849. úton. Ugyanekkor ért Pikéty is Herkály elé, melyet Jablonovszky dandára védelmezett.

Déli 12 órakor a 7. hadtest a Herkályi erdő ellen, a 3. Puszta-Csém ellen fölvonúlt; ez utóbbit a 3. hadtest elővéde elfoglalta már, de a Herzinger hadosztály ellenében újból elvesztette; ekkor Klapka erős ágyútűz után új rohamot intézett s Csémet d. u. $2^1/_2$ órakor visszafoglalta. Ugyanekkor elfoglalta Pöltenberg a Herkályi erdőt, Aschermann az Ácsi erdőt. Ekkor indúlt meg az osztrák I. hadtest támadása az erdők ellen, melyek *háromszor* jutottak egyik kézből a másikba; a negyedik rohamnál azonban a magyarok az erdőből végleg kivettettek s a homokhalmokon való rövid megállapodás után Aschermann és Pöltenberg d. u. 5 órakor hátrálni kényszerültek.

Puszta-Csémnél a harcz szünetelt, mert Klapka tábornok Pikéty és Nagy Sándor támadására várt; de Pikéty Herkály ellen nem boldogúlt, Nagy Sándor pedig a mocsai úton csak az ó-szőnyi szőlőkig ment s itt Bechtold lovas hadosztálya ellenében megállapodott. De Haynau ekkor Puszta-Csémet a Herzinger és Panyutin hadosztályokkal s a Bechtoldtól átrendelt Simbschen lovas dandárral megtámadtatta s ismét visszavette. Miután a magyar 3. hadtest még egy utolsó kisérlete is meghiusúlt, a visszavonúlás délután 5 órakor itt is elrendeltetett.

Haynau előbb csak a Simbschen, majd a Lederer lovas dandárokat is üldözésre rendelte, de ezt Nagy Sándor lovassága meghiusította. Este 6 órakor a harcz véget ért; a magyar sereg legnagyobb része az erődítmények mögé vonúlt.

A veszteség a szövetségeseknél 813, a magyaroknál 1500 fő volt.

Hadműveletek a komáromi csata után. A komáromi szerencsétlen kimenetelű csata után nem maradt többé más út, mint a Váczon át vezető. Klapka 20,000 fővel Komáromban maradt, Görgey 30,000 fővel julius 14-én hajnalban elindúlt Vácz felé, hogy a Tisza mögé vonúljon. Az osztrák seregből az I. és IV., később csak a II. hadtest maradt Komárom előtt, a többi Budára ment.

Bártfa. Héthárs. Somos. Rózsahegy.

Az orosz főserég ezalatt **Bártfánál, Héthársnál** és **Somosnál** vívott kisebb harczok után, Grabbe különítménye pedig **Rózsahegy**

és **T.-Szt.-Márton** elfoglalása után Magyarországon előnyomulásukat folytatták. Az orosz fővezér Kassán és Miskolczon át Pest felé nyomúlt elő; Wisoki **Tokajnál** (junius 28-án) csak csekély ellenállást fejthetett ki. Paskievics időközben a komáromi eseményekről értesülvén, az osztrák fővezérlettel megállapított hadműveleti terv szerint Hatvanból csak ereje kis részét küldte Pestre, a főerővel pedig Komárom ellen szándékozott menni, hogy Görgey seregének útját állja. 1849. T.-Sz.-Márton. Tokaj.

Midőn tehát ez julius 15-én **Váczhoz** ért, itt már orosz csapatokat talált, melyeket kiűzve, a várost elfoglalta, azután pedig visszavetette Rüdiger elővédét, a Sass hadosztályt is. Tudomást nyervén arról, hogy előtte az orosz hadsereg zöme áll, Görgey utját tovább nem folytatta s az oroszok támadására várt. De Paskievics és Rüdiger a II. hadtest csatlakozására várva — nem támadtak; s így Görgey időt nyert s julius 17-én, rövid harcz után, Losonczon és Rimaszombaton át húzódott el, hogy a Felső-Tiszához jusson. Az oroszok, miután Perczel a Tisza felől előnyomúlt, sőt az orosz hadat julius 20-án **Turánál** már meg is támadta, Görgeyt csak lanyhán üldözték. Vácz. Tura.

Az orosz hadtestek czéltalan ide-oda menetelése megengedte Görgeynek, hogy kisebb küzdelmek után julius 29-én Tokajnál a Tisza mögé vonúljon; Nagy Sándor Debreczenbe, a zöm tőle balra Nyiregyházán, Nagy-Kállón és Vámos-Pércsen át Nagy-Várad felé tartott. Nagy Sándort azonban az orosz IV. hadtest augusztus 2-án **Debreczennél** elérte és hadtestét szétverte, mire augusztus 4-én az egész magyar sereg Nagy-Váradra menetelt. Itt vette Görgey a kormány rendeletét, hogy augusztus 10-ig Aradra vonúljon. Debreczen.

Ez idő alatt Haynau Pestnél mintegy 50,000 főt gyűjtött össze, mely erővel a kormány új székhelye, Szeged, elfoglalására, azután Temesvár fölmentésére szándékozott menni, remélve egyszersmind a csatlakozást Jellacsics déli hadseregével.

Ez azonban alig vált volna lehetségessé, mert a bán dolga időközben rosszra fordúlt. Ő ugyanis, miután seregét újra szervezte, június elején Dályánál a Duna bal partjára átkelve, körűlzárolta **Péterváradot**, betört a Bácskába, bevette s fölégette **Ujvidéket**; midőn azonban Guyon hadtestét **Hegyes-nél** megtámadta, julius 14-én súlyos vereséget szenvedett s előbb a titeli fen- Pétervárad. Újvidék. Hegyes.

1849. Pétervárad. síkra, majd Szalánkeménnél a Duna jobb partjára menekült. **Pétervárad** ennek folytán az ostrom alól julius 16-án fölmentetett.

Haynau három oszlopban indúlt a Tisza felé: Szolnok, Szeged és Szabadka irányában; de midőn megtudta, hogy a magyarok Szegednél erődített tábort építettek s ott **Dembinszky** alatt a felső-tiszai (Perczel) és déli (Vetter) seregek egyesültek, erejét egyesítette s e tábor megtámadását határozta el.

Dembinszky alatt valóban 38,000 fő volt e táborban, de a tábor oly helytelenül készült, hogy annak megvédelmezését Dembinszky, midőn Haynau augusztus 1-én támadásra készült, rögtön föladta s a Tisza bal partjára térve, a *szőregi töltés* mögött foglalt állást. Itt szándékozott mindaddig ellenállást gyakorolni, míg Görgey serege beérkezik. Midőn azonban Haynau csakugyan támadásra indúlt, Dembinszky ez állást is rossznak találva, Temesvár alá szándékozott vonúlni. De már késő volt; Haynau augusztus 5-én délután 4 órakor megtámadta az állást s a kifejlődött **szőregi** csatában a töltést elfoglalta.

Szőreg. Temesvár.

Dembinszky most **Temesvár** alá vonúlt, hol augusztus 9-én újra megtámadtatván, ágyúharcz fejlődött ki; ez volt a magyar hadsereg utolsó nagy csatája, melyben, bár a végső pillanatban a parancsnokságot Bem vette át, Haynau maradt győztes. A magyar sereg romjai Lugosra menekültek.

Hogy Bem Erdélyből átjöhetett, annak oka az volt, hogy Erdély a magyarok részére már el volt veszve. Junius közepén vonúltak be oda Lüdersz, Grotjenhelm orosz és Clam-Gallas osztrák hadtestei. Bem előbb Grotjenhelm ellen Beszterczénél és Szeretfalvánál állott, de midőn délen, hol Lüdersz a **predeali** (jun. 19.), **tömösi** (jun. 20.) és **brassói** (jun. 20.) ütközetek után Erdélyben már lábát megvetette, a segítség sürgősebb volt, Maros-Vásárhelyen át **Sepsi-Szt.-Györgyre** menetelt s megverte itt julius 20-án Clam-Gallas osztrák hadtestét; majd az Ojtozon át Moldvába tört be, de julius 28-án már ismét Maros-Vásárhelyre tért vissza. Lüdersz ezalatt Clam-Gallashoz közeledni óhajtván, **Segesvárra** ment; itt támadta meg őt Bem julius 31-én alig 6000 emberrel. A támadás nem sikerült, Bem serege szétveretett. De már két nap múlva ismét 8000 emberrel indúlt meg Bem,

Predeál. Tömös. Brassó.

Sepsi-Szent-György.

Segesvár.

bevette augusztus 5-én **Nagy-Szebent** s az itt álló oroszokat a Vöröstorony-szorosban **Talmácsig** szorította. De Lüdersz ezt megtudva, gyors menetben N.-Szebenbe jött s már a következő napon Bem **Nagy-Csűrnél** álló hadát hátban támadta meg. Bem utolsó serege szétveretett; romjai még egyszer harczolnak augusztus 12-én **Szászsebesnél**, de azután a küzdelemnek vége; Erdély elveszett. 1849. N.-Szeben. Talmács. Nagy-Csűr. Szászsebes.

A temesvári szerencsétlen végű csata után Görgei serege volt még egyedül harczképes. De ennek parancsnoka már julius közepe óta *személyes érintkezésben* volt az oroszokkal s midőn augusztus 11-én Kossuth és a kormány leköszönt s a hatalmat, mint *dictator*, Görgey vette át: ez a Bem hadseregével való egyesülés eszméjét föladva, seregével, mely 30,000 főt számított 144 löveggel, *augusztus 13-án* magát az oroszoknak *föltételek nélkül* kegyelemre megadta s fegyvereit az általa ide hívott Rüdiger hadteste előtt **Világosnál** nyilt mezőben lerakta. Világos.

Klapka Komáromban még tartotta magát, sőt az ostromzárvonalat több kisebb ütközetben (jul. 29. **Hetény** és **Bajcs**, aug. 3. **Almás, Mocsa, P.-Herkály**) szétvervén, augusztus 5-én **Győrt** is visszafoglalta, de a világosi fegyverletétel után támadó működést többé ki nem fejthetett. De **Komárom** várát csak október 2-án s csak akkor adta át, midőn a helyőrségnek tisztességes, jövő sorsukat biztosító föltételeket eszközölt ki. Hetény. Bajcs. Almás. Mocsa. P.-Herkály. Győr. Komárom.

A magyar függetlenségi harcz legfényesebb tanúsága annak, mint képes egy hazaszeretetből áthatott, szabadságszerető, függetlenségét féltő nép még a legmostohább viszonyok közt is hatalmas erőkifejtésre; az álló hadsereg töredékeiből, melyek újonnan alakított csapatokkal kiegészíttetnek s támogattatnak, lassankint egy hadműveletekre kész hadsereg fejlődik, mely a régi Ausztria kipróbált vezérek alatt álló, szervezett, fegyelmezett, harczedzett csapatait végre leküzdi s diadalmas csaták után az ország egész területét fölszabadítja. Kétségtelen dolog, hogy a magyar fölkelés az oroszok beavatkozása nélkül csak nehezen lett volna elfojtható; lehet, hogy a Windischgrätznél erélyesebb Haynau talán több előnyt vív ki, bár ez kétséges, az azonban kétségtelen, hogy a magyar hadak az orosz invasio nélkül a küzdelmet legalább addig

1849. kitarthatják vala, míg Magyarország javára európai beavatkozás következik be.

A forradalom katonai leveretésének természetes következménye volt, hogy Magyarország megszünt, önálló független állam ország lenni; szétdaraboltatott s darabjai mint koronatartományok illesztettek az osztrák császárságba. Így maradt ez 18 évig, mígnem 1867-ben a kiegyezés létrejött, mely Magyarországot a monarchiában Ausztria egyenrangú társává tette.

XVIII. FEJEZET.

A LEGÚJABBKORI HÁBORÚK.

Források: A legujabb kor gazdag katonai irodalmából szintén csak a főmunkákat említjük föl. Magyar nyelvű, sajnos, alig van. Ezek közül *kézikönyvképen* használható: Rónai Horváth Jenő, Az ujabbkori hadviselés történelme, mely ez összeállításnál is alapul szolgált. Az *egyes hadjáratokra* csak két önálló munka van: Balás György, Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború és Szécsi Mór, az 1866-ik évi osztrák-olasz háború.

A más nyelvű munkák közt első sorban az illető államok vezérkarai által összeállított s kiadott hivatalos munkák jönnek tekintetbe s ezek a tanulmányozásra rendszerint elégségesek is. Ezek a következők: *1859-ik olasz háborúra:* Der Krieg in Italien 1859 (osztrák); Der italienische Feldzug des Jahres 1859 (porosz). *Az 1864-ik évi dán háborúra:* Der Krieg gegen Dänemark im Jahre 1864 (osztrák); Der deutsch-dänische Krieg 1864 (porosz). *Az 1866-ik évi porosz és olasz háborúra:* Oesterreichs Kämpfe 1866 (osztrák, mindkét háborút felöleli); Der Feldzug von 1866 in Deutschland (porosz). Chiala, La guerra del 1866 (olasz). *Az 1869-ik évi dalmát háborúra:* hivatalos nincs; ajánlhatók: Süd-Dalmatien und Montenegro im Jahre 1869 (Oest. Mil. Z. 1870); Pacor, Betrachtungen über die Insurrection in Dalmatien 1869. *Bosznia megszállása 1878-ban.* Die Occupation Bosniens und der Hercegowina, durch die k. k. Truppen im Jahre 1878.

Az 1859-ik évi osztrák-olasz háború.

Az 1848/49-ik évi vereségek nem lohasztották le Szárdinia 1859.
vállalkozó kedvét s az olasz népek függetlenítésének s vezetése alatt való egyesítésének nagy művén lankadatlan erélylyel tovább működött. Victor Emanuel király és bölcs minisztere Cavour azon-

1859. ban az Ausztria elleni egyenetlen harcz esélyeit újból koczkáztatni nem akarták s az osztrák uralomnak Olaszországban való megszüntetésére irányzott törekvéseikhez pártfogót, szövetségest igyekeztek szerezni. Nagy fontosságú lépés volt e tekintetben Szárdiniának a krimi háborúban való részvétele, minek első eredménye az volt, hogy a párisi congressuson Szárdinia már egész Olaszország érdekeit képviselhette, második és nagyobb eredménye pedig az, hogy megnyerte az olasz ügynek III. Napoleon pártfogását.

Ez időtől fogva Szárdinia magatartása Ausztria ellenében egyre kihivóbb lett; a tüntetések egymást érték s végre a háború elkerülhetlenné vált. Ausztria ennélfogva 1859 április 19-én ultimátumot intézett Szárdiniához, melyben háborúval való fenyegetés mellett a szárd hadsereg fegyverkezésének megszüntetését követelte. Az ultimátum április 23-án érkezett Turinba s az Ausztria által kiszabott három napi gondolkozási idő e szerint április 26-án járt le. Az angol diplomátia azonban a kikötött határidőnek még két nappal való meghosszabbítását eszközölte ki, nagy kárára Ausztriának, mert e halasztás módot nyújtott Francziaországnak, hogy seregével az olasz hadszínhelyen idejekorán megjelenjen.

Ausztria szándéka az volt, hogy a gondolkodási határidő lejártával Pavia körül összpontosított seregével a Ticinon azonnal átkel s a szárd sereget még a franczia segélyhadak megérkezése előtt megveri. A francziák és szárdok viszont abban egyeztek meg, hogy Ausztria támadása esetén a szárd hadsereg Alessandria környékén fölvonúl s ott magát mindaddig tartani igyekszik, míg a franczia sereg, melynek egy része a Mont-Cenis-n át Turinnak, más része tengeren Genuán át Alessandriának tart, támogatására megérkezik.

A lomellinai hadjárat. *Ausztria* az olasz hadszínhelyen való alkalmazásra már eleve kijelölt 2-ik hadsereget hozta első sorban működésbe; az 1-ső hadsereg még alakulóban volt s a monarchia belsejében állott.

Parancsnok: marosnémeti gróf **Gyulay Ferencz** tábornagy; vezérkari főnök: *Kuhn* báró ezredes.

Hadtestek: II. Lichtenstein, III. Schwarzenberg, V. Stadion,

VII. Zobel, VIII. Benedek; továbbá: Urban tartalék és Mensdorf lovas hadosztálya. 1859.

Az egész olaszországi hadsereg harczoló állománya 110,000, közte 6000 lovas és 364 löveg.

Később a hadszínhelyre értek még: I. *Clam-Gallas*, mely a magentai csatában részt is vett és IX. *Schaffgotsche*, mely Piacenzánál maradt vissza. Ez erőkkel együtt **az osztrák 2-ik hadsereg harczoló állománya 150,000 főre** emelkedett.

A *szövetségesek* részéről a fővezérletet maga **III. Napoleon** császár vette át; vezérkari főnök: Vaillant tábornagy.

Szárdok.

Parancsnok: **Victor Emanuel** király; vezérkari főnök: *Lamarmora* Alfons tábornok.

Hadosztályok: 1. *Durando*, 2. *Fanti*, 3. *Castelborgo*, 4. *Cialdini*, 5. *Cuchiari* gyalog és *Sambuy* lovas hadosztálya.

A sereg létszáma 60,000 fő, közte 8000 lovas és 160 löveg. Ide számítandó még Garibaldi önkéntesekből álló különítménye, mely 3000 gyalogosból és 50 lovasból állott.

Francziák.

Hadtestek: Gárda, *Regnaud* de St. Angely; I. *Baraguay d'Hilliers*, II. *Mac-Mahon*, III. *Canrobert*, IV. *Niel*, V. *Napoleon Jéróme* herczeg.

A franczia sereg harczoló állománya 120,000, közte 9000 lovas és 312 löveg.

A **szövetséges hadak harczoló állománya** tehát összesen **183,000 fő** volt, közte 17,000 lovas és 472 löveg.

A Paviánál összpontosítva álló osztrák sereg előnyomúlását a Ticino átlépésével április 29-én tervszerűleg megkezdette; ez azonban lassan ment s a hadsereg élét képező III. hadtest csak május 2-án ért Valenza elé. Május 3-án kellett volna a Pón való átkelésnek végbemenni, a szárdok megtámadása ezután május 5-én vagy 6-án következett volna be. Mielőtt azonban ez intézkedések végrehajtattak volna, Gyulay Bécsből azon hírt vette, hogy a francziák Turint már május 1-én elérték s 50,000 fő az olaszokkal való egyesülésre Casale irányában menetel, továbbá hogy Mac-Mahon serege Genuából Alessandria felé már szintén elindúlt. Gyulay ennek folytán eredeti tervét, melynek végrehajtását most

1859. már veszélyeztetettnek látta, föladta s elhatározta, hogy Turin ellen nyomúl s az onnét útban levő franczia oszlopokat támadja meg. A hadtestek közül tehát csak a VIII., mely a megmásító rendelkezést későn kapta, kelt át a Pó folyón s miután hidját Cornalenál a megdagadt folyó elszakította, ott is maradt, mígnem a híd május 6-án helyreállíttatván, a főseregheż ismét visszatérhetett.

A Vercelli-Turin felé való előnyomúlás május 7-én kezdetett meg és május 8-án folytattatott; de Garibaldi önkéntesein s szárd lovasságon kivül nagyobb ellenséges csapat nem találtatott.

Május 9-én végre belátta Gyulay, hogy téves irányban van. A franczia III. és IV. hadtest valóban már nem volt e vidéken, mivel időközben Turinból vasúton Alessandriába szállíttatott; a gárda, I. és II. hadtest Alessandria és Tortona közt gyülekezett, az V. hadtest pedig már útban volt Piacenza felé. E körülmények felől Gyulay távirati tudósítást is kapván, a Turin felé való előnyomulást szintén föladta s elhatározta, hogy a további eseményeket bevárandó, a Lomellinába megy vissza. Ez végre is hajtatott s a sereg a Sesia és a Pó mögött foglalt állást; a II. és III. hadtest második vonalban Mortaránál állott, a IX. Piacenzához rendeltetett.

A szövetségeseknél ez idő alatt a szárd hadsereg, balra húzódva, Vercelli, Casale és Valenza közt helyezkedett el, a franczia hadsereg pedig fölvonúlását tervszerűleg végrehajtotta.

Miután azonban az osztrák fővezérlet az ellenség viszonyairól, kémek nem lévén kaphatók, csak homályos hírekkel birt, Gyulay tábornagy május 19-én elhatározta, hogy egy *erőszakos kémszemle* útján szerez magának meggyőződést. E végből *Stadion* gróf altábornagy egy 24 gyalog zászlóaljból, kilencz lovas századból s 68 lövegből álló különítménynyel *május 20-án* a Vacarizza mellett vert hídon a Pó jobb partjára kelt át s három oszlopban Voghera felé előnyomúlt. A szövetségesek részéről, Forey tábornok által vezetve, az I. hadtest 1. hadosztálya s Son-
Montebello. naz Piemonti lovas dandára ment elébe s **Montebellonál** útját állotta. Stadion nem várta be a még útban levő franczia hadosztályokat, hanem visszavonúlt. Stadion a vele szemben volt ellenség számát túlbecsülte, s ez által Gyulay azon téves nézetét, hogy a

szövetségesek Stradellán és Piacenzán át szándékoznak támadni, 1859.
még jobban megerősítette.

E közben III. Napoleon magát egy nagyszabású hadműveletre határozá el, mely a szövetséges sereget előbb Vercellinél az osztrákok oldalába, majd Novarán át azok hátába volt vezetendő. Ez május 27., 28. és 29. napján végrehajtatott, a nélkül, hogy megzavartatott volna.

Május 30-án a szárdok négy hadosztálya az osztrák VII. hadtest jobb oldala ellen Palestro és Robbio irányában a Sesia bal partján előnyomúlt, részint hogy a francziáknak tért nyisson, részint pedig, hogy az oldalmenetet s a franczia csapatoknak Vercellinél a vasúti vonatokból való kirakodását födözze. Az osztrák legszélső jobb szárnyon álló *Weigel* dandár a **Palestro** melletti Palestro.
első ütközetben Robbio felé visszanyomatott. A következő napon, május 31-én a szorongatott dandár segítségére a saját hadtestbeli Lilia és a II. hadtest Jellacsics hadosztálya érkezett meg s támadásba ment át; ámde ekkor már a szárdok is támogatást nyertek a franczia III. Canrobert hadtest részéről s így az osztrák két hadosztály ellenében hét szövetséges hadosztály állván, az osztrákok a **Palestro** melletti *második ütközet* után, a legszívósabb ellenállás Palestro.
daczára a túlnyomó erő elől visszavonúlni kényszerültek.

Gyulay a Palestro melletti támadást csak a Piacenza felé föltételezett főművelet leplezésére szolgáló melléktámadásnak tartotta s ereje zömével még mindig a Pó mellett maradt. Az éj folyamán beérkezett jelentések mindazonáltal kétségtelenné tették, hogy a szövetséges hadak az osztrák sereg oldalában és hátában állanak. Gyulay táborszernagy ennélfogva az egész hadseregnek *Novara elleni összpontosítását* rendelte el, hogy a szövetséges hadak ott álló részét megtámadja.

Junius 1-én érkeztek meg az *I. Clam-Gallas* hadtest részei Prágából Milánónál; a fővezérlet ezeket részint a novarai úton, a S. Martino hidfőbe, részint a Ticino mögé Magentára rendelte. Junius 2-án az osztrák fővezér azon értesítést kapta, hogy már az egész szövetséges sereg Novaránál áll; Gyulay erre a Novara felé való előnyomulás eszméjét is föladta s a hadseregnek a *Ticino mögé való visszavonulását* parancsolta meg.

A visszavonulás junius 3-án két oszlopban hajtatott végre;

1859. este a II. hadtest Magentánál az I. hadtesthez csatlakozott; a VII. és III. tovább délre Abbiategrasso körül állapodott meg, az V. és VIII. csak az éj folyamán jutott a Ticino mögé.

A szövetségesek részéről a zöm Novaránál arczczal délnek foglalt állást, a gárda és a II. hadtest azonban Mac-Machon parancsnoksága alatt egész a Ticinoig ment előre, visszanyomta az osztrák előörsöket s míg a gárda Mellinet hadosztálya a st. martinoi csak félig kész hídfő előtt megállapodott, a többi részek a Turbigonál vert hadi hídon a Ticino bal partjára keltek át.

Az osztrák I. hadtest parancsnoka ekkor St. Martinot föladta s a Ticino hid fölrobbantását rendelte el, mi azonban nem sikerült s így a hid a francziák birtokába jutott.

A következő napon a szövetségesek, a Ticinon átkelve, Miláno ellen szándékoztak nyomúlni s ez alkalommal a Magentánál álló osztrák jobb szárnynyal harczba elegyedvén, ez összeütközésből a magentai csata fejlődött ki.

Magenta. **A magentai csata.** A magentai csatatér a felső olaszországi csataterek általános jellegével bír; sok vizvonal, rizsföldek, szőlők, számos töltés, mocsaras területek stb. A vizvonalak közül a Ticino mellett kiváló szerepet vitt a vele párhuzamos Naviglio Grande csatorna, mely két oldalt emelt magas töltések közt folyik. Osztrák részről az I. hadtest csapatai a Naviglio Grande vonala mögött, arczczal részben nyugotnak a Ticino felé, részben északnak fordúlva állottak; a II. hadtest zöme Magentánál, délre a VII. hadtest Reischach hadosztálya, keletre a Mensdorf lovas hadosztály. Az egész erő, mintegy 50,000 fő Clam-Gallas altábornagy alá rendelve.

Mac Mahon csapatai az előnyomulást a Naviglio Grande keleti partján s Magenta irányában csak délelőtt 10 órakor kezdték meg, hogy a Novara felől közeledő III. és IV. hadtestnek időt engedjenek. Délután 1 órakor érkezett a franczia megkerülő bal szány Marcalla és Bernate vonalába, minek folytán Clam az osztrák csapatokat Buffalora és Magenta felé visszavonta, Gyulay pedig a III. hadtestnek a harczterre vonulását rendelte el. St. Martino felől eddig még támadás be nem következett. Midőn azonban III. Napoleon az ágyútűzből s jelentésekből Mac Mahon előnyomulása felől biztos volt, parancsot adott a Naviglio vonal meg-

támadására. Miután a II. hadtest ugyanez időben ért Buffalorához, e hely, valamint a középen a műút és a vasút hidja is délután 2 órakor a francziák által elfoglaltattak. Ekkor szünet állott be; Mac Mahon az előnyomulást beszüntette, hogy elmaradt bal szárnyát bevárja. 1859.

Délután 4 óra tájban ért az osztrák III. hadtest a harcztérre s Robecco felől a csatorna mindkét partján nyomúlt előre; bár itt időközben a franczia III. hadtest Picard dandára is beérkezett, a francziák jobb szárnya visszanyomatott. Délután 5 órakor azonban megérkezett s IV. hadtest is, minek folytán az osztrákok Ponte-Vechioból visszavettettek. Este 6 órakor, midőn Mac Mahon csapatai már a Buffalora-Marcalla vonalban teljesen fölvonúltak, III. Napoleon általános támadást rendelt Magenta ellen. Az osztrák csapatok bámulatos vitézséggel védelmezték Magentát, de a túlerő végre is győzött, s a helység másfél órai heves küzdelem után 7^h 30^1-kor Mac Mahon csapatai által rohammal elfoglaltatván, a francziák kezeibe került. Ezzel a csata véget ért. Clam-Gallas Milánóra vonúlt vissza.

Az osztrákok vesztesége 10,200 fő, a francziáké 4500 fő volt; a szárdok harczba nem jutottak.

Az osztrák sereg ezután junius 18-ig a Mincio mögé húzódott, hogy az időközben ott gyülekező 1-ső hadsereggel egyesüljön. A szövetségesek ugyanez időben egész a Chiese vonalig nyomúltak elő, hol megállapodván, a hadműveletekben rövid szünet állott be.

A solferinoi hadjárat. Az *osztrák hadsereg* a Mincio mögött 200,000 főt meghaladó tekintélyes erőre növekedett, mely itt a következő beosztást nyerte:

Fővezér: **I. Ferencz József** császár; vezérkari főnök *Hess* táborszernagy.

1. hadsereg; parancsnoka gróf *Wimpffen* táborszernagy.

Hadtestek: III. Schwarzenberg, IX. Schaffgotsche, XI. Veigl, Zedtwitz lovas hadosztály.

2. hadsereg; parancsnoka gróf *Schlick* lovassági tábornok.

Hadtestek: I. Clam-Gallas, V, Stadion, VII. Zobel, VIII. Benedek, Mensdorf lovas hadosztály.

E hét hadtest és két lovas hadosztály képezte a működő had-

1859. sereget, melynek harczoló állománya 130,000 fő volt, közte 9300 lovas és 536 löveg.

A *szövetséges* hadsereg tagozásában változások nem állottak be. A sereg harczoló állománya a solferinoi csatában 143,000 fő volt, közte 15,000 lovas és 420 löveg.

Az osztrák haderő junius 21-én a Mincio mögött hadműveletekre ismét készen állott. A fővezérlet eredeti szándéka az volt, hogy a szövetségesek támadását a várnégyszögben bevárja. Midőn azonban a fővezérlet arról értesült, hogy a szövetségesek az eddig a Pó jobb partján alkalmazott csoportot a főseregbez vonni szándékozzák s hogy e haderő Piacenzától Cremona felé tényleg már meg is indúlt, az osztrák fővezérlet magát támadó előnyomúlásra határozá el. A támadás a szövetségeseknek a Chiese vonalon s a Garda tó mellékén fölismert főereje ellen volt intézendő s junius 23-án a Mincio átlépésével volt megkezdendő.

A szövetséges fővezérlet, miután azon nézetben volt, hogy az osztrákok a támadást a Mincio vonalán, vagy a várnégyszögben bevárni szándékoznak, szintén támadásra határozá magát el. A Chiese folyón való átkelés junius 21-ére határoztatott.

A szövetségesek az előnyomulást junius 21-én valóban megkezdték s a Chiesen, Montechiaronál és Mezzanenál átkeltek. Junius 22-én a szövetséges hadsereg jobban fölzárkózott. III. Napoleon a következő napon pihenni s junius 24-én tömör échiquierben a Mincio ellen nyomúlni szándékozott.

Az osztrák sereg előnyomúlására az intézkedések junius 22-én adattak ki s a Mincion való átkelés junius 23-án végrehajtatott; miután pedig junius 24-én mindkét fél előnyomulását folytatni szándékozott, a két sereg között találkozó harcz fejlődött ki: a solferinoi csata.

Solferino. **A solferinoi csata. 1859 junius 24-én.** A solferinoi csatatér két egymástól élesen elkülönített részből áll; az északi a gárdamelléki hegyvidék, számos kisebb-nagyobb emelkedéssel, melyeket keskeny völgyek választanak egymástól el; ennek déli szegélye Volta, Cavriana, Solferino és Castiglione delle Stiviere helyek által jelölhető; itt kezdődik a déli rész, mely a lombardiai fensíkhoz tartozik; itt terül el a medolei sík, a Campo-di-Medole, mely nagyobb lovas tömegek működésére fölötte kedvező.

Az ellenséges felek az előnyomúlást nem egyenlő időben 1859.
kezdték meg; míg a francziák oszlopai már reggel két órakor megindúltak s e mellett harczra készülve fejlődésüket gyorsan végrehajthatták, addig az osztrák sereg némely részei a menetet csak *étkezés után*, tehát délelőtt tiz óra tájban kezdték meg, minek folytán csapataik csak fokozatosan juthattak a küzdelembe.

Reggel $^1/_2$3 óra volt, midőn a franczia oszlopok Solferino előtt az osztrák előörsökbe ütköztek, melyek a franczia tömegek elől végre reggel hat órakor visszavonúlni kényszerültek.

Ez időtájban a franczia fővezérlet már tisztában volt azzal, hogy itt döntő csata készül s III. Napoleon intézkedéseit már ennek megfelelőleg adta ki. A terv, mely a csata vívására alapúl szolgált, az volt, hogy a franczia IV. és III. hadtest az osztrákoknak a síkon levő bal szárnyát, az I. hadtest és a szárdok a hegyeken levő jobb szárnyat lekötni igyekezzenek, míg a középen a gárda és a II. hadtest a magaslatok segélyén Solferino és S. Cassiano-Cavriana felé előnyomúlván, az osztrák fölállítást áttörjék. Bárha az osztrák IX. hadtest nemsokára a III. által is támogattatott, míg Niel a franczia IV. hadtesttel még mindig egyedül állott ott, Wimpffen hadserege nem hogy előnyöket vívott volna ki, de határozottan tért vesztett. A középen az V. hadtest állásait szintén nehezen tarthatta. Délelőtt tiz órakor a Forey hadosztály ismételt rohamokat intézett az osztrákok által hősileg védett hírneves Cziprushalom ellen, a Rocca hegy déli oldalán; itt azonban s a Contrada S. Martinonál a franczia támadás fennakadt. Csupán a jobb szárnyon volt a harcz az osztrákokra kedvező, hol a VIII. hadtest határozott szerencsével harczolt a szárd sereg zöme ellen, elfoglalva tőle a S. Martinoi magaslatokat.

Délután egy órakor érte el a harcz tetőpontját; az osztrák V. hadtest teljesen kimerült s töltényekkel már nem rendelkező csapatait az I. hadtest ép fölváltotta, midőn a franczia gárda az I. hadtest támogatására harczba lépett s ugyanekkor indította meg Mac-Mahon is a még teljesen ép II. hadtestet Cassiano irányában. A Solferinonál mutatkozó nagy veszély azonban ép ekkor indította az osztrák fővezérletet újabb cselekvésre s az áttörést megakadályozandó, egyrészt a legutóbb beérkező VII. hadtest egy hadosztályát S. Cassiano felé, a Mensdorf lovas hadosztályt pedig a

1859. két sereg közti térre, a medolei síkra nyomúltatta elő, másrészt Wimpffen seregét a franczia jobb szárnyat átkaroló támadásra utasította. Mindez azonban a kivánt hatást már többé elő nem idézte. Wimpffen támadásra már képtelen volt, a lovas támadást

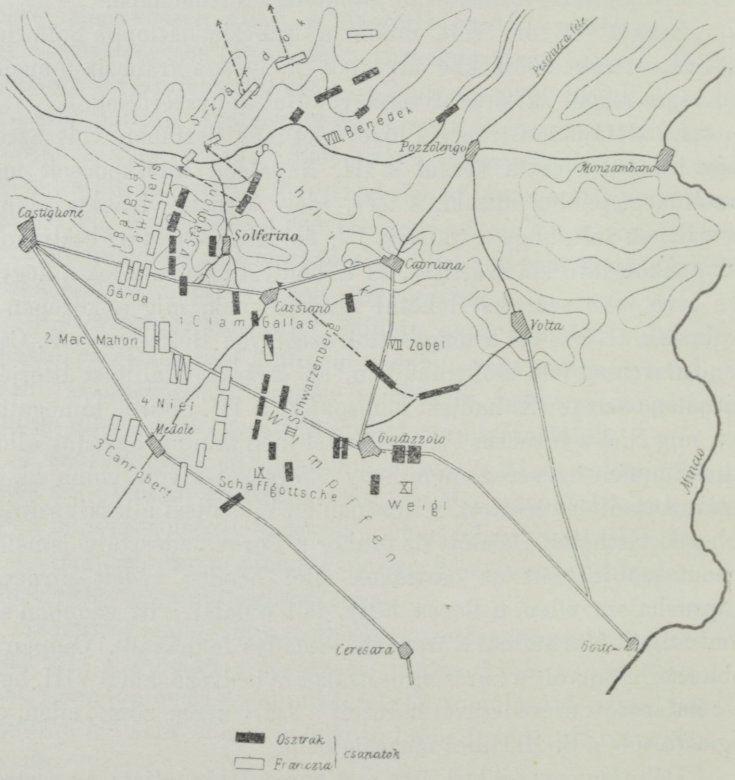

A solferinoi csata.

1850 junius 24-én.

két franczia lovas hadosztály s a medolei síkon felvonúlt nagyszámú tüzérség meghiúsította; ép úgy nem volt képes a VII. hadtest, lassankint elővonúló csapataival, Mac-Mahon nagy tömegekkel végrehajtott hatalmas támadásait feltartóztatni.

Délután négy órakor a solferinoi magaslatok a franczia gárda 1859.
és I. hadtest birtokában voltak. Az osztrák első hadsereg tett ugyan még egy csekély jelentőségű előtörést, melynél Edelsheim a magyar huszárokkal majd elfogta Canrobert tábornagyot, de ez utolsó erőmegfeszítése volt; a csata már el volt döntve s az osztrák sereg megkezdte visszavonulását a Mincio mögé; a VIII. hadtest a szárdokkal szemben győzelmes maradt, magát még mindig könnyen tartotta, de a csata sorsát már meg nem változtathatta.

Az osztrák veszteség 22,000 fő, a szövetségeseké 18,000 fő volt, de ezek közt majd 16,000 halott.

A solferinoi csata után a szövetséges sereg a Mincioig vonúlt előre, sőt junius 28-án egy része azon át is kelt, de a béketárgyalások csakhamar megkezdettek, nem katonai, hanem inkább politikai okokból s kiváló tekintettel Poroszországra, mely hadseregét mozgósította s beavatkozásra készen állott. Julius 12-én megköttetett a villafrancai béke, mely a háborúnak véget vetett. A villafrancai békében Ausztria Velenczét a várnégyszöggel megtartotta, de a Lombardiát — Mantua és Peschiera kivételével — Francziaországnak engedte át s III. Napoleon ezt, cserében Savoyáért és Nizzáért, Szárdiniának adta; Toscana és Modena, mint fejedelemségek fentartattak.

Az 1864-ik évi dán háború.

Schleswig és Holstein herczegségek Dániával personális unio 1864.
alapján egyesűlve voltak; miután azonban Holstein a német szövetség tagja volt, Schleswig pedig nem, Dánia Schleswiget a birodalomba beolvasztani kivánta. A herczegségek ez ellen fölkelve, 1848—50-ig háborút viseltek Dánia ellen, mely azonban Poroszország és Ausztria közbelépésére, kik Dánia *mellett* foglaltak állást, a régi viszony helyreállításával véget ért. Midőn azonban a Frigyes dán király halála után trónra lépő IV. Keresztély a Schleswig bekebelezésére vonatkozó törekvést megújította, Porosz ország és Ausztria, kik a herczegségeket a német

1864. szövetség számára megtartani kivánták, Dánia *ellen* léptek föl; Dánia az 1864 január 16-án átnyújtott ultimatum követeléseit elutasítván, a két nagyhatalom, Poroszország és Ausztria, Dániának hadat izent.

A szövetséges hatalmak mindegyike egy-egy hadtest fölállítását határozta el. A fővezérlet a porosz **Wrangel** Frigyes gróf tábornagyra bizatott.

Osztrák hadtest. Parancsnok *Gablenz* altábornagy; Gondrecourt, Nostitz, Dormus és Thomas dandárok, összesen 20,000 fő. *Porosz hadtest.* Parancsnok: *Frigyes Károly* porosz herczeg; a 6. és 13. gyalog hadosztály az ugyanazon számú lovas dandárokkal és a Mülbe gárda-hadosztály; összesen 35,000 fő. A szövetséges seregek egész ereje 55,000 fő.

A *dán* hadsereg **Méza** tábornok alatt három gyalog hadosztályból, egy tartalék gyalog dandárból és egy lovas hadosztályból állott; számereje 80,000 főre volt téve, melyből azonban a hadműveletek kezdetén csak mintegy 65,000 fő állott hadkészen.

A *dánok* az első ellenállást a Dannewerk nevű, Schleswig déli határa mentén levő 75 kilométer hosszú erődített sánczvonalban szándékozták gyakorolni. A főerő a legjobban megerősített részen, Schleswig városnál állott föl, míg balról a Schlei, jobbról a Trenne és Eider vonala, megfigyelő különítmények által szállatott meg. A Dannewerk elvesztése esetén a dán sereg a Düppel és Sonderburg melletti erődített állásba volt visszavonúlandó. A *szövetségesek* egyelőre csak Schleswig tartomány megszállására kivántak szorítkozni, mi azonban előbb a Dannewerk elfoglalását tette szükségessé. A dánok e védő vonalát arczban a Rendsburgnál álló osztrák hadtest volt megtámadandó, míg a tőle jobbra, Kielnél, fölvonúlt porosz hadtest az Eider csatornán átkelve, a dánok bal oldalába kellett hogy előnyomúljon.

A szövetséges hadak február 1-én lépték át Schleswig határát s két menettel a *Dannewerk* elé értek. Február 3-án az osztrák hadtest a dánok azon részét, mely a Dannewerk előtt állott, megtámadta, hogy ütegei elhelyezésére az Oberselk és Yagel melletti magaslatokat biztosítsa; az ütközetben a dánok a Gondrecourt és Nostitz dandárok által visszavettetvén, a főállásba vonúltak; az

osztrák csapatok nemcsak az érintett magaslatokat, de a Danne- 1864.
werk előtt levő Königsberget is hatalmukba ejtették. A dánok ekkor a Danneverk védelmét föladták és visszavonúltak. Gablenz ezt 6-án reggel megtudva, a Nostitz dandárral azonnal üldözésükre indúlt s a dán utóvédet Översee mellett elérve, megtámadta s Flensburg felé visszavetette.

Február 7-én Méza tábornok $6^1/_2$ dandárral a düppeli sánczokba és Alsen szigetére vonúlt, míg Hekermann-Lindenkrone tábornok a visszavonúlást észak felé Jütlandba, Kolding irányában, tovább folytatta. A szövetségesek közül most a porosz hadtest a düppeli sánczok előtt a Sundevittben állapodott meg, míg az osztrák hadtest a porosz gárdával Jütland elfoglalására indúlt.

A düppeli sánczok azonban erős védő állást képeztek, melyet csak rendszeres ostrom útján lehete elfoglalni; a porosz hadtest tehát a sánczokat ostrom alá fogta és több mint két havi ostrom után ápril 18-án rohammal bevette.

Míg a poroszok a düppeli sánczokat ostromolták, az osztrák hadtest már február 18-án jütlandi területre lépett, de egyelőre csak Kolding megszállására szorítkozott. A további előnyomúlás márczius 8-án folytattatott; Gablenz hadteste északi irányban Veile-nek tartott, hol Heckermann-Lindenkrone hadosztályának zömét megtámadta és visszavetette. A dánok többé meg nem állapodtak s a Limmfjordon át észak felé teljesen visszavonúltak; az osztrákok megszállották ennélfogva a viborgi és aarhusi kerületeket. Márczius végével Gablenz hadteste *Fridericia* elé rendeltetett, mert a porosz gárdára Düppel előtt volt szükség. Friedericiát az osztrákok most körűlzárták s miután a dánok a város és vár védelmét föladva elvonúltak, ápril 29-én ellenállás nélkül megszállották.

Május havában az osztrák hadműveleteket egy szép tengeri harcz vezette be. Az osztrák hajóhad két páncélos fregattja (Radeczky és Schwarzenberg) május 4-én érkezett *Tegetthof Vilmos* sorhajókapitány parancsnoksága alatt Cuxhafenbe, hol hozzá három kisebb porosz hajó csatlakozott. Tegetthof megtudva, hogy a dán hajók *Helgoland* szigete körül czirkálnak, május 9-én oda indúlt s a sziget keleti oldalán három dán hajóra talált, melyeket

1864. *Svenson* vezényelt. A dán hajók 102 ágyúval birtak, az osztrák és porosz hajóraj együtt csak 82 ágyúval rendelkezett. Tegetthof ennek daczára azonnal megtámadta a dán hajókat s bár az osztrák tengernagyi-hajó főárbocza s szereléke lángba borult, azokat visszavetette.

Május 12-én Anglia közbenjárására fegyverszünet köttetett, de a háborúnak csak az október 30-án megkötött bécsi béke vetett véget. A bécsi békében Dánia Schleswig, Holstein és Lauenburg herczegségeket Poroszországnak és Ausztriának adta át, reájok hagyván, hogy azok birtoklása fölött maguk egyezkedjenek. E közös birtoklás azonban nem vált a két nagyhatalom üdvére, mert innét származtak azon súrlódások, melyek rövid idő múltán a nagy osztrák-porosz háborút idézték elő.

Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború.

1866 A szileziai háborúk küzdelmei után Németország két vezérállama, Ausztria és Poroszország tartós barátságot kötöttek, melyet a Napoleon elleni harczok még szorosabbra fűztek. E barátságos viszony későbbre is fenmaradt ugyan, de Ausztria kétségtelenül fájlalta a hatalom és befolyás elvesztését, mely a Habsburg-dynastiának a német császári méltóságról való lemondása után, lassan de biztosan a Hohenzollern-házra ment át. Ausztria ennélfogva oly irányban működött, hogy a német szövetség államait magához csatolja s nem valószinűtlen, hogy jövendő terveiben a régi római német császárság visszaállítása is szerepelt. Poroszország ismerte e terveket, s mivel maga is ugyan-e czélra törekedett, a két nagyhatalom viszonyában némi feszültség állott be, melynek előbbutóbb fegyveres mérkőzésre kellett vezetnie. Az erőszakos megoldástól mindazonáltal mindkét fél tartózkodott. Az 1859-ik évi háborúban Poroszország vonakodott ugyan Ausztriának segédkezni, de legalább ellene sem szövetkezett, sőt a háború végével inkább Ausztriához hajlott s ez által a háború aránylag gyors befejezésére kétségtelenül befolyással volt. Az 1864-ik évi dán hadjáratban mindkét fél sietett az alkalmat felhasználni, hogy a német

szövetségnek szolgálatot tegyen; Dánia leküzdésére tehát Ausztria 1866.
és Poroszország szövetségre léptek s csapataik együtt harczoltak Schleswig és Holstein herczegségeknek a dán uralom alól való fölszabadítására.

A háború befejezte után azonban a viszály csakhamar kitört. Az 1865-ik év augusztus 14-én kötött gasteini egyezményben a felek olykép osztoztak meg, hogy Poroszország Schleswig, Ausztria pedig Holstein kormányzatát vegye át, a birtoklás azonban mindkét herczegségre nézve továbbra is közös maradjon. Midőn tehát Ausztria a holsteini rendeket Poroszország megkérdezése nélkül azon czélból összehívta, hogy az ország jövendő sorsa fölött döntsenek, a német szövetség kívánsága szerint ugyan, de az egyezmény ellenére cselekedett. Poroszország előbb tiltakozott, azután pedig csapatokat küldött Holsteinba. A német szövetség Ausztria mellett foglalt állást s hadseregének Poroszország ellen való mozgósítását rendelte el. Poroszország erre a szövetségből kilépett s egy új északnémet szövetséget alkotott, melybe Hessen, Hannover és Szászország kivételével, az északi német államok beléptek. Poroszország, Hessent és Hannovert azonnal megszállotta, egy hadsereget pedig Szászország ellen küldött.

A kitörő háborúban tehát az északi német államok, az említett három kivételével, Poroszország mellett, a déli német államok ellenben, továbbá Hessen, Hannover és Szászország Ausztria mellett állottak. Ily módon a viszony Ausztriára nézve lett volna kedvezőbb. Ámde a porosz diplomatia élén álló Bismarck gondoskodott ennek ellensúlyozásáról s megnyervén Olaszország szövetségét, Poroszország ez által nemcsak erősebb lett Ausztriánál és szövetségeseinél, de sőt Ausztriát ama fölötte kedvezőtlen helyzetbe hozta, hogy egyszerre két hadszínhelyen kelle háborút viselnie, s így erejét megosztani volt kénytelen.

Az osztrák haditerv már 1866 április havában számolt a kettős háború eshetőségével s a 450,000 főnyi hadseregből, mely rendelkezésre állott, 300,000 fő számíttatott az északi, 150,000 fő a déli hadszínhelyre. A terv mindkét hadsereg számára (politikai okokból) teljesen védő magatartást állapított meg; az északi háborúra nézve a hadi terv úgy vélte, hogy a poroszok első hadműveleti tárgya Olmütz lesz, ez okból, továbbá Bécs sikeres meg-

1866. védése szempontjából, az északi hadseregnek Olmütz körül való fölvonúlása határoztatott el. E fölvonúlás május hó 20-án vette kezdetét s junius 9-én fejeztetett be; összesen tehát 20 napig tartott. A német szövetség 120,000 főnyi sereget állított (VII. és VIII. szövetséges hadtest) föl, de az erőt nem csatlakoztatta az osztrák északi hadsereghez, hanem saját területei védelmére utasította. Kivételt képezett a szász hadtest, mely országából kiszorítatván, az osztrák seregre húzódott vissza.

A porosz haditerv nemcsak a saját, de a szövetséges olasz hadsereg számára is a leghatározottabb támadó előnyomúlást írta elő. A támadásnak e mellett egyidejűnek kellett lenni, hogy Ausztria valóban ereje megosztására kényszeríttessék s ugyanazon hadászati tartalékokat fölváltva mindkét fél ellen ne alkalmazhassa. A támadás főtárgya mindkét hadsereg számára Bécs, melyet a legrövidebb vonalon elérni igyekezzék.

A porosz hadsereg 350,000 főnyi létszámából a német szövetség hadserege ellen csak 50,000 fő számíttatott, míg 300,000 fő Ausztria ellen volt alkalmazandó. A fölvonúlás a szász-csehszileziai határon volt végrehajtandó s május 12-én megkezdetvén, junius 5-ig befejeztetett; összesen tehát 24 napot vett igénybe.

A königgrätzi hadjárat. *Osztrák északi hadsereg.* Parancsnoka: **Benedek Lajos** táborszernagy; vezérkari főnök: *Baumgarten* tábornok.

Hadtestek: I. *Clam-Gallas;* II. *Thun,* III. *Ernő főherczeg,* IV. *Festetics,* VI. *Ramming,* VIII. *Lipót főherczeg,* X. *Gablenz;* Szász hadtest, *Albert* szász trónörökös. 1. Könnyű lovas hadosztály *Edelsheim* Gyulay; 2. könnyű lovas hadosztály *Thurn-Taxis;* 1. tartalék lovas hadosztály *Holstein,* 2. *Zaitsek,* 3. *Coudenhove.*

Összesen tehát *osztrákok:* 7 hadtest és 5 lovas hadosztály, 270,000 főnyi létszámmal; harczoló állománya 180,000 fő gyalogság, 12,800 lovas, 736 löveg; *szászok:* két gyalog és egy lovas hadosztály, melyek harczoló állománya mintegy 18,000 gyalog, 2000 lovas és 58 löveg.

Az egész osztrák északi hadsereg június közepétől fogva hadműveletekre készen volt s két csoporban állott; az egyik — kisebb — csoport az I. hadtest és az 1. könnyű lovas hadosztály az Iser

vonalon, Csehországban; ide volt csatlakozandó a szász hadtest is; a másik csoport, a hadsereg zöme, 6 hadtest és 4 lovas hadosztály, Morvaország közepén Olmütz és Brünn tájékán. 1866.

Poroszok. Az Ausztria elleni hadműveletekre szánt porosz haderő I. Vilmos porosz király, mint hadsereg főparancsnok alatt, ki mellett Moltke Hellmuth báró gyalogsági tábornok, mint vezérkari főnök működött, három hadseregre volt tagozva.

Elba hadsereg. Parancsnoka: *Herwarth v. Bittenfeld* gyal. tábornok; 14. gyal. hadosztály Münster-Meinhövel (VII. hadtest); 15. gyal. hadosztály Canstein; 16. gyal. hadosztály Etzel; tartalékos lovas dandár Kotze. Tehát a ½ VII. és az egész VIII. hadtest, de három önálló hadosztályba és egy lovas dandárba tagozva. Az Elba-hadsereg létszáma 50,000 fő volt.

Első hadsereg. Parancsnoka: *Frigyes Károly* porosz herczeg, lovassági tábornok. Hadtestek: II. *Schmidt*, III. *Manstein*, IV. *Fransecky*. Lovas hadtest, *Albrecht* porosz herczeg alatt. Összesen három gyalog és egy lovas hadtest, 120,000 főnyi létszámmal.

Második hadsereg. Parancsnoka: *Frigyes Vilmos* porosz trónörökös. Hadtestek: Gárda: *Württemberg* Ágost herczeg; I. *Bonin*, V. *Steinmetz*, VI. *Mutins*. Lovas hadosztály *Hartmann*. Összesen négy hadtest és egy lovas hadosztály, 130,000 főnyi létszámmal.

A *porosz haderők összes száma* tehát hét gyalog és egy lovas hadtest, három önálló gyalog és egy lovas hadosztály, melyek létszáma kereken 300,000 fő; a harczoló állomány (a königgrätzi csatában) 175,000 fő gyalogság, 24,000 lovas és 770 löveg.

A porosz haderők június közepén a tagozásnak megfelelően három csoportban állottak; és pedig: az Elba-hadsereg mint jobb szárny a szász határon Torgau, a középet képező első hadsereg a cseh határon Görlitz, végre a második hadsereg, mint bal szárny, a sziléziai határon Neisse körül.

Az osztrák fővezérlet június közepén azon nézetben volt, hogy a porosz seregek zöme Sziléziában áll s az Olmütz körüli összpontosításnak ez is egyik oka volt. Midőn azonban június 17-én a poroszoknak Szászországba való bevonulásáról s arról értesült, hogy a porosz főerő Görlitz és Landshut tájékán áll,

1866. Benedek az északi hadsereget június 20-án Csehországba indította. A Felső-Elbánál kiszemelt Josefstadt-Königinhof-Miletin közti erős állásban szándékozott az északi hadsereg parancsnoka a döntő csatát elfogadni, vagy pedig «kedvező alkalommal» a támadásba átmenni. Az állásba vonúlás alatt az Iser vonalon álló csoportnak ama feladat jutott, hogy az ellenség azon részét, mely Szászországból nyomúl be, a nélkül, hogy szívós ellenállást gyakorolna, föltartóztassa.

A porosz fővezérlet a három csoportnak előre, Jičin irányában való központi előnyomulását rendelte el. Az Elba hadsereg a határt június 22-én, az első hadsereg 23-án, a második hadsereg június 25-én és 26-án lépte át.

A mozdulatok tehát június 26-ig összeütközésre nem vezettek; de ennek már részint e napon, részint a következőn meg kelle történnie, még pedig a következő okból: Az osztrák fővezérlet, az ellenség észrevett közelségénél fogva, a zöm még be nem fejezett fölvonulására újabb intézkedéseket volt kénytelen tenni; utasította nevezetesen a nyugoti csoportot, hogy a Rumburg, illetőleg Zittau-Gabel felől netán támadó poroszok ellenében — eltérőleg a korábbi parancstól — szívós ellenállást fejtsen ki, mig ugyan e czélból a X. hadtest a trautenaui, a VI. pedig a nachodskalitzi szoroshoz rendeltetett. Miután pedig a porosz seregek előnyomulásukat ép ez irányokban folytatták, e pontokon az összeütközésnek a következő napokon be kellett következni.

Harczok az Iser vonalon. Az osztrák első hadtest június 26-án reggel Münchengrätznél, a szász hadtest Jungbunzlaunál, az 1. könnyű lovas hadosztály Sichrownál és Turnaunál állott. A porosz Elba-hadsereg a zwickau-hühnerwasser-münchengrätzi és gabel-podoli vonalakon, az első hadsereg Reichenberg és Gablonz felől Turnau irányában nyomúlt elő. Az osztrák első hadtest ennélfogva előőrseit Hühnerwasserről az Iserig visszavonni kényszerült, az 1. könnyű lovas hadosztály pedig, miután június 26-án délelőtt a porosz IV. hadtest elővédével *Sichrownál* rövid ütközetet vívott, Podol és Münchengrätz felé hátrált.

A szász trónörökös, mint e csoport parancsnoka, a fővezérlet részéről ugyan-e napon arra utasíttatván, hogy Turnaut és Münchengrätzet minden áron megtartsa, e feladatot támadó elő-

töréssel vélte legczélszerűbben megoldani, mely Podolon át Sichrow felé, tehát a porosz első hadsereg jobb oldalába lett volna intézendő. 1866.

E vállalat azonban nem sikerült; az előtört részek 26-ika éjjelén a *Podol* mellett vívott éjjeli harczban a porosz 7. hadosztály által a bal partra visszanyomattak. A szász trónörökös ennélfogva a támadás eszméjével fölhagyott s a sereget előbb *München-grätznél* egyesítette, azután pedig a visszavonulást Jičin felé elrendelte. Június 29-én délben az osztrák sereg nyugoti csoportja, elérte Jičint.

A szász trónörökös, még 28-án délutánról keltezve, parancsot kapott a fővezérlettől Jičin megtartására, melyben egyszersmind jeleztetett, hogy 29-én és 30 án a fősereg zöme is Jičinre vonúl, hogy a porosz Elba- és első hadsereget megtámadja. Benedek e szándékkal ugyan még 28-ika éjjelén fölhagyott, de a megváltoztató parancs a szász trónörököshöz csak 29-én délután küldetett el s így ez intézkedéseit azon véleményben tette meg, hogy neki a fősereg fejlődési körletét is biztosítania kell. A két hadtest ennélfogva **Jičin** előtt terjedelmes fölállítást vett. E kedvezőtlen helyzetben délután 4 órakor a porosz túlnyomó erők által megtámadtatván, az osztrák I. hadtest újból tetemes veszteségeket (közel 5000 fő) szenvedett. Este 1/28 órakor érkezett a fővezérlet már említett megváltoztató parancsa, mire a sereg igen kedvezőtlen viszonyok között, a poroszok által folyton nyomatva, Miletin felé visszavonúlt. Június 30-án az osztrák I. hadtest, a szász hadtest és az 1. könnyű lovas hadosztály Miletinnél és Horitznál a fősereg közvetlen kötelékébe lépett. Jičin.

Harczok az Elba vonalon. Említettük, hogy Benedek táborszernagy az eddig vett hírek daczára is megmaradt ama szándékánál, miszerint a sereget a Josefstadt-Königinhof-Miletin közti állásba vezeti, de hogy e szándék keresztülvitele máris nehézségekbe ütközött, a mennyiben a porosz második hadsereg ellenében a X. hadtestnek Trautenauba, a VI. hadtestnek Skalitzra és Nachodra való előretolását tette szükségessé. Pedig ezzel még csak a porosz I. és V. hadtest menetvonala volt elállva, míg a porosz gárda szabadon nyomúlhatott elő s közbeeső menetvonalánál fogva könnyen a két osztrák hadtest közé férkőzhetett. Az osztrák fővezér figyel-

1866. mét azonban inkább nyugot felé irányította, szándéka a továbbiakra nézve az lévén, hogy a sereget a fölvonulás befejezte után Jičinre vezeti, hogy ott a porosz főerővel (Elba- és első hadsereg) szembe szálljon.

Trautenau. A X. hadtestnek **Trautenaura** való előretolása folytán e hadtest június 27-én a porosz I. hadtesttel harczba jutott; a kifejlődött küzdelemben *Gablenz* altábornagy a Bonin által vezetett porosz I. hadtest fölött fényes győzelmet vívott ki, minek következtében a poroszok előbb az Aupa bal partján fekvő magaslatokra hátráltak, azután pedig Schönberg és Libau felé a határon át visszavonúltak. Ugyancsak június 27-én ütközött össze az osztrák

Nachod. VI. Ramming hadtest **Nachodnál** (Wysokownál) a porosz V. hadtesttel; mivel azonban a Hertweck dandár a poroszok oldalába, a Venczel hegyre vezető útról letért s a támadást most arczban kelle végrehajtani, ez nem sikerült. A VI. hadtest Skalitzra vonúlt vissza. A következő napon, június 28-án, a VI. hadtestet Skalitznál a VIII. váltotta föl, de nem több szerencsével; a személyesen

Skalitz. jelenlevő fővezér által elrendelt visszavonulás közben **Skalitznál** megtámadtatván, tetemes veszteséggel hátrált Schweinschädelre, hol a IV. hadtest állott. A porosz gárda-hadtest ezalatt akadálytalanúl előnyomúlhatván, Neu-Roggnitznál valóban az osztrák

Neu-Roggnitz. Rudersdorf. X. hadtest hátába került s míg a VIII. hadtest Skalitznál küzdött, ugyanez idő alatt a X. hadtest a **Neu-Roggnitz** és **Rudersdorf** mellett (a poroszoknál Burkersdorf és Soor melletti ütközet) vívott ütközetekben a porosz gárdával szemben súlyos vereséget szenvedett. A X. hadtest az Elba mögött volt kénytelen menedéket keresni.

Az osztrák fővezérlet június 28-án délután értesült ugyan a VIII. és X. hadtest vereségéről, de annak nagy jelentőséget nem tulajdonított; a Jičin felé való előnyomúlás tervét azonban el kellett ejteni. A rendelkezések az egész hadseregnek a Josefstadt-Königinhof és Miletin közti állásban való összpontosítására kiadattak. Ez június 30-án végre is hajtatott, de az összpontosítás, mint az előzőkből kitünik, már eddig is súlyos veszteségekbe került; az I., VI., VIII. és X. hadtest állapota nem volt olyan, hogy a csatát itt elfogadni lehetett volna. Benedek táborszernagy ennélfogva eddig oly rendszeresen követett eszméjét föl-

adta s az egész északi hadseregnek a hátrább fekvő königgrätzi állásba való visszavonulását rendelte el. A visszavonúlás részint június 30-án, részint július 1-én végrehajtatott és julius 2-án elhatároztatott, hogy a döntő csata a königgrätzi állásban elfogadtassék. 1866.

A porosz fővezérlet azt hitte, hogy az osztrák sereg Josefstadt és Königgrätz közt az Elba mögött állapodott meg. Az est folyamán azonban Frigyes Károly herczeg a hadsereg főparancsnokságnak azt jelentette, hogy az osztrák sereg Königgrätz, s így az Elba-vonal előtt, a Bisztricza vonalon áll, s hogy ő e vonalat július 3-án megtámadni szándékozik. A fővezérlet ennélfogva a második hadsereg parancsnokát, a porosz trónörököst, még július 2-ika éjjelén sürgősen fölhívta, hogy a következő napon, július 3-án, az Elba mentén lefelé vonúlva, «az ellenség valószinű fölállítása jobb oldalába» előnyomúljon s a csatlakozást az első hadsereggel a harcztéren végrehajtsa.

A königgrätzi csata 1866 julius 3-án. Benedek tábor- Königgrätz.
szernagy nem volt kétségben az iránt, hogy a poroszok Jičin felől jövő hadseregei által meg fog támadtatni; hogy azonban a csatában még a porosz trónörökös serege is közreműködjék, úgy látszik, nem várta.

A harczintézkedés, mely július 2-án kiadatott, egyelőre csak három hadtestet állított *első harczvonalba:* a szász hadtestet a Lubno és Trestwitz közti magaslatra, tőle jobbra a X., s még tovább jobbra a lipai és chlumi magaslatra a III. hadtestet; *második harczvonalba* a bal szárny támogatására az 1. könnyű lovas hadosztály és a VIII. hadtest állíttatott. Ha azonban az ellenség nagyobb erővel támadna, első harczvonalba állíttatik még: a IV. hadtest még tovább jobbra Chlum és Nedelist közt, végre a legszélső jobb szárnyon Nedelisttől az Elbáig (Lochenitznél) a II. hadtest. *Általános tartalékúl* szolgált az eddig aránylag legtöbb veszteséget szenvedett I. és VI. hadtest, melyek a königgrätz-horiczi műúttól délre Vsestár mellett összpontosított fölállításban gyülekeztek, s a lovas hadosztályok.

A fölállítás ezek szerint könyököt volt képezendő, melynek csúcspontja Chlum volt; a Chlumtól Nedelisten át Lochenitzig álló részek arczot északnak, a többi részek arczot nyugotnak for-

1866. dítottak. A jobb szárny az Elbára, a bal szárny a hradeki magaslatokra támaszkodott. A Swiep erdő az állás előtt, a hradeki s az ob. primi erdő a felállítás bal oldalában maradt. Az Elbán Lochenitz és Königgrätz közt négy híd veretett.

A csata reggel 6 órakor vette kezdetét, midőn a porosz első hadsereg élét képező IV. hadtest Horicz felől a königgrätzi műúton előnyomúlva, a dubi magaslatokhoz ért s az osztrák III. hadtest előőrseit megtámadta. A porosz IV. hadtest a 8. hadosztálylyal a műút két oldalán, a 7. hadosztálylyal lépcsőviszonyban balra fejlődött; a IV. hadtesttől jobbra a II. hadtest menetelt, míg a III. a műúton a IV. mögött mozgott. A lovas hadtest Nehanitz felé tartott, hogy az Elba hadsereggel, mely Nehanitz felé volt irányítva, de lépcsőviszonyban hátra volt, az összeköttetést fölkeresse és fentartsa. Reggel 7 órakor a porosz 8-ik hadosztály Sadova előtt nagyobb ellenállásra találván, az előnyomulás beszüntettetett, míg a II. hadtest fejlődik s míg a Benatek felé irányított 7. hadosztály e helyett birtokába ejti; reggel 8 óra tájban az osztrák előcsapatok Benateket csakugyan elhagyták s a IV. hadtesthez tartozó Brandenstein dandár a Swiep erdőbe vonúlt, melynek nyugoti és északi szegélyét megszállotta. Reggel 8 órakor érkezett meg az Elba-hadsereg élét képező 15. hadosztály Nehanitznál, mire a dubnoi magaslaton álló porosz király a II. hadtestnek Sadova és a Bisztricza vonal megtámadását rendelte el.

Az osztrák hadtestek ez alatt felállításaikat elfoglalták; a szász hadtest azonban a terep nehézségei miatt kissé *hátrább* maradt, míg ellenben a IV. hadtest a Swiep erdő felé, a II. a Horzsenovesz magaslatokra, *előbbre* vonúlt.

Délelőtt 11 óráig a porosz 8. hadosztály átkelt a Bisztriczán s elfoglalta a Hola erdőt; a lipai magaslat ellen intézett támadása azonban az osztrák III. hadtest által nagy veszteséggel visszautasíttatott. Ép oly sikertelen volt a porosz II. hadtest kisérlete a Langenhof és Strezeticz melletti magaslatok megtámadására. A porosz 7. hadosztály előbb benyomúlt ugyan a Swiep erdőbe, de azután az osztrák IV. és II. hadtest csapatai által Benatekre visszavettetett. Az Elba-hadsereg ez idő alatt a 15. hadosztálylyal átkelt a Bisztriczán s elfoglalta a hradeki erdőt; a szász hadtest

most megszállotta Neu-Primet és az ob.-primi erdő szegélyét s az előnyomulást egyelőre meggátolta. Délelőtt 1/212 órakor a porosz első hadsereg a III. hadtestet is harczba vitte, hogy a lipai magas-

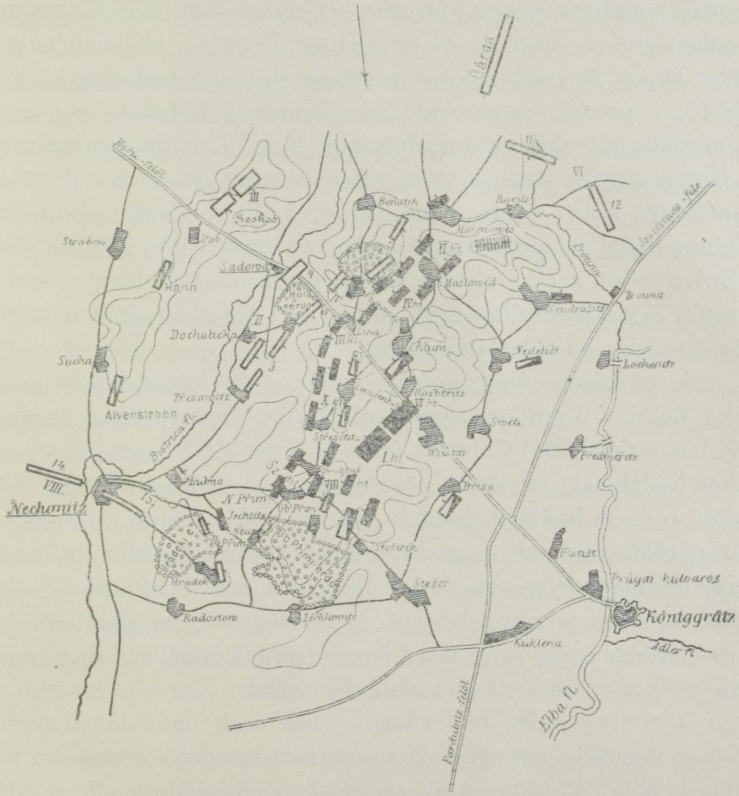

A königgrätzi csata.
1866 julius 3-án.

latokat elfoglalja; de e kisérlet is sikertelen maradt. A harcz az egész vonalon megállapodott.

Ekkor azonban váratlan fordulat állott be; az osztrák sereg

1866. egész figyelmét Frigyes Károly és az Elba-hadseregre fordítva, Horzsenovesztől Neu-Primig majd egyenes vonalban fejlődve állott s nem sejtette, hogy jobb oldalában a porosz trónörökös hadserege fejlődik. Az élt képező VI. hadtest Racsitznál már a Trotina vonalhoz ért s ez irányban, a Sendrasitznál álló Henriquez dandárt kivéve, osztrák erő nem állott. Benedek, ki Josefstadtból ekkor kapott távirati jelentést a porosz második hadsereg közeledéséről, a porosz csapatokat már szemeivel láthatta. A porosz trónörökös az első gárdahadosztályt s a VI. hadtestet azonnal a Horzsenoveszi magaslat megtámadására utasította. Benedek ennélfogva a IV. és II. hadtestet eredetileg kijelölt állásaikba (Chlum-Nedelist-Lochenitz) rendelte. Az osztrák IV. hadtest tehát a Swiep erdőt, a II. a Horzsenoveszi magaslatokat elhagyni kényszerült. E visszavonúlás igen súlyos volt, mert a porosz trónörökös támadása ép ekkor indúlt meg.

A poroszok előnyomúlása most már föltartózhatatlanná vált; délután 3 órakor a gárda elfoglalta Maslovjedet s követve a 7. hadosztály által Chlumot támadta meg, a VI. hadtest ugyanekkor Nedelistet; mögöttük következett a harczra már szintén fejlődött I. és V. hadtest. Délután 4 órakor már Chlum és Nedelist a trónörökös, a lipai magaslat Frigyes Károly kezében volt, az Elba-hadsereg elfoglalta — az ob.-primi erdőn áthatolva — a primi és probluzsi magaslatokat. Az osztrák sereg mindkét szárnya visszavettetvén, egy szűk téren összeszorított óriási tömeget képezett, mely már csak visszavonulásáért küzd.

A visszavonulás biztosítása — bár csak önfeláldozó harcz árán — sikerült; a poroszok az osztrák sereget a csatatéren túl nem üldözhették. Az osztrák sereg zöme Königgrätznél, kisebb részei tovább északra keltek át az Elbán s a sereg főiránynyal Olmütz felé vonúlt vissza; a porosz seregek a csatatéren táboroztak.

Az osztrák sereg vesztesége 20,642 fő volt, közte 1313 tiszt, továbbá 187 löveg, hadi fogságba 22,000 fő jutott. A poroszok 9153 főt vesztettek.

Események a königgrätzi csata után. A königgrätzi szerencsétlen végű csata után az osztrák északi hadsereg állapota olyan volt, hogy a győzelmes porosz sereg ellenében ujabb

harczot koczkáztatni nem lehetett. A hadsereg tehát rendezés végett Olmütz alá vezettetett. A Bécs felé vezető legrövidebb irányt csupán az egy hadtestbe alakított 1. könnyű és 3. tart. lov. hadosztály követte, míg a X. hadtest vasúton Bécsbe szállíttatott, hogy a fenyegetett főváros közvetlen védelmét átvegye s a floridsdorfi, már előkészített, hídfőt megszállja. A poroszok az osztrák sereget csak a második hadsereggel követték, míg az Elba és az első hadsereg egyenesen Bécsnek tartott. 1866.

Időközben az Olaszországban győzelmes déli hadsereg zöme, az V. és IX. hadtest s 1. lovas dandár vasúton Bécsbe szállíttatott, a floridsdorfi 22 kilom. hosszú, 30 műből álló s 400 löveggel fölszerelt hídfő pedig a legnagyobb erőmegfeszítéssel kiépíttetett.

Az összes hadak főparancsnokságát a custozzai győző, **Albrecht** főherczeg vette át s kitűnt, hogy Ausztria még mindig közel 220,000 főt állíthat síkra, melylyel nemcsak hogy Bécset sikerrel megvédheti, de — támaszkodva a hídfőre — a poroszok ellen támadólag is fölléphet.

Az északi hadsereg Olmützből való elvonulását julius 14-én kezdte meg, s azt a Morva folyó völgyében szándékozott végrehajtani; a porosz hadakkal azonban 14-én *Kralitznál* és *Biskupitznál*, 15-én *Tobitschaunál* összeütközvén, ez irányt elhagyta s a Kis-Kárpátokon átkelvén, a Vágvölgyében vonúlt Pozsony felé. A X. hadtest Mondel dandára, mely eddig Lundenburg vasúti csomópontot védte, most hasonló czélból Marcheggre küldetett.

A porosz fővezérlet a Bécs felé előnyomúló Elba- és első hadsereget egyelőre a Russbach vonalán szándékozott fölvonúltatni, hogy azután a körülményekhez képest vagy a floridsdorfi hídfőt tamadja meg, vagy gyors mozdulattal Pozsonyra vonúljon s ott a Duna jobb partjára átkeljen. A második hadsereg az előbbieket tartalékviszonyban volt hivatva követni.

Albrecht főherczeg azonban időközben a marcheggi és neudorfi morva-hidakat elromboltatta, a Mondel-dandárt Lamácsra (Blumenaura), a II. hadtestet pedig, részben kocsikon, Pozsonyba rendelte.

Midőn tehát a Russbach-vonalon megérkezett poroszok bal

1866. szárnyát képező IV. hadtest julius 21-én a Morván átkelve Stomfára vonúlt, 22-én pedig Pozsony felé előretört, ott már nem csupán a Mondel-dandárt, hanem az egész II. hadtestet is találta; az összeütközés a lamácsi ütközetet, az egyetlent, mely *Magyarország területén* vívatott, eredményezte.

Lamács. (Blumenau.)

A lamácsi (blumenaui) ütközet. A porosz IV. hadtest julius 21-én a 7. hadosztálylyal Stomfára, a 8-ikkal Beszterczére ért; miután a hadtestparancsnok, Fransecky altábornagy, a julius 21-én délután végrehajtott kémszemlénél Lamácsnál csak csekély osztrák erőt látott, engedélyt kért a fővezérlettől, hogy 22-én Pozsony irányában előtörjön. A lamácsi állásban, e helynél és Hidegkútnál, ekkor igaz még csak a *Mondel*-dandár állott, de már 22-én reggel bevonúlt az állásba a II. Thun-hadtest Schütte (ezelőtt Henriquez) dandára is. — A parancsnokságot *Philippovics* altábornagy (ideigl.) vitte. — A II. hadtest Thom és Saffran dandára Pozsonynál, a Württemberg-dandár Récsénél állott.

Fransecky az állást a 15. dandár által jobb oldalában megkerültetni, a 16. dandárral és ha szükséges a 7. hadosztálylyal arczban megtámadtatni szándékozott. — A megkerülő oszlopnak reggel 4 órakor kellett volna elindúlni, de csak 6 órakor indúlhatott meg, a mikor már az arczcsoport is támadásra fejlődött.

Reggel 7 órakor kezdődött meg a harcz Lamácsnál; kezdetben csupán a porosz 16. dandár támadott a Schütte részéről megerősített Mondel-dandár ellen, de midőn Fransecky a megkerülő oszlopról még reggel 8^h 30^1-kor sem hallott, s azt elkésettnek hitte, a fővezérlettől pedig arról értesíttetett, hogy déli 12^h-kor a megállapított öt napi fegyverszünet kezdetét veszi, nehogy vállalata kudarczot valljon, a 7. hadosztályt is támadásra utasította. A támadás az osztrákok mindkét szárnya ellen intéztetett; nyugoton Hidegkút, keleten a Ferencz major ellen. A d. e. 10^h-kor megindúlt rohammal elfoglalták a poroszok a Hidegkút előtti erdőt, a másik szárnyon pedig a Ferencz majort, de további előmenetelt nem tehettek.

A megkerülő dandár eljutott ugyan délelőtt 10 órakor a lamácsi állás hátában fekvő Zergehegyre, s innét egy ezredet

Pozsony felé küldve, a többivel Lamácsnak szándékozott tartani; tévedésből azonban az egész Pozsonynak tartott. — Ámde itt ellene a gyorsan ide vont s a vasúti pályaudvartól északra fejlődött Thom és Saffran dandár támadott, mi déli 12 óráig 1866.

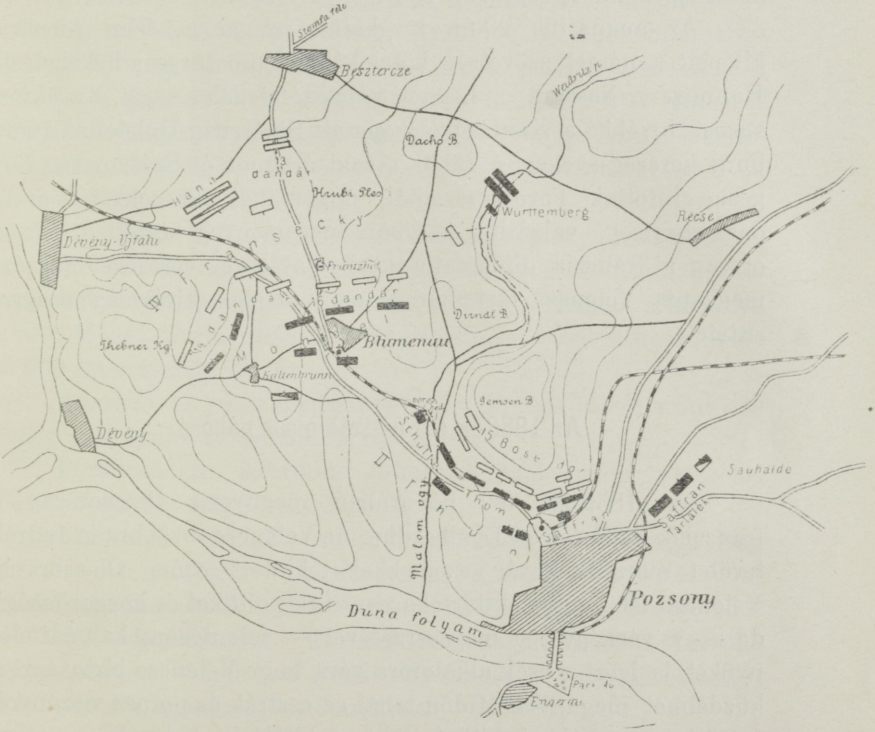

A lamácsi ütközet.
1866 julius 22-én.

tartó álló tűzharczot eredményezett. A poroszok sem Lamácsnál, sem Pozsonynál sikert nem arathattak.

A harczot déli 12^h-kor, a fegyverszünet kezdetével, csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel lehetett megszűntetni. A küzdelem után a poroszok Stomfára, az osztrákok Pozsonyba vonúltak. Az osztrák veszteség 480, a poroszoké 210 fő volt.

1866. A fegyverszünet lejártával, julius 27-én megköttetett az előleges egyezmény, mely a békekötésnek és alapul szolgált. A háború tehát már a fegyverszünettel véget ért.

Az északi hadszínhelyen szenvedett vereség folytán elesett Ausztria ama győzelmek várható eredményeitől is, melyeket az olaszok fölött szárazon és vízen kivívott.

Az augusztus 23-án megkötött prágai békében Ausztria kilépett a német szövetség kötelékéből. Poroszország bekebelezte Hannovert, Nassaut, a hesseni választófejedelemséget, Frankfurt várost, továbbá a vita tárgyát képezett Schleswig-Holstein-Lauenburg herczegségeket. A többi északi államok és Szászország függésbe jutottak Poroszországtól, míg a déli államokkal véd- és daczszövetség, valamint katonai egyezmények köttettek. Olaszország a franczia diplomatia közbenjárására, vereségei daczára megkapta Velencze tartományt, mely az olasz királysággal egyesíttetett.

Az 1866-ik évi osztrák-olasz háború.

Az 1859-iki évi háborúban megnyerte Olaszország a francziák segítségével Lombardiát, de Velencze továbbra is osztrák terület maradt. Sovár szemekkel tekintett ezóta Olaszország Velencze felé, melynek birtoka nemcsak politikai és közgazdasági, de — a várnégyszög megszerzésével — jelentékeny katonai előnyöket is igért s csak alkalomra várt, hogy Velencze birtokáért a küzdelmet megújítsa. Midőn tehát az osztrák és porosz viszonyok feszültsége a háború kitörését közel kilátásba helyezte, az olasz kormány e kedvező helyzetet sietett kiaknázni. A szövetség Poroszországgal megköttetett; az egyezmény Olaszországot a leghatározottabb támadásra kötelezte, melynek végpontja Bécs volt, hol a két szövetséges hadsereg egyesülése terveztetett.

Az olaszok, a poroszokkal kötött egyezményhez képest támadni szándékoztak és pedig a főerővel a Mincio vonal és a várnégyszög ellen, a mellékseregggel ez utóbbi oldalába. Ausztria Velencze védelmére egy déli hadsereget alakított, mely a védelmet a várnégyszögre támaszkodva volt hivatva végrehajtani.

A custozzai hadjárat. Az olasz haderő mozgósítása már 1866.
márczius 11-én megkezdetett, gyülekezése pedig április közepén ment végbe, mely alkalommal két csoport alakíttatott:

Fősereg. Parancsnoka: **Victor Emánuel,** Olaszország királya; vezérkari főnök: *La Marmora Alfons* tábornok.

I. hadtest, *Durando;* 1. Cerale, 2. Pianelli, 3. Brignone és 5. Sirtori hadosztálya. II. hadtest, *Cuchiari;* 4. Nunziante (Mignano), 6. Cosenz, 10. Angioletti és 19. Longoni hadosztálya. III. hadtest, *Della Rocca;* 7. Bixio, 8. Cugia, 9. Govone és 16. Humbert trónörökös hadosztálya. Lovas hadosztály: *Sonnaz.* A fősereg létszáma közel 180,000 fő volt; harczoló állománya 130,000 fő, közte 7000 lovas és 282 löveg.

Pó-hadsereg. Parancsnoka: **Cialdini** Enrico, gaetai herczeg, tábornok. E hadsereg, hadtestkötelékbe való beosztás nélkül, nyolcz hadosztályt tartalmazott s létszáma 120,000, harczoló állománya 90,000 fő volt. Külön működött *Garibaldi* önkéntes hadteste, mely 36,000 főt számlált, 40 löveggel.

Ausztria az olasz hadszínhelyen való működésre szánt *déli hadsereget* április 21-én emelte hadilábra.

Parancsnoka: **Albrecht főherczeg,** tábornagy; vezérkari főnök: *John Ferencz* báró, tábornok.

Hadtestek: V. Lichtenstein, később *Rodich;* a Bauer, Möring és Piret dandárokkal. VII. *Maroicsics;* a Töply, Scudier és Welsersheimb dandárokkal. IX. *Hartung;* a Kirchsberg, Weckbecker és Böck dandárokkal. Tartalékhadosztály: Rodich, később *Rupprecht;* a Weimar és Benko dandárokkal. Tartaléklovasság: a *Pulz* és *Bujánovics* lovas dandárok.

A déli hadsereg létszáma 110,000 fő volt; harczoló állománya 75,000 fő, közte 3000 lovas és 172 löveg. Tirolban *Kuhn* tábornok alatt egy körülbelül 17,000 főnyi hadtest állott.

Az olasz fővezérlet azon nézetben volt, hogy a számra gyönge osztrák sereg csak az Etsch mögött — valószínűleg Veronánál — fog védő állást venni, hol az olaszok támadását bevárja. Ehhez képest a fősereg a Mincion át előnyomúlni, a custozzai hegyvidéket elfoglalni s az osztrák sereget lekötni szándékozott, míg ugyanekkor Cialdini serege a Pón át előnyomúlva, az osztrák sereget Padua és Vicenza felől oldalban és hátban támadja meg.

1866. Az osztrák fővezér egyelőre Montagnana és Lonigo közt központi állást szándékozott foglalni, hogy azután a körülményekhez képest vagy Verona, vagy Padua irányában előretörve, az olaszok azon részét megtámadja, mely erre alkalmat nyújt.

Junius 11-én vette az osztrák fővezérlet az első híreket, hogy az olasz hadseregek a Mincio és a Pó felé közelednek. A hadtestek tehát elfoglalták ama helyeket, melyeken a terv szerint állaniok kellett; és pedig az V. hadtest S. Bonifacionál, a VII. Montagnana, a IX. Lonigo mellett. Az eddig Rovigonál állott Scudier-dandár, valamint Szapáry gróf ezredes különítménye, mely a 13. huszárezredből és a 10. vadász-zászlóaljból állott, továbbra is itt hagyatott; ép úgy meghagyatott a Mincio vonalon az itt földerítő szolgálatot teljesítő Pulz lovas-dandár.

Az olasz fősereg időközben a Minciohoz mindinkább közeledett s junius 20-án Mantua előtt átadatott a hadizenet, mely szerint az ellenségeskedések három nap múlva, azaz junius 23-án voltak megkezdendők. Albrecht főherczeg ennek folytán elhatározta, hogy a közelebb levő s veszélyesebb olasz fősereget támadja meg, még pedig oly módon, hogy midőn az olasz sereg a Mincion átkel, a Veronánál egyesített osztrák déli hadsereg az olaszok baloldalába tör.

Ehhez mindenekelőtt szükséges volt a *sommacampagnai hegyvidék*, mint hadműködésre legalkalmasabb terület, kellő időben való elfoglalása. A mozdulatok e szándék végrehajtására junius 22-én kezdettek meg. A tartalék-hadosztály e napon Veronából Paronára és Pastrengora, az V. és VII. hadtest a Verona melletti S. Michele és S. Martinora, a IX. hadtest S. Bonifaciora menetelt. A Scudier dandár vasutra szállt, hogy a következő napon Veronába vitessék.

Cialdini hadserege ellenében csupán a Szapáry különítmény: 1 vadász zászlóalj és 4 lovas század, maradt Rovigonál.

Junius 23-án az olasz fősereg a Mincion való átkelést megkezdette, s az nap 7 gyalog és 1 lovas hadosztály kelt a balpartra át; nevezetesen: az I. hadtestből a Cerale hadosztály Monzambanonál, a Sirtori hadosztály Valeggionál, a Brignone hadosztály Pozzolonál; az e hadtesthez még tartozó Pianelli hadosztály a jobb parton maradt s Pozzolengonál Peschiera ellen foglalt állást; a

III. hadtestből átkeltek: a Cugia hadosztály Ferrinél, a Bixio, Govone és Humbert gyalog- és a Sonnaz lovas hadosztályok Goitonál. A II. hadtest részint Castelluchionál tartalékban maradt, részint Mantua és Borgeforte előtt vett állást. Az olasz seregnek a Mincion átkelt részei e napon az átkelő helyek közelében maradtak, csupán a lovas hadosztály ment Villafrancára. 1866.

Osztrák részen a hegyvidék biztosítását czélzó mozdulatok tovább folytak. A tartalék hadosztály a Weimar dandárral Sandrába, elővédével Castelnovoba ment, a Benko-dandár Paronából Pastrengoba; az V. hadtest S. Giustina és Sonába; a VII. hadtest S. Massimonál, a IX. S. Luciánál, Verona előtt állott. A hegyvidék birtoka biztosítva volt.

Junius 24-ére Albrecht főherczeg az összeütközést biztosra vette s hogy a keleti irányban előnyomuló olasz fősereg baloldalát megtámadhassa, a hadsereget az eddigi nyugoti irányból előbb délnyugoti, majd déli irányba kívánta hozni; ehhez képest a csapatok előbb Sandra, S. Giustina, Sona és Sommacampagna vonalában — jobbszárnyon a tartalék-hadosztály, középen az V., balszárnyon a IX. hadtest — vonultak föl, majd pedig az egész vonal *Sommacampagna sarkponttal egy nagy balrakanyarodást* hajtott végre, mi által az arczvonal délnek jutott. A jobbszárny Oliosi-Valeggio, a közép S. Rocco di Palazzolo—S. Lucia, a balszárny Sommacampagna—Custozza irányában nyomúlt elő. A VII. hadtest egyelőre tartalékban maradt Sonánál, a Pulz és Bujanovics lovas dandárok a sereg baloldalát födözendő, Villafrancának tartottak.

Az olasz fővezérlet, daczára Verona közelségének, azt vélte, hogy a hegyvidék, nevezetesen Sona, Sommacampagna és Villafranca, junius 24-ike folyamában *harcz nélkül* lesz elérhető; 24-ére tehát egyszerü *menetintézkedést* adott ki, mely szerint az I. hadtest Cerale hadosztálya Castelnovoba, Sirtori S. Giustinába, Brignone Sonába, a III. hadtest, Cugia hadosztálya Sommacampagnába, a többi 3. hadosztály Villafrancára volt menendő. A II. hadtest Castelluchionál álló két hadosztálya Goitonál átkelve Roverbellára irányíttatott. A lovas hadosztály a hadsereg jobb oldalát volt födözendő. Ily készületlen állapotban ütközött össze az olasz fősereg, a harczra fejlődött osztrák déli hadsereggel; a keletkezett harcz a

1866. custozzai második csata, melyben osztrák részről 75,000, olasz részről közel 80—100,000 fő vett részt.

Custozza. (Második csata.)

A custozzai második csata, 1866 junius 24-én. A harcztér részben ugyanaz, melyen 18 évvel előbb Radeczky döntő csatáját vívta, de a küzdelem most az egész területre kiterjedt, mely a *sommacampagnai* vagy *custozzai hegyvidéknek* neveztetik. A Mincio balpartján, Veronától mintegy 12 kilométerre ugyanis egy alacsony hegyvidék emelkedik ki a síkságból, mely közelebbről Peschiera, Castelnovo S. Giustina, Sona, Sommacampagna, Custozza, Valeggio s végre a Mincio által van meghatározva; kiterjedése úgy szélességben, mint mélységben körülbelül 10 kilométer. Míg a fejlődött olasz kultura a síkság minden legkisebb részét művelés alá vette, minek folytán a sík területek szőlőültetvényeikkel, kőfalaikkal és kerítéseikkel stb. a csapatok mozgását rendkívül megnehezítik, az érintett hegyvidék ezzel ellentétben mozgásra s általában hadműködésre teljesen alkalmas terület; e körülményen alapszik e hegyvidék katonai fontossága, mely már többszörösen harczok színhelyévé tette. A hegyvidék egyébként fölötte változatos; a kúpok és gerinczek csekély terjedelműek, s harczászati fontosságuk még a rajtok elszórt majorok, épületcsoportok stb. által is emelkedik; a keleti párhuzamos emelkedések, valamint a déli szegélyző kúpok magasabbak és meredekebbek; a völgyek és hajlások többnyire keskenyek, meredek oldalakkal. Legnevezetesebb szakaszok a Castelnovótól Oliosi, Custozza és Villafranca felé folyó s a Mincióval párhuzamos Tione mélyedése, továbbá a déli magaslatok, mint a Monte Vento, M. Mamaor, M. Godi, Belvedere, a custozzai gerincz, a M. Torre, M. della Croce, a Berettara stb.

Az olasz menetoszlopok junius 24-én reggel a találkozó harcz módjára egyenkint jutottak érintkezésbe az osztrák csapatokkal. Legelőször az olasz jobbszárny került harczba. Reggel 6^{h} volt, midőn a Humbert és Bixio hadosztályok Villafrancát elérve, harczfelállításba mentek át; ugyanekkor ért oda az osztrák lovasság s előbb a Pulz dandár a Humbert hadosztály ellen, majd a Bujanovics dandár a Bixio hadosztály ellen remek rohamot intézett, melyek hatása oly tökéletes volt, hogy e hadosztályok a legnagyobb rendetlenségbe jutva, működő képességöket majd az egész csatanapra

A custozzai második csata.
1866 junius 24-én.

1866. elveszítették. Valamivel később, reggel 7h tájban, ütközött össze az olasz Cerale hadosztály elővédje Alzareanál az osztrák tartalék hadosztály Benko dandárával. Ez utóbbi csakhamar hatalmába ejtette a Monte Cricol magaslatot, mire a Cerale hadosztály Oliosit szállta meg. Az itt kifejtett erős ellenállást a tartalék hadosztály nem volt képes leküzdeni, minek folytán Albrecht főherczeg az V. hadtest Piret dandárával Oliosit kelet felől támadtatta meg. Cerale az összelőtt Oliosiban magát nem soká tarthatta s lassan a Monte Ventora vonúlt vissza, hol újból védő állást foglalván, a harcz itt megállapodott.

Ugyanez időben a S. Lucia kápolnánál megállapodott Sirtori hadosztály az V. hadtest csapatai által, a Belvedere magaslatot elért Brignone hadosztály pedig a IX. hadtest jobb szárnyát képező Böck dandár által támadtatott meg. Miután az V. és IX. hadtest közt hézag támadt, ide osztrák fővezérlet a VII. hadtest Scudier dandárát vetette, s ez a Böck dandárral együtt a Belvederet rohammal bevevén, a Brignone hadosztályt Custozzára szorította vissza. A keleti részen a Cugia hadosztály a Monte Torre magaslatot a IX. hadtest ellenében sikerrel védte meg.

Az osztrák jobbszárny további előnyomulásának a Monte Vento sokáig gátat vetett, de végre délután 2 órakor a Piret dandár szerencsés oldaltámadásával a Cerale hadosztály ez állásából is kivettetett. Ekkor jelent meg a Monzambanónál a Mincion átvont Pianelli hadosztály és a hadtest tartalék, melyek az osztrák jobbszárny előnyomulását újból megakasztották. A Sirtori hadosztály ekkor már, a további előnyomulásról lemondva, hátrálni kezdett. Annál hevesebb volt a harcz Custozza körül, hol a Brignone hadosztály Govone egyrésze által támogatva, a Belvederet kétszer is visszafoglalta, s az osztrák fővezér a VII. hadtest tartalék-dandárait volt kénytelen harczba vetni, hogy a harczot megállítsa. A Belvedere és Custozza azonban továbbra is az olaszok kezében maradt.

Délután 3h után a helyzet az osztrák sereg előnyére megváltozott az által, hogy a Pianelli hadosztály a monzambanoi hidat a Salionzenél álló osztrák csapatok (Peschiera helyőrsége és a Benko dandár) által fenyegetve látván, a Cerale hadosztályt többé nem támogatta, minek folytán az egész olasz balszárny hátrálni kez-

dett. Ez időtájban, délután 4 órakor, kisérlette meg az olasz Govone 1866.
hadosztály az osztrák felállításnak a Monte della Croce-n át Sona irányában való áttörését; e támadás azonban a Berettara magaslaton csakhamar fennakadt, folytatására pedig tartalékok rendelkezésre nem állottak. De sikertelen maradt még azért is, mert ez időtájban a Cerale és Sirtori hadosztályok már teljes visszavonúlásban voltak Valeggio felé, a Belvedere és Custozza pedig az osztrák tartalékok által délután 5 órakar rohammal elfoglaltatván (a Belvedere harmadszor), a Brignone hadosztály is hátrálni kényszerült. Az olasz jobbszárnyon a Bixio és Humbert gyalog és a Sonnaz lovas hadosztályok, az osztrák lovasság ujabb rohamai által egész napon át leköttetvén, a harczban tevékeny részt nem vettek.

Ily körülmények közt délután 5 órakor a Cugia és Govone hadosztály, majd pedig az olasz jobbszárny is visszavonúlni kényszerült. Az osztrák déli hadsereg a solferinoi csata 7-ik évforduló napján a számra sokkal erősebb olasz fősereg fölött fényes győzelmet vívott ki, melyben a vezérletnek és a csapatok vitézségének egyenlő része volt.

Bár a lovasság kimerültsége miatt üldözésről szó nem lehetett, az olasz sereg még az éj folyamán a Mincio mögé vonúlt.

A veszteség osztrák részen 8000, az olaszoknál 8200 fő és 14 löveg volt.

A custozzai csata után Albrecht főherczeg készen volt arra, hogy arczot Rovigo felé fordítva, Cialdini seregével szembeszálljon. De Szapáry ezredes, ki a custozzai csata napján Cialdini elővédjét merészen megtámadta, fejlődésre birta s föltartóztatta, másnap délután a fővezérletnek azt jelentette, hogy a 24-én a Pó folyón átkelt részek ismét a Pó mögé tértek vissza. — Ez a custozzai vereség hirének hatása alatt történt. — Cialdini a neki szánt hadműveletet kivihetőnek többé nem tartotta s Modena felé visszavonúlt. Az osztrák sereg julius 1-jén átkelt ugyan a Mincion, de a königgrätzi vereség hirére ismét a várnégyszögbe tért vissza.

Julius 9-én az V. és IX. hadtest s egy lovas dandár vasuton Bécsbe szállíttatott, hogy az előnyomuló porosz sereg föltartóztatásában segédkezzék; Velencze területe — a várak kivételével — kiüríttetett, a VII. hadtest és egy lovas dandár az Isonzo vonalon foglaltak állást.

1866. Az olaszok csak most, 14 nappal a custozzai csata után, kezdték magukat összeszedni; Cialdini, kinek seregéhez még az I. hadtest hadosztályai is csatlakoztak, az Isonzo ellen nyomúlt, a II. és III. hadtest a várak ostromához készült, a 15. Medici hadosztály, Garibaldival egyetemben, Tirolba nyomúlt be. Mielőtt azonban nagyobb eredmények elérettek volna, az ellenségeskedésnek a fegyverszünet véget vetett.

A tengeri harcz. Az *osztrák hajóhad* állománya 1866-ban 7 páncélos hajóból, 21 csavargőzösből, 11 kerékgőzösből, 11 vitorlás és 5 szállító hajóból állott; a hajókon 792 ágyú volt s 10,000 főnyi legénység. A parancsnokságot május 9-ike óta **Tegetthof Vilmos** ellentengernagy viselte.

Az olaszok a működő hajóhadat május 3-án 11 páncélos és 20 másnemű fa hadihajóból állították össze, melyekhez később még hét hajó csatlakozott. A hajóhad parancsnoka május 16-ától kezdve **Persano** gróf tengernagy volt.

Junius 20-án, midőn a hadizenet megtörtént, az osztrák hajóhad a fasanai, az olasz az anconai és tarenti kikötőben horgonyzott. A támadó hadműveleteket az osztrák hajóhad kezdette meg, midőn Tegetthof junius 26-án a hajóhad tizenhárom hajójával Ancona előtt megjelent; az olasz hajóhad azonban a küzdelmet nem vette föl, mire Tegetthof ismét visszatért. Julius közepén azonban az olasz tengernagy Lissa sziget megtámadására utasíttatott. Az olasz hajóhad ennélfogva julius hó 18-án megjelent 22 hajóval a sziget előtt s míg egyrészt a Comissa és S. Giorgio kikötők megtámadtattak, másrészt a Porto Manego öbölben csapatok partraszállítása kíséreltetett meg. E kísérlet azonban nem sikerült s az olasz hajók este visszavonúltak. Julius 19-én a kísérletek megújultak, de ezúttal is eredmény nélkül.

Az osztrák hajóhad az olaszok támadásáról már 18-án jelentést kapott, de Tegetthof még biztosabb híreket várt; midőn ezeket megkapta, 19-én délután 2 órakor elhagyta a fasanai kikötőt s Lissának tartott. *Julius 20-án* az olasz hajóhad ép ismét a támadás előkészületeivel foglalkozott, midőn az osztrák hajóhad d. e.
Lissa. 10 órakor **Lissa** előtt megjelent. Ez 27 hajót számlált, mely három hajó hadosztályba volt tagozva; az első hét páncélos, a második hét nehéz, a harmadik tiz könnyebb fa hadihajóból állott. Három

hajó mint utóvéd sorakozott. A hadosztályok mindegyike előre irányzott hegyes szögben sorakozva, követte egymást. Tegetthof a *Ferdinand Max* tengernagyi hajón tartózkodott. Az olasz hajóhad fahajói a partraszállás előkészületeit végezvén, Persano csak a tiz pánczélos hajóval ment az osztrákok elé; maga az *Affondatore* hajóra szállt, mely a három egymást követő s egyenkint három pánczélos hajóból álló hajóhad osztálytól oldalt tartott. 1866.

Délelőtt 10^h 43^1-kor történt az összeütközés és a tüzelés kezdetét vette; az osztrák első hadosztály az olasz első és második közé hatolván, ezeket szétválasztotta, míg az osztrák harmadik hadosztály az olasz hajóhad végét támadta meg. Az első sikert az utóbbi aratta, midőn *Kaiser* hajójával a *Ré di Portugallo* olasz hajót betörte; de e közben árbocza leesett s a hajón tűz ütött ki, minek folytán a Kaiser a harczonalból szintén távozni kényszerült. Ez idő alatt a Ferdinand Max osztrák tengernagyi hajó két kísérletet is tett a második olasz hadosztály élén levő *Ré d'Italia* ellen; a harmadik végre sikerült s a Ré d'Italia 12^h 30^1-kor oly hatalmas lökést kapott, hogy rövid perczek mulva elmerült. Erre az olosz hajóhad, miután az említett két hajón kívül, melyek egyike megsérült, másodika elmerült, a *Palestro* pánczélos hajó is kárt szenvedett, sőt később a levegőbe repült, a küzdelmet föladta s Ancona felé elmenekült, hova 22-én reggel érkezett meg.

Az osztrák hajóhad fényes győzelme az olasz hajóhadat megbénította s a dolog többé harczra nem került. Öt nap múlva különben úgyis fegyverszünet köttetett, mely a háborúnak véget vetett.

Már a porosz háboru tárgyalása alkalmával megemlítettük, hogy a königgrätzi csata szerencsétlensége az olaszok ellen kivívott fényes győzelmek eredményét megsemmisítette. Ausztria a poroszok előnyomulását meggátlandó a déli hadsereg zömét Bécsbe vonni kényszerült. Az olaszok III. Napoleonban újból hatalmas pártfogót találtak s a franczia diplomátia műve volt, hogy az olaszok vereségeik daczára czéljukat mégis elérték. A prágai béke Velencze területét a várnégyszöggel egyetemben Olaszországnak adta.

A dalmát fölkelés 1869-ben.

1869. A Zsigmond király ideje óta, tehát több mint négy évszázadon át Velencze birtokában volt Dalmátország, csak 1797-ben, midőn Bonaparte tábornok a 13 évszázadon át fönnállott velenczei köztársaságot megsemmisítette, került a monarchiához vissza, melynek 1814-ben, az első párisi békében állandóan átadatott. Bárha Dalmátia a magyar szent korona tartományaihoz tartozik, oda még sem csatoltatott vissza, hanem maig is osztrák kormányzat alatt áll.

Midőn a kiegyezés után az egész monarchiában az *általános védkötelezettség* törvényerőre emelkedett és 1869-ben tényleg életbe lépett, Dalmátország déli részein, különösen a cattaroi kerületben, a független dalmata törzsek — bárha ők az álló hadseregbeli szolgálati kötelezettség alól kivétettek s csupán honvédségi szolgálatra köteleztettek — e kötelezettséget magukra vállalni vonakodtak s nyilt lázadásban törtek ki. A fölkelők kisebb, többnyire 60 főből álló, csapatokat alakítottak s a vidék katonailag fontosabb pontjait megszállván, a császári erődök élelmezését és megerősítését igyekeztek meggátolni.

Ledenice. Az első összeütközés **Ledenice** mellett történt október 7-én, midőn a fölkelők a 44. gyalogezred egy két tisztből és 42 főnyi legénységből álló különítményét, melyen a Dragalj erődbe igyekezett, Risanoba visszaverték. Erre a fölkelés az egész *Krivosjenek* nevezett vidéken és szomszédos kerületeiben is kitört. A kormány a cattaroi kerületbe most tetemes csapatokat és több hadihajót küldött s az október 7-én kudarczot vallott vállalatot október 17-én *Dormus* tábornok dandára kísérlette meg; de részint a terep rendkívüli nehézségei, részint az időjárás, mint nemkülönben a fölkelők heves ellenállása folytán, szintén sikertelenül; sőt a fölkelők hatalmukba kerítették a *Stanjevics* erődöt, megszállták *Buduát* és ostrom alá fogták *Gorazda* és *Trinita* erődöket. A fölkelők végre a megnevezett helyekről elűzettek és a *Jovanovics* dandár a *Dragalj* erődöt is — bár csak nehéz küzdelmek árán — élelemmel ellátta; de azért a helyzet nehéz maradt.

A fölkelők ellen végrehajtott több expeditio után, melyek a

Dub, Sisics, Pobori, Kozmács melletti ütközeteket eredményezték, 1869.
a hadműveletek vezetésével megbízott *Auersperg* tábornoknak végre többszörös harczok árán, melyek *Szmokovonál, Blajoevicsnél, Veliki Zagvozdáknál* stb. vívattak, sikerült Risano és Dragalj közt állandó és biztosított összeköttetést létesíteni és a fölkelőket az egész környékről elűzni, s ha a csapatok állásaikban kitarthatnak, az egész fölkelés ereje megtöretett volna. Ámde a küszöbön álló tél miatt a csapatokat Cattaroba vissza kellett vinni, mi újabb nehéz harczokat hozott létre és a fölkelőket is fölbátorította.

A bekövetkezett erős tél mindazonáltal, mint nemkülönben a partmenti erődített helyek védőőrségének folytonos nyomása, a fölkelők helyzetét igen megnehezítette.

Midőn pedig az 1870-ik év elején Dalmátia helytartójává a nép előtt kedvelt *Rodich* altábornagy neveztetett ki, a fölkelők alkudozásba bocsátkoztak s az egész mozgalom a Knezláczban kötött egyezménynyel véget ért.

Bosznia és Herczegovina megszállása.

A Balkán-félsziget kisebb államaiban és tartományaiban, különösen Boszniában és Herczegovinában, 1875 óta tartó zavargások és fölkelések nemcsak hogy veszélyesek voltak Ausztria-Magyarország, mint szomszédos állam békéjére, de miután a fölkelők tömegesen menekültek Ausztria-Magyarország területére, ez reánk nehéz terheket is rótt. Három év alatt 200,000-re rúgott a menekülők száma s 10 millióra mentek a költségek, melyeket Ausztria-Magyarország föntartásukra fordított.

Miután pedig a török kormány Boszniában és Herczegovinában rendet és törvényes állapotokat létrehozni képes nem volt, s így e tartományok még továbbra is fölkelések, sőt háborúk keletkezésének fészkeit képezték volna, a berlini congressus, a megkötött egyezmény XIV. és XV. pontjában, Bosznia és Herczegovina megszállását és kormányzatát Ausztria-Magyarországra bízta. Bosznia és Herczegovina megszállására az osztrák-magyar haderőből a XIII. hadtest és a 18. önálló hadosztály rendeltetett.

A megszálló csapatok főparancsnoka: **Philippovics József** báró táborszernagy; vezérkari főnök: *Popp Leonidas* ezredes.

1869. *XIII. hadtest.* Parancsnoka ugyanaz.

6. hadosztály, *Tegetthof* altábornagy, Polz; Lemaics és Müller hegyi dandárok.

7. hadosztály, *Württemberg* herczeg altábornagy; Villecz, János főherczeg és Sametz hegyi dandárok.

20. hadosztály, *Szapáry* altábornagy; 39. Kaiffel és 40. Décsy gyalog dandárok.

13 lovas dandár, *Scotti* ezredes.

Az egész erő 45 zászlóalj, 13½ lovas század, 88 löveg, négy hadi hídkészlet; a létszám kereken 55,000 fő.

18-ik önálló hadosztály.

Parancsnoka: *Jovánovics István* báró altábornagy; 1. Thodorovics, 2. Klimburg és 3. Schluderer hegyi dandárok.

Összesen 14 zászlóalj, ¾ lovas század, 24 löveg; létszáma mintegy 20,000 fő.

A megszálló csapatok összes száma tehát 75,000 fő, közte mintegy 2000 lovas és 112 löveg, s ehhez szükség esetén Dalmáczia 10,000 főnyi helyőrsége is fölhasználható volt.

A megszállásnak ellenszegülő *fölkelő csapatoknak* beosztása vagy számereje megközelítőleg sem állapítható meg.

Hogy a megszállás minél nagyobb területet öleljen egyszerre föl, a XIII. hadtest zöme a Boszna völgyén Szarajevoba, a 7. hadosztály a Szana és Verbász völgyében Travnikra, a 20. hadosztály Samáczról Dolni-Tuzlára s azután a Szprecsa völgyében Zwornikra irányíttatott. E végből a 6. hadosztály és a 39. gyalog dandár Brodnál, a 7. hadosztály két dandárral Gradiskánál, egy dandárral Kosztajniczánál, a 20. hadosztály Samácznál vonúlt föl.

A megszállás végrehajtása Szarajevo bevételéig. *A XIII. hadtest* összes oszlopai a határt képező Száva folyót, a korábban megnevezett pontoknál, julius 29-én lépték át. A középen előnyomuló zöm az útak rosz minősége folytán a bosznavölgyi műútra volt útalva; 31-én Derventre ért, hol útjavítás miatt egy napig pihent; augusztus 3-án a zöm bevonúlt Dobojba.

Ugyancsak augusztus 3-a volt az összeütközés első napja. *Milinkovics* vezérkari százados, a 7. huszárezrednek *Paczona* százados által vezényelt 5-ik századával, e nap reggelén kémszemle és a szükségletek biztosítása végett Maglajon át Zsepcse felé ment;

mivel azonban e hely már a fölkelők nagy tömege által megszállva volt, a század visszatérni kényszerült. Ez alkalommal a különítmény a **Maglajnál** lesben álló fölkelők kelepczéjébe került; a század vágtában el akart menekülni, de az útkanyarulatnál torlasz által föltartóztatva, igen nagy veszteséget szenvedett; a 144 lovasból álló század csak 56 lovassal ért Kosznára; a hiányzók közül két tiszt és 43 huszár elesett, a többi megsebesült, de később megkerült. 1878. Maglaj.

A zöm augusztus 4-én Kosznánál, augusztus 5-én Maglajnál még csak kisebb csapatok ellen, de augusztus 7-én **Zsepcsénél** már a fölkelők 7—8000 főnyi tömege ellen volt kénytelen harczolni, melyet szárnyainak megkerülése után szétűzvén, augusztus 12-én Zsenicza és Vitéz közt megállapodott, hogy a 7. hadosztályt bevárja. A jobb szárnyat képező 7. hadosztály julius 31-én Banyalukánál egyesült; a további előnyomulás alatt augusztus 5-én Rogelje mellett 1—2000, augusztus 7-én **Jaicza** mellett 5—6000 fölkelővel, kik a Jesero tó és a hegyek közt húzódó útszorost megszállották és három ágyúval védelmezték, vívott harczot, melyek után augusztus 13-án Vitéznél a főoszlophoz csatlakozott. A balszárny, a 20. hadosztály, augusztus 4-én érte el *Gracsaniczát*, hol rövid harczot vívott, s menetét ezután a Szprecsa völgyében folytatva, augusztus 8-án Han-Pirkovácznál, 9-én és 10-én **Dolni Tuzlánál** ismét küzdelembe jutott. Dolni Tuzlánál a fölkelők oly nagy tömegei állottak, hogy ezek leverésére a hadosztály ereje (a 39. dandár a főoszlopnál volt) elégtelennek mutatkozott s Szapáry altábornagy a visszavonulást volt kénytelen elrendelni. A hadosztály ennek folytán augusztus 12-én Gracsaniczára, augusztus 15-én pedig a Boszna völgyében fekvő Dobojra vonúlt vissza. Zsepcse. Jaicza. Dolni-Tuzla.

Philippovics táborszernagy a balszárny visszavonulásáról ugyan már a zseniczai táborban értesült, a menetet azonban ennek daczára folytatta, s több kisebb harcz után, melyek közül az augusztus 15-én **Han Bjelovácznál** 5000 fölkelő ellen vívott ütközet nevezetes, augusztus 18-án Szarajevo elé ért, melyet mintegy 6000 fölkelő védelmezett. Han Bjelovácz.

Szarajevo bevétele, 1878 augusztus 19-én. A fölkelő csapatok a várost védelemre rendezték be s a keleti végen levő, bástyázott falakkal körülvett régi és új erődöt, mely a Mil- Szarajevo.

1878. jácska völgye fölött uralkodik, megszállották. Meg voltak ezenkívül szállva a város körül emelkedő déli, nyugoti és északi magaslatok is. A fölkelők egy nagyobb, 2—3000 főnyi, csapata az északi oldalon, az erőd előtt fekvő Pasin-Brdon, egy másik hasonló erejű csapat a déli magaslaton a Debelo-Brdon állott, melynek nyugot felé kinyúló kúpján egy nagyobb sáncz (a Lukovicza-sáncz) volt emelve.

Az osztrák-magyar csapatok zöme a várostól nyugotra a Blazsuj melletti táborban, a 6. hadosztály a Vogoscsa völgyben és a Kobila Glava magaslaton állott.

Philippovics táborszernagy a zömre vonatkozólag olykép intézkedett, hogy míg a Villecz dandár a város ellen nyugot felől lassan előnyomúl, addig az előbb elindított Kaiffel dandár a Lukovicza völgyében Debelo-Brdon álló fölkelők bal oldalában és hátában fejlődik; a tartalék a középen a Miljácska bal partján hatol előre. A 6. hadosztályra nézve Tegetthof altábornagy önállóan rendelkezett, még pedig úgy, hogy a Müller dandár — Villeczhez csatlakozva — a város északnyugoti oldalát, a Lemaics dandár pedig északról az erődöt támadja meg.

A harcz reggel 6 órakor az északi oldalon kezdődött, hol a Lemaics dandár elővéde a Pasin-Brdot elérvén, fölkelő csapatokra bukkant; az elővéd helyzete már nehézzé vált, midőn a zöm éle megérkezett s a fölkelőket részint a régi erőd, részint a Moscsanicza völgy felé visszanyomta. Ezek azonban az erőd előtti gerinczen újból állást foglaltak, mely ellenében erős tűzvonal alkottatott s hosszabb tartamú tűzharcz fejlődött. Ez idő alatt a Müller dandár elfoglalta a Goriczát és Kosarsko-Brdot s a tűzharczot innét folytatta. Délelőtt 9 órakor lépett csak a főoszlop Villecz dandára a város nyugati oldala ellenében harczba, s erejének egy részét a város szegélye, nagyobb részét a Lukovicza sáncz ellen fordította, mely most erős lövegtűz alá is vétetett. A Kaiffel dandár ez idő alatt fejlődött a Debelo-Brdo ellenében.

Délelőtt 10 órakor indíttatott meg a támadás minden oldalon s fél óra leteltével csapataink már több ponton benyomúltak a városba, melyben öldöklő utczai harcz fejlődött ki; ez délután 2 óráig tartott, a mikor nemcsak a város, de az erőd is csapataink

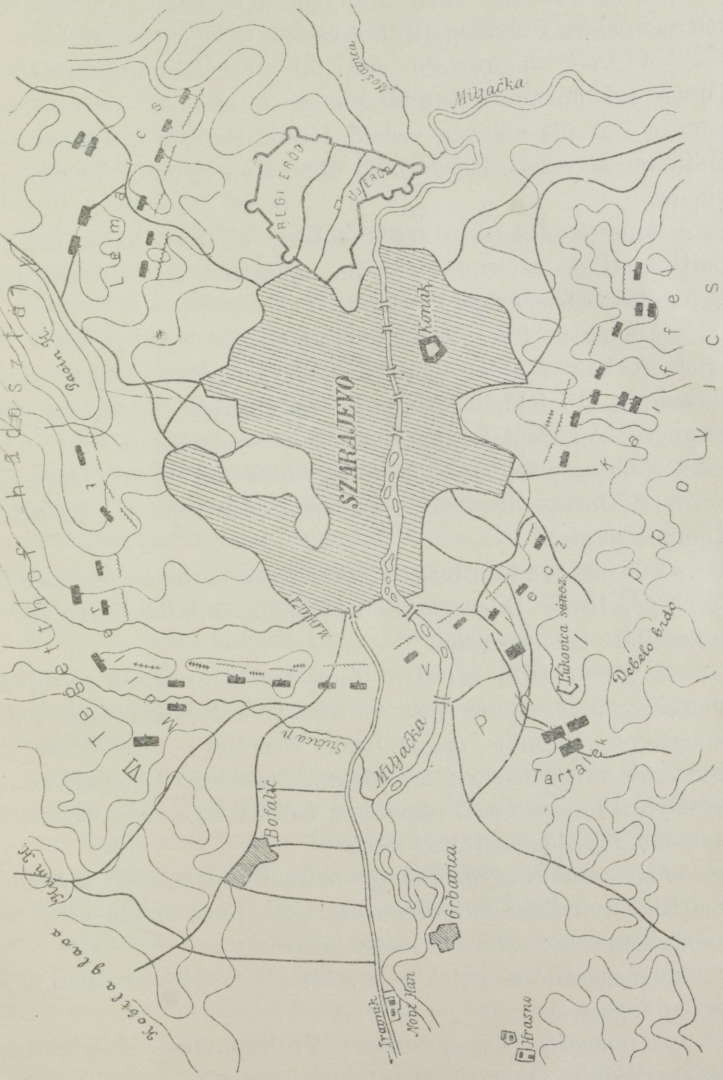

Szarajevo bevétele.
1878 augusztus 19-én.

1878. kezeibe került. A fölkelők minden irányban elszéledtek s 5 órakor már a rend helyre volt állítva.

A kivívott győzelem aránylag nem nagy áldozatot követelt; az összes veszteség 12 tiszt és 360 fő legénység volt.

A 18-ik hadosztály csapatai a határt augusztus 1-én lépték át. Jovánovics altábornagy a fölkelők félrevezetésére nem a Narenta völgyén vezető főúton, hanem a Ljubuskin és Csitlukon át vezető legrövidebb útvonalon nyomúlt be Herczegovinába.

Augusztus 4-én 5—6000 fölkelő állotta a hadosztály utját
Csitluk. **Csitluknál**, de azok szétveretvén, augusztus hó 5-én csapataink bevonúltak Mosztárba.

Augusztus 8-án harcz nélkül megszállatott Sztolácz, de a sztoláczi helyőrség egy *Medved* százados által vezetett százada
Ravnicza. **Ravniczánál** a fölkelők lesébe jutván megrohantatott s az elesett parancsnokon kivül 75 főnyi veszteséget szenvedett. Három nappal később, augusztus 16-án mintegy 6000 fölkelő körülzárta Sztolácz-
Sztolácz. zot; de Jovánovics már 21-én szétverte e csapatot s **Sztoláczot** fölmentette.

Augusztus 28-án megszállatott Neveszinye, szeptember 7-én Trebinye, 16-án Bilek és 28-án Klobuk, miáltal Herczegovina megszállása befejezve lőn.

A Posavina, Krajna és a keleti részek megszállása. Míg a megszállás Herczegovinában aránylag könnyű módon végbement, Bosznia megszállása Szarajevo bevételével még korántsem volt befejezve. A sereg összeköttetései Dobojnál komoly veszélyben forogtak s a Posavina, a Krajna, a gorázdai és visegrádi kerületek fölkelőkkel voltak telve.

Az osztrák-magyar hadügyi kormány tehát, mely a feladatot eredetileg nyilván csekélyebbnek tartotta, most újabbi erők mozgósítását és a harcztérre küldését határozta el.

A megszálló csapatok az erősbítések megérkezte után következőleg tagoztattak:

2. *hadsereg.* Parancsnoka; **Philippovics** táborszernagy, vezérkari főnök *Cornaro* tábornok.

III. hadtest. *Szápáry;* 1. Vécsey, 2. Pelikán, 20 Kaiffel hadosztályok:

IV. hadtest, *Bienerth;* 13. Frölich, 31. Kees hadosztályok; 1878.
V. hadtest, *Ramberg;* 14. Pielsticker, 33. Appel hadosztályok;
XIII. hadtest, *Württemberg;* 6. Tegetthof, 7. Müller és 36. Stubenrauch hadosztályok.

Végre a 18. *Jovánovics* önálló hadosztály, mely még az Urbán dandárral szaporíttatott.

Az *erők összesége* 159 gyalog zászlóalj, 30 lovas század, 208 tábori és 68 hegyi löveg.

E nagy erőkifejtés után Bosznia megszállása most már aránylag könnyen ment végbe.

Szápáry altábornagy, ki **Doboj** mellett még szeptember elején is kemény harczokat vivott, melyekben több mint 1000 főt vesztett, az erősbítések megérkezése után a III. hadtesttel Doboj, Bienerth a IV-ikkel Samácz felől elönyomúlván, a *Maljevica Planinán* folyt kisebb harczok után megszállatott szeptember 27-én *Zvornik* s mivel *Nova Brcska* már előbb (szeptember 17-én) bevétetett, a Posavina megszállása ezzel befejeztetett. Doboj.

Aránylag több harczot igényelt a Krajna megszállása; így Sametz tábornok csak 3 napi küzdelem után mely 300 főt meghaladó veszteségbe került, vette be szeptember 8-án **Kljucsot**; Kljucs. Zach előbb sikertelen támadást intézett **Bihács** ellen s azt csak a Bihács. Reinländer dandár segítségével vehette be szeptember 19-én; Pecsi csak szeptember 25-én, a nyugoti részek október elején szállattak meg.

Ugyancsak nehéz küzdelmekbe került a délkeleti kerületek megszállása. A 6. hadosztály a Romanja Planinán 1000 fölkelőt vert szét szeptember 3-án a **Han-na-Romanja** melletti ütközetben; Vécsey **Szenkovics-Bandin** vagy **Odzsiák** mellett szeptember 21-én 9000 fölkelővel küzdött, kiknek kitűnő felállítását mindkét oldalról megkerülvén, a fölkelők csapatai fölött fényes győzelmet aratott. Végre október 4-én megszállatott *Visegrád* és *Gorázda*, s ezzel a boszniai megszálló hadjárat véget ért. Han-na-Romanja. Szenkovics-Bandin. (Odzsiák.)

Spizza területe csak 1879 május, a novibazári kerület egy része ugyanez év szeptember havában, harcz nélkül lőn megszállva.

A megszálló hadjáratban elesett körülbelül 1000, meg-

sebesült 4200 ember; az egész veszteség tehát mintegy 5200 fő volt. A hadjárat mindazonáltal a terep nagy nehézségei, a fölkelők harczmódja stb: miatt a csapatokkal szemben nagy követelményeket támasztott s bármely nagy háborúval fölért.

A herczegovinai fölkelés 1882-ben.

1882. Mint 1869-ben Dalmáczia déli részében, ugy a Herczegovina déli részein, beleértve Bosznia és Dalmáczia határos vidékeit, a védtörvény kihirdetése és végrehajtása idézett elő heves ellenállást, mely ugyan kezdetben csak egyes rablócsapatok dúlásaira szorítkozott, de a mely 1882 elején komolyabb fordulatot vett.

A fölkelők támadása 1883 január 10-én az *uloki* csendőrkaszárnya megrohanásával kezdődött, melyben Radakovics őrmester 30 órán át védekezett; de már néhány nap múlva több ezer főnyi fölkelő csapat gyülekezett Focsa, Kalinovik és Trebinye vidékén.

A fölkelt vidékeken levő helyőrségek megerősíttetvén, a csapatok portyázó meneteket hajtottak végre, hogy a fölkelőket fölkeressék s szétüzzék; e menetek mindig kisebb-nagyobb harczokat eredményeztek. Így Czveits tábornok Glavaticsevonál, a focsai helyőrség csapatai Kruscsiczánál, Bródnál és a Humics-karaulánál, majd Trnovonál, Leddhin tábornok Budanjnál, Arlov ezredes Maljeva-Ravannál, Czveits tábornok február 26-án Cervanj-Klanacznál, Haas ezredes Glavaticsevonál stb.

E műveletek a Krivosjében és a zsupai kerületben is hasonlóképp folytak, s általuk a fölkelők ereje április havában leküzdetett, miközben a fölkelők nagy része montenegrói területre szoríttatott át.

Június havában a fölkelés az egész területen megszünt, a kivételes rendszabályok felfüggesztettek s a csapatok rendes helyőrségeikbe visszatértek.

* * *

Ez volt az osztrák-magyar monarchia utolsó hadjárata. 1878.

Azóta a béke megóvására alakúlt hármas szövetség hatalma monarchiánkat háborútól megoltalmazta ugyan, de arra mindig készen állunk s ha netalán királyunkat, vagy szeretett hazánkat veszedelem fenyegetné, a magyar nemzet fiai ismét a zászlók alá fognak sietni, készen arra, hogy **életüket és vérüket királyért és hazáért feláldozzák.**